

**SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ
BİLİMLER ALANINDA
ARAŞTIRMA VE
DEĞERLENDİRMELER**

-2019 / Haziran

CİLT 3

Kitap Adı : Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler -2019 / Haziran- Cilt 3
İmtiyaz Sahibi : Gece Kitaplığı
Genel Yayın Yönetmeni : Doç. Dr. Atilla ATİK
Kapak&İç Tasarım : Sevda KIRDAR
Sosyal Medya : Arzu ÇUHACIOĞLU
Yayına Hazırlama : Gece Akademi Dizgi Birimi
Yayıncı Sertifika No : 15476
Matbaa Sertifika No : 34559
ISBN : 978-605-180-901-4

Editör (ler)

Doç. Dr. Sait Erdal DİNÇER
Doç. Dr. Sinan SÖNMEZ
Dr. Mustafa BOSTANCI
Dr. Ertan ÖZÇOBAN

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission. Gece Akademi is a subsidiary of Gece Kitaplığı.

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. Gece Akademi, Gece Kitaplığı'nın yan kuruluşudur.

Birinci Basım/First Edition ©Haziran 2019/Ankara/TURKEY ©copyright

Gece Publishing

ABD Adres/ USA Address: 387 Park Avenue South, 5th Floor, New York, 10016, USA

Telefon/Phone: +1 347 355 10 70

Gece Akademi

Türkiye Adres/Turkey Address: Kocatepe Mah. Mithatpaşa Cad. 44/C Çankaya, Ankara, TR

Telefon/Phone: +90 312 431 34 84 - +90 555 888 24 26

web: www.gecekitapligi.com —www.gecekitap.com
e-mail: geceakademi@gmail.com

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

DIŞ TİCARET İŞLEMLERİNDE ÖDEME YÖNTEMLERİNİN BELİRLENMESİNDE ETKİLİ OLAN RİSKLER VE RİSK YÖNETİMİ

Orkun BAYRAM..... 7

BÖLÜM 2

SOSYAL GİRİŞİMCİLİK’DE YENİLİKÇİLİĞİN, SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN, DİJİTALLEŞMENİN VE TEKNOLOJİNİN ÖNEMİ

Irmak ULUC, Zafer ADIGÜZEL.....23

BÖLÜM 3

IASOS İNSANLARINDA SAPTANAN DIŞ ÇÜRÜKLERİNİN ANTROPOLOJİK ANALİZİ

N. Damla YILMAZ USTA47

BÖLÜM 4

ABD’NİN KIBRIS-İSRAİL-ÜRDÜN İLE İLİŞKİLERİ

Nurhan AYDIN, Ferhat ACAR.....63

BÖLÜM 5

ÖZNEL İYİ OLUŞ

Zeynep SET.....81

BÖLÜM 6

STRATEJİ KAVRAMINA İLİŞKİN BİR METAFOR ANALİZİ

Filiz Tufan EMİNİ..... 93

BÖLÜM 7

21. YÜZYILIN LİDERSİZ ÖRGÜTLERİ: HOLAKRASI

Didem ÖZTÜRK ÇİFTÇİ..... 105

BÖLÜM 8

SOSYAL PAZARLAMA YAKLAŞIMI; TEORİK BİR YOL HARİTASI

Filiz ASLAN ÇETİN..... 119

BÖLÜM 9

AFET YÖNETİMİNDE SİĞINMACILARA YAPILAN SOSYAL YARDIMLAR VE HİZMETLER ÜZERİNE NİTEL ARAŞTIRMA

Salih TOSUN, Yavuz YILDIRIM, Hasan AZAZİ 135

BÖLÜM 10

EĞİTİM YÖNETİMİNDE YERELLEŞME EĞİLİMİ VE ETKİLERİ

Muhammet Baki MİNAZ 161

BÖLÜM 11

MİMAR SİNAN'IN İSTANBUL'DAKİ CAMİLERİNDE MİNBER

Bülent ORAL 181

BÖLÜM 12

TOPLUMSAL SORUN BAĞLAMINDA ŞİDDET OLGUSU

Zehra SEVİM 215

BÖLÜM 13

DÖNÜŞÜMCÜ, ETKİLEŞİMCİ ve KAÇINMACI LİDERLİK TARZLARI

Mehmet ULUTAŞ 227

BÖLÜM 14

ULUSAŞIRI BÖLGE KAVRAMI

Senem DEMİRKIRAN, Esra GÜRBÜZ 237

BÖLÜM 15

SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK GELİŞME VE KENTSEL EKONOMİLER AÇISINDAN KENTSEL TARIM'IN İŞLEVLERİ VE YEREL EKONOMİYE ETKİLERİ

Birgül UYAN 249

BÖLÜM 16

YEŞİL ÜRETİM UYGULAMALARININ EKONOMİK, ÇEVRESEL VE TÜKETİCİLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Sertaç ARI 261

BÖLÜM 17

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARININ GELİŞİMİ

Esra GÜRBÜZ, Senem DEMİRKIRAN 277

BÖLÜM 18

İŞLETME TARİHİ ÇALIŞMALARINDA İHMAL EDİLMİŞ BİR ALAN VAKIFLAR: SÜLEYMANİYE VAKFI/KÜLLİYESİ ÖRGÜTSEL YAPISI VE İŞLEYİŞİ

Muzaffer AYDEMİR 287

BÖLÜM 19

TÜRKİYE'DE İŞLETMELERİN DİJİTAL DÖNÜŞÜME UYUM SÜRECİ İLE İLGİLİ BİR ANALİZ

Müzeyyen ÖZHAVZALI 303

BÖLÜM 20

MODİFİYE EDİLMİŞ DİJİTAL MANTIK TEMELLİ VIKOR İLE NİHAİ SEÇİM KARARI: İNŞAAT FİRMASI ÖRNEĞİ

Berna BULĞURCU 315

BÖLÜM 21

LOJİSTİK YÖNETİMİNDE DEPO YERİ SEÇİM KRİTERLERİNİN BULANIK ANALİTİK HİYERARŞİ YÖNTEMİ İLE MODELLENMESİ

Aynur ACER, S. Erdal DİNÇER..... 315

BÖLÜM 22

İŞLETMELERDE KARAR DESTEK SİSTEMLERİNE GENEL BİR BAKIŞ VE ÖNEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ayşenur ERDİL 349

BÖLÜM 23

DÜNYA ÇELİK KAPI SEKTÖRÜNÜN REKABET DÜZEYİ VE BU PİYASADA TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI REKABET GÜCÜ

Ekrem ERDEM, Ahmet HASKÖSE 379

BÖLÜM 24

İŞ ETİĞİ PERSPEKTİFİNDEN ETİK ÖRGÜT İKLİMİ

Belgin BAHAR 395

BÖLÜM 25

KOSGEB DESTEKLİ UYGULAMALI GİRİŞİMCİLİK EĞİTİMİ ALMIŞ BİREYLERİN GİRİŞİMCİLİK EĞİLİMİNİN İNCELENMESİ: MERSİN İLİNDE BİR ARAŞTIRMA

Onur Başar ÖZBOZKURT 405

BÖLÜM 26

FİNANSAL KÜRESELLEŞMENİN KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Taner GÜNEY..... 417

DIŞ TİCARET İŞLEMLERİNDE ÖDEME YÖNTEMLERİNİN BELİRLENMESİNDE ETKİLİ OLAN RİSKLER VE RİSK YÖNETİMİ

Orkun BAYRAM¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Antalya Bilim Üniversitesi, İİSB Fakültesi, Ekonomi Bölümü, Antalya, Türkiye.

Giriş

*“Küreselleşme; temel dinamikleri teknolojik itme ve neo-liberal ideolojik çekme olan dünya bazındaki bütünleşme sürecinde; mesafenin, mekânın, zamanın daralması ile birlikte ekonomide, teknolojiye, siyasette, kültür ve sosyal olaylarda dünya çapında asimetrik karşılıklı bağımlılığın ve organik bütünleşmenin artmasıdır”*² şeklinde tanımlanabilir. Dünya üzerinde küreselleşmenin boyutu arttıkça, sınır ötesi ticaretin daha rahat bir şekilde yapılabilmesinin önündeki sınırlar kalkmaya başlamıştır.

Dış ticaret ya da başka bir adıyla uluslararası ticaret, sınır ötesi ülkeler arasında serbestçe gerçekleştirilen mal ve hizmet alım-satım işlemlerinin bütünüdür.³ Her ne kadar teknoloji hızlı bir şekilde ilerliyor olsa da, ülkeler, firmalar, bankalar, tüccarlar hakkında bilgi edinmek düşünüldüğü kadar kolay olmamakta ve yapılan ticarete tam anlamı ile güven sağlanamadığı için ortaya risk kavramı çıkmaktadır. Risk gelecek ile ilgili bir kavram olup, belirsizlik ihtiva etmektedir. Ticari risk ise, mal alım-satım işlemlerinde zarar etme olasılığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ticari faaliyetlerde bulunmak üzere kurulan tüm şirketlerin en önemli amacı faaliyetlerinden kar elde edebilmektir. Bu amaç doğrultusunda; gerek bulundukları ülkelerin sınırları içinde gerekse de uluslararası düzeyde ticari işlemler gerçekleştirirler.

Satıcının en büyük hedefi, ticari işlem sonucunda maksimum faydayı sağlamak ve ödemeyi tam ve zamanında alabilmek için minimum risk ile süreci sürdürebilmektir. Diğer taraftan, ticari ilişkinin sürdürülebilir olması için, alıcı tarafından talep edilen kabul edilebilir koşulları iyi niyetle değerlendirmesi ve faaliyet gösterdiği piyasada yer alan diğer rakip firmalar ile basiretli bir iş ilişkisinde olması gerekmektedir.⁴ Şirketler, yurtiçi ticari faaliyetlerinde genellikle risk algısını daha iyi yönetebilirken, uluslararası faaliyetlerde risk yönetiminde zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Uluslararası ticarete karşılaştığımız risklerin geniş kapsamlı ele alınması durumunda karşımıza, ülke riski (ekonomik risk ve jeopolitik risk), firma riski, banka riski ve kur riski başlıkları çıkmaktadır. Karşılaşılan riskleri mikro düzeyde ele aldığımızda ise, alıcı ve satıcı arasında imzalanan ticari satım sözleşmesi koşullarına aykırı hareket edilmesi durumunda ortaya çıkabilecek riskler ve tarafların finansman olanaklarından kaynaklanan riskler karşımıza çıkmaktadır.⁵

Dış Ticaret İşlemlerinde Ülke Riskinin Önemi

Uluslararası ticaret alanında faaliyet gösteren bir şirket, uluslararası düzeyde tanınmış 194 ülkede yerleşik firma ve şirketler ile mal alım-satım işlemi yapabilir. Ancak, uluslararası düzeyde iş hacmi yaratmak görüldüğü kadar kolay olmamaktadır. Ülkeler politik ve hukuki (yasal) yapıları bakımından büyük farklılıklar göstermektedir. Sınır ötesi bir ülkede iş yapmaya başlamadan önce, iş yapılacak ülkenin uluslararası mal alım davranışları, devlet bürokrasisi, siyasi istikrar ve parasal düzenlemeleri hakkında çok ciddi araştırma yapılması gerekmektedir.⁶

² Muhittin Adıgüzel, “Ekonomik Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri”, **Akademik Bakış Dergisi**, S. 35, Mart-Nisan 2013, s. 2.

³ Yaser Gürsoy, **Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi**, 1.b., Bursa: Ekin Kitabevi, 2007, s. 20.

⁴ Anders Grath, **The Handbook of International Trade Finance**, çev.Tülay Yazar Öztürk ve Murat Düzgün, 2.b., İstanbul: Nobel, 2014, s. 9.

⁵ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 20.b., İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2015, s. 764.

⁶ Philip Kotler ve Gary Armstrong, **Principles of Marketing**, 8.b., New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1999, s. 585.

Küresel ticarete, her ne kadar tüm engellerin ve duvarların kaldırılması öngörülyorsa da, uygulamada çeşitli zorluklarla karşılaşılmaktadır. Her devletin kendine ait bir stratejik hedef planı mevcuttur. Bu plan çerçevesinde, gerek iç ticareti gerekse de dış ticareti sınırlandırmaya yönelik tedbirler almaktadırlar. Alınan tedbirler sadece ekonomik boyutta olmayıp, sosyal ve siyasal hayatı da etkilemektedir.⁷

Uluslararası ticarete unutulmaması gereken en önemli konu satılan mal ya da hizmetin bedelinin sağlıklı bir şekilde tahsil edilmesidir. Uluslararası ticarete kullanılan tüm ödeme yöntemleri, teslim şekilleri, sözleşmeler, hukuk kuralları ve diğer caydırıcı önlemler bunun için oluşturulmuştur. Minimum risk ile maksimum faydayı sağlamak amaçlanıyorsa, ilk etap da mal-alım satımı yapılacak olan ülkenin risklerini en iyi şekilde belirlemek ve risk yönetimini bu risk faktörleri ışığında gerçekleştirmek gerekmektedir.

Uluslararası ticarete ülke riski konusu, ekonomik risk ve jeopolitik risk başlıkları altında incelenmektedir.

Ekonomik Risk

İşletmeler açısından ekonomik risk ele alındığında, üretim için hammadde tedarik edilen ülkelerin seçimi ve mal/hizmet satışı için hedef olarak belirlenen pazarlar riskin ana kaynağını oluşturmaktadır.⁸ Ekonomik riskin temelinde, bir ülkenin resmi kurumlarının veya bankalarının, taahhüt altına girmiş oldukları borç edimleri için gerekli fon transferini, zamanında ve tam olarak ya da hiçbir şekilde gerçekleştirememesi olasılıkları yatmaktadır.⁹

Dış ticaret faaliyetleri ile iştigal etmek isteyen şirketlerin ilk öncelikleri, mal ve/veya hizmetlerini satacakları ülkeler hakkında kapsamlı bir fizibilite çalışması yapmak olmalıdır. Yaygın bir yanlış olarak, dış ticaret şirketleri, ihracat ya da ithalat yapacakları ülkelerin makroekonomik göstergelerini ve dış ticaret dinamiklerini incelemeyen, pazar araştırmaları yapmakta ve bu araştırmalar çerçevesinde dış ticaret stratejilerini belirlemektedir.

Özellikle 21.y.y. da küreselleşme hız kazanmış ve ülkeler arasındaki idari sınırlar gibi gümrük duvarları da kaldırılmıştır. Bu gelişmelerin olumlu yönleri kadar olumsuz yönleri de ülke ekonomilerini ciddi bir şekilde etkiler duruma gelmiştir. 2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan mortgage krizi pek çok Avrupa Birliği ülkesinin ekonomik göstergelerini bozmuş ve hatta iflas eder duruma getirmiştir. Görüldüğü üzere küresel ekonomiyi birbirinden bağımsız bir şekilde değerlendirmek çok güç görünürken dış ticaret firmalarının ithalat ve/veya ihracat yapacakları ülkelerin ekonomik panoramalarını incelemeyen işlemlere başlamaları çok büyük zararları da beraberinde getirecek olgu olarak düşünülmektedir.

Her ülkenin bağımsız derecelendirme kuruluşları tarafından oluşturulmuş rating notları mevcuttur. Başta S&P, Fitch ve Moody's olmak üzere bağımsız derecelendirme kuruluşları her ülkeyi incelemekte ve rating notlarını oluşturmaktadır. Bu rating notları ülkelerin yabancı para cinsinden uzun vadeli kredi notlarını göstermektedir.

⁷ Seyidoğlu, a.g.e., s. 142.

⁸ Murat Özcan, **Uluslararası Pazarlama**, Genişletilmiş 2.b., İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2008, s. 41.

⁹ Öztin Akgüç, **Dış Ticaret Finansmanı**, 1.b., İstanbul: Arayış Basım ve Yayıncılık, 2009, s. 4.

Tablo 1. Kredi Derecelendirme Notlarına Göre Ülkeler Listesi

ÜLKE	S&P			FITCH			MOODY'S		
	Not	Durum	Tarih	Not	Durum	Tarih	Not	Durum	Tarih
ABD	AA+	Durağan	2013	AAA	Negatif	2013	Aaa	Negatif	2013
Almanya	AAA	Durağan	2013	AAA	Durağan	2011	Aaa	Negatif	2013
İspanya	BBB-	Durağan	2013	BBB	Negatif	2012	Baa2	Pozitif	2014
Türkiye	BB+	Negatif	2013	BBB-	Durağan	2012	Baa3	Negatif	2014
Rusya	BBB	Durağan	2011	BBB	Durağan	2012	Baa1	Durağan	2011
Portekiz	BB	Negatif	2013	BB+	Negatif	2011	Ba3	Negatif	2012
Japonya	AA-	Negatif	2011	A+	Negatif	2012	Aa3	Durağan	2011

Kaynak:(www.fitchratings.com,www.standardandpoors.com, www.moodys.com)

Kredi derecelendirme kuruluşlarının not göstergeleri birbirinden farklılık göstermektedir. Tablo 1 'de verilen veriler yorumlanırken; Standard & Poor's ve Fitch için BBB-, Moody's için Baa3 ve yukarısı yatırım yapılabilir seviye olarak kabul edilmektedir. S&P ve Fitch için BB+, Moody's için Ba1 ve aşağısı ise yatırım yapılamaz spekülasyon derecesi sayılmakta ve çoğunlukla "çöp" olarak adlandırılmaktadır. Tablo 1'de 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin etkilerini daha iyi görebilmek için 2008 yılına yakın yılların verilerine yer verilmiştir. Tablo 1 üzerinden örnekleme yapmak gerekirse; Japonya'ya ihracat yapmak isteyen bir şirket, Japonya'nın küresel ekonomik krizden ne ölçüde etkilendiğini ve ekonomik dalgalanmalara karşı nasıl direnç gösterdiğini Tablo 1'de yer alan verileri inceleyerek kolayca görebilir.

Ülkelerin makroekonomik göstergeleri hakkında, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası, Avrupa Kalkınma Bankası, IMF gibi kuruluşlardan da bilgi temin edilebilmektedir. Ekonomik risk olgusu irdelenirken, ülkelerin siyasal istikrar görünümünün de incelenmesinde fayda vardır. Zira siyasal hayat ve ekonomi birbirini olumlu ya da olumsuz yönde etkileyen mekanizmalardır.

Uluslararası ticarete her ne kadar ana amaç mal ya da hizmetin istenilen şartlara uygun olarak teslim edilip, mal ya da hizmet bedelinin güvenli bir şekilde tahsil edilmesi olsa da, uygulama söz konusu olduğunda ticari ve siyasal riskleri birbirinden ayırmak güçleşmektedir. Çünkü yerel otoritelerce alınmış siyasal kararlar ve benzer faaliyetler, aynı zamanda yerel şirketi ve sözleşmeyi uygulama yeterliliklerini de etkilemektedir. Örneğin, bazı ülkeler vergileri, ithalat harçlarını ya da döviz cinsi düzenlemelerini kısa sürede yürürlüğe girecek şekilde değiştirebilir ve buna bağlı olarak, bu gelişmeler akdedilmiş sözleşmelerin temelini sarsabilir.¹⁰ Siyasal istikrar beraberinde hem ekonomik istikrarı hem de toplumsal istikrarı getirmektedir. Ekonomide sağlanan istikrar satın alma gücü paritesinin pozitif yönde seyretmesine, dış yatırımların (döviz) daha kolay bir şekilde ülke içine çekilmesine, dış ticaret işlemlerinde kullanılan teslim şekilleri ve ödeme şekillerinin milli şirketler lehine gerçekleşmesinde önemli rol oynamaktadır.

¹⁰ Grath, a.g.e., s. 23.

Jeopolitik Risk

Jeopolitik; bir ülkenin bulunduğu coğrafya ve bu ülkenin bulunduğu coğrafya ile ilgili uyguladığı politika anlamına gelmektedir. Jeopolitik risk ise, ülkenin bulunduğu coğrafya ile ilgili olarak meydana gelen dezavantajlı durumları tanımlamaktadır. Sınır ötesi ticarete, hedef pazar olarak seçilen ülkelerde hangi piyasalara yönelik pazarlama yapılacağı, yaşadığınız ülkenin bu ülkeye karşı olan tutum ve yaklaşım tarzına ve hedef pazar olarak seçilen ülke otoritelerinin kendi iç piyasalarına karşı ne kadar korumacı tavır aldığına bağlı olmaktadır.¹¹ Ülkelerin idari sınırlarının çizildiği coğrafyanın, uluslararası ticaret üzerindeki etkisi tartışılmaz bir gerçektir. Almanya ve Fransa arasında yapılacak bir dış ticaret işleminin taşıdığı risk ile Almanya ile Irak arasında yapılacak dış ticaret işleminin riski arasında büyük farklar vardır. Zira Almanya ile Fransa'nın bulunduğu coğrafyanın, taşıma koşullarına kolaylık sağlaması, her iki ülkenin komşu ülkeler ve birbiri ile olan ilişkilerinin olumlu seviyede devam etmesi, risk algısının daha net ve güvenli bir şekilde yürütülmesine imkân vermektedir.

Diğer yandan, Almanya'dan bir şirketin Irak özelinde bir ihracat faaliyeti gerçekleştirmesi ya da yatırım projesi kapsamında işlem yapması risk algısını yüksek seviyede tutmasına yol açacaktır. Zira Irak'ın içinde bulunduğu mevcut jeopolitik durum Almanya'dan ihraç edilen malın nakliye işleminin gerçekleştirilmesinde, ihracata konu olan ürünün sigortalanmasında, ürün bedelinin tahsil edilmesinde, ithalat yapan firma ya da şirketin varlığının devam etmesinde olumsuz faktörler doğurmaktadır. Jeopolitik riskler, "döviz riski" konusunda da önemli etkiler yapmaktadır. Örnek vermek gerekirse, özellikle 2014 yılında Irak'ta artan jeopolitik riskler nedeni ile TL'nin dolar karşısındaki değer kaybı yüksek oranda artmıştır.

Yukarıda bahsedilen konular ışığında, uluslararası ticarete rol almak isteyen şirket veya firmaların, ithalat ya da ihracat yapacakları ülkeleri, hem ekonomik hem de jeopolitik açıdan incelemeleri kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görülmektedir. Ülkelerin dış ticaret ile ilgili yerel kanunları, vergi istisna ve muafiyet uygulamaları, kota uygulamaları, devlet teşvikleri vb. unsurlar çok iyi irdelenmeli ve ticaret stratejisi kurgulanmalıdır.

Dış Ticaret İşlemlerinde Firma Riskinin Önemi

Sınır ötesi ticarete, ticari risk kavramı ile firma riski kavramı özdeşleşmiş durumdadır. Ticari riskten kastedilen, mal ve hizmet satışı yapılan alıcının, borç edimini zamanında yerine getirememesi ya da müflis duruma düşmesidir.¹² Ticari riskler aşağıda belirtilen şekilde kategorize edilebilmektedir:¹³

1. Alıcının iflası veya borcunu ödeyemez duruma düşmesi,
2. İhraç bedellerinin vadesinde ödenmemesi,
3. İhraç edilen malın bir bölümünün veya tümünün alınmasından ithalatçının vazgeçmesi, (ihracatçının kusurlu halleri hariç)
4. Alıcının ticari durumunun bozulduğuna kanaat getiren kredi sigortacısının mal sevkiyatını durdurması halinde ihracatçının kayıpları,
5. Malların yüklenmesinden sonra, geminin yolculuğunu yarıda bırakması veya seyir tarifesinin değiştirilmesi nedeni ile ihracatçının kayba uğraması ve ilave navlun ve sigorta masrafları ödeme durumunda kalması.

¹¹ Jeffrey Edmund Curry, **International Marketing**, çev. İbrahim Bingöl, ed. Ergin Koparan, 1.b., İstanbul: Kontent Kitap, 2002, s. 37.

¹² Özcan, **a.g.e.**, s. 39.

¹³ Cevat Gerni, **Dış Ticaretin Finansmanı**, 1.b., Ankara: TOBB Yayınları, 1990, s. 79.

Uluslararası ticarete işlemlerin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için en önemli koşullardan biri de, ticaret işlemine taraf olan firmaların birbirilerini çok iyi tanımış olmalarıdır. Bu noktada önümüze gelecek olan hassas konu, dış ticaret işlemlerini gerçekleştiren firmaların her zaman birbirilerine yakın lokasyonda olmadıkları ve uzaklık nedeni ile karşılıklı bilgi edinme sürecinin zor bir süreç olduğu ve çok zaman aldığıdır. Stratejik öneme sahip bir ürünün satın alınma sürecinde çok fazla zaman kaybına izin verilmeyebilir. Diğer yandan özellikle spot piyasalardan uygun fiyat ile ürün alma sürecinde saniyelerin bile çok önemli olduğu bilinmektedir. Küresel güce sahip olan üretici ya da tedarikçi firmalar, uluslararası ticaret sahnesindeki güçlerini, ticaret işleminde kullanılacak ödeme ve teslim şekillerini kendi istedikleri şekilde karşı tarafa kabul ettirerek göstermektedirler. Böylece yukarıda bahsedilen güçlükleri kolayca aşabilmektedirler. Örnek vermek gerekirse; Mısır'da yerleşik bir firma Almanya'dan makine ve/veya makine ekipmanları ithal etmek istediğinde, şayet bu ürünler bir de niş ürün ise, Almanya'da yerleşik firma, satış işleminde malın bedelinin ödenmeme riskini ya da malın alınmama riskini (sipariş edildikten sonra üretime başlanılması sonrası iptal) peşin ödeme tahsil şeklini kullanarak ortadan kaldıracılabilmektedir.

Ancak, yukarıda bahsedilen küresel güçlerin yanı sıra, ticari faaliyetlerde bulunan pek çok küçük, orta ve büyük ölçekli firma mevcuttur. Bu firmalar ilk kez birbirileri ile karşılaştıklarında ister istemez "güvenmeme" sendromu ortaya çıkmaktadır. Şayet amaç ticari faaliyetlerden kar elde edebilmek ise, firmaların ister istemez yönetilebilecek bir takım riskleri de almaları kaçınılmaz olmaktadır. Bu noktada önemli olan, alınması düşünülen risklerin nasıl minimum seviyeye indirileceğidir. Aşağıda uluslararası ticarete karşılaşılan firma riskini yönetmek için kullanılabilecek metotlar maddeler halinde verilmiştir.

Global Kredi Kuruluşlarından veri sağlamak: Atradius, Coface, Hermes, D&B, Experian gibi küresel kredi sağlayıcıları özellikle ihracat sigortasında uzmanlaştıkları için dünyanın pek çok ülkesinde faaliyet göstermekte ve o ülke firmaları hakkında rasyonel bilgilere sahip olmaktadır. A ülkesine ihracat yapacak olan bir firma, A ülkesindeki ithalatçı hakkında yukarıda bahsedilen küresel kredi sağlayıcı firmalardan ücret karşılığı bilgi alabilmektedir. İhracat yapacak olan firma, malın varış ülkesinde yer alan konsolosluklarında bulunan ticari ataşelik birimlerinden, malın gönderileceği firma hakkında bilgi temin edebilmektedir. Örneğin; İtalya'ya fındık ihraç etmek isteyen bir Türk Firması, İtalya'da bulunan Türk Ticari Ataşeliği vasıtası ile İtalyan Firma hakkında bilgi elde edebilmektedir. İhracat yapacak olan firmanın, dış ticaret işlemlerini yürüttüğü bankasının, malın varış ülkesinde yer alan muhabir bankaları aracılığı ile ithalatçı firma hakkında bilgi sağlayabilmesi mümkündür. İhracatçı firma, kendi ülkesinde yer alan İhracat Birliklerinin yardımı ile malı satın alacak firma hakkında bilgi sağlayabilmektedir. İhracat yapan firmalar, ülkelerin yayınlamış oldukları yasaklı, ambargolu firmalar listesini, ilgili ülkelerin Hazine, Maliye, Gümrük ve Dış Ticaret kurumlarından tedarik edebilmektedirler. İhracatçı firma, internet kanalıyla ithalatçı firma hakkında bilgi edinebilmektedir. (vergi, icra-iflas vb.) İhracatçı firma, malı satın alacak olan firmadan, firmayı tanıtan bir dosya isteyebilmektedir. Tanıtım dosyasında yer alan bilgilerin de teyit edilmesi gerekmektedir. Firmalar yukarıdaki maddelerde yer alan hususları dikkatli bir şekilde uyguladıkları takdirde, riski yönetilebilir bir seviyede tutmayı başarabileceklerdir. Firma riski, ülke riskinden bağımsız değerlendirilmemelidir. Zira ülkenin siyasal yönetiminde, genel ekonomik durumunda, toplumsal düzeninde ve jeopolitik konumunda meydana gelebilecek olumsuz gelişmeler gerek iç gerekse de dış ticarete rol oynayan aktörleri direkt olarak etkileyecektir.

Dış Ticaret İşlemlerinde Banka Riskinin Önemi

Uluslararası ticaret işlemlerinin en temel tarafları alıcı (ithalatçı), satıcı (ihracatçı), ithalatçının bankası ve ihracatçının bankası olmaktadır. Son yılların en önemli ekonomi kavramı haline gelen küreselleşmenin temelinde, daha önceleri kısıtlı dolaşıma sahip olan sermayenin hareket kabiliyetinin artması ve hemen hemen dünyanın her bölgesine rahatça ulaşabilmesi yatmaktadır. Sermaye hareketliliğinin artması bankaların uluslararası düzeyde hizmet verme kapasitesini arttırmıştır. Bunun sonucu olarak da, ülke ekonomileri ve şirketler dış kaynak finansmanına daha kolay ve ucuz bir şekilde ulaşma şansı elde etmişlerdir.¹⁴ Uluslararası düzeyde hizmet vermek isteyen bir banka, bu hizmeti verebilecek kapasitede bir bölüm oluşturmalıdır. Bu bölümde çalışacak olan personelin günün gerektirdiği bilgi ve teknik donanımına sahip olması gerekmektedir. Bankanın stratejik uzak görüşlülük yapısı, uluslararası seviyede yapacağı işlem hacmini ve kuracağı uluslararası işbirlikleri direkt olarak etkileyen en önemli unsur olmaktadır.¹⁵ Bankaların ödeme ya da tahsilat işlevleri dışında, müşterilerine sağladıkları karşı firma ve karşı banka istihbaratları, döviz kurlarının güncel seyri hakkında bilgilendirme, alıcı ya da satıcı firmaya finansman sağlamak amacı ile kredi limiti oluşturma gibi çok önemli fonksiyonları da mevcuttur. Dış ticaret işlemlerinde seçilen ödeme şekline göre, işlemlere aracılık eden bankaların yükümlülükleri değişmektedir. Tahsil esasına dayalı işlemlerde (peşin ödeme, vesaik mukabili ödeme, mal mukabili ödeme, kabul kredili ödeme) bankaların görevi sadece ödeme veya tahsilat işlemlerini gerçekleştirmek iken, bankaların kendi ödeme garantilerini ekledikleri kabul kredili işlemlerde, özellikle akreditif ve yurt dışı harici garanti mektubu işlemlerinde bankalar satıcıya karşı ödeme işlemlerinden direkt sorumlu olmaktadır. Başka bir deyişle, akreditif tahtında yürütülen bir işlemde, şayet alıcı kendisine anlaşılan koşullarda teslim edilen bir malın bedelini ödeme konusunda zorluk yaşıyorsa veya bir harici garanti mektubunun gerektirdiği şartları yerine getiremiyor ise bu noktada ödemedenden yükümlü olan taraf bu işlemlere aracılık eden bankalar olmaktadır. Uluslararası ticaret işlemlerinde, seçilecek olan bankanın tanınırlığı, muhabir bankalar nezdindeki kredi limiti, bankaların ait oldukları gruplar, bankaların çeşitli ülkeler tarafından yasaklı bankalar listesinde olmaması gibi konular önem arz etmektedir.

Ülke riski ve firma riski konularında da bahsedildiği üzere, bankalar da bağımsız kredi derecelendirme kuruluşları tarafından değerlendirilmekte ve rating notları almaktadır. Firmalar, bu notların yanı sıra, yerel resmi kaynaklar tarafından açıklanan, sermaye yeterlilik rasyoları, kredi batık oranları, sermaye yapıları, şube sayıları, kredi hacimleri, dış ticaret hacimleri ve benzer bilgileri inceleyerek banka riskini minimum seviyede tutabilirler.

Dış Ticaret İşlemlerinde Kur Riskinin Önemi

Uluslararası ticarete faaliyet gösteren tarafların en çok dikkat etmesi gereken konulardan biri de döviz kuru yönetimidir. Çünkü döviz kurlarındaki değişim pek çok farklı kaynaktan beslenebilmektedir. Döviz kurunda meydana gelen değişiklikler ve bunu tetikleyen mekanizmalar sınır ötesi ticaret hacminin artmasına bağlı olarak önem kazanmaktadır. Daha önceleri, piyasa dinamikleri göz ardı edilip, devletlerim vereceği kararlar ile döviz kurları belirlenmekte, değiştirilmekte ve sabitlenmekteydi.¹⁶ Türk

¹⁴ Kaya, a.g.e., s. 4.

¹⁵ Nazım Ekren, **Uluslararası Bankacılık ve Türkiye Örneği**, 1.b., Ankara : Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986, s. 95.

¹⁶ Paul R. Krugman and Maurice Obstfeld, **International Economics, Theory & Policy**, 8. Ed., Boston: Pearson & Addison Wesley, 2009, p. 7.

Parası Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar'da, döviz; efektif dâhil yabancı para ile ödemeyi sağlayan her nev'i hesap, belge ve vasıtaları olarak tanımlanmaktadır. Döviz kuru; ulusal para birimi ile yabancı para birimi arasındaki değişim miktarını göstermektedir. 1 birim ulusal para ile kaç birim yabancı para alınabileceğini ya da tam tersi değişimi ifade etmektedir.¹⁷ Sınır ötesi ticaret ile iştigal olan firmaların satım sözleşmesi hazırlarken en çok zorlandıkları madde satış işleminde kullanılacak olan döviz cinsinin seçimi maddesi olmaktadır. Alıcı ile satıcının para birimleri birbirinden farklı olduğu için, taraflar kur riskine girmekten kaçınmaktadırlar. Ancak, sınır ötesi ticaretin getirdiği kaçınılmaz sonuçlardan biri döviz kurlarındaki değişimler olmaktadır. Şirketler bu riski göz önünde bulundurarak hareket etmelidirler.¹⁸ Döviz kurlarının değişken bir yapıda olması, uluslararası ticarete faaliyet gösteren firmaların nakit akım projeksiyonlarını sağlıklı bir şekilde oluşturmalarına engel olmaktadır. Gelecek dönemlerde yabancı para cinsinden yapılacak olan bir ödemenin kurunun tahmini, geleceğin belirsiz olması nedeni ile çok zor olmaktadır. Şirketler döviz cinsinden borç alma kararı verirken, döviz kurundaki dalgalanmalara çok dikkat etmektedirler. Döviz kurunun uzun dönem boyunca sabit ve istikrarlı bir seyir izlemesi, şirketlere döviz kurunun gelecek dönemlerde izleyeceği trendi tahmin etmekte yol gösterici bir özellik kazandırmaktadır.¹⁹ Döviz kurlarındaki değişim konusuna, ticaretin tarafları olan alıcı ve satıcı penceresinden bakılmalıdır. Çünkü yerel para cinsinden döviz kuru yukarı yönlü bir eğilim izlerken satıcı avantajlı durumda iken, tersi durumda ise yani döviz kurunun yerel para cinsinden aşağı yönlü bir eğilimde olması alıcı açısından avantajlı bir durum olmaktadır. Tabii burada ülkenin makroekonomik denge politikası da gözden kaçırılmamalıdır. Zira döviz kurunun yerel para cinsinden gevşemesi durumunda ithalat hacminde artış meydana geleceği için, devlet ithalat hacmini kontrol altında tutabilmek için çeşitli önlemler alma yolunu seçebilecektir. Döviz kurunun tahmini zor olmak ile birlikte, kullanılan teknikleri dört başlık altında toplamak mümkündür.²⁰

- a. Teknik analiz ile döviz kurunun tahmin edilmesi,
- b. Temel analiz yaklaşımı ile döviz kurlarının tahmin edilmesi,
- c. Pazara dayalı olarak döviz kurlarının tahmin edilmesi,
- d. Karma tahmin yöntemleri.

Yukarıda sayılan döviz kuru tahmin yaklaşımları incelendiğinde; teknik analiz yönetiminde analistler, döviz kurlarının geçmiş performansını analizin odak noktası yaparak gelecekteki kur tahminlerini yapmakta ve makro boyuttaki göstergeleri (ekonomik trendler, politik trendler vb.) göz ardı etmektedir. Temel analiz yönteminde ise, özellikle makroekonomik göstergeler, politik gelişmeler dikkate alınarak döviz kurunun performansı ölçülmeye çalışılmaktadır. Diğer bir yöntemde ise, döviz piyasasında oluşan spot ve forward kur fiyatları üzerinden tahmin yürütülmektedir. Diğer yandan döviz kurunun tahmin edilmesinde, dövizin geçmiş performansı, ekonomik ve politik konjonktürün trendi, döviz piyasalarındaki alım-satım performansı gibi konuların birlikte düşünülmesi, belirsiz bir gelecek için yapılan kur tahmininde riski kontrol altına almada etkili olacaktır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, finans piyasalarının gelişmiş ülkelerin kontrolünde olması (dış etkiye açık olması), ekonomilerinin kırılgan bir zemin üzerinde olması, siyasi istikrarsızlıklar, toplumsal

¹⁷ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası Finans**, Geliştirilmiş 4.b., İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2003, s. 86.

¹⁸ Karla C. Shippey, **International Contracts**, çev. Berk Kaplaner, ed. Ergin Koparan, 1.b., İstanbul: Kontent Kitap, 2002, s. 25.

¹⁹ Ahmet Aksoy ve Kürşat Yalçın, **İşletme Sermayesi Yönetimi**, 4.b., Ankara: Gazi Kitabevi, 2008, s. 434.

²⁰ Hatice Doğukanlı, **Uluslararası Finans**, 1.b., Adana: Nobel Kitabevi, 2001, s. 88.

gelişmişlik düzeyinin düşük seviyede olması, bu tip ülkelerin döviz kuru dalgalanmalarından çok daha fazla etkilenmelerine sebep olmaktadır.

Şirketler döviz işlemlerini genellikle ticari bankalar üzerinden yapmaktadırlar. Gelişen teknoloji sayesinde, işlemler bilgisayar ve telekomünikasyon cihazları sayesinde kolaylıkla yapılabilmektedir. Bu da fiziki olarak sabit bir döviz piyasasına ihtiyaç duyulmamasına katkı sağlamaktadır.²¹ Dünya üzerindeki zaman dilimlerinin farklı olması, bankalar ve firmalara döviz piyasasında kesintisiz işlem yapabilme imkânı tanımaktadır. Bir kıtada piyasa kapandığında diğer bir kıtada döviz piyasası açılmakta ve büyük banka gruplarının döviz alım satım işlemlerini sürekli ve büyük hacimlerde yapması sayesinde nakit akışı (likidite) kesilmemektedir.²² Bankalar döviz işlemlerini genellikle, yaptıkları işlemlerden kar elde edebilmek ve döviz pozisyonlarında açık vermemek amacı ile gerçekleştirmektedirler. Oysaki bankaların en önemli özelliği olan danışmanlık faaliyetlerini müşterilerine daha yoğun bir şekilde vermeleri gerekmektedir. Böylece, hem şirketler dövizli işlemlerinde daha bilinçli hareket edebilecekler, hem de bu işlemlerden zarar görmeyecekler ve en önemlisi işlem hacimlerini arttıracaklardır. Bankalar da artan işlem hacimlerinden daha fazla komisyon geliri, döviz alım-satım geliri, kredi kullandırmaları durumunda da faiz geliri elde edebileceklerdir. Uluslararası ticaretin en etkin taraflarından olan satıcının, yerel para biriminden katlanmış olduğu direkt ve endirekt üretim maliyetlerini çok iyi bir şekilde yönetmesi gerekmektedir. Zira yurt dışına satış yapılırken kullanılan para birimi, yabancı ülke para birimleri olmaktadır. Satış faturasında yer alan fiyat unsurları genellikle ya EUR ya da USD para cinsinden olmaktadır. Bu noktada satıcının bankasının vereceği danışmanlık hizmeti çok önem arz etmektedir. Müşterisini (satıcı ya da alıcı) döviz kur kotasyonlarında meydana gelebilecek dalgalanmalara karşı uyarmalı ve zarar riskine karşı önereceği hedge (hedging) işlemleri ile müşterisini koruma altına almalıdır.

Bankalar, müşterileri için yaptıkları hedge işlemlerinden hatırı sayılır karlar elde etmektedirler. Özellikle forward, swap ve opsiyon işlemleri bankaların müşterilerine sunduğu ve en fazla hacmi yarattıkları hedge işlemleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hedging (hedge), kur riskinin ortadan kaldırılması ya da riskin belli bir seviyede tutulması anlamına gelmektedir.²³ Forward, swap ve opsiyon işlemleri, kur riskine maruz kalan şirketleri koruma amaçlı kullanılan en yaygın hedging enstrümanlarıdır.

Forward İşlemleri

Forward sözleşmesi; sözleşmeyi imzalayan taraflardan birinin diğer taraftan, gelecekte belli bir tarih ve belli bir fiyat üzerinden bir varlık (döviz) alımını garanti ettiği sözleşmelerdir. Sözleşmenin işlem tarihine kadar, sözleşme tutarı her hangi bir şekilde el değiştirmemektedir.²⁴ Döviz kurlarındaki dalgalanmalarda uluslararası dinamikler çok etkili olmaktadır. Diğer yandan yerel para cinsinin değeri üzerindeki hareketler de döviz kurlarında değişime yol açmaktadır. Özellikle enflasyon ve faiz değişimleri döviz kuru üzerinde çok etkili olmaktadır.²⁵ Bu neden ile şirketlerin finans yöneticilerinin, özellikle dış ticaret hacmi olan şirketlerde, ticari faaliyetlerde bulundukları ülkelerin ve

²¹ Richard A. Brealey, Steward C. Myers ve Alan J. Marcus, **Fundamentals of Corporate Finance**, çev. Seda Perek ve Ali Atilla Perek, 1.b., İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 620.

²² Grath, **a.g.e.**, s. 98.

²³ Rüdiger U. Seydel, **Tools for Computational Finance**, 5.b., London: Springer-Verlag London Ltd., 2012, s. 351.

²⁴ Paul Wilmott, **Introduces Quantitative Finance**, 2.b., England: John Wiley & Sons Ltd., 2007, s. 19.

²⁵ Metin Kamil Ercan ve Ünsal Ban, **Değere Dayalı İşletme Finansı Finansal Yönetim**, 1.b., Ankara: Gazi Kitabevi, 2008, s. 87.

kendi ülkesinin, enflasyon, faiz ve döviz kuru arasındaki ilişkileri çok iyi irdelemeleri ve buna göre forward döviz kuru için stratejik yol haritalarını hazırlamaları gerekmektedir.

Finans yöneticisinin stratejik döviz kuru projeksiyonunu hazırlarken faydalanabileceği, oldukça basit dört teoremin yararlılığı kanıtlanmıştır.²⁶ Mutlak şekli ile satın alma gücü paritesi, 1 doların her ülkede aynı satın alma gücüne sahip olması gerektiğini belirtir. Bunun gerçeklerle tam örtüşmediğini görmek için yurt dışına bir seyahate çıkmamız yeterlidir. Yine de, ortalamada döviz kurlarındaki değişimler enflasyon oranlarındaki farkları izleme eğilimindedir ve döviz kuruna ilişkin uzun vadeli bir tahmin yapmanız gerekiyorsa döviz kurunun enflasyon oranları arasındaki farkların etkilerini sıfırlayacağını varsaymaktan daha iyisini yapmak zordur. Açık bir dünya sermaye piyasasında reel faiz oranlarının aynı olması gerekir. Bu nedenle, nominal faiz oranları arasındaki farklar da beklenen enflasyon oranlarındaki farklardan kaynaklanır. Bu uluslararası Fisher etkisi, firmaların basitçe faiz oranlarının en düşük olduğu yerlerden borç almaları gerektiğini ifade eder. Bu ülkeler büyük olasılıkla aynı zamanda en düşük enflasyon oranlarına ve en güçlü para birimlerine de sahiptirler. Döviz kurlarına ilişkin beklentiler teorisi forward kurun beklenen spot kura eşit olduğunu söyler. (ama aslında forward kur spot kurun mükemmel bir tahmincisi olmaktan çok uzaktır) Faiz oranı paritesi teorisi, iki ülke arasındaki faiz farklılığının forward ve spot döviz kurları arasındaki farka eşit olması gerektiğini belirtir. Uluslararası piyasalarda arbitraj, paritenin neredeyse her zaman tutmasını garanti eder. Finans yöneticileri döviz forward işlemlerini genellikle açık pozisyona düşmemek amacı ile gerçekleştirmektedirler. Şirketler döviz pozisyonlarını yönetirken, pozisyon açığına düşmemelidirler. Açık pozisyon dövizli alacakları üzerinde (long position – uzun pozisyon) oluşabileceği gibi, döviz cinsinden borçları (short position – kısa pozisyon) üzerinde de oluşabilir. Nakit yönetiminin sağlıklı yapılabilmesi için alacak ve borçları kendi aralarında hedge etmek en efektif çözüm olmaktadır.²⁷

Şayet bir şirket, satışlarının yüzdesel olarak büyük bir bölümünü yerel para cinsinden yapıyorsa yani satış hacminin önemli bir bölümünü yurtiçi faaliyetlerinden elde ediyorsa, döviz cinsinden borçlanmayı asla tercih etmemelidir. Türkiye’de döviz kredilerinin faiz oranının, TL cinsinden kredilerin faiz oranından düşük olması nedeni ile pek çok şirket tarafından TL/USD paritesi göz ardı edilerek bu krediler tercih edilmekte ve bu şirketler döviz kurlarında meydana gelebilecek aşağı ya da yukarı yönlü dalgalanmalara karşı aşırı hassas hale gelmektedirler.

Bu noktada üzerinde önemle durulması gereken konu, forward kurlarının anlık bağlandığı ve forward sözleşmesinde belirtildiğidir. Bu nedenle şirket finans yönetimi forward kurunu bağlayacağı ödeme günlerini çok iyi tespit etmeli ve bankalar ile sıkı pazarlık yapmalıdır. Pazarlık aşamasında spot kur ve forward kuru birlikte değerlendirilmelidir.

Opsiyon İşlemleri

Opsiyonlar, sahibine bir finansal varlığı, gelecekte belirlenen bir tarihte veya belirli bir zaman süresi içerisinde, prim karşılığında, önceden belirlenmiş bir fiyattan satma veya satın alma hakkını veren sözleşmelerdir.²⁸ Opsiyon işlemleri şirketlerin tercihine göre şekillenen işlemlerdir. Şirketler her hangi bir mecburiyetten dolayı opsiyon işlemi

²⁶ Brealey, Myers ve Marcus, **a.g.e.**, s. 637.

²⁷ Rifat Yıldız, **Bankacılıkta ve Dış Ticarete Döviz Pozisyonlarının Kur Riskine Karşı Korunması**, 1.b., Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988, s. 26.

²⁸ Kemalettin Çonkar ve H. Ai Ata, “Riskten Korunma Aracı Olarak Türev Ürünlerin Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye’de Kullanımı”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi** (C.IV,S.2, 2002), s. 6.

yapmazlar.²⁹ Opsiyon sözleşmeleri ile forward sözleşmeleri arasındaki en büyük fark da buradan kaynaklanmaktadır. Forward sözleşmelerinde vade sonunda sözleşmeye uyma zorunluluğu varken, opsiyon sözleşmelerinde bu zorunluluk yoktur. Opsiyon sözleşmeleri, sözleşmeyi imzalayan taraflardan birine, elinde bulundurduğu opsiyon hakkını kullanma veya opsiyon hakkından vazgeçme imkânı tanırken, diğer tarafa da, opsiyonun kullanılması yönünde bir işlem yapılırsa, opsiyon sözleşmesinde yer alan taahhütlerin yerine getirilmesi şartını yüklemektedir. Opsiyon sözleşmelerinde, opsiyon işlem hakkını elde etmek isteyen taraf bunu, sözleşmenin karşı tarafına belirli bir prim ödeyerek elde etmektedir. Kendisine prim ödenen taraf ise, prim karşılığı opsiyon sözleşmesinin riskini üstlenmiş olmaktadır. Opsiyon sözleşmelerinde iki temel opsiyon seçimi yapılmaktadır; alım opsiyonu (call option) ve satış opsiyonu (put option). Alım opsiyonunda, opsiyonu kullanma hakkı olan taraf, belirli miktar döviz, daha önceden belirlenen bir tarihte ya da bu tarihten önce belirli bir fiyattan satın alma hakkını elde eder. Satış opsiyonunda ise, opsiyonu elinde bulunduran taraf yine miktarı belirlenmiş döviz, belirlenmiş bir tarihte veya bu tarihten önce belirli bir fiyattan satma hakkına sahiptir. Opsiyon işlemlerinin yapıldığı iki tür opsiyon piyasası vardır. Bunlardan birincisi ana kurumları bankalar olan tezgâh üstü piyasalardır. Kendilerini kur riskine karşı korumak isteyen firmalar ağırlıklı olarak tezgâh üstü piyasaları tercih etmektedirler. Tezgâh üstü piyasaların en büyük avantajları, opsiyon işlemi yapmak isteyen firmaların taleplerine gerek döviz miktarı, gerek opsiyon sözleşmelerinin vadesi, gerekse de opsiyon işlem fiyatı açısından esnek yaklaşımlar sağlayabilmeleridir. Tezgâh üstü piyasalarda işlem yapma imkânı olmayan firmalar ve spekülâtörler genellikle diğer bir opsiyon piyasası olan borsa opsiyonlarını tercih etmektedirler. Opsiyon işlemlerinde en dikkat çekici konu, opsiyon seçimi elinde olan tarafın sınırsız kar elde edebilme imkanı varken, riski ödediği opsiyon primi ile sınırlı kalmakta, opsiyon sözleşmesinde taahhüdünü yerine getirmek zorunda olan taraf ise, karı maksimum aldığı prim ödemesi kadar olurken, riski sınırsız olabilmektedir. Opsiyon sözleşmelerinin, forward sözleşmelerine oranla daha esnek bir yapıya sahip olması nedeni ile işlem hacimleri forward sözleşmesi işlem hacimlerine göre daha yüksek olmaktadır.

Tablo 2. Borsa İstanbul Opsiyon Sözleşmeleri Hacmi(milyon TL)

ÜYE SAYISI	İŞLEM HACMİ	OPSİYON PRİM HACMİ
33	12.098.626.700	200.331.317

Kaynak: Borsa İstanbul, **Opsiyon Sözleşmeleri**, (www.borsaistanbul.com), 2016

Tablo 2.'de Borsa İstanbul'da işlem gören opsiyon sözleşmeleri hakkında bilgi verilmektedir. Tezgâh üstü piyasaların, Borsa İstanbul'da yapılan opsiyon sözleşmelerinden daha fazla hacme sahip olduğu unutulmamalıdır. Borsa İstanbul'da 2016 yılı itibari ile 33 aracı kurum opsiyon sözleşmelerine aracılık etmektedir. Türkiye'de türev finans piyasalarının gelişmesi ile opsiyon sözleşmelerinin de hacminin ve işlem hacminden doğan prim kazançlarının artması beklenmektedir. Opsiyon piyasalarında ağırlıklı olarak Avrupa tipi opsiyon sözleşmeleri ve Amerika tipi opsiyon sözleşmeleri kullanılmaktadır. Avrupa tipi opsiyon sözleşmelerinde sözleşme vadesi çok önemli bir tarih olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa tipi opsiyon sözleşmesinde opsiyonu kullanma tercih hakkı olan taraf bu tercihini kullanıp kullanmayacağını sadece sözleşme vadesinde belirtmektedir. Vadeden önce tercih hakkını kullanamamaktadır. Amerika tipi opsiyon sözleşmesinde ise, opsiyon hakkı elinde olan taraf, opsiyon hakkını

²⁹ Seyidoğlu, Uluslararası..., **a.g.e.**, s. 197.

sözleşme vadesi içinde herhangi bir tarihte kullanabilmektedir. Bu nedenle Amerika tipi opsiyon sözleşmeleri, Avrupa tipi opsiyon sözleşmelerine oranla daha maliyetli olmaktadır. (opsiyon primi daha yüksek olmaktadır.)

Swap İşlemleri

Swap, işleme taraf olanların nakit akışlarını (ödemelerini) bazı esas ve kurallar çerçevesinde karşılıklı olarak değiştirmesidir. Swap işlemlerinde en önemli kural, işlemin muhakkak bir forward sözleşmesi teminatına sahip olması ve değişim tarihinin (vade) taraflar arasında önceden belirlenmiş olmasıdır.³⁰ Swap işlemleri de diğer türev işlemler gibi dış kaynak borçlanma maliyetlerinin düşürülmesi ve kur riskine karşı korunmak amacı ile yapılan işlemlerdir. Çok sayıda swap işlemi çeşidi olmasına rağmen, swap işlemleri genellikle faiz swap işlemleri ve para (döviz) swap işlemleri olarak iki ana başlık altında incelenmektedir. Faiz swap işlemlerindeki en önemli amaç, borç ödeme yapısının değiştirilmesidir. Bunun için sabit faiz ile değişken faiz arasında karşılıklı geçiş yapılmakta ve faiz ödemeleri değiştirilmektedir.³¹

Şirketler, nakit dönüş sürelerinde vade açığı yaşadıkları zamanlarda, dış kaynak finansmanı niteliğinde banka kredileri kullanmaktadırlar. Finans piyasalarından borçlanan (kredi kullanan) şirketlerin kredibilitesi ve moralitesi farklılık arz etmektedir. Rating notu yüksek olan şirketler finansal piyasalardan daha iyi koşullarda borçlanırken, rating notu daha düşük olan şirketlerin borçlanma maliyetleri daha yüksek olabilmektedir. Şirketler finansal piyasalardan borçlanırken, küresel ekonomik konjonktür ve şirketin güncel mali yapısını da göz önünde bulundurarak borçlanma faiz oranlarını sabit faiz ya da değişken faiz olarak belirleyebilmektedirler.

Diğer Hedge İşlemleri

Uluslararası finans piyasalarında (türev piyasaları) döviz kuru riskini hedge edebilmek amacı ile ağırlıklı olarak forward, opsiyon ve swap işlemleri kullanılmaktadır. Bu işlemlerin yanı sıra "future sözleşmeleri" olarak adlandırılan işlemler de gerçekleştirilmektedir.³²

Future sözleşmesi, her türlü finansal piyasa ürününü kapsayabilmektedir. (döviz, kıymetli maden, vb.) Future sözleşmesinin en önemli bileşeni, seçilen finansal piyasa ürününün taraflar arasında önceden belirlenen fiyat ve miktarda, gelecek bir vadede (ileri tarihte) alınmasının ya da satılmasının taraflarca taahhüt edilmesidir.³³ Future sözleşmeleri, forward sözleşmelerinden farklı olarak, standart uygulamalar üzerinden borsa nezdinde gerçekleştirilmektedir. Forward sözleşmeleri ise ağırlıklı olarak banka ve müşterisi arasında serbestçe belirlenen koşullar altında hazırlanabilmektedir. Future sözleşmelerinin, forward sözleşmelerinden diğer bir farkı da teminat unsurunun yer almasıdır. Başlangıç teminatı, devamlılık teminatı ve değişim teminatı future işlemlerinde takas odası tarafından alınan teminat türleri olmaktadır. Future sözleşmelerinin alınıp satıldığı borsalarda, takas odalarının varlığı, karşı taraf riskini ve işlem vadesinde taahhüdün yerine getirilmemesi riskini elimine etmektedir. Görüldüğü üzere, uluslararası ticaret alanında faaliyet gösteren bir şirketin döviz kuru riskini minimum seviyeye indirebilmesi ve kur riskini yönetebilmesi için pek çok türev ürünü

³⁰ Ferudun Kaya, **Dış Ticaret ve Finansmanı**, 3.b., İstanbul: Beta Yayıncılık, 2013, s. 200.

³¹ Nazım Öztürk, **Dış Ticaret Kuram Politika Uygulama**, 1.b., Bursa: Ekin Yayınevi, 2012, s. 93.

³² Orkun Bayram, "Dış ticarete yeni ödeme şekli banka ödeme yükümlülüğü bpo-etkinlik analizi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, Uluslararası Ticaret Hukuku ve AB Anabilim Dalı, İstanbul, 2017

³³ Erkan Aydın, "Vadeli İşlem ve Opsiyon Sözleşmelerinden Sağlanan Gelirlerin Gelir Vergisi Kanunu Geçici 67. Madde Kapsamında Vergilendirilmesi", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, C. XXV, S. 2., (2008), s. 366.

mevcuttur. Şirketler bu noktada, en efektif yöntemi, içinde bulundukları pozisyona göre serbestçe seçebilmektedirler.

SONUÇ

Bu kitap bölümünde, uluslararası ticarete karşılaşılan riskler ve bu risklerin elimine edilmesi veya minimum risk seviyesinde yönetilebilmesi amacı ile kullanılan teknikler üzerinde durulmuştur. Uluslararası ticaret sahnesinde, makro seviyeden mikro seviyeye kadar pek çok risk ile karşılaşılmaktadır. Ülkelerin makroekonomik göstergelerinin yanı sıra, şirketlerin taşıdıkları riskler, şirketlerin çalıştıkları bankaların taşıdığı riskler, ticarete konu olan mal ve/veya hizmetin taşınması ile ilgili riskleri, sigorta riskleri, taraflar arasında imzalanan sözleşmeden doğabilecek riskler, farklı ülke para birimlerinin kullanılmasından doğan döviz kuru riskleri gibi çok çeşitli risk grupları ile karşılaşılabilir. Ticari işletmelerin en önemli kuruluş amaçları, faaliyetlerinden kar elde edebilmektir. Bu nedenle, ticari işletmeler satış hacimlerini verimli bir şekilde maksimum seviyeye taşımaya çalışırken, özellikle ithalat-ihracat yapan şirketler bu faaliyetleri doğrultusunda karşılaşabilecekleri riskleri ve uğrayabilecekleri kayıp ve zararları efektif bir şekilde önlemek ve yönetmek istemektedirler.

Uluslararası ticarete risk önleyici faktörler olarak genellikle hedge işlemleri kullanılmaktadır. Forward, swap, opsiyon ve future (gelecek) sözleşmeleri en sık kullanılan hedging işlemleri olarak karşımıza çıkmaktadır. İşletmeler, belirsizlikler içeren geleceği iyi yönetebilmek için bu araçlardan birini ya da bir kaçını aynı anda kullanabilmektedir.

KAYNAKÇA

1. ADIGÜZEL, Muhittin. "Ekonomik Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri". Akademik Bakış Dergisi. S. 35. Mart-Nisan 2013.
2. AKGÜÇ, Öztin. Dış Ticaret Finansmanı. 1.b. İstanbul: Arayış Basım ve Yayıncılık. 2009.
3. AYDIN, Erkan. "Vadeli İşlem ve Opsiyon Sözleşmelerinden Sağlanan Gelirlerin Gelir Vergisi Kanunu Geçici 67. Madde Kapsamında Vergilendirilmesi". Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi. C. XXV. S. 2. (2008).
4. BAYRAM, Orkun, Dış Ticarete Yeni Ödeme Şekli Banka Ödeme Yükümlülüğü BPO-Etkinlik Analizi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, Uluslararası Ticaret Hukuku ve AB Anabilim Dalı, İstanbul, 2017.
5. BREALEY, Richard A. MYERS, Steward C. ve MARCUS, Alan J. Fundamentals of Corporate Finance. çev. PEREK, Seda. ve PEREK, Ali Atilla. 1.b. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayınları. 2015.
6. CURRY, Jeffrey Edmund. International Marketing. çev. BİNGÖL, İbrahim. Ed. KOPARAN, Ergin. 1.b. İstanbul: Kontent Kitap. 2002.
7. ÇONKAR, Kemalettin ve ATA, H. Ali. "Riskten Korunma Aracı Olarak Türev Ürünlerin Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye'de Kullanımı". Afyon Kocatepe Üniversitesi. İ.İ.B.F. Dergisi (C.IV. S.2, 2002).
8. DOĞUKANLI, Hatice. Uluslararası Finans. 1.b. Adana: Nobel Kitabevi. 2001.
9. DURUKANOĞLU, Nihayet. Dış Ticaret Dünyası, Örnek Olay ve Tablolar. 2.b. İstanbul: Beta Yayınları. 2008.
10. EKREN, Nazım. Uluslararası Bankacılık ve Türkiye Örneği. 1.b. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 1986.
11. ERCAN, Metin Kamil. Ve BAN, Ünsal. Değere Dayalı İşletme Finansı Finansal Yönetim. 1.b. Ankara: Gazi Kitabevi. 2008.
12. GERNİ, Cevat. Dış Ticaretin Finansmanı. 1.b. Ankara: TOBB Yayınları. 1990.
13. GRATH, Anders. The Handbook of International Trade and Finance. 2.e. Usa: Kogan Page Limited. 2012.
14. GÜRSOY, Yaser. Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi. 3.b. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım. 2007.
15. HATEMİ, Hüseyin ve GÖKYAYLA, Emre. Borçlar Hukuku Genel Bölüm. 3.b. İstanbul: Vedat Kitapçılık. 2013.
16. KAYA, Ferudun. Dış Ticaret ve Finansmanı. 3.b. İstanbul: Beta Yayınları. 2013.
17. KAYA, Salih. İthalat, İhracat ve Kambiyo İşlemleri. 1.b. İstanbul: Beta Yayınları. 2008.
18. KOTLER, Philip. And ARMSTRONG, Gary. Principles of Marketing. 8.e. New Jersey: Prentice-Hall, Inc. 1999.
19. KÖROĞLU, Belin. "Milletlerarası Mal Satım Sözleşmeleri Hakkında Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (Cisg) Madde 79 Ve 80 Kapsamında Sorumluluktan Kurtulma". Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. XVII. S. 1-2 (2013).
20. KRUGMAN, Paul R. and OBSTFELD, Maurice. Internaional Economics, Theory & Policy. 8. Ed. Boston: Pearson & Addison Wesley. 2009.
21. ÖZALP, Abdurrahman. UTTDER. C.1. S.1. İstanbul: Legal Yayıncılık. 2012.
22. ÖZCAN, Murat. Uluslararası Pazarlama. Genişletilmiş 2.b. İstanbul: Türkmen Kitabevi. 2008.
23. ÖZTÜRK, Nazım. Dış Ticaret Kuram Politika Uygulama. 1.b. Bursa: Ekin Yayınevi. 2012.
24. SEYDEL, Rüdiger U. Tools for Computational Finance. 5.b. London: Springer-Verlag London Ltd.. 2012.
25. SEYİDOĞLU, Halil. Uluslararası Finans. Geliştirilmiş 4.b. İstanbul: Güzem Can Yayınları. 2003.
26. SEYİDOĞLU, Halil. Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama. 20.b. İstanbul: Güzem Can Yayınları. 2015.
27. TURHAN, Nihat. Dış Ticaret ve Akreditifli İşlemlerin Uluslararası Uygulamaları Kılavuzu. 1.b. Ankara: Adalet Yayınevi. 2010.

28. WILMOTT, Paul. Introduces Quantitative Finance. 2.b. England: John Wiley & Sons Ltd. 2007.
29. www.borsaistanbul.com (06.04.2019)
30. www.eximbak.gov.tr (06.04.2019)
31. www.moody.com (06.04.2019)
32. www.standardandpoors.com (06.04.2019)
33. www.fitchratings.com (06.04.2019)
34. YILDIZ, Rifat. Bankacılıkta ve Dış Ticarete Döviz Pozisyonlarının Kur Riskine Karşı Korunması. 1.b. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 1988.

SOSYAL GİRİŞİMCİLİK'DE YENİLİKÇİLİĞİN, SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN, DİJİTALLEŞMENİN VE TEKNOLOJİNİN ÖNEMİ

Irmak ULUC¹ , Zafer ADIGÜZEL²

¹ İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi.

² Dr. İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi.

Giriş

Sosyal girişimcilik, temel özellikleriyle kişisel anlamda herhangi bir menfaat ve çıkar amacı gütmeyen, topluma faydalı işler yapmak amacıyla bireysel anlamda sosyal yanı ağır basan girişimlerin olduğu, sosyal işletmelerin sosyal değer yaratmadaki amaçlarına odaklanan bir girişim türü olarak kabul edilmektedir. Sosyal girişimciler toplumun yargılarına ve kültürüne zarar vermeden, toplumun öncelikli çıkarlarını göz önünde bulundurarak girişimsel faaliyetlere yönelmektedirler. Toplumsal anlamda sorunların giderek artması, sosyal girişimciliğin önemini toplumlar tarafından kabul görülen bir statü konumuna getirmiştir (Nicholls, 2010b; Short vd., 2009; Zahra vd., 2009). Bununla birlikte, son zamanlarda yapılan araştırmalarda, özellikle devlet ve yatırımcılar açısından bakıldığında; sosyal girişimciliğin diğer girişimlerden farklı olarak kar amacı gütmemesi, sosyal girişimlerin hem finansal hem de önemli bir sosyal katkı sağlaması açısından zorluklarla karşı karşıya mücadele etme bakımından karşılıksız destek verilmesi konusunda kamu ve yatırımcılar önemli kaynaklar olarak görülmektedir (Chmelik vd., 2015; Katre ve Salipante, 2012; (Sundurumurthy vd., 2016). Bu nedenle, sosyal girişimler iyi kurulmuş ve iyi planlanmış olmadıkça, sosyal girişimciliğin etkinliğine ilişkin herhangi bir değerlendirmenin yapılmasını oldukça güç görmekteyiz. Her ülkenin kendine göre yürürlükteki düzenlemeleri ve sosyal normları bulunmaktadır.

Sosyal girişimcilik davranışı, bireylerin sosyal fırsatları belirlemesi ve takip etmesi için yenilikçi kaynak kombinasyonları üretilip kullandıkları bir dizi faaliyet ve uygulamadır (Mair ve Martí, 2006). Sosyal girişimcilik davranışı aynı zamanda, hangi fırsattan yararlanılacağı, fonların nasıl toplanacağı, hangi sosyal örgütsel biçimlerin alınacağı, daha fazla bilgi ve desteğin nereden alınacağı, başlangıç ekibinde kimlerin işe alınacağı vb. konusunda süreçleri içermektedir. Sosyal girişimcilik davranışı, sosyal girişimcilik alanında yeni bir girişim başlatma ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bireyler, yeni sosyal girişimcilik alanları geliştirerek bu fırsatları tespit eder ve girişimi başlatırlar (Bird ve Schjoedt, 2009; Kautonen, vanGelderens ve Tornikoski, 2013). Sosyal Girişimci Davranış, girişim yaratma ve ortaya çıkarmadaki somut ve gözlenebilir insan eylemine odaklanmasının önemini vurgulamaktadır (Bird, Schjoedt ve Baum, 2012). Bu bağlamda, sosyal girişimler; kar amacı gütmeyen kuruluşlar (Leadbeater, 2007), kârlı olmayan girişimler olarak görevlerini tanımlayan kuruluşlar (Dees, 1998) ve kar amacı gütmeyen ortak girişimler olarak sınıflandırılmıştır. Özellikle zorlu sosyal problemleri çözmek için kar amacı gütmeyen kurum ve/veya kamu kuruluşları olarak belirtilirler (Bornstein, 2004).

Sosyal girişimcilik modelinde incelenen sorunlar hem teorik hem de pratikte karşılaşılmış ve tartışılmaya devam etmektedir. Teorik bakış açısında, Sosyal girişimcilik kavramı bir firmanın paydaşları ile kurduğu iletişim modelinin temelini oluşturur. Pratik bir bakış açısına göre, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik anlamında endişeler arttıkça, kamu sorumluluğunun artırılması pratik açıdan önem kazanmaktadır. Bu anlamda sosyal girişimcilik ile ilgili literatürdeki araştırmalara genel bir bakış açısıyla bakıldığında sorunlara çözüm üretmesi beklenmektedir. Bu kapsam belirleme incelemesi, literatürde sosyal girişimcilik ile ilgili incelenecek temaları ve ortak fikirlerin açıklanmasına yardımcı olacaktır. Bu tür bir çalışmanın, literatürde ele alınması gereken boşlukların açıkça tanımlanmadığı, ortak eğilimlere yardımcı olması beklenmektedir (Arksey ve O'Malley, 2005).

Sosyal girişimcilik kavramı, belirli kişisel özelliklere sahip insanların, çevrelerinden meydana gelen toplumsal sorunlardan etkilendiğini varsaymaktadır. Bu, aynı zamanda inisiyatif geliştirme ile de ilgilidir (Frese vd., 1996). Girişimcilik alanında özellikle toplumsal faydanın ön plana çıktığı ve kişisel anlamda herhangi bir gelir beklentisinin olmadığı sosyal girişimcilik; kişisel inisiyatif (Frese ve Fay, 2001), ve insanın sadece çevresinden etkilenmediği, aynı zamanda kendi kişilik özelliklerinin de ön plana çıktığı

fikrine dayanmaktadır (Frese ve Fay, 2001; Frese, Hass ve Friedrich, 2014). Sosyal girişimcilik sayesinde, bireylerin çalışma arzusu hiçbir beklentisi olmadan, kendi kendine başlayan bir davranış olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kişiler, sosyal girişimciliğin başlatılması sürecinde, karşılaştıkları engellerin üstesinden gelmekte ısrarcı bir yapıya sahiptirler. Sosyal girişimcilik, insanların meydana gelebilecek herhangi bir sosyal ve çevresel değişime ayak uydurması gerektiğine dikkat çeken önemli bir kavramdır (Frese ve Fay, 2001). Sosyal girişimciliğin meydana getireceği bu değişim sayesinde ülkenin kalkınmasında gözle görülür değişimlerin olduğunun önemi üzerinde durulmaktadır (Glaub vd., 2015). Bu nedenle, kişisel anlamda inisiyatif alabilmek, ortaya çıkan ve toplum içinde başkaları tarafından ihmal edilen sorunlara karşı çözüm üretilmesinde aktif olarak rol almayı içerir.

Sosyal Girişimcilik ve Sosyal Girişimler

Sosyal girişimcilik davranışı, toplumların temel ihtiyaçlarını karşılamak için fırsatların tanınmasını, değerlendirilmesini ve kullanılmasını ifade etmektedir. Sosyal girişimcilik, küresel olarak tanınan sürdürülebilir kalkınma hedeflerine doğrudan katkıda bulunmakta ve bu nedenle sosyal olarak kabul edilebilir, sürdürülebilir iş uygulamaları için girdiler sunmaktadır. Sosyal girişimci olan bireyler, yalnızca kendi yararına değil, topluma fayda sağlama hedeflerinin peşinde koşarak kendi kendine motivasyonlarını sağlarlar. Sosyal girişimcilik tanımları; sosyal girişimciler ile ticari girişimciler arasındaki farka, yani ekonomik zenginlik üzerinden sosyal servetin yaratılmasını vurgularken, özellikle “toplumsal fayda” perspektifinden incelenmektedir. Uygulamada, sosyal girişimcilik kavramı; ekonomik ve sosyal değer yaratmanın önemi üzerinde durmaktadır. Bu tür girişimlerin örnekleri şunlardır: Girişimcilere sosyal vizyon kazandırmak ve başlangıç finansmanı sağlamak amacıyla 1980 yılında kurulan Ashoka (<http://www.ashoka.org>); 1976’da kurulan ve kadınları güçlendirmek ve Bangladeş’te yoksulluğu yok etmek için kurulan Grameen Bank (<http://www.grameen-info.org>); ve Manchester Esnaf’lar Birliği (<http://www.manchesterguild.org>) tarafından Pittsburgh’da kurulan sosyal alandaki girişimleri görebilmekteyiz. Zahra ve arkadaşları (2009) tarafından önerildiği üzere toplam fayda, sosyal girişimciliğin hem sosyal hem de ekonomik boyutlarını ve ayrıca ticari girişimcilik tarafından yaratılan sosyal değeri ifade eder.

Sosyal girişimcilik, Defourny ve Kim (2011)’in belirttiği gibi, “sosyal amaçlara odaklanmış yeni bir girişimci ruh” sunmaktadır. Sosyal girişimcilik kavramındaki söylemin temelinde klasik teoriler bulunmaktadır; “Sosyal temelli olmak kaydıyla, belirli bir kitle öncülüğünde gönüllü kuruluşlar tarafından kurulan” her türlü örgüt veya kuruluşu kapsayan, kar amacı gütmeyen sektör olarak kabul edilmektedir (Bull vd., 2010). Geleneksel özel sektör ve kamu sektörü dışında, ayrı bir üçüncü sektör fikri, 1970’lerin ortalarında, “yeni ekoloji hareketi” ile bağlantılı olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu üçüncü sektör’de toplumun faydasına işler yapan sosyal girişimciler olarak tanımlanmaktadır. Bu bakış açısına zıt kutup olarak varsayılan ise kapitalist düzen olarak kabul edilmektedir. Kapitalist Refah devleti anlayışı; ezici bir özelliğe sahip neoklasik ekonomik yaklaşım olduğunu savunan İsrail-Amerikalı sosyolog Etzioni (1995) tarafından eleştirilmiştir. Çünkü Kapitalist merkezli yaklaşımda, Kamu yararı teorisinde, kamu kurumlarının ve tamamen piyasaya yönelik kurumların sosyal girişimcilik düşüncesiyle kamu hizmetlerini sağlamada başarısız olması (Weisbrod, 1975), ve bununla birlikte kar amacı gütmeyen kuruluşlarında toplumsal sorunlara çözüm üretememesi nedeniyle toplumsal anlamda çöküş ortaya çıkmaktadır. 1950’li yıllarda Kar amacı gütmeyen kuruluşlar, devlet ya da kamu kurumlarının her zaman uygun yatırım imkanlarını geliştiremediği, bununla birlikte yalnızca piyasaya yönelik kurumlarında çocuk ve yaşlı bakımı gibi alanlarda hizmetten öteye gidemedikleri belirtilmektedir (Laville, Young ve Eynaud, 2015). Anheier (2009) tarafından açıklanan

üçüncü sektör teorisi; kamu ve yarı kamusal kurumlar (devlet ve özel sektör işbirliği ile kurulan kurumlardır), sivil toplum veya kar amacı gütmeyen kuruluşların bir bütün olarak toplum için ürettiği ürünlerin ve hizmetlerin karakteristik özelliğini ifade etmektedir. Üçüncü sektörün ana itici güçlerinden biri "talep tarafında" iken, sosyal girişimler genellikle "arz tarafıyla" ilgilenmektedir. Sosyal girişimciler, değişim yaratmaya çalıştıkları ve bu sayede bir değer yarattıkları için yeni organizasyonlar kurarak, sosyal ya da başka bir amaç tarafından motive edilen aktif unsurların rolünü oynarlar. Klasik ekonomik yaklaşımda, girişimci; yeni bir pazar açan ve yeni tedarik kaynaklarından veya işletme yönetimi sürecinden yararlanan, yeni bir üretim/hizmet yönteminin tanıtılması da dahil olmak üzere, değişimden yararlanan bir yenilikçidir. Sosyal girişim; yenilikçi, fırsat odaklı, becerikli, değer yaratan bir değişim aracıdır (Dees, Emerson ve Economy, 2002). Sosyal girişimciler; Sosyal amaca hizmet etmek için yeni fırsatlar tanımakta ve durmaksızın aramaktadır (Gordon, 2015). Bu nedenle, sosyal girişim, ekonomik bir değer sunmak amacıyla toplumsal katılımı temel alan bir kriter olarak hareket eder. Yani, Sosyal girişim; sosyal, ekonomik ve çevresel amaçlara uygun olarak iş yapmanın özel bir şeklidir. Sosyal girişimler, kooperatif hareketi ve kar amacı gütmeyen derneklerin yanı sıra, özel ve kamu sektörün desteğiyle ortaya çıkmaktadır. ABD sosyal girişim yaklaşımı çoğunlukla Dennis Young (2000/2013)'ün sosyal girişimci konusundaki teorisini izlerken, Avrupa'da, 1990'da üçüncü sektörün kalbinde, sosyal girişimciliğin ne olduğu hakkında daha geniş bir tartışma başlamıştır. Bunlardan biri olan EMES Avrupa Araştırma Ağı, 1996 yılında "Avrupa'daki sosyal girişimin ortaya çıkması" konusunu inceleyen 15 AB ülkesinin geniş bir akademik ağı nedeniyle kurulmuştur. EMES yaklaşımı, sosyal girişimde yardımcı olacak çeşitli göstergelerin seçimine öncelik vermiştir. Defourny (2014) tarafından oluşturulan bu göstergeler üç boyutu kapsamaktadır: ekonomik, sosyal ve özel yönetim tipi.

Girişimlerin; ekonomik ve girişimci boyutu için kriterler şunlardır:

- a) Ürün üreten ve hizmet sunan sürekli bir faaliyet;
- b) Yüksek derecede özerklik;
- c) Önemli bir ekonomik risk seviyesi;
- d) Asgari miktarda ücretli iş.

Mevcut sosyal girişimin sosyal boyutları için kriterler:

- e) Topluma fayda sağlamada amacın olması;
- f) Bir grup vatandaş veya sivil toplum kuruluşu tarafından başlatılan bir girişim;
- g) Sınırlı bir kar dağıtımı.

Sosyal girişimin katılımçı yönetişi:

- h) Yüksek derecede bir özerklik;
- i) Sermaye mülkiyetine dayanmayan bir karar verme gücü;
- j) Faaliyetten etkilenen katılımcı bir yapının olması (Defourny ve Nyssens, 2014).

Defourny'nin (2014) belirttiği gibi, bu göstergeler bir kuruluş tarafından sosyal girişimciliği hak etmek için neredeyse hiç elde edilemeyecek "ideal" koşulları tanımlamaktadır. Ancak sosyal girişimlerin ulusal ekonomileri kapsayan diğer sektörlerden nasıl farklı olduğu konusunda genel bir anlayış sunmaktadırlar.

Sosyal Girişimciliğin Amaçları

Sosyal girişimlerin literatürde farklı kavramsallaştırılmasından dolayı, iki ana kavram belirtilmiştir.

Birincisi, sosyal girişimler kar amacı gütmeyen kuruluşlar olarak pazar odaklı bir yaklaşım benimsemektedir (Defourny ve Kim, 2011).

İkincisi, sosyal girişimlerin amacı, bir sosyal misyonu ele alarak kar amacı gütmeyen kuruluşlar olması ve sosyal girişimlerin sürdürülebilirliğinin ekonomik değerini vurgulayarak, sosyal sorunlara çözümler sunan, sosyal değer oluşturan bir kavram olarak ele alınmaktadır (Dacin, Dacin ve Tracey, 2011).

Girişimci niyeti; “kurulması düşünülen yeni bir girişimin ve bu girişimin bilinçli bir düşünceyle planlanarak bunun gerçekleştirilmesi” olarak açıklanmakta ve kabul görmüş bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Thompson, 2009). Sosyal girişimcilik niyeti ise “yeni bir sosyal girişim kurmayı amaçlayan bir kişi tarafından kabul edilen gönüllülük ve isteklilik” olarak tanımlanmaktadır.

Ajzen (1991)’in planlı davranış teorisi’nde, davranışsal niyetleri, davranışa karşı tutumu ve algılanan davranışsal kontrolün önceliklerini anlamaya yönelik açıklamaları bulunmaktadır. Ajzen (1991)’in geliştirdiği teoremin temelinde, Mair ve Noboa (2006) sosyal girişimcilik niyetlerinin teorik bir çerçevesini geliştirmişlerdir. Bu çerçevede; empati, ahlaki değerler, öz yeterlilik ve sosyal desteğin, sosyal girişimcilik niyetinin dört öncüsü olduğunu öne sürmüşlerdir. Özellikle, Mair ve Noboa (2006) yapmış oldukları çalışmada, sosyal girişimcilik niyetinin ön plana çıkmasında, davranışa karşı tutumun öne çıkması, öznel davranış normunun yerine geçen ahlaki değerler, algılanan içsel davranış kontrolünün yerine geçen öz yeterlilik ve algılanan dış davranış kontrolünün yerine geçen sosyal desteğin önemine değinmektedirler. Hockerts (2017), “Mair ve Noboa’nın (2006)” modelini geliştirerek iki değişiklik yapmıştır. Birincisi, ahlaki yargı, ahlaki değer yerine geçmiştir, çünkü ahlaki yargı, bireyin ahlaki olarak zorunluluğu hissetmesi ile ilgilidir (Hockerts, 2015). İkincisi, algılanan empati ve algılanan öz yeterlilik modelden çıkarılmıştır çünkü Hockerts (2017) keşif faktörü analizinde ayrı faktörler olmadığına karar vermiştir.

Sosyal Girişimciliğin Önemi

Sosyal girişimcilik oldukça yeni ve karmaşık bir olgudur. Literatürde araştırmaların çoğunda farklı sosyal girişimcilik tanımları bulunmaktadır. Bu çalışmaların ortak payda da bulunduğu kavramlar arasında; sosyal adalet, sosyal değer, uygulanabilir sosyo-ekonomik yapılar, yeni bir denge kurma, inovasyon, değişimin öncüsü olma, girişimcilik becerileri, toplumsal sorunlar ve sosyal problemleri çözme, gibi çeşitli değişkenler yer almaktadır (Zahra vd., 2009). Sosyal girişimci, toplumun yapısını dikkate alarak ortak değer yaratma ve gelecek odaklı düşünerek sorunlara vizyoner bakış açısıyla yaklaşması gerekmektedir. Sosyal girişimcilik, bir tür sosyal inovasyon olduğu için topluma ve paydaşlara fayda sağlama özelliğine sahiptir. Paydaşların kazanımlarına baktığımızda; Sosyal girişimcilikle birlikte daha çok insana ulaşabilme ve bu sayede hem sadakat hemde memnuniyet yaratılabilmesi. Aynı zamanda toplumun kazanımına baktığımızda, işsizliğin azaltılması yönünde sosyal girişimlerin gerçekleşmesi ve toplum içindeki sosyal olarak dışlanan kitlenin tekrardan topluma kazandırılması önem arz etmektedir (Popov, Veretennikova ve Kozinskaya, 2018). Devlet mekanizmalarının sosyal girişimciliğe vereceği destekle birlikte; kamuoyunda olumlu bir algı, devlet mekanizmalarının elde edeceği imaj, sosyal ve ekonomik gelişimle birlikte toplumun yaşadığı sorunlara çözüm üretilmesi, sosyal girişim yöntemlerini kullanmanın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Kostetska ve Berezyak, 2014). Sosyal

girişimciliğin uluslararası düzeyde ortaya çıkması, üç ana faktöre bağlıdır; talep (sosyal hizmetler/Toplumsal Beklentileri), arz (sosyal girişimciler) ve üçüncüde; çevre ve kurumsal faktördür (Chell vd., 2010). Günümüzde, sosyal girişimcilik olgusu, giderek artan bir ivme kazanmış, sosyal girişimciliğin gelişimi, dünyada tanıtılması ve yaygınlaştırılması için İsviçre’de Schwab Vakfı veya Hindistan’da “Ashoka Vakfı” gibi çeşitli kuruluşlar kurulmuştur (Kostetska ve Berezyak, 2014). Ancak, sosyal girişimcilik, bilimsel araştırmalar için hala büyüyen bir alandır ve sosyal girişimcilik teorisi hala kavramsallaştırma aşamasındadır (Greblikaite, 2012). Certo ve Miller (2008), farklı disiplinlerdeki araştırmacılar için sosyal girişimcilerin önemini, özelliklerini ve sosyal girişimciliğin değer yaratma konusundaki birkaç yönünü vurgulamıştır. Farklı ülkelerin farklı sosyal girişimcilik özelliklerine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Chell ve arkadaşları (2010), Avrupa’da sosyal girişimcilik çalışmalarında bir çeşitlilik olduğunu savunmaktadırlar. Bu nedenle, her ülkede etkilenen farklı faktörlerin olduğunu, sosyal girişimcilik kavramında da fırsatlar, zorluklar ve sosyal girişimlerin gelişimindeki farklı başarı öyküleri gibi farklılıkların da olacağı muhtemeldir.

Sosyal girişimciliğin temelinde Kırsal bölgelerin kalkınmasına yönelik girişimlerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Doğal-Kırsal çevrenin bir parçası olan geniş açık alanlarda geliştirilen sosyal girişimleri içermektedir (Kalantaridis ve Bika, 2006). Korsgaard ve arkadaşları (2015), kırsal alanlardaki sosyal girişimciliğin; “girişimin gelişmesini destekleme konusunda ihtiyaç duyulan; doğal, kültürel, tarihi, insani, sosyal ve/veya finansal kaynakları” içerdiğini belirtmişlerdir. Kırsal bölgede olmak, mekânsal anlamda girişimcilik sürecini kentsel alanlara göre farklı şekillerde etkilemektedir. Bu, genellikle bir bölgenin itibarını vurgulayan, kendine özgü sosyal girişimlerin gelişmesini sağlayan, benzersiz özelliklere sahip kırsal bölgelerden kaynaklanmaktadır.

Brock ve Steiner’e (2010) göre sosyal girişimcilik, topluma büyük ölçüde yarar sağlayan yenilikçi çözümlere dayanan sürdürülebilir bir iş modeli geliştirerek ve uygulayarak sosyal etkinin yaratılmasıdır. Sosyal etki toplumu veya paydaşları kapsmalı ve zenginleştirmelidir (Brock ve Steiner, 2010). Buna göre sosyal girişimciler, toplumdaki sosyal değeri şekillendirme ve sosyal değer yaratma konusunda rol oynamaktadır. Sosyal değer yaratmanın birkaç amacı bulunmaktadır; yoksulluğun azaltılması ve sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesidir.

Sosyal girişimcilik uygulaması, girişimciliğin temel ilkelerinin çoğunu kapsamaktadır. Ancak sosyal girişimcilik, sosyal değer yaratma kapsamında fırsatların araştırılmasına odaklanmaktadır (Brock ve Steiner, 2010). Genel olarak girişimcilerden biraz farklı olan sosyal girişimciler, misyonlarını gerçekleştirmeyi ve sürdürmeyi amaçlamakta, topluma karşı olan sorumluluğun bilincinde hareket etmektedirler (Dees, Haas ve Haas, 1998). Sosyal girişimcilik, sosyal bir girişimi geliştirmek için kaynakları bir araya getirme eylemidir. Brock ve Steiner (2010), sosyal bir girişimin, verimlilik ve etki değerlendirmesi gibi sosyal hedefleri ele alarak iş zekasını kullanan geniş bir dizi yaklaşıma atıfta bulunmaktadır.

Sosyal girişimciler, Sosyal sorunu fırsat odaklı kullanıp, önemli ölçüde olumlu sosyal etki elde etmek için yeni alternatifler araştırarak, yenilikçi bir şekilde çözüme yeteneğine sahiptirler (Dees, Emerson ve Economy, 2004). Sosyal girişimcilik, girişimcilik yaklaşımlarını kullanarak toplum çıkarlarını gerçekleştirme eylemi olarak kabul edilmektedir (Zappalà, 2001). Sosyal girişimler, ekonomik ve sosyal kaynakların toplumun ihtiyaç duyduğu kesimine taşınması için işletme uzmanlığının kamuya açık bir alanda kullanılabilmesi fikrini içermektedir (Gray, Healy ve Crofts, 2003). Kâr amacı gütmeyen kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen girişimler, toplumun ekonomik gelişimi, sosyal sorumluluk projeleri ve sektörler arası ortaklıklar gibi geniş bir eylem yelpazesini kapsamaktadır (Dees, Haas ve Haas, 1998).

Sosyal girişimcilik niyetleri ve girişimleri genellikle öznel normlar ve tutumlardan gelir (Prieto vd., 2012). Sosyal girişimlerin geliştirilmesi; belli başlı yeteneklere sahip sosyal girişimcilerin, belirli becerilere sahip sosyal değer yaratmaya çalıştıkları bir süreçtir (Adomaviciute vd., 2012). Sosyal girişimciler kendilerini inisiyatif almaya teşvik eden çevreden etkilenirler (Oana & Shahrzad, 2013), ve aynı zamanda sosyal girişimlerde çok önemli rol oynayan yenilikçilik düşüncesi içinde girişimlerini gerçekleştirirler (Datta, 2011).

Araştırmacılar, gelişmiş ülkelerde büyük şirketlerin kurdukları vakıflarla sosyal girişimciliğe daha fazla önem verdiklerini belirtmektedirler. Görünüşe göre bu sayede toplumda bir dönüşüm başlatılabilmektedir. Örneğin, Birleşik Krallık Hükümeti, sosyal girişimleri finanse etmek için yeni bir yöntem uygulamaktadır (Tulba, 2014). BT-United Kingdom şirketi bulunduğu sektörde, önemli lider kuruluşlardan biri olarak kabul edilmektedir ve çeşitli alanlarda sosyal girişimcilik girişimleri başlatmıştır (Dees, 2007). Bununla birlikte, Litvanya da dahil olmak üzere Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki durum geriye doğru gitmektedir. Toplumun istikrarını sağlamak, pazar ihtiyacını yerine getirmek, iş algısını değiştirmek, Avrupa Birliği'ne olan taahhütlerine ulaşmak için sosyal girişimcilik alanındaki uygulamaların geliştirilmesi gerekmektedir.

Devlet hibelerinin mevcudiyeti ve hayırsever bağışların gönüllülük ilkesine bağlı olması nedeniyle, sosyal girişimciler gerçekleştirmek istedikleri ya da başlattıkları sosyal programları yürütmek için yeterli gelir elde etme konusunda geleneksel olmayan yollar geliştirerek işe başlar ve böylece topluma faydalı kaliteli hizmetler sunabilirler. Anderson, Dees ve Emerson (2002)'e göre, kar amacı gütmeyen sosyal girişimlerde gelir çeşitlendirme stratejileri sadece toplumun faydasına geri dönüş olacak şekilde ticari faaliyetler içerebilir. Kar amacı gütmeyen sosyal girişimlerde, hayırseverler yoluyla elde edilen gelirler, girişimi sürdürmek amacıyla daha fazla sosyal projeler geliştirilmesi yönünde harcanması gerektiği belirtilmektedir. Sosyal girişimciler tarafından anlaşılan en yaygın iş prensibi klasik arz ve talep teorisini içermektedir. Basitçe ifade etmek gerekirse, sunulan bir ürün veya hizmetin miktarı, ürün veya hizmet için ödemeye razı olunan fiyat ile aynı olduğunda fiyat dengededir (optimal) (Samuelson ve Marks, 2003). Sosyal hizmet ortamlarında, bu teori önce bir hizmetin toplam kapasitesini belirleyerek, ardından müşteri kullanım oranını inceleyerek uygulanabilir. Bununla birlikte, Brinckerhoff'a (2000) göre, uygulayıcılar çoğu zaman müşterilerin ihtiyaç duydukları hizmetler yerine, ihtiyaç duydukları hizmetleri yerine getirmek için programlar oluştururlar. Böylece, programlar gerçek talebe bakılmaksızın yıllarca devam eder (teorinin arzı). Sosyal hizmet yöneticileri, hizmetler için gerçek bir pazar talebinin olup olmadığını belirlemek için sıklıkla pazar araştırması yaparak faaliyete geçme konusunda kararlarını alırlar.

Kurumlar ve Sosyal Girişimcilik

Literatürde “sosyal girişimcilik” kavramıyla ilgili yapılan araştırmada, standart bir tanım eksikliğinin olması, bir bütün olarak sosyal girişimciliğin doğasında var olan evrensel özelliklerin belirlenmesinde sorun teşkil etmektedir. Yapılan araştırmada; İnovasyon Okulu, Sosyal Girişim Okulu ve İngiltere yaklaşımı gibi bilim okullarının sosyal girişimcilik alanında yapılan çalışmalara odaklandığı görülmektedir. İnovasyon Okulu'nun destekçileri Thompson, Alvord, Mair ve Marti, sosyal sorunları ele almak veya sosyal ihtiyaçları karşılamak için yeni ve daha iyi yollar kurulması gerektiğini açıklamaktadırlar (Dees ve Anderson, 2003). Sosyal Girişimci okulunun konusu, sosyal bir misyona hizmet ederken kar amacı gütmeyen bir girişim olmasına önem verilmesi gerektiği yönündedir.

Sosyal girişimcilik; sosyal adalet, sosyal değer, uygulanabilir sosyo-ekonomik yapılar, yeni bir denge kurma, yenilikçilik odaklı, girişimcilik becerileri, pazar boşlukları,

sosyal sorunları çözmeye ve değişim aracı olarak sosyal girişimcileri içeren çok çeşitli kavramları kapsamaktadır. Korosec ve Berman (2006)'a göre, sosyal girişimciler "topluluklarındaki önemli sosyal sorunları tanımlamak ve ele almak için inisiyatif alan bireyler veya özel kuruluşlardır". Greblikaite (2012), "sosyal girişimcilik, yeni girişimler yaratmak veya mevcut organizasyonları yenilikçi bir şekilde yöneterek, sosyal refahı arttırmak için fırsatları keşfetmek, tanımlamak ve kullanmak için üstlenilen faaliyetleri ve süreçleri kapsar", demektedir. Geleneksel girişimciliğin odak noktası ekonomik sonuçlardır; Sosyal girişimcilik ise ekonomik, sosyal başarı ve toplumda denge yaratılmasını içermektedir. Boschee ve McClurg (2003), geleneksel ve sosyal girişimciler arasındaki iki temel farkın: geleneksel girişimciler elde ettikleri karlarını kar amacı gütmeyen kuruluşlara bağışlayarak sosyal sorumluluklarını yerine getirirken, sosyal girişimciler kar amacı gütmeyen sosyal görevlerini yerine getirmekle sorumlu olduğunu belirtmektedirler. Geleneksel girişimciler emeklerinin karşılığını mali açıdan ölçebilmektedirler, ancak sosyal girişimciler çabalarının karşılığını sosyal ve ekonomik çıktılara göre ölçebilmektedirler.

Sosyal girişimcilik kavramıyla ilgili olarak çok fazla araştırma yapılmış olmasına rağmen yinede tam olarak gelişmemiştir. Sosyal girişimcilik kavramının analizinden önce, sosyal girişimcilik teorisinin genel gelişimini görmek gerekir. İlk adım olarak, yapılan bilimsel araştırmalarda, girişimcilik sonuçlarını ortaya koymuştur; Bir sonraki aşamada girişimcilere yönelik psikolojik ve sosyolojik yaklaşımlar girişimcilik kavramını geliştirmiştir. 1950'lerde, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, bilim adamları girişimciliğin yönetsel bakış açısını araştırmaya başlamışlardır. Daha sonra 1990'larda, sürdürülebilir kalkınma ve bilgiye dayalı ekonomi gibi kavramlar, sosyal boyuta daha fazla önem verilerek girişim alanındaki araştırmaların odağı olmuştur. Sosyal girişimcilik alanındaki araştırmalar 1995 yılında başlamıştır.

Greblikaite (2012), sosyal girişimcilik kavramının gelişim aşamalarını aşağıda açıklamıştır;

Sosyal girişimcilik dünyada en hızlı büyüyen sektör olarak kabul edilmektedir. Ekonomik ve sosyal gelişme hangi aşamada olursa olsun her ülke için en önemli başarı faktörü toplumun gelişmesidir. Bu nedenle, sosyal inovasyonu bir sosyal girişimcilik yöntemi olarak benimsemek gerekmektedir.

Sosyal girişimciliğin ortaya çıkışı üç ana faktörden etkilenmektedir: Talep (sosyal hizmetler/ürünler, müşteri veya kamu sorumluluğu), Arz (sosyal girişimciler) ve Çevresel ve Kurumsal faktörler. Günümüzde, sosyal girişimcilik olgusu dünya çapında hız kazanarak, farklı kurum ve kuruluşlarda yaygınlaşmaya başlamıştır. Ancak, sosyal girişimcilik, bilimsel araştırma için hala büyüyen bir alandır ve sosyal girişimcilik teorisi hala kavramsallaştırma aşamasındadır.

Çok sayıda ülke, sosyal girişimcilik alanının gelişimi konusunda uygun bir ortam oluşturmak için somut adımlar atmıştır. Bu ülkelerden birkaçı Birleşik Krallık (Tüzel kişiliği olan sadece toplumsal çıkar amaçlı sosyal girişimcilik kurumu kurulmuştur), İtalya (sosyal kooperatif), Portekiz (sosyal dayanışma kooperatifi), İspanya (sosyal girişim kooperatifi), Yunanistan (sosyal kooperatif), Amerika Birleşik Devletleri (düşük karlı limited şirket) ve Hindistan (Sosyal Girişimcilik alanında 25 şirket). Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerin çoğu, sosyal girişimcilikte istenen gelişme seviyesinin gerisinde kalmaktadır. Gelişmekte olan Ülkelerin, eğitim, istihdam, sağlık, acil durum müdahaleleri, uyuşturucu kullanımı, suç, yaşlılar ve engelliler gibi alanlarda sosyal konularla başa çıkma konusunda yapmaları gereken birçok görevleri bulunmaktadır.

Zahra, Gedajlovic, Neubaum ve Shulman (2009) Sosyal girişimcilerin, sosyal ve ekonomik açıdan ortak değer yaratma ile sonuçlanan zor ve karmaşık sosyal konular üzerinde, sosyal girişimciliğin gelişmesindeki rollerinde, sosyal girişimcilerin,

kendilerine bir çözüm olarak sundukları farklı iş modellerini kullanarak toplumlar üzerinde önemli bir etkisi olduğunu savunmaktadırlar. Sosyal girişimlerinin yaratılmasının arkasındaki faktörleri veya nedenleri analiz ederken, sosyal girişimcinin davranışını, kişiliğin önemini, sosyal sorunları, etkinlikleri ve sorunları sürdürülebilir bir şekilde çözmeye yeteneğini incelemek gerekir (Situmorang ve Mirzanti, 2012). Sosyal girişimciliği başlatmak için farklı bilgi kaynaklarını belirli çevresel koşullar altında kullanılmasını, sosyal değer ile sürdürülebilir ekonomik model arasındaki birleşimin vurgulanması ve sürecin tüm aşamalarının belirli bir bağlamda gerçekleştiğini vurgulamak da önemlidir. Sosyal girişimlerin gelişim sürecinin çeşitli paydaşlarla başladığı ve sosyal girişimcinin sosyal değer yaratma ve amaca yönelik topluma fayda sağlama yönünde olduğu söylenebilir.

Sosyal Girişimcilik’de Yenilikçilik

Sosyal girişimcilik alanında yapılan pek çok araştırma, sosyal girişimcilerin davranışlarını ve özelliklerini vurgulamaktadır. Dees (2001)’e göre, “Girişimci her zaman değişim arar, değişime cevap verir (girişimcilik) ve bunu bir fırsat olarak kullanır”. Girişimcilik kavramı, Schumpeter (1942)’in girişimcilik üzerine yaptığı çalışmasından günümüze kadar sürekli yeniden tanımlanmış ve tartışılmıştır. Girişimcilik, kapitalist kalkınmanın itici gücü ve kapitalizmin belirlediği sınırlamaların aşılmasında önemli bir faktör olarak ele alınmıştır. Sosyal girişimcilik kavramı ülkeden ülkeye farklılık gösterse de, sosyal girişimcilik, sosyal amaç ve kar elde etmek için bir yaklaşım benimseyen girişimcilik olarak tanımlanmaktadır (Sekliuckiene ve Kisielius, 2015). Sosyal girişimcilik, ticari girişimciliğe göre yeni bir kavramdır ve son birkaç yılda farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bazı araştırmacılar ticari girişimcilik ve sosyal girişimcilik terimlerini birbirlerinin yerine kullanmaktadır. Sosyal girişimcilik, ticari girişimin sosyal alan da bir uzantısı olarak değerlendirilmiştir. Ancak, ticari girişimcilik ve sosyal girişimcilik, şirket misyonu, işletme performansı ve kaynak mobilizasyonu açısından farklı özelliklere sahiptir (Chandra, 2017). Araştırmacılar iki kavram arasındaki farkın altını çizirken, bazı araştırmacılar da aralarındaki benzerlikleri belirtmektedirler. Birincisi, ikisi arasındaki farklılıklara dikkat çekmektedir: izlenecek görev, girişimin objektifliği ve motivasyon. ikincisi, organizasyondaki çalışma süreci, iletişim ve girişimcinin liderliğine odaklanmaktadır. Aynı zamanda sosyal değerleri ve ekonomik değerleri takip eden karma bir organizasyonun lideri olarak sosyal girişimcinin rolü, çatışma baskısı veya çelişki altında sürdürülmesi gereken sosyal ve ekonomik değerleri yönetmesi ve tanımlaması bakımından önemlidir (Vidović, 2018). Bir kurum, özellikle ekonomik performansa sahip herhangi bir değere odaklanırsa, kurum sosyal işletme kimliğini yitirir ve Ekonomik hedefleri gereğinden fazla vurgulamak bir sosyal girişimin meşru durumuna zarar verebilir. Sosyal girişimciliğin kavramsal tanımı araştırmacıların odağına göre değişir; bununla birlikte, sosyal girişimciliğin, kârlılık yaratmaya odaklandığı için ticari girişimcilikten farklı olduğu açıktır (Ip, Wu, Liu ve Liang, 2017). Sosyal girişimciler hevesli, tutkulu, yenilikçi zihinlerini ve davranışlarını yansıtan bir sosyal misyon izlemeyi hedeflemektedirler.

Sosyal girişimci yeniliği teşvik eder ve sosyal girişimlerin performansını geliştirilmesinde önemli bir rol oynar. Sosyal girişimcilerin davranışları; sosyal girişimcilik kavramını yansıtan, sosyal girişimlerin performansında ve sosyal girişimlerin sürdürülebilir olmasında önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir (Burga ve Rezania, 2015). Sosyal girişimlerin dinamik bir ortamda sürdürülebilirliğini güvence altına alan faktörler; sosyal girişimcilerin özellikleri, davranışları ve yetenekleridir.

Sosyal girişimcilik; sosyal girişimcilerin doğasını ve sosyal girişimcilerin kişisel liderliğini geliştirmede, etik farkındalığı, hedeflere ulaşma tutkusunu ve sosyo-ekonomik ihtiyaçları karşılamada yenilikçi bir yöntem olarak belirlenmiştir (Artcer ve

Trukhanenko, 2017). Sosyal girişimcilik, geniş anlamda, sosyal amaçlı yenilikçi bir faaliyettir, kurumsal sosyal girişimcilik faaliyetleri ve kar elde etmeme gibi sosyal girişimler çeşitli yönleriyle kendini gösterir (Germak ve Singh, 2009). Aynı zamanda, bireysel ve hissedar çıkarları maksimize etmek yerine, sosyal değer yaratmaya odaklanan kar amacı gütmeyen bir organizasyon anlamına gelmektedir.

İnovasyon yeni ürünlerin, pazarların, süreçlerin, hizmetlerin veya prosedürlerin gelişmesinde önemli bir kavramdır. İnovasyonun amacı olumlu bir değişiklik getirmektir. Yenilikçi bir girişimci, sosyal anlamda girişimcilik gerçekleştirmek istediğinde öncelikle sosyal fırsatları keşfetmesi gerekmektedir (Austin, Stevenson ve Wei-Skillern, 2006). Fikrin uygulamaya dönüşmesi, mevcut bir ürün veya hizmetin geliştirilmesi, test edilmesi ve sunulmasıyla amaç yerine getirilmiş olur. Bu ürün, hizmet veya süreç, sosyal bir sorun çözmeyi amaçlamalıdır. Sosyal sorunlara benzersiz çözümler bulmaya çalışan girişimci tarafından, kendi kendine başlayan bir yaklaşımın olması gerekmektedir (Tardivo, Santoro ve Ferraris, 2017).

Son zamanlarda araştırmacılar, sosyal girişimciliğin özelliklerini açıklarken sosyal girişimcilerin davranış özelliklerine odaklanmıştır. Özellikle, çevresel fırsatların keşfi, tanınması ve kullanılması gibi özellikler, belirsiz çevresel koşullar altında daha önemlidir. Sosyal girişimciler üzerinde yapılan çalışmalar, temel olarak girişimcilerin davranışsal özelliklerine odaklanmaktadır. Buna göre, Weerawardena ve Mort (2012), sosyal girişimciliğin bir parçası olarak yenilikçi, etkin ve risk alma davranışlarına sahip olunması gerektiğini önermektedir.

Sosyal girişimciler çok sayıda sıra dışı ve yeni fikirler üretebilir, böylece sosyal ihtiyaçları karşılayabilirler (Mulgan, 2006). İnovasyonun, sosyal girişim oluşturmada tetikleyici unsur olarak gösterilmesi şaşırtıcı olsada, sosyal girişimcilerin kendi perspektiflerinden bakıldığında, güçlü bir inovasyon desteğinin olmasıyla, bireylerin girişimleri başlatma konusunda motive olduklarının önemine değinilmektedir. Sosyal girişim alanında Kişisel İnsiyatif almak, girişim sürecinin başlamasında ortaya çıkabilecek zorlukların çözülmesine yardımcı olmaktadır. İnovasyonla birlikte yaratıcılık özelliği, sosyal girişimcilik davranışı üzerinde güçlü bir olumlu etki yaratmaktadır. Yenilikçiliğin sosyal girişimcilik modeline dahil edilmesi gerektiği ileri sürülmekte ve inovasyon ile sosyal girişimcilik davranışı arasında pozitif bir ilişki olduğu vurgulanmaktadır.

Sosyal Girişimcilik’de Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilir kalkınma, Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Dünya Komisyonu tarafından; “gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme kabiliyetinden ödün vermeden, mevcut ihtiyaçları karşılayan bir gelişme” olarak tanımlanmaktadır (Muralidharan ve Pathak, 2018). Komisyonunun bu tanımı, yoksulluğun azaltılması, çevrenin iyileştirilmesi gibi geleceğin ihtiyaçlarını karşılama becerisi üzerindeki problemlere odaklanmaktadır. Toplumsal düzeydeki sürdürülebilirlik koşulları, hedeflerin gerçekleştirilmesini kolaylaştıran ya da sınırlayan; insan, çevre ve ekonomik refahın üç boyutunu içermektedir. Sürdürülebilirlik, kamu kurumları ve kamu politikalarından etkilenmektedir. Bunlar, kurumlar veya toplum içindeki sosyal, ekonomik ve politik işlemleri şekillendiren temel kural ve yapılarıdır. Kilit konumdaki resmi kurumlar, insana doğrudan etkisi olan politika araçlarıdır.

Resmi kurumların sosyal odaklı prosedürlerinin olması, toplumda sürdürülebilirliği kolaylaştırmaktadır. Toplum refahının sağlanmasında, vergi yapıları, gelir transfer programları ve ücret belirleme gibi güçlü sosyal politikalar gelir dağılımını şekillendirmektedir. Güçlü ekonomik ve parasal politikaların büyüme için önemli anahtar rolleri bulunmaktadır. Finans, ticaret, enerji, ulaştırma vb. politikalar,

toplumlarda sürdürülebilir kalkınma için şarttır. Ayrıca, piyasa mekanizmaları ve eğitim politikası reformları gibi politika araçları sürdürülebilirliği kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle, bir toplumda sürdürülebilirlik koşullarının üzerindeki ana etkiler, büyük ölçüde ülkenin resmi kurumları tarafından yönetilmektedir.

Sosyal Girişimcilik’de Dijital Girişimcilik

Nambisan (2017), dijital girişimcilikte; “dijital teknolojilerin dikkatlice değerlendirilmesi ve girişimciliğin şekillendirilmesinde benzersiz özelliklerinin” olduğunu belirtmektedir. Yeni dijital teknolojilerin iş dünyasındaki rolü nedeniyle dijital girişimciliğe önem verilmektedir (Nambisan, 2017). Hull ve arkadaşları (2007), dijital girişimciliği, bir organizasyonda fiziksel olan materyalin dijital hale getirilmesi olarak tanımlamaktadırlar. Günümüzde kurumlar, bilgi teknolojileri alanına yatırımlarını yaparak dijital girişimciliğe adım atmaya başlamışlardır. Dijitalleşme; pazarlama, dağıtım ve tüketicilerle etkileşimleri içermektedir. Bilgi ekonomisinin önemi nedeniyle, kurumların küreselleşmek için dijitalleşmeyi bir iş modeli olarak kullanması, gittikçe daha fazla önem kazanmaya başlamıştır (Richter vd., 2015).

Dijital girişimciliğin sosyal girişimcilik için önemi; Girişimciler tarafından sosyal değişim yaratma amaçlı kullanılan artan dijital uygulamaların bulunmasıdır (Hafezieh vd., 2011). Dijital iletişim, yeni kurumsal yapıların entegrasyonu yoluyla girişimlerin yeniden yapılandırılmasını sağlamaktadır. Dijital teknolojiyi kullanma kolaylığı nedeniyle, kurumlar, çevrimiçi platformları performansı artırmanın bir yolu olarak görmektedirler (Ratten, 2018). Bilgi ve iletişim teknolojisinin toplumdaki gelişimi, dijital girişimciliği ön plana çıkarmaktadır (Cohen vd., 2000). Hafezieh ve arkadaşları (2011), dijital girişimciliğin, e-ticaret, internet ve diğer sosyal medya araçlarını kullanarak bir iş yapmasını sağladığını öne sürmektedirler. En önemlisi de kurumlar, dijital ekonomiyi küresel ekonomide rekabet etmenin bir yolu olarak kullanmaktadırlar (Gerguri-Rashiti vd., 2017).

Teknolojik Sosyal Girişimler

Teknolojik sosyal girişimler; inovasyon yoluyla sosyal bir ihtiyacı finansal olarak sürdürülebilir bir şekilde karşılamaya çalışan, benzersiz bir sosyal girişimler türünü temsil etmektedir (Ismail, Sohel ve Ayuniza, 2012). Temel olarak, teknolojik yenilik, sosyal ihtiyaçları karşılamak için bilgi mekanizmasını kullanan sosyal ve teknoloji girişimciliğinin birleşmesidir. Teknoloji yönelimli Sosyal girişimcilik; sosyal değer yaratmanın ve finansal getirinin kilit taşlarını ileri teknolojiyi kullanarak ele almaktadır. Geleneksel sosyal girişimler insan gücü tarafından yönlendirilerek, gönüllülük esasına dayalı görev alan bireylerle birlikte sosyal hizmet uzmanları, insan kaynağı olarak kullanılmaktadır. Teknoloji yönelimli sosyal girişimler çoğu zaman geleneksel sosyal girişimlerden daha fazla fona ihtiyaç duymasına rağmen, daha az masraflı ve daha hızlı bir şekilde bölgeler veya projeler arasında geliştirilebilmektedir. Teknoloji yönelimli sosyal girişimler sosyal etkiyi en üst düzeye çıkarmanın yanı sıra sürdürülebilirlik ilkesine yardımcı olduğu da savunulmaktadır.

Birkaç hayırsever kuruluş, örneğin; Melinda ve Bill Gates Vakfı, MacArthur Vakfı vb. Teknolojik inovasyonu kullanarak sosyal sorunları ele almaya başlamıştır. Son zamanlarda, akademisyenler teknoloji yönelimli sosyal girişimlerin yenilikçi gücünü de vurgulamaktadırlar. Örneğin, Prahalad, “Piramidin dibindeki servet” adlı makalesinde, teknolojiyle güçlendirilmiş kuruluşların birkaç vaka çalışması yoluyla sosyal sorunları iyileştirme yeteneğinden bahsetmiştir. Bu vakalardan biri, dünyanın birçok bölgesinde meydana gelen salgın hastalıkların takip edilmesi, hastaların gözlenmesi, suçların rapor edilmesi, sosyal programların yönetilmesi ve denetlenmesi, doğal afetlere müdahale

edilmesi gibi teknoloji yoluyla çözümler üretilmesi üzerinde durulmaktadır. Bu durum belirli girişimleri hayal etmek, başlatmak ve geliştirmek için çok sayıda bilgi alanının sosyal girişimciliğe yardımcı olmasını sağlamaktadır.

Hırvatistan'da Sosyal Girişimciliğin Stratejik Gelişimi

İlk olarak, 2007-2013 programı döneminde, Çek Cumhuriyeti'ndeki Avrupa Sosyal Fonu'nun desteğiyle sosyal girişimlerin kendine has özelliklerinin ortaya çıktığı dönem olarak kabul edilmektedir (Hudcová, Chovanec ve Moudrý, 2018).

Hırvatistan'da 2015-2020 dönemine ilişkin Sosyal Girişimciliğin Geliştirilmesi Stratejisi'nin benimsenmesi nedeniyle sosyal girişimciliğe odaklanılmıştır. Bu Strateji, sosyal girişimciliğin gelişiminin temelini oluşturmaktadır. Sosyal Girişimciliğin Geliştirilmesi Stratejisi'nin kabul edilmesinden önce, sivil toplum örgütlerinin gelişiminin sağlanması konusunda, etkinleştirici bir ortamın oluşturulması için ulusal strateji (2012-2016), Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma ile Mücadele Stratejisi (2014 - 2020) hakkında sosyal girişimcilik raporları hazırlanmıştır.

12 Temmuz 2012 tarihinde Hırvatistan Hükümeti tarafından kabul edilen sivil toplum örgütlerinin gelişimi konusunda etkin bir ortamın oluşturulmasını içeren ulusal strateji (2012-2016) metni;

- (a) sivil toplum örgütlerinde sosyal girişimciliğin gelişimini teşvik etmek için öngörülen önlemlerin belirlenmesi,
- b) sivil toplum örgütlerinde sosyal girişimlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanmasına önem verilmesi;
- c) Sivil toplum örgütlerinin, sosyal ve ekonomik kalkınmadaki rolü hakkında halkın bilinçlendirilmesi (Kolaković, Turuk ve Turčić, 2018), konusundaki ulusal stratejik belgedir.

Hırvatistan'da yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadele stratejisi (2014 - 2020), sosyal girişimciliğin, yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadelede kilit bir çözüm olabileceğine işaret etmektedir. Dolayısıyla, Strateji, sosyal girişimciliğin bir istihdam alanında stratejik bir faaliyet olarak teşvik edilmesini vurgulamaktadır (Kolaković, Turuk ve Turčić, 2018)

Orta ve Doğu Avrupa Bölgesindeki sosyal girişimcilik ulusal ekonomilerin sadece önemsiz bir kısmını oluşturmaktadır. Sosyal Girişimcilik, Komünizm sonrası toplumlarda yeni bir eğilim olarak ortaya çıkmış ve Avrupa yatırım programlarından gelen önemli destekle birlikte Avrupa Birliği'ne üye ülkeler arasında giderek yaygınlaşmış ve gelişmeye devam etmektedir (Dohnalová vd., 2015).

Hırvatistan da sosyal girişimcilik; sivil toplum örgütlerinin önderliği ile bu örgütlerce sosyal girişimciliğin tanımlanması, faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ve topluma anlatılması konusunda stratejiler geliştiren ülke konumundadır. Defourny ve Nyssens (2008)'nin sosyal girişimciliği, sosyal amaçlara odaklanmış yeni bir girişimci ruh olarak tanımlamaktadır. Bu girişimci ruh, sosyal faydanın önemini olarak kabul etmekle birlikte, toplumun sorunlarını çözme de bir sorumluluk olarak algılamaktadır.

Slovenya'da Sosyal Girişimcilik Yaklaşımı

Avrupa Komisyonu, diğer işletme türleriyle eşit konumda olmaları için sosyal girişimlere; finansal, idari ve yasal ortam yaratmayı amaçlamaktadır. Avrupa Birliği düzeyinde, Sosyal girişimciler; sosyal ekonomi, ekonomik ve sosyal aktör olan, ekonominin ve toplumun tüm alanlarında mevcut olan işletmeleri ve kurumları temsil

etmektedir. Sosyal girişimler, kooperatif (kooperatif) birlikleri, ortak topluluklar ve vakıflar gibi kuruluşları içermektedir. Bu sosyal girişimler özellikle sosyal koruma, sosyal hizmetler, sağlık hizmetleri, bankacılık, sigorta, üretim faaliyetleri, çeşitli tüketici hizmetleri, komisyonculuk, çeşitli meslekler, barınma hizmetleri, eğitim ve öğretim gibi alanlarda etkindir (Campos ve Ávila, 2012). Avrupa Parlamentosu 2009 yılında, sosyal girişimciliğin aynı amaç doğrultusunda insanları birleştirdiğinin önemi üzerinde durarak, yüksek kaliteli işler yaratmayı, sosyal, ekonomik ve bölgesel uyumu güçlendirmeyi, sosyal sermaye yaratmayı, aktif vatandaşlığı, dayanışmayı ve ekonomiyi teşvik etmeyi hedeflediğini belirten, Sosyal Ekonomi Kararını kabul etmiştir. Avrupa Komisyonu, Sosyal girişimleri destekleme konusunda fark yaratacak ve sosyal girişimlerin durumunu iyileştirecek, eylemleri belirlemek amacıyla 2011 yılında Sosyal İşletme Girişimini başlatmıştır (European Commission, 2017).

Slovenya'da, sosyal girişimcilik alanı ulusal mevzuatla düzenlenmektedir. 2011 yılında, sosyal girişimcilerin faaliyetlerini düzenleyen Sosyal Girişimcilik Kanunu kabul edilmiştir. Ayrıca, sosyal girişimcilğe yönelik komisyon oluşturma ve sosyal girişimciliğin geliştirilmesi için ulusal bir strateji benimseme dahil olmak üzere, sosyal girişimciliğin gelişimini desteklemeye yönelik bir dizi önlem öngörülmektedir.

Sosyal Girişimcilik Yasası, sosyal girişimcilik modelini mümkün kılmak için tasarlanmıştır. Bir şirketin yasal şekinden bağımsız olarak bir sosyal girişimin kurulmasına izin verilmektedir. Slovenya Sosyal Girişimcilik Yasası, A tipi ve B tipi olarak adlandırılan iki tür sosyal girişimi öngörmektedir. A tipi sosyal girişim; sosyal, çevresel ve ekonomik etkiler elde etmek isteyen kurumlar içindir. Bu nedenle, Kanun, sosyal hakların ve ailenin korunması, duysal, zihinsel ve fiziksel engellilerin korunması, eğitim geliştirme, çocuk bakımı ve sağlığı gibi faaliyetleri içeren sosyal girişimler için uygun faaliyetleri kapsamaktadır. Sosyal girişimin sağlanması, işsizlerin veya işsizliğin tehdidinde olan bireylerin istihdamını ve mesleki eğitimini teşvik etme konusunda önemle üzerinde durulmuştur. Diğer taraftan, B tipi sosyal girişim çalışanlar için geçerlidir ve çeşitli nedenlerle geleneksel işgücü piyasasından dışlanan kişilerin işe alınması için sağlanan faaliyetleri içermektedir. Dolayısıyla, işsizliğe çözüm olacak istihdam imkanlarının yaratılması konusunda bir sosyal girişimin kurulması amaçlanmıştır. Slovenya'daki sosyal girişimcilik kavramı ve amaçları, Sosyal Girişimcilik Yasası ile de tanımlanmaktadır: "Sosyal girişimcilik, kalıcı bir faaliyetini teşkil eder veya piyasadaki ürünlerin veya hizmetlerin imalatında ve satışında belirli çalışma koşulları altında diğer faaliyetleri kalıcı olarak gerçekleştirir" (Hojnik, 2017). Sosyal girişimcilik, sosyal dayanışmayı ve uyumu güçlendirir, insanların katılımını ve gönüllü çalışmalarını teşvik eder, sosyal, ekonomik, çevresel ve diğer sorunları çözme konusundaki yenilikçi yeteneğini artırır, kamu yararına yeni ürünler ve hizmetlerin geliştirilmesi sağlar. Slovenya'da, sosyal girişimciliğin temel amacı; savunmasız ve işsiz bireyler için istihdam imkanlarının yaratılması yönündedir (yaşlı işçiler, ilk kez iş arayanlar, eski uyuşturucu kullanıcıları, eski hükümlüler, fiziksel engelli bireyler, vb.). İstihdam olanaklarının yaratılmasının yanı sıra, sosyal girişimlerin özelliği de sosyal açıdan faydalı faaliyetler (örneğin, sosyal turizm, eko-gıda üretimi, gençlik çalışmaları ve sağlıklı yaşam tarzının teşvik edilmesi vb.) gerçekleştirmektir.

Sosyal Girişimcilik'de Nitelikli İşgücü Sorunu

Sosyal girişimcilikle ilgili en önemli alanlardan biri de özellikle gelişmiş ülkelerin günümüzde yaşadıkları belirgin problem, yaşlanan nüfus yapılarıdır. Avrupa nüfusunun yaklaşık üçte biri 2050 yılına kadar 60 yaşın üzerinde olacak. Büyük Rus şirketlerinin İnsan kaynakları müdürleri arasında yapılan ankete göre, personelin yaşlanması ve pazardaki genç profesyonellerin eksikliği en önemli iki sorun olarak görülmekte. Örneğin, İnsan kaynakları yöneticilerinin büyük çoğunluğu günümüzde ve yakın

zamanda en kritik faktörün personel yetersizliği olduğunu kabul etmektedirler (bu bakış açısı tüm katılımcıların yaklaşık % 80'i tarafından desteklenmiştir). Nitelikli personel kıtlığının, yaşanan işgücü sorunu ile doğrudan bağlantılı olduğu konusunda katılımcıların % 38'i hemfikir olmuşlardır. Aynı zamanda insan kaynakları yöneticileriyle yapılan görüşmede Rus şirketlerinin geleneksel sorun alanlarında tanımlamıştır: Çalışanların %38'nin motivasyon düzeyinin ve %33'ünün yeterlilik seviyesinin düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Analiz aynı zamanda genç işçilerin (18-24 yaşları arasındaki) ve 25-49 yaşları arasındaki bireylerin azaldığını ve ileri yaş grubunda bulunan çalışan oranının arttığını göstermektedir (Artcer vd., 2015). Bu tür bir araştırmanın sadece Rusya'da yapıldığına dikkat çekmek önemlidir. 2 Ocak 2015'te Alman "DieWelt" gazetesinde yayınlanan "Almanya'daki demografik drama gerçek oluyor" başlıklı yazıda, Almanya'da çalışma çağındaki nüfusun değişimi ile ilgili ekonomik problemler ele alınmaktadır. Örneğin, Almanya'da 50 yaşın üzerindeki vatandaşlarla ilgili olan yaşlı işçi sayısı, 1999'da 5.2 milyon kişiyi oluştururken, 2013 yılında bu rakam 9.1 milyona yükselmiştir. Çalışanlar arasındaki yaşlı oranı bu dönemde % 19'dan % 31'e yükselmiştir.

İngiltere'de bulunan Bütçe Sorumluluğu Ofisi uzmanları, 11 Temmuz 2015'te yayınladıkları raporda, 2065'te nüfusun büyüklüğünü ve yapısını öngören görüşlerini belirtmişlerdir. Rapor, İngiltere nüfusunun yapısının son 50 yıldaki evrimini yansıtmaktadır. Özellikle 85 yaşın üzerindeki insan sayısındaki artış, diğer yaş gruplarındaki niceliksel artışa kıyasla göz önüne alındığında, Uzun vadede İngiltere kamu maliyesi üzerinde en önemli etkiye sahip, yaşanan nüfus olarak kabul edilmektedir (Harris ve Jones, 2010).

Nüfus yapısındaki bu değişikliklere paralel olarak "yaşlı çalışanlar" kategorisi; yeni istihdam modellerinin araştırılmasına, işletmelerde kalifiye uzmanlardan genç çalışanlara deneyim aktarılmasına ve bilgi transferinde en iyi uygulamayı bulma ihtiyacı konusunda yeni çalışmaların önemini ortaya çıkarmıştır. Nitelikli işgücü sıkıntısının üstesinden gelinmesi için modern koşullarda uzmanlığın genç çalışanlara devredilmesi, firma içindeki mentorluk eğitim modellerinin geliştirilmesinin sağlanması gerekmektedir. Çünkü firmaların gelişmesi için profesyonel faaliyetlere ihtiyaç vardır, profesyonel faaliyetlerin olması içinde emekli olmak üzere olan ya da emekli olmuş uzmanların deneyimlerini eğitimlerle genç nesillere aktarılması gerekmektedir. Mentorluğun önemli avantajlarından yola çıkarak, bu yöntemin şirkete yeni katılan profesyoneller için deneyim ve yetkinlik oluşumunda en etkili olduğu sonucuna varılabilir. Mentorluğun etkinliği kişisel nitelikte olmasıdır ve başka hiçbir eğitim yöntemi hedeflenen gerçek koşullara yakın olamaz. Bir danışman, ekibinin yaptığı hatalara hızlı bir şekilde tepki verebilir ve bu hataları ayrıntılı olarak analiz ederek doğru hareket tarzına işaret edebilir.

2013'ten beri Uluslararası sivil toplum kuruluşu HelpAge International, Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) ile işbirliği içinde dünyadaki yaşlıların yaşam kalitesini ve refahını ölçen Global AgeWatch Endeksi'ni başlattı. Bu endeks, bir yaşam standardının 13 göstergesinin durumu ve yaşlı insanların refahı olmak üzere dört ana grupta toplanan istatistiksel bir analize dayanmaktadır:

1. Finansal güvenlik (yeterli gelir düzeyi ve temel ihtiyaçları karşılanma düzeyi). Bu grup şunları içerir: yaşlı insanlar arasındaki yoksulluk düzeyi, kişi başına düşen GSYİH, yaşlı yetişkinlerin refahı ile ilgili olarak emeklilik gelirlerinin kapsamı.
2. Sağlık durumu (fiziksel güçsüzlük ve sakatlık riskiyle doğrudan bağlantılı). Bu birim 60 yaşını geçmiş bireylerin yaşam beklentisini ve sağlık durumunu içerir.
3. Eğitim ve istihdam (eğitim ve istihdam, sorunların üstesinden gelme ve yaşlıların yeteneklerini karakterize etme becerisine katkıda bulunan unsurlardır).

4. İyi sosyal yaşam koşulları (yaşlı vatandaşlar seçim özgürlüğüne sahip olmalı, bağımsız bir yaşam sürmelidir). Birim fiziksel güvenliği, sosyal bağları, medeni özgürlükleri ve toplu taşımaya erişimi yansıtmaktadır.

Mentorluk sistemi yaşlıların emekliliğin psikolojik yönüne uyum sağlamasına yardımcı olmaktadır. Emeklilik çok aşamalı bir sosyal etkinlik ve sosyal bir süreçtir. Birkaç aşamadan oluşur: çalışma isteğinin bitmesine yönelik karar verme aşaması, işten ayrılmaya hazırlık aşaması ve yeni sosyal rollere uyum sağlama aşaması (Fund, 2010).

Yaşlı vatandaşların çoğunluğu için emeklilik; yaşam tarzı değişikliği ve çalışma hayatından bağları koparma zorunluluğu anlamına gelmekte ve zamanlarını emeklilik sonrası yeni bir hayatı düzenlemeye harcamaktadırlar. Emeklilik aynı zamanda hayattaki tüm önemli, değerli ve üretken şeylerden vazgeçmek anlamına da gelebilir. Bu konuda nedeniyle önemli sayıda insan emekli olduktan sonra çalışmaya devam etmek zorunda kalmaktadır.

Ancak, hala enerji dolu ve çalışmak isteyen bu yaşlı insanlar çok sayıda engelle karşı karşıya durumdadır. Sosyal ortamlar (işletmeler dahil) bu değişikliklere uyum sağlama konusunda her zaman yeterli koşulları sağlayamamaktadır. Rusya’da yapılan çalışmada, emeklilerin %32,5’i ekonomik veya psikolojik nedenlerle çalışmaya ihtiyaç duymaktalar. Ancak bunların çoğunun bireysel çalışma modeline ihtiyacı olduğu (esnek çalışma saatleri, yarı zamanlı iş, ikamet yerine yakınlık, vb.) belirtilmektedir. Bu gibi koşulların çağdaş durumda uygulanması veya İşverenlerin böyle bir çalışma modeli oluşturması oldukça zordur. Eğer bir mentorluk sistemi doğru kurulursa, tüm önemli beceriler ve deneyimler kurumlarda kalacak ve "nesilden nesile" yeni çalışanlara aktarılabilir. Yeni gelenlerin takıma entegrasyonunu kolaylaştıracak ve insan kaynakları yöneticilerinin personel eğitim maliyetlerini azaltmalarına yardımcı bir model geliştirilmiş olacaktır.

Sosyal Girişimlerin Performansı

Sosyal girişimler, hem ekonomik hem de sosyal amaçları yerine getiren özelliklere sahiptir. Bununla birlikte, sosyal girişimlerin yalnızca ticari girişimler tarafından yaratılmayan sosyal değeri yaratması değil, aynı zamanda sınırlı kaynaklar ve destekle ekonomik bir amaç edinmeleride söz konusudur. Sosyal girişimler, amaçları kar elde etmek olmasada, sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla giderlerini karşılayacak geliri elde etmek durumundadırlar. Bu nedenle elde ettikleri gelirlerle sosyal performansın yanı sıra finansal sürdürülebilirliği de başarmaya çalışmaktadırlar. Bu konuyla ilgili araştırmaların temel problemi, performans kavramının sosyal kurumlar bağlamında nasıl tanımlanacağıdır. Bazı durumlarda, sosyal girişimlerin performansı, sosyal girişimlerin sürdürülebilirliğinin bir yönü olarak anlaşılmaktadır. Diğer durumlarda, sosyal girişimlerin finansal performansı temelde sosyal girişimlerin sürdürülebilirliği olarak tanımlanmaktadır. Bu alandaki ilk araştırmalar, sosyal girişimlerin performanslarını topluma olumlu sosyal ve ekonomik etkiler getirdiğini açıklamaktaydılar. Sonraki araştırmalar "sürdürülebilirlik" terimini kullanarak finansal veya ekonomik uygulanabilirlik olarak belirtmişlerdir. Bazı araştırmacılar sürdürülebilirliği hem sosyal performans hem de ekonomik performans olarak tanımlamıştır. Sürdürülebilir bir sosyal girişimin başarılı olabilmesi için sosyal girişimciler sorumluluklarını ekonomik ve sosyal yönleriyle yerine getirmeleri gerekmektedir. Sosyal girişimlerin sürdürülebilirliğini analiz eden birçok çalışma, sürdürülebilirliği; sosyal performansı veya ekonomik (finansal) performansı veya çeşitli performans göstergelerini kullanmışlardır. Sürdürülebilirlik, ekonomik uygulanabilirliğe ve sosyal etkilere ulaşmak olarak tanımlanmaktadır. Sosyal girişimlerin performansı, tüketicilerin veya kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılarken aynı zamanda sosyal beklentileri karşılama yeteneklerinede bağlıdır.

Tartışma

Sosyal Girişimcilik Temelde; sosyal adalet, sosyal değer, sosyal sorunları çözmeye ve sosyal girişimcileri içeren kavramları kapsar. Bu kavramların dışına çıkmak, bu kavramlara zıt davranmak, sosyal girişimin amacından, hedefinden uzaklaşmasına ve şeffaflığını yitirmesine sebep olur. Korosec ve Berman (2006)'a göre; "Sosyal Girişimciler toplumdaki önemli sosyal sorunları ele alarak çözümler üreten ve ürettikleri çözümlerle topluma değer sunan birey ve kurumlar" olarak tanımlanmaktadır. Yani sosyal girişimciliğin ilk ve temel amacı; toplumdaki sorunları tanımayı, tanımlamayı, anlamayı ve bu sorunlar için çözümler üretmesidir. Greblikaite (2012) ise, "Sosyal Girişimciliğin, yeni girişimler yaratarak veya mevcut organizasyonları yenilikçi bir şekilde yöneterek, sosyal refahın artması yönünde fırsatların keşfedilmesi için üstlenilen faaliyetleri ve süreçleri kapsadığını", açıklamaktadır. Sosyal girişimcilikle ilgili olarak 3 temel faktöre değinebiliriz. Bunlar; arz ve talep dengesinin sağlanması, çevresel ve kurumsal faktörleri yani çevremizdeki olası sorunlar ve problemler karşısında çözüm üretecek sosyal girişimlerin sağlanmasıdır. Toplumsal refahın sağlanması, ekonomik açıdan kalkınmanın gerçekleşebilmesi sadece geleneksel girişimcilikte değil, aynı zamanda sosyal girişimciliğin de olması gerektiği anlamına gelmektedir. Sosyal girişimciliğin çoğalması, yaygınlaşması ve yayılması amaçlanmadan, toplumsal refahın sağlanması mümkün değildir. Sosyal girişimcilik, toplumsal kültür içinde dilden dile, nesilden nesile aktarılırsa önem taşır ve yaygınlaşır. Komünizm sonrası toplumlarda sosyal girişimcilik yeni bir eğilim olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin, Bugünkü Adıyla Çekya (Çek Cumhuriyeti)'nin komünizm'den çıkıp Avrupa Birliği'ne üye olduktan sonra yaşamış olduğu gelişimin temelinde sosyal girişimciliğin öneminin olduğu vurgulanmaktadır (Dohnalova ve Purusa, 2011).

Ujj, Moudr, Chovanec ve arkadaşları (2017), Sosyal girişimciliğin tarım alanında uygulanması durumunda; insanların günlük ihtiyaçlarını giderecek girişimlerin sağlanabileceğini, sadece insanların değil tüm canlıların besin kaynağını karşılamasında, refah seviyesinin yükselmesinde, istihdam olanağının sağlanmasında, önemli değişimlerin olacağını vurgulanmaktadır. Dees (1998)'e göre "girişimci her zaman değişim arar ve olması gereken değişime cevap verir ve bunu bir fırsat olarak kullanır". Dees (2001) tamamen oyunun kurallarına göre oynanmasından yanadır. Dees ve Anderson (2006) "sosyal girişimci yaratmak yerine; yenilikçi, fırsat odaklı, yetenekli, değer yaratan bir girişimi savunmaktadır". Aslında burada girişimci; yeni bir şeyi yaratma yerine var olan durumlar karşısında, bunları yenileri ile değiştiren, bunlardan fırsatlar yaratan, değerler yaratan, değişimler yaratan kişi olarak tanımlanmaktadır. Weerawardena ve Mort (2012); "Sosyal Girişimcilere yenilikçiliği, etkinliği ve risk alma davranışını önermektedirler". Nitekim girişimci sosyal yada ticari olsun aklına girişimcilik kavramı gelince bu kavramların canlanması gerekmektedir. İlhamlarını bu kavramdan almaları gerekmektedir. Bunlardan biri eksik olursa girişimci istediğini gerçekleştirmekte zorlanacaktır.

Bird ve Schjoedt (2009); Kautonen, vanGeldereren ve Tornikoski (2013)'nin yapmış oldukları çalışmalarda; Girişimci ruha sahip olan bireyler, toplumun yaşadığı problemler karşısında fırsatları gördükleri andan itibaren sosyal girişimlerini başlatarak, hedeflerine ulaşmak için caba harcadıklarını vurgulamaktadırlar. Aynı zamanda, Sosyal girişimleri bir fırsata dönüştürerek, yaratıcılığı ve yenilikçiliği aktif konuma getirdiklerini belirtmektedirler. Hughes ve Morgan (2007) Sosyal girişimciliği; Değişim yaratmak ve çevreyi şekillendirmek için toplumun beklentilerini karşılamak amacıyla hareket ettiklerini açıklamaktadırlar. Sosyal girişimcilerin bu hareketi, toplumdaki sosyal sorunların çözülmesine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Shane ve Venkataraman (2000). "Proaktif bir sosyal girişimci fırsatları değerlendirmede;

yeteneğiyle, istekliliğiyle ve vizyonuyla dünyayı değiştirmeye adaydır” demektedirler. Yani sosyal girişimcinin inançları vardır ve bu inançları sayesinde güzel işlere imza atarlar ve başarıya ulaşırlar.

Yenilik ve sosyal girişimcilik arasında pozitif ilişki vardır. Yenilik demek; yeni düşünce, yeni strateji, yeni fikirler, yeni iş birlikleri, yeni iş bölümleri, yeni takım arkadaşları, yeni ürün ve hizmetler demektir. Bu felsefenin olmasıyla birlikte sosyal girişimci sorunları çözme olgusuna kendinden emin bir şekilde yaklaşabilmektedir. Sorunları çözerek toplumun refah seviyesinin artmasına katkı sağlarlar. Sağladıkları bu katkı ile amaçlarını gerçekleştirmiş sayarlar. Sosyal girişimciler gerçekleştirdikleri girişimler ile sürdürülebilir kalkınma hedeflerine doğrudan katkıda bulunurlar. Bu nedenle, Sosyal girişimci olan bireyler, çıkar ve menfaati düşünmeden, toplum yararına faydalı, sağlıklı, sağlam hedefler peşinden koşarak kendilerine motivasyon sağlarlar. National Association of Social Workers (1994)’da belirtildiği gibi; “Sosyal girişimci; sosyal hizmeti, etik kurallarını ve toplum değerlerini önemseyen bir birey olması gerektiğini önemle vurgulamaktadır”. Bu vurgu, sosyal girişimin disiplinli ve kurallar çerçevesinde işlemesini önemli kılmaktadır. Sosyal girişimcilikde sırf toplumun faydasına olacak diye gelişi güzel temelsiz girişimlerin oluşması kabul edilemez bir gerçektir.

Sonuç

Toplum da sosyal fayda ve sosyal değer yaratılabilmesi konusunda bireylerin ve kurumların sosyal faaliyetlerin gerçekleştirebilmesi için sosyal girişimleri desteklemeleri gerekmektedir. Sosyal fayda ve sosyal değer yaratılabilmesi için öncelikle de olası problemlere çözüm üretebilmek ve üretilen çözümün bireysel menfaatin yerinde toplumun fayda kazanması şarttır. Yenilik ve sürdürülebilirlik bu noktada karşımıza çıkan kavramlardır. Yenilikle yeni stratejiler, yeni çözüm yolları oluşmaktadır ve bunların sürdürülebilir olması, Sosyal Girişimciliği daha aktif hale getirmektedir. Sosyal girişimciliği diğer girişimlerden ayıran en önemli özelliği, kar amacı gütmeyen, gönüllülük esasına dayalı olması, sürdürülebilir ve yenilikçi çözüm yollarıyla toplumun geneline yayılmasında yatmaktadır. Eğer ki Sosyal Girişimcilik kar amacına dayanan bir girişimcilik faaliyeti haline gelirse o zaman amacından sapar ve Ticari girişimcilikten bir farkı kalmaz. Gönüllülük esasına dayalı olmasından dolayı, sosyal girişimciler çıkar ve menfaat olmadan tüm toplum için çabalarlar, toplumun refaha kavuşmasına, olası problemleri ortadan kaldırmaya odaklanırlar. Bu amaçla, Sosyal Girişim faaliyetlerinin yetersiz olduğu alanlara yoğunlaşarak, sosyal değer ve toplumsal fayda yaratan öncü kurumların oluşturulması gerekmektedir. Sorunların, çatışmaların olduğu, özelliklede ekonomik anlamda toplumların fakirleştiği ülkelerde kaosların, çatışmaların, kavgaların çıg gibi büyüyeceği de unutulmamalıdır.

Sosyal Girişimci bir bireyin faaliyetleri gerçekleştirirken: yeniliğe açık, fırsatları değerlendiren, cesur, risk almaktan korkmayan, insanlarla iletişimi ve ilişkisi güçlü, olası problemlerde çözümler bulmayı hedefleyen ve yaratıcı kimliğe sahip özelliklerinin olması gerekmektedir. Sosyal Girişimciliğin yaygın olduğu toplumlarda, istihdamın sağlandığı, refah seviyesinin yükseldiği, sürekli gelişen, yenilenen, kendini geliştiren bireylerin olduğu ve insanları iyileştirici yanının olduğu sonucuna varılabilmektedir. Diğer girişim türlerinden kendini ayıran Sosyal Girişimcilik aslında birçok girişimcilik türü ile karşılaştırılmış ve hatta karıştırılmıştır. Özellikle Ticari Girişimcilikle karıştırılan Sosyal Girişimcilik, bazen kar’a odaklı bir girişim türü olduğu ve insanlar üzerinde Ticari Girişimcilik ile aynı özellikleri taşıdığı olgusu verilmek istenmiştir. Gerçek şu ki Ticari Girişimcilik gönüllülük esasına dayanmaz yani burda girişimci daha çok kendi istihdamını sağlayarak para kazanmaya yani kar elde etmeye odaklanır. Sosyal Girişimciler ise toplumun yaşadığı sorunlara odaklanarak kendi kazançlarını değil

aksine toplumun kazancını düşünürler. Ülkemizde toplumsal fayda odaklı dernek ve vakıfların istenilen seviyede desteklenmemesinden dolayı, Sosyal Girişimcilik alanındaki faaliyetler gelişmiş ÷lkere göre ÷lkemizde yeterince uygulanamamaktadır. Sosyal girişimciliğin sadece okullarda değil, tüm sosyal platformlarda vurgulanması gerekmektedir.

Kaynakça

1. Adomavičute, E., Janiunaite, B., & Stuopyte, E. (2012). The Profile of Social Entrepreneurs Working for Non-Governmental Organizations. *Social Sciences* (1392-0758), 77, 17-29. doi:10.5755/j01.ss.77.3.2766
2. Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(6), 179-211. doi:10.1016/0749- 5978(91)90020-T.
3. Anderson, B. B., Dees, J. G., & Emerson, J. (2002). Developing viable earned income strategies. In J. G. Dees, J. Emerson, & P. Economy (Eds.), *Strategic tools for social entrepreneurs: Enhancing the performance of your enterprising nonprofit* (pp. 191-233). New York: John Wiley & Sons.
4. Anheier, H. K. (2009). What kind of nonprofit sector, what kind of society? Comparative policy reflections. *American Behavioral Scientist*, 52(7), 1082-1094.
5. Arksey, H., & O'Malley, L. (2005). Scoping studies: Towards a methodological framework. *International Journal of Social Research Methodology*, 8, 19-32. doi:10.1080/1364557032000119616
6. Artcer, T., Galiege, X., & Mondello, G. (2015). Mentoring as a way of forming and effective utilization of manpower (the experience of France). *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 166, 53-57.
7. Artcer, T. V., & Trukhanenko, A. (2017). Mentoring as an Essential Element of Social Entrepreneurship. *The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences (EpSBS)*. Vol. 19: Lifelong Wellbeing in the World (WELLSO 2016).—Nicosia, 2017., 192016, 37-42.
8. Ashoka Foundation. "Ashoka's Mission". Available online: <http://ashoka.org.za> (accessed on 25 July 2018).
9. Austin, J., Stevenson, H., & Wei-Skillern, J. (2006). Social and commercial entrepreneurship: The same, different or both? *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30(1), 1-22. <https://doi.org/10.1111/etap.2006.30.issue-1>
10. Bird, B., & Schjoedt, L. (2009). Entrepreneurial behavior: Its nature, scope, recent research, and agenda for future research. In *Understanding the entrepreneurial mind* (pp. 327-358). Springer, New York, NY.
11. Bird, B., Schjoedt, L., & Baum, J. R. (2012). Editor's introduction. entrepreneurs' behavior: Elucidation and measurement. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 36(5), 889-913. <https://doi.org/10.1111/etap.2012.36.issue-5>
12. Bornstein, D. (2004). *How to change the world: Social entrepreneurs and the power of new ideas*. New York, NY: Oxford University Press.
13. Boschee, J., & McClurg, J. (2003). Toward a better understanding of social entrepreneurship: Some important distinctions. Retrieved October, 9, 2008.
14. Brinckerhoff, P. C. (2000). *Social entrepreneurship: The art of mission-based venture development*. New York: John Wiley & Sons.
15. Brock, D. D., & Steiner, S. (2010). *Social Entrepreneurship: Be the Change*. Social Entrepreneurship Program. Available at: SSRN, 1344412.
16. Bull, M., Ridley-Duff, R., Foster, D., & Seanor, P. (2010). Conceptualising ethical capital in social enterprise. *Social Enterprise Journal*, 6(3), 250-264.
17. Burga, R., & Rezanian, D. (2015). A scoping review of accountability in social entrepreneurship. *Sage Open*, 5(4), 2158244015614606.
18. Campos, J. L. M., & Avila, R. C. (2012). The social economy in the European Union. No. CESE/contract CES, 18-106.
19. Certo, S. T., & Miller, T. (2008). Social entrepreneurship: Key issues and concepts. *Business horizons*, 51, 267-271.
20. Chandra, Y. (2017). Social entrepreneurship as emancipatory work. *Journal of Business Venturing*, 32(6), 657-673.
21. Chell, E., Nicolopoulou, K., & Karataş-Özkan, M. (2010). Social entrepreneurship and enterprise: International and innovation perspectives.

22. Chmelik, E., Musteen, M., & Ahsan, M. (2015). Measures of performance in the context of international social ventures: An exploratory study. *Journal of Social Entrepreneurship*, 7(1), 74–100.
23. Cohen, S., DeLong, B., & Zysman, J. (2000). Tools for Thought: What is New and Important about the E-economy. http://www.j-bradford-delong.net/OpEd/virtual/technet/An_E-economy.
24. Dacin, M. T., Dacin, P. A., & Tracey, P. (2011). Social entrepreneurship: A critique and future directions. *Organization Science*, 22(5), 1203–1213. doi:10.1287/orsc.1100.0620.
25. Datta, P. B. (2011). Exploring the evolution of a social innovation: A case study from India. *International Journal Of Technology Management & Sustainable Development*, 10, 55-75. doi:tmsd.10.1.55_1
26. Dees, J. G. (1998). The meaning of social entrepreneurship. Kauffman Foundation and Stanford University, 1–5.
27. Dees, J. G. (2001). The meaning of social entrepreneurship. Durham, NC: Duke University. *Center for the Advancement of Social Entrepreneurship*.
28. Dees, J. G., & Anderson, B. B. (2003). Sector-bending: Blurring lines between nonprofit and for-profit. *Society*, 40(4), 16-27.
29. Dees, J. G., & Anderson, B. B. (2006). Framing a theory of social entrepreneurship: Building on two schools of practice and thought. *Research on social entrepreneurship: Understanding and contributing to an emerging field*, 1(3), 39-66.
30. Dees, J. G., Emerson, J., & Economy, P. (2004). Strategic tools for social entrepreneurs: Enhancing the performance of your enterprising nonprofit (Vol. 207). John Wiley & Sons.
31. Dees, J. G., Haas, M., & Haas, P. (1998). The Meaning of Social Entrepreneurship”, Working Paper, Kauffman Center for Entrepreneurial Leadership.
32. Dees, J. G. (2007). Taking social entrepreneurship seriously. *Society*, 44, 24-31.
33. Dees, J. G., Emerson, J. et al. (2001). Enterprising Nonprofits. A Toolkit for Social Entrepreneurs. New York: John Wiley and Sons.
34. Dees, J. G., Emerson, J., & Economy, P. (2002). Enterprising nonprofits: A toolkit for social entrepreneurs (Vol. 186). John Wiley & Sons.
35. Defourny, J., & Kim, S. Y. (2011). Emerging models of social enterprise in Eastern Asia: A cross-country analysis. *Social Enterprise Journal*, 7(1), 86-111. doi:10.1108/175086111111130176.
36. Defourny, J., & Nyssens, M. (2008). Social enterprise in Europe: recent trends and developments. *Social enterprise journal*, 4(3), 202-228.
37. Defourny, J., & Nyssens, M. (2014). The EMES approach of social enterprise in a comparative perspective. In *Social enterprise and the third sector* (pp. 58-81). Routledge.
38. Defourny, J. (2014). From third sector to social enterprise: A European research trajectory. In *Social Enterprise and the Third Sector* (pp. 33-57). Routledge.
39. Dohnalová, M. & Průša, L. (2011). Sociální ekonomika. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s.
40. Dohnalová, M., Deverová, L., Legnerová, K. & Pospíšilová, T. (2015). Lidské zdroje v sociálních podnicích. Praha: Wolters Kluwer, ČR, a.s.
41. Etzioni, A. (1995). New communitarian thinking: Persons, virtues, institutions, and communities.
42. European Commission. (2017). Social enterprises. Retrieved from https://ec.europa.eu/growth/sectors/social/economy/enterprises_en
43. Frese, M., Kring, W., Soose, A., & Zempel, J. (1996). Personal initiative at work: Differences between east and west germany. *Academy of Management Journal*, 39, 37–63. <https://doi.org/10.2307/256630>.
44. Frese, M., & Fay, D. (2001). Personal initiative: An active performance concept for work in the 21st century. *Research in Organizational Behavior*, 23, 133–187. [https://doi.org/10.1016/S0191-3085\(01\)23005-6](https://doi.org/10.1016/S0191-3085(01)23005-6)

45. Frese, M., Hass, L., & Friedrich, C. (2014). Training business owners in personal initiative: Evaluation study in a developed country. NUS Business School and Lueneburg, submitted for Publication.
46. Fund, Z. (2010). Effects of communities of reflecting peers on student-teacher development - including in-depth case studies Teachers & Teaching, 16(6), 679-701.
47. Germak, A. J., & Singh, K. K. (2009). Social entrepreneurship: Changing the way social workers do business. Administration in Social Work, 34(1), 79-95.
48. Gërguri-Rashiti, S., Ramadani, V., Abazi-Alili, H., Dana, L. P., & Ratten, V. (2017). ICT, innovation and firm performance: the transition economies context. Thunderbird International Business Review, 59(1), 93-102.
49. Glaub, M. E., Frese, M., Fischer, S., & Hoppe, M. (2015). Increasing personal initiative in small business managers or owners leads to entrepreneurial success: A theorybased controlled randomized field intervention for evidence-based management. Q Academy of Management Learning & Education, 2015(1), 21-46.
50. Gordon, M. (2015). A typology of social enterprise traditions (Vol. 18, pp. 1-36). ICSEM Working Papers.
51. Gray, M., Healy, K., & Crofts, P. (2003). Social enterprise: is it the business of social work?. Australian Social Work, 56(2), 141-154.
52. Greblikaite, J. (2012). Development of Social Entrepreneurship: Challenge for Lithuanian Researchers. European Integration Studies, (6), 210- 215.
53. Hafezieh, N., Akhavan, P., & Eshraghian, F. (2011). Exploration of process and competitive factors of entrepreneurship in digital space: A multiple case study in Iran. Education, Business and Society: Contemporary Middle Eastern Issues, 4(4), 267-279.
54. Harris, A., & Jones, M. (2010). Professional learning communities and system improvement. Improving Schools, 13(2), 172-181.
55. Hockerts, K. (2015). Antecedents of social entrepreneurial intentions: A validation study. Social Enterprise Journal, 11(3), 260-280. doi:10.5465/AMBPP.2013.16805abstract.
56. Hockerts, K. (2017). Determinants of social entrepreneurial intentions. Entrepreneurship Theory and Practice, 41(1), 105-130. doi:10.1111/etap.12171.
57. Hojnik, B. B. (2017, August). Approach to Social Entrepreneurship in Slovenia. In CBU International Conference Proceedings (Vol. 5, pp. 62-66).
58. Hudcová, E., Chovanec, T., & Moudrý, J. (2018). Social Entrepreneurship in Agriculture, a Sustainable Practice for Social and Economic Cohesion in Rural Areas: The Case of the Czech Republic. European Countryside, 10(3), 377-397.
59. Hughes, M., & Morgan, R. E. (2007). Deconstructing the relationship between entrepreneurial orientation and business performance at the embryonic stage of firm growth. Industrial Marketing Management, 36, 651-661. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2006.04.003>
60. Hull, C. E., Caisy Hung, Y. T., Hair, N., Perotti, V., & DeMartino, R. (2007). Taking advantage of digital opportunities: a typology of digital entrepreneurship.
61. Ip, C. Y., Wu, S. C., Liu, H. C., & Liang, C. (2017). Revisiting the antecedents of social entrepreneurial intentions in Hong Kong. International Journal of Educational Psychology, 6(3), 301-323.
62. Ismail, K., Soheli, M. H., & Ayuniza, U. N. (2012). Technology social venture: A new genre of social entrepreneurship?. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 40, 429-434.
63. Kalantaridis, C., & Bika, Z. (2006). Local embeddedness and rural entrepreneurship: case-study evidence from Cumbria, England. Environment and Planning A, 38(8), 1561-1579.
64. Katre, A., & Salipante, P. (2012). Start-up social ventures: Blending fine-grained behaviors from two institutions for entrepreneurial success. Entrepreneurship Theory and Practice, 36(5), 967-994.
65. Kautonen, T., van Gelderen, M., & Tornikoski, E. T. (2013). Predicting entrepreneurial behavior: A test of the theory of planned behavior. Applied Economics, 45(6), 697-707. <https://doi.org/10.1080/00036846.2011.610750>

66. Kolaković, M., Turuk, M., & Turčić, I. (2018). Social Entrepreneurship: Strategic Development in Croatia. *Zagreb International Review of Economics & Business*, 21(2), 129-143.
67. Korsgaard, S., Müller, S., & Tanvig, H. W. (2015). Rural entrepreneurship or entrepreneurship in the rural-between place and space. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 21(1), 5-26.
68. Kostetska, I., & Berezyak, I. (2014). Social entrepreneurship as an innovative solution mechanism of social problems of society. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 36(3), 569-577.
69. Korosec, R. L., & Berman, E. M. (2006). Municipalsupportforsocialentrepreneurship. *Publicadministrationreview*, 66(3), 448-462.
70. Laville, J. L., Young, D. R., & Eynaud, P. (Eds.). (2015). *Civil society, the third sector and social enterprise: Governance and democracy*. Routledge.
71. Leadbeater, C. (2007). *Social enterprise and social innovation: Strategies for the next ten years. A social enterprise think piece for the Cabinet Office of the Third Sector*.
72. Mair, J., & Martí, I. (2006). Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight. *Journal of World Business*, 41, 36-44.
<https://doi.org/10.1016/j.jwb.2005.09.002>
73. Mair, J., & Noboa, E. (2006). Social entrepreneurship: How intentions to create a social venture are formed. In J. Mair, J. Robinson & K. N. Hockerts (Eds.), *Social entrepreneurship* (pp. 121-135). Basingstoke, U.K.: Palgrave MacMillan.
74. Mulgan, G. (2006). The process of social innovation. *Innovations: Technology, Governance, Globalization*, 1, 145-162. <https://doi.org/10.1162/itgg.2006.1.2.145>
75. Muralidharan, E., & Pathak, S. (2018). Sustainability, transformational leadership, and social entrepreneurship. *Sustainability*, 10(2), 567.
76. Nambisan, S. (2017). Digital entrepreneurship: Toward a digital technology perspective of entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 41(6), 1029-1055.
77. National Association of Social Workers, Washington, Dc. (1994). *Code of ethics of the National Association of Social Workers*. NASW Distribution Center.
78. Nicholls, A. (2010). Institutionalizing social entrepreneurship in regulatory space: Reporting and disclosure by community interest companies. *Accounting, Organizations and Society*, 35(4), 394-415.
79. Oana, G., & Shahrazad, H. (2013). Does civil society create social entrepreneurs?. *Annals Of The University Of Oradea, Economic Science Series*, 22, 650-657.
80. Popov, E. V., Veretennikova, A. Y., & Kozinskaya, K. M. (2018). Formal Institutional Environment Influence on Social Entrepreneurship in Developed Countries. *Montenegrin Journal of Economics*, 14(4), 045-056.
81. Prieto, L. C., Phipps, S. A., & Friedrich, T. L. (2012). Social entrepreneur development: an integration of critical pedagogy, the theory of planned behavior and the acs model. *Academy Of Entrepreneurship Journal*, 18, 1-15.
82. Ratten, V. (2018). Social entrepreneurship through digital communication in farming. *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 14(1), 99-110.
83. Richter, C., Kraus, S., & Syrjä, P. (2015). The shareconomy as a precursor for digital entrepreneurship business models. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 25(1), 18-35.
84. Samuelson, W. F., & Marks, S. G. (2003). *Managerial economics*. New York: John Wiley & Sons.
85. Schumpeter, J. (1942). Creative destruction. *Capitalism, socialism and democracy*, 825, 82-85.
86. Sekliuckiene, J., & Kisielius, E. (2015). Development of social entrepreneurship initiatives: a theoretical framework. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 213, 1015-1019.

87. Shane, S., & Venkataraman, S. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of Management Review*, 25(1), 217–226.
88. Short, J. C., Moss, T. W., & Lumpkin, G. T. (2009). Research in social entrepreneurship: Past contributions and future opportunities. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 3, 161–194.
89. Situmorang, D. B. M., & Mirzanti, I. R. (2012). Social entrepreneurship to develop ecotourism. *Procedia Economics and Finance*, 4, 398–405.
90. Sunduramurthy, C., Zheng, C., Musteen, M., Francis, J., & Rhyne, L. (2016). Doing more with less, systematically? Bricolage and ingenieuring in successful social ventures. *Journal of World Business*, 51(5), 855–870.
91. Tardivo, G., Santoro, G., & Ferraris, A. (2017). The role of publicprivate partnerships in developing open social innovation: The case of GoogleGlass4Lis. *World Review of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 13(5–6), 580–592. <https://doi.org/10.1504/WREMSD.2017.086305>
92. Tulba, Ph. (2014). Social enterprises do not enjoy the same level of visibility of NGOs – what could be done to raise awareness of the social economy and in particular social enterprises to key audiences? Social enterprise summit
93. Thompson, E. R. (2009). Individual entrepreneurial intent: Construct clarification and development of an internationally reliable metric. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 33(3), 669–694. doi:10.1111/j.1540-6520.2009.00321.x.
94. Ujj, A., Moudrý, J., Čurná, V., Chovanec, T., Csapó, B., Kléger, A., ... & Lacko-Bartošová, M. (2017). Social farming Best Practice Collection in Visegrad Countries. Gödöllő: Szent István Egyetem.
95. Vidović, A. (2018). Managing the development of social entrepreneurship. *Economy and Market Communication Review*, 8(1), 86–99.
96. Weerawardena, J., & Mort, G. S. (2012). Competitive strategy in socially entrepreneurial nonprofit organizations: Innovation and differentiation. *Journal of Public Policy & Marketing*, 31(1), 91–101.
97. Weisbrod, B. A. (1975). *Toward a Theory of the Voluntary Non-profit Sector in a Three-sector Economy*. Madison: University of Wisconsin-Madison.
98. Young, D. R. (2013). *If not for profit, for what?*. (1983 Print Edition) Lexington Books.
99. Young, D. R. (2000). Alternative models of government-nonprofit sector relations: Theoretical and international perspectives. *Nonprofit and voluntary sector quarterly*, 29(1), 149–172.
100. Zahra, S. A., Gedajlovic, E., Neubaum, D. O., & Shulman, J. M. (2009). A typology of social entrepreneurs: Motives, search processes and ethical challenges. *Journal of Business Venturing*, 24(5), 519–532.
101. Zappalà, G. (2001). From ‘charity’to ‘social enterprise’: Managing volunteers in public-serving nonprofits’. *Australian Journal on Volunteering*, 6(1), 41–49.

IASOS İNSANLARINDA SAPTANAN DIŞ ÇÜRÜKLERİNİN ANTROPOLOJİK ANALİZİ ¹

N. Damla YILMAZ USTA ²

¹ Bu çalışma, "Yılmaz Usta, N.D. (2012), *Iasos (Bizans Dönemi) Toplumunun Ağız ve Diş Sağlığı Açısından Anadolu Toplamları Arasındaki Yeri*", Yayımlanmamış Doktora Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara." tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğretim Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Merkez / Isparta.

Giriş

Diş çürüğü, dişler üzerinde biriken plak içerisindeki bakterilerin ürettiği asit sonucu kalsiyum miktarının azalmasıyla (demineralizasyon) enamel, dentin ve sementte oluşan tahribat olarak tanımlanır. Çürüklerin makroskobik görünümü, diş tacındaki mat lekelerden dişteki açık oyuklara kadar değişebilir. Çürük oluşumuna başlıca üç temel etken vardır. Bunlar fermente olan karbohidratlı besinler, ağızdaki bakteri-enzim sistemleri ve dişlerin anatomik yapılarıdır (Buikstra ve Ubelaker, 1994; Hillson, 1996; Langsojen, 1998; Özbek, 2007; Roberts ve Manchester, 1995; White ve Folkens, 2000).

Diş çürümeye nişasta ve şeker başta olmak üzere karbohidrat değeri yüksek besinler yol açar (Buikstra ve Ubelaker, 1994; White ve Folkens, 2000). Ağızda karbohidratlı besinlerin dişin yüzeyi ile belli bir süre temas etmesinin ardından tükürükteki amilaz enzimi bu besinlerdeki nişastayı parçalayarak basit karbohidratlar olan maltoza dönüştürür. Ağızdaki bakterilerin ürettiği maltaz enziminin maltozu glikoza dönüştürmesinin ardından glikoz hızla asil çürümeyi başlatan organik asitlere dönüşür (Hillson, 1996; Özbek, 2007). Dişlerin çürümeye ortam hazırlayan ağızdaki bakteriler diş minesinin üstünde biriken diş plağının içinde üreyip çoğalırlar (Hillson, 1996; Marsh ve Martin, 1992; Roberts ve Manchester, 1995; White ve Folkens, 2000). Diş plağında çürümeye sebep olan birçok bakteri türü olmakla birlikte başlıca mikroorganizmalar *Streptococcus mutans*, *Actinomyces*, *Lactobacillus* türü bakteriler ve maya mantarlarıdır (Hillson, 1996; Küçüküçerler, 1978; Marsh ve Martin, 1992; Özbek, 2007; Roberts ve Manchester, 1995).

Karbohidratların dişlerde çürüğe yol açmasının aksine protein (kırmızı ve beyaz et) ve yağların çürümeye neden olmadıkları, dahası protein artıklarının dişlerin çürümeye yol açan bakterilerin çoğalmasını önlediği bildirilmektedir (Hillson, 1996; Küçüküçerler, 1978; Lukacs, 1992; Özbek, 2007). Proteinin yanı sıra flüor elementinin de diş minesinde mineral kristallerine geçerek kalsiyum bileşiğine dönüşmesiyle diş çürüklerine karşı önemli bir direnç oluşturduğu belirtilmektedir (Hillson, 1990; 1996; Özbek, 2007; Roberts ve Manchester, 1995).

Diş çürükleri dokusal olarak dişin mine, dentin veya sement tabakalarında oluşabilir. Diş çürüklerinin oluşmasında dişlerin anatomik yapıları da etkilidir. Diş minesinin kalitesi çürük oluşumunda belirleyici olup dişlerin her bir yüzeyi farklı çürümeye potansiyeline sahiptir. Occlusal (çiğneme yüzeyi) çürükler çoğunlukla buradaki fissür (yarık) veya çukur yüzeyleri tutar. Büyük ve küçük azı dişlerin çiğneme yüzeylerindeki fissürler besinlerin birikmesi için uygun zemin oluşturduklarından occlusal yüzeyler çürüklerin en sık görüldükleri yerlerdir (Buikstra ve Ubelaker, 1994; Caselitz, 1998; Hillson, 1996; Ortner, 2003). Düz yüzey çürükleri, taçın buccal, lingual veya palatinal yüzeylerinde oluşurlar. Plak birikimleri buccal/labial ya da lingual dişeti sınırı boyunca düz yüzeylere yerleşir. Ara yüz / interproksimal çürükler yaygın olarak dişlerin kontak noktalarının hemen üzerinde görülür (Hillson, 1996). Kök çürükleri, kökün periyodontal hastalıklara maruz kalmasıyla ilişkilidir ve yaşlanmayla birlikte görülme oranları artar (Hillson, 1996; Nazheli, 1999).

Çürükler gerek günümüzün gerekse eski toplumların en yaygın diş hastalıklarındandır. Araştırmalar diş çürüklerinin insanların beslenme biçimi ve tükettikleri besin türleri ile doğrudan ilişkili olduğunu gösterir (Ash ve Ward, 1992; Belcastro vd., 2007; Brothwell, 1963; Buikstra ve Ubelaker, 1994; Caselitz, 1998; Frayer, 1989; Hillson, 1990; 1996; Kelly vd., 1991; Larsen, 1984; 2003; Littleton ve Frohlieh, 1993; Lukacs, 1992; Mays, 2010; Ortner, 2003; Özbek, 2007). Diğer dental patolojiler gibi diş çürüğü görülme sıklığı eski toplumların beslenme ekonomileri, ağız ve diş sağlıkları, cinsiyetler arası iş bölümü gibi örüntüleri ışığında nasıl bir yaşam sürdüklerinin anlaşılmasında önemli bir rol oynar (Caselitz, 1998; Hillson, 1990; 1996; Lukacs, 1989; 1992). İlasos

(Muğla/Kıyıkışlacık) antik kenti Erken Bizans Dönemi iskeletlerinin dişleri üzerinde yürütülen bu çalışmada toplumda diş çürüğü oranı ve dağılımının analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

Arkeolojik Yerleşim Yeri

Karia'daki kentlerden biri olan Iasos, günümüzde Muğla Milas'ta Kıyıkışlacık köyü sınırları dâhilinde Güllük eski adıyla Iasos Körfezi (Sinus Iasicus) olarak bilinen koy içindeki muhtemelen kayalık ada ya da yarımada üzerinde, Miken Dönemi'nde Argos'tan gelen topluluklar tarafından kurulmuştur (Baldoni vd., 2004; Levi, 1986). Denize bakan stratejik konumu ve çevresindeki doğal kaynakları, Iasos'un yaklaşık üç bin yıldan fazla bir süre boyunca birbirini izleyen tarih olayları içinde siyasi ve ekonomik açılardan kendi gücünü sergilemesine imkân sağlamıştır (Berti, 1993). Antik çağlarda Iasos'un etrafı dağlıktır ve ülkenin toprağı tarıma elverişsizdir. Bu olumsuz coğrafyaya karşın deniz ürünlerinin zenginliği, Iasos halkının geçiminin çoğunu denizden sağlamasını mümkün kılmıştır (Strabon, 1987).

Iasos kazılarında ortaya çıkan mezarlıklar antik kentin içinde ve dışında olmak üzere iki alanda toplanmaktadır (Baldoni vd., 2004). İlgili çalışmada incelenen iskelet serisi kentin iç kısmında yer alan ve MS 6. yy'e tarihlendirilen mezarlık alandan ele geçirilmiştir. Bazilika yanında bulunan Erken Bizans mezarların genelinde ölümler, başları haç resmi kazınmış kiremitler üzerine batıya uzanmış şekilde yerleştirilmiş; kollar leğen kemiğinin üzerinde çapraz konumda birleştirilmiştir (Baldoni vd., 2004; Berti, 1986; 1987; 1988; Laviosa, 1983; 1984; 1985). Mezarlar tek bir bireye ait olabildiği gibi, birkaç kişi için kullanılmış mezarlar da mevcuttur (Baldoni vd., 2004; Berti, 1986; Laviosa, 1984).

Iasos Antik Kenti Erken Bizans mezarları kenarları taşlarla, kiremit kalıntılarıyla ya da kullanılmış mermerlerle sınırlandırılmış çukurlar şeklindedir. Çivilerin varlığı, ahşap sandıkların kullanıldığına işaret etmektedir. Mezar çukurlar genelde doğu ucu batı ucundan daha kısa olan bir yamuk şeklindedir ve üstleri şist ya da kiremitten örülmüş "kapusin" tarzındaki kapaklarla örtülmüştür. Sayıca çok az olan mezar hediyeleri bronz ve gümüş küpeler, bilezikler, cam kolyeler, yuvarlak kemer tokaları, elbiselere dikilen küçük nesneler ve haçlardan oluşmaktadır. En çarpıcı buluntular, çocuk mezarından çıkan bronzdan yapılmış küçük bir haç ve nadir bir buluntu olan bronz buhurdan olarak kaydedilmiştir. Bunlara ilaveten birkaç vazo ve cam ampul ele geçirilmiştir (Baldoni vd., 2004; Berti, 2012; Laviosa, 1983; 1984; Levi, 1986).

Gereç

İlgili çalışmada incelenen iskelet serisi antik kentin iç kısmında Bazilika yanında yer alan MS 6. yy'e tarihlendirilen mezarlık alandan ele geçirilmiştir. Sözü geçen Erken Bizans mezarlarında 1979-1987 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında toplam 102 ayrı açmayla gruplandırılmış yaklaşık 300 mezar gün yüzüne çıkarılmıştır (Berti, 1987; 1988; Laviosa, 1983; Levi, 1986). İskeletlerin antropolojik analizinde minimum birey sayısı 230 olarak tespit edilmiştir (Yılmaz Usta, 2012). Iasos insanlarında diş çürüğü sıklığı analizinin yapıldığı bu çalışmada, izole dişler ve süt dişleri haricinde toplam 1374 adet daimi diş değerlendirmeye alınmıştır. İncelenen dişlerin 73'ü çocuklara, 443'ü kadınlara, 850'si erkeklere, 8'i ise cinsiyeti belirlenemeyen erişkinlere aittir.

Yöntem

Iasos Erken Bizans Dönemi iskelet serisinde öncelikle her mezarda bulunan minimum birey sayısı tespit edilmiştir. Her mezardaki minimum birey sayısı farklı

cinsiyet ve farklı yaşlarda en fazla tekrar eden kemik sayısı üzerinden saptanmıştır (White ve Folkens, 2000). Bireylerin biyolojik ölüm yaşları mevcut bulunan kemikler üzerinde erişkinler ve erişkin olmayanlar için ayrı ölçütler kullanılarak belirlenmiştir. Çocuklarda dişlerin gelişim ve sürüm zamanları (Ubelaker, 1989); ergenlik yaşındaki bireylerin dişlerin taç ve kök kalsifikasyonunun gelişimi (Buikstra ve Ubelaker, 1994; Ubelaker, 1989), epifizlerin kaynaşma aşamaları (Scheuer ve Black, 2000; Ubelaker, 1989); erişkinlerde dişlerin yıpranma durumu (Brothwell, 1981; Maat, 2001), kafatası suturlarının kapanma izleri (Meindl ve Lovejoy, 1985), kaburga kemiklerinin sternal uçları (Krogman ve İşcan, 1986), kalça kemiğinde symphysis pubis (Brooks ve Suchey, 1990) ve auricular yüzey morfolojileri (Lovejoy vd., 1985) olmak üzere kemiklerin mevcudiyetine göre uygun kriterler kullanılmıştır. Bireylerin biyolojik ölüm yaşları bebek (fetus, yeni doğan ve 2,99 yıla kadar), çocuk (3-11,9 yıl), ergen (12-19,9), genç erişkin (20-34,9), orta erişkin (35-49,9) ve yaşlı (50+) olmak üzere büyüme-gelişme evrelerine göre gruplandırılarak değerlendirilmiştir (Buikstra ve Ubelaker, 1994). Cinsiyet tayini, 15 yaşın üzerindeki bireylerde (Acsadi ve Nemeskeri, 1970) topluluğu oluşturan kemiklerin tamamının morfolojik yapısının ve belirleyici cinsiyet kıstaslarının değerlendirilmesi ile yapılmıştır (Acsadi ve Nemeskeri, 1970; Brothwell, 1981; Buikstra ve Ubelaker, 1994; Krogman ve İşcan, 1986; WEA, 1980).

Iasos dişlerinde saptanan çürükler Buikstra ve Ubelaker (1994), Brothwell (1981) ve Hillson'dan (1990) yararlanılarak diş üzerindeki lokalizasyonlarına göre incelenmiştir. 1.Occlusal (çiğneme yüzeyi) (MO: mesial - occlusal, DO: distal - occlusal veya MOD: mesial - occlusal - distal); 2. Ara yüzey / interproksimal yüzey (mesial veya distal); 3.Cervical, 5. Düz yüzey (buccal/labial veya lingual), 6.Kök çürükleri.

Diş çürüklerinin sıklığı ve dağılımı SPSS 15.0 programında hesaplanmıştır. Cinsiyetler arasındaki çürük frekansı farklılığı "Pearson Ki kare (X2) Uygunluk Testi" ile sınanmıştır.

Bulgular ve Değerlendirme

Paleodemografik Özellikler

Iasos Erken Bizans mezarlarından ele geçen 230 bireyin cinsiyete ve yaşa göre dağılımları Tablo 1'de gösterilmektedir. İskelet topluluğunun demografik özellikleri genel olarak değerlendirildiğinde bireylerin yaklaşık olarak %35'inin erişkinlik altı (<20 yıl); %65'inin ise erişkinlik yaşında (>20 yıl) hayatını kaybettiği görülür. Cinsiyeti belirlenebilen bireyler arasında kadın (n=69) erkek (n=84) oranı 0,8'dir. Ölüm oranı, erişkinler arasında orta yaşlılarda (35-49,9 yıl); erişkin olmayan bireyler arasında ise bebeklerde (fetus-0-2,9 yıl) en yüksek frekansta görülmüştür.

Daimi Dişlerde Saptanan Çürüklerin Değerlendirilmesi

Iasos insanların daimi dişlerinde belirlenen çürük frekansı %5,38'dir (Tablo 2). Araştırmalar diş çürüklerinin tüketilen besin türleri ile doğrudan ilişkili olduğunu gösterir. İnsanlık tarihinde diş çürüklerinin Üst Paleolitik Çağ'da oldukça düşük oranlarda (%1) iken çeşitli bitki ve meyvelerin tüketilen besin türleri arasına dâhil edilmesine paralel olarak günümüze doğru yüksek frekanslara ulaştığı bildirilmektedir. Eski toplumlar üzerinde yürütülen araştırmalar çürük oranının avcı-toplayıcı toplumlarda düşük; tarım toplumlarında ise oldukça yüksek değerlere ulaştığını gösterir (Ash ve Ward, 1992; Brothwell, 1963; Frayer, 1989; Hillson, 1996; Kelly vd., 1991; Koca Özer vd. 2006; Larsen, 2003; Mays, 2010; Ortner, 1984; 2003; Özbek, 2007; Smith, 1972). Tarım toplumlarının diyetlerinde önemli bir yer tutan karbonhidrat değeri yüksek besinler dişlerin çürümesine yol açan başlıca etmenlerdendir. Neolitik Çağ'da

başlayan tarımla birlikte insanoğlunun beslenme biçimi karbonhidrat değeri yüksek besinlerin ağırlıklı tüketilmesi yönünde değişmiştir. Buna paralel olarak bu beslenme biçimini benimseyen toplumların dişlerinde çürüklerin görülme artışı ivme kazanmıştır (Ash ve Ward, 1992: 321; Brothwell, 1963; Frayer, 1989; Hillson, 1996; Keenleyside, 2007; Kelly vd., 1991; Larsen, 1984; 2003; Littleton ve Frohlieh, 1993; Mays, 2010; Özbek, 2007; Walker ve Erlandson, 1986). İlasosluların sosyoekonomik geçim biçimi balıkçılığa dayanmakta, dolayısıyla halkın beslenme rejimini ağırlıklı olarak deniz ürünlerinin oluşturduğu bilinmektedir (Strabon, 1987; Yılmaz Usta vd., 2019). Beslenme ve diş çürükleri ilişkisini inceleyen araştırmalar et, balık gibi protein içeren besinlerin çürüğe yol açmadığını aksine çürüğe sebep olan bakterilerin oluşmasını engelleyen nitelikte olduğunu göstermektedir (Hillson, 1996; Littleton ve Frohlieh, 1993; Özbek, 2007). Dolayısıyla İlasosluların, dişlerindeki çürük frekansının Anadolu'daki bazı Helenistik, Roma, Bizans ve Ortaçağ toplumlarının ortalamasından düşük değer sergilemesi (Tablo 2), tükettikleri besin türleri arasında ağırlıklı olarak protein değeri yüksek deniz ürünlerinin bulunmasıyla ilişkilendirilebilir. İlasosluların diş çürüğü oranı, onun gibi Anadolu'da bir kıyı kenti olan ve beslenme rejimi deniz ürünlerine dayanan Bizans Dönemi Smyrna Agorası (%4,68) (Gözlük vd., 2006; Yaşar vd., 2008), hem tarım hem deniz ürünleri tüketen Helen-Roma-Bizans-Osmanlı dönemleri Zeytinliada (%4,9) (Suata-Alpaslan vd. 2017), daha eski döneme tarihlendirilen ve yine beslenme rejimi deniz ürünlerinden oluşan Klazomane Akpınar (MÖ 7.-4. yy; %5,4) (Güleç vd., 1998) ve Klazomane Yıldıztepe insanlarında (MÖ 6.-5. yy; %5,2) (Güleç, 1986) saptanan çürük frekanslarına benzer (Tablo 2). Diğer yandan İlasosluların, İlasos'un liman kenti olmasının sağladığı ticaret sayesinde (Strabon, 1987) karbonhidrat değeri yüksek farklı besinleri de muhtemelen tüketme imkânları olduğu göz ardı edilmemelidir.

Cinsiyetler arasında incelendiğinde (Tablo 3), İlasoslu kadınlarda (%6,55) erkeklere (%5,29) göre daha fazla çürüğe rastlanmıştır (oranlar arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır; $p < 0,05$). Farklı toplumlar üzerinde yürütülen bazı araştırmalarda da (Keenleyside, 2007; Larsen, 1984; 2003; Saunders vd., 1997; Walker ve Erlandson, 1986) diş çürüklerinin kadınlar arasında erkeklere göre daha yüksek frekansta olduğu bildirilmekte; kadınlarda çürük frekansının yüksek olması hem sosyal hayatta kadın ve erkekler arasında olası görev farklılıklarına hem de dişlerin sürüm sürelerinin cinsiyetler arasında değişken olmasına (dişlerin sürüm süresi kız çocuklarında daha erken olabilmektedir) bağlanmaktadır. Bu veriler göz önünde bulundurulduğunda İlasoslu kadınların diş çürüğü oranının daha yüksek olmasının da toplumda cinsiyetler arasındaki görev farklılıklarından kaynaklandığı söylenebilir. İlasoslu erkekler balıkçılıkla uğraşırken kadınların daha farklı işlerle (muhtemelen bahçe tarımı vb.) meşgul oldukları ve karbonhidrat değeri yüksek besinleri erkeklere göre daha çok tükettikleri düşünülebilir.

Diş çürüklerinin yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde İlasos çocuklarının daimi dişlerinde hiç çürüğe rastlanmamıştır. Diş çürüğü oranının, adölesan yaş grubunda en düşük değerde olduğu (%1,25); bu yaş aralığından itibaren derece derece artarak ileri erişkinler arasında en yüksek değere (%14,75) ulaştığı tespit edilmiştir (Grafik 1). Nitekim konuyla ilgili çeşitli araştırmalarda da yaş ve periyodontal hastalıkların ilerlemesiyle diş çürüklerinin arttığı gösterilmektedir (Buikstra ve Ubelaker, 1994).

Çürükler diş gruplarına göre incelendiğinde arka (posterior) dişlerde ön (anterior) dişlerden daha fazla çürük olduğu saptanmıştır (Grafik 2). Ön dişlerden kesicilerin (%0,83) en az çürüyen; arka dişlerden ise büyük azıların (bütün azı dişlerin %7,95'i) en fazla çürüyen dişler oldukları tespit edilmiştir (Grafik 3). Çeşitli araştırmalarda azı dişlerde yer alan fissürlerin, besin artıklarının birikmesinde ve çürümeyi oluşturan bakterilerin çoğalmasında en uygun zeminler olduğundan çürüklerin oluşumunda tüketilen besin türlerinin yanı sıra dişlerin anatomik yapısının da etkili olduğu

bildirilmektedir (Buikstra ve Ubelaker, 1994; Caselitz, 1998; Hillson, 1996; Langsjoen, 1998; Ortner, 2003). İasos insanlarında daimi büyük azıların (çürük dişlerin %62'si) (Grafik 4) en fazla çürük saptanan dişler; daimi dişlerin genelinde ise occlusial yüzeyin (O+DO+MO+MOD) (çürük dişlerin %47'si) çürükten en çok etkilenen lokalizasyon (Grafik 7) olduğu tespit edilmiştir. Bütün bulgular bir arada değerlendirildiğinde İasos toplumu için de dişlerin anatomik yapısının çürük oluşumundaki etken faktörlerden biri olduğu söylenebilir.

İasos toplumunun bütün daimi dişleri arasında ikinci büyük azılar (%8,32) ve daha sonra birinci büyük azılar en fazla çürüyen dişlerdir (Grafik 5, 6). Esasen çürük frekansının, ağız boşluğuna ilk sürmesi (dolayısıyla insan ömrü boyunca besinlerle teması diğer daimi dişlerden daha fazladır) ve diğerlerinden daha kompleks anatomisiyle en yüksek birinci büyük azılarda olması beklenmektedir (Caselitz, 1998; Hillson, 1990). İasos toplumunda en çok çürüyen dişin beklenilenden farklı olmasının nedeni, dişlerin bir bölümünün ölüm öncesinde kaybedilmesine bağlanabilir (Duyar ve Erdal, 2003; Erdal, 2000; Lukacs, 1992; 1995; Nalbantoğlu, 2006). İasos toplumunda incelenen dişlerin %13,8'i, arka dişlerin ise %18,6'sı ölüm öncesi kaybedilmiştir. Bunun yanı sıra antemortem (ölüm öncesi) diş kayıpları ve diş çürükleriyle yakın ilişkili bulunan apse (istatistiksel olarak aynı yönlü kuvvetli ilişki söz konusudur) en fazla birinci büyük azı dişlerde saptanmıştır (Yılmaz Usta, 2012; 2013). Ölüm öncesi diş kayıplarına yol açan faktörlerin (diş özü odacığının (pulpa) dışa açıldığı aşınma), ayrıca ön ve arka dişlerin çürüğe farklı duyarlılıkları olduğunun hesaba katıldığı formül (Duyar ve Erdal, 2003) uygulandığında İasos insanlarındaki diş çürüğü oranının %6,76'ya yükseldiği belirlenmiştir.

Sonuç

İasos insanlarında günümüzün en yaygın diş hastalıklarından diş çürüğü oranının (%5,38), bazı Helenistik, Roma, Bizans ve Ortaçağ Anadolu toplumlarıyla karşılaştırıldığında düşük değerde olduğu belirlenmiştir (Tablo 1). Oran, genel olarak protein değeri yüksek besinleri tüketen toplumların değerlerine benzediğinden İasosluların diyetlerinde balık ve diğer deniz ürünleri gibi protein değeri yüksek besinlerin ağırlıklı yer alması ile ilişkilendirilmiştir.

İasoslu kadınlarda diş çürüğü oranının (%6,55) erkeklerde görüldenden (%5,29) daha yüksek olduğu ($p<0,05$) belirlenmiştir. Bu durumun İasos toplumunda kadın ve erkekler arasındaki görev farklılıklarından kaynaklandığı öngörülmüştür.

Diş çürüğü çocuklarda %0; adölesanlarda %1,25; genç erişkinlerde %4,54; orta yaşlılarda %6,46 ve ileri yaşlılarda ise %14,74 oranlarında bulunmuştur. Bulgular, diş çürüğü görülme sıklığının İasos insanların yaşlanmasıyla paralel olarak arttığını göstermiştir.

Çürüklerin en fazla arka dişlerde olduğu (çürük dişlerin %93'ü); daimi büyük azıların ise (çürük dişlerin %62'si) en fazla çürüyen dişler olduğu saptanmıştır. Arka dişlerin occlusial yüzeylerinin, çürükten en çok etkilenen lokalizasyon (çürüklerin %47'si) olduğu tespit edilmiştir. İasos toplumu için çürük saptanan dişler ve çürük lokalizasyonlarının dağılımına ilişkin bulgular bir arada değerlendirildiğinde, beklenen doğrultuda dişlerin anatomik yapısının da çürük oluşumundaki etken faktörlerden biri olduğu anlaşılmıştır.

Kaynakça

1. Acsadi, G. Y., Nemeski, J. (1970), *History of Human Life Span and Mortality*, Budapeşte: Akademia Kiado.
2. Alkan, Y., Erkman, C., Kaplan, İ. (2014), "Çiçekdağı İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi", *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 29: 77-82.
3. Ash, M.M., Ward, L.M. (1992), *Oral Pathology: An Introduction to General and Oral Pathology for Hygienists*, Philadelphia: Lea & Febiger.
4. Atamtürk, D., Duyar, İ. (2008). "Adramytteion (Örentepe) İskeletlerinde Ağız ve Diş Sağlığı", *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 25: 1-15.
5. Atamtürk, D., Duyar, İ., Özener, B., Şahin, A. (2017), "Tlos Orta Bizans Dönemi İskeletlerinin Ağız ve Diş Sağlığı Yönünden İncelenmesi", *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 32: 133-147.
6. Baldoni, D., Franco, C., Belli, P., Berti, F. (2004), *Carian Iasos*, İstanbul: Homer Kitabevi.
7. Belcastro, G., Rastelli, E., Mariotti, V., Consiglio, C., Facchini, F., Bonfiglioli, B. (2007), "Continuity or Discontinuity of the Life-Style in Central Italy During the Roman Imperial Age – Early Middle Ages Transition: Diet, Health, and Behavior", *American Journal of Physical Anthropology*, 132: 381-394.
8. Berti, F. (1986), "Nouvelle preliminaire sur les travaux qui se sont deroules en 1985 à Iassos", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 13 (2): 18-23.
9. Berti, F. (1987), "Les Travaux a Iasos en 1986", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 9 (2):11-15.
10. Berti, F. (1988), "Les Travaux de la Mission Archeologique Italienne a Iasos en 1987", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 19(2): 1-10.
11. Berti, F. (1993), "Karia Iasos'u", *Arslantepe, Hierapolis, Iasos ve Kyme Türkiye'deki İtalyan Kazıları* (s.119-142), Ankara İtalyan Kültür Heyeti.
12. Berti, F. (2012), "Grave Goods from the Necropolis in the Agora of Iasos", B. Böhlendorf-Arslan ve A. Ricci içinde, *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts* (s.187-212), İstanbul: Ege Yayınları.
13. Brooks, S., Suchey, J.M. (1990). "Skeletal age estimation based on the os pubis: a comparison of the Acsadi-Nemeskeri and Suchey-Brooks methods", *Human Evolution*, 5 (3): 227-238.
14. Brothwell, D.R. (1963), "The Macroscopic Dental Pathology of Some Earlier Human Populations", in D.R. Brothwell (Ed.), *Dental Anthropology* (pp.271-288), Elsevier: Pergamon Press.
15. Brothwell, D. R. (1981), *Digging Up Bones: Excavations, Treatment and Study of Human Skeletal Remains*, Oxford: Oxford University Press.
16. Buikstra, J. E., Ubelaker, D. H. (1994), *Standards For Data Collection From Human Skeletal Remains*, Arkansas Archeological Survey Research Series, No: 44.
17. Caselitz, P. (1998), "Caries-Ancient Plaque of Humankind", in K.W. Alt, F.W. Rösing, M. Tescler-Nicola (Eds.), *Dental Anthropology* (pp.203-226), Springer- Verlag.
18. Duyar, İ, Erdal, Y.S. (2003), "A new approach of calibrating dental caries frequency of skeletal remains", *HOMO*, 54 (1): 57-70.
19. Erdal, Y.S. (1996), *İznik Geç Bizans Dönemi İnsanlarının Çene ve Dişlerinin Antropolojik Açısından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
20. Erdal, Y.S. (2000), "Antandros İnsanlarında Ağız ve Diş Sağlığı", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 1: 45-55.
21. Erdal, Y.S. (2003), "Büyük Saray-Eski Cezaevi Kazılarında Gün Işığına Çıkarılan İnsan İskelet Kalıntılarının Antropolojik Analizi", *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 18: 15-30.
22. Erkman, C. (2008), *Van Dilkaya Erken Demir Çağı ve Orta Çağ Toplumunda Ağız ve Diş Sağlığı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
23. Eroğlu, S. (1998), *Sardis Roma – Bizans Toplumlarında Diş Hastalıkları ve Ağız Sağlığı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

24. Frayer, D.W. (1989), "Oral Pathologies in the European Upper Paleolithic and Mesolithic", in I. Hershkovitz (Ed.), *People and Culture in Change* (pp.255-281), Tempus Reparatum, Oxford.
25. Gözlük, P. (2004), *Van Karagündüz Populasyonunun Dışlerinin ve Çenelerinin Paleopatolojik Açısından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
26. Gözlük, P., Yiğit, A., Erkman, A.C. (2004), "Van Kalesi ve Eski Van Şehri İnsanlarında Sağlık Sorunu", *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 19: 51-62.
27. Gözlük Kırmızıoğlu, P., Durgunlu, Ö., Özdemir, S., Taşlıalan, M., Sevim, A., (2006), "Symrna Agorası İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi", *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 21: .
28. Gözlük Kırmızıoğlu, P., Yaşar, F., Yiğit, A., Sevim Erol, A. (2009), "Kyzikos İskeletlerinin Dental Analizi", *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 24: 139-162.
29. Gülec, E., (1986), "Klazomenai İskeletlerinin Paleoantropolojik Açısından Değerlendirilmesi", *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 1: 131-137.
30. Gülec, E. (1989), "Panaztepe İskeletlerinin Paleoantropolojik ve Paleopatolojik İncelemesi", *Türk Arkeoloji Dergisi*, 28: 73-95.
31. Gülec, E., Duyar, İ. (1998), "Panaztepe M.Ö. 2. Bin ve Roma Dönemi İskeletlerinin Antropolojik Analizi (1985-1990)", *Antropoloji Dergisi*, 13: 179-206.
32. Gülec, E., Sevim, A., Özer, İ., Sağır, M. (1998), "Klazomenai'de yaşamış insanların sağlık sorunları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 13: 133-159.
33. Hillson, S., (1990), *Teeth*, New York: Cambridge University Press.
34. Hillson, S. (1996), *Dental Anthropology*, Cambridge: Cambridge University Press.
35. Keenleyside, A. (2007), "Dental Pathology and Diet at Apollonia, a Greek Colony on the Black Sea", *International Journal of Osteoarchaeology*, 18 (3): 262-279.
36. Kelly, M.A., Levesque, D.R., Weidl, E. (1991), "Contrasting Patterns of Dental Disease in Five Early Northern Chilean Groups", in M.A Kelly & C.S. Laersen (Eds.), *Advances in Dental Anthropology* (pp.203-213), Wiley-Liss, Chichester.
37. Koca Özer, B., Gülec, E., Gültekin, T., Akın, G., Güngör, K., Brooks, S.L. (2006). Implications of Dental Caries in Anatolia: From Hunting-Gathering to the Present, *Human Evolution*, 21: 215-222.
38. Krogman, W.M., İşcan, M.Y. (1986), *The Human Skeleton in Forensic Medicine*, Illinois: C.C. Thomas Publisher.
39. Küçükçerler, B. (1978), *Pedodonti*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
40. Langsjoen, O. (1998), "Diseases of the dentition", in A.C. Aufderheide, C. Rodriguez-Martin (Eds.), *Human Paleopathology* (pp.393-412), Cambridge University Press.
41. Larsen, C.S. (1984), "Health and Disease in Prehistoric Georgia: The Transition to Agriculture", in M.N. Cohen and G.J. Armelagos (Eds.), *Paleopathology at the Origins of Agriculture* (s.367-389), Orlando: Academic Press.
42. Larsen, C.S. (2003), *Bioarchaeology Interpreting Behavior From The Human Skeleton*, Cambridge: Cambridge University Press.
43. Laviosa, C. (1983) "Iasos", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 5: 28-33.
44. Laviosa, C. (1984) "La campagne de Iasos en 1983", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 6: 13-21.
45. Laviosa, C. (1985) "La Campagne de Fouilles de 1984 à Iasos", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 7: 20-25.
46. Levi, D. (1986), *Iasos Kazıları* (Çev. N. Adabağ), Ankara: İtalyan Bilimsel Araştırma Enstitüsü.
47. Littleton, J., Frohlieh, B. (1993), "Fish-eaters and farmers. dental pathology in the Arabian Gulf", *American Journal of Physical Anthropology*, 92: 427-447.
48. Lovejoy, C.O., Meindl, R.S., Pryzbeck, T.R., Mensforth, R.P. (1985), "Chronological metamorphosis of the auricular surface of the ilium: A new method for the determination of adult skeletal age at death", *Am J Phys Anthr*, 68: 15-28.

49. Lukacs, J.R. (1989), "Dental paleopathology: methods for reconstructing dietary patterns", in M.Y. Iscan, K.A.R. Kennedy (Eds.), *Reconstructing of Life From The Skeleton* (pp.261-286), New York: Alan Liss.
50. Lukacs, J.R. (1992), "Dental Paleopathology and Agricultural Intensification in South Asia: New Evidence From Bronze Age Harappa", *Am J Phys Anthr*, 87: 133-150.
51. Lukacs, J.R. (1995), "The 'caries correction factor': A new method of calibrating dental caries rates to compensate for antemortem loss of teeth", *Int J Osteoarch*, 5: 151-156.
52. Maat, G.J.R. (2001), "Diet and age-at-death determinations from molar attrition. A review related to the Low Countries", *Journal of Forensic Odonto-Stomatology*, 19: 18-21.
53. Marsh, P., Martin, M. (1992), "Dental caries", in P. Marsh ve M. Martin (Eds.), *Oral Microbiology* (s.133-166), Springer, Boston, MA.
54. Mays, S. (2010), *The Archaeology of Human Bones*, New York: Routledge.
55. Meindl, R.S., Lovejoy, C.O. (1985). "Ectocranial suture closure: A revised method fort he determination of skeletal age at death based on the lateral-anterior sutures", *Am J Phys Anthr*, 68: 57-66.
56. Nalbantoğlu, E. (2006), "Assos Antik Dönem Topluluğunda Diş Çürükleri", *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (3): 135-140.
57. Nazliel, H. (1999), "Yaşlıda Ağız ve Diş Sağlığı", *Geriatrı*, 2 (1): 14-21.
58. Ortner, D.J. (2003), *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, USA: Academic Press.
59. Özbek, M. (2007), *Dişlerle Zamanda Yolculuk*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
60. Roberts, C., Manchester, K. (1995), *The Archaeology of Disease* (pp.44-50), New York: Cornell University Press.
61. Sağır, M., Satar, Z., Özer, İ., Güleç, E. (2010), "Gümüşlük-Milas İskeletlerinin Ağız ve Diş Sağlığı", *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 25: 69-78.
62. Saunders, S.R., DeVito, C., Katzenberg, M.A., (1997), "Dental Caries in Nineteenth Century Upper Canada", *American J. Phys. Anthropology*, 104: 71-87.
63. Scheuer, L., Black, S. (2000), *Developmental Juvenile Osteology*, California: Academic Press.
64. Schultz, M. (1989), "Osteologische Untersuchungen an den spatmittelalterlichen Skeleton von Pergamon-ein vorläufiger Bericht". *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 4: 119-120.
65. Sevim, A. (1993), *Elazığ/Tepecik Ortaçağ İskeletlerinin Paleodemografik Açından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
66. Smith, P. (1972), "Diet and Attrition in the Natufians", *American Journal of Physical Anthropology*, 37 (2): 233-238.
67. Strabon, (1987), *Coğrafya: Anadolu* (Çev. A. Pekman), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
68. Şarbak, A. (2017), "Dara Antik Kenti Toplumunda Diş Çürüğü ve Anadolu Topluluklarıyla Karşılaştırılması", *ASEAD*, 11 (4): 197-214.
69. Şimşek, N. (2011), *Laodikeia popülasyonunun diş ve çenelerinin paleopatolojik açıdan incelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
70. Ubelaker, D.H. (1989). *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation*, Chicago: Smithsonian Institution, Aldire Publishing Company.
71. Uzel, İ., Alpagut, B., Sofuoğlu, K. (1988), "Aslantepe (Malatya) Geç Roma Dönemi İskeletlerinde Diş Çürüğü, Aşınmaları ve Periodontal Hastalıklar", *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 3: 31-53.
72. Üstündağ, H. (2009), "Kuşadası Kadıkalesi/Anaia Kazısında Bulunan İnsan İskelet Kalıntıları", *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 24: 209-228.
73. Üstündağ, H., Demirel, A. (2009), "Alanya Kalesi iskelet topluluğunda ağız ve diş sağlığı", *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26: 219-234.
74. Walker, P.L., Erlandson, J. (1986), "Dental evidence for prehistoric dietary change on the northern Channel Islands", *American Antiquity*, 51: 375-383.
75. White, T.D., Folkens, P.A. (2000), *Human Osteology*, USA: Academic Press.

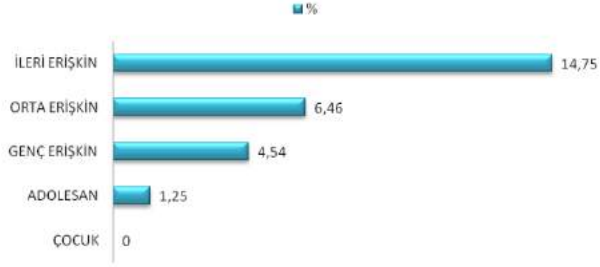
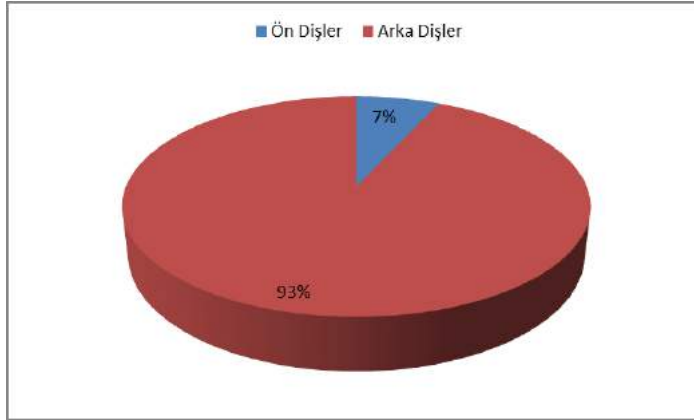
76. Workshop of European Anthropologist, (1980). Recommendations for age and sex diagnoses of skeletons, *Journal of Human Evolution*, 9 (7): 518-549.
77. Yaşar, Z.F. (2007), *Adli Dental Antropoloji Dental Antropoloji Açısından Minnetpınarı ve Güllüdere Topluluklarının Dişlerinin Karşılaştırmalı Analizi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
78. Yaşar, Z.F. (2008), "Smyrna Agorası İnsanlarının Ağız ve Diş Sağlığı", *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 23: 127-140.
79. Yılmaz Usta, N.D. (2012), *Iasos (Bizans Dönemi) Toplumunun Ağız ve Diş Sağlığı Açısından Anadolu Toplulukları Arasındaki Yeri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
80. Yılmaz Usta, N.D. (2013), "Iasos (Bizans Dönemi) Toplumunun Ağız ve Diş Sağlığı", *Antropoloji*, 25: 117-125.
81. Yılmaz Usta, N.D., Başoğlu, O., Erdem, O., Kural, C., İzci, Y. (2019), "Iasos (Erken Bizans) ve Camihöyük (Helenistik-Roma) Kazıları İskelet Toplulukları Üzerinde Karşılaştırmalı Element Analizi", *Antropoloji*, 37: 7-14.

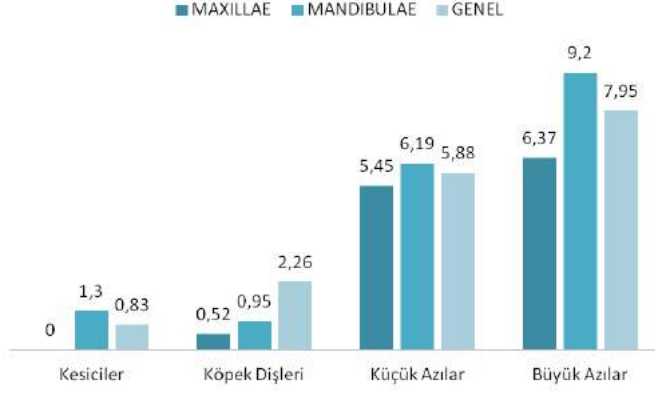
Tablo 2: Bazı Helenistik, Roma, Bizans ve Ortaçağ Anadolu Toplumlarında Çürük Frekansları.

<u>Yer Dönem Araştırmacı</u>	<u>Çürük Oranı (%)</u>
Klazomenai Yıldıztepe MÖ 6.-5. yy (Güleç, 1986)	5,2
Klazomenai Akpınar MÖ 7.-4. yy (Güleç vd., 1998)	5,4
Antandros-MÖ 7.-2. yy (Erdal, 2000)	9,8
Milas-Gümüşlük-Klasik-Helenistik (Sağır vd., 2009)	10,42
Kyzikos-M.S.2.yy. (Gözlük vd., 2009)	7,76
Panaztepe-Roma (Güleç ve Duyar, 1998)	11,11
Laodikeia-Roma (Şimşek, 2011)	2,62
Aziz Mercurius-Roma (Gözlük-Kırmızıoğlu ve Sevim Erol, 2017)	9,09
Adramytteion-M.S.5-6.yy (Atamtürk ve Duyar, 2008)	10,1
Kadıkalesi/Anaia-Geç Roma (Üstündağ, 2009)	13
Arslantepe-Geç Roma (Uzel vd., 1988)	9,52
Sardis-Geç Roma (Eroğlu, 1998)	8,7
Dara-Geç Roma (Şarbak, 2017)	13,63
Çiçekdağı-Erken Bizans (Alkan vd., 2014)	5,66
Iasos- Erken Bizans (Yılmaz Usta)	5,38
Alanya Kalesi-Bizans (Üstündağ ve Demirel, 2009)	12,6
Smyrna Agorası-Bizans (Gözlük vd, 2006; Yaşar vd.,2008)	4,68
Tlos-Orta Bizans (Atamtürk vd., 2017)	8,9
İznik-Geç Bizans (Erdal, 1996)	10,88
Bergama-Geç Bizans (Schultz, 1989)	14,3
Büyük Saray-Eski Cezaevi-Geç Bizans (Erdal, 2003)	9,6
Tepecik-Ortaçağ (Sevim, 1993)	10,9
Van Kalesi ve Eski Van Şehri-Orta Çağ (Gözlük vd.,2004)	11,75
Van Karagündüz-Orta Çağ (Gözlük, 2004)	6,36
Van Dilkaya-Orta Çağ (Erkman, 2008)	8,86
Güllüdere-Orta Çağ (Yaşar, 2007)	3,63
Minnetpınarı Orta Çağ-(Yaşar, 2007)	7,63

Tablo 3: İasoslu kadın ve erkekler arasında çürük frekansları.

	N	%
Kadın	29/443	6,55
Erkek	45/850	5,29
TOPLAM	74/1293	5,72

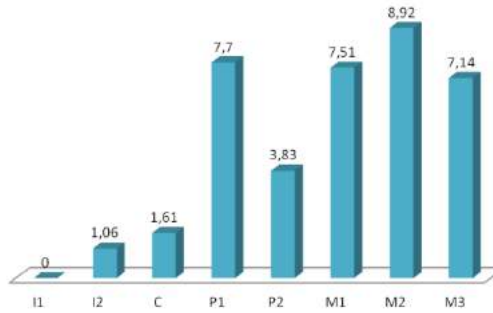
Grafik 1: İasos insanların farklı yaş aralıklarında çürük görülme sıklığı.**Grafik 2:** İasos daimi dişlerinde saptanan çürüklerin ön ve arka diş grupları arasında oransal dağılımı.

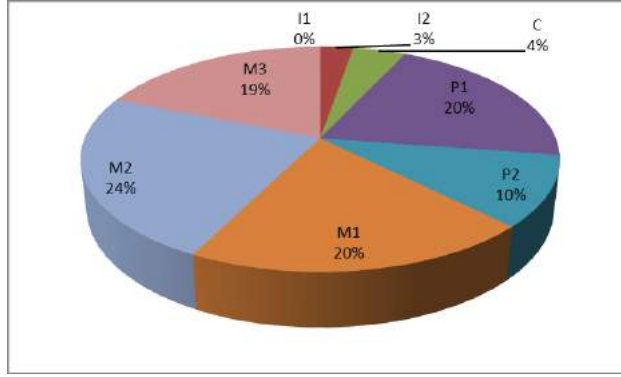
Grafik 3: Iasos daimi diş gruplarında çürüklerin dağılım oranları.

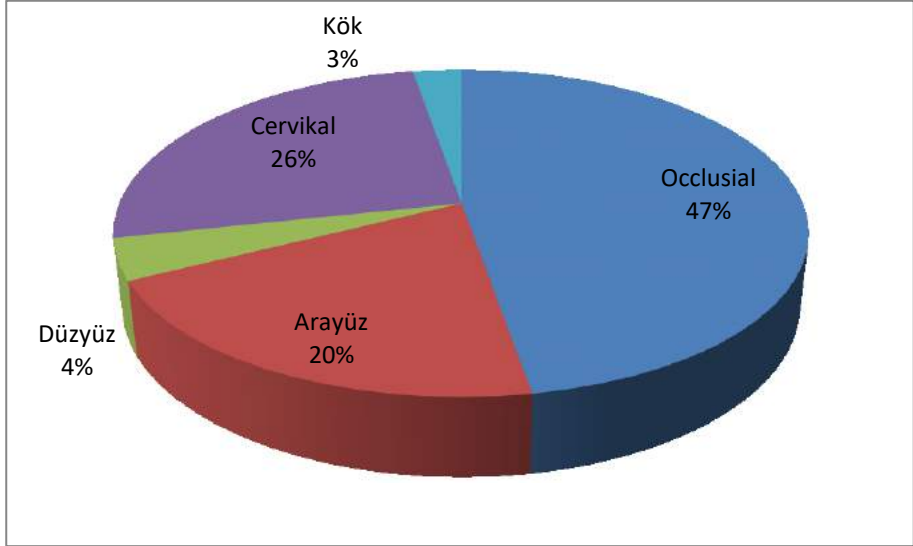
Grafik 4: Iasos daimi dişlerinde saptanan çürüklerin dağılımı.

Grafik 5: Iasos daimi diş türlerinde çürük sıklığı.

Grafik 6: Daimi diş türlerinde çürüklerin dağılım oranları.

Grafik 7: İlasos daimi dişlerinde saptanan çürüklerin lokalizasyonlarına göre oransal dağılımı.

ABD’NİN KIBRIS-İSRAİL-ÜRDÜN İLE İLİŞKİLERİ

Nurhan AYDIN ¹, Ferhat ACAR ²

¹ Doç.Dr., Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, KARS.

² Öğr. Gör., Kafkas Üniversitesi Sarıkamış MYO Öğretim Elemanı, SARIKAMIŞ.

Giriş

Ortadoğu'yu kendi aralarında bölüşmüş olan İngiltere ve Fransa bölge içinde kendince sınırlarını çizmişti. Ortadoğu ülkeleri 1900'lü yılların ortalarında teker teker bağımsızlıklarına kavuştu. Fakat, İkinci Dünya Savaşı'yla beraber dünya yeni bir döneme girmiştir. İkinci Dünya Savaşı gerçekleştikten sonra bilhassa İngiltere ve Fransa'nın dünya siyasetinden geri çekmesiyle birlikte ABD ve Sovyetler Birliği'nin dünya sahnesine çıkmasını sağlamıştır. Bu dönemden sonra da İngiltere'nin çıkarları ile ABD çıkarları iç içe girmeye başlamıştır. Bu kutuplaşmayla beraber güçler dengesini ortaya çıkarmış, büyük ve orta büyüklükteki devletlerin hemen hepsi bu iki blok içinde toplanmıştır. Dünya siyasetinde önemli derecede rol oynayan Ortadoğu, Soğuk Savaş döneminde gücü elinde tutmak isteyen ülkelerin menfaat çatışmalarının yaşandığı bir yer haline gelmiştir. Temel enerji kaynaklarının bölgede çok miktarda bulunması, Ortadoğu üzerinde etki kurma mücadelesini alevlenmesine çok büyük etken olmuştur. Ve böylelikle petrol, Ortadoğu'daki yaşanan mücadelenin en önemli etkenlerinden biri olmuştur.³ Özellikle Batılı ülkelerin petrol gereksinimleri her geçen gün arttığı için alternatif olabilecek yeni enerji kaynakları devreye sokulmadığı sürece bölgeye olan bağımlılığın devam edeceği beklenmektedir. Böylelikle petrol, Ortadoğu'daki yaşanan mücadelenin en önemli etkenlerinden biri haline gelecektir.⁴

Ortadoğu'daki gelişmelerle beraber İngiltere askeri birliklerini, İngiltere'nin egemenlik hakkının olduğu topraklara konuşlandırılması gerektiği konusunda ısrarlıydı. İngiltere, Süveyş Kanalı'nda bulunan askeri birlikleri hariç Mısır'dan askerlerini çıkarmak zorunda kalınca, bu bölgede yedek askeri birliklerini konuşlandıracak yeni bir yere ihtiyaç duymuştur. İngiltere, bu amacı gerçekleştirmek için Filistin'e ihtiyaç duyacaktır. Yalnız tam bu sürede Filistin'in geleceği konusunda ortaya çıkan belirsizlikler, İngilizlerin Kıbrıs'a yönelmesiyle bu yerin önemini artırmasına sebep olmuştur. İngiltere, Filistin dışında da sürekli olarak bölgede zorluklarla karşılaşmaya başlamıştır. Bir yandan İran ve Sudan'da tansiyonun artması diğer yandan da 1952 yılından sonra Mısır milliyetçiliğinin giderek hızlanması, İngiltere'nin bölgedeki halini ve geleceğini değiştirmekle kalmadı ve Kıbrıs'ın da geleceğini değiştirmiştir. Çünkü Kıbrıs, İngiltere'nin hakimiyeti altında olduğu için Kıbrıs'ın üzerinde istediği gibi plan yapması, orayı düzenlemesi ve kullanması İngiltere'nin elindeydi. Daha da önemlisi İngiltere'nin, Kıbrıs'a egemen olması düşman işgaline karşı da güvence altına almıştır.⁵

1954 yılında İngiltere'nin, Süveyş üslerini terk etmesiyle beraber Ortadoğu'da yaşanan gelişmeleri sona erdirmiştir. "Süveyş Anlaşmaları" olarak bilinen anlaşma protesto edilerek, Churchill Hükümeti de İmparatorluğu sattı diye suçlanmıştır. Süveyş'te yaşanan bu gibi gelişmeler de Kıbrıs'ın değerini daha da fazla artmasına sebep olmuştur. Bu olayların sonucu olarak da; Süveyş'ten bulunan "Ortadoğu Komuta Merkezi"ni 1952 yılında Kıbrıs adasına aktarma kararına varmışlardır. 1954 yılının sonuna doğru bu kararı uygulamaya koymuştur. Süveyş üssü olayı, Kıbrıs'ın geleceği açısından çok önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Kiralık üsler konusu bürokratların ve siyasilerin kafalarında soru işareti oluşmasını sağlamıştır. İngiltere'nin, Kıbrıs'a hakimiyetinin devam etmesinde kararlı olması en önemli etkindir. ABD, İkinci Dünya Savaşı gerçekleştikten sonra Batı'nın çıkarlarının devamlılığı için İngiltere'nin Ortadoğu'daki hakimiyetinin önemi çok daha iyi anlamıştır. İngiliz askerlerinin Yunanistan'dan çekilmesinden endişe duyan ABD, 16 Ekim-17 Kasım 1947 tarihleri

³ Zeliha Sağlam, "İngiltere'nin Ortadoğu Politikası", **İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER)**, s.1

⁴ Tayyar Arı, **2000'li yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi**, Alfa Yayınları, İstanbul 1999, s.58.

⁵ Eftal Irkçatal, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Ortadoğu Politikaları İçin Kıbrıs'ın Stratejik Önemi ve Kıbrıs Meselesinin Ortaya Çıkışı", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 15, 2012, s.36.

arasında İngiltere ile ateşkes yapmıştır. Neticede resmîyet taşımayan antlaşma imzalamamış olsalar da ABD ve İngiltere bu antlaşmayı onayladılar. Böylelikle; “Doğu Akdeniz ve Ortadoğu’nun güvenliklerinin ABD ve İngiltere’nin güvenlikleri ve dünya barışı için hayati öneme sahip olduğu” konusunda aynı düşüncede olduklarını birbirlerine karşı göstermişlerdir. Aynı zamanda İngiltere’nin bölgeye açılmış olan deniz yollarının güçlü stratejik, siyasi ve ekonomik konumunu sürdürmesinin şart olduğunu tasdik etti. Bunun da İngiltere ve ABD’nin bölgede ortak olacakları siyaseti takip edilerek bu siyaseti de tatbik edeceklerini de kabul ettiler. Ülkelerce kabul gören bu karar, iki ülkenin de bölgedeki konumlarını güçlendirmek için iş birliği içerisinde girmelerinin gerekliliğini kabul etmişlerdir. Ayrıca iki ülkelerden birisinin diğeri karşın bölgede nüfuzunu arttırmamak için anlaşma kararına da varmışlardır.⁶

ABD, 1989 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla beraber kendisini uluslar arası sistemde bir anda tek güç olarak hissetmeye başlayacaktır. Ortadoğu’da ekonomik, politik ve stratejik çıkarları bulunduğu için bölgedeki planlarına bu çıkarlar doğrultusunda eskiden olduğu gibi tekrardan yön verecektir.⁷

ABD’nin Kıbrıs İle İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Yunanistan Kıbrıs Meselesi’ni kurcalayamaya başlamıştı. Yunanistan bu adayı kendisine bağlamak için faaliyetlere başlamıştı. Kıbrıs konusundaki ilk defa uluslararası anlaşmazlık 1954 tarihinde Yunan Hükümeti tarafından self-determinasyon ismiyle bir şikayet olarak Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’na getirilmiştir. Kıbrıs sorunu ilk olarak uluslararası bir nitelik kazanmıştır.⁸

ABD, kendisini güçlü bir halde bulmuştur. Batı savunma sistemi içinde bu tür uyuşmazlık Batı güvenliğini önemli ölçüde zarar verebileceğinden ABD, sorunun Birleşmiş Milletler açık diplomasisi ile değil, NATO’nun gizli diplomasisi ile çözüme kavuşabilmesi gerektiğini görüşünde olduğunu ve taraflara da bu konu için önerilerde bulunmuştur.⁹

Kıbrıs sorunu ile bağlantılı olarak ortaya çıkan 6-7 Eylül Olayları; Yunanistan ve Kıbrıs’ta Türkiye ve Türklere karşı yapılan çeşitli saldırı ve tahrikler, Türk toplumunda buna bağlı olarak yarattığı tepkilerin, Selanik’ten gelen Atatürk’ün evine bomba atıldığı haberi üzerine bu tepkilerin daha da artarak patlama noktasına ulaşmasına sebep oldu.¹⁰ İstanbul, İzmir ve Ankara’da kısa sürede büyüyen tahrip ve yağmalama hareketleri Rumlar aleyhine gelişmiş ve zor kontrol altına alınmıştır.¹¹

1957 yılının Şubat ayında BM, sorunun taraflar arasında görüşmelerle çözümlenmesine karar vermiş, NATO çerçevesi içindeki uzun görüşmelerden ve ABD’nin daha çok Yunanistan üzerindeki baskısından sonra Zürih Antlaşması imzalandı.¹²

⁶ İrkçatal, “İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere’nin Ortadoğu Politikaları İçin Kıbrıs’ın Stratejik Önemi ve Kıbrıs Meselesinin Ortaya Çıkışı”, ss.37-38.

⁷ Tayfun Taşkın, **11 Eylül Saldırıları Sonrası ABD Dış Politikasında Ortadoğu ve Türkiye-ABD İlişkileri**, (Edirne; Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s.1.

⁸ Fahir Armaoğlu **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2005, s.530-531.

⁹ İbrahim Bozkurt, “ABD’nin Kıbrıs Politikası ve Türk Kamuoyu (1950-1960)”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 0/14, Ağustos 2014, s.143-144.

¹⁰ **Milliyet Gazetesi**, 7 Eylül 1955, s.1.

¹¹ **Milliyet Gazetesi**, 8 Eylül 1955, s.1.

¹² Haydar Efe, “Türk Dış Politikasının Değişmeyen Gündemi Kıbrıs ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi”, **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası**, (Ed. Osman Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacı Necefoğlu), USAK, Ankara Şubat 2010, s.103. (101-136.)

ABD'nin tutumunda, Kıbrıs Adası'nın stratejik önemi etkili olmuştur. Çünkü Kıbrıs Adası, Güneydoğu Avrupa ve ABD'nin Eisenhower Doktrini ile iyi ilişkiler kurmak için çabaladığı, Arap topraklarına giden yolun üzerinde bulunmaktaydı. Amerika, NATO ile CENTO'ya karşı taahhütlerini ancak Kıbrıs Adası üzerinden yerine getirebilirdi. Ayrıca 1958 yılında, Lübnan ve Ürdün'e yapılan Amerikan ve İngiliz müdahalelerinde Kıbrıs'ın oynadığı önemli stratejik rolün de payı fazlaydı. Zürih ve Londra Antlaşmalarının ve garanti antlaşmalarının bağımsızlık formülünde hem NATO ortak çıkarları birleştirilmiş hem de adada bulunan Batı üslerinin geleceğini güvence altına alınmıştır.¹³

Buna bağlı olarak 16 Ağustos 1960 tarihinde ikinci Londra Konferansı'nda alınan kararlar çerçevesinde bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edildi. Antlaşmalar hüküm süren şartların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kıbrıs mücadelesinin amacı bir Cumhuriyet kurmak olmadığını zamanla anlaşılacağı gibi Antlaşmalar sadece temelini oluşturmuştur.¹⁴ 1878 yılından bu yana buraya hakim olan İngilizlerden sonra Kıbrıs'a seksen iki yıl sonra Türk askerleri aday ayağını basmıştır.¹⁵ Makarios Cumhurbaşkanı¹⁶ seçilmiş ve Fazıl Küçük de yardımcısı seçildiler.¹⁷ Bu gelişmelerden sonra Batılı ülkeler artık Kıbrıs sorununun çözümüne bağlandığı düşüncesinde idi.

Rumlar, Kıbrıs'ta 1963 yılının Aralık ayından itibaren 1960 Anayasası hükümlerini uygulamak istemeyerek, Türklere yönelik saldırılarını arttırmıştır. Ve 21 Aralık 1963'te Rumların yaptığı ve "Kanlı Noel" olarak da anılan saldırılarının¹⁸ ardından 25 Aralık'ta Türkiye Cumhurbaşkanı olan Cemal Gürsel, ABD Başkanı Lyndon Johnson'a bir mektup göndererek, adada Türklere karşı yapılan katliamların son bulması için Rum tarafına baskı yapılmasını istemişti. Başkan Johnson ise 26 Aralık'ta gönderdiği cevaptan garantör devletlerin barışçıl bir çözüm yoluna yardım edeceğini ve her türlü davranışların desteklemek için elinden gelen her şeyi yapacağını belirtmiştir. Böylece Amerika'nın bunalımın başlangıcındaki tutumu, doğrudan bir müdahale etmekten çok dolaylı bir karışma biçiminde ortaya çıkmıştır.¹⁹

NATO tarafından meydana getirilen Annan Planı²⁰, 31 Ocak 1964 tarihinde taraf ülkelere sunuldu. Yaklaşık olarak 1.200 ABD askerinin de yerini alacağı 10.000 kişiden oluşan bir NATO barış gücü teklifi yapılmıştır. Şubat 1964 tarihinde Türkiye ve Yunanistan tarafından kabul edilmişti. Fakat Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios, sadece BM Güvenlik Konseyi'nin emri altındaki bir barış gücünü kabul edebileceğini ileri sürmüş ve planı kabul etmeyerek reddetmişti. Bunun üzerine Annan Planı tekrardan değiştirilerek Türkiye ve Yunanistan'ın onayına sunulmuştur. Ancak, Makarios bu planı yine kabul etmemiştir. Bu sıralarda da adadaki çatışmaların yeniden alevlenmesi üzerine, ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk'ın yardımcısı George Ball'u Ankara'ya göndererek Başbakan İsmet İnönü'yü tek taraflı bir müdahaleye girişmekten alıkoymaya

¹³ Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri(1947-1964)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1979, s.226.

¹⁴ Vehbi Zeki, **Kıbrıs Tarihi**, Halkın Sesi LTD., Lefkoşa 1972, s.128.

¹⁵ Halil Fikret Alaya, **Kıbrıs Tarihi ve Kıbrısta Türk Esirleri**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1964, s.162-164.

¹⁶ Ahmet Gazioğlu, **İngiliz İdaresinde Kıbrıs 1878-1960, Statü ve Anayasa Meseleleri**, C:I, Ekin Basımevi, İstanbul 1960, s.205.

¹⁷ Gökhan Baday, **1974 Kıbrıs Barış Harekatı ve Kars-Ardahan Kıbrıs Şehitleri İle Gazileri**, (Kars; Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s.16.

¹⁸ Baday, **1974 Kıbrıs Barış Harekatı ve Kars-Ardahan Kıbrıs Şehitleri İle Gazileri**, s.21.

¹⁹ Bozkurt, "ABD'nin Kıbrıs Politikası ve Türk Kamuoyu (1950-1960)", s.151.

²⁰ Ahmet Zeki Bulunç, "Kıbrıs Sorunu", **II. Türk Dış Politikası Sempozyumu (Tutanaklar ve Bildiriler) 13-14 Nisan 2005 Kars**, (Ed.Hacali Necefoğlu, Kemalettin Kuzucu, Fahri Osmanoglu), Kafkasya ve Orta Asya Araştırma Merkezi Yayınları, Kars 2010, s.202. Tamamı:197-214.

çalıştı. Böylece, Makarios'un çabaları doğrultusunda sorun BM Güvenlik konseyine getirilmiş ve ABD de bu duruma uymak zorunda kalmıştır.²¹

Türkiye ve Yunanistan, Kıbrıs Adası'ndaki sorunlara çözüm bulamayınca ABD'ye başvurmayı tercih etmişlerdi. Böylelikle, ABD'yi Kıbrıs'taki yaşanan olaylar içine çeken Türkiye-Yunanistan ABD'ye hakem rolü vermiş oldular. Kıbrıs'ın bağımsızlık döneminde 1963 ve 1964 buhranları, Kıbrıs Rumlarının Enosis'ten vazgeçmemeleri ve 1960 Anayasası'nın Türklere tanıdığı hakları kabullenememiş olmalarından kaynaklanmıştır.²²

Türkiye ABD'den beklediği desteği alamayınca, 13 Mart 1964 tarihinde Kıbrıs Cumhurbaşkanı olan Başpiskopos Makarios'a bir mektup göndermiş ve Türklere yapılan saldırılarının durmazsa, Türklerin hak, can ve mal güvenliği Türkiye tarafınca korunacağı bildirmiştir. Böylece, Türkiye'nin askeri müdahaleye hazırlandığının sinyalleri verilerek, ABD'nin bu müdahaleden gerçekleştirmesi için Rumlara baskı yapması planlanmıştır. Fakat, ABD bu duruma yine tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Bu olayın üzerine Türkiye Başbakanı olan İsmet İnönü'nün isteğiyle TBMM, 16 Mart gününde hükümete gerekli gördüğü zamanda, Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunma yetkisi kararı almıştır. İnönü, bu konuda birtakım hazırlıklar yapmaya başlamıştır. 5 Haziran 1964'te Amerikan Başkanı olan Lyndon Johnson'un Türkiye'ye göndermiş olduğu mektupla beraber, Türkiye bu harekati gerçekleştirmekten vazgeçmiştir.²³ Johnson Mektubu, Türkiye'de beklenmedik bir etki meydana getirmiştir. Bu mektubun içeriği ise şöyleydi: *"Yıllardır Türkiye'yi destekleyen ABD'nin düşüncesini almadan tek taraflı bir kararla karşı karşıya bırakılması doğru değildir. 1960 antlaşmaları uyarınca Türkiye, diğer garanti devletlerle görüşmeden Kıbrıs'a müdahale hakkına sahip değildir ve diğer garantör devletlerle danışma görüşme yapmamıştır. Yapılacak müdahale 1960 antlaşmalarında yasaklanan taksime yol açacaktır. Kıbrıs'a yapılacak olan müdahale iki NATO müttefikli olan Türk-Yunan Savaşı'nın başlaması anlamına gelmektedir. ABD, NATO müttefiklerinden olan iki devletin savaşmasına müsaade edemez. NATO müttefikleri olan devletlerin rıza ve onayı olmadan da Türkiye'nin teşebbüs edeceği hareketle beraber; ortaya çıkabilecek Sovyet müdahalesine karşı, NATO müttefiklerinin Türkiye'yi savunma zorunlulukları yoktur. BM barışı sağlamak için çaba gösterirken Türkiye'nin müdahale etmesine BM üyeleri sert tepki göstereceklerdir. 1947 antlaşmasının Türkiye, 14. maddesi gereğince ABD'den aldığı askeri malzemeleri kullanmasına ABD izin vermeyecektir. Kıbrıs'a yapılan müdahale Kıbrıs Türklerinin hayatlarını tehlikeye atabilecek ve hepsinin yok olmalarıyla sonuçlanacağı gibi, uluslararası daha geniş çatışmaları da yol açabilecektir. Bundan dolayı, ABD'nin Türkiye'nin isteği doğrultuda davranarak Ankara'nın müdahale kararını gizli tutmasına olanak yoktur, en kısa sürede NATO Konseyi'yle BM Güvenlik Konseyi'ne durumla ilgili bilgi verilecektir."*²⁴

Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkarmasını engellemek için 5 Haziran 1964 tarihli Başkan Johnson'un, Başbakan İsmet İnönü'ye yazdığı mektup ve içerisindeki ifadeler üzerine Türkiye'nin dış politikasında tutum değiştirmesine neden olmuştur. Türkiye'nin kalkıştığı Kıbrıs Barış Harekati ve Kıbrıs Barış Harekatinin diplomatik gelişmesi

²¹ Faruk Sönmezoğlu, **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları İstanbul 2006, s.67-68.

²² Armaoğlu **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, s.785-786.

²³ Çağrı Erhan, "Johnson Mektubunun Türk-Amerikan İlişisine Etkisi", **Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu 11-13 Aralık 2014/Gaziosmanpaşa Bildiriler**, (haz. Duygu Türker Çelik), Ankara 2016, s.16.

²⁴ Melek M. Fırat, **1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997, s.131.

sırasında da yaşanan birçok sorunla birlikte 5 Şubat 1974 tarihinde ABD de, ekonomik ve mali yardımları keserek Türkiye'ye silah ambargosu koymuştur.²⁵

15 Temmuz 1974 yılında Kıbrıs Sorunu, Türkiye'nin adaya müdahale etmesiyle birlikte farklı bir boyuta taşınmıştır. Barış Harekatı denilen Türk askeri müdahalesi, Kıbrıs Türklerine güvenlik sağlamıştı.²⁶

Bu müdahale sonucunda Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin hükümetleri Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 353 sayılı kararının 5. Maddesi ile Kıbrıs Adası'ndaki anayasa düzenini tekrardan kurmak için görüşmelere başladılar. Cenevre'de 25 Temmuz günü bir toplantı gerçekleşti ve konferans altı gün sürdü. Görüşmeler neticesinde 30 Temmuz 1974 tarihinde Cenevre Deklarasyonu yayınlanmıştır. Türkiye yönünden başarıyla sonuçlanan konferanstan sonra ikin konferans 8 Ağustos'ta başlamıştır fakat İkinci Cenevre Konferansı, Rum ve Yunan kuvvetlerinin 30 Temmuz'daki yapılan Deklarasyona uymaması üzerine gerginlik yaratmıştır. Kıbrıs'taki Türklere yapılan saldırıların devam etmesi üzerine 14 Ağustos 1974 yılında İkinci Kıbrıs Harekatını düzenledi. Bu esnada Yunanistan NATO'nun askeri kanadından çekildiğini ilan etti. 16 Ağustos'ta Birleşmiş Güvenlik Konseyi'nin kararıyla Türkiye, ateşkesi kabul etmesiyle savaş sona ermişti.²⁷

1975 yılında Türkiye ve Yunanistan Başbakanları arasında görüşmeler başlamış ve arada bir yumuşama havası yaratmıştı. Bunun sonucunda da Viyana'da 28 Nisan ve 1 Mayıs 1975 tarihinde toplumlararası görüşmelerin ilki yapıldı. Ve bu bağlantıda gelişen Makarios ile Denktaş arasında 12 Şubat 1974 tarihinde dört maddeden oluşan bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşmayla da "federal bir cumhuriyet" esaslı iki toplum kabul edilmiştir.²⁸

3 Ağustos 1977 tarihinde Makarios'un ölümünden sonra önderlik bunalımına 1978 yılında Rum toplumunun yeni lideri Kipriyanu bu bunalıma son vererek ülkenin başına geçmiştir. 17 Haziran 1983 tarihinde Kıbrıs Türk Meclisi, "Kıbrıs Türk Toplumunun Self-Determination Hakkı"na ilişkin karar aldı. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri olan Perez de Cuellar taraflara yeni bir çözüm önerisi sundu. Fakat Kipriyanu bu öneriyi kabul etmedi. 15 Kasım 1983 tarihinde gelişmeler karşısında Kıbrıs Türk Meclisi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti(KKTC) ismiyle bağımsız bir devlet kurarak bunu da tüm dünyaya duyurmuştur.²⁹

Kıbrıs'ta yaşayan Türkler, bağımsız Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'ni 15 Kasım 1983 tarihinde kurmuşlardır. KKTC'ni kurulduktan sonra varlığını Türkiye tanımıştır. 18 Kasım 1983 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, KKTC'nin kurulması ile ilgili kararı "Hukuken geçersiz" saymıştır. Ve diğer devletlerin tümünden de yalnızca Kıbrıs Cumhuriyeti'nin varlığını tanımalarını istemiştir. İlk olarak ABD daha sonra da diğer devletler bu konuya karışmaya başlamıştır. ABD, KKTC'nin bağımsızlığını tanımayarak, 19 Kasım 1983'te Ankara'ya özel temsilci göndererek Türkiye'den, KKTC'nin bağımsızlık ve tanınma kararlarının geri alınmasını istemiştir. Fakat bu isteği Türkiye, onaylanmayarak reddetti.³⁰

²⁵ Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih(1789-2014)**, Der Yayınları, İstanbul, 2015, s.1318-1319.

²⁶ Şükrü S. Gürel, "Kıbrıs Sorunu", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C:12, İletişim Yayınları, s.364.

²⁷ Mehmet Gönlübol ve Ömer Kürkçüoğlu, "1973-1983", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2014, s.576-577.

²⁸ Gönlübol ve Kürkçüoğlu, "1973-1983", s.578.

²⁹ Gürel, "Kıbrıs Sorunu", s.364.

³⁰ Uçarol, **Siyasi Tarih(1789-2014)**, s.824-825.

Perez de Cuellar (Genel Sekreter) vasıtasıyla, Kıbrıs sorununa çözüm bulmak için 10 Eylül-11 Aralık 1984 tarihleri arasında görüşmeler gerçekleştirildi. Bu görüşmelerin neticesinde ise “iki toplumlu ve iki bölgeci bir Federal Cumhuriyeti” bir taslak hazırlandı. Ancak, 17 Ocak 1985’te bu anlaşma taslağı imzalanacakken Rum liderinin isteklerinin üzerine yenisini koymasından dolayı sonuçsuz kaldı. Cuellar, 17 Ocak 1985 tarihli anlaşma taslağını Rum liderinin istekleri doğrultusunda değiştirmiştir. Bu yeni taslakta, Kıbrıs’ta bulunan Türk askeri birliklerinin bölgeden çekilmesini ve Türkiye’nin bölgedeki garantörlüğünü kaldırarak, yerini uluslararası garantiler sistemine bırakılması istenilmiştir. Bu değiştirilen yeni tasarı Rum lideri Kipriyanu’n işine geldiği için hiç düşünmeden kabul etmiştir. Bunun üzerine Türkiye’nin bölgedeki garantörlüğünden vazgeçilemeyeceğini Rauf Denktaş tarafından bildirilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Kongresi, Türkiye’ye yapılacak olan yardımı Kıbrıs için yapılacak görüşmelerdeki ilerlemeye bağladığından ötürü Başkan’ın bu konuda iki ayda bir kongreye rapor sunmasını kararlaştırıldı. Başkan Reagan, bu karar bağlamında Eylül 1985 yılında Kongre’ye bir rapor göndermiş ve bu raporda ise Cuellar’ın yaptığı değişiklikleri desteklediğini belirtmiştir. Başkan’ın bu davranışı da Türkiye açısından sıkıntılar doğurmuştur.³¹

ABD ve Cuellar’ın çabalarıyla Kıbrıs Türk ve Rum liderleri arasında görüşmeler yapılmış fakat olumsuz sonuçlanmıştır. KKTC Meclisi, 23 Ağustos 1989’da aldığı bir kararla; “Kıbrıs Türkü’nün ayrı bir ‘milli varlık’ olduğunu ve ‘self-determination’ hakkı bulunduğunu” açıkladıktan sonra Cuellar ve ABD tarafından Cuellar Planı ve Ledsky Planı ortaya atıldı. 4 Temmuz 1990’da ise Kıbrıs Rum yönetimi, KKTC’nin haberi olmadan Avrupa Topluluğu’na tam üyelik için başvurusunda bulundu. Bunun üzerine de KKTC ile Türkiye arasında “gümrük birliği”ni göz önünde tutan bir anlaşma imzalandı.³²

1992 yılının başında BM Genel Sekreteri Butros Gali, Kıbrıs Görüşmelerine bir temel oluşturmak için “Fikirler Dizisi” meydana çıkardı. Buna bağlı olarak iki lideri New York’ta görüşmeye çağırdı. Denktaş’la uzun görüşmeler yaparak toprak ve göçmenler konularında baskı altına almayı denemiştir. Fakat, görüşmelerde çıkan tek somut gelişme, Türk tarafının protestolarına karşın Gali’nin “Fikirler Dizisi”ne bir de yeni “harita” eklemesi ve Türk tarafından istediği torak ödülleri BM belgesi haline getirmesi oldu. 1993 yılında da BM Genel Sekreteri, iki liderle görüşmek üzere yeni bir paket hazırlamış ve sunmuştur. Bu paket çerçevesinde yapılan teknik heyet görüşmeleri, 1991 yılının başında bir “Güven Yaratıcı Önlemler Paketi” meydana çıkarttı. Rum tarafının isteği tüm öğeler sonradan, 1994 Şubat’ında eklendiği halde, “Güven Yaratıcı Önlemler Paketi” onayladığını belirtti. Rum tarafının kabul etmediği paket ise Maraş’ın BM denetimine bırakılarak Rumların kullanımına ve oturmasına açılması ve Lefkoşa Uluslar arası Havaalanı’nın ulaşımına açılmasını öngörüyordu. 1994 yılında AB, yargı kararına dayanarak, KKTC Meclisi mallarının AB ülkelerine ithalatını yasakladı. KKTC Meclisi, bu kararın üzerine “federasyonu tek çözüm yolu olarak kabul eden bütün kararları” yürürlükten kaldırarak tek bir devlet olarak tanınmak olduğu kanısındaydı. 6 Mart 1995 tarihinde Türkiye ile Gümrük Birliği düzenlemesinden önce AB Konseyi, Kıbrıs Rum Yönetiminin Kıbrıs Cumhuriyeti adıyla yaptığı tam üyelik başvurusu ile ilgili son aşamanın 1996 yılındaki Hükümetlerarası Konferansı’nı izleyen altı ay içerisinde gerçekleşeceğini açıkladı³³. Bunun üzerine 6 Mart’ta yaptığı konuşmada Tansu Çiller şu sözlerini belirtmiştir: *“Eğer Kıbrıs Rum Yönetimi’ni AB’ye alırsanız, Türkiye de KKTC ile birleşme yoluna gidecektir.”*³⁴

³¹ Gürel, “Kıbrıs Sorunu”, s.364-365.

³² Uçarol, **Siyasi Tarih(1789-2014)**, s.827-828.

³³ Gürel, “Kıbrıs Sorunu”, s.365.

³⁴ Erol Manisalı, **Avrupa Kışkacında Kıbrıs**, Derin Yayınları, İstanbul 2003, s.152.

Lüksemburg'da 12-13 Aralık 1997 tarihleri arasında AB Zirvesi'nde genişleme ile ilgili olarak sekiz merkezi ve Doğu Avrupa ülkesi ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile tam üyelik müzakerelerin başlamasına karar verilmiş, gerekli takvim, usul ve destek mekanizmaları belirlenmiştir. AB'ye başvuruda bulunan sekiz MDA Ülkesi ve GKRY ile 30 Mart 1998 tarihinde Genel İşler Konseyi ortak toplantı yapmıştır. 31 Mart 1998 tarihinde Lüksemburg Grubu olarak nitelendirilen Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Estonya, Slovenya ve Güney Kıbrıs ile ayrı ayrı gerçekleştirilen Altıncı Hükümetlerarası Bakanlar Konferansı ile katılım müzakereleri başlamıştır.³⁵

Türkiye ve Yunanistan arasında problemler ve Kıbrıs Sorunu Türkiye'nin AB'ye tam üye adaylığının teyit edildiği zamanda yani Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'yle birlikte AB platformuna daha da sık olarak taşınmıştır.³⁶

10 Şubat 2000 tarihinde Avrupa Parlamentosu, Kıbrıs'la ilgili kabul ettirdiği kararda: *"Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti topraklarının %37'sini yasadışı bir biçimde işgal etmektedir. Üyelik adanın tümünü kapsamalı ve adayı bölen anlaşmazlığa barışçıl bir yolla çözümün bulunması için süreç hızlandırılmalıdır."*³⁷ Böylelikle adanın tamamının AB'ye alınmasını yönündedir.

Jacques Poos raportörlüğünde hazırlanan Avrupa Parlamentosu'nda 5 Eylül 2001'de onaylanan Kıbrıs'ın üyelik müzakerelerinin durumu hakkında raporda, GKRY'nin uluslar arası düzeyde adayı temsil eden tek devlet olarak tanındığı, Kopenhag siyasi ve ekonomik kriterlerine tamamen uyduğu, Türkiye'nin adanın bir bölümünü işgal ettiği, katılım sürecinin adada siyasi bir çözüm için ön koşul olmadığı ve müzakerelerin tamamlanmasının ardından tüm adanın ve halkının hukuki olarak AB'nin parçası olacağı belirlendi.³⁸ 12-13 Aralık 2002 tarihleri arasında gerçekleşen ve Kıbrıs Zirvesi'ne dönüşen Kopenhag Zirvesi'nde Güney Kıbrıs, Slovenya, Estonya, Litvanya, Letonya, Malta, Polonya Slovakya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan'ın AB'ye alınmasına karar verilmiştir.³⁹

3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye, 17 Aralık 2004'te Brüksel Zirvesi ile AB'ne tam üyelik müzakerelerine başlama kararı almıştır. Zirvenin sonuç metninde, Kıbrıs Sorunu 19. paragrafta karar altına alınmıştır. AB konseyi, Birliğe 17 devletin katılmış olduğu göz önünde tutarak Türkiye'nin Ankara Antlaşması'nın uyarlanmasına yönelik protokolü imzalamaya kararını olumlu karşılamıştır.⁴⁰

3 Ekim 2005'te Türkiye'nin AB'ye üyelik görüşmelerinde başlamasının önkoşulu olan protokol, Gümrük Birliği ve Türkiye-AB ilişkilerinin temelini oluşturan Ankara Antlaşmasına Rum Yönetimi'nin de taraf olmasına öngörmekteydi. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, bakanın parafını onaylarken, Konsey toplantısında yaptığı görüşmede şu sözleri: *"19 numaralı paragraf, Türkiye'nin Kıbrıs konusunda siyasi ve hukuksal konumundaki değişikliği anlamı taşımaktadır. Türkiye, bu konumu kabul edemez. Kıbrıs Rumları da, Kıbrıs Türklerini temsil etmez."* ifade etmiştir.⁴¹

Kıbrıs ile çözüm istemeyen tarafın Güney Kıbrıs olduğu uluslar arası alanda da yavaş yavaş kabul edilmeye başlanarak, KKTC'nin üzerindeki ekonomik ambargoların

³⁵ Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Yayınları, İstanbul 2007, s.101.

³⁶ Efe, "Türk Dış Politikasının Değişmeyen Gündemi Kıbrıs ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi", s.115.

³⁷ Bilal Şimşir, **AB, AKP ve Kıbrıs**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2003, s.543.

³⁸ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası (1980-2001)**, C:II, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.360.

³⁹ Rıdvan Karluk, "Bölünmüş Kıbrıs'ın AB Üyeliği AB'yi Böler mi?", **Avrupa Birliği Üzerine Notlar**, (Ed. Oğuz Kaymakçı), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2005, s.266.

⁴⁰ Efe, "Türk Dış Politikasının Değişmeyen Gündemi Kıbrıs ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi", s.125.

⁴¹ Karluk, "Bölünmüş Kıbrıs'ın AB Üyeliği AB'yi Böler mi?", s.261.

kaldırılmaya tartışmaya başlanmıştır. Bu kapsamda Kuzey Kıbrıs'ın ekonomik ortadan kaldırmak amacıyla resmi nitelikteki Amerikan ticaret heyeti 17 Şubat 2005 tarihinde KKTC'yi ziyaret etmiştir. Fakat AB tarafı Rumları çözüme zorlayacak bir formül bulamamış ve yapıcı bir tutum takınamamıştır.⁴²

ABD'nin İsrail İle İlişkisi

ABD'nin Yahudilere olan ilgisi daha önceki tarihlere dayandığı söylemek mümkündür. Bunu da ABD başkanları Wilson'dan itibaren⁴³ Yahudilerin anavatanı kavuşması için 1917 tarihli Balfour Deklarasyonu'nu⁴⁴ ve 1916 tarihli Sykes-Picot Anlaşması⁴⁵'ni desteklediğinden anlamaktayız. Hatta, Birleşmiş Milletler'in Filistin'in üçe bölünmesini önermiş ve çok büyük olmasa da Yahudi devletinin kurulmasını istemiştir. 1956 tarihinde Nasr'ın, Süveyş Kanalı'nı millileştirmesiyle İngiltere ve Fransa, İsrail Devleti ile anlaşarak Mısır'a saldırmışlar ve aynı zamanda da kanalın-Sina Yarımadası'nın işgal edilmiştir. Bu olayın üzerine hem ABD hem de Rusya sert tepkiler göstererek bu bölgeden geri çekilmesini talep etmişlerdir⁴⁶.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 26 Kasım 1947 tarihli Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulması hakkında oylama yapılmasını ABD talep etmiş, ancak yeterli çoğunluğun sağlanamamasıyla ertesi gün yeniden oylama istemiştir. Fakat yine de yeterli sayının sağlanamaması üzerine oturumlara verilen bir gün aradan ABD istifade etmiştir⁴⁷. Bunun üzerine Amerika, ülkelerine yoğun baskı ve şantaj yaparak tüzüğe aykırı şekilde⁴⁸ 29 Kasım 1947 tarihinde üçüncü oylamayı yaptırarak bir oy farkla İsrail Devletinin kurulmasının yolunda büyük adımı atmıştır⁴⁹.

14 Mayıs 1948 tarihinde, İsrail devletinin kuruluşu ilan edilmiştir⁵⁰. Bu devleti ilk tanıyan ülke ABD, olmuştur⁵¹. Böylelikle de Siyonizm kısmi olsa da büyük bir başarı kazanmıştır⁵². İsrail'in kuruluşundan bu yana ABD'nin değişmeyen müttefiki olmuştur. ABD ve İsrail müttefiklik ilişkisi ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında Ortadoğu'da gerçekleştiği operasyonlar, İsrail'in bölgede kendisini tehdit altında hissetmesi ve İsrail-Filistin Sorunu bağlamındadır⁵³.

İlk başlarda ABD ile İsrail arasındaki ilişkilerini tam anlamıyla ABD'nin diğer devletlerle olan çıkarlarına dayalı şekilde olmuştur. Hatta ABD, çıkarları için İsrail'i feda edebilecek düzeydeydi. II. Dünya Savaşı sonrasında ise ABD'nin izlediği denge politikası

⁴² **Milliyet Gazetesi**, 18 Şubat 2005, s.22.

⁴³ Mehmet Kocaoğlu, **Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s.155.

⁴⁴ Hakan Yılmaz Çebi, **İsrail'in Şifresi**, Pegasus Yayınları, İstanbul 2013, s.123.

⁴⁵ Temuçin Faik Ertan, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2016, s.61.

⁴⁶ https://www.researchgate.net/publication/316967531_ABD'nin_Israil-Filistin_Politikasi (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2018).

⁴⁷ Faruk Sönmezoglu, **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul 2006, s.185.

⁴⁸ Abit Yaşaroğlu, **Yahudilik ve Siyonizm Tarihi**, Pınar Yayınları, İstanbul 2011, s.109.

⁴⁹ Hasan Bacacı, **Ürdün Kimliğinin Oluşmasında Filistinlilerin Etkisi**, (İstanbul; Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s.24.

⁵⁰ Erdal Şimşek, **Ortadoğuda Oynanan Kirli Oyunlar**, Neden Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s.25.

⁵¹ İrfan C. Acar, **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s.45.

⁵² Umut Uzer, "Filistin'deki Siyasi Gelişmeler", **Türk Dış Politikası**, (Hacali Necefoğlu, Kemalettin Kuzucu, Fahri Osmanoglu), Kafkas Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Araştırma Merkezi Yayınları, Kars 2010, s.162.

⁵³ Nesrin Kenar, "İsrail 2005", **Ortadoğu Yılığ 2005**, (Ed. Kemal İnât, Ali Balcı), Nobel Basımevi, Ankara 2006, s.157.

gereğince, kendi çıkarlarını da göz önünde tutarak petrole sahip Arap ülkelerini küstürmemeye dikkat ederek, İsrail devletiyle mesafeli durmuştur. ABD'nin bu dönemde o bölgeye yönelik temel amacı, Truman Doktrini gereğince, komünizmin tehlikesi dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin yayılmasını engelleyici tedbirler kapsamında, Sovyetler Birliği'ni bölgeden uzak tutulması olmuştur⁵⁴.

Amerika ve İsrail arasında yakınlaşmaya sebep olan olay; Irak ve Suriye'de Nasır yanlısı olan subaylar 1963 tarihinde iktidarı ele geçirmesiyle başlamıştır. 1950'li yıllarda ABD'deki Yahudi lobisince İsrail'in Kongre'deki en iyi dostlarından biri olarak tanınan Johnson, başkan seçilmiş ve onun döneminde İsrail ile ilişkiler hız kazanmıştır⁵⁵.

1967 Savaşı'nda İsrail'in; Mısır, Suriye ve Ürdün'ü mağlup etmesiyle bölgede "stratejik bir değer" olduğunu ortaya koymuştur. İsrail bu dönemden sonra Ortadoğu'da ABD lehinde hareketler yapmış ve Sovyetler Birliği'nin bölgede yayılmasına engel olmak için ABD'ye büyük desteklerde bulunmuştur. Buna karşılık olarak da ABD, Arap-İsrail sorununa olan tavrını değiştirme yoluna gitmiş ve 1967 Savaşı'ndan sonra daha da İsrail'den yana bir politika izlemeye başlamıştır. Nixon'un Ortadoğu temelli doktrinin merkezine İsrail'in oturtulması sonucu Washington'da, radikal ve düzen bozucu olarak görülen Filistinli grupların (FKÖ) yıkılmasına da küçük birimlere ayrılması fikri ağırlık kazanmış olup bu tez İsrail'in tezleriyle örtüşmesi nedeniyle Yahudiler tarafından takdir edilmiştir⁵⁶.

1967 Savaşı sonrası ABD, İsrail'in işgal etmiş olduğu topraklardan geri çekilmesini isteyen Sovyetler Birliği'ne karşı çıkmıştır. Birleşmiş Milletlerin almış olduğu 242 ve 338 sayılı kararların uygulanmamasında İsrail lehinde tavır takınmıştır. İsrail'in bu kararları görmezden gelmesine ses çıkarmamış ve daha sert yaptırım kararlarının alınmasını engellemiştir. ABD'nin yaptığı bu tavır, Birleşmiş Milletlerin misyonuna da zarar vermiştir. ABD'nin bu kuşkulu yaklaşımı, Arapları Sovyetler Birliği'ne yaklaştırmış ve böylece Sovyetler Birliği bu bölgede daha aktif olmaya başlamıştır⁵⁷.

ABD açısından İsrail'in stratejik öneminin artmasında, Sovyetler Birliği'nin 1970'li yılların sonlarında Afganistan'ı işgal etmesiyle ve İran'da gerçekleşen İslam Devrimi gibi gelişmeler etkili olmuştur. ABD ile İsrail ilişkileri "stratejik ilişki" düzeyine ulaşacak; hatta ABD, NATO ülkeleri dışındaki İsrail'e en önemli müttefik statüsünü verecektir. Bu statü kazanan İsrail, ABD'nin silah sistemlerine ve savunma ihalelerine daha da rahat ulaşma imkanı bulmuştur. ABD yine bu dönemde, İsrail'e yaptığı yardımı arttırmıştır. Buna bağlı olarak da ABD, İsrail ile 1985 yılında "Serbest Ticaret Antlaşması" imzalamıştır. Soğuk Savaş yıllarında ABD, İsrail'e ekonomik, askeri ve diplomatik destek vermiş, bu desteğe karşılık büyük çapta ekonomik giderler harcamıştır⁵⁸.

1973 tarihli Kipur Savaşı'nda batılı ülkelerin ve özellikle ABD'nin İsrail'e destek vererek savaşın seyrini değiştirmeleri sebebiyle kızgınlık duyan Arap Dünyası, bu ülkelere karşı petrol ambargosu başlatmıştır. Dünya ekonomisine büyük zarar veren bu ambargoya rağmen ABD'nin tavrında değişiklik olmamış ve her şeye rağmen İsrail'i desteklemeye devam etmiştir. Savaştan sonra, Mısır başkanı Enver Sedat teşvik edilerek

⁵⁴ https://www.researchgate.net/publication/316967531_ABD'nin_Israil-Filistin_Politikasi (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2018).

⁵⁵ Bora Bayraktar, **Oslo Barış Süreci, İsrail-Filistin Barış Görüşmeleri, 1991-2000**, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s.208.

⁵⁶ Zachary Lockman, **Hangi Ortadoğu**, Küre Yayınları, İstanbul 2012, s.240.

⁵⁷ https://www.researchgate.net/publication/316967531_ABD'nin_Israil-Filistin_Politikasi (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2018).

⁵⁸ https://www.researchgate.net/publication/316967531_ABD'nin_Israil-Filistin_Politikasi (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2018).

İsrail'i ziyaret etmesi sağlanmış ve Knesset'te tarihi bir konuşma yaptırılarak⁵⁹ 1979 yılında imzalanacak olan Camp David Anlaşması'nın yolu açılmıştır. ABD'nin bölgede uygulamış olduğu politikaların gereği olarak Mısır ile İsrail barışının sağlanması önemli bir başarı olarak kabul edilmektedir⁶⁰.

Bu anlaşma, Arap dünyasının karışmasına ve birbirine düşmesine sebep olmuştur. Camp David'den sonra sorunun tanımlaması da değişerek "İsrail-Arap" anlaşmazlığı yerine "İsrail-Filistin" anlaşmazlığı şekline bürünmüştür⁶¹.

1980-1990'lı yıllarda da ABD, neredeyse tüm dünyanın onayladığı "iki devlet" çözümünü reddeden İsrail sağının tezlerine paralel olarak ABD ordusu ve dış işlerindeki pek çok çoğu Yahudi neomuhafazakar olan önemli kişilerin de yönlendirmesi ile İsrail güdümünde bir politika takip etmiştir⁶².

Ancak, 1991 tarihinde I.Körfez Savaşı'nın Arap Dünyası üzerindeki etkisini biraz olsun hafifletmek ve karışık ortamdan yararlanarak Filistin yönetiminden bazı tavizlerin alınabileceğinin hesaplanmış ve 1993 yılında Yaser Arafat'ın önderliğindeki FKÖ ile İsrail arasında Norveç'in başkenti Oslo'da Norveç Dışişleri Bakanının arabuluculuğuyla Oslo Barış Anlaşması imzalanması sağlanmıştır. ABD, Oslo Anlaşması öncesinde Prensipler anlaşmasının imza törenine ev sahipliği yaparak tarafları teşvik etmiştir. 1993-2000 arasındaki Clinton dönemi boyunca da İsrail'de İşçi Partisi, barış yapması için desteklenmiştir⁶³.

Fakat, 1995 yılında İsrail Başbakanı Rabin'in öldürülmesi üzerine yapılan seçimlerde Likud Partisi ABD'nin tüm karşı kampanyalarına rağmen galip gelmiştir. Yeni yönetimin tavizsiz tutumu yüzünden ilişkiler tıkanma noktasına gelmiştir. Barış sağlamak konusunda kararlı olan Clinton, 1998 yılında Wye River'da yapılan Ortadoğu zirvesinde İsrail ve Filistin liderlerini bir araya getirerek ilişkilerin devam etmesi konusunda tarafların bağlılığını onaylattırılmıştır. Aynı yıl şahsen Filistin'i ziyaret ederek arabuluculuk rolü oynamıştır. 2000 yılında, Camp David Zirvesi'nde tarafları anlaşmaya ikna edebilmek için ABD siyasi ve ekonomik yüklenimlerde bulunarak yoğun baskı uygulanmıştır. Ancak, ABD'nin arabuluculuk çabaları ABD heyetindeki bazı Yahudi kökenli diplomatların İsrail'i desteklediklerinin anlaşılması üzerine Filistin tarafının ABD heyetine güveni sarsılmış ve ilişkiler tıkanmıştır⁶⁴.

11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin değişen güvenlik doktrini gereğince söylemleri sertleşmiş ve radikal İslam düşman olarak tanımlanmıştır⁶⁵. İsrail'e göre radikal İslamın uzantısı ve terörist olan Hamas gibi Filistinli gruplar artık ABD'nin de düşmanı haline gelmiştir. 2003 yılında Irak'ın işgaliyle ABD askerlerinin bölgeye konuşlanması, İsrail için de daha rahat bir dönem başlatmıştır. İsrail'in düşmanı Saddam etkisizleştirilmiş, İsrail'e karşı düşmanca faaliyet içerisinde bulunduğu iddia edilen İran ve Suriye, sıranın kendilerine gelmemesi için İsrail'in varlığını kabul etmişlerdir. ABD politikalarının diğer bir örneği de Mayıs 2010'daki gerçekleşen Mavi Marmara olayıdır. İsrail komandoları, Gazze ablukasını delerek insani yardım ulaştırmaya çalışan Mavi Marmara isimli gemiye uluslararası sularda saldırı düzenlemişlerdir. 9 yolcuyu öldürerek gemiye el koymuştur. İsrail bu olayı kendi kamuoyuna ve dünya kamuoyuna, *"geminin tüm ikazlara rağmen İsrail karasularına girmesi ve egemenlik haklarının ihlali"*

⁵⁹ Bayraktar, **Oslo Barış Süreci, İsrail-Filistin Barış Görüşmeleri, 1991-2000**, s.206.

⁶⁰ Acar, **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, s.49.

⁶¹ Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, **Ortadoğu Analizi**, Beta Yayınları, İstanbul 2014, s.339.

⁶² Lockman, **Hangi Ortadoğu**, s.255.

⁶³ Bayraktar, **Oslo Barış Süreci, İsrail-Filistin Barış Görüşmeleri, 1991-2000**, s.211.

⁶⁴ Bayraktar, **Oslo Barış Süreci, İsrail-Filistin Barış Görüşmeleri, 1991-2000**, s.212.

⁶⁵ Serkan Çelik ve Anıl Gürtuna, **Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye'ye Etkileri**, Global Strateji Enstitüsü, Ankara 2005, s.78-79.

olacak bu girişimin önlenmesi maksadıyla gemiye indirilen komandoların yolcuların saldırısına uğraması üzerine karşılık verilmesi” şeklinde anlatmıştır. ABD, bu olayda da İsrail’in yanında yer alarak “İsrail’in karasularına (yani Gazze’nin karasuları) girmeye çalışan herkese karşı kendilerini savunma hakkı olduğunu söyleyerek şiddeti ve hukuksuzluğu meşrulaştırmaya çalışmıştır. Ölenlerden birinin ABD vatandaşı olması – Türk kökenli Müslüman- bile ABD’nin pozisyonunu esnetmemiştir⁶⁶.

ABD’nin Ürdün İle İlişkisi

Değişik toplumların tarihi boyunca egemenliği altına giren ve birden çok devletli etkileyen Ürdün toprakları, Osmanlı Devleti’nin, Memlûkleri 1516 yılında yenilgiye uğratmasıyla Türklerin egemenliği altında dört yüz yıl kalmışlardır. I. Dünya Savaşı’ndan sonra toplanmış olan 1920’de yapılan San Remo Konferansı’nda, Filistin ve çevresindeki bölgenin toprakları, İngilizlerin sömürgesi altına bırakılması kararlaştırıldı. 1927 yılında ise İngilizlerin denetime bağlı kalarak bir emirlik olarak kurulmuştur. Ürdün, 22 Mayıs 1946 yılında bir antlaşmayla istikbalini kazanmıştır. Böylelikle Haşimi Ürdün Krallığı ismini almış ve Abdullah Bin Hüssein Krak ilan edilmişti. 1948 yılında İsrail, kuruluşuyla başlayan 1948-1949 Arap-İsrail Savaşı’nda Ürdün; Kudüs’ün doğusunu da içine alarak Ürdün Nehri’nin batı kıyısında bulunan bir kısım Filistin topraklarını kendisine bağlamıştır. 1950 yılında Batı Yakası(Batı Şeria bölgesi) de kendi topraklarına katmıştır. 1967 tarihinde Arap-İsrail Savaşı’nda Ürdün askeri birliği yenilgiye uğraması Ürdün’ün daha önce egemenliği altına aldığı toprakları İsrail’in egemenliği altına girmesinin önünü açmıştır.⁶⁷

Batılı devletlerden ekonomik, politik ve sosyal alanlarda destek alan Ürdün’ün, ABD ve Avrupa Birliği üyesi ülkelerle ilişkileri de çok önemlidir. Batılı devletlerin bölgede çıkarlarının sürdürülmesi için Ürdün’e destek vermeleri gerektiğini düşünmektedirler. Ürdün’ün en önemli ekonomik ve politik destekçisi ABD’dir. İki ülke arasındaki güçlü ilişkilerin kökeni, diplomatik ilişkilerini de ilk kez başlatan 1949 senesine dayanmaktadır. Ürdün ve ABD’nin yakın ilişkileri; ekonomik yardımlar, Ortadoğu Barış Süreci, İsrail-Filistin ilişkileri ve politik diğer konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu ilişkiler karşılıklı diplomatik ziyaretler ve imzalanan anlaşmalarla güçlendirilmektedir.⁶⁸ Bununla birlikte Ürdün; İsrail’in bölgedeki varlık ve güvenliğinin de dahil olduğu, ABD çıkarları bakımından önemli destek ve dayanak noktasıdır⁶⁹.

ABD, 1951 yılında Ürdün’e özellikle siyasi konularda yardım etmeye başlamıştır. 1957 senesinde iki ülke arasında “İktisadi ve Teknik Destek Anlaşması” imzalanmasıyla da iki ülke arasında giderek artan devam eden işbirliği pek çok alanı kapsamıştır. Bu yüzden de, iktisadi işbirliği, siyasi diyalog ve sosyal etkileşim alanlarında her düzeyde paylaşım görmek mümkündür. Belli bir süre durağan seyreden ikili ilişkilere, 1974 yılına gelindiğinde ABD Başkanı Nixon’un Ürdün’ü ziyaret etmesiyle ilişkilere bambaşka bir boyut kazandırmıştır. Yine aynı yılda ABD, dönemin Ürdün Lideri Kral Hüseyin’e Hawk füze sistemleri satmak suretiyle askeri alanda da önemli destekler sağlamaya başlamıştır. Gelişen askeri ilişkilerin de katkısıyla 1970’lerden itibaren Kral Hüseyin, ABD için bölgedeki en ılımlı Arap Lider ve İslam Dünyası’nda en güvenilir dost olma özelliklerini kazanmıştır. Siyasi ve askeri konularda Ürdün Rejimine yönelik destek

⁶⁶ https://www.researchgate.net/publication/316967531_ABD'nin_Israil-Filistin_Politikasi (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2018).

⁶⁷ Nuri Yeşilyurt, “Ürdün’ün Bölgesel Konumu: Küçük Devlet Kavramı Çerçevesinde Bir İnceleme”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C:70, S:2, 2015, s.387.

⁶⁸ Zafer Akbaş, “Ürdün 2011”, **Ortadoğu Yılı 2011** (Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman), AÇILIMKİTAP, s.310.

⁶⁹ Zafer Akbaş, “Ürdün Dış Politikası’nın Temel Bileşenleri: Belirsizlik Sorunu ve Tehdit Algılaması”, **International Journal of Social Science**, C:5, S:2, Nisan 2012, s.440.

veren ABD, 1980'lerden sonra özellikle iktisadi alanda destek sunmaya başlamıştır. 1994 tarihinde Haşimi Ürdün Krallığı İsrail Devleti ile Barış Antlaşması imzalararak ilişkiler normal bir şekilde devam etmiştir. 1980'lerde başlayan İran-Irak Savaşı'nda Ürdün, Irak'ı başlıca silah kaynağı haline gelmiştir. 1986 yılında ABD'nin Ürdün'e silah satışlarını kısıtlaması Ürdün'ün SSCB ve Fransa'yla yaklaşmasına neden olmuştur. 1990 yılında Körfez Savaşı nedeniyle hem siyasal hem de iktisadi sorunlarla Ürdün karşı karşıya gelmiştir. Körfez Savaşı'nda Ürdün Kralı Hüseyin tarafsız bir tutum içersinde olmasına rağmen halkın büyük bir kısmı Saddam Hüseyin'i desteklemesi ABD gibi Batılı Devletlerle ilişkiler bozulmuştur. Körfez ülkelerindeki bankalar Ürdün'e yapılmasını öngörülen yardımı durdurmuşlardır. ABD'de de Ürdün'e yapılan yardımlar kısılması yönünde eğilimler belirmiştir. Ürdün'ün Temmuz 1991 tarihinde Ortadoğu Barış Görüşmelerine katılma kararı almasıyla beraber ülkeye ayrılmış olan yardım fonları serbest bırakılmıştır. Böylelikle ilişkiler düzelmiştir⁷⁰.

Çeşitli yöntemlerle yapılan ekonomik yardımlar arasında, 1989'da Ürdün'de başlatılan demokratikleşme sürecinin başlangıcından 2000'lerin başına kadar geçen süre zarfında, milyar dolarlar düzeyinde uygulanan borç silme anlaşmaları dikkate değerdir. Buna ek olarak da, yine aynı kapsamda, 24 Ekim 2000 senesinde, ABD Başkanı Clinton ve Ürdün Kralı Abdullah'ın ABD'de bir araya gelerek Serbest Ticaret Anlaşması (STA) yapmaları, elli yıl boyunca aralıksız Ürdün'ü destekleyen ABD ile rejim arasındaki iktisadi engellerin kaldırılması sağlayarak ikili ilişkilerin artmasına etken olmuştur. ABD, bu anlaşmayla birlikte birçok hedefin yanı sıra, Ürdün'de istihdamın artırılmasına da önemli katkı yapmayı amaçlamıştır. Ürdün, Eylül 2001'den itibaren ABD'nin liderliğinde başlatılan terörizm karşıtı savaşta bölgede kilit rol üstlenen devletlerin başında gelmiştir. ABD'nin bu amaçla, 2003 senesinde gerçekleştirdiği, Irak işgaline resmi düzeyde katkı vermese de Ürdün, işgal esnasında ve sonrasında ABD'ye işlemsel destek sağlamıştır. Kararsız bir tutum sergilediği işlemler neticesinde Saddam Rejiminin son bulması, Ürdün'e tahmin edilemez fırsatlar sunmuş ve aynı zamanda yeni tehditler doğurmuştur. Irak bağlantılı iş alanlarında Ürdün çekici bir merkez olurken, işgalin doğurduğu istikrarsızlık ortamından, "terörü" kendi sınırlarında hissetmek suretiyle, nasibini almıştır. ABD'nin terörizmle mücadelede önemli bir müttefiki olan Ürdün, Arap Baharı sürecine kadar geçen zaman zarfında bu ittifakı zedeleyecek politikalar geliştirmekten uzak durmuştur. Dahası, ülkede çoğunluğu oluşturan Filistinli nüfusun sebep olduğu İsrail karşıtlığı karşısında bile Ürdün Rejimi, İsrail Devleti'nin güvenliğini önemseyen önceleyen politikalara sahip ABD yönetimi ile ters düşmeme gayreti içersinde olmuştur. Bu iki hususta uzun süredir ABD ile paralel siyaset izleyen Kral Abdullah liderliğindeki Ürdün Rejimi, izlediği bu siyasetin bir sonucu olarak, "Ürdün Arap Baharı" başladığında ABD'nin devam eden desteklerinden mahrum kalmamıştır. Üstelik Ürdün'deki çoğu liberal temelli protesto gösterilerinin küresel düzeyde liberalizmin en önemli savunucularından biri olan ABD ile altmış yıldan fazla süredir devam eden olumlu ilişkileri etkilemediği, aksine ayaklanma sürecinden en az kayıpla çıkması için ABD tarafından Ürdün'e ilave destekler sağlandığı da görülmektedir. Kuşkusuz bu desteklerin artmasında, Kral Abdullah'ın muhalefet ve halkın taleplerine kulak vererek siyasi ve iktisadi reform ya da başka bir ifade ile demokratikleşme sürecini başlatması önemli bir meşruiyet zemini teşkil etmiştir. Bahsedilen bütün bu sebeplerden hareketle, protesto gösterileri sürecinde iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrini belirleyen ve özellikle ABD için önem derecesi yüksek olan bazı hususlar öne çıkmaktadır. Bunlar; İktisadi, askeri ve siyasidir⁷¹.

⁷⁰ Tülay Sobutay ve Aysun Dinler, **Ürdün Ülke Etüdü**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Ocak 2003, s.9-10.

⁷¹ Abdulgani Bozkurt, "Arap Baharı Sürecinde Ürdün-ABD İlişkilerinin Genel Bir Değerlendirmesi", **Yeni Türkiye**, S:85, 2016, s.691-693.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı gerçekleşikten sonra bilhassa İngiltere ve Fransa'nın dünya siyasetinden geri çekmesiyle birlikte ABD ve Sovyetler Birliği'nin dünya sahnesine çıkmasını sağlamıştır. Bu dönemden sonra da İngiltere'nin çıkarları ile ABD çıkarları iç içe girmeye başlamıştır. Bu kutuplaşmayla beraber güçler dengesini ortaya çıkarmış, büyük ve orta büyüklükteki devletlerin hemen hepsi bu iki blok içinde toplanmıştır. Dünya siyasetinde önemli derecede rol oynayan Ortadoğu, Soğuk Savaş döneminde gücü elinde tutmak isteyen ülkelerin menfaat çatışmalarının yaşandığı bir yer haline gelmiştir. Temel enerji kaynaklarının bölgede çok miktarda bulunması, Ortadoğu üzerinde etki kurma mücadelesini alevlenmesine çok büyük etken olmuştur. Ve böylelikle petrol, Ortadoğu'daki yaşanan mücadelenin en önemli etkenlerinden biri olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin tutumu, Kıbrıs Adası'nın stratejik önemi etkili olmuştur. Çünkü Kıbrıs Adası, Güneydoğu Avrupa ve ABD'nin Eisenhower Doktrini ile iyi ilişkiler kurmak için çabaladığı, Arap topraklarına giden yolun üzerinde bulunmaktaydı. Amerika, NATO ile CENTO'ya karşı taahhütlerini ancak Kıbrıs Adası üzerinden yerine getirebilirdi. Ayrıca 1958 yılında, Lübnan ve Ürdün'e yapılan Amerikan ve İngiliz müdahalelerinde Kıbrıs'ın oynadığı önemli stratejik rolün de payı fazlaydı. Zürih ve Londra Antlaşmalarının ve garanti antlaşmalarının bağımsızlık formülünde hem NATO ortak çıkarları birleştirilmiş hem de adada bulunan Batı üslerinin geleceğini güvence altına alınmıştır.

Bunun yanı sıra Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 26 Kasım 1947 tarihli Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulması hakkında oylama yapılmasını ABD talep etmiş, ancak yeterli çoğunluğun sağlanamamasıyla ertesi gün yeniden oylama istemiştir. Fakat yine de yeterli sayının sağlanamasa da ABD, 29 Kasım 1947 tarihinde üçüncü oylamayı yaptırarak bir oy farkla İsrail Devletinin kurulmasının yolunda büyük adımı atmıştır.

İsrail, kuruluşuyla başlayan 1948-1949 Arap-İsrail Savaşı'nda Ürdün, Kudüs'ün doğusu dahil olmakla beraber Ürdün Nehri'nin batı kıyısında bulunan bir kısım Filistin topraklarını egemenliği altına almıştı. Ürdün; İsrail'in bölgedeki varlığı ve güvenliğinin de dahil olduğu, ABD menfaatleri yönünden önemli bir destek ve dayanak noktası haline gelmiştir.

KAYNAKÇALAR

1. ACAR, İrfan C., **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
2. ALAYA, Halil Fikret, **Kıbrıs Tarihi ve Kıbrısta Türk Esirleri**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1964.
3. ARI, Tayyar, **2000'li yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi**, Alfa Yayınları, İstanbul 1999.
4. ARMAOĞLU Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2005.
5. BAYRAKTAR, Bora, **Oslo Barış Süreci, İsrail-Filistin Barış Görüşmeleri, 1991-2000**, Küre Yayınları, İstanbul 2013.
6. BOZKURT, İbrahim, "ABD'nin Kıbrıs Politikası ve Türk Kamuoyu (1950-1960)", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 0/14, Ağustos 2014, ss. 141-189.
7. ÇEBİ, Hakan Yılmaz, **İsrail'in Şifresi**, Pegasus Yayınları, İstanbul 2013.
8. ÇELİK Serkan ve GÜRTUNA Anıl, **Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye'ye Etkileri**, Global Strateji Enstitüsü, Ankara 2005.
9. ÇOMAK Hasret ve SANCAKTAR Caner, **Ortadoğu Analizi**, Beta Yayınları, İstanbul 2014.
10. ERHAN, Çağrı, "Johnson Mektubunun Türk-Amerikan İlişisine Etkisi", **Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu 11-13 Aralık 2014/Gaziosmanpaşa Bildiriler**, (haz. Duygu Türker Çelik), Ankara 2016.
11. ERTAN, Temuçin Faik, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2016.
12. FIRAT, Melek M., **1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997.
13. GAZİOĞLU, Ahmet, **İngiliz İdaresinde Kıbrıs 1878-1960, Statü ve Anayasa Meseleleri**, C:I, Ekin Basımevi, İstanbul 1960.
14. GÖNLÜBOL Mehmet ve KÜRKÇÜOĞLU Ömer, "1973-1983", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2014.
15. KARLUK, Rıdvan, "Bölünmüş Kıbrıs'ın AB Üyeliği AB'yi Böler mi?", **Avrupa Birliği Üzerine Notlar**, (Ed. Oğuz Kaymakçı), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2005.
16. KARLUK, Rıdvan, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Yayınları, İstanbul 2007.
17. KENAR, Nesrin, "İsrail 2005", **Ortadoğu Yıllığı 2005**, (Ed. Kemal İnat, Ali Balcı), Nobel Basımevi, Ankara 2006.
18. KOCAOĞLU, Mehmet, **Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.
19. LOCKMAN, Zachary, **Hangi Ortadoğu**, Küre Yayınları, İstanbul 2012.
20. MANİSALI, Erol **Avrupa Kışkacında Kıbrıs**, Derin Yayınları, İstanbul 2003.
21. ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası (1980-2001)**, C:II, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
22. SANDER, Oral, **Türk-Amerikan İlişkileri(1947-1964)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1979.
23. SOBUTAY Tülay ve DİNLER Aysun, **Ürdün Ülke Etüdü**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Ocak 2003.
24. SÖNMEZOĞLU, Faruk, **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul 2006.
25. SÖNMEZOĞLU, Faruk, **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul 2006.
26. ŞİMŞEK, Erdal, **Ortadoğuda Oynanan Kirli Oyunlar**, Neden Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
27. ŞİMŞİR, Bilal, **AB, AKP ve Kıbrıs**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2003.
28. UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih(1789-2014)**, Der Yayınları, İstanbul, 2015.

29. UZER, Umut, "Filistin'deki Siyasi Gelişmeler", **Türk Dış Politikası**, (Hacali Necefoğlu, Kemalettin Kuzucu, Fahri Osmanoğlu), Kafkas Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Araştırma Merkezi Yayınları, Kars 2010.
30. YAŞAROĞLU, Abit, **Yahudilik ve Siyonizm Tarihi**, Pınar Yayınları, İstanbul 2011.
31. ZEKİ, Vehbi, **Kıbrıs Tarihi**, Halkın Sesi LTD., Lefkoşa 1972.

Makale ve Tezler

32. AKBAŞ, Zafer, "Ürdün Dış Politikası'nın Temel Bileşenleri: Belirsizlik Sorunu ve Tehdit Algılaması", **International Journal of Social Science**, C:5, S:2, Nisan 2012, s.440. ss.439-459.
33. BACACI, Hasan, **Ürdün Kimliğinin Oluşmasında Filistinlilerin Etkisi**, (İstanbul; Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
34. BADAY, Gökhan, **1974 Kıbrıs Barış Harekatı ve Kars-Ardahan Kıbrıs Şehitleri İle Gazileri**, (Kars; Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
35. BOZKURT, Abdulgani, "Arap Baharı Sürecinde Ürdün-ABD İlişkilerinin Genel Bir Değerlendirmesi", **Yeni Türkiye**, S:85, 2016, ss.691-700.
36. BULUNÇ, Ahmet Zeki, "Kıbrıs Sorunu", **II. Türk Dış Politikası Sempozyumu (Tutanaklar ve Bildiriler) 13-14 Nisan 2005 Kars**, (Ed. Hacali Necefoğlu, Kemalettin Kuzucu, Fahri Osmanoğlu), Kafkasya ve Orta Asya Araştırma Merkezi Yayınları, Kars 2010, ss.197-214.
37. EFE, Haydar, "Türk Dış Politikasının Değişmeyen Gündemi Kıbrıs ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi", **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası**, (Ed. Osman Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu), USAK, Ankara Şubat 2010, ss.101-136.
38. GÜREL, Şükrü S., "Kıbrıs Sorunu", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C:12, İletişim Yayınları, ss.364-369.
39. IRKÇATAL, Eftal, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Ortadoğu Politikaları İçin Kıbrıs'ın Stratejik Önemi ve Kıbrıs Meselesinin Ortaya Çıkışı", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 15, 2012.
40. SAĞLAM, Zeliha, "İngiltere'nin Ortadoğu Politikası", **İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER)**.
41. TAŞKIN, Tayfun, **11 Eylül Saldırıları Sonrası ABD Dış Politikasında Ortadoğu ve Türkiye- ABD İlişkileri**, (Edirne; Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010
42. YEŞİLYURT, Nuri, "Ürdün'ün Bölgesel Konumu: Küçük Devlet Kavramı Çerçevesinde Bir İnceleme", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C:70, S:2, 2015, ss.377-401.

Gazeteler

43. **Milliyet Gazetesi**, 7 Eylül 1955, s.1.
44. **Milliyet Gazetesi**, 8 Eylül 1955, s.1.
45. **Milliyet Gazetesi**, 18 Şubat 2005, s.22.

İnternet Kaynakları

46. https://www.researchgate.net/publication/316967531_ABD'nin_Israil-Filistin_Politikasi (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2018).

ÖZNEL İYİ OLUŞ

Zeynep SET ¹

¹ Yrd. Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, Uygulamalı Psikoloji Anabilim Dalı.

Öznel iyi oluş bireylerin yaşamdan aldıkları doyum, iş ve evlilik yaşantısını nasıl değerlendirdikleri, başarı-başarısızlık hissi gibi hayatlarını nasıl algıladıkları veya güncel olarak var olan duygu durumlarını değerlendirme şekilleridir (Erdil, 2018).

Olumlu duygulanıma sahip olma, depresyonda olmama, içsel sıkıntının yokluğu, yaşam doyumunu gibi birden fazla değişkenden oluşan öznel iyi oluş kavramı, genellikle içsel duygular ile ifade edilmektedir (Yetim, 2001).

Öznel iyi oluş kavramı ilk olarak Bradburn tarafından 1969 yılında ortaya atılmıştır. Bradburn öznel iyi oluşu, pozitif ve negatif duygular arasında oluşan bir denge olarak ifade etmektedir. Stres, üzüntü, öfke ve anksiyeteyi negatif duygular olarak; mutluluk, kararlılık, enerjik olma ve iyi hissettiğimiz tüm duyguları ise pozitif duygular olarak bildirmiştir.

Öznel iyi oluş, yaşam kalitesi, yaşam doyumunu ve psikolojik iyi oluş kavramları kişilerin hayatlarını daha olumlu yaşayabilmek ve mutluluğa ulaşma istekleri ile ilişkili olarak pozitif psikoloji kapsamında incelenmektedir (Seligman, 2002, Akt. Sancaktar, 2016).

1980'li yıllara gelindiğinde ise pozitif psikoloji çalışmalarının artması öznel iyi oluş kavramını tekrar gün yüzüne çıkartmıştır. Fakat psikoloji alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde 1990'lı yılların sonlarına doğru yalnızca 17 çalışmadan birinin pozitif psikoloji ile ilişkili olduğu görülmüştür (Myers ve Deiner, 1995).

Psikolojik iyi oluş kavramı ise "eudaimonic" ve "hedonik" olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. Öznel iyi oluş ile ilgili olduğu savunulan hedonik boyuttur. Hedonik boyutunda kişilerin yaşamdan aldığı zevk, yaşam doyumunu ve olumsuz duygu düzeyinin indirgenmesi ile olumlu duyguların üst düzeyde deneyimlenmesi amaçlanmaktadır. Öznel iyi oluşun yüksek olması için bireylerin haz veren deneyimlerinin, haz vermeyen deneyimlerinden daha çok olması gerekmektedir (Ryff, 1989; Ryff ve Keyes, 1995; Ryff ve Singer, 2008).

Bireyler yaşamda öznel iyi oluş değerlendirmelerini kendileri yapmaktadırlar ve bu süreçte herhangi bir uzmana danışmamaktadırlar. Diener'e (1996) göre bu özellik, öznel iyi oluş kavramının en önemli özelliklerindendir. Birey öznel iyi oluşunu değerlendirirken kendisini zihinsel ve ruhsal yönden incelemekte; değerlendirme sonucunda ise öznel iyi oluş düzeyi yüksekse yaşama dair doyumunun farkına varmaktadır. Böylece hayatının geri kalanında olumlu duyguları ön plana çıkarmaya başlamaktadır (Diener ve Diener, 1996).

Öznel iyi oluş olarak ifade edilen kavram, hayatın içinde birey ile birlikte yaşamakta ve gelişmektedir. Bu nedenle bireyin hem iç çevresi hem dış çevresi ile girdiği etkileşim ile şekillenmektedir. Biyolojik, sosyal ve psikolojik birçok değişkenden etkilenen öznel iyi oluş kavramı kişinin yaşı, cinsiyeti, eğitim durumu, sahip olduğu kişilik özellikleri, anne-baba tutumu ve algılayış şekli gibi faktörlerden de etkilebilmektedir (Bayer, 2017).

Diener(1984) ise öznel iyi oluşu etkileyen faktörleri (1) Cinsiyet, yaş gibi kavramları içeren biyo-sosyal faktörler, (2) Kendine saygı ve dışa dönük olma gibi kişilik faktörleri ve (3) Anne-baba tutumu ve yakın ilişkilerdeki doyum gibi sosyal faktörler olmak üzere üç kategoride ele almıştır (Diener, 1984).

Öznel iyi oluş kavramı bilişsel boyut ve duyuşsal boyut olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. Bilişsel boyut öznel iyi oluş içerisinde değerlendirilen yaşam doyumunu ifade ederken; duyuşsal boyut ise bireylerin deneyimledikleri olumlu ve olumsuz tüm olaylar olarak ifade edilmektedir. Duyuşsal boyutta yer alan olumlu duygu ve davranışlar bireyin hayatında başarılı kişilerarası ilişkiler sahip olduğunu ve duygu

durumunun olumlu olduğunu ifade ederken; olumsuz duygular ise bireylerin öznel iyi oluşunun ve benlik algısının düşük olabileceğini belirtmektedir (Bush, 2016).

Öznel İyi Oluşun Bileşenleri

Öznel iyi oluş kavramı yaşam doyumu, olumlu duygulanım ve olumsuz duygulanım olmak üzere üç temel bileşenden oluşmaktadır. İlk bileşen olarak karşımıza çıkan yaşam doyumu kavramı kişinin iş, evlilik, arkadaşlık ve diğer tüm yaşantısı içerisinde sağladığı doyumu ve bu doyumu algılayış şeklini ifade etmektedir. Ayrıca yaşam doyumunun bireyin geçmişteki, şuan ki ve gelecekteki olumlu duygularının varlığı ile ortaya çıktığı savunulmaktadır (Eryılmaz, 2011; Canbay, 2010; Tsaousis, Nikolaou, Serdaris ve Judge, 2007).

Kişilerin yaşamında mevcut durumlar ve arzulanılan durumlar olmak üzere gruplandırılabilen iki durum vardır. Eğer var olan durumlar ile arzulanılan durumlar birbirleri ile ilişkili ise kişinin yaşam doyumu gerçekleşmiş olarak kabul edilmektedir. Yaşam doyumunun gerçekleşebilmesi için ise kişinin yaşamındaki tek bir olayın ya da durumun değil, hayatın tüm evrelerinde bu doyumun sağlanıyor olması gerekmektedir (Karabulut ve Özer, 2009).

Öznel İyi Oluş İle İlişkili Etmenler

Öznel iyi oluşu etkileyen faktörler incelendiğinde karşımıza birden çok faktör çıkmaktadır. Bunlar; cinsiyet, gelir düzeyi, psikolojik ve fizyolojik sağlık, eğitim durumu, medeni durum, genetik yatkınlık, kişilik özellikleri ve kişilerarası ilişkiler olarak sıralanabilir. Eryılmaz ve Ercan (2001) öznel iyi oluş ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi saptamaya yönelik yaptıkları araştırmanın sonuçlarına göre erkeklerin öznel iyi oluşlarının kızların öznel iyi oluşlarından daha yüksek olduğunu ifade etmişlerdir (Akt. Sancaktar, 2016).

Öznel iyi oluş ile gelir düzeyi arasındaki ilişki incelendiğinde ise; gelir düzeyi arttıkça öznel iyi oluşun da arttığı ve kişilerin maddi yaşamlarından memnun olduklarında geleceğe dair daha umutlu oldukları saptanmıştır (Diener, Tay ve Oishi, 2013). Fizyolojik ve psikolojik sağlamlık ise öznel iyi oluşu etkileyen faktörlerden bir tanesidir. Hemodiyaliz hastası olan ve herhangi bir hastalığı bulunmayan bireylerin yaşam doyumlarının karşılaştırıldığı bir çalışmanın sonuçlarına göre, hastalığa sahip olan bireylerin psikolojik sağlık düzeylerinde hastalığa sahip olmayanlara göre anlamlı farklar bulunmuştur (Annak, 2005).

Öznel iyi oluşu etkileyen bir diğer faktörler ise eğitim durumu ve medeni durumdur. İyi düzeyde akademik başarıya sahip olan öğrencilerin öznel iyi oluşlarının da yüksek bulunduğu çalışmalar mevcuttur (Tuzgöl. D., 2004). Yapılan birçok çalışma da ise evli olma ile öznel iyi oluş arasında pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır (Diener, 1984).

Lyubomirsky ve arkadaşları ise (2005) öznel iyi oluşu etkileyen faktörle ilgili yaptıkları çalışmada genetik etkilerin ve kişilik özelliklerinin bireylerin öznel iyi oluşları üzerindeki etkisini %50; kişilerarası ilişkiler, diğer insanlarla katılınan sosyal faaliyetler ve hobilere yönelik davranışların öznel iyi oluş üzerindeki etkisini %40; yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni hal gibi sosyal faktörlerin öznel iyi oluş üzerindeki etkisinin %10 olduğunu ifade etmiştir (Tkach ve Lyubomirsky, 2006; Wei, Liao, Ku ve Shaffer, 2011).

Yaygınlık

Türkiye’de TÜİK tarafından 2003 yılından itibaren her yıl yinelenen bir çalışma ile bireylerin mutluluk düzeyleri ölçülmektedir. Yapılan son incelemeler sonucunda 2017

veri mutluluk oranları şu şekildedir; Mutlu olduğunu beyan eden kadınların oranı %62,4 iken, mutlu olduğunu beyan eden erkeklerin oranı %53,6 olarak saptanmıştır. Mutluluk oranı yaş grupları arasında incelendiğinde 2017 yılının en yüksek mutluluk oranına sahip grubun %66,1 ile 65 yaş ve üzeri grup olduğu, en mutsuz yaş grubunun ise %53,1 ile 45-54 yaş arası grup olduğu belirtilmiştir (Tüik, 2018.)

Öznel İyi Oluşu Açıklayan Kuramlar

Öznel iyi oluş kavramının ortaya atılmasından itibaren bu kavramı farklı bakış açıları ile açıklayan birçok kuram ortaya çıkmıştır. Bu bölümde öznel iyi oluşu açıklayan kuramlara değinilecektir.

1) Erek Kuramı

Erek kuramı Wilson tarafından 1960'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Wilson temel olarak bireylerin ihtiyaçlarının doyurulmasının, mutluluğa ve yaşam doyumuna neden olacağı ve ihtiyaçlar doyurulmaz ise mutsuzluğun ortaya çıkacağını belirtmiştir. Sağlıklı olan her birey doğuştan getirdiği ve sonradan öğrenilen temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeydedir fakat erek kuramına göre her birey farklı amaç ve isteklere sahiptir. Her birey kendi istek, hedef ve amaçlarını gerçekleştirme yönünde kendi değerlerine uygun adımlar attıklarında yaşamlarında mutluluğu elde edeceklerdir (Wilson, 1960; akt. Köker, 1991; Canbya, 2010; Diener ve Biswas-Diener, 2000).

Erek kuramına göre bireyin yaşamında belirli hedeflerinin olması, bireyin hayatının daha anlamlı hale gelmesine ve daha planlı yaşamasına neden olmaktadır. Bireyler hayattaki hedeflerine ulaştıkları takdirde mutluluğa ulaşır ve yaşam doyumunu sağlamış olurlar. Öznel iyi oluşun yüksek tutulması için bireyin koyduğu hedeflerin ulaşılabilir ve günlük hayatı kolaylaştıracak nitelikte olması gerekmektedir. Hedeflerin ulaşılabilirlik düzeyden yüksek olması, bu hedeflere ulaşma ihtimalini düşüreceğinden öznel iyi oluşu olumsuz yönde etkilemektedir (Akt. Çelik, 2008; Tuzgöl D., 2005).

2) Etkinlik Kuramı

Etkinlik kuramının öncülerinden biri olan Aristo bireylerin mutluluğa ulaşmak için erdemli etkinliklerde bulunması gerektiğini, hobi ve sosyal faaliyetler gibi becerilerin insanı mutluluğa ulaştırabileceğini ifade etmektedir (Yıldız, 2014). Bu kurama göre bireyler yaptıkları etkinliklerin sonuçlarından değil o etkinliğin sürecinden haz almaktadırlar. Etkinlik süresince koyulan hedeflere ulaşmak için verilen çabalar, kişilerin belirli bir doyum yaşamasını sağlamaktadırlar. Diğer bir deyişle; etkinlik kuramında mutluluğun sonuçta elde edilecek hazdan çok, süreç içerisinde yapılan etkinliklerin kendisinden alınan haz olduğu söylenebilir (Yetim, 2001; Çelik, 2008; Malkoç, 2011).

Sosyal etkileşimler, hobiler ve günlük yaşamdaki görev ve sorumluluklarımız etkinlik kuramının günümüz etkinlikleri arasında sayılabilirler. Etkinlik kuramcılarına göre bireylerin aktif olması ve eylemlilik öznel iyi olma düzeylerini etkilemektedir. (Bayer, 2017).

3) Uyum Kuramı

Uyum kuramı bireylerin yaşamda karşılaştıkları olaylar karşısında verdikleri tepkiler ne denli güçlü olursa olsun zaman geçtikçe verilen tepkilerin düzeyinin ilk haline döneceğini savunmaktadır. Bunun temelinde insanın hayatı boyunca yaşadığı olayların sürekli bir şekilde değişmesi ve insanın da bu değişime ayak uydurmak zorunda olmasının yattığını ifade ederler. Bireyler bu uyum sağlama gücü sayesinde ne kadar üzüntülü ve zor bir olay yaşarsa yaşasınlar bu olaylara verdikleri tepkiler zamanla azalmaktadır. Yaşanılan mutlu olaylara karşı verilen tepki düzeyleri için de aynı uyum

süreci söz konusudur. Buradan yola çıkarak uyum sağlamanın, bireylerin sağlıklı bir hayat geçirmelerinde önemli bir yere sahip olduğunu söylenebilmektedir (Çelik, 2008; Tuzgöl, D., 2005; Sancaktar, 2016).

Frederick ve Loewenstein (1999) uyum sürecinin üç önemli işleve hizmet ettiğini ifade etmişlerdir. Birincisi, uyum sürecinin kişilerin yaşadıkları olumlu veya olumsuz durumlar karşısında duygusal yoğunluklarının süresini düzenleyerek psikolojik sağlığını korunmasına yardımcı olduğudur. İkincisi; çevrede ortaya çıkan değişimler için ekstra dikkat gerektiğinden, uyum süreci uzun süredir değişmeyen uyarıcıya verilen dikkatin bir süre sonra azalmasına sebep olmaktadır. Üçüncü işlev ise; duygusal yoğunluğu fazla olan tepkilerin zamanla azalması, sonuca varamayacak olan hedeflerden vazgeçilmesine yardımcı olmasıdır. Tüm bunlardan yola çıkarak uyum sürecinin bireylerin hayatlarını daha iyi bir şekilde yaşamasına yardımcı olduğu söylenebilmektedir (Lucas, 2007).

4) Sosyal Karşılaştırma Kuramı

Sosyal karşılaştırma kuramı Festinger tarafından ortaya atılmıştır. Bu kuramın temel felsefesi bireylerin kendisini değerlendirirken çevrelerindeki diğer bireyleri kendisine standart olarak almasıdır. Bireylerin kendisine standart olarak aldığı kişiler ya kendi standartlarının altında ya da üzerindedirler. Eğer standart olarak seçilen kişi bireyin kendisinden yüksek durumdaysa, kişi mutsuz olmakta; eğer kendisinden düşük durumda ise birey mutlu olmaktadır. Bireyler kendisinden yüksek durumdaki birisi ile karşılaştırma yaptığında düşmanlık, kıskançlık ve özgüven eksikliği yaşarken, kendisinden düşük durumdaki birisi ile karşılaştırdığında olumlu duygular hissederek öznel iyi oluşunda bir yükselme olacaktır (Eraslan, 2000; Akt. Annak, 2005).

Bir diğer düşünceye göre ise bireyler yapacakları kıyaslamanın sonucunda kendilerini iyi hissedecekler ise kendilerini diğer bireylerle kıyasladıklarıdır. Eğer kıyaslama sonucunda kendilerine yönelik düşünceleri olumsuz olarsa, bireylerin bu tarz bir kıyaslamaya başvurmadıklarıdır (Akt. Diener ve ark., 1999).

5) Tabandan-tavana ve Tavandan-tabana Kuramı

Tabandan-tavana yaklaşımı öznel iyi oluşu açıklayan ilk kuramlardan birisidir. Bu yaklaşıma göre mutluluk hem iyi hem de kötü tüm deneyim ve yaşantıların toplamının bir değerlendirmesidir. Bireylerin yaşamda zevk aldığı etkinlikler arttıkça, bireyin yaşamdan zevk alma oranı da o denli artacaktır. Tabandan tavana yaklaşımı, objektif yaşam olaylarının kişilerin mutluluğu için ön koşul olduğunu ifade etmektedir (Yetim, 2001; Malkoç, 2001; Feist, Bodner, Jacobs, Miles & Tan, 1995).

Tavandan-tabana yaklaşımda yaşamı değerlendirirken ulaşılan sonuçlarda eğer kişinin acı verici yaşantıları çoksa kişi kendini mutsuz, eğer hoş yaşantıları çoksa kişi kendini mutlu olarak kabul etmektedir. Buradan yola çıkarak mutlu bir yaşam için hoş anılar biriktirmek gerektiğini ifade etmişlerdir (Betton, 2004).

Bir diğer yaklaşım olan tavandan-tabana yaklaşımı ise öznel iyi oluşun kişiliğin bir parçası olduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşımda kişiliğin bireylerin yaşadıkları olaylara verecekleri tepkileri etkileyeceği kabul edilmektedir. Neşeli kişilik özelliklerine sahip olan kişilerin olayları olumlu değerlendireceği, hoşnutsuz kişilik özelliklerine sahip olan kişilerin ise yaşadıkları olayları olumsuz değerlendireceği düşünülmektedir. Pozitif bakış açısına sahip olmak için gereken sürecin tavandan-tabana olduğu savunulmaktadır. Bu fikre sahip olan kuramcılar mutlu bir dünya görüşü için odak noktasının kişilerin kendi tutumları olduğunu ifade etmişlerdir (Bayer, 2017; Yetim, 2011).

Brief, Butcher, George ve Link (1993) öznel iyi oluşu açıklayan bu iki görüşün yerine daha bütünleştirici bir bakış açısı sergilemişlerdir. Bu bakış açısına göre öznel iyi oluş

kişilik özellikleri, hayat koşulları ve bireylerin bu koşulları yorumlayış şekli tarafından etkilenmektedir.

6) Akış Kuramı

Akış kuramı etkinlik kuramı içersinde yer alan bir başka bakış açısidir. Bu kurama göre insanlar bir etkinliği yaparken, tüm dikkatlerini yoğun bir biçimde o etkinliğe vermelidirler. Bütün dikkatini yaptığı etkinliğe adayan kişinin zaman duygusu azalarak öz farkındalığı ortadan kalkmaktadır. O an yapılan etkinlikten başka hiçbir şeyin önemi olmadığından, bireylerin sahip oldukları yaşantı kendi başına yeteri kadar keyif verici hale gelmektedir. Bilincin neler içerdiğinin farkında olan ve dışarıda neler olup bittiğine odaklanmadan kendi bilincinde olanları değiştirebilen insan öznel iyi oluşunu yükseltmektedir. Akış kuramı insanların üç güdüye göre davrandıklarını savunmaktadır. Bunlar; genetik, benlik ve kültürdür. Genetik ve kültürel güdüler olmadığına bile benlik güdüsü zihindeki karmaşıklık ve düzeni oluşturmayı amaçlamaktadır (Csikszentmihalyi, 1997;2005).

7) Çok Yönlü Uyuşmazlık Kuramı

Çok yönlü uyumsuzluk kuramına göre bireyler yaşamdan aldıkları doyumunu, içinde bulundukları durum ve standartları karşılaştırarak değerlendirirler. Bu değerlendirme sonucunda bireylerin yaşam koşulları kendi belirledikleri standartları karşılamıyorsa bireyler mutsuz olmaktadırlar. Michalos insanların mutluluklarını değerlendirirken belirli ölçütlere göre hareket ettiklerini belirtmiştir. Bu ölçütleri kişinin hedefleri, istekleri, ihtiyaçları ve diğer insanların bu standartları ne ölçüde karşıladıkları olarak ifade etmiştir. Beklenen istekler ve arzular mevcut durumu karşılıyorsa bireyler yüksek öznel oluşa sahip olmakta, beklentiler ile mevcut durum arasındaki fark yüksek iste öznel iyi oluş düşük olmaktadır (Akt. İşleroğlu, 2012; Akt. Diener ve ark., 1999).

8) Bağ Kuramı

Bower'ın oluşturduğu bağ kuramına göre insanların anıları ile o anıları yaşadıkları sıradaki duygu durumları arasında bağ kurduklarını ve bir anıyı hatırladıklarında yine o an hissettikleri duyguyu tekrar deneyimlediklerini belirtmiştir. Bellek ağları ile ilgili yapılan çalışmalar mutlu kişilerin zengin bir pozitif ilişki ağı, mutsuz kişilerin ise negatif bağlı ve yalıtılmış bir ağ oluşturduklarını göstermektedir (Akt. Gülaçtı, 2009).

9) Nörolojik Kuram

İnsan mutluluğunu fizyolojik olarak beynin işleyişi ve yapısıyla açıklayan nörolojik kuram, son zamanlarda konuşulmaya başlandığından oldukça yeni sayılmaktadır. Nörolojik kuram beynin ön sol kısmı ve burada bulunan sinirlerin mutluluk üzerinde etkili olduğunu söylemektedir. Öznel iyi oluş sinirler arası iletişim ve hormonlar ile açıklanabilir bir durumdur. Nörolojik kuramın mutluluk üzerinde ki etkisini inceleyen bazı çalışmalar mevcuttur. Davidson'ın yaptığı araştırmanın sonuçlarına göre dopamin hormonu beynin sol ön bölümü ile duyu merkezleri arasında olumlu duyguların iletimini sağlamaktadır. Davidson ve arkadaşlarının yaptıkları EEG çalışmalarının incelendiği bir araştırmanın sonuçlarına göre; frontal korteksin sol ön bölgesindeki hareketlenmenin daha yüksek olduğu bireylerde, daha yüksek düzeyde olumlu duyguların ortaya çıktığını ifade etmişlerdir (Akt. Özen, 2005).

Öznel İyi Oluş ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Literatür tarandığında öznel iyi oluş ile ilgili birçok çalışmaya rastlanmıştır. Bu bölümde öznel iyi oluş ile ilişkili faktörler üzerine yapılmış çalışmaların sonuçlarına değinilecektir.

Gelişimsel rahatsızlığı bulunan çocuğa sahip olan annelerin öznel iyi oluş düzeyleri üzerinde eğitimin yordayıcı bir etkisi olup olmadığını araştırmaya yönelik yapılan bir çalışmanın sonuçlarına göre; otizm spektrum bozukluğu tanısı almış çocuğa sahip ilkököl mezunu olan annelerin öznel iyi oluş düzeyleri, aynı tür çocuğa sahip lise mezunu annelere göre daha düşük bulunmuştur. Bu bulguya göre eğitim düzeyi ile öznel iyi oluş düzeyi arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir (Kitapçı, 2018).

Öznel iyi oluş ile kişilerarası ilişkiler arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmada ergenlerin sahip oldukları öznel iyi oluş düzeyleri ile geliştirdikleri kişilerarası ilişki tarzları arasında negatif yönde bir ilişki saptanmıştır. Yani ergenlerde öznel iyi oluş düzeyi yükseldikçe olumsuz kişilerarası ilişkiler geliştirme azalmaktadır (Bayram, 2018). Kim ve Lee tarafından yapılan kişilerarası ilişkileri inceleyen bir başka çalışma da ise facebook arkadaş sayıları ile öznel iyi oluş düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buradan yola çıkarak kişilerin facebooktaki arkadaş sayılarının fazla olmasının öznel iyi oluş düzeylerini arttırdığı söylenebilmektedir.

Mizah tarzları ve öznel iyi oluşun incelendiği bir araştırma da, bu iki değişken arasındaki ilişkinin düşük olduğu saptanmıştır. Bütün mizah tarzlarının öznel iyi oluş üzerinde açıklayıcı bir etkisinin olmadığı yalnızca kendini gerçekleştirici mizah tarzının öznel iyi oluş üzerinde dolaylı da olsa bir etkisi olduğu ifade edilmiştir (İlhan, 2005). Kişilik özellikleri ile ilgili yapılan başka bir çalışma da ise nevrotik düzey ve sorumluluk düzeyi arttıkça öznel iyi oluş düzeyinin azaldığı bulunmuştur (Reisoğlu, 2014).

Zheng, Sang ve Lin Çin'deki üniversite öğrencilerinin iyi oluş düzeyleri ile sosyal uyum ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma yürütmüşlerdir. Araştırmanın sonuçlarına göre sosyal ve bilişsel uyum varlığının öznel iyi oluş varyansına katkı sağladığı; kaderci ve nevrotik tipin öznel iyi oluşu anlamlı düzeyde etkilediği bulunmuştur (Akt. Erbaş, 2012).

Çin'de yapılan bir başka çalışma da ise üniversite öğrencilerinin özsaygı ve yaşam doyumları arasındaki ilişkinin cinsiyet üzerinden etkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre özsaygı ve yaşam doyumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Fakat cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (Ye, Yu ve Li, 2012).

Öznel iyi oluş ile fiziksel sağlık arasındaki ilişkiyi inceleyen Hampton (2008) çalışmasında omurilik travması geçirmiş 119 kişi ile herhangi bir travması olmayan 109 bireyi karşılaştırmıştır. Aynı zamanda bireylerin algılanan fiziksel sağlık, sosyal destek ve yetkinlik beklentilerinin öznel iyi oluş düzeylerine etkisini incelemiştir. Elde ettiği sonuçlara göre omurilik travması geçiren bireylerin öznel iyi oluş düzeyleri, sosyal destek ve yetkinlik beklentileri, herhangi bir travma geçirmeyen kişilere oranla daha düşük çıktığını bildirmiştir (Hampton, 2008).

Anksiyete ve depresif özelliklere sahip bir ergen grubunun öznel iyi oluş, benlik saygısı ve psikososyal işleyişte cinsiyetin bir etkisinin olup olmadığını araştıran bir çalışmanın bulgularına göre düşük öznel iyi oluş ve benlik saygısı ile anksiyete ve depresif özellikler arasında erkeklerde daha fazla ortaya çıkmak üzere anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Derdikman-Eiron, Indredavik, Bratberg, Taraldsen, Bakken ve Colton 2011).

Öznel iyi oluş ile özerklik, yeterlik gibi psikolojik ihtiyaçlar arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmada, Kermen (2013), 768 üniversite öğrenci ile çalışmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre öğrencilerin psikolojik ihtiyaçları giderildiğinde, öznel iyi oluş düzeylerinin yükseldiği tespit edilmiştir (Kermen, 2013).

Derin (2013), internet bağımlılığı ile öznel iyi oluş arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada, örneklem olarak farklı lise türlerinde ve farklı sınıf düzeylerinde öğrenci olan 794 ergen ile çalışmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre internet bağımlılığın öznel iyi oluş

ölçeğinin alt boyutlarından olan diğer kişiler ile ilişkide yaşanan doyum ve olumlu duygular ile negatif yönde bir ilişkisi olduğunu, yaşam doyumunu alt boyutu ile ise pozitif yönde bir ilişkisi olduğunu bulunmuştur (Derin, 2013).

Çapan (2010) üniversitede okuyan 230 öğrenci ile yaptığı çalışmada mükemmeliyetçilik algıları, akademik erteleme ve yaşam doyumunu arasındaki ilişkinin yaşam doyumunu üzerindeki etkisini incelemiştir. Elde ettiği sonuçlara göre öğrencilerin mükemmeliyetçilik özelliklere sahip olmaları yaşam doyumlarını ve akademik erteleme davranışlarını etkilediğini bildirmiştir (Çapar, 2010).

Türk üniversite öğrencileri ile İngiltere, Fransa, Polonya, Romanya, İtalya, Brezilya, İspanya ve Ukrayna'da okuyan üniversite öğrencilerinin algıladıkları yaşam doyumlarını değerlendirmeleri açısından yapılan çalışma sonucuna göre Türk öğrencilerin algıladıkları yaşam doyumunu düzeyleri diğer ülkelerin öğrencilerine göre oldukça yüksek bulunmuştur (Deniz, Arslan, Özyeşil ve İzmirli, 2012; Akt. Kiremitçi, 2016).

Cenkseven ve Akbağ (2007), öznel iyi oluş üzerinde etkili olabilecek değişkenleri tespit etmek için yaptıkları çalışmada 500 üniversite öğrenci ile çalışmışlardır. Çalışmalarının sonuçlarına göre öznel iyi oluşun yordayıcıları olarak; cinsiyet, akademik başarıdan hoşnutluk, nevrotizm, algılanılan sağlık düzeyi, anne-baba ile ilişki ve ilişkilerden yaşadığı hoşnutluk olarak saptanmıştır (Cankseven ve Akbağ, 2007).

Erdil (2018), duygusal zeka ile öznel iyi oluş arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada 334 tane ilkökul öğretmeni ile çalışmıştır. Elde ettiği sonuçlara göre öğretmenlerin ruh halini düzenleme becerileri arttıkça öznel iyi oluş düzeyleri artmakta ve hayatlarını geçmiş yaşantıları veya başkalarının hayatları ile kıyaslama düzeylerinde azalma olduğunu belirtmiştir (Erdil, 2018).

Kaynakça

1. Annak, B.B. (2005). Sosyal Destek, Sosyal Ağ, Yaşam Kalitesi Ve Yaşam Doyumu: Duygudurum Ve Anksiyete Bozukluğu Tanısı Alan Kişiler Ve Düzenli Hemodiyaliz Tedavisi Gören Hastalar Açısından Bir Karşılaştırma. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi, Mersin.
2. Ayık, B. (2018). Çocuklarında Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Annelerde Öznel İyi Oluşun Yordayıcıları Olarak Özgeçmiş Ve Empati Kavramlarının Değerlendirilmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi/Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
3. Bayer, Ö. (2017). Evlilik Doyumu ve Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Desteğin Öznel İyi Oluş Üzerindeki Yordayıcı Rolünün İncelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
4. Bayram, E. (2018). Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Rehberlik Ve Psikolojik Danışma Eğitimi Bilim Dalı Ergenlerin Öznel İyi Oluş Düzeyleri İle Kişilerarası İlişki Tarzları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
5. Betton, A.C. (2004). Psychological Well-Being and Spirituality Among African American and European American College Students. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). The Ohio State University, The Ohio State.
6. Bushi, B. (2016). Üniversite Öğrencilerinde Yeme Tutumu, Anksiyete Ve Öznel İyi Oluş Düzeylerinin İncelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, İstanbul.
7. Brief, A.P., Butcher, A.H., George, J.M., ve Link E.K. (1993). Integrating Bottom-Up And Topdown Theories of Subjective Well-Being: The Case of Health. Journal of Personality and Social Psychology, 64 (4), 646-653.
8. Canbay, H. (2010). Lise Öğrencilerinin Öznel İyi Oluş Düzeyleri ile Sosyal Beceri Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
9. Cenkseven, F. ve Akbaş, T. (2007). Üniversite Öğrencilerinde Öznel ve Psikolojik İyi Olmanın Yordayıcılarının İncelenmesi. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi,3(27), 43-62.
10. Csikszentmihalyi, M.(2005). Akış Mutluluk Bilimi. İstanbul: HYB Yayıncılık.
11. Çapan, B.E (2010). Relationship Among Perfectionism, Academic Procrastination and Life Satisfaction of University Students. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 5, 1665-1671.
12. Çelik, Ş. (2008). Lise Öğrencilerinin Öznel İyi Oluşlarının Duygusal Zekâ Açısından İncelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
13. Derin S. (2013). Lise Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı Ve Öznel İyi Oluş. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
14. Diener, E. (1984). Subjective Well-Being. Psychological Bulletin, 95 (3), 542-575
15. Diener, E. ve Diener, C. (1996). Most People Are Happy. Psychological Science, 7, 181-185.
16. Diener, E., Suh, E.M., Lucas, R.E., ve Smith, H.L. (1999). Subjective Well-Being: Three Decades Of Progress. Psychological Bulletin, 125 (2), 276-302.
17. Diener, E. ve Biswas-Diener, R. (2000). New Directions İn Subjective Well-Being Research: The Cutting Edge. Indian Journal of Clinical Psychology, 27, 21-33.
18. Diener, E., Oishi, S. ve Lucas, E. (2003). Personality, Culture And Subjective Wellbeing: Emotional And Cognitive Evaluations Of Life. Annual Review of Psychology.
19. Eraslan, B. (2000). Yaşam Doyumları Farklı İlköğretim Öğretmenlerinin Stresle Başa Çıkma Stratejilerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
20. Erbaş, M. M. (2012). Öğretmen Adaylarının Mükemmeliyetçilik Düzeylerinin Red Duyarlılığı Ve Öznel İyi Oluş Düzeylerine Göre İncelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuzmayıs Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.

21. Erdil, R. (2018). İlkokul Öğretmenlerinde Duygusal Zeka Düzeyleri ile Öznel İyi Oluşları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gelişim Üniversitesi/Psikoloji Anabilim Dalı, İstanbul.
22. Eryılmaz, A. (2011). Başa Çıkma Stratejilerinin Kişilik Özellikleri ile Ergen Öznel İyi Oluşu Arasındaki Aracı Rolü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
23. Feist, G.J., Bodner, T.E., Jacobs, J.F., Miles, M. ve Tan, V. (1995). Integrating Top-Down And Bottom-Up Structural Models Of Subjective Well-Being: A Longitudinal Investigation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68 (1), 138- 150
24. Gülaçtı, F. (2009). Sosyal Beceri Eğitimine Yönelik Programın Üniversite Öğrencilerinin, Sosyal Beceri, Öznel Ve Psikolojik İyi Olma Düzeylerine Etkisi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
25. Hampton, N.Z. (2008). The Affective Aspect Of Subjective Well-Being Among Chinese People With And Without Spinal Cord İnjury. *Disability and Rehabilitation*, 30 (19), 1473- 1479.
26. İlhan, T. (2005). Öznel İyi Oluşa Dayalı Mizah Tarzları Modeli. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
27. İşleroğlu, S.(2012). Lise Öğrencilerinde Öznel İyi Oluşun Benlik Saygısı, Sosyal Yetkinlik Beklentisi ve Duyguları İfade Etme Eğilimine Göre Yordanması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
28. Junghyun, K. ve Lee, J.R, (2011). The Facebook Paths to Happiness: Effects of the Number of Facebook Friends and Self-Presentation on Subjective Well-Being. *CyberPsychology, Behavior & Social Networking*, 14/6, 359- 364.
29. Karabulut, Ö. ve Özer, M. (2009). Yaşlılarda Yaşam Doyumu. *Turkish Journal of Geriatrics*, 2,(6), 72-74.
30. Kermen, U. (2013). Üniversite Öğrencilerinin İhtiyaç Doyumu Ve Öznel İyi Oluş Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
31. Kiremitçi, E. (2007). Üniversite Öğrencilerinde Mevsimsellik Ve Öznel İyi Oluş İlişkisinin Psikolojik Semptomlara Göre İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
32. Köker, S. (1991). Normal Ve Sorunlu Ergenlerin Yaşam Doyumu Düzeyinin Karşılaştırılması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
33. Lucas, R.E. (2007). Adaptation and The Set-Point Model Of Subjective Well-Being: Does Happiness Change After Major Life Events?. *Current Directions in Psychological Science*, 16 (2), 75-79.
34. Malkoç, A. (2011). Öznel İyi Oluş Müdahale Programının Üniversite Öğrencilerinin Öznel İyi Oluş Düzeylerine Etkisi. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
35. Myers, D. G. ve Diener, E. (1995). Who İs Happy?. *American Psychological Society*, 6(1), 10- 18.
36. Özen, Ö. (2005). Ergenlerin Öznel İyi Oluş Düzeyleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
37. Reisoğlu, S. (2014). Dalı Üniversite Öğrencilerinin Öznel İyi Oluşlarını Yordamada Beş Faktör Kişilik Özellikleri, Mizah Tarzları Ve Duygusal Zekânın Rolü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
38. Ryff, C. (1989). Happiness İs Everything, Or İs İt? Explorations On The Meaning Of Psychological Well-Being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1069- 1081
39. Sancaktar, N. (2016). Yeni Evlenen Ve Uzun Süredir Evli Olan Çiftlerin Evlilikte Problem Çözme Becerisi Düzeylerinin Öznel İyi Oluş Ve Evlilik Doyumu Düzeyleri ile İlişkisinin İncelenmesi.(YayımlanmamışYüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

40. Tkach, C. ve Lyubomirsky, S. (2006). How Do People Pursue Happiness? Relating Personality, Happiness Increasing Strategies And Well-Being. *Journal of Happiness Studies*, 7,183–225.
41. Tsaousis, I., Nikolaou, I., Serdaris, N. ve Judge, T.A. (2007). Do The Core Selfevaluations Moderate The Relationship Between Subjective Well-Being And Physical And Psychological Health? *Personality and Individual Differences*, 42, 1441-1452.
42. Tuzgöl D., M. (2005). Öznel İyi Oluş Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlik Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(23), 103–110.
43. TÜİK. (2018). Yaşam memnuniyeti araştırması, 2017. 16.03.2018 tarihinde www.tuik.gov.tr/PdfGetir.do?id=27590 sitesinden alınmıştır.
44. Ye, S., Yu, L. ve Li, K. (2012). A cross-Lagged Model of Self-Esteem and Life Satisfaction: Gender Differences among Chinese University Students. *Personality and Individual Differences*, 52(4), 546-551.
45. Yetim, Ü. (2001). *Toplumdan Bireye Mutluluk Resimleri*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
46. Yıldız B. (2002). Aristoteles Etiklinde “Mutluluk Ve Erdem”. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
47. Yıldız, M.A. (2014). Ergenlerde Anne-Babaya Bağlanma İle Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişkide Duygu Düzenleme ve Baş Etme Yöntemlerinin Çoklu Aracılık Rolü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Mersin Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
48. Wei, M., Liao, K. Y.H., Ku, T.Y. ve Shaffer, P.A. (2011). Attachment, Self-Compassion, Empathy, And Subjective Wellbeing Among College Students And Community Adults. *Journal of Personality*, 79(1), 191-221.

STRATEJİ KAVRAMINA İLİŞKİN BİR METAFOR ANALİZİ

Filiz Tufan EMİNİ¹

¹ Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü.

Giriş

Strateji, kelime anlamı itibarıyla, sevk etme, yöneltme, gütmeye, gönderme, götürme anlamlarında kullanılmaktadır. Kavram, belirlenen amaçlara ulaşabilmek için alınan tedbirler ve düzenlemeler şeklinde tanımlanmaktadır (Gül ve Kırılmaz, 2013: 9-10). Köken itibarıyla strateji kavramı, askeri kökenli bir terimdir ve savaş sanatı olarak tanımlanır (Aswathappa ve Reddy, 2010: 9). Örgütsel açıdan ise strateji, örgütün uzun dönemli politika, genel amaç ve hedeflerini kapsayan, örgütü bir bütün olarak ele alan (Subba Rao, 2010: 21), rekabet üstünlüğü/avantaj sağlayan uzun dönemli plandır. Bu yönleriyle strateji, değişen şartları analiz ederek bu şartlara uyum sağlama ve koşullar karşısında yeniden pozisyon alma sürecidir. (Brennan ve Sisk, 2015: 4-5). Tepe yönetimin fonksiyonu olan strateji ve strateji geliştirme, bütüncül, birleştirici, motive edici, profesyonelleşme birlikte yaratıcılık ve sezgisellik gerektiren bir nitelik arz etmektedir.

Strateji kavramına yüklenen değişik anlamlar aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Aswathappa ve Reddy, 2010: 10; De Kluyver ve Pearce, 2015: 1-8):

- Bir yerden başka bir noktaya nasıl gidileceğini gösteren bir yol, bir plandır,
- Zaman geçtikçe şekillenen, kalıplaşmış davranış biçimidir,
- Kararların yansımaları olan pozisyonudur konumdur, konumu korumaktır,
- Perspektif, bakış açısı, öngörü, vizyon, yöndür, uzun vadeli ve esnekliktir,
- Arzu edilen sonuca ulaştıracak (kazandıracak, performans gösterilecek kapasitesini artıracak-sürdürülebilirlik sağlayacak) uzun dönemli düşünceler, seçimler, idealler, öngörü/sezgiler, deneyimler, algılar ve beklentilerdir,
- Rekabet oyununun kurallarını değiştirmek, yenilik, değişim, avantaj elde etmektir,
- Çevreyi kontrol etmektir, fırsat ve kapasite (iç ve dış) geliştirmektir, etkin kaynak kullanımıdır,
- Öz yeterlilik oluşturmaz (core capability),
- Değişen şartlar karşısında etkinlik, sürdürülebilirlik, hedef kitleye cevap verebilirliktir,
- Bütüncül ve sistematik düşündürmektir,
- Daha iyiyi yapmak, farklılaştırarak yapmak, kaliteli yapmak, değer yaratmaktır.

Metafor, bir kavram veya bir terimin belirli bir benzerliği ifade etmek amacıyla farklı bir içeriğe uygulandığı bir dil formudur, olguları bir alandan diğer bir alana taşır, gerçeği süzer ve basit bir şekilde tanımlar (aktaran; Yıldırım ve Şimşek, 2016: 206). Metaforlar; son yıllarda hem sosyal bilimlerde hem de örgüt analizlerinde artan ilginin konusu ve merkezi olmuştur. Bunlar, kompleks fenomenler hakkında düşünme ve konuşmalarda önemli örgüt elemanları olarak görülürler (Çelikten, 2006: 1).

Literatüre bakıldığında, metafor analizi konusunun çoğunlukla eğitim-öğretim camiasında işlendiği görülmektedir. Bu çalışmalardan bazıları ilköğretim düzeyinde (Cerit, 2008; Saban, 2008; Turhan ve Yaraş, 2013; Ertürk, 2017), bazıları okullardaki yönetici/çalışanların (Yıldırım vd., 2011; Özücü, 2012; Aslan, 2013; Jin ve Yoon, 2017), bazıları ise üniversite düzeyindeki öğrencilerin (Saban, 2008; Pektaş ve Kıldan, 2009; Döş, 2010; Aydın ve Pehlivan, 2010; Çapan, 2010; Polat vd., 2013; Yılmaz vd., 2013; Umuzdaş ve Umuzdaş, 2013; Koç, 2014; Pekdoğan ve Kanak, 2015; Çetin, 2016; Sudajit-

apa, 2017; Ekici ve Akdeniz, 2018; Demircioğlu ve Kantekin, 2019) algılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Literatür incelendiğinde, üniversite öğrencilerinin strateji kavramına ilişkin algılarını metafor analizi yöntemi ile ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu çalışmada, Kamu Kurumlarında Stratejik Yönetim (seçmeli) dersini alan üniversite öğrencilerinin strateji kavramına ilişkin metaforik algılarının ortaya konması amaçlanmıştır. Araştırma ile aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Stratejik Yönetim dersini alan öğrencilerin strateji kavramı ile ilgili metaforik algıları nedir?
- Öğrencilerin algıladığı metaforlar ortak özellikleri açısından hangi temalara ilişkindir?

Yöntem

Araştırma, nitel araştırma yöntemine dayanmaktadır. Araştırmanın deseni, nitel araştırma desenlerinden olgubilim (fenomoloji) desendir. Olgubilim desenin temelini bireysel tecrübeler oluşturmaktadır. Bu desende araştırmacı katılımcının öznel tecrübeleri ile ilgilenmekte, algılamaları ve olaylara yükledikleri anlamları incelemektedir. Diğer bir ifadeyle, olgubilim “gerçek nedir?” sorusuna cevap arayan ve tanımlayıcı niteliğe sahip bir araştırma desendir. Bu bağlamda amaç genelleme yapmak değil, olguları tanımlamaktır (Ekici ve Akdeniz, 2018: 29).

Araştırmanın çalışma grubu, 2018-19 eğitim öğretim yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünde okuyan ve Kamu Kurumlarında Stratejik Yönetim seçmeli dersini alan öğrencilerdir.

Araştırmada öğrencilerden strateji kavramı üzerine düşünerek kavramı bir metaforla tanımlamaları ve kullandıkları metaforu neden seçtiklerini gerekçelendirerek açıklamaları istenmiştir. Bu nedenle öğrencilere “Stratejigibidir. Çünkü.....” ifadelerini içeren bir form verilmiş ve ifadede yer alan boşlukları doldurmaları istenmiştir.

Araştırma ile elde edilen veriler, içerik analizi ile değerlendirilmiştir. İçerik analizi çerçevesinde, öğrencilerin strateji kavramına ilişkin metaforları, önce kodlanmış, kodlama yapılırken geçerli bir metafor içermeyen veya boş bırakılan formlar ayıklanmıştır. Bu ayıklamanın ardından metaforlar gruplandırılmış, ardından her bir grup temalara göre isimlendirilerek kategorize edilmiş, her bir temadan örnek metafor ifadeleri seçilmiş ve son olarak bulgular yorumlanmıştır. Katılımcıların kullandıkları metaforlar ve gerekçeleri, bir kelime olabildiği gibi birkaç cümle ile de ifade edilmiştir. İfadenin uzun dile getirildiği formlarda, metaforun en ön plana çıkan teması işleme alınmıştır.

Araştırma ile, 34 adet metafor elde edilmiş ve bu metaforlar, temalarına göre gruplandırılmıştır. Çalışmada, metaforların ve temaların belirlenmesinin ardından veriler Maxqda programının son sürümünden yararlanılarak değerlendirilmiş ve görselleştirilmiştir.

Çalışmanın güvenilirliği açısından, metaforların, ilgili tema içerisinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceğinin ortaya çıkarılması için uzman görüşüne başvurulmuştur. Bu çerçevede, metaforlara ilişkin temalar ve yapılan kodlamalar, aynı fakültede görev yapan bir öğretim üyesinin de görüşüne sunulmuş ve kodlamaları, araştırmacının kodlama ve kategorileriyle eşleştirilmiştir. Araştırmada görüşüne başvurulmuş uzman, sadece kader ve dağ metaforlarını farklı bir kategoriye yerleştirmiştir. Araştırmanın güvenilirliği, Miles ve Huberman’ın (1994) Görüş birliği / Görüş birliği + Görüş ayrılığı x 100 formülüne

göre hesaplanmıştır. Miles ve Huberman'a göre, güvenilirlik analizi sonucunun %70 üzerinde çıkması, çalışmanın güvenilir olduğunu göstermektedir. İlgili formüle göre bu araştırmada elde edilen sonuç, $34/34+2 \times 100$ formülüne göre, % 94 çıkmıştır. Bu sonuç, araştırmada istenilen düzeyde güvenilirliğin sağlandığını göstermektedir.

Bulgular

Araştırmanın çalışma grubu, Tablo 1'de görüldüğü gibi, Kamu Kurumlarında Stratejik Yönetim seçmeli dersini alan 13 kız ve 31 erkek öğrenciden oluşmaktadır.

Tablo 1: Çalışma Grubu

Katılımcılar	Frekans	Yüzde (%)
Kız	13	30
Erkek	31	70
Toplam	44	100

Katılımcıların strateji kavramına ilişkin metaforları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2: Strateji Kavramına İlişkin Metaforlar

Metafor	Sayı	Metafor	Sayı
Yol	2	Kitap	1
Hayal	1	Vitrin Camı	1
Satranç	5	Savaş	1
Hayat	2	Çarkın Parçası	1
Çiçek Bahçesi	1	Uzay	1
Kılavuz	1	Kader	1
Harita	1	Mermi	1
Yazar	2	Otobüs	1
Puzzle	1	Hamur İşi	1
Kutup yıldızı/yıldız	2	Nar	1
Ağaç/Ağaç Dalları	2	Rüya	1
Saç	1	Tren Vagonları	1
Futbol	2	Bahçıvanlık	1
Dağ	1	Savaş Oyunu	1
İlaç	1	Beklenti	1
Zafer	1	Zaman	1
Sosyal Medya	1	Anne	1

Öğrencilerin strateji kavramına ilişkin metaforları, 6 tematik kategoride toplanmıştır. Kategoriler, Şekil 1’de görüldüğü gibidir.

Şekil 1: Strateji Kavramına İlişkin Metaforların Temalara Göre Dağılımı

Temalar ve temalara dair özellikler aşağıdaki tabloda detaylıca gösterilmiştir.

Tablo 3: Strateji Metaforuna İlişkin Temalar ve Özellikler

Tema ve Metaforlar	Özellikler
Yön tayin eden plan olarak strateji	- Strateji, tepe yönetimin bir fonksiyonudur - Strateji, bir kurumun en genel planıdır ve çerçeve niteliği taşır - Strateji, bir amaca ulaşmak için hazırlanan plandır, hedef odaklıdır
Değişim yaratan bir unsur olarak strateji	- Strateji, farklılık yaratmak ile ilgilidir - Strateji, inovasyon ve yenilik ile ilgilidir - Strateji, fark yaratarak sektörde konumlanmak hatta öncü konuma geçmek ile ilgilidir
Başarı unsuru olarak strateji	- Strateji, oyun teorisine dayanır - Strateji, rekabet üstünlüğü ve performans sağlamak için atılan adımlardır - Strateji, etkinlik ve verimliliğin sağlanması ile ilgilidir - Strateji, analiz etmek, profesyonellik, disiplinli olmak ile ilgilidir
Bütüncül bir plan olarak strateji	- Strateji, kapsayıcıdır - Strateji, katılımcı bir mantıkla hazırlanır ve yürütülür - Strateji, bütüncül bir yaklaşımla tüm birimleri karar alma ve uygulama süreçlerine dahil eder - Strateji, birleştirici ve mobilize edicidir
Geleceğe dönük plan olarak strateji	- Strateji, orta-uzun vadeli geleceğin planlanmasıdır - Strateji, geçmişten ders çıkartarak geleceği şekillendirir - Strateji, belirsizlik ortamında alınan kararlardan oluşur
Sezgisel bir unsur olarak strateji	- Strateji, bilinmeyen geleceğe ilişkin kararlar ile ilgilidir - Strateji, profesyonellik gerektirdiği kadar yaratıcılık ve sezgisellikle de ilgilidir

Strateji kavramına ilişkin metaforların temalara göre dağılımı ve her bir temada yer alan metaforların ağırlığı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

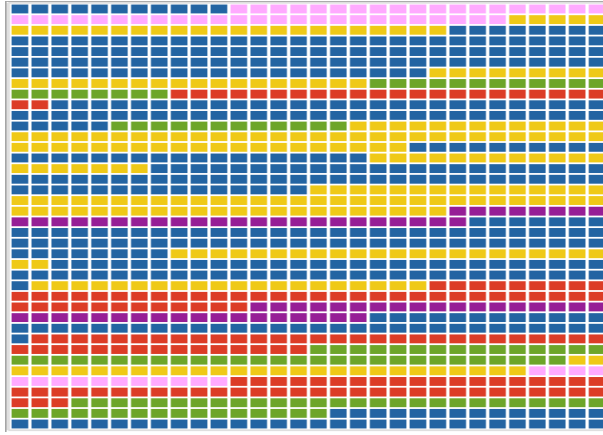
Tablo 4: Temalara Göre Metaforların Dağılımı

Kod Sistemi	metaforlar	TOPLAM
Sezgisel bir unsur olarak strateji	■	2
Geleceğe dönük plan olarak strateji	■	3
Bütüncül bir plan olarak strateji	■	5
Başarı unsuru olarak strateji	■	11
Değişim yaratan bir unsur olarak strateji	■	4
Yön tayin eden plan olarak strateji	■	19
Σ TOPLAM	44	44

Görüldüğü üzere, öğrencilerin strateji kavramına ilişkin metaforları, ağırlıklı olarak yön tayin eden plan olarak strateji teması altında toplanmıştır. Bu temayı başarı unsuru olarak strateji teması, bütüncül bir plan olarak strateji teması, değişim yaratan bir unsur olarak strateji teması, geleceğe dönük bir plan olarak strateji teması ve sezgisel bir unsur olarak strateji teması izlemektedir.

Öğrencilerin strateji kavramına yükledikleri metaforlara göre şekillendirilen temaların belge portresi şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2: Strateji Kavramına İlişkin Temaların Belge Portresi

Belge portresinde yer alan mavi renk, yön tayin eden plan olarak strateji temasına, yeşil renk değişim yaratan bir unsur olarak strateji temasına, sarı renk başarı unsuru olarak strateji temasına, mor renk, bütüncül bir plan olarak strateji temasına, kırmızı renk, geleceğe dönük bir plan olarak strateji temasına ve son olarak pembe renk, sezgisel bir unsur olarak strateji temasına aittir. Metaforlara ilişkin kelime bulutu şekil 3’te yer almaktadır.

Şekil 3: Strateji Kavramına İlişkin Metaforlara Dair Kelime Bulutu

Yön tayin eden plan olarak strateji temasında, 15 adet metafor yer almaktadır. Bu metaforlar, yol, kılavuz, harita, kutup yıldızı/yıldız, anne, kitap, hayat, çiçek bahçesi, ağaç, ilaç, sosyal medya, zaman, vitrin camı, mermi, otobüs şeklindedir. Öğrenciler, gerekçelerinde stratejinin yön belirlediğini, bir noktadan diğerine ulaşmayı sağladığını, dolayısıyla bir amaca veya hedefe yönelik olduğunu, daha da ötesi, stratejinin sorun çözmek ile ilgili olduğunu ve bu nedenle de doğru kullanılması gereken bir teknik olduğunu ifade etmişlerdir. Metaforlardan bazıları aşağıda verilmiştir.

- Strateji, kutup yıldızı gibidir. Çünkü, yolumuzu bulmamızı sağlar (ÖK10).
- Strateji yıldız gibidir. Çünkü, yönümüzü tayin etmemize yardımcı olur (ÖE5).
- Strateji, kılavuz gibidir. Çünkü, en uygun yol ve yöntemleri strateji belirler (ÖK13).
- Strateji, yol gibidir. Çünkü, stratejinin vizyon, misyon, planlama gibi kavramları bir amaç ve hedef belirtir (ÖE3).

Değişim yaratan bir unsur olarak strateji temasında, 3 adet metafor yer almaktadır. Bu metaforlar, yazar, bahçıvanlık, saç şeklindedir. Öğrenciler bu tema altında ele aldıkları strateji kavramını gerekçelendirirken, stratejinin değişim ve yenilik yaratan, farklı bir ürün ortaya koymaya yarayan, daha iyiye ulaşmayı sağlayan bir araç olduğunu ifade etmişlerdir. Metaforlardan bazıları aşağıdaki gibidir.

- Strateji yazar gibidir. Çünkü, her yazar aynı kelimeleri kullanır lakin bütün yazarlar kendini okutamaz (ÖK8).

Başarı unsuru olarak strateji temasında, 6 adet metafor yer almaktadır. Bu metaforlar, satranç, futbol, dağ, zafer, savaş oyunu, savaş şeklindedir. Öğrenciler metaforlarını gerekçelendirirken, stratejinin akıllıca hareket etmek, rakiplere karşı üstünlük elde etmek, kazanmak, başarılı olmak, hamle yapmak ve analiz etmek gibi unsurları kendinde barındırdığını vurgulamışlardır. Metaforlardan bazıları aşağıda sıralanmıştır.

- Strateji, satranç gibidir. Çünkü, satranç tahtası üzerinde belirli görevleri olan taşları kullanarak rakipler birbirine üstünlük kurmak için stratejiler uygular (ÖE2).
- Strateji, satranç gibidir. Çünkü, karşı hamleler yapmak, yenme-yenilme konularını içerir (ÖE7).

Bütüncül bir plan olarak strateji temasında, 5 adet metafor yer almaktadır. Bu metaforlar, puzzle, çarkın parçası, nar, hamur işi, tren vagonları şeklindedir. Bu metaforlar öğrenciler tarafından, stratejinin kapsayıcı ve bütüncül doğasına atıfta bulunularak gerekçelendirilmiştir. Metaforlardan bazıları aşağıdaki gibidir.

- Strateji, puzzle gibidir. Çünkü, bir çok parçanın bir araya gelmesi ile olumlu sonuçlar doğurur (ÖK9).
- Strateji, nar gibidir. Çünkü, toplu bir merkezde yapılır, bir bütünden yola çıkarak tanelere ayrılır (ÖE23).

Geleceğe dönük plan olarak strateji temasında, 3 adet metafor yer almaktadır. Bu metaforlar, beklenti, uzay, kader şeklindedir. Bu metaforlara ilişkin gerekçeler, stratejinin geleceğe dönük bir faaliyet olmasından dolayı bir belirsizlik barındırması temelindedir. Bu temaya konu olan öğrenciler, strateji kavramını, geçmişten ders çıkararak geleceğe dönük adımlar atılması şeklinde algılamışlardır. Metaforlardan bazıları aşağıda verilmiştir.

- Strateji, kader gibidir. Çünkü, bir liderin geleceğe dönük vereceği karar çevresi dahil herkesi etkileyecektir (E19).
- Strateji, beklenti gibidir. Çünkü, geleceği düşünerek ona göre hareket etmektir (ÖE9).

Sezgisel bir unsur olarak strateji temasında, 2 adet metafor yer almaktadır. Bu metaforlar, rüya, hayal kurmak şeklindedir. Bu metaforları geliştiren öğrenciler, stratejinin profesyonellikle birlikte yaratıcılık ve sezgisellik gerektiren sanat yönüne atıfta bulunmuşlardır. Metaforlardan bazıları aşağıdaki gibidir.

- Strateji, hayal gibidir. Çünkü, her seferinde daha iyiyi ve daha güzeli hayal edip hayata geçirmek için uğraşırız (ÖK2).

Değerlendirme ve Sonuç

Strateji kelimesi, askeri kökenli bir terim olup, kavramın yönetim bilimi alanında kullanımı stratejik yönetim düşüncesi çerçevesinde gelişmiştir. Kavram, rekabet üstünlüğü elde edilmesi amacıyla geleceğe dönük kararların bugünden düşünülmesi ve izlenecek yolun/yönün belirlenmesi süreçlerini içermektedir. Dolayısıyla doğası gereği tepe yönetimin bir fonksiyonudur.

Çalışmada araştırmanın öznesi olan Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünde okuyan ve Kamu Kurumlarında Stratejik Yönetim (seçmeli) dersini alan öğrencilerin strateji kavramına ilişkin düşünceleri metaforlar aracılığı ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

Öğrencilerin strateji kavramına ilişkin metaforları incelendiğinde, öğrencilerin algılarında strateji kavramının tepe yönetimin bir fonksiyonu olduğu görülmektedir. Buna göre strateji, bir kurumun en genel planı olarak çerçeve niteliği taşımakta ve bir amaca ulaşmak için hazırlandığı için yön verme niteliği ağır basmaktadır. Yön verme teması aynı zamanda amaca dönük plan yapmak, sorun çözmek, sonuca odaklanmak gibi anlamları da kapsamaktadır. Öğrencilerin bu tema altında strateji kavramına

yükledikleri metaforlar, yol, kılavuz, harita, kutup yıldızı/yıldız, anne, kitap, hayat, çiçek bahçesi, ağaç, ilaç, sosyal medya, zaman, vitrin camı, mermi, otobüs şeklindedir. Çalışma kapsamında en fazla metafor bu tema altında yer almaktadır (15 adet). Dolayısıyla strateji kavramının araştırmaya katılan öğrenciler tarafından yol gösterici, yön belirleyici şekilde algılandığı söylenebilir.

Strateji kavramı, yön verici niteliği ile bağlantılı olarak başarı odaklılık düşüncesini akıllara getirmektedir. Araştırma ile elde edilen sonuçlar da bu durumu destekler niteliktedir. Öğrencilerin metaforlarında başarı odaklı benzetmelerin ağırlıklı olarak futbol, satranç veya savaş oyunları gibi oyunları kapsadığı görülmekle birlikte, tüm metaforlarda vurgulanan ortak nokta, stratejinin rekabet üstünlüğü sağlayıcı nitelikte olmasıdır. Bu anlamıyla strateji kavramına yüklenen metaforların, hamle yapmak, üstün gelmek, disiplinli olmak, akılcı hareket etmek, iyi analiz etmek gibi unsurları da barındırdığı görülmektedir.

Değişim yaratan, yenilikçi, farklılaştırmaya dayanan bir terim olarak düşünüldüğünde strateji, kimsenin yapamadığını yapmak, iyi bir performans göstermek, öncü konuma geçmek, rekabet üstünlüğü elde etmek anlamlarına gelmektedir. Çalışmada bu tema altında tespit edilen metaforlar, yazar, bahçıvanlık, saç şeklindedir.

Strateji, örgütün en genel anlamdaki planı olduğu için bütünleştirici ve kapsayıcı bir niteliğe de sahiptir. Bağlantılı olarak, çalışmada yer verilen bütüncül bir plan olarak strateji teması, stratejini motive edici, birleştirici, katılımcı doğasına atıfta bulunmaktadır. Bu tema altında çalışma ile elde edilen 5 adet metafor bulunmaktadır. Bu metaforlar, puzzle, çarkın parçası, nar, hamur işi, tren vagonları şeklindedir.

Kavram aynı zamanda uzun vadeli olmasından dolayı geleceğe dönük bir nitelik arz etmektedir. Çalışmada bu yönde çıkan metaforlar, geleceğin belirsizliğine ve bilinmezliğine vurgu yapan ve geçmişten ders çıkarılmasını da işin içine katan, beklenti, uzay, kader metaforlarıdır. Son olarak soyut ve sezgisel bir kavram olarak strateji, bu çalışmada, rüya ve hayal metaforları ile anlam bulmuştur.

Kaynakça

1. Aslan, S. (2013). Birleştirilmiş sınıflarda görev yapan öğretmenlerin “öğretmen” kavramı ile ilgili algılarının metaforik incelenmesi. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(6), 43-59.
2. Aswathappa, K., ve Reddy, G. S. (2010). *Strategic management. [electronic resource] : Concepts and Cases*. Mumbai: Himalaya Pub. House.
3. Aydın, İ. Seçkin ve Pehlivan, Ahmet (2010). Türkçe öğretmeni adaylarının “öğretmen” ve “öğrenci” kavramlarına ilişkin kullandıkları metaforlar. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* , 5(3), 818-842.
4. Brennan, L. L., ve Sisk, F.A. (2015). *Strategic Management : a Practical Guide*. New York: Business Expert Press.
5. Cerit,Y. (2008). Öğretmen kavramı ile ilgili metaforlara ilişkin öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin görüşleri, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(4), 693-712
6. Çapan, B. E. (2010). Öğretmen adaylarının üstün yetenekli öğrencilere yönelik metaforik algıları. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (12), 140-154.
7. Çelikten, M. (2006). Kültür ve öğretmen metaforları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 1-7
8. Çetin, A. (2016). An Analysis of Metaphors Used by High School Students to Describe Physics, Physics Lesson and Physics Teacher. *European Journal of Physics Education*, 7(2), 1-20.
9. De Kluyver, C. A. ve Pearce, J. A. (2015). *Strategic Management : an Executive Perspective*. New York: Business Expert Press.
10. Demircioğlu, E. ve Kantekin, S. (2019). Tarih Pedagoji Programı Öğrencilerinin Tarih Kavramına İlişkin İnançlarının Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), 332-346.
11. Döş, İ. (2010). Aday öğretmenlerin müfettişlik kavramına ilişkin metafor algıları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(3), 607-629.
12. Ekici, G. ve Akdeniz, H. (2018). Öğretmen Adaylarının “Sınıfta Disiplin Sağlamak” Kavramına İlişkin Algılarının Belirlenmesi: Bir Metafor Analizi Çalışması, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* (33), 26-37
13. Ertürk, R. (2017). İlkokul Öğrencilerinin “Öğretmen” Kavramına İlişkin Metaforik Algıları, *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 1-15
14. Gül, S. K. ve Kırılmaz, M. (2013). *Kamu Kurumlarında Stratejik Yönetim*, Ankara: Adalet.
15. Koç, E. S. (2014). Sınıf öğretmeni adaylarının öğretmen ve öğretmenlik mesleği kavramlarına ilişkin metaforik algıları. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(15), 47-72
16. Miles, M.B., ve Huberman, A.M. (1994). *Qualitative Data Analysis An Expanded Sourcebook*. Thousand Oaks, CA: Sage
17. Örcü, D. (2012). İlköğretim sınıf öğretmenlerinin sınıfa ve sınıf yönetimine ilişkin metaforik bakışları: Karşılaştırmalı bir durum çalışması. *İlköğretim Online*, 11 (2), 342-352.
18. Pekdoğan, S. ve Kanak, M. (2015). Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Yaratıcılığa İlişkin Algıları: Metafor Analizi Örneği, *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(3), 138-147.
19. Pektaş, M. ve Kıldan, A. O. (2009). Farklı branşlardaki öğretmen adaylarının “öğretmen” kavramı ile ilgili geliştirdikleri metaforların karşılaştırılması. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 271-287
20. Polat, S., Apak, Ö. ve Akdağ, M. (2013). Investigation of Primary Student Teachers' Perceptions about the Concept of Academician through Metaphor Analysis, *İnönü University Journal of The Faculty of Education*, 14(2), 57-78
21. Saban, A. (2008), Okula ilişkin Metaforlar, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, (55), 459-496
22. Subba Rao, P. (2010). *Strategic Management. [electronic resource]*. Mumbai: Himalaya Pub. House

23. Sudajit-apa, M. (2017). A Critical Metaphor Analysis of Disability Identity and Ideology in the Thai Undergraduates' Home for Children with Disabilities Website Project. *Advances in Language and Literary Studies*, 8(5), 79-88
24. Turhan, M. ve Yaraş Z. (2013). Öğretmen ve öğrencilerin öğretmen, disiplin, müdür, sınıf kuralları, ödül ve ceza kavramlarına ilişkin metafor algıları, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(23), 129-145.
25. Umuzdaş, S. ve Umuzdaş, M.S. (2013) Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Müzik Dersine İlişkin Algılarının Metaforlar Yoluyla Belirlenmesi, *International Journal of Human Sciences*, 10(1), 719-728
26. Yıldırım, A., Ünal, A. ve Çelik, M. (2011). Öğretmen kavramına ilişkin öğretmen, yönetici ve müfettiş algılarının analizi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2(8), 92-109
27. Yılmaz, F., Göçen, S. ve Yılmaz, F. (2013). Öğretmen adaylarının öğretmen kavramına ilişkin algıları: bir metaforik çalışma. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(9), 161-164
28. Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
29. Jin, K. Y., ve Yoon, K. H. (2017). Cooperating teachers' perceptions on student teachers through metaphor analysis. International Information Institute (Tokyo). *Information*, 20(11), 7995-8002.

21. YÜZYILIN LİDERSİZ ÖRGÜTLERİ: HOLAKRASI

Didem ÖZTÜRK ÇİFTÇİ¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Ordu Üniversitesi Fatsa Meslek Yüksek Okulu.

1. GİRİŞ

Liderlik, tarih boyunca grup düzeyinde başarının belirleyicilerinden birisi olarak kabul edilmesi nedeniyle hem genel anlamda yönetim bilimi, hem de örgütsel davranış alanında oldukça popüler bir konu olmuştur. Günümüze kadar liderlik, başarılı bir sezon iyi bir koç, askeri bir zafer iyi bir kumandan, üretken bir çalışma grubu ise başarılı bir yönetmen gerektirir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bu bakış açısı ise, liderin hak edip etmediğine bakılmaksızın başarı ya da başarısızlıktan paylarına düşenden çok daha fazla sorumlu tutulması sonucunu da beraberinde getirmektedir (Cherrington 2007). Bir başka ifadeyle, yönetim bilimi ve örgütsel açıdan bakıldığında liderliğin gerekli olduğu, liderlerin çalışanlar açısından önemli olan ve geleceğe dönük birçok konuda belirleyici rol üstlenen birer kâşif olduğu (Bernstein, Bunch, Canner ve Lee) varsayımı günümüze kadar yaygın olarak kabul görmüştür.

Son yıllarda ise yapılan araştırmalar, geleneksel yönetim yaklaşımlarının aşırı rekabetçi ve hızlı değişen bir ortamla başa çıkmak için yetersiz olduğunu göstermektedir (Rishipal, 2014: 56; Velinov, Vasilev ve Denisov, 2018). Bu bağlamda “Yönetilenlerin artık gerek kamusal gerekse örgütsel anlamda ne şekilde liderlik ettiğine bakmaksızın liderlere rıza gösterme konusunda daha sorgulayıcı oldukları bir aşamaya mı gidiyoruz?” sorusu da gündeme gelmektedir (Ovans, 2012). Bu soru aynı zamanda geçtiğimiz yüzyıl boyunca organizasyonları oluşturmak için kullanılan dikey hiyerarşi ve yönetim ihtiyacı gibi kavramlarda kökten bir değişimin başlangıcına da işaret etmektedir (Van De Kamp, 2014). Söz konusu değişim işletmelerin yönetim modellerinin daha çevik, esnek, uygulanabilir, yeterli, hızlı adapte olabilen ve sürdürülebilir olması gerektiğinin farkına varmasıyla gerçekleşmiştir (Velinov ve Denisov, 2017). Yönetim yaklaşımlarındaki farklı bakış açıları, örgütlere yönelik yalın, uyarlanabilir ve dağıtılmış otorite gibi vaatler içeren yeni lidersiz yönetim biçiminin tarifine de zemin hazırlamaktadır.

Bu araştırma, 21. Yüzyılın en yeni yönetim yaklaşımlarından birisi olan lidersiz yönetim, başka bir ifadeyle “Holakrası” ile ilgili kavramsal bir temel oluşturmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Holakrası kavramı ile ilgili yapılan taramada özellikle yurtiçi yazında konu ile ilgili çok az sayıda araştırma olduğu tespit edilmiştir. Kavramın oldukça yeni olması nedeniyle, teorik temellerini oluşturmanın hem sonraki araştırmalar hem de uygulayıcılar açısından önem arz ettiği ifade edilebilir. Ayrıca, bu yeni yönetim biçimi henüz hakkında kesin yargılar oluşturacak kadar uygulama ve teori açısından deneyimlenmemiş olduğundan, araştırmada holakrasinin temel özellikleri yanında araştırmacılar tarafından olumlu ve olumsuz olduğu değerlendirilen tarafları ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir.

2. HOLAKRASİ KAVRAMININ TANIMI VE ORTAYA ÇIKIŞI

“Holakrası” teriminin, aynı zamanda daha büyük bir bütünün parçası olan bir bütünsel yapıyı ifade eden “holon” kelimesinden türediği ve terim olarak ilk kez 1967 yılında yayınlanan “The Machine in Ghost” kitabında Arthur Koestler tarafından kullanıldığı kabul edilmektedir (Robertson 2006).

Holakrası konusunda yapılan bazı araştırmalar, kavramın ortaya çıkışını 2000’li yılların başı olarak işaret etmekle birlikte, holakrasinin uzun süredir var olan yönetim biçimlerinin bir entegrasyonu olduğunu, hatta bugünün holakrasisinin aslında bir çeşit rafine edilmiş sosyokrazi olduğunu ifade eden çalışmalar da mevcuttur (Robertson, 2006; Krasulja, Radojevic and Janjusic, 2016). Bu çalışmalar, holakrasinin 1940’lı yıllarda Quaker eşitlikçi ilkelerini örgütlere uyarlamının bir yolu olarak Hollanda’da öngörülen bir örgütsel yönetim sistemi olan sosyokrasinin iyileştirilmiş şekli olduğunu ileri sürmektedir (Robertson, 2006).

Sosyokratik model, ilk olarak Hollandalı bir mühendis olan Gerard Edenburg tarafından sibernetik alanındaki ilkeler kullanılarak geliştirilmiş ve Endenburg Elektroteknik şirketinin yönetiminde başarıyla uygulanmıştır. Sonraları son derece popüler hale gelen sistem gerek Hollanda'da gerekse dünya genelinde çok sayıda şirket tarafından kullanılmaya başlanmıştır (Buck ve Gerard, 2012). Holakrasinin içerisinde yer alan ve birçoğu sosyokratik yönetim biçimine dayanan dairesel örgüt yapılanması, bütünleştirici karar alma mekanizması, dinamik yönetim gibi özellikler, iki kavram arasındaki ilişkiyi daha net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Her ne kadar kavramsal temelleri 1900'lü yılların ilk çeyreğine, terim olarak kullanımı ise 1900'lü yılların sonuna dayanıyor olsa da Holokratik yönetim biçiminin örgütsel uygulamalar anlamında ilk kez 2000'li yılların başında Ternary yazılım şirketi başkanı Brian Robertson tarafından gündeme getirildiği söylenebilir. Robertson, 2001 yılında kurmuş olduğu şirketin giderek büyüyen yapısının ortaya çıkarmış olduğu yapısal sorunları çözmek amacıyla, ekipler arası işbirliği ve oluşturulan takımların kendilerini yönetmelerine olanak sağlayan bir takım yenilikçi çözümler ortaya koymuştur (Krasulja, Radojevic and Janjusic, 2016). Robertson'ın bu yenilikçi çözüme yönelik uygulamaları, holokratik yönetim ya da diğer bir ifadeyle lidersiz yönetim biçiminin günümüz modern yönetim yaklaşımları içerisinde yerini almasının başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Holakrasinin yukarıda incelenen tarihsel gelişim sürecinin ulaştığı nokta ve günümüzde gerek araştırmacıların gerekse de işletme yönetimleri ve medyanın bu derece dikkatini çekmesine yol açan gelişmenin ise, 1999 yılında kurulan ve 2009 yılında Amazon tarafından satın alınan çevrimiçi giyim sektörü perakendecisi olan Zappos şirketinin 2013'ten bu yana, holakrasiyi uygulamaya yönelik radikal adımlar atmasıyla gerçekleştiği söylenebilir (Kumar ve Mukherjee, 2018; Altman 2016; Krasulja, Radojevic and Janjusic, 2016). Bugün ise dünya genelinde yüzlerce şirketin, holokratik yönetim şeklini uyguladığı bilinmektedir (Robertson, 2015).

Yönetim alanında yeni bir kavram olmasına ve araştırmalara yeni yeni konu olmasına rağmen, birçok unsuru bir arada barındırması ve çerçevesinin henüz çizilmemiş olması nedeniyle holakrasiyi tanımlamaya yönelik farklı ifadeler bulunmaktadır.

Robertson holakrasiyi, *"Bir işletmeyi yönetmek için geleneksel kural ve yöntemlerden farklı olarak hiyerarşik düzen yerine tüm takım üyelerinin etkileşim içinde yapılması gerekenleri düşünüp sonuca bağladığı ve insanların ne yapması gerektiğine karar veren yöneticiler yerine özerkliğin derecesi ve biçimini belirleyen bir dizi kuralın söz konusu olduğu yönetim biçimi"* şeklinde tanımlamıştır.

Robertson tarafından yapılan tanım ile örtüşen unsurlar barındıracak şekilde Altman (2016) da, organizasyon yapılarını karşılaştırmalı olarak incelediği makalesinde, holakrasiyi, *"Bürokrasinin yeniliği ezmediği dinamik bir çalışma ortamı oluşturmak amacıyla, takımlara ve bireylere daha fazla özerklik veren esnek bir organizasyon yapısı"* şeklinde tanımlamaktadır. Yazar ayrıca, holakraside geleneksel yönetimden farklı olarak, sadece liderlerin değil herkesin sesi olduğunu, çalışanların dar iş tanımlarına sıkışmak yerine geniş ve esnek rollere sahip olduğunu ve şimdiye kadar alışılmış olan hiyerarşik organizasyon yapıları yerine eş merkezli sorumluluk çemberlerinin yer aldığını belirtmektedir.

David Allen ise holokratik yönetim şeklinin, şirketlerin tüm sorun ve ikilemlerine yönelik evrensel bir çözüm olmadığını ancak, bu sorun ve ikilemleri tanımlamak, sınırlarını belirlemek ve değerlendirmek için en uygun zemini hazırlama konusunda etkili olduğunu ifade etmektedir (HolacracyOne, 2015).

Holacracy.org verilerine göre günümüzde binin üzerinde organizasyon kısmen ya da tamamen holokratik yönetim biçimini benimsemektedir. Bu yapıyı adapte eden ilk şirketlerden birisi olan Amazon'un e-ticaret şirketi Zappos, 2013 yılından itibaren holakrasiyi bir yönetim modeli olarak kullanmaktadır. Ağırlıklı olarak Amerika, Hollanda, Almanya ve İsviçre'de olmak üzere, farklı sektörlerde ve büyüklükte birçok şirketin sistemi uygulama ya da adaptasyon aşamasında olduğu söylenebilir. (<https://hbrturkiye.com/blog/kisitlardunyasindaorganizasyonlarin-gelecegi-holakrasi> ; 29.04.2019).

3. HOLAKRASİDE ÖRGÜTSEL YAPILANMA VE İŞLEYİŞ

3.1. Holakrasinin İşleyişi ve Hiyerarşik Yapıdan Farklılaştığı Noktalar

Holokratik yapılarda, yönetsel hiyerarşinin yapı taşı olan yönetici ve ast arasındaki hiyerarşik raporlama ilişkisi ortadan kalkmakta ve tüm çalışanlara iyi tanımlanmış karar verme süreçleri sayesinde hem sorumluluk hem de özerklik birlikte verilmektedir (Kinneen ve Younas, 2018). Holakrasinin bilinen lider merkezli yönetimden uzaklaşarak, yetkiyi ve sorumluluğu dağıtması, temelde tek bir kişinin (bu kişi tüm liderlik özelliklerine sahip olsa dahi) alacağı kararların, birçok kişinin katılımı ve fikir alışverişi ile verilen kararlardan iyi olamayacağı düşüncesine dayanmaktadır (Robertson, 2015).

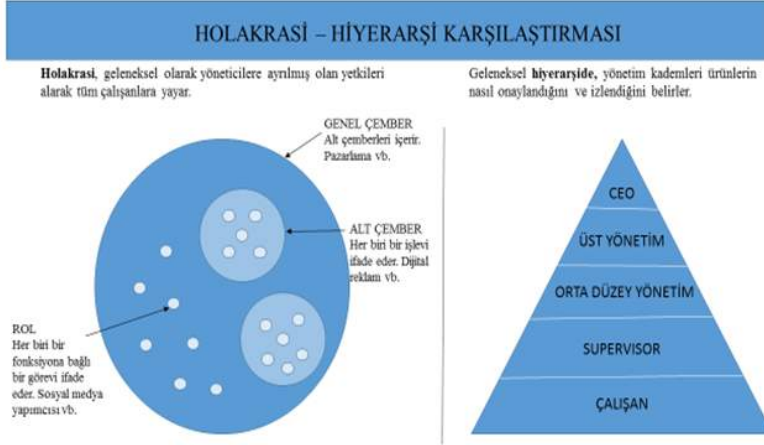
Bu yönetim biçiminde ayrıca, çalışanların yapması gerekenler konusunda karar verici konumunda bulunan yöneticiler yerine özerkliğin sınırlarını ve nasıl hayata geçirileceğini belirleyen kurallar söz konusudur (Sarioğlu Uğur, 2017). Holakrasinin kaosa yol açacağını düşünenlerin aksine bu yapı, otoriteyi paylaşmak ve güvenin sağlanması için dikkatlice deneyerek oluşturulmuş kurallar ve süreçler sayesinde organizasyonun kendi kendini yönetmesini sağlayabilecek uygun bir seçenek haline gelmektedir (HolacracyOne, 2015).

Kendi kendini yöneten lidersiz örgütlerin temelini kendi kendini yöneten takımlara dayandığı ifade edilebilir. Holokratik yönetim biçiminde diğer yönetim biçimlerine göre çok daha fazla sayıda takım vardır. Bu takımlar çemberler şeklinde oluşturulmuştur. Takımların içerisinde bireysel roller birlikte tanımlanır ve atamalar birlikte yapılır. Söz konusu modüler örgütlenme yapısı, takımların birimler veya departmanlar şeklinde düzenlenmesine kıyasla uygulamaları hayata geçirmede çok daha hızlı olmayı mümkün kılmaktadır (Bernstein, Bunch, Canner ve Lee, 2016).

Klasik hiyerarşik örgüt yapısı ile holokratik örgüt yapısını karşılaştıran Şekil 1'de görüldüğü gibi holakrasi, klasik kademeli hiyerarşik yapıdan farklı olarak, genel çember içinde yerleşmiş olan, örgütün büyüklüğüne bağlı olarak bir ya da daha fazla alt çember ile alt çemberlerin içerisinde konumlanmış olan rol çemberlerinin oluşturduğu modüler bir yapıyı ifade etmektedir (Kinneen ve Younas, 2018). Bu noktadan hareketle, holokratik örgüt yapısının geleneksel hiyerarşik yapıya tercih edilmesinin temelde iki nedeni olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, yönetici ve ast arasındaki hiyerarşik raporlama ilişkisini sona erdirerek, bireylerin ve grupların kendilerini yönetmelerine izin vermesi; diğeri ise statik bir işletme yapısı oluşturmak yerine dinamik bir süreç şeklinde işlemesidir (Lee ve Edmondson, 2017).

Şekil 1'de görülen çember şeklindeki yapı, aynı zamanda tipik bir holokratik yapıyı da özetlemektedir. Şekilde yer alan ve "Holon" olarak adlandırılan her bir çember, hem kendi başına organize olan bir varlık, hem de daha büyük bir çemberin parçasıdır. Bu nedenle, her ne kadar kendisini yönetme özerkliği ve yetkisi varsa da, sistemdeki diğer çevre unsurları ile (diğer çemberler) koordinasyonu sağlamalıdır (HolacracyOne, 2015). Holokratik yönetim biçiminde, her çemberin üst çember ile birlikte oluşturulmuş

amaçlara doğru ilerlemek, kendi süreçlerini yürütmek, ölçmek ve kontrol etmek için verilmiş yetki ve sorumlulukları vardır. Herhangi bir ekip üyesi, gerçek durum ile olması gereken arasında bir farklılık gördüğünde, tüm çalışanların katıldığı bir toplantı düzenlenir ve herkesin söz konusu problemin çözümüne katkıda bulunması beklenir (Robertson, 2015).

Şekil 1: Holokratik yapı ile hiyerarşik yapının karşılaştırılması.

Kaynak: Feloni (2016)'dan uyarlanmıştır.

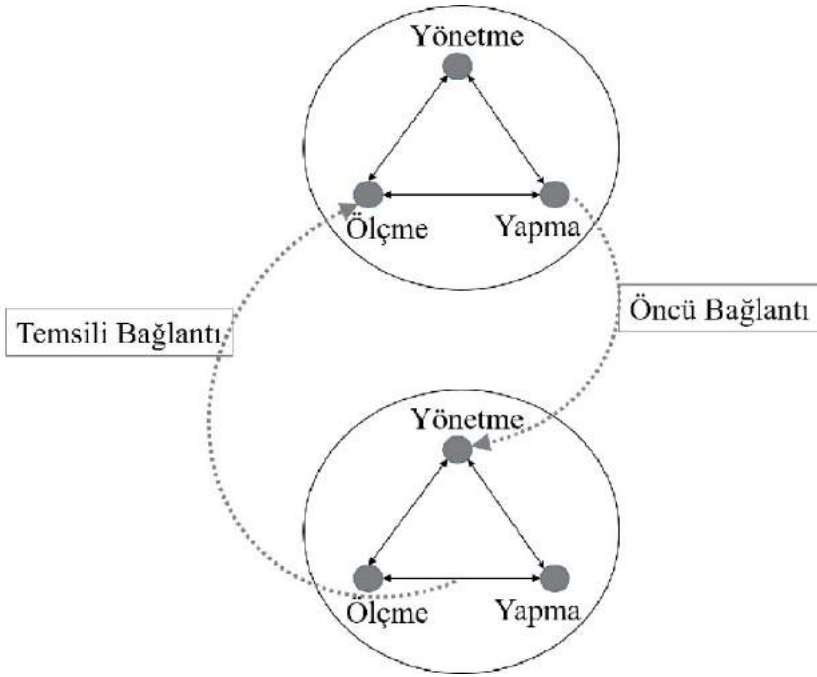
Verimliliği sağlamak ve sürdürmek için yapılan yönetsel ve taktiksel toplantılar sadece mükemmel çözümlere değil uygulanabilir kararlara da hızlı bir şekilde ulaşmaya odaklandığından herhangi bir kararın herhangi bir çember üyesi için gerginlik yaratması durumunda belirlenen bir zamanda karar yeniden gözden geçirilebilir. Ayrıca her çember, politikaları belirlemek, işlevsel alanlar ve rolleri belirlemek, hesap verebilirliği sağlamak amacıyla da düzenli olarak toplanır. Bir başka ifadeyle, holokratik yapılarda, hiyerarşik düzende yer alan ve aslında bireyin yaptığı işle bağlantısı çoğu zaman net olmayan genel kabul görmüş unvanlar ortadan kaldırılarak, bunların yerine yetki ve sorumluluk içeren tanımlanmış roller getirilmiştir (Van De Kamp, 2014). Bu nedenle rollerin tasarlanması, dağıtılması konularında da çalışanlar birlikte hareket etmekte ve çember üyeleri, çemberi geri götürdüğüne inandıkları rol dağılımı ya da değişimlerine itiraz edebilmektedir. Rollerin tasarlanmasına ve dağıtılmasına ilişkin bu yapı, işlerini yaparken kendilerini geliştirebilmelerine de olanak sağlamaktadır.

Geleneksel örgütlerde her çalışan bir tane kapsamlı şekilde tanımlanmış rol çerçevesinde çalışırken, holokratik örgütlerde bir çok farklı rolden oluşan bir portföy söz konusudur. Örneğin, Zapoo's'da bir çalışanın ortalama 7,4 rolü olduğu bilinmektedir (Bernstein, Bunch, Canner ve Lee, 2016).

3.2. Holakrasinin İşleyişine İlişkin Örnek Uygulamalar

Holakrasi kavramının ortaya çıkışında etkili olduğu bilinen Ternary Yazılım Şirketi yöneticisi Brian Robertson, şirketlerinde uyguladıkları holokratik işleyişi Şekil 2'de görülen çemberler arası ilişkiler ile açıklamaktadır. Şekilde görülen her çember aynı zamanda daha geniş bir çemberin parçasıdır ve çevresini bu geniş çemberin diğer

fonksiyonları ve alt çemberlerle paylaşır. Çemberler, kendi içinde yer aldığı ölçek seviyesini yönetmek için kendi politikalarını ve kararlarını verme (yönetme), bu kararlar doğrultusunda faaliyet gösterme (yapma) ve yapılanlar ile ilgili geri bildirim elde etme (ölçme) konularında özerktir. Ancak, her çemberde üretilen bilgi, aynı zamanda diğer çemberler için de geri bildirim oluşturmaktadır (Robertson 2006). Bu nedenle, bir çember tüm işleyiş boyunca, diğer çemberlerin ihtiyaçlarını dikkate almalıdır. Aslında sistem bu şekilde, bir çemberin kendini diğer çemberlerden soyutlamasının önüne geçmektedir. Bunu başarmak için, genel çember içerisinde yer alan iki farklı alt çember her zaman en az iki rolle (ve bu rolleri üstlenen iki çalışan) birbirine bağlanır. Bu çift bağlantı holakrası sisteminin tüm aşamalarında yer almaktadır. Şekil 2’de çemberler arası ilişkiyi oluşturan “Temsili (Representative)” ve “Öncü (Lead)” bağlantılar görülmektedir. Öncü bağlantı, temelde klasik hiyerarşik yapıda “yönetici” olarak yer almaktadır. Ancak temsili bağlantı, her çemberin içinden çember üyeleri tarafından seçilen bir üyenin, bilgi akışı sağlamak üzere üstlendiği aracılık rolüdür. Robertson, sistemde bu bağlantıların yanı sıra, ayda bir kez ya da gerektiğinde daha sık olmak üzere günlük işlerin etkin planlanmasına ve yürütülmesine yönelik operasyonel ve birlikte nasıl çalışılacağını ve amaçlara ulaşmada gerekli rollerin belirlenmesine yönelik yönetimsel toplantılar gerçekleştirildiğini de vurgulamaktadır (Robertson, 2007).

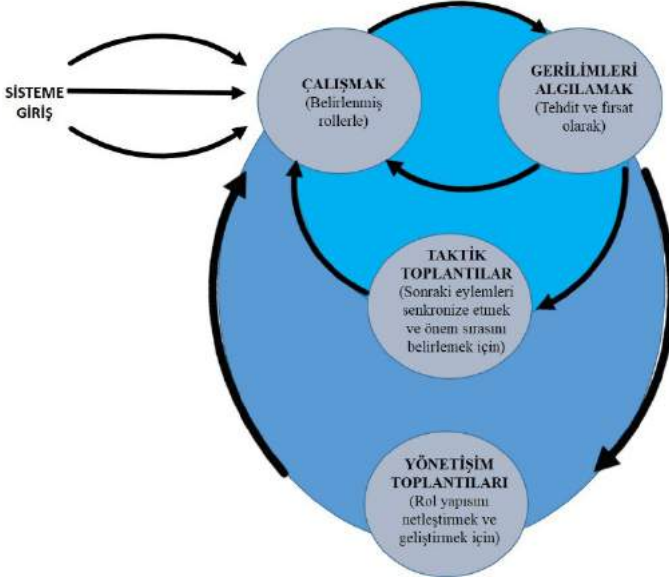

Şekil 2: Holakrası işleyiş biçimi (Ternary örneği).

Kaynak: Robertson (2006) ‘dan uyarlanmıştır.

Holakrasinin uygulanış biçimi, bu yönetim şeklini benimseyen ilk işletmelerden birisi olan Zappos’ un yapısını ve işleyişini özetleyen Şekil 3’de de net bir şekilde görülebilir. Şekilde istenen durum ile gerçekleşen arasındaki farkı ifade eden gerilim

durumlarının, taktiksel ve yönetsel toplantılar ile değerlendirildiği, ayrıca her iki toplantıda alınan kararlar doğrultusunda işlerin belirlenen roller dâhilinde gerçekleştirildiği bir döngü görülmektedir.

Şekil 3: Holakrasi işleyiş biçimi (Zappos örneği).

Kaynak: Thomas ve Silverstone, (2015)'den uyarlanmıştır.

Her iki işleyiş de incelendiğinde, özellikle çemberler ve alt çemberler ile taktik ve yönetsel toplantıların her iki uygulamada da yer aldığı görülmektedir. Yine de sistemin farklı sektör ve işletmelerdeki uygulamalarında bir takım farklılıklar olabileceği ifade edilebilir.

4. HOLAKRASI HAKKINDA YANLIŞ BİLİNERLER

Holakrasi, 21. Yüzyılın en yeni, en az uygulanmış ve akademik anlamda araştırmalara en az konu olmuş yönetim yaklaşımlarından birisidir. Bu nedenle, kavram hakkında yanlış bilinen bazı noktalar ve bu noktalara ilişkin açıklamalar aşağıda kısaca belirtilmiştir;

Holakrasi belirli bir yapısı olmayan kaotik bir örgütlenme biçimidir; Aksine, holokratik örgütlerde şeffaflık ve açıklığı sağlayan yapılandırılmış bir sistemin varlığından açıkça söz edilebilir. Bu tip örgütlerde, iç içe geçmiş çemberlerden oluşan bir organizasyonel yapı söz konusudur. Bu çemberler, birçok alt çember ve bu alt çemberler de rolleri ifade eden daha alt çemberleri içerir (Bernstein, Bunch, Canner ve Lee, 2016). Her rolün bir amacı, sorumlulukları, yetkileri ve kontrol edilmesi gereken alanları vardır. Bu roller, gerçeklerle uyumlu olmaları ve rollerin başarılı bir şekilde gerçekleştirilebilmelerini sağlamak amacıyla özel toplantılarda gerçek zamanlı olarak güncellenir (Bowers, 2014).

Holakrasi kurumsal hiyerarşinin terk edilmesi demektir; Holokratik örgütlerde klasik anlamda basamaklı ve komuta-kontrol temelli bir hiyerarşi söz konusu olmasa da, düşünülenin aksine hiyerarşinin tamamen yok olduğu bir yapıdan söz etmek doğru bir

yaklaşım değildir (Romme, 2015). Bu yönetim biçiminde farklı olan, otoritenin örgüt yapısında bulunan çemberler sayesinde her yönde hareket edebilmesidir.

Holokratik yönetimde tüm kararlar tam uzlaşa ile alınır; Tüm ekip alınan kararlara katılmak zorunda değildir. Çemberin herhangi bir üyesi kararlara ilişkin farklı öneriler ve değişiklikler sunabilir. Eğer bu değişiklikler, çemberin diğer üyeleri tarafından kabul görürse, bir başka ifadeyle çembere zarar vermeyecek bir öneri olduğu düşünülürse bu kararlar uygulanır (Bernstein, Bunch, Canner ve Lee, 2016).

Şirketler holakrasiye geçişe karar verdikten sonra bunun için özel bir stratejiye ihtiyaçları yoktur; Holakrasiye geçiş, tepe yönetiminden gelen bir emirle gerçekleşmeyecek kadar karmaşık ve doğru yönetilmesi gereken bir süreçtir. Geçiş süreci çoğunlukla bu konuda uzman bir ekip ile yönetimin bir araya gelerek, adaptasyonu kolaylaştıracak pilot uygulamalar, ortak hedeflerin belirlenmesi ve holakrasinin bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde uygun olup olmadığının test edilmesi şeklinde birden fazla işlemi içeren bir stratejik bir yaklaşım gerektirmektedir (Romme, 2015).

5. NEDEN HOLAKRASİ?

21. yüzyılın, yaşamın hemen her alanına getirdiği ve halâ sonlanmamış olan değişim rüzgârı, yönetim alanında bu güne kadar kabul edilen temel ilkelerin (Benimsenmiş en yaygın tanım olan “Başkaları vasıtasıyla iş görme” de dâhil) de sorgulanmasını gerekli kılmıştır. Bu değişikliklerden ilki; hızlı bilgi akışları ve ani teknolojik gelişmelerin yarattığı değişimin baş döndürücü hızının, katı hiyerarşik yönetim şekline karşı sorgulayıcı bir yaklaşım oluşmasına neden olmasıdır (Lee ve Edmondson, 2017). Günümüzde, işletme çevresi veya müşteri ihtiyaçları hızla değiştiğinden, yönetsel prosedürlerin ve raporlama faaliyetlerinin yavaş yürümesi işletmeyi başarıya götürecek fırsatların kaçırılmasına neden olmaktadır. Bu bakış açısı, geleneksel yönetim yaklaşımlarının aşırı rekabetçi ve hızlı değişen bir çevre ile başa çıkmak için yetersiz olduğu şeklinde de ifade edilebilir (Rishipal, 2014). Bu nedenle, işletmeler daha az hiyerarşik basamak içeren, çevresel değişimin hızına ayak uydurabilecek holakrasi gibi yeni yönetim biçimlerini değerlendirmeye başlamıştır.

21. yüzyılda daha az hiyerarşik yapıların ilgi görmesine neden olan değişimlerden birisi de, yöneticilerinden farklı beklentileri olan, işe adanmışlıkları yüksek ancak farklı seçeneklere sahip oldukları konusunda oldukça bilinçli, bu nedenle sıkıcı bir iş ya da istenmeyen bir patron karşısında işten ayrılma konusunda kararlı davranabilen Y kuşağının çalışma yaşamında aktif rol üstlenmesidir (Birkinshaw, 2014). İşletmelerin sahip oldukları en özgün, taklit edilmesi en zor kaynak olan insan kaynağının Y kuşağı tarafından kazanılan yeni formunun, işletmeleri bu eşsiz insan kaynağını elde tutmak için farklı yönetsel yaklaşımların değerlendirilmesi gerektiği noktasına getirdiği söylenebilir.

Teknolojide yaşanan hızlı gelişim gerek toplumların gerekse işletmelerin şeffaflık kavramına bakışını da değiştirmiştir. İşletmeler açısından daha fazla şeffaflık artık “Ayrıcalıklı bilgi” duvarının arkasına saklanılamayacağı anlamına gelmektedir. Bu durum, sahip olunan kaynakların daha çok hoşgörü ve otorite paylaşımı doğrultusunda değerlendirilmesini de gerekli kılmıştır (Birkinshaw, 2014). Bu noktada, holokratik yaklaşım, sahip olduğu çember biçimindeki yapılanma, gelişmiş iletişim ve otoritenin yayılması özellikleri ile şeffaflık sürecine uyumu kolaylaştırmaktadır.

6. HOLAKRASİNİN OLUMLU VE OLUMSUZ YÖNLERİ

6.1. Holakrasinin Olumlu Yönleri

Çoğunlukla, geleneksel yöntemlerin amaçlara ulaşmada en kesin ve hızlı yol olduğu düşünülse de, tüm çalışanların karar verme mekanizmalarında yer almasını destekleyerek onları birer girişimciye dönüşme konusunda teşvik eden bu yatay sistem, çalışanlara ortak zekânın bir parçası olma fırsatı da sunmaktadır. Holokratik örgütler bunu, çalışanlardan gelen hiçbir bir fikri, şirkete açıkça zarar vereceği düşünülmediği sürece yok saymayarak ve çalışanların tümünü yatay bir yetki dağılımı ile yetkilendirerek gerçekleştirmektedir. Çalışanların bir rol üstlendiğinde bunu kendi yöntemleri ile yapabilme serbestliğine sahip olmasının, sadece örgütün verimliliğini artırmakla kalmadığı inovasyon ve uyum konularında da olumlu etkileri olduğu, böylece Y ve Z kuşağının iş yaşamından beklentilerini çok daha tatmin edici bir şekilde karşılayan ve nitelikli bir sistem önerildiği ifade edilebilir (Morahoğlu, 2015).

Holakraside artan şeffaflık ve unvanların ortadan kalkması, çalışanlar arasında kirli enformasyon ve katı hiyerarşiden kaynaklanan çatışmaların azalması etkili olmakta, ayrıca tüm çalışanların eşit yeki ve sorumluluklarının olması, işe adanmışlıklarının artması konusunda da olumlu etki yaratmaktadır (Russo, 2014).

Sistemin avantajlarından birisi de karar alma mekanizmalarında hız ve kıvraklık sağlamasıdır. Çalışanlara belirlenmiş roller ile devredilen yetki, hızlı tepki verebilme ve dolayısıyla hızlı karar alabilmeyi sağlamaktadır. Bürokrasinin olmayışı da alınan kararlarla ilgili uzun bekleyiş ve onaylama sürelerini ortadan kaldırmaktadır (<https://medium.com/@piotrmajchrzak/ourholacracyexperience-what-it-is-and-why-it-works-564a36bdfbd7>). İşletmeler açısından artan rekabet ile başa çıkabilme konusunda fark yaratacak olan hızlı karar alma yeteneği, holakrasinin sağladığı olumlu bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Holakrasiyi benzersiz kılan diğer özellikler; son derece esnek bir yapı, yüksek düzeyde uyarlanabilirlik, tüm paydaşlarla belirsizliği gidermede yüksek düzeyde uyum, sistematik bir işleyiş, çalışanların işletmelerin tüm faaliyetlerine yüksek katılımı şeklinde sıralanabilir (Krasulja, Radojevic and Janjusic, 2016).

5.2. Holakrasinin Olumsuz Yönleri

Holokratik yönetimi ilk gündeme taşıyan iş insanı olan Robertson, holakrasinin mükemmel bir yönetim biçimi olduğunun söylenemeyeceğini ifade etmektedir. Aynı şekilde Bernstein, Bunch, Canner ve Lee (2016), özellikle bankacılık ve savunma sanayii gibi güvene dayalı sektörlerde hiyerarşik yapının daha etkili olabileceğini, bu nedenle holokratik yönetim biçimini tercih etmelerinin olası görünmediğini belirtmektedir. Yazarlar ayrıca, holakrasinin her ne kadar, hatalı uygulamaların büyük problemlere yol açmayacağı, kontrol mekanizmalarının hayati önem taşımadığı, hızlı değişen yüksek rekabet ortamında faaliyet gösteren işletmeler için uygun olabileceğini söyleseler de, yine de bu yönetim biçimine geçişte; “İşletmenin tümünde mi yoksa bir bölümün de mi uygulanacağı?” veya “Adaptasyon sürecinin nasıl gerçekleşeceği” gibi soruların önceden cevaplanması gerektiğini de vurgulamaktadırlar.

Holakrasi konusunda getirilen eleştirilerden dikkat çekici olanı, sistemin öz yönetim (Kendi kendinin yönetme) temelinde tasarlanmış olmasıdır. İnsanın kendi kendini denetleme disiplinine sahip olmadığı savından yola çıkan söz konusu eleştirel yaklaşımlar, hiyerarşik düzende olduğu gibi bir üst basamak tarafından denetlenmediğini bilen bazı çalışanların çember işleyişini aksatacak davranış ve uygulamalarda bulunmasını önleyecek bir mekanizmanın olmadığını ifade etmektedir.

(Russo, 2014). Bunun yanında çalışanlarla ilgili diğer bir husus da, insanların iş motivasyonunda etkili olduğu bilinen terfi ve statü sahibi olma isteğinin, bu sistemin yapısı nedeniyle ortadan kaybolmasıdır. Toplumda saygın bir sosyal statü kazanmanın yöneticilik gibi üst düzey bir pozisyona sahip olmaktan geçtiğini düşünen çalışanlar, holokratik sistemlerde yer almak istememektedir.

6. SONUÇ

21. yüzyılın yönetim şekli holakrası, gerek klasik hiyerarşinin günümüz koşullarına uyum sağlamadaki eksiklerini gidermesi, gerekse örgüte kazandırdığı hız, esneklik gibi olumlu özellikler sayesinde hem teorisyenlerin hem de iş dünyasının ilgisini çekmektedir. Bunun yanında holakrası ile ilgili olumlu değerlendirmeler kadar olumsuz görüşler de olduğu söylenebilir. Olumlu değerlendirmeler, yapının esnek ve uyum düzeyi yüksek olmasının sağladığı avantajlardan bahsederken, olumsuz değerlendirmeler sistemi insan faktörü bağlamında denetleme mekanizmalarının eksikliğine vurgu yaparak gerçekçi olmaması nedeni ile eleştirmektedir. Gerçek şu ki, holakrasinin henüz çok yeni ve çok az denenmiş bir sistem olması, artı ve eksilerinin daha net görülebilmesi açısından hakkında daha fazla araştırma yapılmasını ve uygulamaların tüm yönleri ile değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Bu bağlamda araştırmada, holakrasinin ortaya çıkışı, gelişim süreci, işleyişi, sistemin olumlu ve olumsuz yönlerine ilişkin yapılan araştırmalardan derlenen bilgilere yer verilmiştir. Bu bilgiler ayrıca, sistemi başarıyla uygulayan işletmelerden örnekler verilerek desteklenmiştir. Örnek verilen işletmelerin yazılım ve e ticaret sektörlerinde yer alıyor oluşunun, holakrasinin farklı sektörlerde uygulanabilirliğini göstermesi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Altman, R. (2016). "HR Organizational Structure – Past, Present, and Future". *Workforce Solutions Review*, July: 13-15.
2. Bernstein, E., Bunch, J., Canner, N. Ve Lee, M. (2016). "Holakrasi Balonunun Ötesi". *Harvard Business Review Türkiye*, Temmuz, 42-56.
3. Birkinshaw, J. (2014). "Do we still need managers?" *Business Strategy Review*, 25(2)
4. Bowers, A. (2014). "Five Misconceptions About Holacracy: Clarifying What It Is & What It Isn't" <https://blog.holacracy.org/fivemisconceptionsaboutholacracy-da84d8ba15e1> (03.05.2019 tarihinde erişilmiştir).
5. Buck, J. A. and Endenburg, G. (2012). "The Creative Forces of Self-Organization." Sociocratisch Centrum.
6. Cherrington, D.J. (2007). Book Review. "The Myth of Leadership: Creating Leaderless Organizations" *Human Resource Management*, 46(2): 315-319.
7. Feloni, R. (2016), "Zappos' CEO says this is the biggest misconception people have about his company's self-management system," Business Insider, (<https://tinyurl.com/hyqn44a>.)
8. HolacracyOne, L. L. C. (2015). Holacracy-Discover a Better Way of Working.
9. Kinneen, K. ve Younas, S. (2018). "Self-Managing Organizations in the context of Entrepreneurial Innovation". Master's Thesis, Department of Business Studies Uppsala University.
10. Krasulja, N., Radojević, I. and Janjušić, D. (2016). "Holacracy - The New Management System". *International Scientific Conference The Priority Directions Of National Economy Development*.
11. Kumar, V.S. and Mukherjee, S. (2018) "Holacracy – The future of organizing? The case of Zappos", *Human Resource Management International Digest*, 26 (7):12-15.
12. Lee, M.Y. and Edmondson, A.C. (2017). "Self-managing organizations: Exploring the limits of less-hierarchical organizing". *Research in Organizational Behavior*, 37: 35-58.
13. Moraloğlu, D. (2015). "Yönetimde Cesur Bir Alternatif: Holakrasi". *Harvard Business Review Türkiye*, Temmuz.
14. Ovans, A. (2012). "When No One's in Charge". *Harvard Business Review*. <https://hbr.org/2012/05/when-no-ones-in-charge>, 20.04.2019 tarihinde erişilmiştir.)
15. Rishpal (2014). Analytical Comparison of Flat and Vertical Organizational Structures. *European Journal of Business and Management*, 6(36): 56-66.
16. Robertson, J.B. (2006). "Holacracy: A Complete System for Agile Organizational Governance and Steering". *Agile Project Management*, 7(7): 1-21.
17. Robertson, J.B. (2007). "Organization at the leading edge: introducing holacracy". *Integral Leadership Review*, 7(3), 1-13.
18. Robertson, J.B. (2015). "Holacracy: The Revolutionary Management System that Abolishes Hierarchy", Penguin, U.K.
19. Romme, G. (2015). "The big misconceptions holding holacracy back", *Harvard Business Review*, September 1-4.
20. Russo, S. (2014). "Holacracy: pros and cons of a radical challenge to the traditional organisation". *Human Research Review*, January.
21. Sarioğlu Uğur, S. (2017). "Yönetimde Yeni Bir Örgütsel Davranış Modeli: Holakrasi". *The Journal of Academic Social Science*, 5(59), 211-218.
22. Thomas, R.J. ve Silverstone, Y. (2015). "Empowering employees at Zappos". *Outlook: The online journal of high- performance business*, 1-6.
23. Van De Kamp, P. (2014). Holacracy: A radical approach to organizational design. *Elements of the Software Development Process-Influences on Project Success and Failure*. University of Amsterdam, 13-26.

24. Velinov, E., and Denisov, I. (2017). "The Relationship between Contemporary Holacratic Models of Management and Company Performance: Evidence from Global Corporations in the World". *Global Journal of Business and Social Science Review*, 5(2): 10-15.
25. Velinov, E. Vassilev, V. and Denisov, I. (2018). "Holacracy and Obliquity: Contingency Management Approaches in Organizing Companies". *Problems and Perspectives in Management*, 16(1): 330-335.
26. <https://medium.com/@piotrmajchrzak/ourholacracyexperience-what-it-is-and-why-it-works-564a36bdfbd7>(10.05.2019 tarihinde erişilmiştir.)
27. <https://hbirturkiye.com/blog/kisitlardunyasinadaorganizasyonlari-gelecegi-holakrasi> ; 29.04.2019 tarihinde erişilmiştir.)

SOSYAL PAZARLAMA YAKLAŞIMI; TEORİK BİR YOL HARİTASI

Filiz ASLAN ÇETİN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü.

GİRİŞ

Günümüzde teknoloji, iletişim ve bilgi alanındaki değişim, dünyadaki kar ve gelir artışının yanında sosyal konulara olan hassasiyeti ortaya çıkarmıştır. Bütün dünya bulaşıcı hastalıkların önlenmesi, kız çocuklarının eğitimi ya da yoksullukla mücadele gibi bu ve benzeri sosyal sorunlara yönelmiştir. Daha öncesinde bu sosyal sorunlar kamu kurumlarının ya da kâr amacı gütmeyen kuruluşları ilgilendiriyorken, artık işletmeler için de önem kazanmıştır. İşte tam bu noktada, sosyal pazarlama kavramı ile karşı karşıya kalınmaktadır. Bu bağlamda gitgide artan ve çeşitlenen rekabet, işletmeleri yalnızca ürün ve hizmet satarak kar elde etmeye çalışan dinamikler olarak değil, onun yerine toplumsal faydayı ön plana çıkaran, toplumun desteğini alan ve sosyal sorumluluk bilinciyle hareket eden birimler haline getirmiştir. İşletmeler bu bilinci taşıyan sosyal pazarlama faaliyetlerini ve bu yaklaşımı bir mecburiyet olarak görmekten vazgeçerek onun yerine stratejik bir araç olarak kullanmaya başlamışlardır. İşletmeler bütçelerini artık kendilerine ve topluma fayda sağlayabilecek birçok sayıda projeye aktarmaktadır.

Özellikle sosyal pazarlama içinde yer aldığı pazar ve sahip olduğu unsurlarla kendine özgü bir yapıdadır. Dolayısıyla geleneksel pazarlama uygulamaları ile birçok farklılığı bulunan sosyal pazarlama yaklaşımını teorik olarak incelemek adına bu çalışma oluşturulmuştur. Pazarlama özellikle müşteri tatmini ve mutluluğunu hedefleyen ve işletme ile çevresi arasında köprü oluşturan bir bilimdir. Sosyal pazarlamada ise toplumun arzu edilen şekilde davranış göstermesini amaçlayan ve potansiyel bir güç aracı olarak kullanılan bir pazarlama yaklaşımı olgusu mevcuttur.

Bu çalışmada literatürde sosyal pazarlama ile ilgili bilgi veren birçok kaynak taranarak önce sosyal pazarlama kavramının tanımı, önemi ve gelişimine değinilmiş, daha sonra sosyal pazarlama karması bütün unsurlarıyla açıklanarak geleneksel pazarlama ile karşılaştırılmıştır. Ayrıca çalışma, sosyal pazarlamanın uygulama alanlarının ne olduğu ve kampanyalarının nasıl oluşturulduğu hakkında da tanımlayıcı bilgileri içermektedir. Çalışmada sosyal pazarlamayla ilgili genel anlamda bilgi edinmek isteyen araştırmacılara faydalı olmak amaçlanmıştır.

SOSYAL PAZARLAMA KAVRAMI

Sosyal pazarlamanın ne ifade ettiğini ve nasıl ortaya çıktığını inceleyebilmek için öncelikle pazarlamayı belli ölçülerde tanımlamak gereklidir. İşletme biliminin alt disiplinlerinden olan pazarlama, birden çok kişi veya kurum arasında meydana gelen karşılıklı bir değişim olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımda yer alan en önemli unsur “değişim süreci”dir. Pazarlamada yer alan bu özellik, birçok pazarlama alanında çalışan bilim adamını ticari sınırların dışına çıkmaya itmiştir. Bu anlamda pazarlama değişime konu olabilecek bütün unsurları kapsamaktadır (Ayvaz, 2012 :1).

Pazarlamada devrim, psikolog Gerhard Wiebe’nin 1952 yılında sorduğu ünlü “Neden kardeşliği ve rasyonel düşüncüyü sabun gibi satamıyorsunuz?” sorusu ile başlamıştır. Psikolog Wiebe, birçok sosyal kampanyayı incelemiş ve sosyal pazarlamanın artık bağımsız bir disiplin olup olamayacağına dair düşük bir ihtimal olduğunu savunsa da sosyal pazarlama evrimini başlatmış oldu (Moskevich, 2015: 4).

Sosyal pazarlama 1950’lerde bir fikir olarak konuşulmaya ve tartışılmaya başlanmasına rağmen pazarlama literatüründe kabul görmesi ve yer alması ilk defa 1971 yılında gerçekleşmiştir. Aslında pazarlamanın ticari sorumluluklarının dışına doğru genişlemesi sonucunda sosyal pazarlama fikri oluşmuştur. O yıllarda yapılan birçok çalışma pazarlama biliminin toplumsal sorunlara da çözüm bulmak için kullanılabileceği fikrini desteklemiştir. Zamanla ortaya çıkan birçok gelişme

pazarlamanın klasik yapısını etkilemiş ve pazarlamanın bir sosyal fayda yaratmak amacıyla da hareket etmesini gündeme getirmiştir. Bu bağlamda pazarlama, hedef kitlenin davranışlarını etkileyerek onları gönüllü davranışlara yönlendirmek amacıyla ticari pazarlama teori ve yöntemlerini farklılaştırarak sosyal pazarlamayı ortaya çıkarmıştır (Nakıboğlu&Özsoy, 2016: 7-8).

Küreselleşmenin hız kazanması ve bu sebeple rekabetin artışı, dünyanın endüstri çağından bilgi çağına geçişini ve bilgi toplumun oluşmasını ortaya çıkarmıştır. Bilgi toplumlarını endüstri toplumlarından ayıran en önemli özellik, bu tür toplumlarda gönüllü kuruluşların kamu ve özel sektör üzerinde ciddi bir ağırlık taşımasıdır. Bilgi toplumlarında gönüllü kuruluşlar sosyo-ekonomik sürecin en önemli parçası olduğundan ortak katılım ve sosyal yarar gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır (Tek&Özer, 1999: 60).

Bu sebeple, pazarlamanın yapılan yeni tanımları içerisinde malların ve hizmetlerin yanı sıra düşüncelerin de pazarlanması bulunmaktadır. Aile planlaması, aşı, çevreyi koruma, enerji kısıtlama, sigarayı bırakma, sanat olaylarını benimsetme, eğitim ve kültür faaliyetlerine destek olma, toplumda yardıma muhtaç olanlara istihdam sağlama gibi kampanyalarla, sosyal düşüncenin ve faydanın pazarlanması söz konusudur.

Pazarlamanın toplumsal görevleri ve sorumluluk alanları nelerdir? Toplumun değişen beklenti ve istekleri pazarlama faaliyetlerini hangi yönde etkiler? Buna benzer birçok soru son yıllarda pazarlamaya değişik bir bakış açısı getirmiştir (Erbaşlar, 2014: 383-384).

SOSYAL PAZARLAMANIN TANIMI VE ÖNEMİ

Post modern pazarlamanın gelişimi, sosyal pazarlamayı olumlu yönde etkileyerek bir ivme kazandırmıştır, bu yüzden sosyal pazarlamanın günümüz pazarlama literatüründe çok önemli bir yeri vardır. Artan bu önemi sayesinde sosyal pazarlama işletmeler, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimler tarafından uygulanan bir pazarlama yaklaşımıdır (Pektaş vd., 2015: 717).

Bu bağlamda pazarlama literatüründe sosyal pazarlama ile ilgili çok çeşitli tanımlar yer almaktadır. Bu tanımlara kısaca göz atıldığında konunun önemi ve anlaşılabilirliği artacaktır.

Sosyal pazarlama; mal veya hizmetin planlanma, fiyatlandırılma, iletişim, dağıtım ve pazarlama araştırmasını kapsayan ve sosyal düşüncenin kabul edilebilirliğini artırmak için yapılan faaliyetlerin ve programların denetimi, uygulanması ve tasarlanması sürecidir. Sosyal pazarlamanın nihai amacı kişilerin bireysel tüketimini, davranış biçimini ve hayat tarzını değiştirerek her alanda gerekli politikaların üretilmesini ve uygulanmasını sağlamaktır (Baytekin, 2015: 118).

Başka bir tanımda ise sosyal pazarlama; pazarlamacının öncelikle fayda elde etmek için değil, hedef kitle ile topluma fayda sağlamak amacıyla sosyal eğilimli davranışları etkilemeye dönük faaliyetler bütünüdür. Sosyal pazarlama, pazarlama faaliyetlerini ve faaliyetlerin yürütüldüğü pazarı sosyal sistem içerisinde ele almaktadır. Bu durum sosyal pazarlamanın önemini ve neden gerekli olduğunu ortaya koymaktadır (Mert, 2012: 119).

Aslında sosyal pazarlama, sosyal bir düşüncenin hayata geçirilmesi için hedef insan grupları tarafından benimsenmesini sağlamak üzere programlar tasarlanması ve geliştirilmesidir. Bu açıdan sosyal pazarlama; insan, örgüt ya da kuruluşlardan bağımsızdır ve belirli bir fikri yerleştirmek ve devam ettirebilmek için tutum ve davranışları değiştirme çabasıdır (Uslu&Marangoz, 2008: 116-117).

Birçok farklı bilim adamı ve araştırmacının sosyal pazarlama ile ilgili yaptığı tanımların çeşitli ortak özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler şunlardır (Moskevich, 2015: 11-12);

- Sosyal pazarlama özel bir disiplindir.
- Sosyal pazarlamada en yüksek öncelik toplumun iyiliğidir.
- Sosyal pazarlamada geleneksel pazarlamanın prensipleri ve teknikleri uygulanmaktadır.
- Sosyal pazarlama faaliyetlerinde 4P elemanlarının tümü yer almalıdır.
- Sosyal pazarlama sosyal değişimin aracıdır.
- Sosyal pazarlama toplumdaki bireylerin davranışlarını etkilemektedir.
- Sosyal pazarlama toplumun üzerinde pozitif etki yaratarak önemli pozitif değişiklikler sağlamaktadır.

Sosyal pazarlamayla ilgili en önemli gelişme, sadece sosyal ürünlerin pazarlaması olarak yapılan ilk tanımdan, uygulama alanlarının genişlemesiyle birlikte daha pratik ve geniş bir alana geçiş yapmasıdır. Bu aslında ticari sektörlerden kâr amacı gütmeyen sektörlerle doğru geçişi göstermektedir, çünkü sosyal pazarlama anlayışı kurumlar toplumsal çıkarları gözetme konusunda büyük bir rol oynamaya başladılar. Uyguladıkları sosyal pazarlama faaliyetleri sonucunda daha nitelikli bilgi ve daha çok katılımcı elde eden kurumlar, en az kaynakla en etkili çıktıyı oluşturma şansı yakalayabilmektedirler (Bayın&Akbulut, 2012: 55).

İşletmeler, sosyal pazarlamaya önem vererek birçok getiri elde edebilmektedirler. Bunlar şu şekilde sıralanabilir (Mert, 2012: 127-128);

- Sosyal pazarlama etkinlikleri, işletmelerin müşterilerini tanımasını ve onların beklentilerini anlamasını sağlamaktadır.
- Uygulanan projeler sonucunda müşterilerle duygusal bir bağ kurularak, işletmeye olan güven ve saygı artmaktadır.
- Bu faaliyetler sayesinde işletmelerin sahip oldukları markaların, marka bilinirlikleri artmakta ve tüketici zihninde marka sadakati oluşturulabilmektedir.
- İşletmelerin sorumlulukları çerçevesinde çalışanlarına vereceği eğitimler ve yapacağı yatırımlar, rekabet avantajı sağlayabilir.
- Bu faaliyetler çalışanların şirkete bağlılığını ve güvenini artırmaktadır.
- Çalışanların performansı olumlu yönde etkilenecek işletmenin verimliliği ve faaliyetlerinin etkinliği artmaktadır.

Sosyal pazarlama, artık üniversitelerde, devlet kurumlarında, kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda ve kâr amacı gütmeyen şirketlerde pazarlama faaliyetlerinin temel bir parçasıdır. Bilim adamları, sosyal pazarlama çalışmalarının daha derinden yapılması ve bu alanın ilerletilmesi için çabalamaktadır. Uluslararası ya da yerel olarak yapılan başlıca programlar içerisinde mutlaka sosyal pazarlama bileşenleri bulunmaktadır (Andreasen, 1994: 108). Bu da sosyal pazarlamanın giderek artan önemini ortaya koymaktadır.

SOSYAL PAZARLAMA KARMASI

Pazarlama biliminin en temel kavramlarından biri olan geleneksel pazarlama karması, ilk defa 1948 yılında kullanılmış ve pazarlama literatürü genişledikçe gelişme göstermiştir. 1960 yılında ise pazarlama karması dörtlü karma yani 4P şeklinde isimlendirilip; ürün, fiyat, yer ve tutundurma unsurlarından oluşturulmuştur. Aslında pazarlama karması, hedef kitle üzerinde istenilen etkinin oluşturulması için kontrol edilebilen pazarlama unsurları olarak tanımlanmıştır. Bu tanımdan da yola çıkarak

pazarlamanın temel fonksiyonu; pazarlama karmasını hedef kitlenin özelliklerine uyumlu hale getirmek denilebilir (Güleç, 2018: 15-16).

Sosyal pazarlama, genel işletme amaçlarının dışında toplumun çıkarlarını gözetmek ve güçlendirmek gibi amaçlara sahiptir, bu amaçlar işletmenin toplum içinde işletmeye dair olumlu imajının yaratılmasına dönük kullanılmaktadır. Bu bağlamda sosyal içerikli bir düşüncenin benimsenmesi ve uygulanabilirliğinin sağlanması için sosyal pazarlama karması geliştirilmektedir (Akdoğan, 2012: 2). Bunun için de sosyal pazarlamacılar tıpkı ticari pazarlama alanındaki gibi bir davranışın benimsenmesini teşvik amaçlı pazarlama karması elemanlarını yani ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurmayı kullanmaktadırlar. 4P, pazarlama için karar değişkeni anlamına gelmektedir, bu yüzden seçilen karma elemanlarını uyumlu kullanmak önemlidir (Rad&Karataş, 2013: 24).

Bununla birlikte birçok yazar klasik pazarlamanın 4P karmasını sosyal konulara uygularken, bu 4P'ye sayısız ilave ve değişiklikler de önerilmiştir. Ancak bugüne kadar klasik dört pazarlama P'si bütün pazarlama metinlerinde araştırmacılar ve uygulayıcılar tarafından kullanılmaya devam edilmiştir. Sosyal pazarlamada ise klasik karmaya ek olarak iki unsur daha önerilmiştir; ortaklık ve konum. Bu karma unsurlarının da işlevsel tanımları yapılarak sosyal pazarlamada faydalı olabileceği hakkında tartışılmaktadır (Saini&Mukul, 2012: 304).

Sosyal Pazarlamada Ürün

Sosyal pazarlama dar anlamda aile planlaması, güvenli sürüş ve sigara karşıtı pazarlama programlarının tasarım ve uygulamasını kapsamaktadır. Yani sosyal pazarlama, geleneksel pazarlama yönetimi kavram ve araçlarının sosyal fikirlerin ve sosyal ürünlerin yayılması sorununa uygulanmasıdır. Bununla birlikte, sosyal pazarlamanın sosyal fikirlerin pazarlanması olarak tanımlanmasının ürün tipolojisi temelli bir tanım olduğu belirtilmelidir, sosyal ürün son derece önemlidir (Kestane, 2014: 195).

En genel anlamda ürünü "bir istek, bir ihtiyaç ya da gereksinimi tatmin etme özelliğine sahip ve bu konuyla ilgili değişime konu olan şey" olarak tanımlanabilir. Ürün, somut bir nesne olabileceği gibi bir hizmet ya da bir düşüncede olabilmektedir. Bir diğer tanımlamaya göre ürün, "bir istek ya da gereksinmeyi karşılamak için tüketim ya da kullanım için hedef pazara sunulan şey"dir. Bu tanıma göre de ürün; fiziksel nesneleri, hizmetleri, yerleri, kurum ve fikirleri de içermektedir (Coşkun, 2012: 233).

Bununla birlikte, ticari pazarlamada, satıcılar hedef kitlenin ihtiyaçlarını ve isteklerini inceleyerek onların ihtiyaçlarını karşılayan ürün ya da hizmetleri tasarlamaya çalışmaktadır. Eğer ürünler iyi tasarlanmış ve uygun fiyatlı olarak tasarlanabilirse bu ürünler hedef kitle tarafından satın alınacaktır. Sosyal pazarlamada ise satıcılar hedef kitleleri inceleyerek onlara uygun ürünler tasarlamaktadır. Bu bağlamda sosyal ürün, hedef kitlenin arzu edebileceği ve satın almaya istekli olabileceği şekilde hazırlanmalıdır (Kotler&Zaltman, 1971: 7).

Sosyal pazarlama yaklaşımında üç çeşit sosyal ürün geliştirilebilir (Uslu&Marangoz, 2008: 119);

- Öncelikle ortaya çıkarılan sosyal ürün diğer ürünlere nazaran tatmin edilmemiş bir ihtiyacı giderebilir.
- İkinci olarak, sosyal ürün diğer sosyal ürünlerin de karşılayamadığı ihtiyacı karşılayabilir.
- Üçüncü olarak ise sosyal ürün gerçek ihtiyacı görmezden gelerek hedef kitleyi tatmin edebilir.

Bununla beraber sosyal pazarlamada ürün, ticari pazarlamada olduğu gibi çekirdek ürün (fayda), somut ürün (davranış değişimi) ve genişletilmiş ürün (davranış değişikliğini destekleyen somut amaç ve hizmetler) gibi düzeylerden oluşmaktadır. Bu ürün düzeyleri tüketicilerin sadece sosyal ürün satın almadıklarını, aynı zamanda kalite, marka, özellik ya da tarz gibi kriterleri de göz önünde bulundurarak satın aldıklarını göstermektedir (Argan&Akyıldız, 2010: 43).

Sosyal Pazarlamada Fiyat

Pazarlama karmaşasının dört unsurundan biri olan fiyat, aynı zamanda ekonomik hayatın da temel değişkenlerinden birini oluşturmaktadır. Pazara dayalı ekonomilerde fiyat; arz ile talep arasındaki ilişkiyi düzenler, alıcı ile satıcının anlaşmasını sağlar, bundan dolayı hem makro hem mikro anlamda işletmeler ve tüketiciler açısından büyük bir önemi vardır. Ancak fiyatın pazarlama programlarındaki önemi daha az hassastır, yani diğer pazarlama faaliyetlerinden ziyade ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar açısından nispi önemi vardır. Ekonomik koşullar iyi olduğunda mamul planlama ve tutundurma pazarlama faaliyetlerinde ön plana çıkarken, ekonomik koşullar belirsiz olduğunda yani enflasyon ya da durgunluk gibi durumlar söz konusu ise fiyat pazarlama unsurlarının ve kaynaklarının dağılımında çok etkili bir değişkendir (Mucuk, 2017: 153-154).

Sosyal pazarlamada ise fiyat, kişilerin davranışlarını değiştirmek için ödemek mecburiyetinde oldukları bir karşılıktır. Bu karşılık parasal olabilmekte ya da zaman, çaba, bir şeyden vazgeçme veya vazgeçtiği şeyin yarattığı yokluk hissi de olabilmektedir. Bu bağlamda sosyal pazarlamada ürünün benimsenmesi ve davranış değişikliğinin yaşanması için fiyatla ilgili uygulanması gereken stratejiler şunlardır (Nakıboğlu&Özsoy, 2016: 61);

- Önerilen davranışla ilgili elde edilecek parasal faydayı artırmak (kansere taramasına giren kişilere ödül vermek),
- Önerilen davranışla ilgili oluşabilecek parasal maliyeti azaltmak (kansere taramalarını kişiler için ücretsiz yapmak),
- Önerilen davranışla ilgili elde edilecek parasal olmayan faydayı artırmak (geri dönüşüm kutusuna belli bir miktar ürün attıktan sonra kişi adına bir ormanlaştırma alanına fidan dikilmesi),
- Önerilen davranışla ilgili oluşabilecek parasal olmayan maliyeti azaltmak (sigara bırakma sürecinde oluşabilecek stres düzeyini azaltmak),
- Mevcut (rakip) davranış için parasal maliyetin arttırılması (belirlenen yerler dışına çöp atılmaması için para cezasının uygulanması),
- Mevcut (rakip) davranış için parasal olmayan maliyetin arttırılması (düzenli spor yapmanın sonuçlarının görsel olarak sunulması).

Bu kapsamda sosyal ürün ya da hizmetlerin fiyatı parasal ve parasal olmayan maliyetlerin toplamı olarak değerlendirilmektedir. Parasal maliyetler dokunulabilir mal ve hizmetler için yani bisiklet kaskı, tenis raketi ya da konser bileti gibi somut ürünlere harcanan maliyetlerdir. Parasal olmayan maliyetler ise hedef kitlenin istenilen davranışı gerçekleştirebilmesi için zaman, çaba, enerji ve alışkanlıklardan vazgeçme gibi katlandığı maliyetlerden oluşmaktadır. Ayrıca, sağlıklı yaşamak ya da yaşam kalitesini arttırmak için sigaradan uzak durmak ya da beslenme alışkanlıklarının değiştirilmesi ve bunlarla ilgili alınan psikolojik risk ve kayıplar da parasal olmayan maliyetlere örnek olarak verilmektedir (Argan&Akyıldız, 2010: 44).

Sosyal Pazarlamada Tutundurma

Tutundurma pazarlamanın kontrol değişkenlerinden biridir. Ürünü izleyiciye tanıdık, kabul edilebilir ve hatta arzu edilebilir kılan tutundurma stratejileri ve taktikleridir. Sosyal pazarlama uzmanı ise tutundurma fonksiyonunu kitle iletişim araçları yoluyla yapılan bir fonksiyon olarak düşünme eğilimindedir, ancak tutundurma aslında daha geniş bir fonksiyondur. Pazarlama uzmanı için tutundurma aşağıdaki ana faaliyetleri içermektedir (Kotler&Zaltman, 1971: 7);

- *Reklam:* Her türlü ücretli kişisel olmayan sunum ve ürün, hizmet veya fikirlerin tanımlanmış bir sponsor tarafından tutundurulması.
- *Kişisel Satış:* Herhangi bir ücretli kişisel sunum ve ürün, hizmet veya fikirlerin tanımlanmış bir sponsor tarafından tutundurulması.
- *Halkla İlişkiler:* Herhangi bir ücretsiz kişisel olmayan sunum ve sponsorun tanımlanmadığı ürün, hizmet veya fikir tutundurulması.
- *Satış Geliştirme:* Bir ürünün izleyicinin ilgisini ve kabulünü teşvik etmek için tasarlanmış çeşitli ücretli formlar (özel programlar, teşvikler, materyaller ve etkinlikler).

Stratejik biçimde sosyal pazarlama kampanyasında hangi konu ya da etkinliğe vurgu yapılacağı, hangi medya kanalının kullanılacağı, hangi iletişim ortamlarının seçileceği ve hangi yaratıcı yöntem ve uygulamalardan faydalanılacağı başarı için önemlidir. Özellikle kamusal ilanlar ve reklam unsuru sosyal pazarlamada tutundurmanın önemli yollarıdır. Bununla birlikte televizyon, radyo ya da internet ortamlarında gerçekleştirilen etkinlikler sayesinde sosyal mesaj kitlelere hızlı bir biçimde iletilmektedir. Son zamanlarda artan sosyal medya kullanımı göz önünde bulundurulduğunda hedef kitleye ulaşmak için sosyal medya araçlarının da etkili olabileceği unutulmamalıdır. Kısaca, sosyal pazarlama kampanyalarında istenilen davranış değişikliğini edinebilmek için tutundurma metodlarının etkin ve çok yönlü olarak kullanılması gerekmektedir (Akdoğan vd., 2012: 3).

Ancak bununla beraber sosyal pazarlama, kurumlar tarafından ne bir reklam ne de bir imaj çalışması aracı olarak görülmemelidir. Sosyal pazarlamada tutundurma, süreklilik ve tutarlılık özelliğine sahip olmalıdır. Bu sebeplerle özellikle sosyal pazarlamacılar tutundurma faaliyetlerinde halkla ilişkilere önem vermektedir, halkla ilişkiler aracının etkisi ticari bir durumla bağdaştırılmamaktadır. Bu sorumluluğun büyük bir bölümünü, düşünce ve davranışları yönetme amacına dönük emek yoğun çabadır. Sosyal pazarlama, halkla ilişkiler sayesinde medyayı kullanırken oldukça doğal davranmakta ve kamuoyunu bilgilendirmede başarılı olmaktadır. Bütün bunlardan çıkarılan sonuç; sosyal pazarlamanın aslında ekonomik, iletişim ve bilgilendirici stratejilerin bir karışımı olduğudur (Coşkun, 2012: 228-229).

Sosyal Pazarlamada Dağıtım

Dağıtım unsuru pazarlama karmasının en kritik unsurlarından biridir, çünkü tüketici bir ürünü satın almaya istekli ve fiyatını da ödemeye razıyken o ürüne ulaşamıyorsa ürünün satışı gerçekleşmeyecektir. Dağıtım fonksiyonu, üreticinin ürünlerini nihai kullanıcı ya da diğer alıcılara nakletmesi ile ilgili faaliyetlerin tümüdür. Dağıtım işlevi, ürünlerin kurum, kişi ya da organizasyonlardan oluşan bir dağıtım kanalı ile üreticiden tüketiciye ulaşmasıdır. Sosyal ürünün hedef kitleye ulaşmasını sağlayan kanallar ile ürünün yapısı ve şirketin sosyal pazarlama stratejisine göre farklılık göstermektedir (Argan&Akyıldız, 2010: 45).

Sosyal pazarlama geleneksel pazarlamadaki çoğu zaman fiziksel ürün sunmadığından ve sosyal ürün dayanıklı olmadığı için dağıtım ve yer sorunlarını

tartışmak için uygun değildir, ancak sosyal pazarlamada geleneksel pazarlamanın aksine asıl mesele erişilebilirliktir. Sosyal pazarlama tüketimi azaltmaya teşvik etmek için alternatif araçlara yönlendirilerek bilgiye, hizmetlere, uzmanlara veya çevrimiçi bilgiye kolay erişim sağlamak ve bu sayede memnuniyet elde etmektedir (Peattie&Peattie, 2009: 264). Kısaca sosyal pazarlamada dağıtım; hedef pazarı hedeflenen davranışı gerçekleştirmesi için ikna edileceği ve sosyal pazarlama kampanyası ile ilgili mal ve hizmetlere erişilebileceği yer ve zamandır (Rad&Karataş, 2013: 24-25).

Örneğin sosyal pazarlama dağıtım; sigarayı bırakma konusunda destek isteye bir bireye hizmet sunulan sağlık merkezlerinden oluşmaktadır. Hastaneler, aile sağlığı merkezleri ya da Alo 171 Sigara Bırakma Hattı sigarayla mücadele konusunda kişilere hem bilgi hem de tıbbi destek veren sosyal dağıtım kanallarıdır. Bununla birlikte hem çevreye hem de kişinin sağlığına zarar verebilecek olan ürün ya da hizmetlerin dağıtımının ve kullanımının sınırlandırılması da sosyal dağıtım sürecinin bir parçasıdır. Örneğin, dumansız hava sahası uygulaması, kapalı yerlerde veya topluma açık yerlerde sigara içme yasağı ve kısıtlaması getiren bir uygulamadır (Tengilimoğlu vd., 2013: 11).

SOSYAL PAZARLAMANIN UYGULAMA ALANLARI

1970'li ve 1980'li yıllar itibariyle özellikle gelişmiş toplumlarda modern pazarlama uygulanması ve faaliyetleri ile ilgili birçok tartışma konusu ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yıllarda çevre sorunlarının (su kaynaklarının azalmaya başlaması, hava kirliliği gibi) etkisinin artması, doğal kaynakların azalmaya başlaması, nüfusun hızla artması, açlık ve yoksulluk oranının artması ve sosyal hizmetlerin yeterli düzeyde sunulmaması gibi problemler şirketler için modern pazarlamanın uygun bir amaç olup olmadığı konusunda kişileri şüpheye düşürmüştür. O zamana kadar yapılan sosyal pazarlama uygulamaları genellikle işletme dışında gerçekleşirdi, örneğin birçok hayvanın neslinin tükenmesinin engellenmesi, trafik kazalarının azaltılması ya da toprak kayıplarının azaltılması için uygulamalar yapıldı. Ancak artık işletmelerin toplumsal sorumluluk sahibi olmayı kendilerine prensip edinmeleri ve sadece ürün üretimi değil uzun dönemli toplum çıkarlarına hizmet eden ürünleri üretmeleri gerekmektedir (Tekin, 2018: 809).

Batu ve Atas'a (2017: 374) göre sosyal pazarlama uygulamalarının amaçları detaylı olarak şu şekildedir;

- *Eğitim:* Sosyal pazarlama, toplumu eğitmek ve farkındalığını arttırmak çabasıdır. Olumlu ve faydalı görüş, alışkanlık ve davranışların hedeflenen topluma yayılması gerekmektedir.
- *Anında Belirli Bir Davranışın Sağlanması:* Sosyal pazarlamada, tüm toplumun belirli bir davranışı kabul etmesi ve uygulaması amaçlanmaktadır. Toplumun yararına olması için bu davranış kilit bir rol oynamaktadır.
- *Değişen Davranış:* Sosyal pazarlama toplumu, topluma aykırı bir davranış ve/veya alışkanlıktan uzaklaştırmayı hedeflemektedir.
- *Değişen İnanç:* Sosyal pazarlama, topluma aykırı olan ve/veya toplumun yararına olmayan, ancak toplumda kabul edilmiş olan inancı değiştirmeyi amaçlamaktadır.

Son yıllarda sosyal pazarlama uygulamaları özellikle sağlık sektöründe kendini göstermektedir; kalp sağlığı ile ilgili toplumu bilinçlendirme, obezite ile mücadele etme, sigara tüketiminin azaltılması ya da AIDS/HIV virüsünün yayılmasının önlenmesi gibi. Bununla birlikte sosyal pazarlama birçok farklı konuya da değinmektedir (Bayraktaroğlu&İlter, 2007: 119-120);

- Madde bağımlısı gençlerin topluma geri kazandırılması;
- Suni/kimyasal gübrelerin su kaynaklarına etkileri hakkında bilinç yaratılması

- Çevre ve tabii kaynakların korunması;
- Mülteci kampındaki çocukların eğitimi,
- Sınırlı olanaklara sahip kadınların ekonomik bağımsızlıklarını elde edebilmesi.

Sosyal pazarlama uygulamaları birey ve toplum için ne derece önemli ve gerekli ise iş hayatında da bu tarz uygulamaların önem ve gerekliliği mevcuttur. Bu anlamda güvenlik, barınma, doğal afetler, finansal yönetim, aile planlaması, istihdam, gıda temini, sağlık ve eğitim gibi alanlarda şirketler, çalışanlarına özgü uygulamalar yapmaktadırlar. Özellikle şirketler hem çalışanlarına hem de müşterilerine güven telkin edebilmek için sosyal pazarlama uygulamalarına yönelmekte, yapılan bu uygulamalar şirket içerisinde etik iklim ve örgütsel bağlılık oluşturmaktadır (Tekin, 2018: 808).

Buna bağlı olarak bir sosyal pazarlama uygulamasını planlarken izlenmesi gereken işleyiş on adımda ortaya koyulmuştur (Coşkun, 2012: 231-232);

- İlk adım, uygulamanın amaç ve odak noktalarının belirlenmesidir. Bu adımda bu çalışmanın sponsoru kim olacak, çalışma ne için yapılmaktadır veya çalışma hangi sosyal konu ve grup üzerine odaklanacak gibi soruların cevapları aranmaktadır.
- İkinci adım durum analizi aşamasıdır. Durum analizinde, güçlü ve zayıf yönlerle birlikte çevresel tehdit ve fırsatlara yer verilmektedir. Sağlıklı bir analiz olabilmesi için benzer çabalar gösteren programların incelenmesi ve çevresel taramanın detaylı yapılması gerekmektedir.
- Üçüncü adım, hedef kitlenin nasıl bir profile sahip olduğu üzerinde durmaktadır. Bu adımda hedef kitlenin demografik, coğrafik, ekonomik, psikolojik, sosyolojik özellikleri ile riski ve değişimi kabul etmeye isteklilik durumu gibi özellikler irdelenmektedir.
- Dördüncü adım, sosyal pazarlamanın hedeflerini ve amaçlarını içermektedir. Bu amaç ve hedefler özel, ölçülebilir, ulaşılabilir, uyumlu ve planlanmış olmalıdır.
- Beşinci adım, hedef kitle tarafından değiştirilen davranışların benimsenmesinde etkili olan faktörleri irdelenmektedir. Bu aşama; hedef kitlenin değiştirilen davranışa ilişkin sınırları, davranışın potansiyel yararlarının açıklanması ve çalışmayı olumlu ya da olumsuz etkileyebilecek önemli kişilerin güçlerinin ne olduğunun belirlenmesi gibi faaliyetleri kapsamaktadır.
- Altıncı adım, durumun konumlandırılmasını içermektedir. Yani bu adımda hedef kitlenin yapması istenen davranış ile diğer alternatifleri karşılaştırmasının üzerinde durulmaktadır.
- Yedinci adım, pazarlama karması için oluşturulan stratejileri içermektedir. Sosyal pazarlama kapsamında ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtımdan oluşan pazarlama karmasının olması gerekliliği vurgulanmaktadır.
- Sekizinci adımda, sosyal pazarlama uygulamasının değerlendirme ve kontrol planı üzerinde durulmaktadır. Girdi, çıktı, sonuç ve etkilerin ortaya çıkarılması ve bunların nasıl ölçüleceğinin belirlenmesi bu aşamada yer almaktadır.
- Dokuzuncu adım, bütçeleden oluşmaktadır. Araştırmanın tüm izleme, ölçümleme ve planlamasının maliyetinin belirlenmesi ve iş ortaklarının ne derece katkıda bulunduklarının hesaplanması bu aşamada yapılmaktadır.
- Onuncu ve son adımda ise sosyal pazarlama uygulama ve yönetim planının iş ortakları ile görüşülerek neyi, ne zaman, kimin yapacağı üzerinde durulmaktadır.

Sonuç olarak bir sosyal pazarlama uygulamasının başarılı olması için beş önemli unsur gerekmektedir (Bayraktaroğlu&İlter, 2007: 125-126);

- Öncelikle hedef kitlenin konu ile ilgili düşünceleri öğrenilmeli,
- Hedef kitle belli bir davranış sergilemesi konusunda yönlendirilmeli,

- Bireyin isteğini eyleme dönüştürmesine izin verecek mekanizmalar oluşturulmalı,
- Mekanizmaların görevini yerine getirmede etkinliği ve yeterliliği sağlanmalı,
- Müşterinin bu davranışı yerine getirmek konusunda algıladığı maliyetler azaltılmalıdır.

SOSYAL PAZARLAMA KAMPANYALARI

Sosyal pazarlamada tüketicilerle iletişim kurmanın en temel araçlarından biri kampanyalardır. Pazarlama bilimi açısından kampanya, belli bir zamanda toplumun belli kesimine belli sonuçlar elde etmek amacıyla iletişim faaliyetleri gerçekleştirmek ve medya kanalları aracılığıyla toplumu bilgilendirecek aşamaları ve süreçleri tasarlamak olarak tanımlanmaktadır. Kampanyalar özellikle belli sorunları çözmek amacıyla oluşturulan kısa vadeli projeler ile kıyaslanmamalıdır. Kampanya, belli bir talebi karşılamak için oluşturulan ve uzun süreli davranış değişimini hedefleyen bir uygulamadır (Kacar vd., 2014: 50).

Bu sosyal kampanyalar, arzu edilen sosyal çıktıya ulaşmak için davranışları şekillendirmeye çalışmaktadır. Örneğin, yapılan sosyal kampanya sağlıklı bir nesil için doğru beslenme ya da kıt kaynakların doğru kullanılabilmesi için geri dönüşümlü ürünleri ön plana çıkarma gibi konuları içerebilir. Sosyal pazarlama kampanyalarının en önemli özelliği, kampanyanın yapıldığı sırada tutundurmanın yapılması, etkisinin uzun vadeli olması için marka imajının öne plana çıkarılması ve sosyal amacın gerçekleşmesi için kalıcı ve gerçek bir değişimi yakalayabilmesidir. Bu sebeplerle, sosyal pazarlama kampanyalarının taklitçi değil stratejik olması gerekmektedir (Akdoğan vd., 2012: 3).

Sosyal pazarlama kampanyaları, pazarlama stratejileri temelinde amaçlı ve geniş ayrıntıları içermektedir, burada davranışsal değişikliği oluşturmak temel olarak amaçlanır. Davranışsal değişiklikleri için, öncelikle bir inanç değişikliği oluşturmak veya bazı inançları güçlendirmek esastır. Bu nedenle kurumlar, sosyal pazarlama kampanyalarında dürüst, hesap verebilir, şeffaf ve toplum yararına düşünmek zorundadır. Aksine hedef kitlenin bazı ürün ve hizmetleri kullanmalarını engellemek için bazı durumlarda ürün veya hizmetin olumlu yönlerini sunan sosyal pazarlama kampanyaların aksine olumsuz yönleri sunan kampanyalar yapılabilmektedir. Bu durum bölge, ülke ve kampanyanın konusuna göre şekillenmektedir (Batu&Aras, 2017: 370).

Örneğin doğal çevrenin korunması, özellikle kız çocuklarının okula gitmesini teşvik etmek ve onları eğitmek, kırsal bölgelerin ekonomik gelişimine destek olmak gibi birçok toplumsal sorunun çözüme kavuşmasına hizmet eden sosyal pazarlama kampanyası yürütülmektedir. Bu sosyal kampanyaların amacı özellikle toplumda var olan değer yargılarını düzenlemek ve toplumun bilgi düzeyini yükseltmektir (Mert, 2012: 118-119).

En sık sosyal pazarlama kampanyaları; sağlığı iyileştirme, hasarı önleme, çevreyi koruma veya toplumu destekleme tutumlarını değiştirmek ve popülasyonu etkilemek amacıyla uygulanmaktadır. Buradaki davranış ile kastedilen (Kestane, 2014: 195);

- Yeni bir tutum kabul etmek,
- Potansiyel bir davranışı reddetmek,
- Mevcut bir davranışı düzeltme veya
- Eski bir davranıştan ayrılmak.

Sosyal pazarlamada amaç kar değil, uzun vadeli toplum çıkarlarına hizmet ederek onları ön plana çıkarmaktır. Yapılan bir sosyal kampanyanın etkin olabilmesi için mutlaka pazarlama faaliyetlerine ihtiyaç vardır, çünkü sosyal bir fikrin toplumda kabul görmesini ve pozitif yönde davranış değişikliğini sağlamak sosyal pazarlamanın birincil hedeflerini oluşturmaktadır. Sosyal kampanyalar ürün kampanyalarının uygulamalarıyla

ne kadar benzerlik taşırsa o derece başarılı olacakları söylenmektedir. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta; sosyal pazarlama kampanyalarının geleneksel pazarlama kampanyalarına göre yönetilmesinin daha zor olduğudur. Sosyal kampanyalarda kontrol edilemeyen davranışların olması ve genellikle kaynakların sınırlı olması bu zorluğun sebebidir (Bayraktaroğlu&İlter, 2007: 118-119).

Sosyal pazarlama kampanyaları bireysel davranış değişim kampanyaları ve halk iradesi kampanyaları olarak iki temel türden oluşmaktadır. Sosyal sorunlara yol açan bireysel düzeydeki davranışları düzenleme ve değiştirmeye yönelik kampanyalar, bireysel davranış değişim kampanyalarıdır. Belirli politikaların değiştirilmesi ve sivil toplumu harekete geçirme amaçlı oluşturulan halk iradesi kampanyaları ise siyasi ve resmi kurumlar üzerinde baskı kurmak için gerçekleştirilmektedir. Hangi türden olursa olsun tıpkı ticari pazarlama faaliyetlerindeki gibi sosyal pazarlama faaliyetlerinde de bir stratejik plan çerçevesinde hareket edilmektedir (Kacar vd., 2014: 50).

Genel olarak sosyal pazarlama kampanyaları ve ürün kampanyaları arasındaki farklılıklar aşağıdaki gibi açıklanmaktadır (Argan, 2016: 171);

- *Beklenen Değişimin Tipi:* Sosyal kampanyalarda davranış değişikliği temel amaç olurken ürün kampanyalarının temel amacı var olan tüketiciyi harekete geçirerek ürün kullanım oranını artırmaktır.
- *Beklenen Değişimin Miktarı:* Sosyal kampanyalarda toplumun büyük bir kesiminin değişime uğrayacağı beklenmekte iken ürün kampanyalarında pazar payındaki küçük bir hareketlenme yeterli olmaktadır.
- *Beklenen Yararın Zaman Çerçevesi:* Sosyal kampanyalar genellikle istatistiksel analizler yardımı ile hedef kitlenin davranışı gerçekleştirme olasılığını ölçmeye çalışırken ürün kampanyaları ise hedef kitlenin hemen davranışta bulunmasını istemektedir.
- *Ürün Sunumu:* Sosyal kampanyalarda özellikle toplumun elde edeceği faydaya vurgu yapılırken ürün kampanyalarında ürünlerin daha fazla istenmesi ve satılması istenmektedir.
- *Bütçe:* Ürün kampanyaları devasa bütçelere sahipken sosyal kampanya bütçeleri genellikle daha küçük ölçeklidir.
- *Güvenilirlik:* Ürün kampanyaları tüketiciler için ticari bir faaliyet olarak algılanırken, sosyal kampanyalar birey ve toplumun yararını hedefleyen faaliyetler olarak algılanmaktadır.
- *Değerlendirme Düzeyi:* Ürün kampanyalarının değerlendirme düzeyi sürecin bütün aşamalarında olabilirken sosyal kampanyalarda çoğunlukla faaliyet bittikten sonra durum değerlendirmesi yapılmaktadır.

Bununla birlikte, kampanyalara odaklanılan kriterlerdeki önemli farklılıklar nedeniyle, ticari pazarlama uygulamalarının bütünü sosyal pazarlama ortamına aktarmak hiç mümkün olmamıştır (Kestane, 2014: 196).

Sosyal pazarlama kampanyalarının profesyonel bir şekilde yapılması, kampanyanın başarıya ulaşabilmesi açısından çok önemlidir. Bundan dolayıdır ki sosyal pazarlama artık kişiler için önemli bir kariyer alanı olarak görülmekte ve sadece bu alanda çalışan profesyonel şirketler kurulmaya başlanmıştır. Öncelikle bir sosyal pazarlama kampanyasının başarılı olması geleneksel pazarlamanın pazarlama karmasından ve pazar bölümlendirme stratejisinden ne kadar yararlandığına bağlıdır. Sosyal fayda için oluşturulan her unsurun hedef kitleye sorunsuz ulaşması gerekmektedir. Bir işletmenin sosyal sorumluluk odaklı ve toplumun gözünde pozitif algıya sahip olması için yapılan çalışmalarda ana vurgu, işletme ve toplum menfaatlerini anlamlı hale getirmeye yönelik olmalıdır. Aksi takdirde işletmenin faaliyetleri hem çalışanlar hem de toplumu oluşturan tüketiciler tarafından sorgulanmaktadır (Tekin, 2018: 818).

SONUÇ

Sosyal pazarlama amaçlı faaliyetler, her geçen gün artmakta ve sosyal sorunların çözümü için sık şekilde kullanılmaktadır. Bunun sebebi, sosyal pazarlamanın ticari pazarlamadan farklı olarak işletmenin kendi kazancından ziyade toplumsal faydayı göz önünde bulundurmasıdır. Ticari pazarlamanın uyguladığı birçok yöntemi ve kullandığı birçok aracı sosyal pazarlama da kullanmasına rağmen, her iki yaklaşımın sınırları ve gerektirdiği beceriler farklıdır. Devlet kurumları, özel şirketler ya da kar amacı gütmeyen kuruluşlar tarafından hedef kitleyi etkilemek ve istenilen davranışı göstermeleri için ikna etmek için sosyal pazarlama sıklıkla başvurulan bir yöntem haline gelmiştir.

Aslında bu çalışma, sosyal pazarlamanın ne kadar detaylı bir yaklaşım olduğunu ve bu konuda neden uzmanlaşmak gerektiğini birçok temel bilgiye de dayanarak sunmaya çalışmıştır. Bir yandan da sosyal pazarlamadaki başarı diğerlerine kıyasla birçok parasal olmayan unsura bağlıdır, bu anlamda sosyal pazarlama fazlasıyla hayal gücü, yaratıcılık ve emek yoğun çaba istemektedir. Bu çalışmanın amacı, kuramsal olarak sosyal pazarlama sürecinin incelenmesi ve toplumda yaratmaya çalıştığı davranış değişikliğine ulaşabilmek için hangi argümanların kullanılması gerektiğine açıklık getirmektir.

KAYNAKÇA

1. Akdoğan, Ş., Çoban, S., & Öztürk, R. (2012) Medyada Yer Alan Sosyal Pazarlama Kampanyalarına Yönelik Tüketici Değerlendirmeleri: Konya İlinde Bir Uygulama. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (39), 1-18.
2. Andreasen, A. R. (1994). Social Marketing: Its Definition and Domain. Journal of Public Policy & Marketing, 13 (1), 108-114.
3. Argan, M. T. & Akyıldız, M. (2010) Sporun Yaygınlaştırma (Herkes İçin Spor Perspektifinden) Aracı Olarak Sosyal Pazarlama Yaklaşımı. Pamukkale Journal of Sport Sciences, 1 (3), 39-51.
4. Argan, M. T. (2016) Sosyal Pazarlamada Kampanya Yönetimi; Organ Başına Yönelik Kuramsal Bir Çerçeve. Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, Sayı: 18, 169-187.
5. Ayvaz, İ. (2012) Sosyal Pazarlama ve Sosyal Pazarlamanın Ahlaki Boyutlarına Yönelik Tutumların İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Çankırı Karatekin Üniversitesi.
6. Batu, M. & Atas, U. (2017) Social Marketing Campaign Management; A Comparative Analysis Of Anti-Smoking Campaigns Implemented In The United Kingdom and In Turkey. Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 17, 369-400.
7. Bayın, G., & Akbulut, Y. (2012) Sağlık Sektöründe Sosyal Pazarlamanın Kullanımı. Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi, 1 (1), 53-72.
8. Bayraktaroğlu, G., & İlter, B. (2007). Sosyal Pazarlama: Engeller ve Öneriler. Ege Akademik Bakış Dergisi, 7 (1), 117-132.
9. Baytekin, E. P. (2015) Halkla İlişkiler Perspektifinden Güncel Pazarlama Yaklaşımları. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
10. Coşkun, G. (2012) Sosyal Pazarlama ve Sosyal Pazarlama Karması: Antalya Emniyet Müdürlüğü Komşu Kollama Projesi Örneği. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (2), 226-246.
11. Erbaşlar, G. (2014) Pazarlama Yönetimi. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
12. Güleç, V. (2018) Sosyal Pazarlama Kampanyalarında Kamu Spotu Kullanımının İncelenmesi: Sigarayı Bırak-Hayatı Bırakma Kampanyası. İstanbul Aydın Üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi.
13. Kacar, A. İ., Kartal, B., & Kahraman, A. (2014) Türkiye'deki Çevreci Sivil Toplum Kuruluşlarının Sosyal Pazarlama Kampanyalarının İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi. Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, 14, 47-74.
14. Kestane, S. Ü. (2014) Differences Between The Concepts Associated With Social Marketing. International Journal Of Economic & Administrative Studies, 7 (13), 193-208.
15. Kotler, P., & Zaltman, G. (1971). Social Marketing: An Approach To Planned Social Change. Journal of Marketing, 35 (3), 3-12.
16. Mert, G. (2012). Sosyal Pazarlama Uygulamalarının Tüketici Davranışı ve Firma Performansı Üzerine Etkileri: Teori ve Bir Uygulama. Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 4 (1), 117-129.
17. Moskevich, N. (2015). Türkiye'de Tütün Sektöründe Çalışanların Endüstrinin Sosyal Pazarlama Faaliyetlerini Algısı; İzmir İlinde Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi.
18. Mucuk, İ. (2017) Pazarlama İlkeleri. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
19. Nakıboğlu, B. ve Özsoy, T. (2016) Sosyal Pazarlama; Sosyal Pazarlama Kampanyası Örnekleriyle. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
20. Peattie, K., & Peattie, S. (2009) Social Marketing: A Pathway To Consumption Reduction. Journal of Business Research, 62 (2), 260-268.
21. Pektaş, G., Erdem, O., Yıldız, E., & Karadeniz, M. (2015). Sosyal Pazarlama Uygulamalarının Marka Aşkı Aracılığı Rolü ile Tüketici Satın Alma Davranışına Etkisi: Deterjan Pazarı Üzerinde Bir Araştırma. Eskişehir: 20.Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı. 717-720.
22. Rad, S. T. & Karataş, A. (2013) Yoksulluğun Azaltılmasında Sosyal Pazarlama Yaklaşımı. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi. 48 (2). 17-31.

23. Saini, G. K., & Mukul, K. (2012). What Do Social Marketing Programmes Reveal About Social Marketing? Evidence From South Asia. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 17 (4), 303-324.
24. Tek, Ö. B., & Özer, P. S. (1999). Pazar Yönlülük ve Örgütsel Öğrenme Teorilerinin Türkiye’de Kar Amaçsız Kuruluşlara Uyarlanması. 4.Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı, 59-67.
25. Tekin, Z. (2018). Bankacılık Sektöründeki Sosyal Pazarlama Uygulamalarının Etik İklim ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14 (3), 807-824.
26. Tengilimoğlu, D., Güzel, A., & Günaydın, E. (2013) Sosyal Pazarlama Kapsamında Dumansız Hava Sahası: Örnek Bir Uygulama. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 1-26.
27. Uslu, A. T., & Marangoz, M. (2008). Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlarda Sosyal Pazarlama ve Çevre Gönüllü Kuruluşlara Yönelik Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (1), 109-137.

AFET YÖNETİMİNDE SİĞINMACILARA YAPILAN SOSYAL YARDIMLAR VE HİZMETLER ÜZERİNE NİTEL ARAŞTIRMA ¹

Salih TOSUN ² , Yavuz YILDIRIM ³ , Hasan AZAZİ ⁴

¹ Bu çalışma Salih TOSUN tarafından Yavuz YILDIRIM danışmanlığında Şubat 2017’de Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesine Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne sunulan “Afet Yönetiminde Mülteci ve Sığınmacılara Yapılan Sosyal Yardım ve Hizmetler” adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Öğr. Gör., Balıkesir Üniversitesi, İvrindi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sorumlu yazar.

³ Dr. Öğr. Üyesi., ÇOMÜ, Biga İktisadi İdari Bilimler Fakültesi.

⁴ Dr., ÇOMÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GİRİŞ

Afetler yaşamı durdurarak veya kesintiye uğratarak toplumları derinden etkileyen ve yerel imkânlar yetersiz kaldığı, dışarıdan yardım gerektiren her türlü durumları ifade ederken, çalışmamızda insan kaynaklı afetler arasında bulunan mülteci ve sığınmacı hareketleri incelenecektir. Afet çeşitlerine günümüzde her geçen gün yenileri eklenmektedir. Terör ve savaş olayları ve bu olaylar sonucu ortaya çıkan kitlesel göç hareketleri de afetsellik açısından değerlendirilmektedir.

Göç hareketleri tarih boyunca ölüm, hastalık, yoksulluk, zulüm ya da daha refah düzeyi yüksek bir yaşamı amaç edinerek gerçekleşmiştir. Günümüz az gelişmiş ve gelişmekte olan Orta Doğu, Asya ve Afrika ülkelerinden gelişmiş, refah seviyesi yüksek Avrupa ve Amerika Kıtası ülkelerine olmaktadır. Ülkemiz bulunduğu coğrafya itibarıyla geçiş güzergâhında olmasından aynı zamanda savaş ve terör olayları yaşanan ülkelere yakınlığından göç hareketlerinden en çok etkilenen ülkelere birisi olmuştur. Ülkemizin karşı karşıya kaldığı bu göç hareketlerini hangi yasal çerçeve, kurum ve faaliyetlerle yönettiği ve bu masum, yerinden edilmiş insanlara tanıdığı hak ve hizmetler incelenmiştir. Bu kapsamda ülkemiz idaresi bu durumu afetsellik açısından değerlendirmiş Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD)'na bazı görev ve yetkiler vermiştir. Bu göç hareketlerine Suriye'de çıkan olaylar sonucu 2011 yılından başlayarak günümüze kadar devam eden 3,603.088 kayıtlı geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sığınmacının yanı sıra 365.000'den fazla diğer uyruklardan sığınmacı damgasını vurmuştur (UNHCR, 2019). Suriyelilerin ülkemize sığınma amaçlı girişiyle birlikte AFAD önemli bir misyon edinmiş ve olayı yönetmeye çalışmıştır.

Ülkemizde bu göç hareketiyle birlikte gerekli ihtiyaç halini alan göç yönetiminin kurumsallaşması adına 2013 yılında Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulmuş ve çalışmalarına başlamıştır. Ülkemiz de göç yönetimi ve verileri Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nce yapılırken barınma merkezleri aracılığıyla sağlanan sosyal yardımlar ve hizmetleri AFAD gerçekleştirmektedir.

Ülkemizde kamp içi yaşayan sığınmacılarda sosyal politika uygulamaları AFAD tarafında devlet eliyle yapılırken asıl eksiklik kamp dışı yaşayan sığınmacılarda yaşamaktadır. Kamp dışı yaşayan sığınmacılara uygulanan sosyal yardım ve hizmetler, yasal çerçevesi içerisinde ve uygulama verileri ışığında açıklanmış ayrıca bu verilerin uygulamada ki yerini görmek adına kamp dışı sığınmacılarla mülakatlar yapılmıştır. Bu nitel çalışmada 9 Suriyeli, 6 Iraklı, 1 Afganistanlı, 1 Çeçenistanlı, 1 Somalili olmak üzere 18 sığınmacıyla görüşmeler yapılmış hem sağlanan sosyal yardımların etkinliğinin ve eksik yönlerinin gözlenmesi amaçlanmış hem de sığınmacıların ülkemizi seçme sebepleri ve geleceğe yönelik planları hakkında sorular sorulmuş görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Sığınmacılara sağlanan sosyal yardım ve hizmetleri uygulamadaki boyutunun yeterliliği ve sorunları hakkında gerçeğe yakın analiz yapabilmek amacıyla görüşme yapılmış ve görüşleri 4 alt başlıkta 8 temada incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

1. LİTARATÜR TARAMASI

Dünyada giderek artan sığınmacı sorunu ülkemizin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kavşak noktası olmasından dolayı bu hareketlilikten fazlasıyla payını almıştır. Ülkemiz genel olarak yıllık belli sayılarda sığınmacılara ev sahipliği yapsa da tarihindeki en büyük göç akını Suriye iç savaşı sonrası yaşamış ilk andan itibaren açık kapı politikası uygulayarak sosyal yardım ve hizmetler sunmaya başlamıştır. Fakat 2019 yılı itibarıyla Göç İdaresi genel müdürlüğünün verilerine göre 3.630.767 Suriyeli sığınmacının 139.833'ü geçici barınma merkezlerinde kalarak ülkemizin AFAD yoluyla sağladığı sosyal hizmetlerden yararlanırken 3.490.93 kamp dışı barınma sağlayarak bu hizmetlerden yeterince faydalanamamaktadır (GÖÇ, 2019). Bu kamp dışı yaşayan

sığınmacıların sadece barınma değil beraberinde sağlık, iş gücü, eğitim, dil farklılığı, hukuki haklar gibi birçok alanda sıkıntılar yaşamakta ve çözüm beklemektedirler. Dünya da ve ülkemizde mülteci ve sığınmacıların genel sorunlarını değerlendirmek ve çözümler sunabilmek literatüre katkı sağlamak için birçok nitel araştırmalar yapılmıştır. Nitel araştırmanın amaçlardan en önemlisi araştırmaya katılan kişilerin algılarının ve tecrübelerinin ortaya konmasıdır. Araştırmacılar, bu katılımcıların dış dünyayı nasıl algıladıklarını ve nasıl yorumladıklarını anlamak ve çıkarım yapmak amacıyla onlarla konuşur, onları gözlemler. Araştırmadaki katılımcılar değerli bilgi kaynağı olarak kabul edilir ve onların vereceği cevapları daha önceden oluşturulan sorularla sınırlandırma yerine açık ve esnek bir tutum izlenir ve ilgili araştırma sorusuna ilişkin mümkün olduğu kadar derinlemesine ve ayrıntılı bilgi toplanmaya çalışılır (Yıldırım 1999:12). Çalışmamızda nitel araştırmaların bu yönünden faydalanarak sığınmacıların hayat tecrübelerinden yola çıkarak ülkemizdeki sosyal yardım ve hizmet ihtiyaçlarını tespit etmeye çalışarak literatüre katkıda bulunmak hedeflenmiştir.

Şimşek (2018), yaptığı çalışmada; Türkiye'deki Suriyeli mülteciler örneği üzerinden, İstanbul, İzmir, Gaziantep ve Hatay'da 2016 Ocak ve Aralık ayları arasında 80 Suriyeli mülteci ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış yüz yüze derinlemesine görüşmelerden elde edilen verileri açıklamaktadır. Çalışmasında, işgücü piyasasına, eğitime ve sağlık haklarına erişim ve vatandaşlık konusunda entegrasyon politikalarının kademeli olarak gelişmesine rağmen, tüm Suriyelilerin bu haklara eşit şekilde erişemediği ve bu eşitsizliğin sosyal sınıf odaklı olduğu araştırma verileri ile desteklenmiştir.

Yıldırım (2018)'da yaptığı çalışmasında; Kars il merkezinde ikamet eden Afganları kapsayan çalışmasının temel amacını, Kars il merkezinde ikamet eden Afganların mevcut koşullarını, sorun ve ihtiyaçlarını tespit edebilmek olduğunu açıklamıştır. Çalışmada yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak Afganların göç tecrübelerine ve mevcut durumlarına ilişkin bilgiler toplanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın neticesinde Afgan mültecilerin göç sonrası durumlarının, göç öncesine göre görece bir değişim geçirdiği söylene de yine de yaşam koşulları açısından ciddi eksikliklerin hâlâ var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tosun vd. (2018)'nin çalışmasında; Eskişehir'e göç eden lise dönemindeki öğrencilerin buradaki eğitim süreçlerine ilişkin algılarının, yaşadıkları sorunların, eğitim ve din eğitiminden beklentilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Karma yöntemin benimsendiği bu çalışmada Eskişehir'de devlet okullarında eğitim alan 83 sığınmacı öğrenci ile bu öğrencilere eğitim veren 42 öğretmenin konuya ilişkin görüşleri, yarı yapılandırılmış görüşme formları ve anketler aracılığıyla toplanmıştır. Elde edilen veriler kategorilenerek içerik analizi ile temalandırılmış, ilgili başlıklar altında öğrenci ve öğretmen görüşleri birlikte sunulmuştur. Çalışmada öğrencilerin dil bilmemelerinin, sosyal hayatlarında ve okul süreçlerinde en temel uyum problemi olduğu, bunun farklı sorunlara neden olabildiği tespit edilmiştir. Öğrencilerin din eğitimine ilişkin algılarının okudukları okul türüne göre farklılık gösterdiği görülmüştür.

Çakır (2017)'in yaptığı çalışmada kamp dışında yaşayan Suriyeli sığınmacıların kentlerde sosyal ve kültürel sorunlar yaşadıkları aynı zamanda sosyal politika ve uygulamalara erişim yetersizliği gibi sorunlara bağlı uyum problemlerinin olduğu tespit etmiştir. Çalışma Yozgat ilinde yaşayan 15 Suriyeli kadın sığınmacıyla derinlemesine mülakat tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmadaki amaç kent merkezinde yaşayan sığınmacıların uyum sorunlarını tespit etmek ve çözüm önerileri getirmektir. Araştırmada kadın ve sığınmacı olmanın getirdiği dezavantajlar üzerinde durulmuş dil, kültürel farklılıklar ve temel sosyal yardım ve hizmetlere erişimde yaşanan sorunlar derinlemesine yapılandırılmış mülakat tekniğiyle açıklanmıştır.

Boz (2016)'un çalışmasında literatür taraması yanında, Çağlayan'da çalışan Suriye kökenli esnaf ve işçilerle yarı yapılandırılmış nitel araştırma çerçevesinde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada yapılan görüşmelerde sorulan sorular zamansal düzlemde göçmenlerin geçmişleri, şimdi ne yaptıkları, gelecekte ne yapmayı planladıkları hususuna yoğunlaşmış, bu sürecin onların kimliklerinde nasıl bir etki yarattığı incelenmeye çalışılmıştır. Göçmenlere neden Türkiye'ye geldikleri, kültür ve kimlik ekseninde hangi türden problemlerle karşılaştıkları ve gelecekte ne yapmayı düşündüklerine ilişkin sorular yöneltilmiştir. Genel olarak çalışma sonucunda bazı göçmen ve mültecilerin kimlik sorunları ve ötekileştirilme pratikleri içinde kendilerini tecrit hissettikleri, bazısının ise iyi bir adaptasyonla uzun süreli bir katılım sürecine girdiği gözlenmiştir.

Akkaş (2015)'in çalışmasında araştırmanın evreni Erzincan'daki Suriyeli sığınmacı öğrenciler olarak belirlenmiş ve "amaçlı örnekleme" teknikleri kullanılarak örneklem tespitine girilerek bu çerçevede 24 kişiyle görüşülmüştür. Çalışmada farklı anlayışların ve yorumların çıkmadığı kanaat getirilinceye kadar mülakat ve gözlemlere devam edilmiştir. Çalışmasında göçe sebep olan bazı faktörler ve göçün ortaya çıkardığı problemlerin sosyal hizmet alanındaki hareketliliğine ve sosyal hizmetin uygulamasındaki katkısına değinmiştir. Ayrıca sığınmacıların problemlerine çözüm üretebilmek amacıyla, sosyal hizmet uygulamalarına açıklık getirmiştir.

Topcuoğlu vd. (2015)'nin yaptığı çalışmada Suriyeli misafir olarak Konya'da yaşayan ve küçük ya da büyük bir iş kurmuş, 243 Suriyeli yatırımcı kişi ile yarı yapılandırılmış sorularla yüz yüze mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Araştırmada çalışma ve ekonomik durumun yanında sosyal politika ihtiyaçlarına da yer verilmiştir. Sigorta ve sosyal güvenlik açısından haklarının devletçe verilmesi, Türkiye'de alanında uzmanlaşmış kişilerle aynı ücret verilmesi, Diploma eşdeğerliliklerinin sağlanması, Suriyeli Nitelikli elemanların hızla Türkçe öğrenmelerinin sağlanması, uzmanlığı olan alanlarda teknolojik açıdan bazı eksiklikleri olan Suriyelilere eğitim verip bu eksikliklerin giderilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda sağlık ihtiyaçları konusunda Suriyeli doktorların çalışabilecekleri ve sadece Suriyeli vatandaşları muayene ve tedavi edecekleri sağlık merkezlerinin kurulması gibi sonuçlara varılmıştır.

Dalar vd. (2013)'nin yaptığı çalışmada ise, Türkiye'de sığınmacıların genel sorunlarına değinen sığınmacıların kamu hizmetlerine erişimleri, karşılaştıkları ekonomik ve sosyal problemler hakkında Bolu'daki 60 tane Iraklı sığınmacıyla nitel yarı yapılandırılmış yüz yüze görüşmeler yapılarak tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bolu'da bulunan Iraklı sığınmacılardan; barınma, eğitim ve sağlık konuları başta olmak üzere sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının nasıl karşılandığını; mali sorunları, çalışma izni, bilgilendirilme ve güvenlik sorunlarının varlığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda Bolu'da yaşayan Iraklı sığınmacıların kamu hizmetlerine erişimleri, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması bakımından sorunlar yaşadıkları, açık hapishane koşulları olarak gördükleri tecrit koşullarından kurtarılmasını bekledikleri, eğitim sorunları, çalışma izinleri ve sağlık sorunları başta olmak üzere çeşitli konulardaki sorunlarının çözümünde beklenti içinde olduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca işlemlerini uzatan geç sonuçlandırılan BMMYK'dan yana şikayetlerini belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra yapılan görüşmelerde halkla iletişim konusunda sanılanın aksine sıkıntı yaşamadıkları görülmüştür. Sığınmacılar kamusal anlamda bazı ihtiyaçlarının sağlandığını, nakdi yardımların yapıldığını belirtmekle birlikte yeterli düzeyde olmadığını ve tatmin etmekten uzak olduğunu ifade etmişlerdir.

Çalışmalarda da belirtildiği üzere dezavantajlı grup içerisinde simgeleşen sığınmacılar ülkelerini terk ederek başka bir ülkeye sığındığı andan itibaren o ülkenin sosyal politikalarına ihtiyaç duymaktadır. Amaç en kısa zamanda sorunları tespit ederek

yerinde ve doğru yöntemlerle daha işlevsel şekilde sığınmacıları sosyal politikalarla buluşturmak olmalıdır.

2. VERİ VE YÖNTEM

Nitel araştırma, farklı disiplinleri birleştirerek, bütünü kapsayan bir bakış açısını temel alarak, araştırma problemini, yorumlayan bir yaklaşımla incelemeyi esas alan bir yöntemdir. Araştırmalar yapılan konular üzerine, insanların kendi bağlamında görüşleri ele alınarak, insanların onlara yükledikleri anlamlar açısından yorumlanabilir. Nitel araştırma, insanın kendi sırlarını çözerek biçimlendirdiği toplumsal sistemlerin derinliklerini keşfetmek üzere geliştirdiği bilgi üretme yollarından birisidir. Nitel araştırmayı, “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, olayların ve algıların doğal ortamda gerçekçi tüm yönlerinin ortaya konmasıyla nitel bireysel görüşlerin izlendiği araştırma” olarak tanımlayabiliriz (Karataş 2015: 63). Nitel araştırmalarda genelleme olmadığı için indirgemeci bir yaklaşım söz konusu değildir. Bundan dolayı nicel araştırmalarda olasılık temelli örneklem teknikleri kullanılırken, nitel araştırmalarda amaçlı örneklem teknikleri tercih edilmektedir (Yıldırım-Şimşek, 2005: 101-115).

Nitel araştırmanın kullanıldığı çalışmanın bu bölümünde görüşme tekniği uygulanmıştır. Araştırmaya katılan bireylerin yönlendirilen belli bir konuda duygu ve düşüncelerini kendine özgü anlatma etkinliği olarak görüşmeyi tanımlayabiliriz. Görüşme tekniğinin amacı bireyin fikir ve düşünce dünyasına girerek onun bakış açısını anlamaya çalışmaktır. Görüşme yoluyla araştırılan konu hakkında kişilerin deneyimleri, düşünceleri, tutumları, yorumları, niyetleri, zihinsel algıları gibi gözlenemeyen bilgilere ve fikirlerle erişilmesi istenir (Karataş 2015: 71).

Bu çalışmanın amacı, ülkemizin kabul ettiği kamp dışı yaşayan sığınmacıların yaşam koşulları, sosyal yardım ve hizmetlerden faydalanma durumlarının yeterli veya yetersizliğini tespit etmek ve sığınmacıların düşüncelerini ortaya koymaktır. Bu kapsamda yeterlilik veya yetersizliği ortaya koymak için sığınmacılara sorular sorulmuş gerçekte var olan durumla, pratikteki uygulama durumu karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda araştırmanın cevap aradığı temel sorular şu şekildedir:

- Ülkemizde yaşayan sığınmacılara göre, kamp dışı yaşayan sığınmacılara devletimizce ve STK’larca yeterli sosyal yardım ve hizmet uygulanmış mıdır?

Araştırmanın cevap aradığı bu temel sorunun yanında şu alt sorulara da cevap aranmaktadır.

- Ülkemiz kamp içi ve dışı yaşayan sığınmacılara ilk anda afet yönetimi kapsamında değerlendirmiş fakat teknik olarak kısa süreli afet yönetiminde sosyal yardım uygulamasından çıkarak neden uzun süreli sosyal hizmet uygulamasına devam etmektedir?
- Kamp dışı yaşayan sığınmacıların geleceğe yönelik planları ve umutları nelerdir?
- Kamp dışı yaşayan sığınmacılar sosyal yardım ve hizmetlere erişim yollarını bilmekte ve kullanabilmekte midir?

Çalışmanın temel öngörüsü ise ülkemiz kamp içi yaşayan sığınmacılara hukuksal zemin ve sayısal veriler ışığında yeterli yardım uygulamalarında bulunmuştur. Kamp dışı yaşayan sığınmacıların sayısal fazlalığı ve yeterli uygulamaların yapılamadığı öngörülmektedir. Bu durumun kamp dışı sığınmacıların görüşleriyle pratikteki yetersizlik durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

- Afet yönetim kapsamında değerlendirilen sığınmacıların özellikle kamp içi yaşayanlarının, sosyal devlet uygulamalarından faydalanması yüksek seviyede

iken kamp dışı yaşayan sığınmacılar, sosyal yardım ve hizmet uygulamalarına erişimi yetersizdir.

Belirlenen bu temel hipotezin çerçevesinde çalışmanın alt hipotezleri şu şekildedir:

- Sığınmacılara kısa süreli afet yönetiminde sosyal yardım uygulamaları yerine uzun süreli ve kamp dışı sığınmacıları da kapsayıcı sosyal politika sistemi geliştirilmelidir.
- Kamp dışı yaşayan sığınmacılar ülkemizde barınma konusunda devlet ve STK'lerden yeterli yardımı görmemektedir.
- Ülkemiz göç idaresinin sığınmacılara güvenlik algısı bakımından önce, dezavantajlı grup olan sığınmacıların yaşam şartlarını ve hayat standardını iyileştirici politikaları öngörmesi ve tüm sistemi buna teşvik etmesi gerekmektedir.
- Ülkemizde sığınmacılarla sosyal politika yetkilileri arasında yardım ve hizmetler konusunda görüş ayrılığı bulunmamasına rağmen yetersiz yönler düzeltilememektedir.

2.1. Araştırma Süreci ve Hazırlık Aşaması

Araştırmanın sürecinin öncesini ve sonrasını kapsayan zaman diliminde ister faydacı ister salt bilme amacıyla sistemli bilgi edinme yöntemidir. Bilimsel araştırma literatüre kuramsal katkı sunmak amacıyla olabileceği gibi uygulamada karşılaşılan sorunlara çözüm getirmek amacıyla da yapılabilir (Yenihan 2015: 113). Bilimsel araştırma süreci için olayların gözlenmesi ve bilgilerin toplanması sırasında belli bir düzene ve sistematığa göre hareket edilip bulguların düzenli bir şekilde sınıflandırılması önemsenmektedir.

Araştırmanın kuramsal çerçevesini sığınmacılara uygulanan sosyal yardım ve hizmetler ve bunların değerlendirilmesinde, faydalanıcıların yeterli ya da yetersiz bulunduğu yönleri tüme varımla değerlendirerek rasyonel durumu ortaya koymaktır. Çalışmanın yürütüldüğü alan Türkiye'ye sığınan çoğunluğu Balıkesir'de yaşayan sığınmacılardan oluşmaktadır. Çalışmanın konusu kamp dışı yaşayan sığınmacıların görüşleri ile sosyal politikalardan yararlanma konusundaki durumu ortaya konarak durumun yeterlilik ve yetersizlikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada sığınmacılar uygulanan politikaların yeterliliğinin yanında eksik yönlerinin de görülerek maksimum fayda sağlayıcı çözüm önerileri ve geleceğe yönelik tamamlayıcı plan oluşturmada faydalının kazanmak istenmiştir.

2.2. Araştırma Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmamız terör, savaş olayları ve iç karışıklık gibi insan kaynaklı afetler sonucu ülkesini terk edip Türkiye Cumhuriyeti'ne sığınan, 9 Suriyeli, 6 Iraklı, 1 Afganistanlı, 1 Çeçenistanlı, 1 Somalili olmak üzere 18 sığınmacıyı kapsamaktadır. Bu gruba yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat tekniği kullanılarak görüşmeler yapılmıştır. Mülakat türleri kendi arasında yapılandırılmış, yapılandırılmamış ve yarı yapılandırılmış olmak üzere üçlü sınıflandırmaya ayrılmaktadır. Yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış mülakat türleri incelendiğinde standart bir soru setinin hazırlandığı ancak görüşme esnasında konuyla ilgili soruların geliştirildiği derinlemesine bir görüşme tekniğidir (Yenihan 2015: 113).

Örnekleme seçiminden önce araştırma evreni seçilmiştir. Bu araştırma evreni Türkiye Cumhuriyetine sığınan 4 milyona yakın kayıtlı sığınmacıyı ifade etmektedir. Evren seçildikten sonra örnekleme de olasılığa dayalı basit tesadüfî örnekleme yöntemi

kullanılmıştır. Bu kapsamda Balıkesir, Bursa, İstanbul, Ankara ve İzmir de yaşayan toplamda 18 sığınmacıyı kapsamaktadır.

2.2.1. Nitel Araştırma Aşaması

Nitel araştırma, insanın kendi sınırlarını çözmek ve toplumsal sistemlerin derinliklerini keşfetmek için kendi çabasıyla biçimlendirdiği ve geliştirdiği bilgi üretme yollarıdır. Nitel yöntemle tasarlanmış araştırmalarda araştırmacı ek sorularla gerçekliğin izini sürer ve muhatabı olduğu kişinin öznel bakış açısına önem vererek sistemli bir şekilde bilgileri ortaya koyar (Karataş 2015: 63).

Konu gereği daha önce bu perspektifte ve bu ölçek de bir araştırmanın yapılmamış olması nitel yöntemlerin seçilmesinde etkili olmuştur. Burada sığınmacıların genel sorunları ya da faydalanma düzeyleri tespit edilirken önerileri ve yaşadığı süreç de göz önüne serilerek tamamlayıcı bakış açısı oluşturulmuştur.

Görüşme tekniği temel veri toplama da başka insanları anlamak için kullanılan en güçlü yöntemlerden ayrıca sosyal bilimlerde kullanılan en sık yöntemlerden biridir (Yenihan 2015: 113). Görüşme yapılan sığınmacıların bazılarıyla dil farklılığından dolayı tercüman yardımıyla fikirlerini açıkça anlaşılması sağlanmıştır. Sığınmacıların bazılarıyla evlerinde bazılarıyla iş yerlerinde yüz yüze, dil sıkıntısı olmayanlarla telefonla görüşme sağlanmıştır. Kişisel bilgileri onaylarına sunulacak verilmiş ve söylemleri tekrar kendilerine kontrol ettirilerek onaylandıktan sonra çalışmaya konulmuştur. Görüşülen sığınmacıların bazıları isimlerinin çalışmanın içinde bulunabileceğini lakin görüşlerinin isimlendirilmesini istemedikleri için görüşleri mülakat "M" olarak numaralandırılacaktır. Görüşmelerin sığınmacılarla olan kısmı ses kaydı yapılmış yazıya dökülerek bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

2.2.2. İçerik Analizi

Elde edilen verileri açıklayabilmek amacıyla kavramlara ayırarak kavramlarla ilişkilendirilmesi içerik analizi olarak adlandırılır. Temelde benzer olan veriler anlaşılır biçimde yorumlanarak, belirlenmiş temalar ve kavramlar çerçevesinde birleştirilmiştir (Yenihan 2015: 113). Elde edilen veriler kavramsallaştırılarak düzenlenip bu verilere göre temalar oluşturulmaya çalışılmıştır. İçerik analizinde temel hedef toplanan verileri açıklamayı sağlayacak kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktadır (Karataş 2015: 74). Betimsel analizle belirtilen ve yorumlanan veriler, içerik analizi sayesinde derinlemesine işlenerek yeni kavramlar keşfedilir. İçerik analizinde temelde amaç, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar içerisinde bir araya getirmek ve okuyucunun anlayabileceği şekilde düzenleyerek yorumlamaktır.

Çalışmada sorulan sorular belirli kavramlarla bir araya getirilerek temalar oluşturulmuş bu başlıklarda sorulardan çıkan sonuçlar incelenmiş, derlenmiştir. Bu temalarla ilgili görüşmelerde sorulan sorulara verilen cevaplar tablolara eklenmiştir. Bu soruların cevaplarından anlaşılan sonuçların yine temaların devamında açıklanmış ve bulgular yorumlanmıştır. Çalışmanın bu bölümünde mülakat verileri içinden rassal olarak seçilen her tema da beş mülakata yer verilmiş, mülakatların tamamı yazarın yüksek lisans tezinde ekler kısmına sığınmacı katılımcıların (Ek-2) verileri olarak eklenmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Çalışmanın bu bölümünde yarı biçimsel mülakatlar üzerinde yapılan içerik analizleri birinci bölümde katılımcıların sosyolojik açıdan Türkiye'yi seçme sebepleri ve sığındıkları yerde geleceğe yönelik düşünceleri iki temada açıklanmıştır.

İkinci bölümde sığınmacıların hayati devamlılığı için önem arz eden sorunlardan olan barınma ve sağlıkla ilgili durumları işlenmiş, görüşleri iki tema da açıklanmış, farklı durumları değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde sığınmacıların hayatlarının devamını sağlamak amacıyla kazanç elde etmek için çalışma hayatı ve iş imkânları, yine geçimlerini sağlamada devlet ya da STK'ların sosyal yardım ve desteklerinin yeri ve katkısını ölçmeye yönelik temalar oluşturulmuştur. Ayrıca sığınmacıların çocukları için ülkemizin eğitim desteği ve dil konusundaki sıkıntıları gözlenmiş, bu konular sığınmacı görüşleri açısından temalarda değerlendirilerek, farklı yönleri ayrıca değerlendirilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde; sığınmacıların hukuki hakları konularında bilgi düzeyi, ülkemizdeki hukuksal sorunları ve sağlanan destekler hakkındaki görüşleri belirtilmiştir. Sığınmacıların hukuki haklarının korunmasıyla ilgili görüşleri, sağlanan desteklere yönelik görüşleri, bir temada açıklanmıştır.

Çalışmanın bu bölümlerinde, sığınmacılara ülkemizce uygulanan sosyal yardımın etkilerini görmek adına, sağlanan sosyal yardım ve sosyolojik düşünceleri ile ilgili açık, sınırsız görüşlerini belirtebilecekleri geliştirici sorular sorulmuştur. Temalar bütün farklı yönleriyle ayrıca ele alınarak azda olsa ortaya çıkan farklı görüşler sonuçsal olarak değerlendirilerek katılımcıların bütün görüşleri dikkate alınmıştır.

3.1. Araştırma Kapsamında Görüşülen ve Fikirleri Alınan Sığınmacılara Yönelik Bilgiler

Çalışmanın bu bölümünde ülkemizde kamp dışı barınan sığınmacılara sunulan sosyal yardım ve hizmetlerin uygulanabilirliğinin ölçülmesine yönelik, görüşülen sığınmacıların bilgileri Tablo 1.'de sunulacaktır.

Tablo 1. Görüşme Yapılan Sığınmacılara Yönelik Bilgiler

	Görüşülen Sığınmacı	Uyruğu	Yaşadığı Yer	Görüşme Türü	Görüşme Tarihi
1	Abdullah El KILABİ	Bağdat/IRAK	Balıkesir	Yüz Yüze	02.11.2016
2	Ali EL SUHUFİ	Bağdat/IRAK	Balıkesir	Yüz Yüze	22.11.2016
3	Fettah SALAH SADUMAN	Mogadişu/SOMALİ	Balıkesir	Yüz Yüze	25.11.2016
4	Fida EL YUSUF	Bağdat/IRAK	Balıkesir	Yüz Yüze	15.11.2016
5	Mustafa SAHİRİ	Bağdat/IRAK	Balıkesir	Yüz Yüze	10.11.2016
6	Muhammet YUSUF FİNA	Bağdat/IRAK	İzmir	Telefonla	10.11.2016
7	Amar BAHİRİ	Maymana/AFGANİSTAN	Bursa	Telefonla	10.11.2016
8	Mustafa MAHLİ	Bayırbucak/ SURİYE	Balıkesir	Yüz Yüze	05.11.2016
9	Zahir EL SATİH	Şam / SURİYE	Bursa	Telefonla	05.11.2016
10	Marissa ALDAEN	Şam / SURİYE	İstanbul	Telefonla	05.11.2016
11	Erkan ELAEN	Bağdat/IRAK	İzmir	Telefonla	05.11.2016
12	Zaindi BASAYEV	Grozni / ÇEÇENİSTAN	Ankara	Telefonla	27.10.2016
13	Masaar Ali SUNEEN	Şam / SURİYE	İstanbul	Telefonla	27.10.2016
14	Ali Yusuf SALAF	Şam/ SURİYE	Balıkesir	Yüz Yüze	27.10.2016
15	Fatıma El ZEHRA	Kobani/ SURİYE	Ankara	Telefonla	27.10.2016
16	Salih El FARUK	Şam / SURİYE	Balıkesir	Yüz Yüze	25.10.2016
17	Muhammet UMER	Bayırbucak/ SURİYE	Balıkesir	Yüz Yüze	25.10.2016
18	Yusuf Sahir FEDA	Kobani / SURİYE	Balıkesir	Yüz Yüze	25.10.2016

Görüşme yapılan sığınmacılardan bazıları mülakatlar bölümünde isimlerinin verilmesini tercih etmeyeceklerini bildirmelerinden dolayı mülakat tablolarında her bir görüşmeci "M" harfi ile temsil edilecektir.

3.2. Sığınmacıların Sorunları ve Sosyal Yardımların Değerlendirilmesinde Kullanılan Kriterler ve Kullanılan Sisteme Yönelik Analizler

Türkiye'nin sığınmacılara yönelik sosyal yardım ve hizmet uygulamalarının pratikte ki durumunun gözlenmesi açısından, aynı zamanda sorunların ve eksik yönlerin görülmesi bunlara yönelik çözüm önerilerinin görülmesi adına, rassal olarak seçilmiş, çoğunluğu Balıkesir olmak üzere, diğer illerden de seçilmiş 18 sığınmacıyla yüz yüze ve telefonla yapılan görüşmelerden oluşmaktadır. Bu değerlendirme de kullanılan kriterler ve kullanılan sistemlere yönelik analizler yapılan mülakatlar çerçevesinde değerlendirilecektir.

3.2.1. Sığınmacıların Durumlarına Yönelik Sığınmacıların Sosyolojik Bakış Açısı

Sığınmacıların bu kapsamda, ülkemizi sığınma amaçlı seçme sebeplerinin neler olduğu değerlendirilmiştir. Ayrıca sığınmacıların geleceğe yönelik hedefleri beklentilerine yönelik sorular sorulmuş, ülkemizdeki durumlarının devamlılığı veya geri dönme durumlarını değerlendirmeleri istenmiştir. Aynı zaman da gündemimizde yer alan vatandaşlık verilmesi düşüncesinin sığınmacı ve yönetici görüşlerinde ki durumu öğrenilmeye çalışılmıştır. Bu durumlar "Türkiye'nin seçilmesinin sebepleri" ve "ülkesine dönmek istemeyen Türkiye'nin müstakbel sığınmacıları" temalarıyla iki grup içinde karşılaştırma yapılarak değerlendirilmiştir.

Tema 1: Türkiye'nin Seçilmesinin Nedenleri

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde, Türkiye'yi seçme sebebi ve tercih etmelerinin sebepleri aranmıştır. Bu kapsamda yukarıdaki Tablo 1'de belirtildiği üzere farklı ülkelerden sığınmacılara aynı soru yöneltilmiştir. Genel olarak baktığımızda ülkemiz son zamanlarda Orta Doğu kaynaklı göçlere zaten istemli olarak kapılarını açmış, sığınmacılara yönelik koruyucu politikalar üretmiştir. Fakat asıl olan bu açık kapı politikamız mı yoksa bölgeye yakın olmamız mı ya da seçeneksizlik durumu gibi birçok farklı faktörler mi çekici kuvvettir. Oysa sığınmacılara baktığımızda özellikle kendi ülkelerindeki savaş hali, iç karışıklık ve istikrarsızlık durumunun bir sonucu olarak ortaya çıkan güvensizlik hali, asıl etkileyen faktör olduğunu göstermektedir. Bu bakış açısıyla yakın ve istikrarlı güven veren Müslüman bir Türkiye geride pek de seçenek bırakmamaktadır. Türkiye diğer birçok ülkeye nazaran olayların başlangıcından itibaren kapılarını açması lakin burada önemli faktör kapıları açık olsa bile, Türkiye güven vermeyen iç savaşı olan bir ülke olsaydı tercih sebebi içinde yer almazdı. Bunu Irak örneğinde daha iyi anlayabiliriz. Suriye'de çıkan olaylar sonucu 2019 yılı Mayıs ayı kayıtlarına göre, etnik köken ve kültür olarak daha yakın fakat savaş ve iç karışıklık hali devam eden Irak'a 250.000 Suriyeli sığınırken kültürel ve dil bağı daha az olan Türkiye'ye 3.603.088 yani on katından fazla Suriyeli sığınmıştır (Göç, 2019). Güven ve geleceğe yönelik istikrar vadeden bir ülke sığınmacıları kendine çekmektedir. Aynı zamanda Müslüman ülke olarak aynı dini inanışa sahip Türkiye, sığınmacıların dini anlamda rahat olacağını ve dini kültürün getirdiği hoşgörü anlayışıyla onlara sahip çıkılacağını belirtmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Güvenli, Yakın, Ucuz ve Müslüman Türkiye Vurgusu

Araştırma Sonuçlarına Göre Katılımcıların Vurguları		Mülakat Sonuçları
Sığınmacılar	Güvenli, Yakın, Ucuz ve Müslüman Bir Ülke Türkiye	18/17

Araştırma sonuçlarına göre; görüşme yapılan sığınmacı katılımcıların ortalama yüzde 90'ı, Türkiye'nin güvenli, ucuz, yakın ve Müslüman ülke olduğundan dolayı tercih edildiğini göstermektedir. Görüşme yapılan sığınmacı katılımcıların Türkiye'yi sığınma amaçlı tercih etme sebeplerini Tablo 3.'de şu şekilde ifade etmektedirler.

Tablo 3. Türkiye'yi Sığınmacıların Seçmesinde Güvenli, Yakın, Ucuz ve Müslüman Ülke Olmasıyla İlgili Mülakat Verileri

M 1	"Türkiye'de yaşam şartları maddi açıdan daha ucuz, ailemle daha rahat şartlarda yaşama imkânı olduğunu düşündüm, ayrıca insanlar daha ılımlı, iyi niyetli, Ülkeme komşu olmasını da düşünürsek bence bunlar cezp edici yönleridir."
M 2	"Türkiye güvenli bir ülke, savaş hali olmaması, can güvenliğimin temin edilmiş olmasından ve yakın komşu ülke olmasından dolayı ailemle birlikte geldik."
M 3	"Biz aslen Somali'liyiz Babam savaş da öldü annem ve 5 kardeşimle birlikte savaştan kaçmak için evimizi sattık bizi daha güvenli bir ülkeye yerleştireceklerini söyleyen insanlara verdik onlarda bizi 2009 da Suriye'ye getirdi. Suriye'de 2013'e kadar yaşadık, orda da olan savaştan dolayı, yakın ve İslam ülkesi, aynı zamanda savaş hali yok istikrarlı diye Türkiye'yi tercih ettik. Bir savaş daha yaşamak istemediğimiz için Türkiye'yi güvenli bulduk."
M 5	"Türkiye'de yaşam şartları maddi açıdan daha ucuz, rahat şartlarda yaşama imkânı olduğunu düşündüm, ülkeme komşu olması ve gelişmişliğinden dolayı tercih ettim. Birde gelişmiş üçüncü bir ülkeye Türkiye üzerinden kolay geçiş yapabileceğimi düşündüm."
M 8	"Biz aslen Konyalıyız atalarımız Konya'dan Bayırbucak'a göç etmişler Türkiye'de hala akrabalarımız var Ben Türkiye'yi soydaşlık bağımızdan, kendimize yakın kökenden olduğundan dolayı tercih ettim."

Değerlendirme

Rassal olarak seçilen sığınmacıların görüşlerine bakıldığında büyük oranda ülkemizin sığınmacılar tarafında güvenli, yakın ve Müslüman olması başlıca etmenlerden dolayı seçilme sebebi olmuştur. Ayrıca bu sebebin yanında farklı düşüncelerde saptanmıştır.

Sığınmacılar ek olarak ülkemizin diğer ülkelere kıyasla yaşam olanakları açısından daha ucuz oluşu önemli bir faktörken olduğu ifade edilmiştir. Akrabalık bağlarının varlığı bazı sığınmacılar için hem çekici bir etken iken hem de önemli bir yardım organı işlevlerinin olduğu açıklanmıştır.

Sığınmacılara baktığımızda özellikle ülkemizin güvenli yapısı vurgulanmış ve istikrarın devamlılığı gelecek planları oluşturmaya yetmiştir. Savaş ve iç karışıklık durumlarının özellikle İslam ülkelerinde yoğun olduğundan dolayı, İslami yapıya sahip ülkelere kaçarken sığınmacıları ülkelerin İslam'ın verebileceği hoşgörü anlayışı ve din kardeşliği duygularıyla daha kolay kabul görebileceklerini düşünmeleri, çekici bir neden olmuştur. Bu bakış açısının karşılığı olarak İslami hoşgörüyle çabuk kabul edildiğini ve bireysel yardım konusunda da halkın ve ülke yönetiminin dini inanç duyguların ağır bastığını görmekteyiz.

Tema 2: Ülkesine Dönmek İstemeyen Türkiye'nin Müstakbel Vatandaşları

Ülkemizdeki sığınmacılarla ilgili önemli merak konularından birisi ülkelerine geri dönecekler mi, daha doğrusu dönmeyi isterler mi ya da vatandaşlık verilse kabul ederler mi? Baktığımızda ülkemizdeki sığınmacılar zaten uzayan süreden de anlaşılacağı gibi geri dönme umutlarını neredeyse kaybetmişlerdir. Aynı zaman da ülkelerinden ayrılırken gelecek planlarını da ülkelerinden çekip almış gibi durmaktadırlar. Özellikle Irak gibi uzun dönem savaş halinin sürdüğü buna Suriye gibi durmak bilmeyen ve giderek artan iç karışıklık ve terör örgütlerinin varlığı, ülkeye geri dönüşü engellerken umutları da bitirmektedir.

Ülkemizde barınan sığınmacılar bu, çatışma halini ve süre giden güvensizlik durumunu kaygı ile izleyerek, eğer verilirse Türk vatandaşı olmayı, bununla beraber ülkelerine geri dönmeyi düşünmektedir. Ülkemiz insanına göre, sığınmacı kaynaklı ülkelerin güvenli hale ulaşmaları kolay gibi düşünülse de, yıllarca savaş ortamında yaşamak zorunda kalan birçok yakını kaybeden sığınmacı için, bu güvenli halin oluşabileceği tahmin edilmemektedir.

Tablo 4. Katılımcıların Türkiye’de Yaşama ve 3. Bir Ülkeye Geçiş Vurgusu

Araştırma Sonuçlarına Göre Katılımcıların Vurguları		Mülakat Sonuçları
Sığınmacılar	Türkiye’de yaşamak ve başka üçüncü bir ülkeye geçiş yapmak	18/14

Araştırma sonuçlarına göre görüşme yapılan sığınmacı katılımcıların ortalama yüzde 80’i geri ülkelerine dönmek istemeyip Türkiye’de kalmak istemekte, Türk vatandaşlığı verilirse kabul etmekte çoğu da gelişmiş üçüncü bir ülkeye geçerek tüm hayatını ve gelecek planlarını orada yaşamak istemektedirler.

Görüşme yapılan sığınmacı katılımcılar geri dönmek istemeyip vatandaşlığı kabul etme ve üçüncü ülkeye geçmekle ilgili düşüncelerini Tablo 5’de şu şekilde ifade etmektedirler.

Tablo 5. Türkiye’deki Sığınmacıların Geleceğe Yönelik Planları ve Vatandaşlık Sağlanmasıyla İlgili Mülakat Verileri

M 14	"Ülkemizin düzene gireceğini düşünmediğimden geri dönmek istemiyorum. Türk vatandaşlığı verilse tabi ki vatandaşı olurum, çünkü ülkemizin geleceği kaç yıldır belirsizliğini koruyor. Ailemle birlikte düzenli yaşamımızı sağlayarak çocuklarımın geleceğini temin etmek istiyorum."
M 15	"Ülkeme geri dönmek istemiyorum. Türkiye’de yaşamak istiyorum. Burada dil sorununu aştıktan sonra bir sıkıntı yok, geleceğe göre planlar yapabiliyorsun. Ben ileride okulumu bitirip iş sahibi olup, evlenip hayatımı burada kurmak istiyorum Türkiye’yi seviyorum."
M 16	"Ülkeme geri dönmek istemiyorum. Türkiye’de kalmak burada yaşamak istiyorum tabi ki Türk vatandaşlığı verilirse vatandaşı olurum, çünkü ülkemizin artık eski haline döneceğine inanmıyorum."
M 17	"Ülkemde savaş biter güven sağlanır her şey eskisi gibi olursa dönmek isterim çünkü orası bizim vatanımız. Kaldığımız yerden yaşantıma devam etmek isterim. Ülkemiz normale dönmezse, Türkiye’de vatandaşı olmak isterim. Sonuçta Türkiye’de bizim ikinci vatanımız oldu burada az çok düzen kurduk yaşamaya alıştık."
M 18	"Ülkeme geri dönmek istemiyorum çünkü burada yaşamı mı kurdum iş buldum akrabalarımız buralarda yaşıyor. Suriye’nin düzeleceğini düşünmediğim için burada yaşamı mı devam ettirmek istiyorum. Tabi ki vatandaşı olurum."

Değerlendirme

Sığınmacılar ülkelerinde uzun süre devam eden iç karışıklık ve savaş halinin bitmeyeceğini düşünmekte daha da artarak devam edeceğini öngörmektedir. Bu sebeple ülkelere dönmek yerine Türkiye’de kalmayı benimsemekte, kendilerine vatan görmekte bazıları ise gelişmiş ülkelere kendini kabul ettirme yöntemlerini arayarak geleceğini oralarda şekillendirmek istemekte, artık Orta Doğu’daki iç savaş bataklığına geri dönmek ve unutmak istemektedirler. Bu fikirler haricinde özellikle bazı Suriyeli sığınmacılar ülkelerinin güvenliği sağlandığında geri dönüp aile bütünlüğünü oluşturarak Suriye’de yaşamak istemektedirler. Bu kapsamda bazı Afgan ve Orta Asya’lı sığınmacılar genelde maddi kazanç amaçlı göç ettiğini belirterek geri dönmek istemektedirler. Genel olarak Sığınmacılar son zamanlarda gündemde olan vatandaşlık verilmesiyle ilgili şuan da Türkiye’de ne kadar kalacakları belirsiz görüldüğünden ülkemizde uzun dönem gelecek planları kurduklarını vatandaşı olmak istediklerini söylemektedirler.

3.2.2. Sığınmacıların Barınmasının ve Sağlık Hizmetinin Sağlanması

İnsan hayatının en önemli ihtiyaçlarından birileri olan barınma ve sağlık hizmeti aynı içerik içerisinde farklı temalarla işlenmiştir. Sığınmacılarla yapılan görüşmeler kamp dışında kalanlarla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda bakıldığında ülkemize sığınan sadece Suriyelilerin %90’ı kamp dışında barınmaktadır. Bu duruma diğer ülkelerden gelen sığınmacıları da kattığımızda durumun büyüklüğü sonucu ortaya çıkan barınmanın önemi artmaktadır. Barınma konusunda genellikle devletin desteği olmadığı halkın yardımlarıyla ve ev sahipliğiyle gerçekleştirildiği belirtilmiştir.

İnsanların canlı varlık olarak her zaman ihtiyaç duyacağı önemli bir hizmet olan sağlıktan da sığınmacıların faydalanma durumu sağlık uygulamalarının yeterliliği, memnuniyet durumları ve eksik yönleri görüşülmüştür. Bu kapsamda “sığınmacıların barınmasında halkımızın ve tanıdıklarının desteği” ve “sığınmacıların memnuniyet duyduğu sağlık hizmeti” diye iki tema da işlenmiştir.

Tema 1: Sığınmacıların Barınmasında Halkımızın ve Tanıdıklarının Desteği

Sığınmacılar ülkemize barınma kamplarının kapasitesinin üzerinde gelmesi veya kendi istekleriyle bu kamplarda kalmak istemediklerinden dolayı kayıt altına alınarak belirlenen illere dağıtılmışlardır. Sığınmacılar kendi imkanlarıyla gittikleri bu illerde yine kendi imkanlarıyla evler kiralayarak burada ikamet etmeye başlamışlardır. Sığınmacılarla yapılan görüşmelerde barınma konusunda devlet tarafından yönlendirildikleri illerde barınma ve yerleşim konusunda bir yardım görmeyip tamamen kendi imkanlarıyla bunu sağladıklarını ifade etmektedirler.

Sığınmacıların barınmasında onlara evlerini kiraya vermekte tereddüt etmeyen Türk halkının misafirperverliği göze çarparken, daha önceden ülkelere Türkiye’ye gelen sığınmacı tanıdıklarının ve yardımsever Sivil Toplum Kuruluşlarının katkıları ve destekleri görülmektedir.

Tablo 6. Katılımcıların Barınma Sağlamada Türk Halkının ve Sığınmacı Tanıdıklarının Yardımı Vurgusu

Araştırma Sonuçlarına Göre Katılımcıların Vurguları		Mülakat Sonuçları
Sığınmacılar	Barınma Sağlamada Türk Halkının ve Sığınmacı Tanıdıklarının Yardımı	18/16

Araştırma sonuçlarına göre görüşme yapılan sığınmacı katılımcıların ortalama yüzde 85'i kamp dışı barınmalarının sağlanmasında Türk halkının ve önceden yerleşmiş sığınmacı tanıdıklarının desteklerini ifade etmektedirler. Görüşülen sığınmacı katılımcılar kamp dışı barınmalarını nasıl sağladıklarıyla ilgili düşüncelerini Tablo 7.'de şu şekilde ifade etmişlerdir.

Tablo 7. Sığınmacı Katılımcıların Barınmalarının Sağlanmasıyla İlgili Mülakat Verileri

M 1	"İrak'tan ilk Ankara'ya geldik, ailemle bir gece otogar da sabahladık. Sonra Kütahya'ya arkadaşımın yanına gidip bir hafta onun evinde kaldık. Oradan Yalova'ya geçip eşimin amcasının evinde 3 ay kaldık. Balıkesir'e geldiğimiz ev konusunda Irak'tan bir arkadaşım yardımcı oldu. 80 metre kare evde 3 çocuk 5 kişi çekirdek aile olarak yaşıyoruz. Keşke ev bulma konusunda devlet yardımcı olsa ailemle bir sürü yer gezmemiş olsaydık."
M 2	"İrak'tan ilk Ankara'ya geldim. Buradan başvuru sonrası Balıkesir'e yönlendirildim Balıkesir'de sadece kendi ailemle birlikte 4 kişi 100 metre kare bir evde yaşıyoruz. Hiç kimseden barınma konusunda yardım görmedik, evi kendimiz bulduk. İlk geldiğimizde hem dil sıkıntısından hem de buraları bilmediğimizden zorlandık, en azından güvenilir rehberlik edecek birilerinin olması işlerimizi kolaylaştırdı."
M 3	"Suriye'den ilk Ankara'ya geldik, direk Balıkesir'e yönlendirildik ve 2013'den beri Balıkesir'de yaşıyoruz. Ev bulma konusunda İHH Derneği destek oldu, belli bir dönem kirasını karşıladılar evde 6 kişi yaşıyoruz."
M 4	"Türkiye'ye sığındığımız da Balıkesir'e yönlendirildik burada Irak'lı tercümanımız bize evi buldu başka kimseden yardım görmedik. 100 metre kare bir evde 7 kişi tek aile olarak yaşıyoruz. Yetkili kurumların ev bulmada destek sunması güvenilirliği artırabilir."
M 6	"İrak'tan ilk Ankara'ya geldik, ailemle Irak'dan bir dostumuzu bulduk İzmir'e geldiğimiz ev konusunda Irak'lı dostumuz yardımcı oldu. 100 metre kare evde 5 çocuk 7 kişi aile olarak yaşıyoruz. Ev bulma konusunda daha önceden burayı bilen dostumuz olduğu için kolay bulduk o olmasaydı sıkıntı yaşayacaktık bu konuda çalışmalar olabilir."

Değerlendirme

Sığınmacılar ülkemize geldiklerinde öncelikle daha önceden sığınan yakınlarını bulup onlarla iletişime geçerek kendilerine barınabilecek ev bulmak istediklerini söylemektedirler. Yakınları olanlar, onlar vasıtasıyla, olmayanlar emlakçılar ya da yardımsever halkın destekleriyle ev bulduklarını, bu evler için de spotculardan ikinci el ve çıkma eşyalar temin ettiklerini ya da halkımızın kullanmadıkları eşyalarını verdiklerini bunlarla evlerini yaşam alanlarına dönüştürdüklerini söylemektedirler. Bu ev bulma konusunda illere göre zorluklar yaşadıklarını ve evleri ucuz mahallerden bulsalar da kirasının pahalı olduğunu belirtmektedirler.

Sığınmacılar ev bulma konusunda devletin desteği olmadığını, bu konuda kapsamlı ve sistemli şekilde çalışmalar yapılabilceğini, bu konunun sömürüye duyarlı bir konu olduğunu belirtmektedirler. Sığınmacılar yerli halkla iletişimde dil farklılığının sıkıntı yarattığı yabancıları oldukları memlekette dil bilmeyince ev bulmakta zorlandıklarını, kendi imkânlarıyla tercüman desteği sağlayarak bu sorunu aşmaya çalıştıklarını

söylemektedirler. Sığınmacılar devletin bazı kurumlarının barınma alanı bulunduktan sonra eşya sağlanmasında kısmi yardımı olduğunu söylemektedirler. Sığınmacılar ortalama 100 metre kare olan evlerinde çekirdek aile olarak yaşamaktadırlar.

Belediye ve STK'ların ev eşyalarının sağlanmasında çok katkıları olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca toplumun bazı kesimlerinde sığınmacıların barınma alanlarının hijyenik olmadığını, ısınma sağlayamadıklarını, eşyalarının kötü oldukları konusunda önyargıya sahip olabilmektedir. Fakat yüz yüze görüşme yaptığımız sığınmacıların evlerini ziyaret ettiğimde, sığınmacıların eşlerinin çoğunun ev hanımı olduklarını da göz önüne alındığında, evlerinin hijyenik, temiz ve düzenli olduğunu, ısınma sorunu yaşamadıklarını gördüğümü belirtmekte fayda buluyorum.

Tema 2: Sığınmacıların Memnuniyet Duyduğu Sağlık Hizmeti

Ülkemize savaş ve terör olaylarından kaçarak sığınan sığınmacılar, ülkemizde sunulan sağlık hizmetlerinden ücretsiz, Türk vatandaşı gibi faydalandıklarını, her türlü sağlıkla ilgili sıkıntılarında devlet sağlık kurumlarının yardımcı olduğunu belirtmektedirler. Bu kapsamda bakıldığında zaten az gelişmiş ülkelerden gelen sığınmacıların ülkelerindeki sağlık hizmetlerinin yetersiz olduğunu, kendi ülkeleriyle kıyaslandığında ülkemizin bu konuda daha gelişmiş ve insan yaşamı odaklı düşündüğünü belirtmektedirler. Sağlık merkezlerinde doktor ve sağlık çalışanlarının duyarlı davrandıklarını belirtmektedirler.

Tablo 8. Katılımcıların Sunulan Sağlık Hizmetlerinde Memnuniyet Vurgusu

Araştırma Sonuçlarına Göre Katılımcıların Vurguları		Mülakat Sonuçları
Sığınmacılar	Yeterli Görülen ve Memnuniyet Duyulan Sağlık Hizmeti	18/18

Araştırma sonuçlarına göre görüşme yapılan sığınmacı katılımcıların tamamı yüzde 100'ü sağlık hizmetlerini yeterli ve etkili bulduklarını bundan memnuniyet duyduklarını ifade etmektedirler. Sığınmacılar maddi durumlarının zayıf oluşundan ilaçlara ödenen yüzde pay oranlarının onları zorladığını fakat bununda tamamen ücretsiz oluşunda su istimal edilebileceğini belirtmektedirler. Görüşme yapılan sığınmacı katılımcıların ülkemizde sunulan sağlık hizmetleri ile ilgili düşüncelerini Tablo 9.'da şu şekilde ifade etmektedirler.

Tablo 9. Sığınmacı Katılımcıların Sağlanan Sağlık Hizmetleri İle İlgili Mülakat Verileri

M 6	"Sağlık hizmetlerinden kızım kanser hastası olduğu için fazlasıyla yararlandım. Yeterli olduğunu düşünüyorum. Sadece kanser ilaçlarının bazılarını bulamıyorum yurt dışından getirilmesi gerekiyor. Birazda ilaçlar pahalı oluyor devamlı bir hastam olduğu için, bana pahalı geliyor."
M 7	"Sağlık hizmetlerinden faydalanamıyorum. İkamet belgem olmadığından bir kere başvurdum hastaneye belgem olmadığından çıkartırda gel denildi bir daha gitmedim."
M 5	"Sağlık hizmetlerinin Irak'tan iyi ve yeterli olduğunu düşünüyorum. Sağlık hizmetlerinde sığınmacı belgesi şartı olduğundan ve ona ücret ödediğimizden bu konuda sıkıntı görüyorum. Bazı ilaçları karşılanmıyor ve pahalı olduğu için almakta güçlük çekiyoruz."
M 9	"Sağlık hizmetlerinin yeterli olduğunu düşünüyorum. Hiçbir sıkıntı yaşamadım ve çoğu ülkeye göre daha fazla hizmet sunulduğunu düşünüyorum."
M 10	"Sağlık hizmetlerinin yeterli olduğunu düşünüyorum fakat böbrek hastası annemin ilaçları biraz pahalı. Ayrıca dış tedavisinde Suriye ile farklılıklar var burada direkt dış çekilip gönderiliyor, bence pek tedaviye yönelmiyorlar."

Değerlendirme

Sığınmacılarla yapılan görüşmeler de beklenenin aksine çoğunun sağlık hizmetlerini çok kullanmadıklarını ihtiyaç duymadıklarını belirtmektedirler. Sağlık hizmetinden faydalananlar gördükleri kadarıyla hiçbir ayırım ve sıkıntıya maruz kalmadıklarını başvurdıklarında tedavileri için gereken her şeyin yapıldığını belirtmişlerdir.

Sığınmacılar sağlık hizmetlerinde dil sıkıntısı da yaşamadıklarını, ameliyat, doğum, muayene, diş tedavisi ve 112 ambulans hizmetlerinden faydalandıklarını, bu hizmetlerince yeterince sunulduğunu, bir eksiklik görmediklerini ifade etmişlerdir.

3.2.3. Sığınmacıların Geçimlerini Sağlamada İş Durumlarının ve Sosyal Yardımların Etkisi

Her insanın olduğu sığınmacılarında yaşamsal ihtiyaçlarının karşılayabilmek için maddiyata ihtiyaçları vardır. Sığınmacılar gelirken ellerinde bir miktar para getirirler de bunlar bir süre sonra bitmekte para kazanmak için çalışmaları gerekmektedir. Sığınmacıların çalışma düzenlerine baktığımızda yasal sıkıntılardan dolayı kayıtsız düşük ücretle ağır alt grup işlerde çalıştıklarını görmekteyiz. Sığınmacıların; iş kaynaklarına erişimleri, iş hayatındaki zorlukları, iş yeterliliği ve geçimlerini sağlama durumları analiz edilmekte ve beklentileri ve ya önerileri işlenmektedir. Sığınmacıların geçiminde devletin ve STK'ların desteklerinin varlığı ve bunların yaşamı devam ettirmeye olan katkıları sorulmuştur.

Bu kapsamda “sığınmacıların geçimlerini sağlamada iş imkânları ve çalışma şartları” ve “sığınmacılara çok boyutlu sağlanan sosyal yardımlar” başlıklı iki temayla açıklığa kavuşturulmaya ve analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tema 1:Sığınmacıların Geçimlerini Sağlamada İş İmkânları ve Çalışma Şartları

İnsan, hayatının belli bir standartta devamlılığını sağlamak ve yaşamı için gerekli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla paraya ihtiyaç duymaktadır. Bu parayı elde etmek içinde çalışması gerekmektedir. Sığınmacılar, ülkelerinden gelir iken ülkelerindeki savaş halinin etkisiyle, edindikleri mal varlıkları değerinde maddiyata dönüşmediğinden, ülkelerindeki bütün taşınmaz varlıklarını ucuza satarak kısıtlı paralarıyla ülkemize sığınmışlardır. Bu paraları da bitince buldukları işlerde çalışmaya başlamışlardır. Dezavantajlı grup olarak kendilerini ifade eden sığınmacılar, ülkemizde her türlü alt sınıf işlerde çalışarak, para kazanıp geçimlerini sağlamak için çabalamaktadırlar.

Ülkemizde görüşülen sığınmacılar iş imkânlarının çok olduğunu fakat bu işlerin meslekleriyle uyuşmayan alt sınıf işler olduğunu ifade etmektedirler. Ayrıca çoğu sığınmacı bu işlerde işverenlerce sömürüldüklerini, işlerinin tam karşılığı olan ücretleri alamadıklarını, kendilerini koruyan yasal çalışma düzenlemelerinin olmadığını belirtmişlerdir.

Tablo 10. Katılımcıların İş İmkânı Fazlalığı Vurgusu

Araştırma Sonuçlarına Göre Katılımcıların Vurguları		Mülakat Sonuçları
Sığınmacılar	İş imkânı fazlalığı, sığınmacıların çalışmasında yasal mevzuat eksikliği	18/17

Araştırma sonuçlarına göre, görüşme yapılan sığınmacı katılımcıların ortalama yüzde 95'i iş imkânlarının yeterli bulduklarını ve kolay iş bulabildiklerini ifade etmektedirler.

Sığınmacılar ülkelerinde sahip oldukları mesleklerini ülkemizde yapamadıklarını, farklı alt grup işlerde çalıştıklarını, iş hayatında işverenlerce sömürüldüklerini, bundan dolayı çok iş değiştirdiklerini belirtmişlerdir. Görüşme yapılan sığınmacı katılımcıların ülkemizde geçimlerini sağlamak amacıyla çalışma ve iş imkânlarıyla ilgili düşüncelerini Tablo 3.16'da şu şekilde ifade etmişlerdir.

Tablo 11. Sığınmacı Katılımcıların Geçimlerini Sağlama ve İş İmkanlarına Ulaşmayla İlgili Mülakat Verileri

M 1	"Türkiye'de iş bulma konusunda sıkıntı yaşamadım. İş fazla ama işverenler emek sömürüsü yapıyor, Türk vatandaşıyla aynı oranda çalışsak bile eşit ücret alamıyoruz. Irak'da muhasebeciyken burada ilk önce inşaat sonra sanayi de çalıştım. Şuan tatlıcı da çalışıyorum. Ayrıca eşimde temizlik işçisidir. İşverenlerin daha adil olması gerekir."
M 2	"Asıl öğrenciydim, lise okuyordum ama aileme destek olmak için hem de dersleri anlayamadığımdan okulu bıraktım. Marangozcu da çalışıyorum. İş bulmak kolay oldu."
M 3	"İnşaat teknikerliği bölümünde okuyorum, aynı zamanda staj yapıyorum. Staj yaptığım paramla ve derneklerden aldığımız desteklerle geçiniyoruz. Hafta sonları iş bulursam çalışıyorum."
M 4	"Türkiye'de iş bulma konusunda sıkıntı yaşamadım iş fazla ben okulda dersleri anlamıyorum diye okulu bırakıp sanayi de çalışıyorum aileme destek oluyorum."
M 6	"Türkiye'de iş bulma konusunda sıkıntı yaşamadım. İş fazla kolay bulunuyor zaten ücret alabileceğimiz işimiz olduğuna şükrediyoruz. Benim gerçek mesleğim yüksek uçak mühendisliği, mastırımı Kanada'da yaptım ama Irak'ın durumundan dolayı göç etmek zorunda kaldık. Burada şuan et entegre tesisinde kokoreç yapılması için bağırsak temizliği işi yapıyorum. Mesleğimle ilgisi yok ama olsun çok şükür para kazanıyor aileme bakabiliyorum. Tek sıkıntım iş arkadaşlarımla kolay konuşamıyorum, dil sıkıntısı yaşıyorum daha iyi konuşabilsem bu konuda yardımcı olursa iyi olur."

Değerlendirme

Sığınmacılarla yapılan görüşmeler de neredeyse tamamının ülkemizde yasal çerçevesi olmasa da çalışarak geçimlerini sağladıklarını belirtmişlerdir. Bu çalışma hayatında iş imkânlarının fazla olduğunu kendi çabaları ya da tanıdıklarının yardımıyla iş bulduklarını söylemişlerdir. Görüşülen sığınmacıların çoğunluğu bu buldukları işlerin kendi mesleği olmadığını, evlerine asgari para getirebilecek işler olduğunu, aynı zamanda iş bulma ve çalışmada dil sıkıntısı yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Sığınmacılar genellikle inşaat ve sanayi işlerinde çalıştıklarını belirtmişlerdir.

Bu kapsamda sığınmacılar tarafından, çalışma izninin kolaylaştırılması ve yasal içeriğinin düzenlenmesi, ayrıca meslek edindirme faaliyetleriyle ilgili çalışmaların artırılmasıyla ve iş hayatında iyileştirilmeler yapılması istenmektedir. Aynı zamanda, sığınmacıların yasal kapsamda işlerinin belirli kurallarla düzenlenerek, gerekli vergi ve sosyal güvenlik ödemelerine destek olmaları kayıt altına alınmaları ülkemizin de yararına olacaktır. Ülkemizdeki %14,7 olan işsizlik oranının iş ayrımı ve seçimi yapmadan çalışan sığınmacılarda etkili olmadığı görülmektedir (TÜİK: Ocak-2019). Sığınmacılara ücretsiz sunulan sağlık ve eğitim hizmetleri ayrıca yapılan nakdi ve diğer sosyal yardım ve hizmetlerin geçimlerini sağlamada katkısı olduğu da anlaşılmaktadır.

Tema 2: Sığınmacılara Çok Boyutlu Sağlanan Sosyal Yardımlar

Ülkemiz, sosyal politika hizmetlerini halkına sunmayı ilke edinmiş bunu hem yasal olarak Anayasa'sında belirtmiş hem uygulayıcı devlet kurumları oluşturmuştur. Ülkemiz, sosyal politika hizmetleri gereği yardımları, kendi vatandaşlarına uyguladığı gibi ayırım gözetmeksizin korumasına aldığı sığınmacılara da sunmuştur. Sığınmacılara ülkemizde devlet organları gıda, erzak, kömür, nakdi ve giyim gibi birçok alanda yardımlar sunmuştur.

Sığınmacılara Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları aile üye sayısına bağlı olarak nakdi yardımlarda bulunmaktadır. Kızılay, Belediyeler ve bazı STK'lar erzak, giyim, kömür, eğitim materyali ve market alışverişi gibi yardımlarda bulunarak destek olmuşlardır. Görüşme yapılan sığınmacılar bu faydaların sağlandığı noktada ortak görüşe sahiptirler. Ülkemizde gerek devlet organlarının gerek STK'ların gerekse Türk halkının desteği, sığınmacıların geçimlerinde önemli ölçüde kolaylaştırıcı yardımlar sağlamıştır.

Tablo 12. Katılımcıların Sağlanan Sosyal Yardımlardan Memnuniyet Vurgusu

Araştırma Sonuçlarına Göre Katılımcıların Vurguları		Mülakat Sonuçları
Sığınmacılar	Sağlanan nakdi, gıda, erzak, giyim ve yakacak yardımlarından memnuniyet	18/14

Araştırma sonuçlarına göre görüşme yapılan sığınmacı katılımcıların ortalama yüzde 75'i sunulan sosyal yardımlardan memnuniyetini ifade etmektedirler.

Sığınmacılar devlet kurumlarının ve bazı STK'ların verdikleri yardımlarla geçinmelerine katkı sağladıkları, işsiz ve parasız oldukları zamanlarda bu yardımlar sayesinde hayatlarının kolaylaştığını ve yaşamlarını rahatlatıldığını belirtmişlerdir. Görüşme yapılan sığınmacı katılımcıların ülkemizde geçimlerini kolaylaştırmak adına sağlanan sosyal yardımlarla ilgili düşüncelerini Tablo 13.'de şu şekilde ifade etmektedirler.

Tablo 13. Sığınmacı Katılımcıların Geçimlerini Kolaylaştırmada Sağlanan Sosyal Yardımlarla İlgili Mülakat Verileri

M 1	"Devlet'ten ilk 4 ay kişi başı 50 tl aldım sonra bir devlet yardımı olmadı. İHH'dan bazı dönemler erzak yardımı, giyim yardımı, çocuklar için eğitim materyali yardımı aldım aynı sağlıkla ilgili konularda danışmanlık yaptılar, yardımcı oldular."
M 2	"Devlet'ten bir maddi yardım almadık. İHH'dan erzak yardımı aldık. Ayrıca devletten kömür yardımı aldık. Maddi gerekli yardımlar sağlansa okulumda devam edebilirdim. Çocuklu ailelere devlet maddi yardımlar sunmalı ve okula gitmesini kolaylaştırmalıdır."
M 3	"Devlet'ten aile olarak 3 ayda bir 300 tl alıyoruz, başka bir devlet katkısı yok. İHH'dan bazı dönemler erzak yardımı, giyim yardımı, çocuklar için eğitim materyali yardımı az da olsa maddi yardım alıyoruz."
M6	"Devlet'ten ilk 4 ay süreyle 200 tl maddi yardım aldım sonra bir devlet yardımı olmadı. İHH'dan ramazan ayı dönemlerinde erzak yardımı aldım. Belirli sürelerde düzenli olarak erzak ve maddi yardım yapılabilir çünkü 7 kişi tek maaşla geçiniyoruz."
M 9	"Devlet'ten ilk zamanlarda 5 defa 150 tl lik para yardımı aldım. Sonra kendim, ihtiyacım olmadığından çalıştığım için almak istemedim ve devlet yardımı almadım. İHH'dan bazı dönemlerde 5 defa erzak yardımı aldım. Başka herhangi bir yardım destek almadım."

Değerlendirme

Sığınmacılarla ve yöneticilerle yapılan görüşmelerde ülkemizin elinden geldiğince sunmakta olduğu yardımlar memnuniyetle karşılanmış ve bu yardımların yapılması gerekliliği vurgulanmıştır.

Sosyal yardımlar konusunda tek elden düzenli yardımlar olmayarak, her kurum kendinden yardım talep eden sığınmacılara bazı yardımlar sunabilmiştir. Bunun tam kapsamlı olarak tüm sığınmacılara eşit şekilde sağlanamadığını belirtmek gerekmektedir. Sonuç olarak sağlanabilecek sosyal yardımların sınırı ve limiti olmadığı gibi insanların ihtiyaçları ve gereksinimlerinin de sınırı olmamakta, en iyisini ve daha fazlasını istemektedirler. Bu kapsamda ülkemizin mevcut durumu ve kendi vatandaşlarının refah düzeyi de göz önüne alındığında, sığınmacılara elinden geldiğince çok boyutlu sosyal yardımlar sunmaya çalışıldığı görülmektedir.

3.2.4. Sığınmacı Çocuklara Eğitim Hizmeti Sığınmacıların Hukuki Haklarının Bilinmesi ve Korunması

Sığınmacıların ülkelerinde savaş ve iç karışıklık durumlarından dolayı çocukların eğitimi arka plana atılmakta çocuklar eğitimden mahrum kalmakta ve o ülkenin gelecekte eğitimsiz bir neslini oluşturmaktadır. Ülkemizin sığınmacılara eğitim hakkıyla sağladığı eğitim hizmeti memnuniyet uyandırmıştır. Eğitim sitesinde hiçbir şekilde mağduriyet yaşatılmamaya çalışmaktadır.

Sığınmacıların öncelikli amacı hayatlarını düzene sokarak, tehlikeden uzak bir sığınma alanı istediğinden, hukuki haklarını arka plana itmişlerdir. Sığınmacıların aslında 1951 Cenevre Sözleşmesiyle ve buna eklenen birçok protokolle gelen hakları mevcuttur. Sığınmacılar bu haklarını öğrenmemekle birlikte ülkemizdeki hak ve statülerini de bilmemektedirler. Ayrıca ülkemiz sığınmacıları kabul ederken kendi yasa ve kurallarını öğretmemiştir. Sığınmacılar bu yüzden ülkemizde hakları ve kurallar açısından desteksiz kaldıklarını ifade ederek tanıdıkları ve yerel halktan aldıkları bilgilerle hayatlarına devam etmektedirler. Bu kapsamda “sığınmacı çocuklara sağlanan eğitim hizmetleri ve dil farklılığı” ve “sığınmacıların hukuki haklarında bilgi ve bilinçlendirme eksikliği” olarak iki tema altında değerlendirilecektir.

Tema 1: Sığınmacı Çocuklara Sağlanan Eğitim Hizmetleri ve Dil Farklılığı

Ülkemiz de eğitim hizmetleri okul çağındaki tüm çocuklara zorunlu ve devletin eğitim kurumlarında ücretsizdir. Ülkemiz ilk ve orta öğretimde eğitim materyallerini de ücretsiz sağlamaktadır. Bu kapsamda kabul edilen sığınmacı çocuklarında eğitim hizmetleri devlet kurumları tarafından ücretsiz sağlanmaktadır. Eğitim hizmeti masum çocukların kısıtlanamayacak haklarından biridir. Bunu ülkemizde kabul görerek, çocukların eğitimden mahrum kalmamaları için ülkemiz çocuklarından ayırmayarak aynı şartları ve imkânları onlara da sunmuştur.

Eğitimle sığınmacı çocukların dil ve uyum sorunu da çözülmeye çalışılmıştır. Gelen sığınmacı çocuklarda puan ve kontenjan şartı aranmadan ikametlerine en yakın okullara direk kayıtları yapılmıştır. Çocuklar küçük yaşta dil öğrenimlerinin kolay olduğundan ve yaşlarıyla devamlı iletişim halinde oldukları için aileleri kolay dil öğrendiklerini belirtirken, yetişkinlerin dil sıkıntısı yaşadıklarını ifade etmektedirler.

Tablo 12. Katılımcıların Sunulan Eğitim Hizmetlerinden Memnuniyet Vurgusu

Araştırma Sonuçlarına Göre Katılımcıların Vurguları		Mülakat Sonuçları
Sığınmacılar	Sağlanan yeterli ve ücretsiz eğitim hizmetleri ve eğitim materyalleri	18/17

Araştırma sonuçlarına göre görüşme yapılan sığınmacı katılımcıların ortalama yüzde 95'i çocuklarına sunulan eğitim hizmetlerinden memnuniyetini ifade etmektedirler. Sığınmacı çocuklar için önemli olan okula devamlılığının sağlanması ve ailesinin maddi imkânsızlığının çocukların eğitim hayatını engellememesidir. Görüşme yapılan sığınmacı katılımcıların ülkemizde sunulan eğitim hizmetleri ve dil farklılığıyla ilgili düşüncelerini Tablo 3.22'de şu şekilde ifade etmektedirler.

Tablo 13. Sığınmacı Katılımcıların Çocuklarına Sağlanan Eğitim Hizmetleriyle ve Dil Farklılığıyla İlgili Mülakat Verileri

M 1	"Türkiye'de eğitim herkese eşit şekilde. Ücretsiz 3 çocuğum okuyor. Okulla ilgili hiçbir problem yaşamadım. Dil konusunda ilkokula gidenin bir sıkıntısı yok, liseye gidenler zorlandıklarını söylüyorlar. Bundan dolayı ders notları Irak'a göre daha zayıf geliyor."
M 2	"Türkiye'de çalışmak zorunda olduğum için okulu bıraktım ama kayıta hiçbir sıkıntı yaşamadım. Eğitim konusunda bir ayrım olmadı. Dil konusunda sıkıntı yaşıyorum halkın içindeyim biraz öğrenmeye çalışıyorum."
M 4	"Ben liseye kayıt oldum sıkıntı yaşamadım ama dersler başlayınca dil sıkıntısından dersleri anlayamadım. Yapamıyorum diye okulu bıraktım çalışmaya başladım. Küçük kardeşlerim okula gidiyor. Onlar kolay öğrendiler dil konusunda sıkıntı yaşamıyorlar okuldan da memnunar."
M 10	"Ben üniversite konusunda sıkıntı yaşadım. Lise kayıtlarında da sıkıntı yaşayanlar ilköğretimde sıkıntı olmuyor zaten küçük yaşlardakiler dil konusunda da daha kolay adapte oluyor. Üst öğrenim görenler hem aynı sınıftan başlayamıyor hem de dil problemi oluyor."
M 12	"Türkiye'de yanımda 3 tane çocuğum var. Onlar okula gidiyor. Eğitim konusunda bir ayrım olmadı, okulunda bir sıkıntı yaşamıyorlar, okulda çok mutlular. Dil konusunda çocuklar sıkıntı yaşamıyorlar bende halkın içinde olduğumdan artık iyi konuşabiliyorum."

Değerlendirme

Görüşme yapılan sığınmacılar az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerden geldikleri de düşünüldüğünde hem ailelerin çok sayıda çocuğa sahip olduğu hem de kendi ülkelerinde yeterince kaliteli bir eğitim hizmeti almadıkları gözlenmektedir. Sığınmacı ailelerin çocuklarının Türkiye'de eğitim hizmetlerinden ücretsiz faydalandıkları görülmektedir. Ülkemizde ki eğitim konusunda araştırmaya katılan sığınmacılar hem fikir olarak eğitim sisteminde bir eksiklik görmediklerini, kayıtsız sığınmacıların bile eğitimden eksik bırakılmadıklarını, çocuklarının mağdur edilmediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca eğitim konusunda bir ücret talep edilmeyerek, ikameti bulunan bölgedeki en yakın okula kayıtlarının yapıldığını ve eğitim materyallerinin ücretsiz sağlandığını söylemişlerdir.

Sığınmacı katılımcılar dil konusunda çocukların sıkıntı yaşamadığını ailelerinden daha iyi Türkçe iletişim kurduklarını belirtmişlerdir. Bu kapsamda da katılımcı sığınmacılar görüşlerinde aynı fikri teyit etmişlerdir. Dil eğitimi konusunda, ülkemizde halk eğitim merkezlerinin çalışmalarının mevcut olduğunu fakat bu konuda sığınmacılar tarafından gereken devamlılığın sağlanmadığını isteksiz olduklarını görülmektedir. Ayrıca ülkemizde sığınmacı çocuklardan zaten okulun ve kırtasiyelerinin ücretsiz olduğu, sadece okula devamlılığı beklenmektedir. Bu kapsamda, çoğu sığınmacı çocuğun

kayıt yaptırtıp biraz gittikten sonra ya başka ülkeye gitmek için ya da çalışarak ailesine maddi destek sağlamak için okulu bıraktığı görülmektedir.

Sığınmacı çocukların okullarda tespitinin yapılarak bazı devlet organları ve Kızılay gibi yardım kuruluşlarınca giyim yardımları yapıldığı devlet tarafından yurt ve burs imkanları sağlandığı ifade edilmiştir. Ayrıca ülkemize sığınmacı gelen öğrencilerin ülkelerinde okudukları okulu, nakil olarak değerlendirip aynı branş ve sınıf düzeyinden devamını sağlanmıştır. Sonuç olarak savaş en çok da çocukları vurmuş, bazılarını annesiz, babasız, ailesiz, arkadaşsız en önemlisi de vatansız bırakırken, vatan toprağının verdiği bütün imkânları ellerinden almış, en doğal haklarından mahrum kalmalarına neden olmuştur. Savaş; ülkesi parçalanmış, eğitim hakkı elinden alınmış ve geleceğe eğitimsiz bir toplum bırakacak masum çocukları doğurmuştur. Ülkemiz eğitimsiz bir toplumun yetişmemesi için sığınmacılara gereken tüm eğitim hizmetlerini sunmaya çalışırken, kendi ülkesi dışında da olsalar, onların eğitim sistemini ve öğretmenlerini de kullanarak onlar için ülkelerindeki eğitimlerinin devamını sağlamaya çalışmıştır.

Tema 2: Sığınmacılara Göre Sığınmacıların Hukuki Haklarında Bilgi ve Bilinçlendirme Eksikliği

Mülteci ve sığınmacılara 1951 Cenevre Sözleşmesinden günümüze kadar uluslararası alanda ve ülkemizde birçok haklar sağlanmış ve sığınmacılar korunmaya çalışılmıştır.

Görüşülen sığınmacıların da belirttiği gibi savaş ve iç karışıklıktan canını kurtarmak amacıyla kaçan sığınmacılar bu haklarını aramak ya da bilinçlenmek yollarını araştırmamışlardır. Haklarını tam olarak araştırmayıp sığındıkları ülkelerin onlara sunduğu hizmetlerle yetinmeye çalışarak bilinçaltılarında yatan gelişmiş ülkelere kabul edilme yollarını arayarak hayatlarını sürdükleri görülmektedir. Görüşülen sığınmacılar ülkemiz de doğrudan hukuki hakları kabul edilirken, bu konuda net şekilde destek sağlayan kurumlardan faydalanamadıklarını dile getirmişlerdir.

Tablo 14. Sığınmacı Katılımcıların Hukuki Haklarında Bilgi Eksikliği Vurgusu

Araştırma Sonuçlarına Göre Katılımcıların Vurguları		Mülakat Sonuçları
Sığınmacılar	Hukuki bilgi ve bilinçlendirme eksikliği	18/17

Araştırma sonuçlarına göre görüşme yapılan sığınmacı katılımcıların ortalama yüzde 95'i sığınmacı haklarını tam olarak bilmediklerini gerekli bilgilendirmelerin yeterince yapılmadığını ifade etmektedirler. Görüşme yapılan sığınmacı katılımcıların uluslararası hukuki hakları konusundaki ve ülkemizdeki düşüncelerini ek olarak ülkemizin bu konudaki desteklerini ve eksik yönlerini Tablo 15'de şu şekilde ifade etmektedirler.

Tablo 15. Sığınmacı Katılımcıların Hukuki Haklarıyla İlgili Mülakat Verileri

M 4	"Mültecî ve sığınmacı haklarıyla ilgili bilgim yok, haklarımı aramak konusunda bir girişimim olmadı. Fakat Amerika'ya kabul edildiğimizde Amerika'nın bütün yasal kuralları ve bizim haklarımız konusunda eğitim verildi toplantı yapıldı. Amerika'ya gitmedim ama orda ki haklarımı biliyorum Türkiye'ye girişte de aynı yapılabildi."
M 6	"Mültecî ve sığınmacı haklarıyla ilgili bilgim yok, herhangi bir bilgilendirme sağlanmıyor. Türkiye'deki hukuki mevzuatı, haklarımızı, yasaları bilmiyorum. Bu konuda zaten kendimi eksik hissediyorum."
M 15	"Mültecî ve sığınmacı haklarıyla ilgili bir bilgim yok. Birde araştırmaya gerek de duymadım. Sıkıntı yaşamayınca insanın aklına gelmiyor. Kendime göre Türkiye'deki kuralları kanunları biliyorum. Bu hukuki konularda genel bilgilendirmeler yapılsa iyi olur, kulaktan duyma bilgileri biliyorum."
M 17	"Mültecî ve sığınmacı haklarıyla ilgili bir bilgim yok. Bazı durumlarda tanıdıklardan ya da Türk halkından yardım alıyorum. Onlara burasıyla ilgili durumları paylaşıyorum. Geçimizi sağlamak için devamlı çalıştımdan bu konular aklıma gelip de araştırmıyorum. Bu konularda devamlı danışabileceğimiz yerler olsa iyi olur."
M 18	"Mültecî ve sığınmacı haklarıyla ilgili bilgim yok. Herhangi bir bilgilendirmeye ihtiyaç duymadım, akrabalarımız olduğu için onlar ne yapıyorsa aynısını yaptım. Türkiye'deki hukuki mevzuatı haklarımızı yasaları biliyorum, tanıdıklardan iş yerinde arkadaşlardan öğreniyorum."

Değerlendirme

Görüşme yapılan sığınmacılar, mültecî ve sığınmacı haklarıyla ilgili bilgilerinin yetersiz olduğunu bu konuda ülkemizde gerekli desteklerin sağlanmadığını belirtmişlerdir. Sığınmacılar, ülkemizin yasal kurallarını da ya daha önceden gelen tanıdıklarından ya da yaşayarak kendi kendilerine öğrendiklerini belirtmişlerdir. Sığınmacıların Türkiye'nin tüm şehirlerine dağıldığını düşündüğümüzde birkaç ilde yaşanan toplumsal olaylar haricinde büyük ölçü de sınırlı yaşanmamıştır. Sığınmacılara bazı STK'lar, Emniyet Müdürlükleri ve hukuk bürolarınca destekler sağlanmaktadır. Fakat bu destekler görüşülen sığınmacıların mülakatlarından anlaşıldığı kadarıyla yeterli şekilde olmamıştır. Sonuç olarak ülke olarak sığınmacılara çok da maliyetli olmayan aynı zamanda hem toplumsal hem de ülke olarak faydası olan hukuki ve yasal kuralları ve haklarını öğretmek ve anlatmak gerekmektedir. Bu kapsamda ülkemize geçiş yaparken sığınmacılara, uluslararası ve ülkemizdeki tüm hakları, aynı zamanda ülkemizin kuralları öğretilir ve faydalanabileceği hukuki destek sağlayan kurumlar açıklanabilir.

SONUÇ

Afet kavramı olarak sınırlandırılmayacak boyuttadır. Bunun sebebi çeşitli olarak günümüz dünyasında giderek artan afet türleridir. Afetler insan hayatıyla birlikte değişime uğramış kötüye kullanılan ya da kazaya uğrayan teknoloji ve insanların dünyamızı tahribatıyla çeşitlilik kazanmıştır.

Çalışmamız da günümüz dünyanın güncel sorunlarından olan savaş ve terör olayları sonucu göç hareketliliği gelişmesi ve bulunduğu bölgelere göre mevcut kapasiteyi aşması ve bazı yetersizliklerin gelişmesi açısından afet kapsamında değerlendirilmiştir. Terör ve savaş olayları en başta az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri derinden etkilemiştir. Günümüzde Orta Doğu başta olmak üzere çoğu Afrika ve Asya ülkelerinde savaş ve terör olayları sonucu iç karışıklıklar mevcuttur. Bu durumun yaşandığı ülkelerde çok sayıda masum insan mal varlığını, hayatını kaybetmekte, yaralanmakta ya da ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. Bu durum can kaybıyla sınırlı kalmamakta insanların emeklerinin karşılığı birikimlerini, geleceğinin teminatı yatırımlarını yok etmekte kısacası vatandaşıyla birlikte tüm ülkeyi yoksullaştırmaktadır. Bu şartlar altında zorunlu olarak yoksulluk ve ölüm tehdidinden kaçan fakir halk komşu ülkelere yasal ya da yasadışı yollarla kitlesel halde kaçmak zorunda kalmıştır.

Ülkemizin coğrafi konum olarak az gelişmiş ve iç karışıklıkları olan ülkelere komşuluğu aynı zamanda bu insanlara kapılarını açma politikaları bu göç hareketliliğinin yaşandığı merkez halini almasına yol açmıştır. Bu göç hareketine hazırlıksız yakalanan ülkemizin mevcut kabul edilebilirlik kapasitesini aşması sonucu farklı bir afet türüyle karşı karşıya kalmıştır. Ülkemiz bu duruma ne yasal zemin olarak

ne de uygulayıcı kurumsallık açısından hazır olmayışı bu göç hareketinin kendi seyrinde yönetimine yol açmıştır. Bu göç hareketiyle birlikte ülkemizde durumun önemi anlaşılmış ve hızlıca yapılanmaya gidilmiştir. Çalışmamızda da belirtildiği gibi ülkemizin afet yönetim anlayışını çok çeşitli yönlerle değerlendirilmeyip, doğal afetler üzerine odaklandığı tespit edilmiştir. Günümüz dünyasında afet yönetim anlayışı, her geçen gün değişime uğramalı ve gelişerek güncel sorunlarının çözümünü aramalı ve geleceğin afetlerini görüp hazırlıklı olmalıdır.

Afet yönetimi ülkemizde yasal zemini oluşturularak özgün kurumsal yapısıyla 2009 yılında Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı adı altında dizayn edilmiştir. Göç hareketliliğinin bir gereği ve çözüm noktası olarak Göç İdaresi Genel Müdürlüğü 2013 yılında kurulmuş genç bir kurum olma özelliği taşımaktadır. Bu iki kurumda oldukça genç ve kurumsal yapılanmasında, teknolojik ve uzman personel donanımında, hızla gelişerek günümüzün modern kurumsallık anlayışına göre hareket etmektedir.

Türkiye bu kurumlarla ve sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte mülteci ve sığınmacıların ihtiyaç duyduğu yardımı sağlamaya çalışmaktadır. Çalışmamızın ana temasını 4 milyona yakın sığınmacılara yapılan sosyal yardımlar ve hizmetler oluşturmaktadır. Ülkemiz barınma merkezleri kurmuş, bu merkezlerde her şey düşünülmüş üst seviyede hizmet vermek hedeflenmiş ve ayrıntılarıyla yasal çerçevesi oluşturulmuştur lakin 4 milyon civarındaki bir nüfus için bunu sağlayabilmek oldukça güç ve maliyetlidir. Geçici Barınma Merkezlerinde yaşayan sayısı yüzdelik dilime vurulduğunda tüm sayının sadece yüzde 10'unu yakınıni oluşturmaktadır. Bu kapsamda geriye kalan bir yüzde 90'lık kısım ülkemizin bütün illerine dağılmış kendi imkânları yanında halkın ve devletin kısıtlı yardımlarıyla barınmakta ve beslenmektedir.

Sığınmacılara mülakat tekniğiyle yapılan nitel araştırma da ortaya çıkan durumlar şu şekildedir. Sığınmacıları ülkemizin savaş ve iç karışıklıktan uzak güvenli ülke olması, göç akınlarının gerçekleştiği coğrafyaya yakın olmasıyla birlikte gelişmiş ülkelere yakın köprü konumu ve Müslüman bir ülke olarak iyimser sosyal politika uygulamaları, sığınmak amaçlı, sığınmacıları kendine çekmiştir. Baktığımızda sığınmacıların ya üçüncü bir ülkeye gitmek istemesi ya da ülkelerinin güvenilir hale gelmesi sığınmacıların geri dönme, ülkemizden ayrılmaya ihtimallerini oluşturmuştur.

Sığınmacıların %90'ının kamp dışı barındığını düşündüğümüzde bu büyük bölümün kendi imkânlarıyla ve halkın desteğiyle barınmaya bıraktığı görülmüştür. Barınma ihtiyacı devletin destek ve kontrolünden çıkmış ya halkın iyi niyetine kalmış ya da kapitalist sistemin sunduğu tuzakların esiri olmuştur. Barınma sığınmacılar için büyük bir sorun halini alırken devletinde sığınmacılar üzerindeki kontrolünü kaybetmesine neden olmuştur. Ülkemiz sağlık hizmetlerinde sağladığı yasal haklara bağlı kalarak bunu aktif sistem içerisinde uygulamaya dökmüştür. Sağlık hizmetinde istediği memnuniyet beklentisini yakalarken geliştirici adımları atmaya devam etmektedir. Sığınmacıların mecbur kaldığı, devletin kontrolünü de aştığı durumlardan birisi de geçimlerini sağlama yönünde iş ve çalışma hayatıdır. Sığınmacılar geçimlerini sağlamak için çalışırken iş imkânlarının ülkemizde fazlalığını ifade etmiş fakat yasal sıkıntılar sebebiyle, alt grup işlerde, kayıt dışı çalıştıklarını belirtmişlerdir. İş hayatında dezavantajlı grup olarak, işveren tarafından sömürüldüklerini ve mağdur edildiklerini dile getirmişlerdir.

Sığınmacılara geçimlerini sağlamaya yönelik yardım olanaklarından birisi de devlet, STK'lar ve halkın sağlamaya çalıştığı sosyal yardım ve hizmetlerdir. Bunlar devlet tarafından günümüzde baktığımızda hane başına 500 tl'yi bulmayan 200 ile 300 arası değişen nakdi yardımlardır. Bunlara ek olarak bazı resmi kurum ve STK'ların sağladığı gıda, erzak, kömür ve giyim gibi yardımlarda eklenebilir. Halkın desteği ve anlayışının neticesinde bu yardımlar uygulanmaktadır.

Sığınmacılar çocuklarının eğitim ihtiyacı konusunda da ülkemizde mağdur edilmemiş, gerekli destek ayrılmış gözetmeksizin sağlanmıştır. Dil konusunda çocuklarda olmamakla birlikte yetişkinlerin sıkıntılar yaşadığı belirtilmiş, kendilerince de belirtildiği gibi ülkemiz destekler sunmaya çalışmıştır. Sığınmacılara göre en büyük eksiklerden birisi maddi anlamda ülkemize yükü olmayan hukuki haklar konusunda gerekli desteğin sağlanması durumudur. Sığınmacılarda bilgisizliklerini ifade ettikleri

hak ve hukuki yetersizlik, ülkemizde eksik görülmesi de, en önemli sorunlarından birini oluşturmaktadır.

Suriyeli sığınmacılara ülkemizde 2011 yılından 2019 yılı Ocak ayı itibarıyla 35 milyar dolar harcama yapıldığı hükümet yetkililerince ifade edilmiştir (TÜRKSAM, 2019). Bu ekonomik maliyetin külfeti ülkemiz adına oldukça fazladır ve bu külfetin diğer ülkelerce paylaşımının çok kısıtlı olduğu bilinmektedir. Ülkemiz kendi imkânları, sivil toplum kuruluşları ve yardım sever halkla Suriyelilere kanat germektedir. Lakin bu durum yeterli ve kesin çözüm olarak görünmemektedir. Ülkemiz sonuç olarak çoğu gelişmiş ülkenin yapmadığı sosyal politikaları, misafirperverliği ve özellikle sayıda sınır belirtmeksizin açık kapı politikası uygulamıştır. Sığınmacılara sağlanan bazı sosyal yardım uygulamalarımızın uluslararası alanda tartışılmaz beğeni gördüğü bilinmektedir. Sığınmacıya bakışımızı ve uygulamalarımızı yetkili idari yapılanmalarla bu sosyal politikaların devamını sağlayarak resmi kayıtlara bunları taşıyarak yaptığımız yardımları ilk önce kendi halkımızdan saklamayarak tüm dünya ya duyurmalı yardımları teşvik ettirmeliyiz. Araştırmadan da anlaşılacağı gibi halkımızın büyük bir bölümü sığınmacılara zaten kendi imkânlarıncı destek sağlamaktadır. Bunlar farklı organizasyonlarla kaynaştırılarak resmiyet kazandırılabilir. Ülkemiz sığınmacılara yardımlar noktasında eksik yönlerinin tespitini yaparak kayıt altına alıp yardım noktasında gerek devlet gerek STK kanallarını tek elden yöneterek yardım uygulama da, sistematiki yakalamalıdır. Ülkemiz ayrıca yasal düzenlemelerdeki eksik yönlerini tamamlayarak sığınmacı konusunda ileriye yönelik uzun dönem planlar hazırlamalı, yasal düzenlemeleri sık aralıklarla yapbozlaştırmamalıdır.

Suriyeli sığınmacıların ülkelerindeki iç karışıklıkların düzelmesi Suriye'nin yaşanabilir can güvenliği olan ülke konumuna gelmesi geri dönüşleri artıracığı bilinmektedir. Mülteci ve sığınmacı hareketliliğinde en büyük görev uluslararası üst akıllara düşmektedir. Günümüzde Orta Doğu da, bazı Afrika ve Asya ülkelerinde olan iç karışıklıklar kısa zamanda çözüme kavuşarak, terör olaylarının kaynak noktaları yok edilmelidir. Aynı zamanda ileri vadede iç karışıklığın çıkma ihtimali görülen ülkeler tespit edilip dış müdahalesiz ve kendi içinde barış yönelimi sağlanmalıdır. Çünkü bu olaylar sırayla az gelişmiş ülkelere ortaya çıktığı ve oluşan göç hareketlerinin, verilere göre yüzde 86'sının gelişmekte olan ülkelere yöneldiği ve yerleştiği görülmektedir. Göç konusu günümüzde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere öteye geçmiş, birçok gelişmiş ülkenin gündemi olmakta ve olmaya devam etmektedir. Günümüzün güçlü ekonomisi ve gelişmiş ülkelerinden ABD bile sığınmacı konusunda bazı ülkelere vize yasağı koymuş, sığınmacı giriş sınırlarına duvarlar örmüştür. Bu kapsamda bu uygulamayı diğer gelişmiş ülkelere takip etme eğilimine geçerek, dünya da kaynağı sığınmacı göçü odaklı, kutuplaşmalar olabileceği öngörülebilir. Bu kutuplaşmada ülkemizin yeri ve politikalarını nasıl geliştireceği, gelişmiş ülkelere destek almadan, sığınmacı akınlarının kavşağında nasıl bir yol izleyeceği belirlenmelidir. Ülkemizde ileriye yönelik uluslararası ölçekte uzun vadeli sığınmacı politikası bakışı ve ekonomik bütçe taslağı geliştirilip, geleceğe yönelik öngörülerine göre devlet politikası oluşturulabilir.

Ülkemiz için önerilmesi gereken durum göç olgusunda ileri yönelik planlar yapılmalıdır. Günümüzün gündem belirsizliği olan göç olgusu yetkili makamlarca halkla paylaşılma gidilmelidir. Göç hareketini içinde barındıran halk aydınlatılmalı ve uzun vadeli planlar için görüş birliği oluşturulmalıdır. Dezavantajlı gruplar olarak, geçici korumadakilere uygulanan sosyal yardım anlayışı, kısa süreli yardımı öngören afet yönetimi anlayışından çıkarılmalıdır. Göç yönetiminde uzun vadeli, köklü sosyal yardım ve hizmet yetkisi ile STK'ları ve halkı da içine alan güçlü sistematik yapılanma oluşturulmalıdır. Ayrıca Suriyeli kamp dışı yaşayan sığınmacıların günümüz teknolojisine uygun kayıtları tutularak her geçen gün güncellenmeli bu dezavantajlı grubun devlet kontrolünde tutulması sağlanmalıdır.

İnsan kaynaklı afetin günümüzdeki kurbanları olan Suriyeliler örneğinde yaşanan dram bu konunun sosyal politika alanında önemini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

1. AKKAŞ, İbrahim. "Suriyeli"ler: Sınırlar Ötesindeki Yaşam Mücadelesi", Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal Of Iss, No: 5, 2015, 92-114.
2. BOZ, Mikail. "Türkiye'ye Yönelik Göç Olgusu ve Kimlik: İstanbul Çağlayan'daki Suriyeliler Üzerine Bir İnceleme", 26-27 Ekim 2016 Ekonomik Siyasal ve Sosyal Boyutları ile Göç konulu TESAM Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Bursa, 2016.
3. ÇAKIR, Hülya. "Suriyeli Mülteci Kadınların Sosyo- Kültürel Değişime Uyum Çabaları: Yozgat Örneği" ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 4, 2017, 53-68.
4. DALAR, Mehmet. ALGAN, Nazlı Ayhan. ALGAN Ümit. "Bolu'daki Iraklı Sığınmacıların Sosyal Ve Ekonomik Sorunları: Saha Çalışmasına Dayalı Bir Analiz, Alternatif Politika", Cilt: 5, Sayı: 3, 2013, 341-359.
5. GÖÇ. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, <https://www.goc.gov.tr>. (02.05.2019)
6. KARATAŞ, Zeki. "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri", Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, 2015, 62-80.
7. ŞİMŞEK, Doğuş. "Mülteci Entegrasyonu, Göç Politikaları ve Sosyal Sınıf: Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler Örneği", Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, Kasım 2018, Cilt: 18, Sayı: 40/2, 367-392.
8. TOPÇUOĞLU, A. ÖZENSEL, E. KOYUNCU, A. (2015). Konya'daki Suriyeli Misafirlerin Ekonomik Potansiyelleri ve İşbirliği İmkânlarının Belirlenmesi Araştırması. Konya: MÜSİAD Konya Şubesi. 87-92.
9. TOSUN, Aybıçe. YORULMAZ, Ayşe. TEKİN, İshak. YILDIZ, Kübra. "Mülteci Öğrencilerin Eğitim Sorunları, Eğitim ve Din Eğitimin-den Beklentileri: Eskişehir Örneği", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran 2018, Cilt:19, Sayı:1, 107-133.
10. TÜİK. Türkiye İstatistik Kurumu <https://tuik.gov.tr>. (10.05.2019)
11. TÜRKSAM. Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi, <http://turksam.org/turksam-goc-gocmen-bulteni-28-ocak-2019> (10.05.2019)
12. UNHCR. Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü <https://www.unhcr.org/tr>. (08.05.2019)
13. YENİHAN, Bora. "Sorunlar Ve Çözüm Önerileri Işığında Akademik Performansın Ölçümü: Nitel Bir Araştırma", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2015.
14. YILDIRIM, Ali. "Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi" Eğitim ve Bilim Dergisi, Cilt:23, Sayı:112, 1999.
15. YILDIRIM, Selda Geyik. "Göç ve Afganlar: İstikrarlı Mülteciler", Göç Araştırmaları Dergisi, Temmuz – Aralık 2018, Cilt:4, Sayı:2, 128-159.

Çalışmada Sığınmacılara Yöneltilmiş Mülakat Soruları

1. Türkiye'yi sığınma amaçlı seçme sebebiniz nedir, neden Türkiye'yi tercih ettiniz?
2. Ülkenize geri dönmek istiyor musunuz, geleceğe yönelik planlarınız nelerdir? Size Türk vatandaşlığı verilse bu konudaki fikirleriniz neler olur?
3. Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldığınızdan itibaren barınma ihtiyacınızı nasıl karşılıyorsunuz? Bu konuda aldığınız destekler nelerdir ve hangi kurumlardan destek aldınız? Destek almadıysanız önerileriniz ve beklentileriniz nelerdir?
4. Türkiye'de size sağlanan sağlık hizmetleri hakkında düşünceleriniz nelerdir? Sizce bu konuda neler yapılmalı?
5. Geçiminizi nasıl sağlıyorsunuz? İş bulma ve çalışma konusunda ne gibi destekler aldınız? Beklentileriniz nelerdir?
6. Türkiye'de yaşama konusunda gerek Türk Devleti'nin gerekse özel kuruluşların size ne gibi yardımları oldu. Ne tür yardımlara ihtiyacınız var?
7. Çocuklarınız eğitim hizmetlerinden yeterince faydalanabiliyor mu? Eğitim süreçlerinde dil problemi yaşıyorlar mı? Eğitim konusunda Türk devletinden ve özel kuruluşlardan beklentileriniz nelerdir?
8. Hukuki haklarınızı biliyor musunuz, haklarınızın korunduğunu düşünüyor musunuz? Bu konuda bir destek sağlandı mı veya bilgilendirmeler yapıldı mı? Bu konudaki beklenti ve istekleriniz nelerdir?

EĞİTİM YÖNETİMİNDE YERELLEŞME EĞİLİMİ VE ETKİLERİ

Muhammet Baki MİNAZ¹

¹ Dr.Öğr.Üyesi Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi.

Giriş

Her ülkede kamu yönetimi merkezden ve yerinden yönetim olmak üzere en az iki otorite tarafından ülke şartlarına ve yönetim biçimine göre paylaşılmaktadır (Balci, 2006). Eğitimde yönetsel yapının merkezîyetçi ya da yerelleştirilmiş olmasının başarı garantisi vereceği düşünülmemelidir. Her ikisi de etkili olabileceği gibi etkili olmayabilir de (Karip ve Köksal, 1996: 248). Bu anlamda birbirine üstünlükleri yoktur. Her sistemin olumlu olumsuz tarafları vardır. Bu bölümde küresel olarak eğitim sistemindeki yerelleşme eğilimi irdelenmiş ve etkileri değerlendirilerek Türk eğitim sistemine vurgular yapılmıştır.

İlk ve orta öğretiminin finanse edilme ve dağıtılma yöntemleri dünya genelinde büyük farklılıklar göstermektedir. Fransa'da, eğitim ulusal hükümet düzeyinde oldukça merkezîdir, oysa Kanada'da ulusal hükümetin bir eğitim bakanlığı bile yoktur ve Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitim, temel olarak yerel okul bölgelerinin sorumluluğundadır. Gelişmekte olan pek çok ülke ve pazar ekonomisine geçiş yapan ülkeler, devlet eğitim yönetimi ve diğer kamu hizmetlerini çok merkezi hale getirmiştir. 1990'lar boyunca ve yirmi birinci yüzyılın başlarında, bu ülkelerin birçoğu eğitimi merkezileştirmeye başlamıştır. Bu fenomen Latin Amerika ve Doğu Avrupa'da en hızlı şekilde ilerlemiş, ancak Asya ve Afrika'daki bazı ülkeler de yerelleşme politikaları başlatmaya başlamıştır. Dünyada yerelleşme ve okul tabanlı yönetim açısından farklı uygulamaların olduğu bu uygulamaların etkilerinin araştırılmaya devam ettiği söylenebilir.

Yerelleşme düşüncesinin arkasında dünyada meydana gelen sosyal, teknik, ekonomik ve kamu yönetimindeki gelişmeler yatmaktadır. Arka planında ekonomik gerekçeler olsa da hizmeti vatandaşın ayağına getirmek düşüncesi ön plana çıkarılmıştır (Balci, 2006). Yerelleşme uygulamaları toplumun yönetiminin okul yönetimine katılımını, bilgi şeffaflığını ve karşılıklı saygıyı destekleyen, vizyon, süreç ve sonuçların paylaşımını sağlayan okulun gelişimini birlikte takip etmeyi öngören insanlar ve okullar arasındaki güvensizliği ve mesafeyi ortadan kaldıran bir potansiyeli barındırmaktadır. Katılımı ortak aklı hakim kılmak isteyen bir düşünce yapısı için yerelleşme bireysel ve örgütsel davranış değişikliklerini sağlamada bir araçtır. Nitelikli bir öğrenme ortamının oluşumu için ise tabandan tavana doğru giden bir yönetim modeli seçeneğidir. Ancak yerelleşmenin şartları ve ölçüsü toplumdan topluma ülkeden ülkeye değişmektedir. Yerelleşme toplumsal şartlar ve etkileri göz önünde bulundurularak olumsuz tarafları düşünülerek mevcut uygulamalar iyi analiz edilerek değerlendirilmelidir.

Yerelleşme nedir?

Alanyazında yerelleşme yetki aktarımı olarak tanımlanmıştır (Kocak, 1995: 3-4). Yerelleşme birbirinden farklı özelliklere, politika çalışmalarına ve başarı koşullarına sahip kapsamlı kavramları ifade etmektedir. Yerelleşme merkezden yerele doğru bazı yetki biçimlerinin aktarılmasıdır (Naidoo ve Kong, 2003:6). "Yerelleşme" terimi, proje ya da programların finansal, idari ya da hizmet sunum sistemlerinin yeniden düzenlenmesini destekleyip desteklemediğini belirlemeden önce, belirli bir ülkede dikkatle analiz edilmesi gereken çeşitli kavramları içerir. Yerelleşme - kamu işlevlerinin yetki ve sorumluluğunun merkezi hükümetten alt ya da yarı bağımsız devlet kuruluşlarına ve / veya özel sektöre devredilmesini içeren karmaşık ve çok yönlü bir kavramdır.

Yerelleşme Türleri

Yerelleşme türleri politik, idari, mali ve pazar yerelleşmesi olarak sınıflandırılabilir. Bu çeşitli kavramlar arasında ayırım yapmak, birçok merkezi başarılı yerelleşme

uygulamaları ve aralarında koordinasyon ihtiyacını vurgulamak için kullanışlıdır. Bununla birlikte, bu terimlerden herhangi birinin tanımlanmasında açıkça bir benzeşme vardır ve kesin tanımlar kapsamlı bir yaklaşıma duyulan ihtiyaç kadar önemli değildir. Siyasi, idari, mali ve pazardaki yerelleşme de ülkeler arasında, ülkeler içinde ve hatta sektörler içinde farklı şekillerde ve kombinasyonlarda görülebilir.

Politik Yerelleşme

Siyasi yerelleşme, vatandaşlara veya seçtikleri temsilcilerine kamu karar vermesinde daha fazla güç vermeyi amaçlar. Çoğulcu politika ve temsili hükümetle çoğu zaman ilişkilidir, ancak vatandaşlara veya onların temsilcilerine politikaların formülasyonu ve uygulanmasında daha fazla etki sağlayarak demokratikleşmeyi de destekleyebilir. Siyasi yerelleşme savunucuları, daha fazla katılımı alan kararların yalnızca ulusal siyasi otoriteler tarafından alınanlardan daha iyi bilgilendirilebileceğini ve toplumdaki farklı çıkarlarla daha ilgili olacağını varsaymaktadır. Konsept, yerel seçim yargı bölgelerinden temsilcilerin seçilmesinin, vatandaşların siyasi temsilcilerini daha iyi tanımlarını ve seçilmiş yetkililerin seçmenlerinin ihtiyaçlarını ve isteklerini daha iyi tanımlarını sağladığını göstermektedir. Siyasi yerelleşme çoğu zaman anayasal ya da yasal reformlar, çoğulcu siyasi partilerin gelişmesi, yasama meclislerinin güçlendirilmesi, yerel siyasi birimlerin oluşturulması ve etkili kamu çıkar gruplarının teşvik edilmesini gerektirir (Naidoo, Jordan ve Kong, Peggy, 2003; Falleti, 2010).

İdari Yerelleşme

İdari yerelleşme, devletin farklı düzeylerinde kamu hizmeti sağlamak için yetki, sorumluluk ve finansal kaynakları yeniden dağıtmayı amaçlamaktadır. Belli başlı kamu görevlerinin planlama, finansman ve yönetimi ile ilgili sorumluluk merkezi yönetim ve kurumlarından devlet kurumlarına, alt birimlere, yarı özerk kamu otoritelerine, şirketlere veya bölge genel yönetimine devredilir. İdari yerelleşmenin üç ana formu - yoğunlaşma, delegasyon ve devrim - her biri farklı özelliklere sahiptir (Naidoo, Jordan ve Kong, Peggy, 2003; Falleti, 2010).

Yoğunlaşma: Genellikle en zayıf yerelleşme türü olarak kabul edilen ve en sık üniter devletlerde kullanılan merkezi hükümetin farklı kademelerinde karar alma yetkisini ve finansal ve yönetim sorumluluklarını yeniden dağıtır. Sorumlulukları yalnızca başkentteki merkezi hükümet yetkililerinden bölgeler, iller veya ilçelerde çalışanlara yönlendirebilir veya merkezi hükümet bakanlıklarının denetimi altında güçlü bir saha yönetimi veya yerel idari kapasite yaratabilir.

Delegasyon: daha kapsamlı bir yerelleşme biçimidir. Delegasyon yoluyla, merkezi hükümetler, karar alma ve kamu işlevlerinin yönetimi sorumluluğunu tamamen merkezi hükümet tarafından kontrol edilmeyen ancak nihayetinde sorumlu olan yarı özerk kuruluşlara aktarır. Hükümetler kamu işletmeleri veya şirketleri, konut otoriteleri, ulaşım otoriteleri, özel hizmet bölgeleri, yarı özerk okul bölgeleri, bölgesel kalkınma şirketleri veya özel proje uygulama birimleri oluştururken sorumluluk verirler. Genellikle bu kuruluşların karar vermede büyük takdir yetkisi vardır. Düzenli kamu hizmeti personeli üzerindeki kısıtlamalardan muaf tutulabilirler ve kullanıcıları doğrudan hizmetler için ücretlendirebilirler.

Devrim: Üçüncü bir tür idari yerelleşme devrimidir. Hükümetler işlevleri geliştirdiğinde, karar alma, finansman ve yönetim yetkisini kurum statüsündeki yarı özerk yerel yönetim birimlerine devrederler. Devrim, genellikle, kendi belediye başkanlarını ve konseylerini seçen, kendi gelirlerini yükselten ve yatırım kararları alma konusunda bağımsız bir yetkiye sahip olan belediyelere hizmet sorumluluklarını aktarır. Gelişmiş bir sistemde, yerel yönetimler otoriteyi kullandıkları ve içinde kamusal

fonksiyonları yerine getirdikleri coğrafi sınırları açıkça ve yasal olarak kabul etmişlerdir. Siyasi yerleşmenin temelini oluşturan bu tür bir idari yerleşmedir.

Mali Yerelleşme

Yerelleşme ile eğitim sisteminin gelir kaynağının artacağı düşünülmektedir (Naidoo ve Kong, 2003:8). Finansal sorumluluk yerleşmenin temel bir bileşenidir. Yerel yönetimler ve özel kuruluşlar, merkezi olmayan işlevleri etkin bir şekilde yerine getirecekse, yerel olarak toplanan ya da merkezi hükümetten aktarılan yeterli gelir düzeyine ve ayrıca harcamalarla ilgili karar alma yetkisine sahip olmalıdırlar. Mali yerelleşme pek çok şekilde olabilir (Naidoo, Jordan ve Kong, Peggy, 2003; Falleti, 2010):

- a) Kullanıcı masrafları yoluyla kendi kendini finanse etme veya maliyet geri kazanımı,
- b) Kullanıcıların parasal veya işgücü katkılarıyla hizmet ve altyapı sağlamaya katıldığı ortak finansman veya ortak yapım düzenlemeleri;
- c) yerel gelirlerin mülk ya da satış vergileriyle ya da dolaylı masraflarla artırılması;
- d) genel gelirleri merkezi hükümet tarafından toplanan vergilerden genel veya özel kullanımlar için yerel yönetimlere yönlendiren hükümetler arası transferler;
- e) belediye borçlanmasına izin verilmesi ve ulusal veya yerel hükümet kaynaklarının kredi teminatı ile mobilize edilmesi.

Gelişmekte olan pek çok ülkede, yerel yönetimler veya idari birimler vergileri uygulamak için yasal yetkiye sahiptir, ancak vergi tabanı çok zayıftır ve merkezi yönetim sübvansiyonlarına bağımlılık o kadar olumsuzdur ki, o yetkinin uygulanması için hiçbir girişimde bulunulmaz. Türkiye’de yerel yönetimlerin toplam kamu yatırımları içindeki payı OECD ülkelerine göre oldukça düşüktür (%40). OECD ülkelerinde kamu yatırımları içinde yerelin payının ortalaması %72’dir (OECD, 2014). Bu bağlamda yerelin katkısının gelişecek çok yönü olduğu görülmektedir.

Ekonomik veya Piyasa Yerelleşmesi

Değişim kaçınılmaz bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır (Sucu, 2000: 3). Merkezi yönetim perspektifinden yerelleşme biçimleri, özelleştirme ve serbestleştirmedir. Çünkü işlevlerin sorumluluğunu kamudan özel sektöre kaydırırlar. Özelleştirme ve serbestleştirme genellikle ekonomik liberalleşme ve piyasa geliştirme politikaları ile birliktedir. Öncelikli veya özel olarak hükümetin sorumluluğu olan işlevlerin işletmeler, toplumsal destek grupları, kooperatifler, özel gönüllü dernekler ve diğer hükümet dışı kuruluşlar tarafından yürütülmesine izin verilir (Naidoo, Jordan ve Kong, Peggy, 2003):

Özelleştirme: Özelleştirme, mal ve hizmetlerin tedarik edilmesinin tamamen piyasanın serbest çalışmasına bırakılmasından hükümetin ve özel sektörün hizmet ya da altyapı sağlamak için işbirliği yaptığı "kamu-özel ortaklıklarına" kadar değişebilir. Özelleştirme şunları içerebilir:

- 1) özel işletmelerin daha önce hükümet tarafından tekelleştirilen işlevleri yerine getirmelerine izin vermek;
- 2) kamu hizmetlerinin veya tesislerinin ticari işletmelere tedarik veya yönetimini gerçekten yerine getirmek, işlevin örgütlenebileceği çok çeşitli olası yöntemler ve özellikle alt yapıdaki kamu sektörü ve kamu-özel kurumsal formları ile ilgili pek çok örnek;

- 3) kamu sektörü programlarını sermaye piyasası yoluyla finanse etmek (merkezi hükümetin bu borçlanma riskini üstlendiği durumları önlemek için yeterli düzenleme veya önlemlerle) ve özel kuruluşların katılımını sağlamak;
- 4) devlete ait işletmelerin elden çıkarılması yoluyla kamudan özel sektöre hizmet sağlama sorumluluğunu devretmek.

Serbestleşme: Kuralların kaldırılması, hizmet sunumuna özel katılım konusundaki yasal kısıtlamaları azaltır veya geçmişte hükümet tarafından ya da düzenlenmiş tekeller tarafından oluşturulan hizmetler için özel tedarikçiler arasında rekabete izin verir. Son yıllarda özelleştirme ve serbestleştirme, gelişmekte olan ülkelerdeki hükümetlere daha cazip bir alternatif haline gelmiştir. Yerel yönetimler ayrıca hizmet tedariki veya idareyi dağıtarak özelleştiriyorlar.

Yerelleşme Biçimleri

Yerelleşme biçimleri konusunda farklı çalışmalarının olduğu dikkati çekmektedir. Genel olarak yerelleşmenin üç derecesi kabul görmektedir. Bu yetki genişliği, yetki devri ve yerinden yönetim biçimindedir (Koçak, 1995: 4-8; Gershberg ve Wingler, 2003:2-24).

Yetki Genişliği: Yetkinin, yerel boyuttaki çalışmaların gerçekleşmesi için merkezi yönetimin coğrafi açıdan geniş bir alana dağılmış bulunan kendine bağlı organlarına aktarılmasıdır. Karar verme merkezi idare tarafından yapılır, Eğitim bakanlığının karar alma yetkisini taşra birimlerine ya da merkezi hükümetin taşra birimlerine nakletmesidir. (Koçak, 1995: 4-8; Gershberg ve Wingler, 2003:2-24). Yetki genişliği, merkezi yönetimin sahip olduğu yetkilerin, merkezi kurumdan taşra teşkilatlarına aktarılmasını içerir (Şişman, 2013: 15).

Yetki Devri: Kararları uygulama ve düzenlemede bazı yetkilerin teknik ve yönetsel anlamda bu çalışmaları gerçekleştirebilecek kapasitedeki örgütlere aktarılmasıdır. Bu sebeple okul yönetimlerinin sahip oldukları sorumluluklar, yetki devrinin yapılması ile birlikte artırılmalıdır (Aydoğan, 2002: 64). Yetki genişliğinden bir basamak ileride olan yerelleşme türünü oluşturmaktadır (Koçak, 1995: 4-8; Gershberg ve Wingler, 2003:2-24). Yetki devri, yetki kapsamından bir adım ileride olan başka bir yerelleşme biçimidir. Yetki devri, merkezin daha fazla yetkiyi merkezin atadığı ya da seçim yoluyla belirlenmiş yerel nüfusun temsilcilerinden oluşan, karma yerel yönetim biçimlerine devretmesidir. MEB merkez örgütünün sorumluluklarını, görevlerini ve yetkilerini il özel idarelerine aktarması il özel idarelerine aktarması yetki devri olarak kabul edilmektedir.

Yerinden Yönetim: Merkezin ve yerel yönetimin yetkileri açıkça ayrılmıştır. Her birinin kendi yasal yetki ve sorumlulukları vardır. Bir anlamda oluşturulmuş, yerel nüfusça seçilmişlerin oluşturduğu siyasal yetkidir.

Yerelleşme Etkileri

Yerel yönetim reform sürecini küresel dönüşümler ve neoliberalizm bağlamında ele alan diğer çalışmalar ise sermaye kesimlerinden ziyade IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerin oynadıkları role odaklanmaktadır (Ayman Güler, 2013). Yerel yönetimin eğitim hizmetleri üzerindeki etkisine ilişkin yeterli araştırma yapıldığını ve fikir birliğine varıldığını söylemek güçtür. Hiçbir sistemin içeriği tam olarak diğerinkiyle aynı değildir ve bu nedenle sistem değişikliğine giden yollar birbirlerini tamamen kopyası olamaz.

Sistem genelinde uygulama üzerine vaka çalışmaları bu konuda fikir sunarken, yeni bağlamlarda uygulanması zor bir süreçtir. Genel eğitim erişimine ilişkin yerelleşme adımlarının arttığı, kalıcı bölgesel eşitsizlikleri tersine çevirmek için gerekli çalışmaların

yapılması, merkezi yönetimlerin daha yoksul bölgelere yeterli desteği vermesi gerektiği açıktır. Bununla birlikte, bağlamdan bağımsız olarak, yeni yaklaşımların ölçeklendirilmesiyle ilgilenen tüm yöneticiler, öğrencilere faydaları en üst düzeye çıkaracak şekilde sistem değişikliğinin nasıl yönlendirileceğine dair seçimlerle karşı karşıya kalacaklardır.

Eğitim yerelleşme politikalarının etkileri ile aynı anda eğitim çıktılarına etkileyen diğer değişkenlerden ayırmak oldukça zordur ve bunu yapmak için çok az çaba sarf edilmiştir. Ebeveynlerin katılımını artırarak toplum tarafından yönetilen okullar önemli ölçüde öğrenci devamını artırabilir. Bu tür bir yönetim, testlerde öğrenci performansını iyileştirebilir. Bir yargıya varmak için yönetim reformlarının etkisinin ortaya çıkması zaman alabileceğinden, daha fazla deneysel analiz gerekmektedir.

Öğrenme uygulamalarının yönetilmesi ve okullara kendi süreçlerini yönetmeleri için yeterli özerklik verilmesi arasındaki doğru dengeyi bulmak önemlidir. Tamamen merkezileştirilmiş bir model, öğretmen ve okul yönetiminin katılımını sınırlandırabilirken, tamamen yerelleşme ise eşitsizlikleri beraberinde getirebilir. Uygulamanın merkezileştirilmesi, sistem genelinde daha uyumlu ve hızlı hareket etmeyi sağlar. Ayrıca kişiselleştirilmiş öğrenmenin tanımını geliştirmeyi ve iletmeyi kolaylaştırabilir. Okul yöneticisi kendi uygulama süreçlerinde özgürlüğü hisseder, yeniden icat etmeye ve kendi planlamalarına göre hareket etmesini kolaylaştır. Öğretmenler arasında yakınlaşma sağlayabilir ve aynı öğrenme döngülerinden geçen kişilere sistem boyunca akran ve meslektaş dayanışmasını başlatabilir.

Yerelleşmenin avantajları temel olarak, yerel halkın katkılarını sağlaması (Oates, 1972), ekonomik katkı (Tiebout, 1956; Tirole, 1994) ve yönetimin hesap verebilirliğini (Lockwood, 2015) artırmasıdır. Dezavantajı ise ekonomik farklılıklar nedeniyle aşırı özerklikten kaynaklanan olası sosyal ayrımcılığı içerir (Onet, 2006; Rodríguez-Pose ve Ezcurra, 2010), yerel düzeyinde nitelikli personel eksikliği olabilir (Prud'homme, 1995).

PISA testi sonuçları yerelleşmenin etkileri bağlamında değerlendirilmiştir. Gelişmiş ülkeler için olumlu sonuçlar bulunurken, gelişmekte olan ülkeler arasında olumsuz bir etkisi olduğu ifade edilmiştir. Heterojen sonuçlar gelişmiş ülkelerde de görülebilir. Örneğin, 21 OECD ülkesinden Adam vd. (2014) yerelleşme uygulamasından sonra, eğitim ve sağlık hizmetlerinin etkin ve verimliliğini tersine çevrilmiş düşük sosyo-ekonomik seviyeye sahip ülkelerde yerelleşmenin eğitimsel başarıya katkı sağlamadığı sonucuna varmıştır.

Hesap Verebilirlik

Hesap verebilirliği etkin kılmanın yollarından biri yerelleşme uygulamaları olarak görülmektedir. Bu uygulamalarda okul yönetimine katkı sağlayan okul aile birlikleri öngörülür. Bu birlikler okulda yapılan işlerle ilgili sivil inisiyatifleri kullanırlar, katkı sağlarlar. İyi yapılanmamış bir devlet sisteminde şeffaf yönetim sergilemek ve hesap verebilirliği aktif kılmaz zordur. Yerelleşme uygulamaları bunu aktive edebilir. Bruns vd. (2011), okul özerkliği, öğrencilerin öğrenme değerlendirmesi ve ebeveynlere ve diğer paydaşlara karşı hesap verebilirliğin bir kombinasyonunun öğrenciler tarafından daha iyi öğrenme performansı getirdiğine dikkat çekmiştir.

Yerinden yönetimin potansiyel faydalarından biri, vatandaş / yararlanıcıya karşı hesap verebilirliğin artırılmasıdır ve bu da okul kaynaklarının kullanımında etkinliği arttırmaktadır. Geliştirilmiş verimlilik iki etkiden kaynaklanmaktadır. Bunun bir etkisi, verilen hizmetler ile vatandaşların tercihleri arasındaki daha iyi bir eşleşmedir. Diğer etki, kaynaklara veya harcamalara göre çıktı artışıdır. Şili, eğitimin öncelikle daha yüksek verimlilik arayışı içinde olan yerel yönetimlere yerelleştirildiği bir ülke örneğidir (Schugurensky ve Harden: 2003).

Eğitim Maliyeti

Eğitim finansmanı ile ilgili yapılan seçimler, hem yerel yönetimlerin hem de etkili kontrol mekanizmalarının yanı sıra verimlilik ve eşitlik üzerindeki etkileri belirlediklerinden son derece önemlidir. Eğitimi finanse etme seçenekleri şu şekilde çerçevelenebilir: (1) merkezi ve yerel finansmana, (2) koşulsuz ve koşulsuz hibelere ve (3) Proje odaklı hibelere karşı pazarlık.

Yerel yönetimlerin eğitim için kendi gelirlerini yükseltmelerini istemek, çocuk başına harcamalarda kabul edilemez derecede yüksek bir eşitsizlik derecesi sağlar. Yerel yönetimlerin eğitimi kendi kaynak gelirlerinden finanse ettiği ülkeler (örneğin, Brezilya, ABD) harcamaları eşitsizlikleri gidermek için hükümetler arası hibeleri benimsemiştir. Brezilya örneğinde, merkezi hükümet her bir yetkinin öğrenci başına asgari miktarda harcamasını sağlamak için ek finansman sağlar. Amerika Birleşik Devletleri'nde, okul finansmanı politikaları eyaletlere göre değişiklik gösterir, ancak genel olarak onlar da asgari düzeyde bir harcama sağlar ve bazı durumlarda yerel bir okul bölgesinin harçayabileceği azami tutarı sınırlar.

Çoğu ülke, bölgesel ve ulusal hükümet bütçelerinden büyük miktarda ilk ve orta öğretim harcamasını finanse etmeyi tercih eder. Bu finansman iki yoldan biriyle sağlanabilir. Paralar, merkezi hükümetten ya yerel (ya da bölgesel) hükümetin genel fonuna ya da yerel (ya da bölgesel) hükümetin özel bir eğitim fonuna transfer edilebilir. Eski durumda, yerel veya bölgesel hükümet beklenen eğitim harcamalarının büyük bir kısmını karşılayacak miktarda fon alır, ancak yerel veya bölgesel hükümet eğitime ne kadar harçayacağına karar verir. İkinci durumda, yerel veya bölgesel hükümetin hibe paralarını yalnızca eğitime harcaması gerekir.

Eğitim finansmanı sağlamanın yollarından biri de özel okullardır. Özel okulları iki gruba ayırmak faydalı olacaktır: (a) kentsel alanlarda varlıklı çocuklara yüksek kaliteli eğitim sağlayan yüksek maliyetli özel okullar ve (b) genellikle finansal olarak desteklenen düşük maliyetli özel (Bray ve Lillis, 1988; Knight & Sabot, 1990). Bazıları düşük maliyetli özel okulların yalnızca ikincisinin olmadığı yerlerdeki devlet okullarının yerine geçebileceğini iddia ederken, diğerleri özel okulların, devlet okullarının bulunduğu bölgelerde bile yoksullar için daha düşük maliyetli temel eğitim sağladığını savunmaktadır (Kingdon, 2007; Phillipson, 2008; Tooley ve Dixon, 2005). Bazı özel okullar genellikle düşük maliyetli ve uygun fiyatlı eğitim sunarken, bazıları diğer kamu veya özel okullarla rekabet etmediğinde düşük kaliteli eğitim vermektedir.

Türk Millî Eğitim Sistemi'nde ücret ve maaş işlemlerinin, mal ve hizmet alımı ile bakım ve onarım işlerinin temel sorunlar arasında yer aldığı; ülkemizde eğitim alanında önem ve öncelik sırasının gözetilmeden yatırımlar ve harcamalar yapıldığı bilinmektedir (Taş ve Kiroğlu, 2018). Genelde evrensel ilköğretim politikası veya ücretsiz ilköğretim politikası olarak adlandırılan okul ücretlerinin kaldırılması, eşit eğitim fırsatını sağlama girişiminde bulunurken, bu politika, okul finansmanı üzerindeki merkezi kontrolü artırarak yerel karar alma gücünü en aza indirir (yani, merkezi hükümet, çeşitli okul ücretleri ve ebeveyn katkısının yerine geçmiştir) ve bu nedenle yerelleşme politikasına aykırıdır (Sasaoka ve Nishimura, 2010).

Katılım türlerinin katılım amacına ve topluma verilen gerçek güce bağlı olarak değiştiğine dikkat etmek gerekir. Gücün geliştirildiği kategoriler arasında bütçe (yani bütçe oluşumu ve tahsisi), personel yönetimi (yani, atama ve işten çıkarma), pedagoji ve eğitim içeriği (örneğin, müfredat geliştirme, sınıf programları ve okul takvimi ve etkinliklerinin seçimi, seçim ders kitapları, vb.), okul altyapısı ve bakımı (binaların ve diğer altyapıların iyileştirilmesi, ders kitaplarının ve skolastik malzemelerin temin edilmesi) ve izleme ve değerlendirme (öğretmenlerin performansının ve öğrencilerin öğrenme başarısının izlenmesi ve değerlendirilmesi). (Naidoo ve Kong, 2003: 9,

UNESCO, 2007: 15). Veli katılımının öğrencilerin öğrenme kazanımlarına katılımının artması üzerindeki bazı etkilerini vurgulanmıştır (Bruns ve ark., 2011).

Sosyal yapı

Birçok çalışma, yerel yönetim, okul ve ebeveyn ana aktörleri karar almada ve kaynaklar üzerindeki kontrollerinde bağımsız olmadıkça, bir hesap verme mekanizmasının iyi çalışmadığını göstermektedir (Francis ve James, 2003; Ogawa ve Nishimura, 2015). Kaynaklar çoğunlukla yetersiz bilgi paylaşımı ve şeffaflıktan taviz verildiğinde çevresel katılımın teşvik edilmez olduğunu merkezi kontrol daha güçlü hale gelir (Francis ve James, 2003). Sosyo-ekonomik ve coğrafi eşitsizlik, farklı ülkelerdeki okullar arasında mevcut kaynaklar ve akademik başarı düzeyi arasındaki eşitsizliklere yol açma eğilimindedir (Cuéllar-Marchelli, 2003; Kristiansen ve Pratikno, 2006; Ogawa ve Nishimura, 2015).

Eğitimde Yerelleşmenin Olumlu Yönleri

Merkeziyetçi olmayan yönetimin eğitim konusunda bazı avantajları olduğu söylenilebilir. Eğitimde yerinden yönetime geçişte beklenen bazı yararlar kısaca aşağıda özetlenmiştir (Koçak, 1995: 11-12; akt. Türkoğlu, 2004);

- a- Yerelleşme ile beraber, yerel düzeyde atanan Merkezî Örgüt memurlarının yerelleştirilen işlevler ile yerel problem ve gereksinimlere ilişkin bilgi ve duyarlılıkları artabilecektir,.
- b- Yerelleşme, kırtasiyeciliği ve bürokratik gecikmeleri azaltarak, merkezin yükünü hafifletebilecektir,
- c- Yerelleşme, yerel bölgedeki seçkinler tarafından önemsenmeyen ya da kırsal halk tarafından göz ardı edilen veya bilinmeyen; merkezi hükümet planlarında, ulusal kalkınma planlarında desteklenmeyen ya da desteğin zayıf olduğu ulusal yatırımlardan uzak alanlarda, hükümet politikalarının yönetsel ve politik yayılımının daha fazla olmasını sağlayacaktır,
- d- Yerelleşme süreci ile beraber ulusal kalkınma planlarının bazı ciddi sınırlılıkları aşılmış olacaktır,
- e- Yerelleşme, çeşitli politik, dinsel ve etnik grupların karar verme sürecinde daha çok temsil edilmelerine olanak tanıyabilir,
- f- Yerelleşme, yerel yönetim örgütleri ve taşra örgütlerinin yönetim kapasitelerinin gelişmesini ve işlerin daha etkin biçimde gerçekleştirilmesini sağlayacaktır,
- g- Yerelleşme, çeşitli bakanlıkların faaliyetleri ve gelişmeye katılan kuruluşların hem birbirleriyle hem de çeşitli bölgelerdeki taşra örgütlerinin ve yerel yönetim örgütlerinin daha iyi eşgüdümleyebileceği bir yapı sağlar,
- h- Yerelleşme, karar verme sürecinde ülkenin çeşitli bölgelerindeki politik grupların doğrudan katılımının sağlanmasıyla politik denge ve ulusal birliği artırabilir,
- i- Ulusal yatırımlarda, aşırı merkeziyetçiliğin sakıncalarını azaltan yerelleşme, halkın ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin en az maliyetle, yeterli sayı ve nitelikte halka ulaşmasını sağlayabilir,
- j- Girişimcilik, mali destek, değişikliği daha rahat benimsemek ve farklı ilgi gruplarının bütünleşmesi ile ilgili olarak yerel katılım sağlayabilir,

- k- Uygulamada esnekliği ve değişen çevre koşullarına daha rahat uyum gösterilmesini sağlayabilir,
- l- Katılımcı demokrasinin gelişmesine katkıda bulunduğu için demokrasinin sadece oy vermekten çıkıp, katılmak ve destek vermek boyutunu da güçlendirebilir ve demokratik anlamda katılım sadece söze dayalı olmaktan çıkıp kurumsallaşabilir. Politik denge ve ulusal birlik ortaya çıkarak yenilikçi ve yaratıcı yönetim oluşabilir. Böylece katılımcılara yerel kaynakları harekete geçirilip kaynak ayrılması sağlayabilir,
- m- Karar verme sürecinde seçenekler yaratma yoluyla daha esnek, yenilikçi ve yaratıcı bir yönetimin oluşmasını sağlayabilir,
- n- Yerel düzeydeki merkez örgütü memurları, yerelleştirilen görevler konusunda yerel kişilerle yakın ilişkiler kurarak, projelerin daha etkin biçimde yapılmasını sağlayabilir,
- o- Yerel ihtiyaçlara uygun hizmet verilir.

Eğitimde Yerelleşmenin Olası Riskleri

Buna bağlı olarak, eğitimin yerinden yönetimi gibi köklü bir değişimi bugünkü yerel yönetim anlayışına terk etmek doğru bulunmamaktadır. Temel sorunları ortadan kaldıracı ana düzeltimler yapılmadan yönetim hedeflerine varamayabilir ve beklenilen aksine, var olan dengesizlikleri çoğaltabilir ya da istenmeyen sorunların oluşmasına sebebiyet verebilir (Duman,1998: 93). Yerelleşmenin yararlarının yanı sıra sakıncaları da bulunmaktadır: Bunlar aşağıda kısaca özetlenmiştir (Koçak, 1995: 13-15; akt. Türkoğlu, 2004):

- a- Yerelleşme projeleri, bir grubun diğerlerini dışarıda bırakarak etkisini arttırmasıyla sonuçlanabilir,
- b- Yerelleşme, katılımın fazla olmasının alınacak kararların yenilikçi yönde olacağı anlamına gelmediği, insanlara yeniliği reddetme şansını da verdiğinden, yerelleşmeden, bu anlamda mutlak bir yarar sağlanamayabilir,
- c- Tek örnek bir politika izlenmesi güç olabilir,
- d- Yerelleştirilmiş örgütsel birimlerin eşgüdümünde karışıklık artabilir,
- e- Üst düzey yöneticilerin mevcut yetkilerinin kaybolması sonucu ortaya çıkabilir,
- f- Devlerin genel bütçe ve muhasebe usullerinin dışına çıkarak, mali denetimin güçleştirilmesine neden olabilir. Bu durumda denetim teknikleri yetersiz kalabilir.
- g- Yerelleşme dışarıdan gelen güçler (sendikalar, hükümet deneticileri, vergi politikaları) tarafından sınırlanabilir.
- h- Yerelleşme, bazı durumlarda ulusal birliği tehdit edebilir.
- i- Yerelleşme, ulusal eğitim sisteminin birliğini tehdit edici olabilir ve bu nedenle bireylerin işteki hareketliliğini engelleyici olabilir,
- j- Yerelleşme, merkezdeki çoğu bürokrat ve politikacının yerelleşme nedeniyle güçlerinin azalacağını düşümlerine neden olur.
- k- Yerelleşme ile, seçimle işbaşına gelen yöneticiler kısa sürede sonuç veren ve gösterişli hizmetlere önem verip, uzun vadeli olanları savsaklama eğiliminde olmalarına yol açabilir. Bu da ülke çağında eşitlik olanağını bozabilir,

- l- Yerelleşme ile, yerel örgütlere bırakılan hizmetlerin ülke çapında ve aynı nitelikte yürütülmeyebilir,
- m- Yerelleşme, yönetim sürecinde tarafsızlığı sağlama konusunda bir sakınca yaratabilir.
- n- Gerekli teknik eleman bulma güçlüğü olabilir,
- o- Merkezi yönetimin mali yardımına ihtiyaç duyabilirler,
- p- Hizmet yönünden, yerinden yönetim kurumlarının özerkliği nedeniyle, bazen toplumun gerisinde kalabilir,
- q- İdeolojik, dinsel, siyasi çıkar-yarar gruplarının yasal-meşru ve gayri meşru etkileri fazlalaşabilir.

Eğitim Sistemlerinin Dayandığı Felsefeler ve Dünyada Yerelleşme Uygulamaları

Ülkelerin sahip oldukları kültürel, coğrafi, ekonomik, sosyal gibi özellikler, eğitim sistemlerini etkiler (Şişman, 2013: 13). Yerelleşme gerekçeleri sayısız, birbirinden oldukça farklı ve çoğu zaman çatışkıdır. Bununla beraber, özellikle son zamanlarda yerelleşme konusunda gösterilen çabaların, Uluslararası Para Fonu [IMF], Dünya Bankası [DB], Dünya Ticaret Örgütü [DTÖ] ve Avrupa Birliği [AB] gibi uluslararası aktörler ile ulusal kamu yetkililerince politik ve mali gerekçeler yoluyla ortaya konulmaya çalışıldığı gözlenmektedir.

Okul özerkliği, Belçika ve Hollanda dışında Avrupa'da ne merkezi ülkelerde ne de federal ülkelerde geleneksel bir çalışma değildir. Eğitim programlarının belirlenmesi, eğitime yönelik uygulanan çalışmaların hedeflerinin belirlenmesi ve insan kaynaklarının başarılı bir şekilde yönetilmesinde okulların fazla hareket alanına sahip olduğu söylenilemez. Okul yönetiminin bu türü 1980'lerde İspanya, Fransa ve İngiltere gibi öncü birkaç ülkede eğitim reformlarının can alıcı noktasını oluşturmuş olup 1990'larda kadar gerçekte geniş bir biçimde kabul edilmiştir. Avrupa ülkelerinde uygulanan okul özerkliği çalışması, oldukça geniş alanlara yayılmakla beraber okulların sorumluluklarının artmasına da neden olmuştur. Almanya ve Lüksemburg gibi bir çok ülkede bu eğitim reformu hala aktif bir biçimde gündemdedir (Eurydice, 2007:45).

Ciddi iç çatışma sorunları, zayıf kamu bürokrasileri veya çok zayıf devlet maliyesi bulunan bazı ülkelerde, fiilen eğitimin yerelleşmeci olduğu görülmektedir. Bu durumlarda, merkezi hükümet, özellikle uzak bölgelerde halk eğitimini finanse etme ve sağlama sorumluluğunu ortadan kaldırır, böylece yerel topluluklar kendi okullarını organize eder ve finanse eder ve kendi öğretmenlerini işe alırlar. Afrika'da, Benin ve Togo ülkeleri, merkezi hükümet arzı eksikliğinden kaynaklanan okulların kontrolü ve okulların kontrolüne örnekler sunmaktadır. Diğer durumlarda, merkezi hükümet, yeterli kalitede eğitim sağlamak için yetersiz sayıda öğretmen ve diğer okul kaynaklarını finanse eder. Bu durumlarda, ebeveynler ek öğretmen kiralamak, okul binaları inşa etmek ve donatmak için gelir elde etmek üzere okul konseyleri oluşturabilirler ve diğer okul kaynaklarını sağlamak. Eğitimin finansmanındaki önemli rollerinden ötürü, ebeveynler ve okul konseyleri önemli karar verme gücüne sahiptir.

Avrupa'da okul özerkliğinde dikkatleri üzerine toplayan bir diğer farklılık da yetkinin aktarıldığı birim ya da bireylerle ilgilidir. Her ülkede devredilen sorumluluk alanı okul yönetiminin bir parçası olmakla birlikte, belirlenen karar alma modeli ile ilişkili insanlar arasında bir tutarlılık derecesi vardır (Eurydice, 2007:45). Çin, Kamboçya ve Tayland gibi Asya ülkelerinin kendi eğitim sistemlerinde özerkliği uygulamaya çalıştıkları göze çarpmaktadır. Bu açıdan, Kamboçya, Tayland gibi özerkliği

uygulamaya çalışan ülkelerin yerel boyutlarda katılımın artırılmasının yanı sıra eğitimde verimliliğin artırılmasında da bir araç olarak kullanılmaktadır (Shoraku, 2008:2). Yerel yönetim ile eğitim performansının bir ölçümü arasında pozitif bir nedensellik olduğu bildirilmiştir. İsviçre (Barankay ve Lockwood, 2007), Filipinler (Behrman vd. 2003), Nijerya (Akpan, 2011), İspanya (Salinas ve Solé-Ollé, 2009), Amerika Birleşik Devletleri (Akai vd, 2007), Arjantin (Galiani ve Schargrotsky, 2002), Nikaragua (King ve Özler, 2000), Bolivya ve Kolombiya (Faguet ve Sanchez, 2007), diğer çalışmaların yanı sıra Kolombiya (Melo, 2012), İsveç (Ahlin ve Mork, 2008), Endonezya (Kristiansen ve Pratikno, 2006; Muttaqin vd, 2016; Toi, 2010), Çin (Luo ve Chen, 2010; Wang vd. 2011) ve benzer uygulamaların farklı sonuçları olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda yerelleşme sorunuyla yakından bağlantılı olarak, okullar açısından eğitim kalitesi üzerinde gözle görülür bir etkiye sahip olup olmadığı sorusu halen gündemdedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin büyükşehir bölgelerinde bulunan Hoxby'nin (2000) yerelleşme uygulamasının okulun eğitimin kalitesinin artmasına yardımcı olduğu sonucuna varıldı. İlçe eğitim düzeyinde öğrenci başına harcanan miktar. Illinois, Millimet ve Collier'den (2008) gelen verileri kullanarak bu sonucu güçlendiren kanıtlar sunulmuştur. Diğer bir deneyim ise 1990'ların başında önemli bir yerelleşme reformunun yapıldığı bir ülke olan İsveç'tir. Bazı kanıtlar, kamu finansmanlı özel okullar (bağımsız okullar) arasındaki rekabetin matematik alanındaki performansı ve İsveç'teki öğrenci notlarını artırdığını göstermektedir (Sandstrom ve Bergstrom, 2005). Her ne kadar farklı ampirik çalışmalar, yerelleşmenin daha verimli ve / veya daha iyi sonuçlara sahip olduğu hipotezini desteklese de (Mizala ve Romaguera, 2002; Paredes ve Paredes, 2009; Sapelli, 2003). kontrolün sosyoekonomik faktörlerle yapılması halinde bu fark yok olma eğilimindedir (Aedo ve Larrañaga, 1995; Mizala ve Romaguera, 2000; Mizala vd. 2005). Hanushek vd. (2013), 2000-2009 yılları arasında uluslararası PISA 1 testlerinden elde edilen panel veri setini analiz etmiş ve okul özerkliğinin gelişmekte olan ve düşük performanslı ülkelerde öğrenci başarısını olumsuz yönde etkilediğini, gelişmiş ve yüksek performanslı ülkelerde ise etkisinin olumlu olduğunu tespit etmiştir.

Nikaragua'da, ebeveynlerin yerelleşmeye hazır olmadığı, özerkliğin anlamını yeterince anlamadığı, okul yönetimine karşı hiçbir eylemde bulunmayarak pasif tutum sergilemişlerdir (Rivarola ve Fuller, 1999). Yerel yönetimlerin eğitimi kendi kaynak gelirlerinden finanse ettiği ülkeler (örneğin, Brezilya, ABD) harcamaları eşitsizlikleri gidermek için hükümetler arası hibeleri benimsemiştir.

Her toplumun sosyo-kültürel yönü katılım şeklini ve derecesini belirler. Gana ve Tanzanya'da, yüksek genel ebeveyn eğitimi düzeyinin, okul yönetimine daha yüksek katılım düzeyine katkı sağlayan bir faktör olduğu bildirilmiştir (Mfum-Mensah ve Friedson-Ridenour, 2014; Phillips, 2013). Ethiopia örnek olay incelemesine dayanarak, Yamada (2012), okul yönetim yapısının ve Okul Yönetim Komitesinin kurumsallaştırılmasının kendisinin, okul yönetimi komitesinin çalışmasının mantığı ve formaliteleriyle konuşan eğitimde erkekleri destekleme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Katılımın nasıl gerçekleştiği üzerindeki politik etki de bazı nitel araştırmalardan açıkça görülmektedir. Örneğin, Nepal'deki bir örnek olay incelemesi, okula toplum katılımı için meşru alanlara katılımın, okul yönetiminin yalnızca az sayıda siyasi seçkinleri temsil ettiği bir tür belirti aldığını göstermektedir (Khanal, 2013). Guatemala ve Honduras'ta, bir örnek olay, öğretmenlerin işe alınmasının, topluluk katılımı alanındaki himaye politikasının müdahalesi nedeniyle topluluk yönetimli okullardaki daha geniş topluluk üyelerinin niteliklerini ve güvenlerini öğretmekten ziyade partizan bağlılıklarına dayandığını göstermektedir (Altschuler, 2013). Ayrıca, topluluk üyeleri durumu değiştirme istekliliğinden yoksun olduğu ve eğitim kalitesini tartışmak için gerekli anlayış ve güvenden de yoksun olduğu için, topluluk katılımı Gana ve Filipinler'deki eğitim kalitesinde bir iyileşmeye yol açmamıştır (Chapman, 1998;

Chapman vd. 2002; Mfum-Mensah ve Friedson-Ridenour, 2014). Birçok gelişmekte olan ülke yerelleşmeyi çoğunlukla yukarıdan aşağıya doğru uyguluyor, bireysel tutum ve örgüt kültürünü okul eğitiminin hesap verebilirliğinin iyileştirilmesinde kalan zorluklar olarak yansıyor.

Türkiye’de Eğitim Sistemi

Türkiye’de eğitim sistemi Milli Eğitim Bakanlığı’ndan yerel düzeyde okullara kadar uzanan ulusal düzeyde bir bürokratik yapı içinde işler (Karip ve Köksal, 1996: 252). Bursalıoğlu (2005: 124) Türkiye’de eğitimin yerel düzeyde gerçekleşmesinin eğitsel değil idari bir mesele olduğunu dikkat çekmektedir. Bu sebeple bu konuda yapılan tartışmalar eğitimi değil idareyi konu almaktadır. Bu tartışmaların herhangi bir sonuca ulaşamamasının nedeni budur.

Dünyanın hiçbir yerinde yerinden yönetim hiçbir yere bağlı olmama, başına buyruk hareket etme anlamına gelmez. Merkez planı ve çerçeveyi ortaya koyar, yerinden yönetim birimleri de bu bağlamda hareket eder. Türk Eğitim Sisteminin Yönetiminde de merkezin hedefleri ve uygulamaları ana belirleyicidir. Bu bağlamda Yerinden yönetim birimleri herhangi bir sınırlamayla karşılaşmadan özgürce hareket edebilirler. Türkiye şartları sebebiyle merkezin hedefleri ve politikaları kararlaştırma, eğitim çalışmalarını gerçekleştirme, eğitim verecek personelin uygun görevlerine atanması, bütçe yapma ve kontrol etme gibi temel yetkileri olmalıdır. Ancak taşra eğitim yöneticileri de eskiye kıyasla daha fazla yetkili, merkezin aldığı kararlara doğrudan katılacak, daha fazla inisiyatif sahibi olacaktır (Balci, 2006: 259).

Sonuç

Eğitim sistemlerinin yerelleşmesi okulöncesiinden yükseköğretime kadar karmaşık bir işlevleri olan sistemin entegrasyonunu gerektirir. Bu alt sektörlerin her birinde karar vermenin ne kadar devredileceği tespit edilmelidir. Yerelleşme ile ilgili dünyada sınırlı fonksiyonların geliştirilmesinden yerel yönetimlere, toplum temelli yönetime ve okulların finansmanının devrine kadar, çok sayıda uygulama vardır.

Küreselleşmenin arttığı, sınırların hızla ortadan kalkmaya doğru gittiği, iletişim araçlarının insan yaşamının olmazsa olmazları arasına girdiği çağımızda; toplumların bilgi alışverişleri ve yaşamlarına çeşitli şekillerde yön verme istekleri sonucunda; başta sosyal, siyasal ve ekonomik alanlar olmak üzere birçok alanda değişimler yaşanmaktadır (Çağlayan ve Kıratlı, 2017). Türkiye’nin, dünya genelinde yaşanan bu gelişmelerden etkilenmemesi veya bu gelişmelerin olumlu ya da olumsuz sonuçlarını hissetmemesi beklenemez. Tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de hissedilen bu gelişmelere bağlı olarak eğitim politikalarında, eğitim sistemlerinde ve eğitim kurumlarında çeşitli düzenlemelerin yapılması gereksinimi ortaya çıkmaktadır (Taş ve Kiroğlu, 2018). Küresel bağlamda eğitim yerelleşme eğilimine girmiştir. Merkezi yönetimin etkininin azaldığı bu süreçte, karar alma yetkisi merkezden yerele kaydırılmaktadır. Bu değişim beraberinde geniş bir yönetsel değişimi, finansal transferi ve sosyal dönüşümü içermektedir. Eğitim sistemlerini yerelleştirmenin teorik gerekçeleri olsa da, süreç güçlü bir siyasi birliği ve uygun bir toplumsal yapıyı gerektirmektedir. Yerelleşme reformlarının başarılı olması reformlar için yeterli motivasyon olup olmasına toplumsal ve sektörel şartların buna uygunluğuna bağlıdır. Yerelleşmenin eğitim gelişiminde tamamlayıcı ve kritik bir rol oynadığını ve etkilerinin rolünün ülkeye, bölgeye ve aktöre göre değiştiğini belirtmek gerekir.

Türk Eğitim Sistemi katı bir merkezîyetçi yapı sergilemektedir. Eğitim sistemlerinin ulusal ve evrensel özelliklerin yanı sıra yerel ve bölgesel özelliklere yer vermesi, hitap ettiği toplumun değerlerini, inançlarını ve normlarını dikkate alması ve dünyadaki

yönelimleri de gözden kaçırmaması gerekmektedir (Taş, 2018). Çoğu ülkede uygun bir merkezileşme ve yerelleşme dengesi, hükümetin etkin ve verimli işleyişi için esastır. Tüm işlevler merkezi olmayan bir biçimde finanse edilemez ve yönetilmemelidir. Ulusal hükümetler sorumlulukları merkezden uzaklaştırsalar bile, çoğu zaman önemli politika ve denetleyici rollerini korurlar. Yerel yönetim birimlerinin veya sivil toplum kuruluşlarının daha fazla sorumluluk üstlenmelerini sağlayan koşulları oluşturmaları veya sürdürmelidirler. Merkezi yönetim, yerelleşme için uygun ve etkili ulusal politikalar ve düzenlemeler geliştirerek ve yeni işlevlerin sorumluluğunu üstlenmede yerel kurumsal kapasiteyi güçlendirerek yerelleşmeyi teşvik etme ve sürdürmede önemli rol oynamaktadır. Yerelleşmenin başarısı, çoğunlukla, yerel yönetimler, özel girişimler ve yerel yönetim fonksiyonlarının planlanması, finanse edilmesi ve yönetilmesinde yerel sivil toplum gruplarının katkısına bağlıdır. Toplum yönetiminin okul yönetimine katılımı, bilgi paylaşımını, karşılıklı saygı kültürünün yerleşmesini, şeffaflığın sağlanmasını, okul çevre arasındaki güvensizliği ve mesafeyi kaldırmasını, vizyon, süreç ve sonuçları paylaşarak okulların gelişiminin izlenmesini beraberinde getirebilir. Bireysel ve örgütsel davranış değişikliklerinin katılım düzeylerini artırmak için kritik öneme sahip olduğu da belirtilmelidir.

Fakat yerelleşmenin potansiyel dezavantajları da vardır. Yerelleşme, her zaman, özellikle standartlaştırılmış, rutin, ağ tabanlı hizmetler için etkili olmayabilir. Merkezi hükümet tarafından kısıt finansal kaynaklar kontrol kaybına neden olabilir. Yerel düzeylerdeki zayıf idari veya teknik kapasite, hizmetlerin ülkenin bazı bölgelerinde daha az verimli ve etkili bir şekilde sunulmasına neden olabilir. İdari sorumluluklar yeterli finansal kaynak olmadan yerel seviyelere aktarılabilir ve eşit dağılımını veya hizmet sunumunu zorlaştırır. Yerelleşme bazen ulusal politikaların koordinasyonunu daha karmaşık hale getirebilir ve fonksiyonların yerel seçkinler tarafından ele geçirilmesine izin verebilir. Ayrıca, kamu ve özel sektör arasındaki güvensizlik yerel düzeyde işbirliğini baltalayabilir.

Ortak aklı hâkim kılmak isteyen bir düşünce yapısı için yerelleşme bireysel ve örgütsel davranış değişikliklerini sağlamada bir araçtır. Nitelikli bir öğrenme ortamının oluşumu için ise tabandan tavana doğru giden bir yönetim modeli seçeneğidir. Ancak yerelleşmenin şartları ve ölçüsü toplumdan topluma ülkeden ülkeye değişmektedir. Çağımızda, bir eğitim sisteminin yerel veya bölgesel düzeyde kalması, ulusal sınırları aşamaması beklenemez. Çünkü eğitim sisteminin şekillendireceği bireylerin, sadece doğup büyüdüğü ülkenin değil, bir dünya ailesinin de üyesi olduğu bir gerçektir. Bu durumda, eğitim sistemlerinin ulusal ve uluslararası olma dengesini koruyacak, yerellik ve evrensellik çatışmasını ortadan kaldıracak şekilde düzenlenmesi önemlidir (Taş, 2018). Yerelleşme toplumsal şartlar ve etkileri göz önünde bulundurularak olumsuz tarafları düşünülerek mevcut uygulamalar iyi analiz edilerek değerlendirilmelidir.

Kaynakça

1. Adam, A, Delis, M, Kammas, P (2014) Fiscal decentralization and public sector efficiency: Evidence from OECD countries. *Economics and Government* 15(1): 17–49.
2. Aedo, C, Larrañaga, O (1995) Educación Primaria versus Pública en Chile: Calidad y sesgo de selección. Mimeo, Santiago, Chile: ILADES Georgetown University.
3. Africa: A Review of Recent Policy and Practice, <http://www.equip123.net/archive/e2-002.pdf>
4. Ahlin, A, Mork, E (2008) Effects of decentralization on school resources. *Economics of Education Review* 27: 276–284.
5. Ahmad, E, Letelier, LS, Ormeño, CH (2017) Design of Transfers in Chile – Achieving Effective Service Delivery and Convergence of Opportunities. Washington, DC: Inter-American Development Bank.
6. Akai, N, Sakata, M, Tanaka, R (2007) Financial Decentralization and Educational Performance: Evidence form State-level Panel Data for the United States. Institute of Business and Economic Research, Conference paper no. C07-011. Berkeley: University of California.
7. Akpan, OE (2011) Fiscal decentralization and social outcomes in Nigeria. *European Journal of Business and Management* 3: 167–183.
8. Altschuler, D. (2013). How patronage politics undermines parental participation and accountability: Community-managed schools in Honduras and Guatemala. *Comparative Education Review*, 57(1), 117–144. Find this resource:
9. Aydoğan, İ. (2002). Etkili Yönetim Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 13 Yıl: 2002 (61-75 s.)
10. Aytaç, T. (2000). Eğitim Yönetiminde Yeni Paradigmalar: Okul Merkezli Yönetim. Ankara: Nobel.
11. Balcı, A. (2006). Türk Eğitim Sisteminde Yeni Paradigma Arayışları Bildiriler Kitabı Eğitimciler Birliği Sendikası www.egitimbirsen.org.tr s.249-266.
12. Barankay, I, Lockwood, B (2007) Decentralization and the productive efficiency of government: Evidence from the Swiss cantons. *Journal of Public Economics* 91: 1197–1218.
13. Barrera-Osorio, B., Fasih, T., Patrinos, H. A., & Santibáñez, L. (2009). Decentralized decision-making in schools: The theory and evidence on school-based management. Washington, DC: The World Bank. Find this resource:
14. Behrman, JR, Deolalikar, AB, Soon, L-Y (2003) The role of decentralization in promoting effective schooling in developing Asia. *Asian Development Review* 20(1): 57–99.
15. Bjork, C. (2003). Local responses to decentralization policy in Indonesia. *Comparative Education Review*, 47(2), 184–216. Find this resource:
16. Bray, M., & Lillis, K. (Ed.). (1988). Community financing of education: Issues and policy implications in less developed countries. Oxford: Pergamon Press. Find this resource:
17. Bruns, B., Filmer, D., & Patrinos, A. (2011). Making schools work: New evidence on accountability Reforms. Washington, DC: World Bank. Find this resource:
18. Bursalıoğlu, Z. (2005). Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
19. Center for Public Studies (CEP) (2014) National Study on Public Opinion, Santiago, Chile.
20. Chapman, D. W. (1998). The management and administration of education across Asia: Changing challenges. *International Journal of Educational Research*, 29, 603–626. Find this resource:
21. Chapman, D., Barcikowski, E., Sowah, M., Gyamera, E., & Woode, G. (2002). Do communities know best? Testing a premise of educational decentralization: Community members' perceptions of their local schools in Ghana. *International Journal of Educational Development*, 22(2), 181–189. Find this resource:

22. Cuéllar-Marchelli, H. (2003). Decentralisation and privatization of education in El Salvador: Assessing the experience. *International Journal of Educational Development*, 23(2), 145–166.Find this resource:
23. Çağlayan E. ve Kıratlı, A. D. (2017). Resim Bölümlerinde Uygulanan Eğitim Programları Hakkında Öğretim Elemanı Görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32 (4), 780-793
24. Eurydice (2007), *School Autonomy in Europe policies and Measures*, Printed in Belgium. Schugurensky, D. ve Harden, A. Davidson. (2003), "From C'ordoba to Washington: WTO/GATS and Latin American Education Globalisation", *Societies and Education*, Vol. 1, No. 3, pp. 321-357.
25. Faguet, J-P, Sanchez, F (2007) Decentralization's effects on educational outcomes in Bolivia and Colombia. *World Development* 36(7): 1294–1316.
26. Falletti, T.G. (2010) *Decentralization and Subnational Politics in Latin America*, Cambridge University Press, Cambridge, UK ve New York.
27. Francis, P., & James, R. (2003). Balancing rural poverty reduction and citizen participation: The contradictions of Uganda's decentralisation program. *World Development*, 31(2), 325–337.Find this resource:
28. Galiani, S, Schargrodsky, E (2002) Evaluating the impact of school decentralization on educational quality. *Economía* 2(2): 275–314.
29. Gershberg, Alec Ian ve Donalt R. Winkler, (2003), *Education Decentralization in*
30. Güler, B. A. (2013) *Yerel Yönetimler: Liberal Yaklaşımlara Eleştirel Bakış*, İmge, Ankara.
31. Hanushek, E. A., Link, S., & Woessman, L. (2013). Does school autonomy make sense everywhere? Panel estimates from PISA. *Journal of Development Economics*, 104, 212–232.Find this resource:
32. Hanushek, EA, Susanne, S, Woessmann, L (2013) Does school autonomy make sense everywhere? Panel estimates from PISA. *Journal of Development Economics* 104: 212–232.
33. Hara, M. (2011). *Technical Cooperation from Japan That Changed Education in West Africa*. Tokyo: Diamond, Inc. (In Japanese).Find this resource:
34. Hoxby, C (2000) Does competition among public schools benefit students and taxpayers? *The American Economic Review* 90(5): 1209–1238.
35. Ilgar, L. (2000). *Eğitim Yönetimi Okul Yönetimi Sınıf Yönetimi, (İkinci Baskı)*. İstanbul: Beta Yayın Dağıtım.
36. Karip, E. ve Köksal, K. (1996). Etkili Eğitim Sistemlerinin Geliştirilmesi *Eğitim Yönetimi Yıl 2, Sayı 2, Bahar 1996* (245-252).
37. Khanal, P. (2013). Community participation in schooling in Nepal: A disjunction between policy intention and policy implementation? *Asia Pacific Journal of Education*, 33(3), 235–248.Find this resource:
38. King, EM, Özler, B (2000) What's Decentralization Got To Do With Learning? The Case of Nicaragua's Education Reform. Development Research Group. Impact of Education Reforms. Working paper no. 9 (revised). Washington, DC: World Bank.
39. Kingdon, G. (2007). The progress of school education in India. *Oxford Review of Economic Policy*, 23(2), 168–195.Find this resource:
40. Knight, J. B., & Sabot, R. H. (1990). *Education, productivity, and inequality: The East African natural experiment*. New York: Oxford University Press.Find this resource:
41. Koçak (Usluel), Y. (1995). *Milli Eğitim Bakanlığı Merkez Örgütü Yöneticilerinin Yerelleşme Konusundaki Görüşleri, (Doktora Tezi)*, Ankara, Şubat, 1995.
42. Kristiansen, S., & Pratikno, S. (2006). Decentralising education in Indonesia. *International Journal of Educational Development*, 26(5), 513–531.Find this resource:
43. Larrañaga, O (2004) *Competencia y Participación Privada: La Experiencia Chilena en Educación*. Public Studies no. 96. Santiago: Center of Public Studies.
44. Letelier, SL, Ormeño, CH (2017, forthcoming) *El Mapa de la Descentralización Fiscal en Chile*. *Economía Chilena*. Central Bank of Chile.

45. Lockwood, B (2015) The political economy of decentralization. In: Ahmad, E, Brosio, G (eds) *Handbook of Multilevel Government*. Northampton, MA: Edward Elgar Publishing, pp.33–60.
46. Luo, W-Q, Chen, S (2010) Fiscal decentralization and public education provision in china. *Canadian Social Science* 6(4): 28–41.
47. McGinn, N., & Welsh, T. (1999). Decentralisation of education: Why, when, what, and how? *Fundamentals of educational planning* 64. Paris: UNESCO International Institute for Educational Planning. Find this resource:
48. Melo, BL (2012) The results in the provision of public education under different decentralized contexts: The Colombian case. *The Journal of Developing Areas* 46(2): 85–103.
49. Mfum-Mensah, O., & Friedson-Ridenour, S. (2014). Whose voices are being heard? Mechanisms for community participation in education in Northern Ghana. *Prospects*, 44(3), 351–365. Find this resource:
50. Millimet, D, Collier, T (2008) Efficiency in public schools: Does competition matter? *Journal of Econometrics* 145: 134–157.
51. Mizala A, Romaguera P. (2002) Evaluación del desempeño e incentivos en la educación chilena. *Cuadernos de Economía* 39(118), 353–394.
52. Mizala, A, Romaguera, P (2000) School performance and choice: The Chilean experience. *The Journal of Human Resources* 35(2): 392–417.
53. Mizala, A, Romaguera, P, Ostoic, C (2005) Equity and Achievement in the Chilean School Choice System. Center for Applied Economics, Department of Industrial Engineering, University of Chile, Santiago.
54. Muttaqin T, van Duijn M, Heyse L and Wittek R (2016) The impact of decentralization on educational attainment in Indonesia. In: Holzhacker R L, Wittek R and Woltjer J (Eds.) *Decentralization and Governance in Indonesia*, Volume 2 of the series *Development and Governance*, Switzerland: Springer, pp00.79–103.
55. Naidoo, Jordan ve Kong, Peggy (2003), *Improving Education Management in the Context of Decentralization in Africa*. Association for the Development of Education in Africa ADEA Biennial Meeting 2003 (Grand Baie, Mauritius, December 3-6, 2003), p.6.
56. Oates, W (1972) *Fiscal Federalism*. New York: Harcourt, Brace Jovanovich.
57. OECD (2014) *Effective Public Investment Across Levels of Government*, Paris, OECD.
58. OECD (2017) *Making Decentralisation Work in Chile. Towards Stronger Municipalities*, OECD Multi-level Governance Studies. Paris: OECD Publishing.
59. Ogawa, K., & Nishimura, M. (Eds.). (2015). *Comparative analysis of universal primary education policy and practice in sub-Saharan Africa: The cases of Ghana, Kenya, Malawi, and Uganda*. Rotterdam, The Netherlands: Sense Publishers. Find this resource:
60. Paredes, R, Paredes, V (2009) Chile: Rendimiento académico y gestión de la educación en un contexto de rigidez laboral. CEPAL 99, December, pp.119–131.
61. Phillips, K. (2013). Dividing the labor of development: Education and participation in rural Tanzania. *Comparative Education*, 57(4), 637–661. Find this resource:
62. Phillipson, B. (Ed.). (2008). *Low-cost private education: Impacts on achieving universal primary education*. London: Commonwealth Secretariat. Find this resource:
63. Prud'homme, R (1995) The dangers of decentralization. *The World Bank Research Observer* 10(2): 201–220.
64. Pryor, J. (2005). Can community participation mobilise social capital for improvement of rural schooling? A case study from Ghana. *Compare*, 35(2), 193–203. Find this resource:
65. Rivarola, M., & Fuller, B. (1999). Nicaragua's experiment to decentralize schools: Contrasting views of parents, teachers, and directors. *Comparative Education Review*, 43(4), 489–521. Find this resource:
66. Rodríguez-Pose, A, Ezcurra, R (2010) Does decentralization matter for regional disparities? A cross country analysis. *Journal of Economic Geography* 10(1): 1–26.

67. Salinas, P, Solé-Ollé, A (2009) Evaluating the Effects of Decentralization on Educational Outcomes in Spain. IEB Work Document 10. Barcelona: Barcelona Business Institute.
68. Sandstrom, FM, Bergstrom, F (2005) School vouchers in practice: Competition will not, hurt you. *Journal of Public Economics* 89: 351–380.
69. Sapelli, C (2003) The Chilean voucher system: Some new results and research challenges. *Cuadernos de Economía* 221: 530–538.
70. Sasaoka, Y., & Nishimura, M. (2010). Does universal primary education policy weaken decentralisation? Participation and accountability frameworks in East Africa. *Compare*, 40(1), 79–95. Find this resource:
71. Shoraku, Ai (2008), Educational Movement toward School-Based Management in EastAsia: Cambodia, Indonesia and Thailand. UNESCO: Background paper prepared for the Educational for All Global Monitoring Report 2009.
72. Sucu, Y. (2000). Örgütsel Değişim, Elit Yayıncılık, Ankara.
73. Şişman, M. (2010). Eğitim ve Okul Yönetimi (TEYÖ-601 Karip, E.). <http://www.gokhandokuyucu.com/yl/eoy.pdf>
74. Şişman, M. (2013). Türk Eğitim Sistemi Ankara: Pegem A
75. Tamura, N. (2012). An analysis of factors that caused the expansion and decline of community-managed schools in Guatemala. *Comparative Education*, 44, 24–44 (In Japanese). Find this resource:
76. Taş, H. (2018). Eğitim, öğretim ve bilim hizmetleri kolunda faaliyet gösteren sendikaların yenilenen öğretim programlarına ilişkin görüşlerinin programın öğeleri bağlamında karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(57), 440-454
77. Taş, H. (2018). Türkiye ve ABD Kaliforniya Eyaleti anadili öğretim programlarının programın öğeleri bağlamında karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7 (3), 1620-1641
78. Taş, H. and Kiroğlu, K. (2018). Evaluation of Educational Problems Regarding the End of Term Inspection Reports of the Inspectors of Education (Ordu Province Sample), *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 9(31), 320-365.
79. Taş, H. ve Kiroğlu, K. (2018). 2017 İlkokul Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nın Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. *İlköğretim Online*, 17(2), 697-716.
80. Tiebout, CM (1956) A pure theory of local expenditures. *Journal of Political Economy* 64: 416–424.
81. Tirole, J (1994) The internal organization of government. *Oxford Economic Papers* 46: 1–29.
82. Toi, A (2010) An empirical study of the effects of decentralization in on Indonesian junior secondary education. *Educational Research for Policy and Practice* 9(2): 107–125.
83. Tooley, J., & Dixon, P. (2005). Private education is good for the poor: A study of private schools serving the poor in low-income countries. Washington, DC: Cato Institute. Find this resource:
84. Uluslararası Para Fonu [IMF], Dünya Bankası [DB], Dünya Ticaret Örgütü [DTÖ] ve Avrupa Birliği [AB]
85. UNESCO (2007), Educational Governance at local level. Published by the United Nations Educational Scientific and Cultural Organization, Paris.
86. Varghese, N. V. (1996). Decentralisation of educational planning in India: The case of the District Primary Education Programme. *International Journal of Educational Development*, 16(4), 355–365. Find this resource:
87. Wang, W, Zheng, X, Zhao, Z (2011) Fiscal reform and public education spending: A quasi-natural experiment of fiscal decentralization in China. *Publius: The Journal of Federalism* 42(2): 334–356.
88. World Bank (1995), Development in Practice Priorities and Strategies for Education a World Bank Review. First Printing, A World Bank Publication, USA.
89. World Bank. (2003). World development report 2004. Washington, DC: World Bank. Find this resource:

90. Yamada, S. (2012). Determinants of “community participation”: The tradition of local initiatives and the institutionalization of school management committees in Oromia Region, Ethiopia. *Compare*, 44(2), 162–185. Find this resource:
91. Yeom, M., Acedo, C., & Utomo, E. (2002). The reform of secondary education in Indonesia during the 1990s: Basic education expansion and quality improvement through curriculum decentralization. *Asia Pacific Education Review*, 3(1), 56–68.

MİMAR SİNAN'IN İSTANBUL'DAKİ CAMİLERİNDE MİNBER¹

Bülent ORAL ²

¹ Bu çalışma 2014 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Gül Tunçel'in danışmanlığında tamamlanan "Mimar Koca Sinan'ın İstanbul'daki Camilerinde Minber" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

GİRİŞ

İslam Sanatı'nda cami mimarisinin en önemli öğelerinden biri olan minber; cami iç mekân teşekkülünde mimari bir öge olmanın ötesinde dini, sosyal ve hatta siyasi anlamlar da içermektedir. Minber, zaman içinde topluca kılınacak namaz öncesi (cuma ve bayram namazları), okunacak hutbenin ve ardından ibadete başlanmasıyla cami içinde vazgeçilmez bir öğeye dönüşse de minberin ilk ortaya çıkışında daha genel anlamlar içerdiğini ve fonksiyonel değerlendirilmiş olduğunu görmekteyiz. Hz. Muhammed'in, inananlara ayetleri aktardığı ve bunların içerdiği anlamlara dönük konuşmalar yapmasının yanı sıra konuşmalarında sosyal ve siyasal konulara da değindiği bilinmektedir. Hz. Muhammed'den günümüze kadar minber dini, sosyal, siyasal, ekonomik ve hayata dair diğer tüm konularda başlıca hitap yeri olmuştur. Bunun dışında günümüzde cami ile mescit ayrımı sadece minberin yapıda olup olmadığına bakılarak da anlaşılır. Dolayısıyla İslam Sanatı'nda bu iki ibadet amaçlı yapı türünü belirleyen ana unsur minberdir. Böylelikle minber, dini hayatı şekillendirme, sosyal hayatı yönlendirme ve siyasal konuları içine alan pek çok açıklamaları içeren namaz öncesi (cuma ve bayram namazları) hutbelerin okunduğu başlıca mimari unsurdur. Minber sosyal ve siyasal hayatın camide varlığını devamlı kılmıştır. Sosyal yaşamı incelediğimizde minberde yapılan konuşmaların İslam Coğrafyası'nda her dönem karşılık bulduğunu görmekteyiz. Bu yönüyle sosyal ve siyasal bir mimari öğenin, dini bir olgu içinde nasıl şekillendiğini takip etmek bu çalışmanın önemini artırmaktadır.

Türk Sanatı'nın önemli mihenk taşlarından biri olan Osmanlı Sanatı, Selçuklu ve Beylikler dönemi mimari geleneğinin devamı niteliğindedir. Osmanlı Sanatı üç başlık halinde değerlendirilir. Bunlar Erken Dönem, Klasik Dönem ve Geç Dönem'dir. Bunlardan Erken Dönem Osmanlı Sanatı, mimari ve süsleme anlayışında bir arayış evresi geçirmiştir (Kuran, 1964, s. 6-23; Mülâyim, 2005, s.153-170; Aslanapa, 1996, s.17; Kihitir, 2012, s. 1-319; Aslanapa, 1999, s.71,72). Mimari ve süslemede sanatsal bir form oluşturma çabaları Klasik Dönem Osmanlı Sanatı'na değin sürmüştür. Klasik Dönem Osmanlı Sanatı'nda mimari ve süsleme anlayışında birlik sağlandığı görülmektedir (Sözen, 1975 s.27; Altan, 1948, s.23-25). Osmanlı Devleti'nin hükmettiği bölgelerin fiziki ve coğrafi şartları, çeşitli kültürel özelliklerin de etkisiyle, yerel sanat anlayışlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bölgesel farklılıklar -bölgenin nüfus olarak kalabalık veya seyrek, fiziki olarak da saray çevresine yakınlığı veya uzaklığı- öncelikle yapıların boyutlarına sirayet etmiştir. Bu durum Rumeli'de ve Anadolu'nun doğusunda, daha küçük ölçekli yapılar inşa edilmesi sonucunu doğurmuştur. Ancak, mimarideki bu boyutsal farklılıklar yapılarda kullanılan malzeme ve teknikte değişikliklere neden olmamıştır. Osmanlı Sanatı'nda hâkim malzeme olarak varlığını koruyan taş, cami inşasında da kullanılmıştır. Yapının içinde kullanılan mermer ise, yapıyı yaptıranın ekonomik gücü ya da bölgenin ekonomik yeterlilikleriyle paralellik gösteren sebeplerle kullanılmış ya da kullanılmamıştır (Kuran, 1986, s.12; Sözen, 1975 s.197). Dolayısıyla malzemede kullanılan mermer, özellikle mihrap ve minber gelişiminde yenilikler ortaya çıkarmıştır.

İslam Sanatı'nda öteden beri devam eden temel sorun mekân bütünlüğünü oluşturma çabalarıdır. Erken Dönem Osmanlı Sanatı'nda gördüğümüz plan çeşitliliğinin ana nedeni de bu mekân bütünlüğünün giderilmesine dönük mimari denemelerdir. Erken Dönem'in son bulması ile gelişen Klasik Dönem Osmanlı Sanatı, sanat tarihi açısından en verimli dönemdir. Bu dönemin ortaya çıkışı ve gelişimi, en iyi İstanbul'da gözlemlenmektedir. İstanbul, saray ve çevresinde gelişen mimari ile Klasik Dönem'in tartışmasız merkezi olmuştur. İstanbul, sonraki dönemlerde de Osmanlı'nın sanat ve kültür merkezi olma hüviyetini sürdürmüştür. Klasik Dönem Osmanlı Sanatı; Mimar Sinan Öncesi, Mimar Sinan Dönemi ve Mimar Sinan Sonrası başlıkları altında incelenir (Sözen, 1975, s.196-250). Bu sınıflandırmadan da anlaşılacağı üzere dönemin belirleyici

sanatçısı Mimar Sinan olmuştur. Baş mimar olarak 1538 yılında başladığı Osmanlı Devleti'ndeki görevini 1588 yılına değin kesintisiz devam ettirmiştir. Bu çalışmada değerlendirilen minberlerde Mimar Sinan'ın, sanat anlayışının yansımaları açıkça görülmektedir. Mimar Sinan'ın minberleri, mimari öge olarak hem kapsamlı bir mimari anlayış hem de süslemede özgün nitelikte özellikler göstermektedir.

Mimar Sinan dönemindeki mimari çalışmaların yürütülmesinde Ehl-i Hıref Teşkilatı'nın oldukça organize bir ekip olmasının önemi göz ardı edilemez. Teşkilat, sanatta yetenekli kişilerin seçilerek hoca-talebe geleneği ile yetiştirildiği bir kurumdur (Yaman, 2008, s.21). 1520-1566 yılları arasındaki kayıtlardan edinilen bilgilere göre Ehl-i Hıref Teşkilat mensuplarının 403 sanatkar/zanaatkar, 179 şakirt (öğrenci) toplam 582 kişi olduğu görülmektedir. Bu tarihlerde teşkilatta çalışan sanatçı sayısında değişkenlikler olmakta, bazı yıllarda düşüşler olduğu gibi 1596 yılında bu sayının 1451'e çıktığı görülmektedir. (Uzunçarşılı; 1986, s.23-76; Çağman, s, 73-77; Yaman, 2008, s.31-33.). 16. yüzyıl Ehl-i Hıref Teşkilatı'nda yıllara göre sayısal değişkenlikler olduğu hatta bu dönem içinde 700'ü aşkın Ehl-i Hıref Teşkilatı mensubu bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu sirkülasyon doğrudan minber yapımında hangi ustanın çalıştığının belirlenmesini engellemektedir. Dolayısıyla Ehl-i Hıref Teşkilatı'nda çalışan kişilerin sirkülasyon içinde olması, bir Selçuklu geleneği olan yapı-usta ismi uygulamasının Klasik Dönem Osmanlı'da tamamen terk edilmiş olduğunu da açıkça göstermektedir.

Kaynaklarda Orta Anadolu'dan İstanbul'a getirilen Mimar Sinan'ın (M.1491-1588 (Turani, 2012, s.407)) (Hattstein, Delius, 2007, s.550) İstanbul'da inşa ettiği yapılar ile ilgili çeşitli tartışmalar olduğunu görmekteyiz. Bu çalışmanın amacı yapının minberi özelinde yeni fikirler ortaya koymaktır. Cami minberleri ile ilgili değerlendirmeler ise, çalışmanın içinde dikkate alınmıştır. Camilerin genel mimari özellikleri konu ile ilgili çalışmalara bırakılmıştır. Çalışmaya konu olan dönemin yapılarından önemli bir kısmının camiyle birlikte minberinin ya da sadece minberinin yok olduğu anlaşılmıştır (İstanbul Beyazıt Kızı Cami Minberi, Osman Şah Validesi Cami minberi (1543-4 H.950), Unkapanı Süleyman Subaşı Cami minberi, Hamami Hatun minberi, Sinan Ağa Cami minberi, Emir Buhari Cami minberi, Abdurramman Çelebi Cami minberi, Ebu Fazl Cami(1553-4 H.961), Mevlana Efendi Cami ve Rüstem Paşa Cami (1555-62), Kasımpaşa (Güzelce) Cami minberi (M.1540), Çavuşbaşı(Sütlüce) Cami minberi (H.945-M.1538), Çukurcuma (Muhyiddin) Cami minberi (M.1541-1547), Kapuağası Mahmud Ağa Cami minberi (H.961 M.1553), Hürrem Çavuş (M.1560), Ferruh Kethuda Cami minberi (H.970 M.1562), Cihangir Cami minberi (H.967 M.1559), Kanlıca İskender Paşa Cami minberi (M.1555), Hasodabaşı Behruz Ağa Cami minberi (M.1562), Fındıklı Molla Çelebi Cami minberi (M.1583), Üsküdar Şemsi Paşa Cami minberi (H.988 M.1580), Hacı Evhad Cami minberi (H.993 M.1580), İvaz Efendi Cami minberi (M.1585), Yunus Bey Cami (1541-42 H.948), Şah Sultan Cami (1555-56 H. 963), Çatalca Damat Ferhat Paşa Cami (1597-98 H.1006), Merkez Efendi Cami, Eyüp Nişancı Mustafa Paşa Cami (1567-68 H.971) ve Turşucuzade Hüseyin Çelebi Cami minberleri). Bunların dışındaki bazı yapılarda (Ramazan Efendi Cami minberi) ise minberin çok kapsamlı değişikliklere uğradığı ve ilk yapım özelliklerini önemli oranda yitirdiği görülmektedir. İlk yapım özelliklerini koruyarak günümüze ulaşmış Mimar Sinan yapılarının minberleri çalışmaya konu olmuş ve bu minberlerin yapım yılı ve banisi hakkında fikir verecek değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmada Mimar Sinan'ın İstanbul'daki günümüze ulaşmış 19 minberinden 9 tanesi detaylandırılmıştır. Genel değerlendirme ve sonuç tüm minberler üzerinden yapılmıştır. Mimar Sinan'ın İstanbul minberlerinin, Mimar Sinan yapıları hakkında yapılan tartışmaların daha nitelikli sürdürülebilmesi, yeni veriler ortaya koyması açısından değerlendirilmesi de yapılmıştır. Böylece bu çalışmada tartışmalara kaynak ve veri sunacak değerlendirmeleri Sanat Tarihi bilimine kazandırmak hedeflenmiştir.

Mimar Sinan yapılarının bilgilerini ihtiva eden eserler, Tezkiret Ü'l-Bünyan (Çelebi, 1998, s.16-36), Tezkiret Ü'l-Ebniye (Çelebi, 1461-3), Tuhfet Ü'l-Mi'marin (Çelebi, 1461-4) adlı yazma eserlerdir. Bununla birlikte camiler dışında yapı isimlerini ihtiva eden yazma eserler Risalet Ü'l-Mi'mariye, Adsız Risale ve Selimiye Risaleleri'dir (Sönmez, 1988, s.21-101; Crane, Akın, 2006, s. 56-158). Bunların dışında Rıfka Melül Meriç (Meriç, 1965), Zeki Sönmez (Sönmez, 1988, s. 56-158), Sadık Erdem (Çelebi, 1988, s. 28-30) ve Hayati Develi'nin bu kaynaklar ile ilgili çalışmaları da mevcuttur (Çelebi, 2003). Adsız Risale, Risalet Ü'l-Mi'mariye ve Selimiye Risaleleri adlı eserlerde Mimar Sinan eserlerinden bahsedilmiş ancak Mimar Sinan'ın İstanbul camilerinden herhangi birinin ismine yer verilmemiştir. Bu nedenle Mimar Sinan'ın İstanbul'da yaptığı camilerin isimlerinin geçtiği eserlerden Tezkiret'ül Bünyan, Tezkiret'ül Ebniye ve Tuhfet'ül Mi'marin çalışmaya temel kaynak olmuştur.

Bu çalışmaya konu olan minberler, cami bütünlüğü içinde çok önemli bir yere sahip olsalar da Mimar Sinan'ın mimari ve süsleme üslubunu tek başına açıklığa kavuşturmaları mümkün değildir. Mimar Sinan'ın eserlerine dair çeşitli tartışmalar yürüten Doğan Kuban (2007), Aptullah Kuran (1988), Oktay Aslanapa (1992), Hafız Hüseyin Ayvansarayi (1987), Selçuk Mülayim (2010), Ernst Diez (1946), Reha Günay (2005), Tahsin Öz (1962) ve Şerare Yetkin'in (1988) Mimar Sinan yapı isimleri ve tarihçeleri hakkındaki bilgilerin yer aldığı çalışmaları incelenmiştir. Bunların dışında İslam Ansiklopedisi'nden de yararlanılmıştır. Ancak bu araştırma kaynakları cami minberleri hakkında ya yeterli bilgilerden yoksundur ya da bu kaynaklarda minberlerden hiç bahsedilmemiştir.

Mimar Sinan'ın İstanbul'daki yapıları listesinin belirlenmesi sürecinde, kaynaklarda geçen değerlendirmelerde minberi orijinalliğini koruyarak günümüze ulaşmış Çarşamba Mehmed Ağa Camisi (Öz, 1987, s.100; Cantay, 2002, s.88), Yavuz Sultan Selim Camisi (Arseven, 1984, s.156; Kuran, 1988 s.18; Sudalı, 1958, s.31) ve Piyale Paşa Camisi (Aslanapa, 1992, 67; Mert, 2008, s.233; Kuban, 2007, s.118-119; Günay, 2005 s.116; Kuran, 1988, s.196) mimarlarının kim olduğu noktasında farklı yorum ve açıklamalar olduğu görülmüştür.

Araştırmalar sonucunda bazı camiler tamamen yok olmasına karşın, bazı camilerin beden duvarlarının Mimar Sinan'ın yaptığı ilk haliyle günümüze ulaşmış olduğu ancak bu camilerdeki minberlerin günümüze ulaşmadığı gözlemlenmiştir. Özellikle depremler sonucunda cami üst örtü sisteminin yıkılmasıyla birlikte cami minberlerinin bu yıkımdan doğrudan etkilenmesi bunun temel nedenlerinden biridir. Büyük oranda yıkılmış ya da tahrip olmuş, daha sonra onarımdan geçirilmiş Bali Paşa Cami, Ferruh Kethüda Cami ve Haseki Sultan Cami kısmen Mimar Sinan Dönemi özellikleri göstermekte ancak minberleri Klasik Dönem özellikleri taşımamaktadır.

MİNBERİN TARİHİ GELİŞİMİ

Günümüzde camilerde hutbe okunan merdivenli, yüksekçe yer (Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlüğü) olarak tanımlanan minber kelime anlamı olarak Arapça'da sesini yükseltmek, bir şeyi yükseltmek, hatibin minbere çıkması anlamına gelen 'nebere' fiilinden türetilmiştir (Mutçalı, 1995, s.,861; Uluengin, vd., 2001, s.146). Bir diğer tanıma göre 'menabir' kelimesinden türeyerek, camilerde hatibin çıkıp hutbe okuduğu merdivenli kürsü anlamına gelir (Devellioğlu, 2004, s.649). Bu açıklamalar dışında 'minber' kelimesinin Habeşçe'den türemiş olabileceği görüşü de bulunmaktadır (Bayrakal, 2008, s.31).

Hz. Muhammed ve Dört Halife Devri

İslamiyet'in doğduğu ilk yıllarda, minberin ibadet etmekle direkt bir ilişkisi yoktur (Aslanapa; Diez, 1962, s. 335-339). Çünkü henüz minber ile ilgili mimari gelişmeler söz konusu değilken bile ibadet ediliyordu. Minber de mihrap ve minare gibi diğer camiye ait litürjik elemanlar gibi ihtiyaca binaen ibadette kolaylık ve devamlılık sağlayan mimari öğelerden biri idi. Cemaat olgusu genişledikçe minber de mimari açıdan belirleyici öge olmuştur.

İslam Sanatı'nda minberin, Hz. Muhammed döneminde ortaya çıktığı görülür. İslamiyet'in doğuşuyla birlikte Hz. Muhammed'in halka, dine ve yaşama dair açıklamalarda bulunurken genellikle bölgede çokça bulunan hurma ağacına yaslandığı belirtilir. Konuşmaların uzun sürdüğü zamanlarda Hz. Muhammed'in yorulduğunu gören dinleyiciler, kürsü yapmayı uygun görmüşlerdir. Bunun sonucunda Hz. Muhammed'e ilgin ağacından bir minber yapılmıştır. Bu minberi yapan kişinin Bakum ya da Bakul adında bir marangoz olduğu bilinir. Ancak kökeni hakkında çeşitli görüşler vardır. Bu minberde, 7. (628) veya 8. yılında iki basamaklı ve oturma yerinden (makad) ibaret yaklaşık 1 metre yüksekliğinde ve muhtemelen ön taraf köşelerinde topuzlu iki dikme yer alan basit bir işçiliğin görüldüğü belirtilir (Bozkurt, 2005, s.101). Kaynaklarda Hz. Muhammed'in üçüncü basamağa oturup ayaklarını ikinci basamağa koyduğu, hemen arkasından yönetimi devralan Hz. Ebubekir'in peygambere saygısından dolayı ikinci basamağa oturup ayaklarını birinci basamağa koyduğu, Hz. Ömer'in de en alt basamağa oturarak ayaklarını yere koyduğu belirtilmektedir. Ayrıca Hz. Osman'ın ise altı yıl birinci basamağa ve ardından makada oturduğu bilinir (Bozkurt, 2005, s.101). Daha sonra minbere çıkan herkesin üstten birinci basamağı kullandığı belirtilmektedir. Dönemin minberlerine örnek Fustat şehrinde Hz. Ömer zamanında kurulmuş Amr Mescidi minberidir. Tespit edilemeyen en eski üçüncüsü ise Kufe Mescidi minberidir. Bu minber ile ilgili tek bilgi Hz. Ali döneminde tuğla malzemeyle yapılarak kullandığı yönündedir ki bu yapı Kufe Mescidi Minberi'dir (Can, 2008, s.12; Bozkurt, 2005, s.102).

Minber, Hz. Muhammed döneminden başlamak üzere bir statü niteliğine bürünmüştür. Hz. Muhammed'in minberi, asasıyla birlikte 'üdan' adıyla anılmıştır (Bozkurt, 2005, s.101). Hz. Muhammed'den sonra halifelik görevini yürüten Hz. Ömer, Hz. Ebubekir vd. saygı gereği Hz. Muhammed'in oturduğu basamağı kullanmamışlardır. Böyle olunca zamanla saygı gereği ortaya çıkan basamakların kullanılma biçimi, minberin statü ve değer bakımından sembolik bir anlama büründüğünü göstermektedir. İslam tarihinde Halifeler, başkentin merkez camisinde imam görevini yerine getiriyor ve idarede minberden fazlasıyla yararlanıyorlardı. Kimi zaman halifeler yerlerine vekil tayin etmişlerdir. Minbere çıkan vekil de halifeye dua ederek hutbeye başlamış ve bu durum gelenekselleşmiştir. Minber üzerinde halifeye dua eden ilk kişi İbn-i Abbas'tır. Daha sonraları halifenin yanında hükümdarın da adı geçmeye başlamıştır (Apa, 2008, s.251). Hatta giderek hükümdarın tek mutlak güç olduğu durumlarda sadece hükümdar adı zikredilmiştir. Bu durum, hükümdarın sahip olduğu gücü simgelemektedir (Haldun, 2004, s.358-359). Tüm bu örnekler kültürel anlamda bazı hükümdarların toplumun inanç ve değerleri çizgisinde egemen gücünü korumak ya da sağlamlaştırmak için dini değerleri kullandıklarını ve bunun için minberden yararlandıklarını göstermektedir. Nitekim Muaviye b. Ebü Süfyan da minberi hâkimiyetini güçlendirmek amacıyla Şam'a taşımak istediğinde, dönemin Medine Valisi Mervan b. Hakem'e bir mektup yazmıştır. Ancak marangoz minberi sökmeye başladığı esnada güneş tutulması gerçekleşmiş, güneş tutulmasının nedeni o tarihlerde bilimsel olarak açıklanmadığından ötürü bu doğa olayına ilahi anlamlar yüklenmiş, korkuya kapılan Mervan halka sesini daha iyi duyurmak için Muaviye'nin kendisinden minberin yükseltilmesini istediğini söyleyerek altı basamak daha ilave ettirmiştir (Bozkurt, 2005, s.101).

Mescid-i Nebevi dışında ilk minber Mısır'da Amr b. As Cami'ne konulmuştur. Mekke Haremi'ne ilk minber Muaviye b. Ebü Süfyan tarafından konulmuştur ve ahşaptan üç basamaklı taşınabilir olan bu minber Harünürreşid'in hediyesi dokuz basamaklı nakışlı minber getirilince Arafat'a nakedilmiştir. İlk dönemlerden itibaren tuğla, kerpiç gibi malzemelerden de minber yapılmıştır. Hz. Ali'nin tuğla bir minber üzerinde konuştuğu rivayet edilir (Bozkurt, 2005, s.101).

Emevi, Abbasi ve Fatimiler Dönemi

İlk yapımına 26 Temmuz 786'da I. Abdurrahman tarafından başlanan camiye II. Hakem'in halife olduktan sonra (961) koydurduğu minber Emevi Sanatı'nın en güzel örnekleri arasında yer almaktadır (Yetkin, 1954, s. 30-31).

Abbasiler döneminde, Hz. Muhammed'in minberini eski haline döndüremeyen Mehdi-Billah, eyaletlerdeki bütün minberlerin üç basamaklı olmasını emretmiştir. Ancak ondan sonra çoğunlukla ahşap malzemenen dokuz basamaklı minberlerin yapıldığı ve İslam dünyasında basamak sayısının on yediye kadar çıktığı bilinmektedir. Bazı tamirler ve değişiklikler geçirmekle birlikte ana çatısı itibarıyla günümüze ulaşan en eski minber Kayrevan Seyidi Ukbe Camisi'ne aittir (Bayrakal, 2008, s.35; Bozkurt, 2005, s.102). Tik ağacından yapılmış on bir basamaklı minber, ahşap oymacılığının güzel örnekleri arasındadır.

Günümüze ulaşan en eski minberlerden biri de Fatimiler devrinde Askalan Ulu Cami için yapılan minberdir. Ceviz ağacından yapılan bu minber el-Halil'deki Mescid-i İbrahim'e nakledilmiştir H. 484 (M.1091). Fatimi döneminde minber bu örnekte olduğu gibi kapı gövde ve üstü kapalı sahanlık(köşk) kısmıyla standart bir şekle bürünmeye başlamıştır (Bozkurt, 2005, s.102; Aslanapa, 1979, s.336; Apa, 2008, s.252).

Selçuklu ve Beylikler dönemi

Anadolu Selçukluları'ndan kalan ve tamamı ahşap olan minberlerin en eskisi Konya Alaeddin Cami minberidir. Aynalık kısmına Sultan I. Mesut'un adının geçtiği bir kitabe konulmuştur H. 550 (M. 1155) (Kurtbil, İstanbul 2005, s.103). Anadolu'ya kadar değerlendirmeye aldığımız tüm minberler mihrabın batısında yer almaktaydı. Bunun dışında Fatimi Dönemi'nde (Aslanapa; Diez, 1962, s.152; Can, 2008, s.26) de görülen hareketli (müteharrik) minber sistemi Anadolu'da da görülmüştür (Çam, 1989, s.1653-1695). Bu dönemde müteharrik minberler dışında köşk minberler de yapılmıştır. Kesme taşlarla yapılmış olan camilerin kible duvarına yerden 1.50-2.00 m. yükseklikten başlayan ve dışarı doğru 0.80-1.00 m. kadar çıkıntı yapacak şekilde yerleştirilen bu minberler, dört köşe veya silindirik tablaya oturtulmuş korkuluk ile hatibin dayanmasına elverişli sütuncelerden ibarettir. Bu sütuncelerin üstüne bir külah oturtulmuştur. Minber tahtına ulaşmak için duvar içine yerleştirilen kargir veya kible duvarına paralel bir şekilde konulan ahşap dayama merdivenler kullanılmıştır (Çam, 1989, s.1684). Müteharrik minberlerin tamamı ahşap oldukları halde, köşk tipindeki minberlerin sadece örtüleri, korkulukları ve sütunceleri ahşap olabilmektedir. Gerek hareket edebilir olması gerekse diğer minberlere göre daha bezenmiş olması sebebiyle müteharrik minberler dikkat çeker (Çam, 1989, s.1684). Hareketli minber kullanılmasının nedeninin caminin harim mekânının yatay formda olmasından kaynaklandığını, zaten yatay yapılan harimin dar olması minberin de varlığıyla daha da daralacağını, hareketli minberlerin bu durumun yarattığı olumsuzluğa çözüm olarak kullanıldığı belirtilir (Çam, 1989, s.1684-85). Bu durum hareketli minberlerin yapım amacını anlaşılır kılmaktadır.

Anadolu'da müteharrik ve köşk minberler dışında bahsedilmesi gereken diğer minber türü de namazgâh minberleridir (Akmaydalı, 1994, s.123; Genim, 1977, s.147).

XIII. yüzyıla tarihlenen Selçuklu Namazgâh Minberi olan Eskişehir-Sivrihisar Şeyh Mehmed Namazgâhı (Akmaydalı, 1994, s.126) ile H.945 (M.1541) senesine ait Konya Musalla Namazgâhı (Genim, 1977, s.147-148) mihrap nişinin iki yanında taş malzemeden 6 ya da 7 basamaklı korkuluk ya da külâh gibi öğelere yer verilmemiş sade namazgâh minberleridir. H.810 (M.1407) senesine ait Beşeoğlu İskender tarafından yapılan Çanakale-Gelibolu Azebler namazgâh minberi (Akmaydalı, 1994, s.124; Bayrakal, 2008, s.81), klasik olarak mihrap nişinin batısında taş malzemeden 7 basamaklı, kapı, gövde, köşk ve külâh öğelerine sahiptir.

Anadolu Selçuklu ahşap minberleri ceviz, armut, abanoz, sedir ve gül ağacından yapılmıştır. Bu minberler arasında daha sonraki dönemlerde yapılan minberlere örnek olan oyma ve şebekeli oymanın büyük ölçüde kullanıldığı geometrik ve bitkisel elemanların meydana getirdiği kompozisyonların ön planda yer aldığı Konya Alaeddin Cami (M.1155), Siirt Ulu Cami (M.1214), Divriği Ulu Cami (M.1240), Ankara Aslanhane Cami (M.1290), Ankara Kızılbaş Cami (M.1299), Beyşehir Eşrefoğlu Cami (M.1298), Çorum Ulu Cami (M.1306), Birgi Ulu Cami (M.1322), Manisa Ulu Cami (M.1376) Bursa Ulu Cami (M.1399) minberleridir (Bayat, 1991, s.134). Selçuklu dönemi eserlerinde genellikle farklı düzenlemeler görülür ancak, Kayseri Ulu Cami (H.602, M.1205/1206)'nde minberin iki yan yüzeylerinde simetrik süsleme ve dekoratif özellikler vardır (Çayırdağ, 1976, s.55).

XIII. yüzyıldan kalan önemli bir örnek de Malatya Ulu Cami'nin onarılarak Ankara Etnografya Müzesi'nde teşhir edilen minberidir (Karamağaralı, 1955, s.57). XIV. yüzyılda inşa edilen Çorum Hamid Paşa Cami'nin H.706 (M.1306/1307) senesine ait ahşap minberi aslında yıkılan Beyler Camisi'ne aittir. Minberin dikkat çeken tarafı korkuluklarının şebekeyi andıran girift geometrik desenle süslenmesidir. Aynı seneye ait Çorum Ulu Cami'nin çakma ve kabartma kündekari tekniğindeki minberinde rumi motifler hâkimdir. Birgi Ulu Cami (Mehmed Bey Cami'nin H.722 (M.1322) senesine ait minberi süslemeler yönünden çok zengindir (Karamağaralı, 1955, s.51).

Selçuklu ve Beylikler dönemi ahşap eserlerde ve minberlerde uygulanan teknikler arasında üslup birliği vardır. Haliyle kullanılan bir bölgeyle sınırlamak zorlaşmıştır. Buna asıl etken minberleri yapan ustaların Anadolu'nun dört bir tarafını gezmesi sonucunda ortak bir üslup oluşturmalarıdır (Bayat, 1991, s.135). Örneğin; Usta Ebubekir oğlu Dülger Mehmed, Ankara Kızılbaş minberini onarmış, Ankara Ahi Şerafettin Cami minberini yapmış ve Çorum Ulu Camisi'ndeki minberin batı cephesini H.706 'da yapmıştır (Uğurlu, 1968, s.76).

Erken Osmanlı Dönemi

Erken Dönem Osmanlı minberleri gerek form gerekse süsleme özellikleri açısından hem Selçuklu geleneğini devam ettirirler hem de Klasik Dönem Osmanlı minberlerini hazırlarlar. Minber formu açısından Erken Dönem'de henüz klasik çizgileri tam olarak görmek mümkün değildir. Minberlerde bu dönemde formdan ziyade, yoğun süsleme programı dikkat çekmektedir. Klasik Dönem'de çıkacak olan elemanlar henüz tam olarak oluşmamıştır (Apa, 2008, s.255). Erken Dönem minberlerinin Selçuklu geleneğini sürdürdükleri görülür. Ancak, süslemedeki Selçuklu geleneği giderek farklı uygulamalar da göstermiştir. Selçuklu üslubunda işlenmiş rumi, lotüs ve palmetlerden oluşan kompozisyonların yanı sıra hatai grubunda yaprak ve çiçekler de görülmeye başlanmıştır (Bayrakal, 2008, s.219; Apa, 2008, s.259).

Minber girişlerinde de Selçuklu geleneği görülür. Bursa Ulu Cami minberi ve Edirne Eski Cami minberinde kapılar anıtsaldır (Apa, 2008, s.255), Bursa Ulu Cami minberi, Küre Ulu Cami minberi, Amasya Mehmed Paşa Cami minberi, Manisa Hatuniye Cami minberleri ise kapı kanatlarına sahiptir (Bayrakal, 2008, s.57-168). Erken Dönem

Osmanlı minberlerinde genel olarak yan aynalıklar birbirinden farklıdır. Bursa Ulu Cami ve Edirne Eski Cami buna örnektir (Apa, 2008, s.256). Bunların dışında Bergama Ulu Cami minberi yan aynalıkları, İstanbul yapıları olan Murad Paşa Cami minberi, İstanbul Davud Paşa minberleri ise simetriklerdir. Ayrıca, Atik Ali Paşa Cami minberinde yan aynalıklar simetrik olmasına rağmen aynalık altı açıklık süslemelerinde iki yüzde kısmi farklılıklar görülmektedir (Bayrakal, 2008, s.57-168). Tüm bunlar Klasik Dönem'e hazırlayıcı bir örnek oluşturmaktadır. Korkuluklarda dış sınırı belirleyen profiller Bursa Ulu Cami minberinde bir istisna olarak görülmez. Korkuluk dekorasyonunda Edirne Eski Cami minberinde bitkisel motifler tercih edilmişken; Bursa Ulu Cami minberi ve Bergama Ulu Cami minberlerinde geometrik motifler tercih edilmiştir (Apa, 2008, s.256-57).

İstanbul'daki Erken Dönem örneklerde ise Murad Paşa, Davud Paşa ve Atik Ali Paşa Cami minberlerinde mermer korkuluklar düz bir satır şeklindedir. Korkulukların yüzeyi boş bırakılmıştır. Geçitlerde iki farklı uygulama görülür. Bazılarında dikey olarak yerleştirilmiş, kapalı dikdörtgen pano şeklinde düzenlenirken, diğerlerinde sivri kemerli açıklık şeklindedir. Bursa Ulu Cami ve Edirne Eski Cami minberlerinde geçit, dikdörtgen bir pano şeklinde düzenlenmiştir. Bergama Ulu Cami ve İstanbul Murad Paşa (Bayrakal, 2008, s.120), İstanbul Davud Paşa Camisi ile Atik Ali Paşa Camisi minberlerinde ise Klasik Dönem minberlerinde egemen olan açıklık şeklindeki düzenleme vardır. Köşkte ise köşk taşıyıcıları, taşıyıcıları birbirine bağlayan kemerler ve kemer köşeliklerinde farklılıklar görülür. Bursa Ulu Cami minberinde köşk taşıyıcıları dikdörtgen şeklinde, kemerler ise işlevsellikten ziyade süsleme amaçlıdır. Bergama Ulu Cami minberinde ise sütunların köşeleri pahlanmış, ilk kez bu yapıda taşıyıcı başlıklara ve kaideye yer verilmiştir (Apa, 2008, s.258).

MİMAR SİNAN'IN İSTANBUL'DAKİ MİNBERLERİNDEN BAZI ÖRNEKLER

İstanbul'da Mimar Sinan tarafından yaptırılan günümüze ulaşmış 19 minber bulunmaktadır. Yavuz Sultan Selim (M.1522), Şehzade Mehmed (M.1544-48 H.955), Üsküdar Mihrimah Sultan (M.1547-48 H.954), Hadım İbrahim Paşa (M.1551), Sinan Paşa (M.1555-56 H. 963), Kara Ahmed Paşa (M.1560-61?), Rüstem Paşa (M.1555-62), Sultan Süleyman (Süleymaniye) (M.1557 H.970), Edirnekapı Mihrimah Sultan (M.1562-65), Sokullu Şehit Mehmed Paşa (M.1571-72 H.979), Piyale Paşa (M.1573-74 H.981), Azebkapı Sokullu Mehmed Paşa (M.1577-78 H.985), Atik Valide (Nurbanu) Sultan (M.1570-83 H.979-991), Zal Mahmud Paşa (M.1580), Kılıç Ali Paşa (M.1580-81 H.988), Mehmed Ağa (M.1585), Ramazan Efendi (M.1585-86 H.994), Mesih Ali (Mehmed) Paşa (M.1585-86 H.994), Nişancı Mehmed Paşa (M.1584-88,1589 H.987) Camileri'nin minberleridir. Bu çalışmada bunlarda 9'u katalog kısmında irdelenmiş değerlendirme ve sonuç tespitlerinde tüm minberler baz alınmıştır.

Üsküdar Mihrimah Sultan Cami Minberi

Caminin Yeri, Banisi, Tarihçesi

Üsküdar ilçesi İskele Meydanı'ndadır. Mimar Sinan Mahallesi İskele Caddesi ile Kurşunlu Medrese Sokağı arasında yer almaktadır.

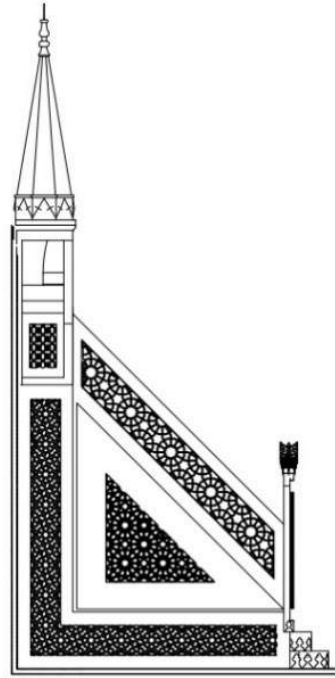
Kanuni Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Caminin yapımına 1540'lı yılların başında başlanmış, kitabesine göre H. 954 (M. 1547-48)'de bitirilmiştir (Sezgin, 1979, s.143; Egli, 2009, s.109; Cantay, 2002, s.60; Özkeçeci, 2007, s.99-120; Günay, 2005, s.52; Orman, 1997, s.40). Caminin yapımına başlama tarihi olarak 1542 yılı da verilmiştir (Cansever, 2005, s.121). Ayrıca H.957, M.1548 tarihli kitabe ve kim tarafından yaptırıldığına dair iki farklı görüş öne çıkar. Kitabede yapının banisinin

Mihrimah Sultan'ın olduğu yazılı olsa da Kanuni Sultan Süleyman'ın, kızı Mihrimah Sultan için yaptırdığı da öne sürülür (Kuban, 1997, s.61).

Minberin Tanımı

Mihrimah Sultan Cami minberi Klasik Dönem Osmanlı minberlerinde rastlanmayan yapısal özellikler göstermektedir. Minberin geçit ve aynalık altı açıklıkları minber gövdesinde görülmez. Klasik Dönem yapılarında gördüğümüz geçit ve aynalık altı açıklıklar bu yapıda, yerini geçmeli çokgen ve yıldız dekorlu 'L' biçiminde oluşturulmuş bir bölüme bırakmıştır (Fotoğraf: 1; Çizim: 1). Minber kapı girişi geçmeli palmet dekorlu iki basamağa sahiptir (Özkeçeci, 2007, s.105-106). Minberi a) aynalık b) korkuluk ve köşk altını meydana getiren bölüm c) geçit ve papuçluğu içine alan 'L' şekilli kısım başlıkları altında sınıflandırma da yapılmıştır (Özkeçeci, 2007, s.99-120).

Minber mermerden yapılmış iki katlı kaide üzerine oturtulmuştur. Kaidenin alt katı düz yüzeyli iken, üst katı silindirik profil ile kavislidir. Minber, mihrap önündeki yarım kubbeyi taşıyan ayaklar ile mihrabın yanındaki pencere arasında yer alır. Minber renklidir ve yıldızlarla süslenmiştir.

Fotoğraf: 1- Üsküdar Mihrimah Sultan Cami minberi **Çizim 1:** Üsküdar Mihrimah Sultan Cami minberi (Bu minber çizimi İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Malzeme ve Teknik

Minberin gövdesi, kapısı ve geçiti mermer, külâhı ahşap malzemeden yaptırılmıştır. Minber kapısının önündeki basamaklar kafes oyma tekniğinde geçme şebekelidir. Kapı açıklığı kemer köşeliklerindeki birbirine bakan üçgenler ve kapı alınlığındaki dikdörtgen bölüm üzerindeki yazı kuşağı düz yüzeyli oyma tekniğindedir. Dikdörtgen bölüm

üzerindeki yazı kuşağını iki kısım halinde belirleyen, başlangıç ve bitiş konturları oluklu oyma tekniğinde tamamlanmıştır. Kapı söveleri kum saati başlıklı silindirik sütuncelerden oluşturulmuştur. Minber kapı tacı iki kısımdan oluşur. Taç frizinin alt sırası mukarnas dekorludur. Üst sırası ise bitkisel dekorlu silindirik yüzeyli oyma tekniğindedir.

Minber köşkünün altından başlayarak 'L' biçiminde, kapısına kadar gelişen bölüm oldukça zarif işlemeli kafes oyma tekniğindedir. Köşk bölümü, somaki mermer malzemedен düz satırlıdır. Köşkü birbirine dekoratif olarak bağlayan dilimli sivri kemer geçişleri kemerdeki kilit taşı kısımlar kafes oyma tekniğinde bitki motifi dekorludur.

Yavuz Sultan Selim Cami Minberi

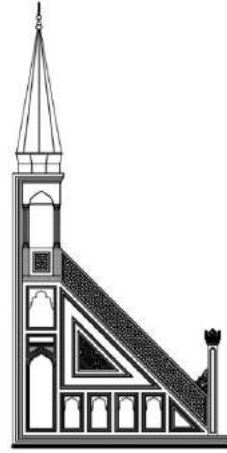
Caminin Yeri, Banisi, Tarihçesi

Cami, Fatih ilçesi Yavuz Selim Semti, Yavuz Selim Caddesi üzerinde Tabakyunus Sokağı'nın bitişigindedir.

Kanuni Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır (Karahasan, 1965, s.183-87; Gurlitt, 1912, s.66; Cantay, 2002, s.59). Yapımına M. 1522'de başlanan cami, M. 1523'te bitirilmiştir (Arseven, 1984, s.156; Kuran, 1986, s.18. Diez, 1958, s.146; Sudalı 1958, s.31). Tuhfetü'l Mimarın'de Mimar Sinan'ın yaptığı eserler arasında ilk sırada yer almaktadır (Meriç, 1965, s.23).

Minberin Tanımı

18 basamaklı, mermer bir kaide üzerine yükselen minber, mihrap nişinin batısındaki duvara dayanmaktadır. İlk yapım özelliklerini yitirmeden günümüze ulaşmıştır (Fotoğraf: 2; Çizim: 2).

Fotoğraf: 2- Yavuz Sultan Selim Cami minberi batı cephesi **Çizim 2:** Yavuz Selim Cami minberi doğu cephesi (Bu minber çizimi İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Malzeme ve Teknik

Minber mermer malzemeden yaptırılmıştır. Basık kemer açıklıklı minber kapı alınlığındaki, dikdörtgen bölümün üzerinde yer alan yazı kuşağı düz yüzeyli oyma tekniğinde, yazı kuşağını iki kısımda oluşturan dikdörtgenin, başlangıç ve bitiş kısımlarının kesişen noktasında, silindirik yüzeyli oyma tekniği vardır. Minber tacı palmet friz, kafes oyma tekniğinde dış satıhta vurgulanırken, palmet motiflerin yüzeyleri silindirik yüzeyli oyma tekniğindedir. Kapı desteği, kafes oyma tekniğinde geçme şebekeli olmakla birlikte, kapı desteğini tamamlayan rumi hatların yüzeyleri silindirik yüzeyli oyma tekniğinde vurgulanmıştır. Minber merdiven korkuluğu, kafes oyma tekniğinde geçme şebekelidir. Yan aynalık üçgenini çevreleyen süslemeli bordür, rumi ve palmet dekorludur. Yan aynalık üçgeni silindirik yüzeyli oyma tekniğinde çokgen ve yıldız bezemelerle dekorlanmıştır.

Hadım İbrahim Paşa (Tavaşi) Cami Minberi

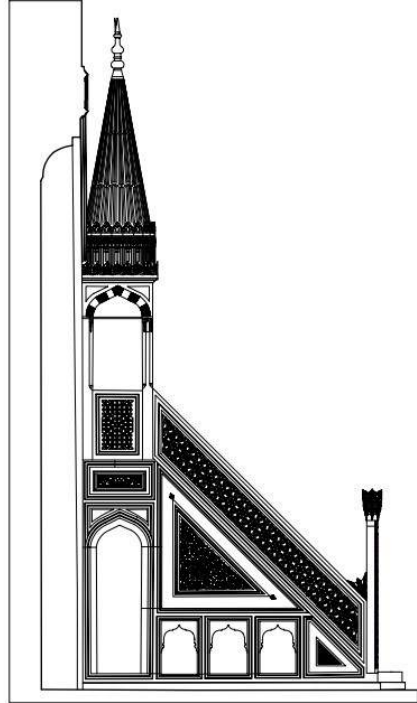
Caminin Yeri, Banisi, Tarihçesi:

Cami Fatih İlçesi Silivrikapı Semti Cambaziye Mahallesi'nde yer almaktadır. Mimar Sinan tarafından yaptırılmıştır.

Ana kapı üzerindeki kitabede "Beyt-i Hadi ve ma'bed-i ebrar" (Doğru yol göstericinin evi ve faziletlilerin ibadet yeri) yazılıdır (Ayvansarayi, 1987, s.63). Yapının H. 958 M. 1551 tarihinde bitirildiği anlaşılmaktadır (Aslanapa, 1992, s. 33; Eyice, 1997, s.341; Günay, 2005, s.42; Ayvansarayi, 1987, s.63; Cantay, 2002, s.60). 1648 ve 1754 depremlerinde cami büyük zarar görmüş ve yenilenmiştir. Son olarak 1933-1944 yılları arasında onarım geçirmiştir (Eyice, 1997, s.341).

Minberin Tanımı

Cami ile birlikte restorasyon geçirmiştir. Restorasyonlarda minberin külah ve mihrap duvarındaki kör kemer dışındaki minber elemanlarına dokunulmadığı anlaşılmaktadır. Minber yan aynalıklarında mermerdeki tahribatlar göze çarpar. Bunların dışında minber iyi durumdadır (Fotoğraf: 3; Çizim: 3). Minber bir sıra taş ve bunun üstünde yer alan bir sıra düz satırlı mermer kaide üzerine yükselir. Kaideden minber kapısına basamakla geçiş sağlanmıştır.

Fotoğraf 3: Hadım İbrahim Paşa (Tavaşi) Cami Minberi **Çizim 3:** Hadım İbrahim Paşa minberi doğu cephesi (Bu minber çizimi İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Malzeme ve Teknik

Minber mermer malzemeden yaptırılmıştır. Ahşap ve mermer yapımında yapıştırma tekniği uygulanmıştır. Ayrıca minberde mermer bağlama tekniği de görülür. Kapı kemer köşeliklerinde, düz yüzeyli oyma tekniğinde üçgenler oluşturulmuştur. Üçgenlerin yüzeylerinde, silindirik yüzeyli oyma tekniğinde süslemeler yer almaktadır. İki üçgenin kesiştiği merkezi noktada yer alan madalyonun düz yüzeyli oyma tekniği ile kabartılmış ve yüzeyinde süslemeye yer verilmemiştir. Kapı sövelerindeki gömme sütunceler kum saati başlıklı silindirik yüzeyli oyma tekniğindedir. Kapı tacını belirleyen alt sıra mukarnas, silindirik yüzeyli oyma tekniğinde oluşturulmuştur. Tacı üstte tamamlayan palmet friz kafes oyma tekniği ile vurgulanmıştır. Tacın dört yüzeyinde ise silindirik yüzeyli oyma tekniği uygulanmıştır. Kapı desteğini üst kısımda sınırlandıran palmet rumi

dekorlu profil kafes oyma tekniğindedir. Üçgen silindirik yüzeyli ve oluklu oyma tekniklerinde kabartma dekorludur.

Minberin merdiven ve köşk korkuluklarında kafes oyma tekniği uygulanmıştır. Merdiven korkuluğunda ayrıca yıldız motifleri 'yalancı kakma' oyulmuş, yıldızın merkezi silindirik yüzeyli oyma tekniğinde kabartılan çiçeklerle dekorlanmıştır. Çiçeklerin yüzeyleri de silindirik yüzeyli oyma tekniğindedir.

Minber yan aynalıklarındaki düz yüzeyli oyma tekniği ile kabartılan üçgenin yüzeyi, silindirik yüzeyli ve oluklu oyma tekniklerinde bitkisel süslemeleri ile göz doldurur. Aynalık altı üçgenlerin yüzeyindeki bitkisel süslemelerde, silindirik yüzeyli oyma tekniği uygulanmıştır.

Geçit kemer köşelikleri düz yüzeyli oyma tekniği ile kabartılmış, kapı alınlığı dikdörtgen bölüm ise, silindirik yüzeyli oyma tekniğinde bitkisel süslemelidir.

Köşk taşıyıcı sütun başlıklarındaki sarkıt biçimli kabartmalar silindirik yüzeyli oyma tekniğindedir. Köşk tacını alt sınırdaki belirleyen mukarnas silindirik yüzeyli oyma, taci üstte tamamlayan palmet friz, kafes oyma tekniğinde vurgulanmış ve frizin yüzeyi silindirik oyma tekniğinde kabartılarak dekorlanmıştır.

Sultan Süleyman Cami (Süleymaniye) Minberi

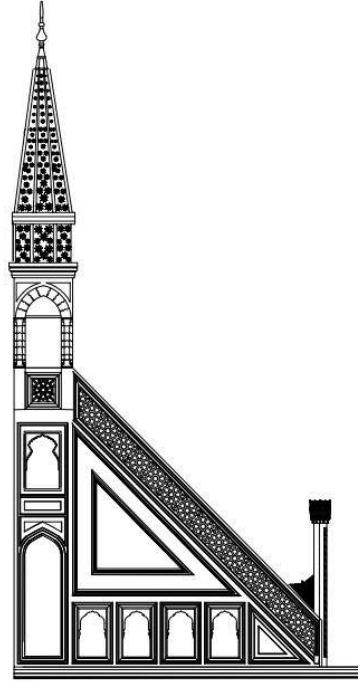
Caminin Yeri, Banisi, Tarihçesi:

Fatih İlçesi, Sultan Süleyman Sementi'ndeki hâkim tepededir.

Cami yapım tarihi H.964 M.1562-63'tür (Kuran, 1988, s.198). Sultan Süleyman Cami yapımına 957 yılı Cemaziye'l-Ula ayının yirmi yedinci gününde başlandığı, 964 yılı Şevval ayının ilk haftası bitirilerek cuma namazına yetiştigi belirtilir (Saatçi, 2005, s. 62-75; Aslanapa, 1992, s. 22). Yapının tamamlanmasına dair kitabelerde 'Kaale abdün abidün tarihahu; Ma'bedün Lillah-i vescüd vakterib" H. 964 M. 1562 yazısı yer almaktadır (Ayvansarayı, 1987, s.41).

Minberin Tanımı

Mihrap ve minber çok iyi cins mermerden yaptırılmıştır (Aslanapa, 1992, s. 23). Minber dikdörtgen kaide üzerine yükselir. Kaide altta düz yüzeyli, ortada yarım daire silindirik profil ile bunun üstünde iç bükey profil sırasından oluşur (Fotoğraf: 4; Çizim: 4). 19 basamaklıdır. Minber, yapı ile bütünlük oluşturacak büyüklüktedir.

Fotoğraf 4: Sultan Süleyman Cami Minberi **Çizim 4:** Sultan Süleyman (Süleymaniye) Cami minberi doğu cephesi (Bu minber çizimi İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Malzeme ve Teknik

Minber mermer malzemeden yaptırılmıştır. Külâhı ahşaptır. Minberde kullanılan mermer dönemin faaliyette olan çeşitli taş ocaklarından (İstanbul, İzmir, Temeşalık, Ezine, Ereğli; İçel Sancakbeyliği, Mut kadılığı, Selendi, Gülnar ve Karataş Kadıkları, Şam Beylerbeyliği, Arabistan) getirilmiştir. Tezkiret-ül Bünyan'da Mimar Sinan'ın camide kullandığı taşlardan ve mermerlerin her biri "şöhret-i afak olup bir diyardan yadigâr gelmiş ve ekseri tevarih kavli ile Belkıs-ı Hazret-i Süleyman'dan kalmış iyi ve ak mermerlerin Marmara Nam Cezire madeninden kesip ve yeşil mermerleri Arabistan'dan ve somaki şemseler ve kıtalar ki her birinin naziri rüzgârda yoktur dense sezadır" diye belirtilir (Aslanapa, 1992, s. 18). Yapının ahşap malzemeleri de özellikle Karadeniz başta olmak üzere ormanlardan temin edilmiştir (Aslanapa, 1992, s. 20-21).

Minber kapısı kemer köşelikleri oyma tekniğinde kabartılmış iki üçgenden oluşur. Üçgenlerin yüzeyleri süslemesizdir. Kapı alınlığındaki dikdörtgen bölüm düz yüzeyli oyma tekniğinde kabartılarak elde edilmiştir, yüzeyi ise boyanmıştır. Kapı söveleri ve kapı tacındaki mukarnas düzende zemin ortadan kalkmış silindirik yüzeyli oyma tekniğinde vurgulanmışlardır. Kapı tacını üstte tamamlayan zarif süsleme kuşağı yeşil zemin dekor üzerine yaldızlı silindirik yüzeyli ve oluklu oyma tekniği ile göz alıcıdır. Kapı desteğinde, üçgenin üst kenar çizgisini belirleyen palmet ve rumiler kafes oyma tekniğinde yapılmış, üçgenin yüzeyindeki bitkisel dekor süslemeler silindirik yüzeyli oyma tekniği ve oluklu oyma tekniği ile vurgulanmıştır.

Minber merdiven ve köşk korkuluklarında zarif kafes oyma tekniği görülür. Minber yan aynalıklarında aynalık üçgeni düz yüzeyli oyma tekniği ile kabartılmıştır. Bu uygulama aynı şekilde aynalık altı üçgeninde görülür.

Geçit kemer köşelikleri ve kapı alınlığındaki dikdörtgen bölüm düz yüzeyli oyma tekniğinde kabartılmıştır. Geçit ve geçit üstü bölümlerin tavanları düz ve silindirik yüzeyli oyma tekniğindedir. Geçit üstü tavan dekorundaki kare bölümler, düz yüzeyli oyma tekniğinde kabartılmış, aralarını belirleyen profiller silindirik yüzeyli oyma tekniği ile tamamlanmıştır. Geçit tavanında da kazayağı motifleri düz yüzeyli oyma tekniğinde iken, aralarındaki sınırı belirleyen profiller silindirik yüzeyli oyma tekniğinde uygulanmıştır.

Köşkte sütunlar ve kemer geçişlerinde oldukça zarif yeşil-beyaz iki renkli taş işçiliği görülür. Külâh bölümünde zengin ahşap işçiliği görülür. Ahşap külâh kasnağında köşegenleri belirleyen bölümlerde silindirik yüzeyli oyma tekniği yine her kenar cephede yer alan yıldız kabartmalar silindirik yüzeyli oyma tekniği ile yapılmıştır. Külâh kasnağı ile külâh geçiş bölümü eğri kesim tekniğinde, zemin ortadan kaldırılmıştır. Bu uygulama piramidal külâh gövdesinde de aynı düzende devam eder.

Edirnekapi Mihrimah Sultan Cami Minberi

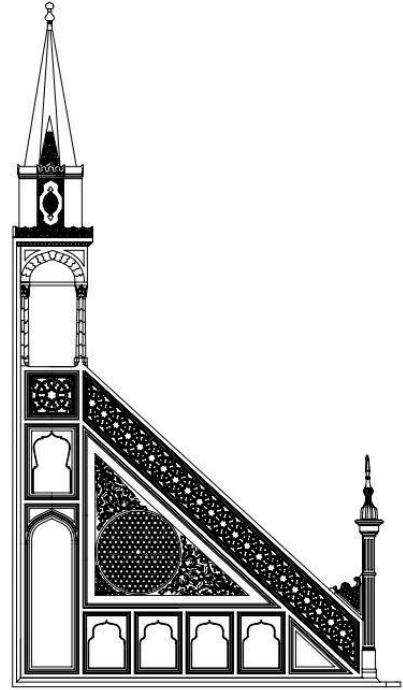
Caminin Yeri, Banisi, Tarihçesi:

İstanbul İli Fatih İlçesi Karagümrük Semti, Fevzi Paşa Caddesi, Kaleiçi Mihrimah Sultan Edirnekapi'dadır.

Vakfiyesine göre yapılan tarihlemelerde 1562-1565 tarihleri arasında yaptırıldığı görüşü hâkimdir (Öz, 1962, s.50; Demircanlı, 1989, s.132; Kuran, 1988, s.201). Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan tarafından yaptırılmıştır. "Cami-i şerif-i mezbur 1247 senesi Vakf-ı Müşarüileyha'dan tamir olunmuştur" M.1831-32 (Ayvansarayı, 1987, s.56).

Minberin Tanımı

Evliya Çelebi'nin gayet sanatkârane diye tanımladığı minber (Demircanlı, 1989, s.132). Alta düz yüzeyli, üstte eğimli yüksek bir kaide üzerine yükselir. Minber 17 basamaklıdır. Kapı ve kapı desteği diğer Mimar Sinan'ın diğer minberlerinden farklı niteliktedir (Fotoğraf: 5; Çizim: 5).

Fotoğraf: 5- Edirnekapi Mihrimah Sultan Cami minberi doğu cephesi **Çizim 5:** Edirnekapi Mihrimah Sultan Cami minberi doğu cephesi (Bu minber çizimi İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Malzeme ve Teknik

Minber kapı kemer köşelikleri yüzeylerinde herhangi bir uygulama görülmez. Kapı tacı silindirik yüzeyli oyma tekniğinde yivlerden oluşturulmuştur. Kapı söveleri düz yüzeyli oyma tekniğinde kullanılarak yumuşatılmıştır. Kapı desteği üçgeninin üst kısmı eğri kesim tekniğinde dış satıh belirlenmiş, yüzeyi oluklu ve silindirik yüzeyli oyma tekniğindedir. Üçgenin yüzeyi ise, kafes oyma tekniğindedir.

Minber merdiven ve köşk korkuluğu kafes oyma tekniğinde yapılarak geometrik dekor özelliğine kavuşmuştur. Korkulukların kırık çokgenlerin birbirleriyle kesiştikleri kısımlarda yalancı kakma tekniği görülür.

Minber yan aynalıklarında, aynalık üçgeninin göbeğinde yer alan madalyonun dış satıh, oluklu oyma tekniği ile vurgulanmış geometrik yıldız geçmeli madalyon, oldukça zarif işlenmiş kafes oyma tekniğindedir. Madalyonun merkezindeki yıldız ve dış çerçeveyi belirleyen iç bükey profil altın yaldız boyalıdır. Madalyonun dışında kalan üçgen bölümler silindirik yüzeyli oyma tekniğinde yapılmıştır. Bu teknikte oluşturulan motiflerin yüzeyleri altın yaldız boyalıdır. Aynalık altı üçgeni düz yüzeyli oyma tekniği ile kabartılarak yüzeyine silindirik yüzeyli oyma tekniğinde motifler dekore edilmiştir.

Geçit kemer köşelik üçgenleri ve kapı alınlığındaki dikdörtgen bölüm düz yüzeyli oyma tekniğindedir. Geçit ve geçit üstü tavanı düz yüzeyli oyma tekniği ile oluşturulmuş geometrik yıldız dekorludur.

Köşk taşıyıcı sütun ve kemerlerinde yeşil-beyaz iki renkli taş işçiliği görülür. Kemer köşeliklerinde üçgenler yeşil somaki mermerin kakılmasıyla vurgulanmıştır. Geçit tacı silindirik yüzeyli oyma tekniğine bitkisel frizden oluşur. Ahşap külah kasnağında düz yüzeyli oyma tekniği ile oluşturulan bölümlerin yüzeyleri sarı ve açık mavi renk dekorludur. Külah gövdesi de yine boyama dekorludur. Külah ile kaidesi arasındaki geçiş sağlayan bitkisel dekorlu friz düz yüzeyli oyma tekniğindedir. Üç boğumlu alemleri ritme madenidir.

Azebkapı Sokullu Mehmed Paşa Cami Minberi

Caminin Yeri, Banisi, Tarihçesi:

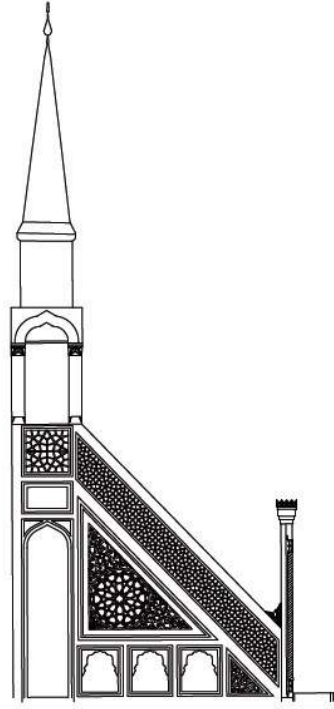
Arap Cami Mahallesi, Tersane Cad. Cevahir çıkmazındadır.

Kapılarının birinin üzerinde bulunan, ancak kırıldığı için 1941'de eski kalıbına göre Reisülhattatın Kâmil Akdik tarafından yeniden yazılan manzum kitabesine göre H. 985 M. 1577-78'de Mimar Sinan'a yaptırılmıştır (Eyice, 1997, s.309; Aslanapa, 1992, s. 70; Kuran, 1988, s.202). H.1222 M. 1807 yılında çıkan bir yangında zarar görmüştür. Cami kürsü kısmından itibaren yeniden yaptırılmıştır. 1938 yılına doğru büyük çapta bir tamirat geçirmiştir (Eyice, 1997, s.310). Yapının sol tarafındaki girişin üzerindeki Latin harfli kitabede 1941 yılında tamir gördüğü yazılıdır.

Minberin Tanımı

Ajurlu olarak mermerden işlenen minber, kapı, yan aynalıklar ve külahı ile özgün bir örnektir.

Minber mermer bir kaide üzerine yükselir. Kaidenin oluşturduğu basamaklardan minbere ulaşılır. Minberin hemen hemen tüm yüzeyi boyanmıştır. Oldukça kötü ve baştan sağma yapıldığı görülen boyama minberin özgün görünümünü olumsuz yönde etkilemiş ve süsleme dekoru belirsizleşmiştir (Fotoğraf: 6; Çizim: 6).

Fotoğraf 6: Azebkapı Sokullu Mehmed Paşa Cami Minberi **Çizim 6:** Azebkapı Sokullu Mehmed Paşa Cami minberi (Bu minber çizimi İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Malzeme ve Teknik

Minber, mermer malzemeden yaptırılmıştır. Külâh ve kaidesinde ahşap malzeme görülür. Parça mermerlerden oluşturulmuştur.

Minber kapısı kemer köşelik üçgenleri düz yüzeyli oyma tekniği ile kabartılmış, bu üçgenlerin tam ortalarında yer alan madalyonlar silindirik yüzeyli oyma tekniğindedir. Minber kapı alınlığındaki dikdörtgen bölüm yine düz yüzeyli oyma tekniği ile kabartılarak oluşturulmuş, bunun yüzeyinde yer alan yazı kuşağı yine düz yüzeyli oyma tekniğindedir. Minber tacı parça mermerden olup kapı mermerine yapıştırılmıştır. Tacın alt sırasında yer alan mukarnas ve üst bölümde dolanan bitkisel friz silindirik yüzeyli oyma tekniği ile elde edilmiştir. Kapı desteği silindirik yüzeyli oyma tekniğinde dekoratif niteliktedir. Minber merdiven ve köşk korkuluklarında kafes oyma tekniği uygulanmıştır.

Minber yan aynalıklarında bordür sınırlarını belirleyen profiller boş bırakılmış, aynalık göbeğindeki dairesel madalyonun merkezindeki bitkisel madalyon, silindirik yüzeyli oyma tekniğindedir. Madalyonun geometrik, yıldız dekor sınırları ve madalyonu çevreleyen profil, oluklu oyma tekniği ile belirlenmiştir. Madalyonun dışında kalan üçgen bölümlerdeki motif dekorasyonu silindirik yüzeyli oyma tekniğindedir. Aynalık altı üçgeni düz yüzeyli oyma tekniğinde kabartılan bir üçgenden oluşur. Bu üçgenin yüzeyinde silindirik yüzeyli oyma tekniğinde motif dekorasyonu görülür.

Geçit kemer alınlıkları düz yüzeyli oyma tekniği ile kabartılan, birbirine bakan iki üçgenden oluşur. Bu üçgenler ve kapı alınlığındaki dikdörtgen bölümü, düz yüzeyli oyma tekniği ile kabartılarak, üçgenlerin yüzeyi boş bırakılmıştır. Geçit tavanı bitkisel madalyon, silindirik yüzeyli oyma tekniğinde şekillenmiştir.

Minber köşkü taşıyan sütun başlıkları silindirik yüzeyli oyma tekniği ile baklava motiflidir. Kemer köşeliklerinde herhangi bir uygulama görülmez. Köşk tacı düz yüzeyli oyma tekniğinde palmet-lotüs frizine sahiptir. Ahşap külah kasnağı ve piramidal gövdede boyama görülür. Külah gövdesi ile kaide arasında geçiş sağlayan bitki dekorlu friz düz yüzeyli oyma tekniğindedir. Alemler üç boğumlu eritilerek oluşturulan madenidir.

Kılıç Ali Paşa Cami Minberi

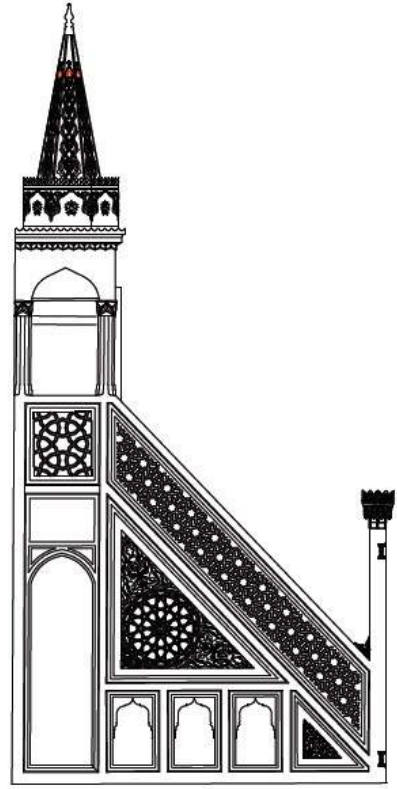
Caminin Yeri, Banisi, Tarihçesi:

Beyoğlu İlçesi Tophane Sırtı'nda sahil şeridinde Tophane tramvay durağında, sağ cemaat yer almaktadır.

Üzerindeki kitabeden M.1580 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Aslanapa, 1992, s. 75; Kuban, 1997, s.111).

Minberin Tanımı

Minber mermer bir kaide üzerine mermer malzemeden 12 basamaklı olarak yaptırılmıştır. Minber giriş önünde kaide yükseltilerek basamak oluşturulmuştur (Fotoğraf: 7; Çizim: 7).

Fotoğraf 7: Kılıç Ali Paşa Cami Minberi **Çizim 7:** Kılıç Ali Paşa Cami minberi genel görünüş

(Bu minber çizimi İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Malzeme ve Teknik

Minber mermer malzemeden yaptırılmıştır. Külâh ve kaidesi ahşaptır. Her iki kısımda da yapım tekniği olarak yapıştırma tekniği uygulanmıştır. Kapı kemer köşelikleri ve alınlık dikdörtgeninde oyma tekniğinde kabartma uygulama görülür. Dikdörtgen bölümde iki ayrı kısımdan oluşarak rika yazısına sahip kısımlar silindirik yüzeyli oyma tekniğindedir. Kapı söveleri silindirik yüzeyli oyma tekniğinde kum saati başlıklı gömme sütuncelere sahiptir. Kapı tacı alt sıra mukarnas kafes oyma tekniğinde, üstteki süsleme dekoru düz yüzeyli oyma tekniğindedir. Kapı desteği üçgeni üzerindeki dekoratif süslemeler oluklu oyma tekniğindedir. Korkuluklarda kafes oyma tekniği uygulanmıştır.

Yan aynalık madalyonunda kafes oyma tekniği yanı sıra yalancı kakma tekniği uygulanmıştır. Yalancı kakma tekniğinde elde edilecek motif biçimi için belirli bir derinliğe inilmiş ancak kakma yapılması beklenen bu motif içi kakılmamış olduğu gibi bırakılmıştır. Yan aynalık madalyonunda ortadaki yıldız ışınlarında ve konveks altıgenlerin arasında kalan yıldızlarda uygulanmıştır. Bu dekorlar dışında kafes oyma tekniği kullanılmamıştır. Madalyonun dışında kalan bölümlerde dekoratif süslemelerde silindirik yüzeyli oyma tekniği yanı sıra oluklu oyma tekniği uygulanmıştır. Aynalık altı üçgeninde de yan aynalık dekorlarında olduğu gibi silindirik yüzeyli oyma tekniği ve oluklu oyma tekniği birlikte uygulanmıştır.

Geçit kemer köşeliklerindeki üçgenler düz yüzeyli oyma tekniği ile kabartılmıştır. Üstünde yer alan dikdörtgen bölüm yine aynı düzende düz yüzeyli oyma tekniğinde kabartılmış ve dikdörtgenin yüzeyi boş bırakılmıştır. Kûlah yüzeyi tamamen boyanarak dekorlanmıştır. Kûlah ile kaide geçişindeki dekoratif bezeme kuşağında silindirik yüzeyli oyma tekniği uygulanmıştır.

Zal Mahmud Paşa Cami Minberi

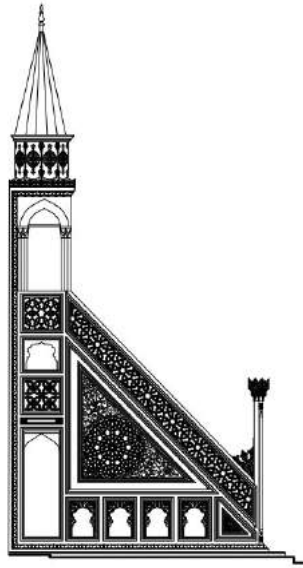
Caminin Yeri, Banisi, Tarihçesi

Eyüp İlçesi Defterdar Cadde üzerinde, Feshane karşısındadır.

Kitabesi yoktur. 1551 ile 1580 yılları arasında yaptırılmış olduğuna dair farklı görüşler mevcuttur (Kuban, 1997, s.113; Aslanapa, 1992, s.7; Öz, 1987, s.157; Cansever, 2005, s.257; Günay, 2005, s.48; Haskan, 1993, s. 105; Cantay, 2002, s.67). Caminin 1580'li yılların başında yaptırıldığı da savunulmaktadır (Kuran, 1988, s.202; Kuran, 1973, s. 65-81). Yapı H. 1240 M.1825 tarihinde Sultan II. Mahmud tarafından ciddi bir onarımdan geçirilmiştir (Haskan, 1993, s. 105).

Minberin Tanımı

Zal Mahmud Paşa (M.1580) Cami minberi dikdörtgen mermer üzerine yine mermer malzemeden bir kaide üzerine inşa edilmiştir. 14 basamaklı minberdir. Zemin üzerindeki minber kaidesi üst kısımdaki eğimli bordürü baklava dilimlidir. Minber parça mermerdendir (Fotoğraf: 8; Çizim: 8).

Fotoğraf 8: Zal Mahmud Paşa Cami Minberi **Çizim 8:** Zal Mahmud Paşa Cami minberi
(Bu minber çizimi İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Malzeme ve Teknik

Minber mermer malzemeden yaptırılmıştır. Külâh ve kaidesi ahşaptır. Mermer parçalarının birbirine tutturulmasında demir malzemeden de yararlanılmıştır.

Minber kapısı kemer köşelikleri silindirik yüzeyli oyma tekniğinde bitkisel süslemelidir. Bu süslemelerin yüzeyleri altın yaldız boyalıdır. Kapı alnlığındaki dikdörtgen bölüm düz yüzeyli oyma tekniği ile kabartılarak yüzeyinde, yine düz yüzeyli kabartma tekniğinde yazı yer alır. Kapı sövelerini dolduran kum saati motifli gömme sütunlar silindirik yüzeyli oyma tekniğindedir. Kapı tacı altta silindirik yüzeyli oyma tekniğinde bir sıra mukarnas, üstte tacı tamamlayan bitkisel frizin üst sınırı kafes oyma tekniğinde vurgulanmıştır. Tacın yüzeyi ise, silindirik yüzeyli oyma tekniğinde bitki dekora sahiptir. Kapı desteği, üst sınırda kafes oyma tekniğinde, üçgenin yüzeyi ise silindirik yüzeyli oyma tekniğinde altın yaldız boyalı bitkisel süslemelidir. Minber basamak ve köşk korkulukları kafes oyma tekniğinde çokgen yıldız geçme şebekelidir.

Minber yan aynalık üçgenleri, ortada büyük bir kafes oyma tekniğinde madalyona sahiptir. Madalyonun dışında kalan üçgen bölümler silindirik yüzeyli oyma tekniğindedir. Aynalık altı açıklık geçiş kemer köşelikleri ve aynalık altı üçgeninde silindirik yüzeyli oyma tekniği görülür.

Geçit kemer köşelikleri düz yüzeyli oyma tekniğinde kabartılarak oluşturulan simetrik üçgenlerden oluşur. Üçgenlerin üstünde geçit alnlığındaki dikdörtgenin iki uç kısımlarında silindirik yüzeyli oyma tekniği görülür. Geçit üstü kare bölüm kafes oyma tekniğinde geçme şebekelidir. Geçit ve geçit üstü tavanları düz yüzeyli oyma tekniğinde arabesk (hendesi ağ) ile dekore edilmiştir.

Köşk taşıyıcı sütun başlıklarında silindirik yüzeyli oyma tekniği görülür. Köşk tacı yine silindirik yüzeyli oyma tekniği ile oluşturulmuş bir bitkisel dekorlu frizden oluşur. Ahşap piramidal gövdeli külâh ve kaidesi boyama dekorludur. Külâh ve kaide arasında geçiş profili üç kat düzende oyma tekniği ile oluşturulmuştur.

Nişancı Mehmed Paşa Cami Minberi

Caminin Yeri, Banisi, Tarihçesi

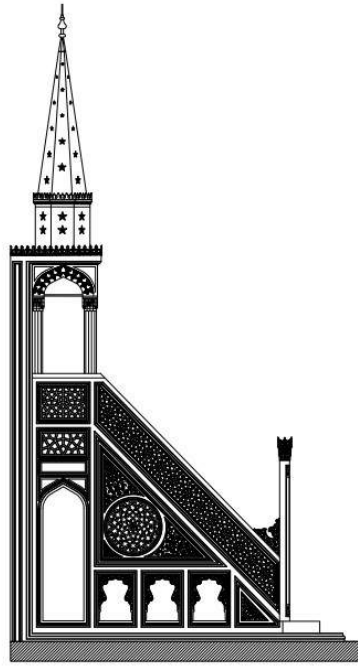
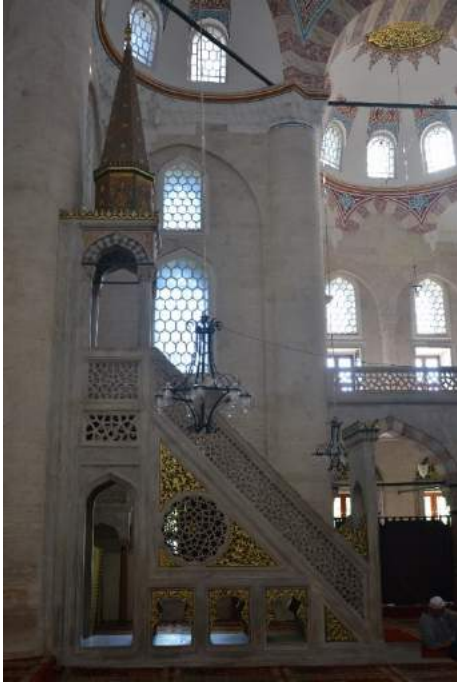
Fatih İlçesi Beyceğiz Mah. Nişanca Caddesi üzerindedir. Beyceğiz Parkı'nın yanında Ahmet Rasim Lisesi'nin bir sokak ilerisindedir.

Cami kapısı üzerindeki kitabeye göre H.992 M.1584 yılında inşasına başlanarak H.997 M.1588-89 tarihinde Mimar Sinan tarafından yapılmış, ancak Mimar Sinan'ın M.1588 yılında ölümü üzerine kalfalar tarafından tamamlanmıştır (Aslanapa, 1992, s. 80; Doğan, 1997, s.159; Günay, 2005, s.110). Kitabelere göre cami, H. 1179 ve H.1251 (XVIII. ve XIX. yüzyılda) iki defa tamir görmüştür. Son olarak 1958'de Vakıflarca restore edilmiştir (Aslanapa, 1992, s. 81). Yapı tamiratlarına karşın kaynaklarda geçtiği üzere özgünlüğünü korumuştur (Doğan, 1997, s.158). Minber caminin 1588'de tamamlanmasına yakın bir zamanda yapıya konmuş olmalıdır.

Minberin Tanımı

Geometrik şebekeli, altın yaldızlarla süslü külâha sahip zarif minber özgündür (Aslanapa, 1992, s. 80; Doğan, 1997, s.160). Minber, mihrap duvarına bitişik kubbeyi taşıyan ayakların önünde yer alır.

Minber bir silindirik profil ile iki iç bükey profilin kademelendirilmesiyle hareketlilik kazandırılmış mermer kaide üzerine yükselir. Minber kapısına iki basamaklı yükseltiden ulaşılır (Fotoğraf: 9; Çizim: 9).

Fotoğraf: 9- Nişancı Mehmed Paşa Cami **Çizim 9:** Nişancı Mehmed Paşa Cami minberi (Bu minber çizimi İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Malzeme ve Teknik

Minber mermer malzemeden yapılmıştır. Külâh ahşaptır.

Minber kapısı kemer köşelikleri düz yüzeyli oyma tekniği ile kabartılmıştır. Üçgenlerin yüzeyleri silindirik yüzeyli oyma tekniğindedir. İki bölümden oluşturularak düz yüzeyli oyma tekniğinde yazı kuşağına sahip dikdörtgen bölümü iki kısma ayıran bölümler silindirik yüzeyli oyma tekniğinde bitkisel dekorludur. Kapı söveleri silindirik yüzeyli oyma tekniğinde kum saati başlıklı gömme sütunlara sahiptir. Kapı tacı minber kapısından ayrı mermer parçadan oluşur. Tacin alt sıra mukarnas ve üstteki bitkisel friz silindirik yüzeyli oyma tekniğindedir. Kapı desteği üçgeni, silindirik yüzeyli oyma tekniğinde bitkisel dekorludur. Minber basamak korkuluğu ve köşk korkuluğu kafes oyma tekniğinde vurgulanmıştır.

Yan aynalık üçgenlerin merkezinde merkeze hâkim dairesel madalyon yer alır. Madalyon kafes oyma tekniğinde yıldız, bitki ve çokgen dekorludur. Madalyonun merkezini oluşturan yıldızın merkezinde silindirik yüzeyli oyma tekniğinde çiçek motifi görülür. Madalyonun şebekeli dekorunu belirleyen bölümlerde oluklu oyma tekniği görülür. Madalyonun dışında kalan üçgen bölümler silindirik yüzeyli oyma tekniğinde zarif bitkisel dekorludur. Aynalık altı açıklık kemer köşelikleri ve aynalık altı üçgeni silindirik yüzeyli oyma tekniğinde bitkisel dekorludur. Geçit kemer köşelikleri ve alınlık

dikdörtgeni düz yüzeyli oyma tekniği ile kabartılmıştır. Geçit üstü dikdörtgen bölüm ise, kafes oyma tekniğindedir.

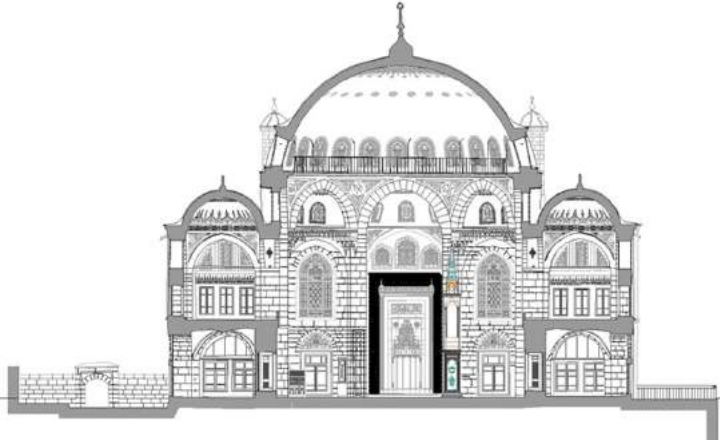
Köşk taşıyıcı sütun başlıkları silindirik yüzeyli oyma tekniğinde mukarnas başlıklıdır. Sütunları birbirine bağlayan kemerlerde iki renkli taş işçiliği görülür. Kemer köşelikleri silindirik yüzeyli oyma tekniğinde bitkisel dekorlarla vurgulanmıştır. Köşk tacı yine silindirik yüzeyli oyma tekniğinde bitkisel iki kat düzende dekoratif frizden oluşur. Köşk tavanı düz yüzeyli oyma tekniğinde, oldukça çarpıcı renk tonları ile dikkat çeker. Ahşap piramidal külah ve kaidesi düz yüzeyli oyma tekniğinde dilimli kör kemer açıklığı dekorundadır. Kaide ve külah gövdesi yıldızları silindirik yüzeyli oyma tekniği, külah gövdesi ve kaidesinde renkli boyama dikkat çeker. Külah ve kaide geçişindeki bitkisel friz düz yüzeyli oyma tekniğinde, friz üstte kafes oyma ile tamamlanmıştır.

MINBERİN CAMİ MEKÂNINDAKİ KONUMU İLE YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Minberin Konumu

İslamiyet'in ilk yıllarından itibaren ibadet edilen mekân içinde inananlara hitap edilmesi ihtiyacı olduğundan kaçınılmaz olarak minber, İslam Mimarisi'ndeki yerini almış ve mimari açıdan gelişim göstermiştir. Minberin Türk Sanatı cami mekân teşekkülünde mihrabın batısına yerleştirilmesi klasik uygulama olarak günümüze kadar herhangi bir değişikliğe uğramadan sürdürülmüştür. Türk Sanatı'nda mimarların öncelikli amacı cami mekânında olabildiğince geniş ve ferah bir ortam yaratmaktır. Böylece insanlar dışarıda kalmadan, birbirleriyle iletişimleri kopmadan ibadet edebilecek ve ayrıca sosyal paylaşım içinde bulunabileceklerdi. Doğal olarak hatibin dinleyicilerle rahat iletişim kurabileceği bir mimari ögenin varlığı ve bunun yapı içinde mekân bütünlüğünü bozmadan yapılması gerekirdi. Öyle ki, Mimar Sinan mekân anlayışını belirleyen merkezi kubbeli yapı çalışmalarıyla, bu geniş ve ferah ortam oluşturma amacını ortaya koymuş ve aynı zamanda hatibin dinleyicilerle iletişimini kolaylaştıracak, yapı iç mekânını daraltmadan konumlandırılmış bir minber tasarımı arayışında olmuştur.

Mimar Sinan da eserlerinde minberleri, mihrabın batısına denk gelecek şekilde konumlandırmıştır (Çizim 10). Minberler mihrabın batısında kimi zaman mihrap duvarına kimi zaman da kubbeyi taşıyan ayaklara veya mihrap duvarındaki payandalara yaslanarak, mimari mekân içinde konumlandırılmıştır. Kara Ahmed Paşa Cami (M.1560-61?) minberi, mihrap önündeki taşıyıcı sütuna dayandırılmıştır. Mimar Sinan'ın İstanbul'daki diğer camilerinde de mihrap duvarına dayandırılmış minber örneklerini görmekteyiz. Bunlar, Mesih Ali (Mehmed) Paşa H.994 (M.1585-86), Nişancı Mehmed Paşa H.987 (M.1584-88,1589), Mehmed Ağa (M.1585), Zal Mahmud Paşa (M.1580), Rüstem Paşa (M.1555-62), Şehzade Mehmed H.955 (M.1544-48), Sultan Süleyman (Süleymaniye) H.970 (M.1557), Sokullu Şehit Mehmed Paşa H.979 (M.1571-72), Hadım İbrahim Paşa (M.1551), Üsküdar Mihrimah Sultan H.954 (M.1547-48), Edirnekapi Mihrimah Sultan (M.1562-65), Azebkapı Sokullu Mehmed Paşa H.985 (M.1577-78), Sinan Paşa H. 963 (M.1555-56) ve Piyale Paşa H.981 (M.1573-74) Cami minberleridir.

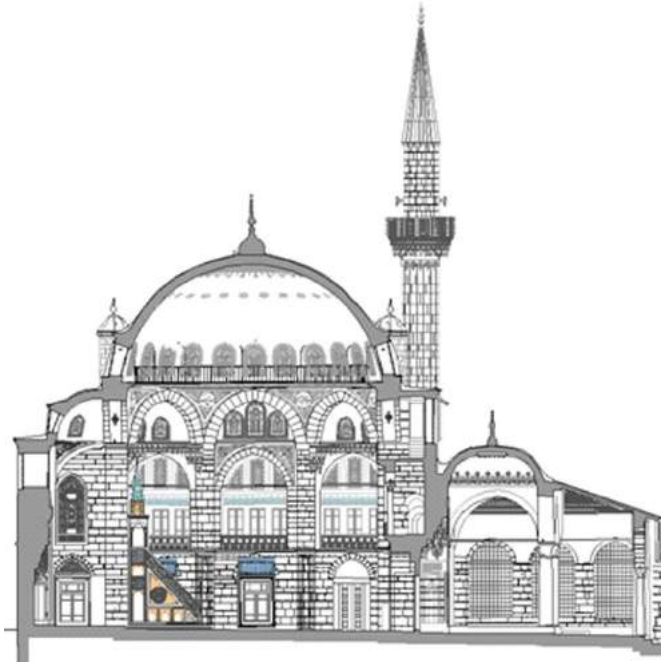

Çizim 10: Minberin mihrabın batısında konumlandırıldığını gösterir.

(Bu minber çizimi İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Atik Valide (Nurbanu) H.979-991 (M.1570-83) Cami ve Kılıç Ali Paşa H.988 (M.1580-81) Cami minberlerinde yapının mihrap nişi dışı taşırılmış, mihrap nişinin beden duvarıyla kesiştiği noktaya minber konumlandırılmıştır. Atik Valide (Nurbanu) Cami ve Kılıç Ali Paşa Cami minberleri bu yönüyle diğer yapılardaki minberlerden ayrılır.

Çizimlerde de detayları verilen Mimar Sinan minberlerinin en, boy ve yüksekliklerinin yapıların büyüklüğü oranında ayarlandığı rahatlıkla görülür. Cami kesitlerini incelediğimizde cami mekânında minberin özenle konumlandırıldığını görebiliriz. Minber, bütün cami mekânında mihrap duvarı ile caminin batı ve doğu cephesindeki mihrap duvarına en yakın pencere açıklığının yanındaki payandanın hizasında yer almıştır (Çizim 11). Ancak cami inşası bittikten sonra minberin mekân içindeki konumu ve boyutları belirlenmiştir. Minberlerin cami mekanının yaklaşık olarak $\frac{1}{4}$ oranında tasarlandığı görülmektedir. Mimar Sinan'ın Ramazan Efendi Cami minberi İstanbul'daki benzer diğer yapılar içinde yüksekliği en kısa tutulmuş yapıdır. Minber 3,05 m uzunluğundadır. Diğer Mimar Sinan minberleri 3,70 – 5,80 metre aralığındadır. Minberin uzunluğu tamamen caminin büyüklüğü ile doğru orantılıdır. Mimar Sinan'ın inşa ettiği Sultan Süleyman (Süleymaniye) Cami minberi 5,80 m, Şehzade Mehmed Cami minberi 5,60 m ve Piyale Paşa Cami minberi 5,70 m uzunluğu ile en büyük minberlere örneklerdir. Buna karşın Mehmed Ağa Cami minberi 3,70 m, Sokullu Şehid Mehmed Paşa Cami minberi 3,80 m ve Azebkapı Sokullu Mehmed Paşa Cami minberi 3,82 m ölçüleri ile orta büyüklükteki yapılara örneklerdir.

Çizim 11: Minberin iç mekân içindeki mimari uyumunu gösterir.

(Bu minber çizimi İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

Malzeme ve Yapım Teknikleri

Mimar Sinan Dönemi'nde başlıca kullanılan malzeme mermerdir. Bu dönemde malzemeler kullanım kolaylığı ve dayanaklılığı göz önünde bulundurularak tercih edilmiştir. Ekonomik güç yapılar da kullanılacak malzeme tercihlerini doğrudan etkilemiştir. Bu durum malzemenin kullanım alanını genişletmiş ya da daraltmıştır. Osmanlı Devleti'nin ekonomik olarak en güçlü olduğu evre Mimar Sinan Dönemi'ni de kapsadığından dolayı inşa edilen yapılarda mermer kullanımı artmıştır. Mermer, Mimar Sinan'ın biçim ve yönlendirmeleriyle, ustalarının elinde oldukça zarif bir yapı malzemesine dönüşmüştür. Mermer malzeme yüzeyinde süsleme unsurlarının oluşturulması ahşap malzemeye oranla oldukça zordur. Bu durum hem ekonomik bir külfet oluşturmakta hem de üzerinde uzun zaman çalışılmasını gerektirmektedir.

Erken Dönem Osmanlı mermer minberlerindeki sadelik, Osmanlı Devleti'nin o dönem sahip olduğu ekonomik yeterlilikleriyle doğrudan alakalıdır. Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nin en kudretli olduğu yıllarıdır (Ortaylı, 1988, s.71). Bunun sonucunda ekonomik ferahlığın getirdiği imkânlar sayesinde Mimar Sinan, yapı malzemesi olarak mermeri yaygın bir şekilde kullanmıştır. Böylelikle mermer yüzeyinde süslemeye yoğun bir şekilde yer verilmiştir. Mimar Sinan'a, çalışmalarında yardımcı olan Ehl-i Hıref Teşkilatı mensubu mermer ustalarının hem sayı hem de vasıf olarak yeterli düzeyde olmaları da mermer süsleme tekniğinin kullanılmasını kolaylaştırmıştır.

SONUÇ

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra Beylikler Dönemi'nde küçük bir beylik iken, büyüyerek bir imparatorluğa dönen Osmanlı Devleti'nin ekonomik, siyasal ve sosyal yönden elde ettiği başarılarını mimariye yansıtamayacağı düşünülemezdi. Selçuklu Dönemi'nin mirası olan mimari kültüre ek olarak Osmanlı Devleti de özellikle Mimar Sinan Dönemi başta olmak üzere yepyeni ve döneme has önemli eserler meydana getirmiştir. Mimar Sinan yaptığı eserleri cıraklık, kalfalık ve ustalık dönemi şeklinde sınıflandırmış olsa da bir bütün olarak Mimar Sinan Dönemi İslam Sanatı'nın bütünü içinde ustalık niteliğindedir. Bu dönemdeki başarıda Mimar Sinan'ın kişiliğinin, yenilikçiliğinin ve sanat anlayışındaki güçlü yönlerinin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin sanata önem vermesinin ve bu konuda eğitim verip nitelikli eleman yetiştirerek sanatı ve sanatçıyı desteklemesinin etkisi olmuştur. Bu dönem mimarisi Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki topraklar dışında diğer kültürleri de etkilemiştir. Büyük eserler verilen Osmanlı Klasik Dönemi'nin oluşmasında çevre kültürlerle olan etkileşim de önemli rol oynamıştır. Örneğin İstanbul'un fethinden sonra İstanbul'daki o güne kadar yapılmış eserlerin ve eserlerde kullanılan malzemenin incelenmesi doğal olarak Osmanlı Mimarisi'ne önemli yenilikler katmıştır. Klasik Dönem Osmanlı Sanatı mimari açıdan güçlü ve yenilikçi, süsleme bakımından zengin bir dönemdir. Osmanlı Devleti'nin dünya devletleri içindeki siyasi ve ekonomik gücünün sanata yansımalarının sonuçlarını görmek mümkündür.

Mimar Sinan'ın İstanbul'daki camilerindeki minberlerin yapımı 1522-1588 yılları arasında kapsamaktadır. Bu minberler İstanbul'un Fatih, Beyoğlu, Eyüp, Üsküdar ve Beşiktaş ilçelerinde yer almaktadır. Mimar Sinan, Klasik Dönem Osmanlı Sanatı'nda mimariyi bir bütün olarak görüp, inşa ettiği yapılarda mimari ve süsleme anlayışında uyum ve dengeyi gözetmiştir. Mimar Sinan'ın İstanbul'daki cami minberlerinde önemli oranda başarıyla uyguladığı bu anlayış, dönemin gelişmişliğini kanıtlar niteliktedir.

Minberin cami mekânında konumlandırıldığı yer de mimari bütünlüğü etkileyen önemli bir unsur olmuştur. Cami kesitlerini incelediğimizde cami iç mekânında minberin özenle konumlandırıldığını görebiliriz. Mimar Sinan'ın camilerinde minberler, mihrabın batısına denk gelecek şekilde konumlanmıştır (bkz. çizim 10, 11). Ancak Kara Ahmed Paşa, Üsküdar Mihrimah Sultan ve Sinan Paşa Cami minberlerinin konumlandırılması sonucunda çeşitli sorunlar da ortaya çıkmıştır. İç mekândaki bölünmüşlüğü hafifletmek amacıyla düşünülmüş olan minber geçidinin Mimar Sinan ile birlikte kullanımı belirginleşmiştir. Böylece minberin yapıda oluşturduğu dikey yöndeki kırılma yumuşatılmıştır. Üsküdar Mihrimah Sultan Cami dışındaki Mimar Sinan minberlerinde bu yumuşamayı görmekteyiz. Üsküdar Mihrimah Sultan Cami minberinde ise kubbeyi taşıyan fil payelerden biri ile minber arasındaki mesafenin kısa olmasının yarattığı mekân bütünlüğü sorunu, Mimar Sinan'ın camilerin plan ve yapım aşaması tamamlandıktan sonra minberin mekân içindeki konumunu belirlediğini kanıtlar niteliktedir. Bu durum minberin boyutunu etkilememiştir. Üsküdar Mihrimah Sultan Cami minberinin konumu mekânda ciddi bir mimari problem ortaya çıkarmış; bu sorunu çözmek minberin boyutunu küçültmekle mümkün olabilecek iken, Mimar Sinan minberin boyutunu küçültmeyerek daha önceki cami uygulamalarında kullandığı minber yapısı oranını korumuştur. Ayrıca Üsküdar Mihrimah Sultan Cami minberinde geçit ögesine yer verilmemesi de kubbeyi taşıyan ayaklardan biri ile minber arasındaki mesafenin yarattığı mekân bölünmüşlüğü artırılmaktadır. Mimar Sinan'ın, yapıları icra ederken minberi yapının bütünü içinde en son değerlendirmesine rağmen yine de bu minberde geçit ögesine yer vermemiş olması düşündürücüdür. Bu sorunu minber geçidi uygulaması ile telafi etmesi mümkün iken yapıda geçit ögesine yer vermemiş olmasını öncelikle Mihrimah Sultan'ın kişisel estetik kaygıları nedeniyle minber gövdesindeki geçme şebekeli geometrik süslemeli oldukça zarif görüntüyü özellikle tercih etmiş

olduğunu düşündürmektedir. Bir diğer olasılık ise minber ustalarının uzun uğraşlarla yaptıkları 'L' biçimli şebeke dekorundaki zarif yorumlara Mimar Sinan'ın müdahale etmek istememesi olabilir (bkz. fotoğraf 1)

Mimar Sinan Dönemi minberlerinde başlıca kullanılan malzeme mermerdir. Bunun dışında taş, ahşap, demir, pirinç ve çini de kullanılmıştır. Bu dönemde malzemeler kullanım kolaylığı ve dayanıklılığı göz önünde bulundurularak tercih edilmiştir. Ekonomik güç, yapılarda kullanılacak malzeme tercihlerini doğrudan etkilemiştir. Mimar Sinan Dönemi minberlerinde külah ve kasnaklar ahşaptır. Mimar Sinan, İstanbul'daki minberlerinin yalnızca merdiven basamaklarında taş kullanmıştır. Erken Dönem Osmanlı mermer minberlerindeki sadelik, Osmanlı Devleti'nin ekonomik yeterlilikleriyle doğrudan alakalıdır. Ancak, Osmanlı Devleti'nin en kudretli olduğu yılları da kapsayan Mimar Sinan döneminde var olan ekonomik ferahlığın getirdiği imkânlar, yapı malzemesi olarak mermere yer verilmesini kolaylaştırmıştır. Bunun sonucunda da mermer hem yapı malzemesi olarak kullanılmış hem de mermerin yüzeyinde süslemeye yoğun bir şekilde yer verilmiştir.

Mimar Sinan'ın İstanbul'daki camilerinin minber kapıları İlk Dönem İslam Sanatı, Selçuklu, Beylikler Dönemi ve Erken Dönem Osmanlı minberlerinde çeşitli örneklerini gördüğümüz kapı kanatlarına yer verilmeden yaptırılmıştır. Mimar Sinan'ın İstanbul'daki minber kapı geçişlerinde birkaç farklı kemer düzeni kullanmış olduğunu da görmekteyiz. Kapı alınlığındaki dikdörtgen bölüm, Mimar Sinan minberlerinde kullanıldığı sürece daima kemer köşeliklerinin üstünde yer almıştır. Mimar Sinan minberlerinin kapı sövelerindeki gömme sütunceler kapının ön cephesine görsel zenginlik katmıştır. Mimar Sinan'ın minber kapı taçları yapısal uygulamalar açısından birkaç yapı dışında benzer özellikler gösterir. Edirnekapı Mihrimah Sultan Cami minber kapı tacı Sultan Nişangâhı olarak bilinen topuz biçimindeki başlığı ile dikkat çeker. Minber kapı arka yüzeyinde genel olarak sadelik hakimdir. Kapı desteği, minber kapısının arka yüzey söveleri ile basamak korkuluklarının kesiştiği kısımlara yerleştirilen üçgen şeklinde işlevsel bir öğedir. Üçgen şeklini oluşturan unsur basamak korkulukları ile kapı arka söveleri arasında oluşan bölümün biçiminden kaynaklanmaktadır. Ancak, yapıların kapı destekleri, yüzeylerindeki farklı dekoratif uygulamalarla birbirlerinden ayrılmaktadır. Mimar Sinan öncesi Erken Dönem Osmanlı Sanatı'nda İstanbul ve Anadolu'daki minberlere baktığımızda kapı desteğinin pek çok yapıda kullanılmadığını görebiliriz.

Mimar Sinan, camilerinin minber korkuluklarında belirli bir standart yaratmıştır. Basamak ve köşk korkuluklarındaki düzenlemelerde biçimsel olarak benzeyen özellikler, ayrıntılarda kısmen farklılaşmaktadır. Farklı uygulamalar en fazla süslemede dikkat çeker. Korkuluklarda hâkim dekoratif anlayış çokgen ve yıldız formlardır. Birbirleriyle ilişkili çokgen ve yıldız dekorlar oldukça uyumlu bir uygulamayla karşımıza çıkmaktadırlar. Korkuluklardaki geçme şebeke dekoru yan satıhta mimariyi yumuşatmakta ve minbere zarif bir görünüm kazandırmaktadır.

Mimar Sinan camilerinin minber yan aynalıkları, yapıların en dikkat çeken bölümleridir. Gövdeye hâkim olacak şekilde biçimlendirilmiş yan aynalıklar, merdiven boşluğunu aralarında saklar. Bu noktada yalnızca Piyale Paşa Cami minberi yan aynalığı gövdeye hâkim değildir. Bu yapı dışındaki yan aynalıklarının yüzeylerinde birkaç farklı uygulama görülmekle birlikte yapısal olarak üçgen şeklinde tasarımları ile öne çıkarlar. Mimar Sinan Dönemi'nde minber yan aynalıklarında en fazla görülen süsleme geçme şebekeli madalyondur. Yan aynalık bölümünün bulunduğu cephede yer alan aynalık altı açıklıklar minber kapısı ile geçit arasında, minberin alt sırasında yer almaktadır. Mimar Sinan bu bölümleri Üsküdar Mihrimah Sultan Cami minberi haricinde tüm yapılarda kullanmıştır. Sınıflandırmalardaki farklı sayıdaki aynalık altı açıklıklar minberin boyutu ile doğrudan ilgilidir. Minberin yüksekliği ve/veya eni arttıkça aynalık altı açıklık göz

sayıları da artmakta, aksi durumda azalmaktadır. Aynalık altı üçgen dekoru, minber yan aynalıklarının prototipi biçimindedir. Aynalık altı üçgen dekorun ortaya çıkışı aynalık altı açıklık formunun ortaya çıkışı ve gelişimi ile paralellik gösterir. Mimar Sinan İstanbul minberlerinde uyguladığı aynalık altı açıklık sayıları, yüzeylerinde kullandığı süslemeyle doğrudan ilgilidir. Üç gözlü aynalık altı açıklıkların yüzeylerinde süslemeye yer verildiği; dört gözlü aynalık altı açıklıklarda süslemeye hiç yer verilmediği görülür.

Minberin diğer bir ögesi olan geçit, minberin aynalık altı açıklık ile yan aynalık bölümünü mihrap yönünde sınırlayan profil ve minberi en geride çevreleyen profil arasında yer alan kemer açıklıklı bölümdür. Bu açıklıklar İslam Sanatı'nda yapılmış olan ilk minber örneklerinde görülmez. Temel olarak bu açıklıklar harim içindeki minberden kaynaklanan bölünmeyi ortadan kaldırmak amacıyla yapılan bölümlerdir. Minberin dikey olarak mihrap duvarına uzanması ve mihrabın hemen yanında yer alması ana mekânda dikey bir kırılmaya neden olmaktadır. Geçitler bu kırılmayı telafi etmek maksatlı ve işlevsel nitelikteki bölümlerdir. Minber geçitleri genellikle biçimsel olarak minber kapı açıklığının modeli şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Geçit kapı açıklığı dikdörtgen alınlık ve geçit üstü bölümlerin varlığı tamamen yan aynalık üçgeninin boyutuna bağlıdır. Yan aynalık üçgenleri yukarıya doğru yükseldikçe geçit alınlığı ve geçit üstü bölümlerinin birlikte kullanımı söz konusu olmuştur. Aksi durumda ya geçit alınlığına ya da geçit üstü bölüme yer verilmez veya bu bölümler, boyut olarak yan aynalığa bağlı oransal değişiklikler gösterir. Minber kapısındaki cephe vurgusu geçitte oldukça zayıflar. Mimar Sinan Dönemi geçit üstü formunun çok yönlü dekoratif özellikleri Erken Dönem Osmanlı Sanatı'ndaki uygulamaları yapısal olarak geride bırakır.

Mimar Sinan minberlerinde köşk, minber kapısı ve yan aynalık bölümleri gibi oldukça ön planda tutulmuştur. Hatta bazı örneklerde minberin en dikkat çeken bölümü olarak karşımıza çıkabilmektedir. Mimar Sinan minberlerinde köşk, dört sütun desteği üzerine düz tavan örtülüdür. Köşk bölümünün üstünde konumlandırılan külah, minberi en üstte tamamlayarak sonlandıran nihai kısımlardır. Mimar Sinan, minber külahlarında belirli bir standart yaratmıştır. Ahşap külahlar form ve biçimsel olarak piramidal bir görünümündedir. Ancak Mehmed Ağa ve Hadım İbrahim Paşa minberlerinde minberin konumlandırıldığı yerdeki taşıyıcı öğeler, külahın piramidal form uygulamasında yapısal problemlere neden olmuştur (bkz. fotoğraf 3)

Mimar Sinan'ın mimari ve süslemede karmaşaya tahammül etmediği, süsleme unsurları arasındaki dengenin korunmasını önemseydiği görülür. Dolayısıyla minberlerinde uyguladığı bitkisel ve geometrik form ve biçimlerde herhangi bir değişikliğe gitmemiştir. Sinan minberlerinde süsleme Selçuklu, Beylikler Dönemi ve Erken Osmanlı Dönemi geleneğinin form ve biçim olarak tekrarı niteliğindedir. Mimar Sinan, İstanbul minberlerinde geometrik ve bitkisel süslemenin çok nadir de olsa birlikte kullanıldığı kompozisyonlar da yaratmıştır. Üstelik süslemenin uygulandığı malzeme ile mermer ustalarının ortaya koymuş oldukları süsleme örnekleri oldukça zarif bir görünüm de sağlamıştır. Özellikle geçmeli şebekelerde uygulanan bu süsleme anlayışı çok dikkat çeker. Örneğin Erken Dönem Osmanlı minberi olan Ahi Elvan Camisi minber kapı kanat yüzeylerindeki çokgenlerin içleri bitkisel motiflerle süslüdür ancak Mimar Sinan bu süsleme anlayışını yapılarında ilk kez geçme şebekede uygulamıştır. Hatta minberlerin yan aynalıklarındaki geçme şebekeli sonsuzluk duygusuyla yıldız ve çokgenlerin kesişmesinden oluşturulan madalyonların mermer malzemede kullanılması Mimar Sinan'a özgü bir uygulamadır. Dolayısıyla mermer malzeme üzerine yapılan geçme şebekeli madalyonlar adeta Mimar Sinan'ın imzasıdır.

KAYNAKÇA

1. 1. A. H. BAYAT, "Birgi Ulu Camii Minberi", **Vakıflar Dergisi**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, sayı, XXII, Ankara 1991, s.133-150.
2. 2. A. KURAN, **İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara 1964.
3. 3. A. KURAN, "Mimar Sinan'ın Camileri", **Mimarbaşı Koca Sinan'ın Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, Vakıflar Genel Müdürlüğü, C.I, İstanbul 1988.
4. 4. A. KURAN, **Mimar Sinan**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
5. 5. A. KURAN, **Sinan The Grand Old Master of Ottoman Architecture**, İstanbul 1987.
6. 6. A. KURAN, "Zal Mahmud Paşa Camii Külliyesi", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi: Hümaniter Bilimler**, C.I, İstanbul 1973, s, 1-9.
7. 7. A. TURANİ, **Osmanlı Klasik Mimarisi ve Sinan**, Dünya Sanat Tarihi, 'Remzi Kitabevi, 16. Basım, İstanbul 2012.
8. 8. A. TURANİ, **Sanat Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1995.
9. 9. B. YAMAN, **Osmanlı Saray Sanatkârları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.
10. 10. C. E. ARSEVEN, **Türk Sanatı**, İstanbul, 1984.
11. 11. C. GURLİTT, **"Die Baukunts Konstantinopels"** Berlin 1912.
12. 12. D. KUBAN, **Türkiye Sanatı Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1981.
13. 13. D. KUBAN, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlar, İstanbul 2010.
14. 14. D. KUBAN, **Osmanlı Mimarisi**, Yem Yayın, İstanbul 2007.
15. 15. D. KUBAN, **Sinan'ın Sanatı ve Selimiye, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı**, İstanbul 1997.
16. 16. E. DİEZ, "Minber", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. 8, İstanbul 1960.
17. 17. E. DİEZ, **Türk Sanatı**, çev: Oktay Aslanapa, İstanbul 1946.
18. 18. E. DİEZ, **'Türk Sanatı'** İstanbul 1958.
19. 19. E. EGLİ, **Osmanlı Altın Çağının Mimarı Sinan**, çev: İbrahim ATAÇ, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2009.
20. 20. F. ÇAĞMAN, 'Mimar Sinan Döneminde Sarayın Ehl-i Hiref Teşkilatı', **Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı**, İstanbul 1988, s, 73-77.
21. 21. F. DEVELLİOĞLU, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2004.
22. 22. F. ULUENGİN; B. ULUENGİN; M. B. ULUENGİN, **Osmanlı Anıt Mimarisinde Klasik Yapı Detayları**, Yapı Endüstri merkezi yayınları, İstanbul 2001.
23. 23. G. APA, 'Erken Dönem Osmanlı Selatin Camii Minberleri', **İSTEM, İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Müsikisi Dergisi**, C.6, sayı,11, Konya 2008.
24. 24. G. APA, 'Osmanlı Dönemi Selatin Camii Minberleri', Selçuk Üniversitesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2007.
25. 25. G. CANTAY, **Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002.
26. 26. H. AKMAYDALI, **Mihraplı ve Minberli Namazgahlarımız**, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Sayı,23, Ankara 1994, s. 123-143.
27. 27. H. CRANE; E. AKIN, **Sinan's Autobiographies**, Boston 2006.
28. 28. H. H. AYVANSARAYİ, Düzenleyen, İhsan ERZİ, **Hadikatü'l Cevami (Camilerimiz Ansiklopedisi)**, Tercüman Yayınları, C.I., İstanbul 1987.
29. 29. H. İBN-İ, **Mukaddime**, çev, Halil KENDİR, Ankara 2004.
30. 30. H. KARAMAĞARALI, "Çorum Ulu Cami'ndeki Minber", **Sanat Tarihi Yıllığı**, Sanat Tarihi Enstitüsü, Sayı.1, Ankara 1965, s.120-142.

31. 31. H. KARAMAĞARALI, **Anadolu Beylikler Devri Minberleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1955.
32. 32. H. SEZGİN, **Türk ve İslam Ülkeleri Mimarisine Toplu Bakış**, Mimar Sinan Üniversitesi yayınları, İstanbul 1979.
33. 33. İ. H. UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Sarayında Ehl-i Hıref (Sanaatkârlar) Defterleri**, Belgeler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986.
34. 34. İ. ORMAN, "Edirnekapi Mihrimah Sultan Külliyesi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** Türkiye Diyanet Vakfı, C. 30, İstanbul 1997, s.40-41.
35. 35. İ. ORTAYLI, **Bir 'Mimar'ın Devri' 400. Anma Yılı Mimar Sinan Semineri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
36. 36. İ. ÖZKEÇECİ, "**Üsküdar Mihrimah Sultan Camii ve Külliye İçindeki Türbelerin Süsleme Programı Üzerine Bir Değerlendirme**", Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V,1-5 Kasım, Bildiriler, c. II., İstanbul 2007, s.99-120.
37. 37. K. ALTAN, **Koca Sinan ve Türk Mimarisi**, Mimarlık, sayı, 2, Ankara 1948, s. 23-25.
38. 38. M. ÇAYIRDAĞ, "Kayseri Ulu Camii Minberi", **Türk Etnografya Dergisi**, Türk Tarih Kurumu Dergisi, Sayı,15, Ankara 1976, s.55-64.
39. 39. M. HATTSTEİN; P. DELİÜS, **İslam Sanatı ve Mimarisi**, Berlin 2007.
40. 40. M. MERT, **Evliya Çelebi ile Adım Adım Pegai (Kasımpaşa)**, İstanbul 2008.
41. 41. M. N. HASKAN, **Eyüp Tarihi I**, Türk Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.
42. 42. M. SÖZEN, **Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan**, İstanbul 1975.
43. 43. M. SUDALI, **Hünkâr Mahfilleri**, İstanbul 1958.
44. 44. N. BOZKURT, 'Minber' **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.30, İstanbul 2005, s.101-103.
45. 45. N. ÇAM, "Gaziantep Camilerinde Minber Problemi ve Müteharrik Minberler", **Belleten**, Türk Tarih Kurumu, LII (52) sayı,205, Ankara 1989, s. 1683-1694.
46. 46. O. ASLANAPA, **Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999.
47. 47. O. ASLANAPA, "Mescid", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. VIII., Devlet Kitapları, İstanbul 1979, s.336.
48. 48. O. ASLANAPA, **Mimar Sinan**, Kültür Bakanlığı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.
49. 49. O. ASLANAPA, **Türk Sanatı**, Remzi kitabevi, İstanbul 1999.
50. 50. O. ASLANAPA, E. DIEZ, "Minber", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.7, Ankara, Maarif Basımevi, 1962, s. 335-339.
51. 51. P. KARAHASAN, "İstanbul Sultan Selim Camii hakkında", **Sanat Tarihi Yıllığı**, Sanat Tarihi Enstitüsü, sayı.1, İstanbul 1965, s. 183-187.
52. 52. R. GÜNAY, **Mimar Sinan**, yapı yayın, İstanbul 2005.
53. 53. R. M. MERİÇ, **Mimar Sinan Hayatı ve Eseri, I-II Mimar'ın Hayatına ve Eserlerine Dair Metinler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965.
54. 54. S. BAYRAKAL, **Erken Dönem Osmanlı Camilerinde Minber**, gökkubbe yayınları, İstanbul 2008.
55. 55. S. M. ÇELEBİ, **Yapılar Kitabı Tezkiretü'l -Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)**, Hz. Hayati Develi, İstanbul 2003.
56. 56. S. M. ÇELEBİ, **Tezkiretü'l Bünyan**, I. Baskı İkdam Matbaası, Dersaadet H. 1310, Hz. Sadık Erdem, İstanbul 1988.
57. 57. S. N. M. ÇELEBİ, **Tezkiretü'l Bünyan**, Süleymaniye Kütüphanesi, Bölüm: Hacı Mahmud Efendi, Sınıflama 720, Demirbaş No: 04628-002.
58. 58. S. N. M. ÇELEBİ, **Tezkiretü'l Ebniye**, Topkapı Saray Kütüphanesi, Defter Numarası 1461-3.
59. 59. S. N. M. ÇELEBİ, **Tuhfetü'l Mimarın**, Topkapı Saray Kütüphanesi, Defter Numarası, 1461-4.

60. 60. S. DOĞAN, “Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 33, İstanbul 1997, s.158-160.
61. 61. S. EYİCE, “Azebkapı Sokullu Cami”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul 1997, s. 309-310.
62. 62. S. EYİCE, “Mescid”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 8, İstanbul 1997.
63. 63. S. GENİM, Sinan, **Sanat Tarihi Yıllığı**, Sanat Tarihi Enstitüsü, c.6, İstanbul 1977.
64. 64. S. K. YETKİN, **İslam Sanatı Tarihi**, Güven Basımevi, Ankara 1954.
65. 65. S. MÜLAYİM, **‘Sinan Estetiği’ Ağırnaslı Sinan**, Ağırnas Belediyesi Yayınları, Kayseri 2005.
66. 66. S. MÜLAYİM, **İslam Sanatı**, İstanbul 2010.
67. 67. S. MÜLAYİM, **Sinan bin Abdülmennan**, İSAM yayınları, İstanbul 2010.
68. 68. S. SAATÇI, **Bir Osmanlı Mucizesi Mimar Sinan, (Mimar Sinan'ın Hatıraları)**, Ötüken yayınları, İstanbul 2005.
69. 69. Ş. YETKİN, “Mimar Sinan'ın Eserlerinde Çini Süsleme”, **Mimar Başı Koca Sinan'ın Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, İstanbul 1988, s. 479-500.
70. 70. T. CANSEVER, **Mimar Sinan**, Albaraka Türk Yayınları, İstanbul 2005.
71. 71. T. ÖZ, **İstanbul Camileri**, C.I-II, Ankara 1987.
72. 72. Y. Y. DEMİRCANLI, **İstanbul Mimarisi için Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Vakıflar Genel müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1989.
73. 73. Y. CAN, “Minberin Camii Mimarisine Katılımı”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. 8, Sayı,3, İstanbul 2008, s.9-30.
74. 74. Z. H. KURTBİL, “Minber”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.30, İstanbul 2005, s.103-106.
75. 75. Z. SÖNMEZ, **Mimar Sinan ile İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler**, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1988.

TOPLUMSAL SORUN BAĞLAMINDA ŞİDDET OLGUSU

Zehra SEVİM¹

¹ Öğr. Gör. Dr. Zehra SEVİM, Siirt Üniversitesi, Eruh MYO, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü.

Giriş

Tarihi insanlık kadar eski olan şiddet olgusu, günümüz toplum yapısında toplumsal bir sorun olarak nitelendirilmektedir. Şiddet toplumun büyük çoğunluğunda görüldüğü için toplumsal, tüm toplumlarda görüldüğü için evrensel bir olgu olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda toplumsal ve evrensel bir olgu olarak şiddetin, toplumsal düzenin sağlanması amacıyla ortaya çıkmadan engellenmesi, eğer ortaya çıkmış ise etkilerinin en aza indirilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple toplumsal rehabilitasyonun sağlanması amacıyla sosyal politikaların önemli bir kısmının şiddetle ilişkili olması beklenmektedir. Çünkü şiddet temelde bir insan hakkı ihhalidir. Bu itibarla denilebilir ki şiddet gören her bireyin insanca yaşama onuru zedelenmektedir.

Toplumsal yapıda şiddet; gerek özel alanda (aile içinde), gerekse kamusal alanda (aile dışında) hissedilir derecede ön plandadır. Medyada hemen hergün en az bir şiddet vakasıyla karşılaşmaktadır. Şiddet olgusunun mekândan bağımsız olması gerçeği, şiddetin her ortamda karşılaşılabilecek/yaşanabilecek bireysel, ailesel ve toplumsal refahı tehlike altına atan önemli bir toplumsal sorun olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bu itibarla şiddet evde, okulda, iş yerinde, sokakta, toplu taşıma araçlarında kısacası gündelik pratiklerin her alanında iç içe olabileceğimiz bir durumdur. Şiddetin toplumsal bir sorun olarak görülmesinin diğer bir nedeni bireyleri fiziksel, ekonomik, ruhsal ve psikolojik açılardan mutsuz etmesi gerçeğidir (Page ve İnce, 2008). Dayak atma, cinayet, tecavüz, soygun, aşağılama, hakaret etme, dolandırıcılık vb. şekillerde görünümüleri olan şiddetin, görünmeyen yüzünün birey üzerinde etkilerinin daha derin olduğu sıklıkla ifade edilmektedir. Bu bağlamda denilebilir ki şiddet fiziksel temasın ötesindedir.

Toplumsal yapı içinde şiddet ile daha çok karşı karşıya kalan grup toplumun dezavantajlı olarak nitelendiği gruplar olarak belirtilmektedir. Bunlar cinsiyet temelli değerlendirildiğinde erkeğe nazaran kadın, yaş temelli değerlendirildiğinde gence nazaran yaşlı, yetişkine nazaran çocuk olarak ifade edilebilir. Bu kapsamda sosyolojik olarak gücü elinde bulunduranın hâkimiyet çabası şiddetle sonuçlanabilmektedir. Şiddetin her toplumda ve her kültürde görülüyor olması coğrafi açıdan sınır tanımadığının bir işareti olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda olgu, çözüm bulunması gereken en önemli toplumsal sorunların başında gelmektedir. Diğer bir deyişle günümüz dünyasında şiddet üzerine düşünmek ve yazmak artık bir ihtiyaçtır (Dursun, 2011:2). Bu ihtiyaçtan hareketle şiddet kavramını tanımlamak, şiddetin türleri, nedenleri ve etkileri üzerinde tartışarak çözüm önerileri sunmak, toplumsal düzeninin sağlanması amacına hizmet etmesi bağlamında önemli görülmektedir.

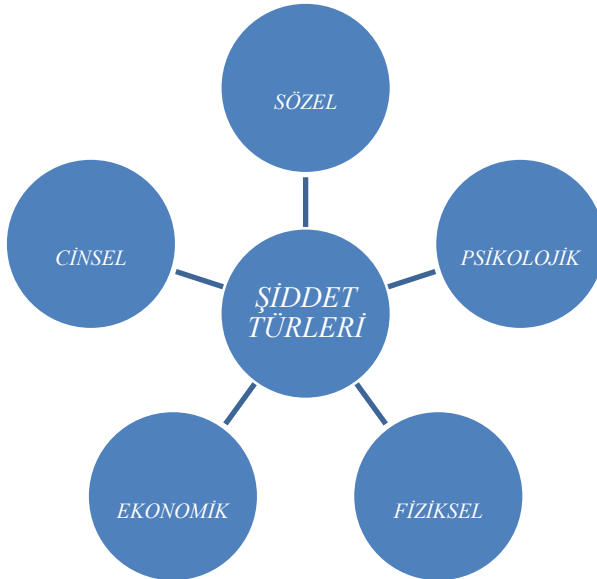
1. Şiddet Kavramı Üzerine

Şiddet olgusunun tüm zamanlar için güncel bir toplumsal olarak ifade edilmesinin nedeni, temelde bir hak ihlali olması, yaygın olarak olarak görülmesi ve bireyi çok boyutlu açılardan olumsuz olarak etkilemesi durumudur. Bu nedenle 21. yüzyılda bilimsel çalışmalar hala şiddeti azaltma ve önleme konularıyla ilgilenmektedir. Gelişmişlik düzeyi her ne olursa olsun her ülke ve toplumda karşılaşılan şiddet, güçlünün güçsüz üzerinde tahakküm uygulamak istemesiyle başlamaktadır. Kavramın etimolojik kökenine bakmak gerekirse kelimenin Arapça' dan dilimize geçtiği belirtilmektedir. Osmanlı-Türkçe Sözlüğü' nde (2017) kelime "Peklik", "sertlik", "sıklık" anlamlarına gelmektedir. İngilizce ve Almanca' daki farklılıklarına bakılacak olunursa İngilizce "violence" sözcüğü, Latince "violentus" ve "violare" kelimelerinden türemiştir. "Violentus" bir şeyin yapılma şeklini vurgularken, "violare" yapılan eylemi vurgulamaktadır (Wade, 1971). Bu itibarla denilebilir ki şiddet içerisinde kuvvet ve ihlal etmeyi barındırmaktadır (Betz, 1977). Genel çerçevede şiddet, Dünya Sağlık Örgütü/WHO (2002) tarafından, "fiziksel güç veya iktidarın kasıtlı bir tehdit veya gerçeklik biçiminde bir başkasına uygulanması sonucunda maruz kalan kişide

yaralanma, ölüm ve psikolojik zarara yol açması ya da açma olasılığı bulunması" durumu olarak tanımlanmaktadır. BM Bildirisi' ne (2003) göre ise şiddet; "fiziksel, cinsel, psikolojik herhangi bir zarar ve üzüntü sonucunu doğuran veya bu sonucu doğurmaya yönelik, özel yaşamda ve kamu yaşamında gerçekleşebilen her türlü davranış, tehdit, baskı veya özgürlüğün keyfi biçimde engellenmesi" olarak ifade edilmektedir. Öte yandan şiddet bireylerin yaralanmasına, sindirilmesine, öfkelenmesine veya duygusal baskı altına alınmasına yol açan davranış veya yaklaşım olarak belirtilmektedir (Arın, 1996; Öztunalı-Kayır, 1998). Denilebilir ki en öz ifadeyle şiddet, başkasına fiziksel veya ruhsal açıdan zarar vermek şeklinde ifade edilmektedir (Coşkun ve Öztürk, 2010). Bu kapsamda şiddet olgusuna bireylerin olduğu her ortamda rastlamak mümkündür. Şiddetin görünür hali daha çok "kadına" yönelik şiddet olarak değerlendirilse de aile içi şiddet, çocuğa yönelik şiddet, yaşlıya yönelik şiddet, engelliye yönelik şiddet, akranlar ve kardeşler arası şiddet, flörtler arası şiddet, azınlığa yönelik şiddet şeklinde çeşitli şekillerde yaşanabilmektedir. Bu itibarla ifade edilmesi gereken esas mesele; şiddetin hangi toplumda/kültürde/ülkede yaşanırsa yaşansın toplumsal ve bireysel perspektifte olumsuz sonuçlar doğurduğu meselesidir.

2. Şiddetin Türleri Üzerine

Şiddet olgusunun toplumsal bir sorun olarak nitelendirilmesi, toplumun her kesiminde değişik yoğunluklarda kendini göstermesiyle ilişkilidir. Bu sebeple şiddetin farklı türlerde toplumsal yapının inşa sürecine olumsuz şekillerde yansıdığı bilinmektedir. Şiddetin yalnızca fiziksel yani görünen kısmıyla ilgilenmek olguyu tanımlamada yetersiz/eksik kalmaktadır. Şiddetin görünen ve görünmeyen kısımlarıyla birlikte düşünülmesi ve olguya bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşılması gerekmektedir. Bu sebeple toplumsal yapıya türlü şekillerde yansıyan şiddetin türleri temelde 5 kategoride toplanmaktadır.

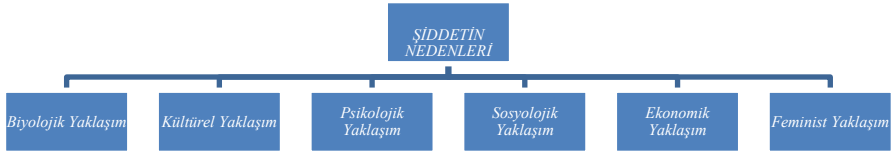
Şekil 1: Şiddet Türleri

- Sözel şiddet; bağırarak, hakaret etmek, kötü söz söylemek, küçük düşürmek, rencide etmek, onur kırmak, tehdit etmek, alay etmek gibi fiilleri içeren bir şiddet türü olarak belirtilmektedir (Altınay ve Arat, 2007; Sümer, 1997). Bu bağlamda bireyi küçük düşüren, aşağılayan veya bireyin itibar ve değerine saygı duyulmadığını gösteren sözlü ifadeleri kapsamaktadır (ILO/ICN/WHO/PSI, 2003). Bu itibarla denilebilir ki sözlerle bireyler üzerine baskı kurmak ya da tehdit etmek sözel şiddet kapsamına girmektedir.
- Psikolojik şiddet; duygusal gereksinimlerin karşılanmaması, eksik gösterilmesi ya da karşıdaki bireyin öfke, kızgınlık gibi duygularını boşaltmak amacıyla kullanmasıdır. Bu sebeple her bireyin ihtiyacı olan sevgi, şefkat, ilgi, onay, destek gibi duygu ve duygusal ihtiyaçların göz ardı edilmesi, küçümsemesi psikolojik şiddete ilişkin davranışlar olarak belirtilmektedir (Coker vd., 2000). Denilebilir ki duyguların kişiler üzerinde kontrol unsuru oluşturması psikolojik şiddet kapsamında görülmektedir.
- Fiziksel şiddet; itmek, sarsmak, yumruklamak, tokat atmak, bireyi herhangi bir araç ya da silah ile yaralamak gibi eylemleri kapsamaktadır (Dolunay ve Yıldız, 2013:9, Gökaya, 2009). Bu itibarla denilebilir ki bu şiddet türünde fiziksel güç, tehdit ve/ya otorite sağlama şeklinde kullanılan bir baskı aracıdır.
- Ekonomik şiddet; mali kaynakların güç unsuru olarak kullanılması şeklinde ifade edilmektedir. Bu şiddet türü toplumsal cinsiyet temelli bakıldığında (ataerkil toplum yapısı) daha çok kadına uygulandığı görülmektedir. Çünkü kadın ya ekonomik olarak erkeğe bağımlıdır ya da kariyer/meslek açısından erkekten üstündür. Bu sebeple para kadının yaşamını belli toplumsal gerçeklikler üzerinden etkilemektedir. Çalışmayan bir kadına uygulanan ekonomik şiddet; kadının bir işte çalışmasını engellemek, kadına günlük ihtiyacından daha az para vermek ya da hiç vermemek, kadının tüketim alışkanlıklarına müdahale etmek gibi şekillerde görülürken, çalışan kadına uygulanan ekonomik şiddet; parasını elinden almak, tüm maddi sorumlulukları kadına yüklemek, kadının harcama kararlarına müdahalede bulunmak şeklinde ön plana çıkmaktadır (İçli, 1994:13). Denilebilir ki ekonomik şiddet, paranın bir güç olarak görüldüğü/gösterildiği bir olgu olarak ifade edilmektedir.
- Cinsel şiddet; bireyi kendi isteği ya da rızası olmaksızın cinsel ilişkiye zorlamak, kişiye cinsel bir obje gibi davranmak olarak ifade edilmektedir (Dolunay ve Yıldız, 2013:11-12). Ayrıca aşırı kıskançlık ve şüphecilik de cinsel şiddeti içeren davranışlar olarak sayılmaktadır (Watts ve Zimmerman, 2002). Bu sebeple cinselliğin korku ve baskı aracı olarak kullanılması cinsel şiddet olarak ifade edilmektedir.

Yukarıda ifade edilen beş şiddet türü kimi zaman ayrı ayrı, kimi zaman aynı anda görülebilmektedir. Yani birey hem fiziksel, hem de sözel şiddete maruz kalabilmektedir. Kuşkusuz bu durumda şiddetin yükü daha fazla artmaktadır.

3. Şiddetin Nedenleri Üzerine

Toplumsal yapı içinde türlü şekillerle kendini gösteren şiddet olgusunun nedenlerini ifade etmek aslında bir açıdan şiddeti azaltma ve/ya önleme politikalarına hizmet etmektedir. Bu itibarla denilebilir ki, bir sorunun çözümü o durumun nedenlerini iyi bilmekle yakından ilişkilidir. Şiddet sosyal, psikolojik, biyolojik, ekonomik unsurlarla şekilleniyorsa bu maksatla şiddetin nedenlerini de ayrı ayrı açıklamak önemli görülmektedir. Şiddetin nedenleri üzerine yapılan araştırmalar temelde 6 başlık altında toplanmaktadır.

Şekil 2: Şiddetin Nedenlerini Açıklayan Yaklaşımlar

- Şiddeti biyolojik yaklaşımla açıklayanlar daha çok şiddeti/saldırganlığı iç güdüye bağlamaktadır. Bu açıdan şiddetin nedenleri; soyaçekim, hormonal dengeler, adrenalin, erkeklik, madde bağımlılığı gibi durumlarla ilişkilendirilmektedir (Gümüş, 2016).
- Şiddeti kültürel yaklaşımla açıklayanlar ise daha çok ataerkil toplum yapısıyla ilişki kurmaktadır. Erkek egemen toplumlar kadını boyun eğen bir varlık olarak görmekte, tüm karar mekanizmalarının/hakimiyetin erkek egemenliğinde olduğunu düşünmektedir. Kadın ataerkil toplum yapısında erkeğe nazaran ikincil plandadır. Bu sebeple “erkeklik”, “güç” kavramıyla eşdeğer görülmektedir. Nitekim bu durumun kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla erkek gücü meşru bir güç haline gelmektedir. Güçlü olan erkek, güçsüz olanlar üzerinde şiddet uygulama hakkı (!) na sahip olabilmektedir (Demir, 2000).
- Şiddeti psikolojik bakış açısıyla değerlendirenler şiddet uygulayan bireylerin psikolojik olarak rahatsızlık yaşayan bireyler olduğu gerçeği üzerinde durmaktadır. Ruhsal bozukluğu olan veya bir şekilde dengesi bozulan bireyler şiddetin faili olarak görülürken, şiddet mağdurları ise savunmasız kalan bireyler olarak değerlendirilmektedir (Gelles, 1993).
- Şiddeti sosyolojik açıdan ifade edenler; toplumsal yapıdaki beklentinin daha çok erkeğin saldırganlığı üzerine odaklanmasıyla ilişkilendirmektedir. Öte yandan şiddetin sosyalleşme süreci içinde öğrenilen bir olgu olduğu gerçeği hatırlatılmaktadır. Bu maksatla şiddet gören çocukların % 30’ u yetişkinliğinde şiddet içerikli davranışlar sergilerken, uğramayanlar da bu oran % 2-4’ tür (Gelles, 1993).
- Şiddeti ekonomik temelli olarak açıklayan yaklaşımlar maddi gelir düzeyinin bireylerin yaşam standartı ve şekli üzerinde etkili olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple kıt kaynaklar ve elverişsiz geçim koşullarının, kaygı ve stresi tetiklediği ve dolayısıyla şiddete eğilimi daha çok artırdığı belirtilmektedir (Gelles, 1993).
- Şiddeti feminist bakış açısına göre açıklayanlar ise şiddete daha çok kadının maruz kaldığını ve bu durumun ataerkil toplum yapısından kaynaklandığını belirtmektedir. Kadının erkeğe bağımlı kılındığı toplumlarda kadının şiddet olaylarıyla karşılaşma ihtimalinin daha yüksek olduğu ifade edilmektedir. Öte

yandan kadının erkeğe hizmet etmesi ve ve erkeğin kararlarda söz sahibi olması şiddetin daha doğal görünmesine sebebiyet vermektedir (İlkaracan, 1996).

Yukarıda şiddetin neden ortaya çıktığını çeşitli yönleriyle açıklayan yaklaşımlar ifade edilmiştir. Bu sebeple şiddetin kaynağının çok boyutlu olarak düşünülmesi gerekmektedir.

4. Şiddetin Etkileri Üzerine

Şiddetin kaynağının çok boyutlu olması, etkilerinin de çeşitlenmesine sebebiyet vermektedir. Bu nedenle şiddetin etkilerinin de çok boyutlu olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Şiddetin bireye, aileye ve topluma etkileri kaçınılmazdır. Cinsiyet temelli ele alınırsa erkeğe göre kadın, yaş temelli ele alınırsa çocuk ve yaşlılar şiddete daha çok maruz kalan bireyler olarak görülmektedir. İster kadın, ister çocuk, ister engelli ya da yaşlı olsun sonuç olarak söylenecek en net ifade şiddetin mikro ölçekte bireye, mezo ölçekte aileye, makro ölçekte ise topluma yönelik olumsuz etkilerinin kaçınılmaz olduğudur. Bu etkiler kısa süreli olduğu gibi uzun süreli de olabilmektedir (UNICEF, 2006). Şiddetin etkileri muhakkak ki gösterilen şiddet türüne bağlı olarak değişmektedir. Ancak her ne sebeple olursa olsun şiddet yıkıcı etkilerde bulunmaktadır. İster evde, ister ev dışında gerçekleşsin Dünya Sağlık Örgütü'ne göre şiddet gören bireylerde bazı psikolojik, sosyolojik, fiziksel ve davranışsal sorunların gelişmesi olasıdır (WHO, 2014).

- Sözel şiddetin etkileri; bireyde özgüven eksikliği, tedirginlik, sinirlilik, korku, depresyon, içe kapanma gibi birçok ruhsal problemle kendini gösterebilmektedir (Phillips 2012). Bu bağlamda bireyde güvensizlik, isteksizlik, umutsuzluk gibi ruhi dengesizlik halleri görülebilmektedir. Bu durumun çocuklukta yaşanmış olması sağlıklı bir yetişkin olmasını olumsuz yönde etkilerken, yetişkinlikte yaşanmış olması sağlıklı bir ebeveyn olmasının önüne geçebilmektedir.
- Psikolojik şiddetin etkileri; çocukluk döneminde yaşanmışsa bireyde duraklama, engelleme, gerileme oluşturan davranış kalıpları şeklinde ifade edilmektedir. Çocuğun olumlu yönde gelişimine ket vuran ve fiziksel şiddeti içermeyen davranışlar da psikolojik/duygusal şiddet kapsamında değerlendirilmektedir. Burada unutulmaması gereken önemli bir durumda, psikolojik şiddetin etkilerinin, fiziksel şiddetin etkilerinden daha geç rehabilite olmasıdır (Phillips, 2012).
- Fiziksel şiddetin etkileri; çürükler, yanıklar ve kırıklar şeklinde gözle görülebilen şekildedir. Fiziksel şiddete uğrayan bireylerde sosyal uyum/davranış problemleri görülebilmektedir. Mağdurlar genelde içine kapanık, sessiz, uysal, bazen utangaç ve korkmuş bir izlenim bırakabilirler (Sokullu, 2003).
- Ekonomik şiddet ise bireyin yoksullaşmasına neden olmakta; bireyin eğitim, beslenme, sağlık ve yaşam hakkını engellemektedir. Bireyin sosyalleşmesine ve şiddetten kurtulmasına engel olmakta ve bireyi bağımlı hale getirmektedir. Ayrıca bireyde sinirlilik, gerginlik, depresyon ve stres yaratabilmektedir (Başbakanlık Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü, 2009).
- Cinsel şiddetin etkileri değerlendirildiğinde ise, planlanmamış gebelik, cinsel yolla bulaşan enfeksiyonların görülebilmesi şeklinde ifade edilirken, durumun psikolojik ve sosyolojik boyutunun da görmezden gelinmemesi gerekmektedir (Polat, 2015). Birey fiziksel, ekonomik, cinsel açılardan şiddet görmüş olsa bile bu durum psikolojik etkileri beraberinde getirmektedir. Belirtilmelidir ki şiddetin psikolojik ya da duygusal olarak yaptığı etkiler, fiziksel zararlardan çok daha ağırdır. Bu sebeple şiddetin duygusal/psikolojik etkilerinin, fiziksel

etkilerden daha yaralayıcı olduğu belirtilmelidir. Şiddet ölümcül sonuçlara da sebebiyet verebilmektedir. Bu durum şiddetin nedeni ve yoğunluğuyla doğru orantılıdır.

Şiddet en yoğun olarak aile içinde yaşanmaktadır. Bu durumda aile içinde şiddeti uygulayan sosyal ve fiziksel gücü sebebiyle genellikle erkek/babadır. Bu sebeple mağdurların genellikle kadın/anne ve çocuk olduğu dile getirilmektedir. Aile içinde babanın anneye uyguladığı şiddeti önlemek için araya giren çocuklar da şiddete maruz kalabilmektedir. Öte yandan şiddet ortamında büyüyen çocuk ileride kendisi de bir şiddet uygulayıcısı olarak ön plana çıkabilmektedir. Çünkü çocuk büyüdüğü aile ortamını ve anne-babasını model alan sosyal bir bireydir. Şiddet öğrenilen bir davranıştır. Bu sebeple şiddetin etkileri konusunda dile getirilmesi gereken diğer önemli bir husus şiddet ortamında büyüyen çocuğun ileride şiddet uygulayıcısı olabileceği ihtimalidir. “Çocuk yaşadığını yansıtır” sözü tam da bu noktada hatırlatılmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Şiddet birey temelli olarak görülse bile, toplumsal yapının ürettiği bir sorun olarak da değerlendirilmelidir. Bu nedenle şiddete yönelik çözümler konusunda toplumsal yapıyı oluşturan tüm kurumların kolektif biçimde işlev görmesi gerekmektedir. Toplumsal yapının en temel kurumu aile olduğu gerçeği düşünüldüğünde, ailenin ve sosyalleşme sürecinin şiddet konusunda etkin bir araç olarak kullanımı sağlanmalıdır. Bunun yanı sıra sağlık kurumu, eğitim kurumu, hukuk kurumu, din kurumu vb. kurumların ortaklaşa hareket etmesi gerekmektedir. Bireylerin sosyal, ekonomik ve psikolojik refahı bu sayede güçlendirilebilir. Bu bağlamda şiddete yönelik gerekli yasal düzenlemeler yapılmalı, caydırıcı bir takım önlemler alınmalıdır. Ayrıca önemle belirtmek gerekir ki, yapılan düzenlemelerin uygulanabilirliği sağlanmalıdır. Çünkü yalnızca kağıt üzerinde alınan önlemlerin hiç bir bağlayıcılığı yoktur.

Şiddetin bireysel ve toplumsal refahı olumsuz yönde etkisi altına aldığı aşikardır. Bu sebeple bireysel ve toplumsal rehabilitasyonun sağlanması amacıyla şiddetin ortaya çıkmasını engelleyecek “şiddet öncesi çözüm”, şiddet gerçekleşirken “şiddet sırasında çözüm” ve şiddet ortaya çıktıktan sonra “şiddet sonrası çözüm” kapsamında şiddeti ortadan kaldırmak/en aza indirmek için önlemler alınmalıdır. Bu bağlamda *şiddet öncesi çözüm* önerileri, bireylere şiddet hakkında bilgilendirici eğitimler/seminerler verilmesi şeklinde düşünülebilir. Bilinmelidir ki eğitim tüm davranışlara şekil veren önemli bir toplumsal süreçtir. Bu sebeple bireysel ve toplumsal düzeyde eşitlikçi ve insan onuruna saygılı bir iletişim dili kazandırılmalıdır. Bu bağlamda şiddetin ortaya çıkmasını engelleyecek önleyici tedbirlerin önemi büyüktür. Şiddet görenlere yönelik programların düzenlenmesi/ sürdürülmesi/ yaygınlaştırılması *şiddet sırasında çözüm* önerisi bağlamında değerlendirilirken, şiddeti uygulayanlara yönelik verilen cezalar ya da şiddete maruz kalanların rehabilitasyonu *şiddet sonrası çözüm* önerileri bağlamında değerlendirilebilir (Page ve İnce, 2008).

Şiddetin çok boyulu olması gerçeği şiddeti ortadan kaldırmaya ya da azaltmaya yönelik adımların da çok boyutlu olmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda eğitimin davranışlara yön verdiği gerçeği düşünülürse bilinçli eğitim programlarının şiddete yönelik eğilimleri azaltacağı bilinmelidir. Ayrıca medyanın güçlü bir iletişim ağı olduğu düşünülürse yazılı ve görsel medyanın şiddeti azaltmada önemli bir güç olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda medyada şiddet meşrulaştırılmamalı, meşrulaştıran programlara gerekli caydırıcı cezalar verilmelidir. Devlet; sosyal ve hukuk devleti olma özelliğinden kaynaklanan sağlık, sosyal güvenlik gibi hakları mağdurların etkin kullanımına sunmalı, onları yaşama ve kişilik haklarına yönelik saldırılara karşı korumalı, kendi haklarını arayabilmelerini sağlayacak mekanizmaları kurmalı ve bu

mekanizmaları işlevsel hale getirmelidir (Yıldırım, 1998:98). Özetle mağdura yönelik koruma, tedavi ve rehabilite hizmetlerinin etkili biçimde sunulması ve gerektiği ölçüde sürekliliğin sağlanması büyük önem arz etmektedir. Denilebilir ki şiddeti ortadan kaldırmaya ya da azaltmaya yönelik çabaların bireysel ve toplumsal düzeyde farkındalık oluşturması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

1. *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*. (2017). Bilgi Yayınları. 9. Basım. Ankara.
2. Altınay, A. G. Arat, Y. (2009), "Violence against women in Turkey. A nationwide Survey". Punto Yayınları. İstanbul.
3. Arın, M. C. (1996). Kadına Yönelik Şiddet. *Cogito*, 6, 305- 312.
4. Başbakanlık Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü (2009). *Aile İçi Şiddetle Mücadele El Kitabı*. Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Projesi.
5. Betz, J. (1997). "Violence: Garver's Definition and a Deweyan Correction", *Ethics*, Vol 87. No:4, ss. 339-351.
6. Birleşmiş Milletler (UN). (2003). "Kadına Karşı Aile İçi Şiddetin Ortadan Kaldırılması", 22 Aralık 2003 tarihli ve 58/147 sayılı kararı, New York, USA.
7. Coker AL, Smith PH, McKeown RE, King MJ. (2000). Frequency And Correlates Of İntimate Partner Violence By Type: Physical, Sexual And Psychological Battering. *Amj Public Health*.
8. Coşkun, S., Öztürk, A.T. (2010). Bakırköy Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi Hemşirelerinde Şiddete Maruz Kalma Durumlarının İncelenmesi. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 3, 16-23.
9. Demir, Ü. (2000). Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet, *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 3(1), ss.57-61
10. Dolunay, Ş. Yıldız, S. (2013). *Kadına Yönelik Şiddet Algısı*, Mutlu Çocuklar Derneği Yayınları, Ankara,
11. Dursun, Y. (2011), Şiddetin İzini Sürmek: Şiddet Nedir?, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz, Sayı: 12, S. 1-18 ISSN 1306-9535
12. Gelles, R. J. (1993). Contraints Against Family Violence, Sage Publications. Vol: 36. No:5
13. Gökkaya, V. B. (2009). Türkiye'de Şiddetin Kadın Sağlığına Etkileri. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(2),167-179.
14. İçli, T. G. (1994), "Aile İçi Şiddet: Ankara-İstanbul-İzmir Örneği", Hacettepe Üniv. Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:11, Sayı:1-2; 7 -20.
15. İlkaracan, P., (1996), *Sıcak Yuva Masalı*, Kadının İnsan Hakları Projesi. Metis Kadın Yayınları. İstanbul.
16. Öztunalı-Kayır, G. (1998). Kadına Yönelik Şiddetin Araştırılması Sorunları. *Geleceğim Elimde, Mor Çatı Kadın Sığınma Vakfı*. S: 17-32. Mor Çatı Yayınları. İstanbul.
17. Page, A. Z. İnce, M. (2008). Aile İçi Şiddet Konusunda Bir Derleme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 11(22), 81-94
18. Phillips, D. (2012). Troubled Children: Violence And Illicit Sexual Behaviour İn Trinidad Schools, *Caribbean Dialogue*, 13:37-66.
19. Polat, O. (2015). *Şiddet*. Seçkin Yayınları, Ankara.
20. Sokullu, F. (2003). Kriminoloji ve Viktimoloji Bağlamında Aile İçi Şiddete Genel Bir Bakış. *Türkiye'de Aile İçi Şiddet* (Ed: F.S. Akıncı, K. İçel, Y. Ünver). S:79-82. Beta Basım Yayım. İstanbul.
21. Sümer, N. (1997). *Kültür, Yasa ve Aile İçi Şiddet*. 20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları. Yayın No: 285. Ankara.
22. UNICEF (2006) Behind The Closed Doors: The Impact of Domestic Violence on Children. New York, UNICEF
23. Wade, F. C. (1971). "On violence", *The Journal of Philosophy*, vol 68, No:12, 369-377.
24. Watts C, Zimmerman C. (2002). Violence Against Women: Global Scope And Magnitude. *Lancet*.
25. Yıldırım, A. (1998). *Sıradan Şiddet: Kadına Ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Toplumsal Kaynakları*. Boyut Matbaacılık. İstanbul.

İNTERNET KAYNAKLARI

26. Gümüş, A. (2016), Şiddetin Nedenleri, Erişim Tarihi: 20.03.2019.
<http://egitimsen.org.tr/wp-content/uploads/2016/11/%C5%9Eiddetin-Nedenleri.pdf>
27. ILO. ICN. WHO. PSI. (2003). Joint Programme On Workplace Violence In The Health Sector, Work Place Violence In The Health Sector Country Casestudies Research Instruments Survey Questionnaire. Geneva. Erişim Tarihi: 01.12.2018.
http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/interpersonal/en/WVquestionnaire.pdf
28. World Health Organization (2002) World Report on Violence and Health. Geneva. Erişim Tarihi: 02.02.2019.
29. http://www5.who.int/violence_injury_prevention/download.cfm?id=0000000582
30. WHO (2014). Child Maltreatment. Erişim Tarihi: 01.02.2019.
<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs150/en/>

DÖNÜŞÜMCÜ, ETKİLEŞİMCİ ve KAÇINMACI LİDERLİK TARZLARI

Mehmet ULUTAŞ ¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu & Necmettin Erbakan Üniversitesi Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi.

Giriş

Günümüzde artan rekabet koşulları, teknolojinin hızlı gelişimine bağlı olarak değişen toplumsal hayat ve değişen işgören beklentileri, iş örgütlerini de sözkonusu değişime ayak uydurmaya zorlamaktadır.

İş örgütleri, rekabetçi olabilmek için, halihazırda uyguladıkları yöntemleri ve politikaları gözden geçirmek ve yeni uygulamaları örgütlerine adapte ederek gelişmelerini tamamlamak zorundadırlar.

Örgütlerde verimlilik ve performans üzerine yapılan güncel çalışmalar, liderlik tarzlarının işgörenler üzerindeki etkisi üzerine önemle durmaktadır. Dönüşümcü ya da dönüştürücü olarak ifade edilen liderlik tarzının, olumlu işgören davranışlarının öncülü olduğun dair literatür çalışmaları bulunmaktadır.

Değişimi de önceleyen dönüşümcü liderlik, motivasyonel, sorun çözücü ve takipçilerini geliştirici davranışsal yöntemleri benimserken, etkileşimci olarak ifade edilen liderlik tarzı kontrolü ve iş başarımını öncelemektedir. Kaçınmacı liderlik ise, astlarına ve yaptıkları işlere kayıtsızlık halini ifade edene olumsuz bir yönetici profiline karşılık gelmektedir.

Bu bağlamda, çalışma ile liderliğe modern bir bakış açısı getiren sözkonusu dönüşümcü, etkileşimci ve kaçınmacı liderlik tarzları birlikte ele alınarak, boyutları ve sonuçları literatür bağlamında ortaya konacaktır.

Dönüşümcü (Transformational) Liderlik

Dönüşümcü liderlik, örgütün inovasyon kapasitesini geliştirmeye odaklanır. Doğrudan koordinasyon, kontrol ve programlar ve yönergelerin idaresinden ziyade, örgütün amaç belirleme kapasitesini inşa etmeyi ve öğrenme ve öğretme uygulamalarındaki değişimi desteklemeyi düşünür (Hallinger, 2003: 331).

Dönüşümcü liderler, örgütsel hedeflerin önemi konusundaki bilinçlerini artırarak ve örgüt uğruna kendi şahsi çıkarlarından vazgeçmeleri gerektiği hususunu aşılıyarak takipçilerini motive eder. Teorik çalışmalar, takipçilerle olan ilişkilerinde dönüşümcü liderlerin, şu liderlik faktörlerinden en az birini sergilediklerini ortaya koymuştur; idealize etki (idealized influence), ilham verici motivasyon (inspirational motivation), entelektüel uyarım (intellectual stimulation) ve bireysel değerlendirme (individualize consideration) (Marks ve Printy, 2003: 375).

Literatürde dönüşümcü liderlik için farklı boyutlar geliştirilmiştir. Judge ve Piccol (2004: 755), dönüşümcü liderliği dört boyutta ele almıştır; bunlar, karizma (idealize edilmiş etki), ilham verici motivasyon, entelektüel uyarım (stimulation) ve bireyselleştirilmiş düşünce'dir. Rafferty ve Griffin (2004: 347) ise dönüşümcü liderliği, vizyon (vision), ilham verici iletişim (inspirational communication), entelektüel uyarım (intellectual stimulation), destekleyici liderlik (supportive leadership), ve kişisel tanınma (recognition) olmak üzere beş alt boyutta incelemiştir. Çalışmada dönüşümcü liderlik, dört boyutu ile ele alınacaktır.

- ✓ **Öznitelik'te ve Davranışta İdealize Edilmiş Etki (Idealized Influence-attribute and behavior);** İdealize edilmiş etki, takipçilere karizmatik bir rol modeli olarak hizmet etmek olarak tanımlanabilir. Genellikle basitçe "karizma" olarak adlandırılan idealize edilmiş etki, dönüşümcü liderliğin en önemli boyutunu temsil eder (Judge ve Bono, 2000: 751).
- ✓ **İlham Verici Motivasyon (Inspirational Motivation);** Dönüşümcü liderler, takipçilerinin çalışmalarına anlam katarak ilham verir ve motive ederler.

Dönüşümcü liderler, takipçileri arasında kültürel bağlar oluşturur ve takipçilerinin ortak değerlerde birleşmesine imkan veren etkileşimli iletişim yöntemleri kullanarak takipçileriyle ilişkiler kurarlar. Dönüşümcü liderler, beklentilerini bildirir ve ortak hedef ve vizyona bağlılığı ortaya koyar ve gelecekte sahip oluncak güzel günleri önceden görebilmeleri için takipçilerine ilham verir (Bass, 1998; Stone vd., 2004: 351).

- ✓ **Entellektüel Uyarım (Intellectual Stimulation);** Entellektüel uyarım, liderlerin zorlukları üstlenme, risk alma ve takipçilerinin fikirlerinden istifade etme derecesidir (Piccolo ve Colquitt, 2006: 328). Entellektüel uyarım, zeka, rasyonellik ve problem çözme becerisinin önünü açar. Entellektüel uyarım ile ilgili davranışlar, problemleri çözerken farklı bakış açıları geliştirmeyi, üstlenilen görevlerin nasıl gerçekleştirileceğine dair yeni yol ve yöntemler telkin etmeyi, geçmişte sorgulanmamış fikirleri yeniden düşünmeye takipçilerini teşvik etmeyi içermektedir (Bass ve Avolio, 1994; Dionne vd., 2004: 182).
- ✓ **Bireyselleştirilmiş Düşünce (Individualized Consideration);** Bireyselleştirilmiş düşünce, liderlerin takipçilerin ihtiyaçlarına cevap verme, takipçilerinin akıl hocası (mentor) ya da koç'u (coache) gibi davranma, ortak hareket etme ve takipçilerin kaygı ve endişelerini dikkate alma derecesidir (Piccolo ve Colquitt, 2006: 328).

Literatürde dönüşümcü liderlik üzerine çok sayıda ampirik araştırmalar yapılmıştır. Aşağıda dönüşümcü liderlik üzerine yapılan birkaç araştırmanın bulgularına yer verilecektir;

- ✓ Çetin vd. (2012: 7), ilköğretim okulu öğretmenleri üzerinde yaptıkları çalışmada, "dönüşümcü liderliğin öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışını güçlü bir biçimde olumlu etkilediğini; etkileşimci liderliğin ise öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinin olumsuz olduğunu" ortaya koymuşlardır.
- ✓ Kılıç vd. (2014: 249), yaptıkları ampirik çalışmada, "dönüşümcü liderlik tarzının sergilendiği örgütlerde çalışanların sessiz kalmadıkları, etkileşimci ve tam serbesti tanıyan liderlik tarzının sergilendiği örgütlerde ise sessiz kalmayı tercih ettiklerini" belirlemişlerdir.
- ✓ Dvir vd. (2002: 741), askerler ve askeri liderler üzerine yaptıkları ampirik çalışmada, dönüşümcü liderlerin doğrudan takipçi gelişimi ve dolaylı takipçi performansı üzerinde daha büyük olumlu etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.
- ✓ Shin ve Zhou (2003: 703), Koreli şirket çalışanları ve yöneticileri üzerinde yaptığı çalışmada, dönüşümcü liderliğin takipçi yaratıcılığı ile pozitif ilişkili olduğunu; takipçilerin "muhafazakarlık" değerinin bu ilişkiyi yönettiğini; içsel motivasyonun ise, dönüşümcü liderlik ve muhafazakarlık etkileşimine aracılık ettiğini ve yine içsel motivasyonun kısmen dönüşümcü liderliğin yaratıcılığa etkisine aracılık ettiğini tespit etmişlerdir.
- ✓ Kark vd. (2003: 246), banka çalışanları ve yöneticileri üzerine yaptıkları çalışmada, dönüşümcü liderliğin, takipçilerin bağımlılığı (dependency) ve güçlendirilmeleri (empowerment) ile pozitif olarak ilişkili olduğunu ve kişisel kimliğin (personal identification) dönüşümcü liderlik ile takipçilerin liderlerine olan bağımlılığı arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini, sosyal kimliğin (social identification) ise dönüşümcü liderlik ve takipçilerin güçlendirilmesi arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini tespit etmişlerdir.

- ✓ Gumusluoglu ve Ilsev (2009: 461), mikro ve küçük ölçekli Türk yazılım geliştirme şirketlerinde çalışan Ar-Ge personeli ve yöneticileri üzerine yaptıkları çalışmada, şu sonuçlara ulaşmışlardır; Dönüşümcü liderlik hem bireysel hem de örgütsel düzeyde yaratıcılık üzerinde önemli etkilere sahiptir. Bireysel düzeyde, dönüşümcü liderlik ile işgörenlerin yaratıcılığı arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Buna ilave olarak, dönüşümcü liderlik, işgörenlerin yaratıcılığını psikolojik güçlendirme yoluyla da etkilemektedir. Örgütsel düzeyde de, dönüşümcü liderliğin, örgütsel inovasyonla pozitif bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir.
- ✓ Barling vd. (1996: 827), yaptıkları ampirik çalışmada, astların dönüşümcü liderlik algılarının, örgütsel bağlılıkları ve finansal performansları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.
- ✓ Jung vd. (2003: 525), elektronik ve telekomünikasyon endüstrisinde faaliyet gösteren Tayvanlı şirketler üzerine yaptıkları çalışmada, dönüşümcü liderlik tarzı ile örgütsel yenilik (organizational innovation) arasında doğrudan ve olumlu bir bağlantıyı tespit etmişlerdir. Ayrıca araştırma sonuçları, dönüşümcü liderliğin, hem personel güçlendirme (empowerment) hem de inovasyonu destekleyici bir organizasyonel iklim ile anlamlı ve pozitif ilişkiye sahip olduğunu göstermiştir.
- ✓ Avolio vd. (2004: 951), Singapur'daki büyük bir devlet hastanesinde çalışan hemşireler üzerinde yaptıkları çalışmada, personel güçlendirmenin (empowerment) dönüşümsel liderlik ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini tespit etmişlerdir. Ayrıca araştırmanın bir başka sonucu olarak, lider ile takipçi arasındaki yapısal mesafe (structural distance), dönüşümcü liderlik ile örgütsel bağlılık arasında aracılık etkisine sahiptir.

Etkileşimci (Transactional) Liderlik

Saf bir etkileşimci örgüt kültürü, açık ya da örtülü sözleşmesel ilişkiler bağlamındaki konulara odaklanır. İş ile ilgili tüm görevlendirmeler açık bir biçimde, istihdam koşulları, disiplin yönetmelikleri ve çıkara dayalı yapılarla birlikte izah edilir. Etkileşimci örgütsel kültürde, öyküler, ritüeller, jargonlar, değerler, varsayımlar, pekiştirici sistemler, her şeyin fiyatını belirlemeye bağlıdır. Etkileşimci kültürde, herkesin ve her şeyin bir bedeli vardır; taahhütler ve bağlılıklar kısa vadeli ve kişisel çıkarlar öne çıkmaktadır (Bass ve Avolio, 1993: 116).

Etkileşimci liderlik, takipçiler ile liderler arasında bir dizi ödül bazlı işlem içeren bir sosyal değişim sürecidir. Etkileşimci lider, performans beklentilerini, hedefleri ve hedeflerin başarılması halinde karşılığında nasıl bir ödül olacağını açıklıkla ortaya koyar. Lider ayrıca takipçilerinin performansını izler ve gerektiğinde düzeltici önlemler alır (Smith vd., 2004: 80).

Etkileşimci liderlik, kendi çıkarlarını kollamak adına lider ve takipçi (follower) arasındaki karşılıklı değişim ilişkisini ifade eder. Etkileşimci liderlik bazen, çabaları karşılığında ödüllendirilmesi için takipçinin ne yapması gerektiğine yönelik yönlendirme ve yönetime dahil etme şeklinde koşullu ödül biçimini alabilir. Bazen, liderin takipçinin performansını izlediği ve takipçinin standartları karşılamaması durumunda düzeltici önlem aldığı "aktif istisnalarla yönetim" (management-by-exception) şeklini de alabilir. Bazen de, liderin, düzeltici eylemde bulunmadan önce ortaya çıkacak sorunları bekleyerek "pasif istisnalarla yönetim" uygulamalarını içeren pasif liderlik biçimini de alabilir; ya da herhangi bir eylemde bulunmaktan kaçınan "kaçıncı liderlik-laissez-faire" biçimini de alabilir (Bass, 1999: 11).

Etkileşimci liderliğin boyutları kısaca aşağıda ele alınmaktadır.

- ✓ **Koşullu Ödül (Contingent Reward);** Etkileşimci liderlik şarta bağlı pekiştirmeyi (contingent reinforcement) içerir. Takipçiler, liderlerin vaatleri (promises), övgüleri (praise) ve ödülleri (rewards) ile motive olurlar ya da olumsuz geri bildirimler, kınamalar (reproof), tehditler (threats) veya disiplin cezaları ile yola gelirler. Koşullu ödüllendirme davranışında liderler, ya görevlendirmeleri yapar geçerler ya da kaynakların arzu edilen biçimde tahsisi ve açık ya da örtülü ödülleri karşılığında ne yapılması gerektiği konusunda takipçileriyle istişare ederler (Bass ve Steidlmeier, 1999: 184).
- ✓ **İstisna ile Yönetim-Aktif ve Pasif (Management by Exception-Active and Passive);** İstisnalarla yönetim, "kırık değilse düzeltmeyin" anlamına gelen "*if it ain't broken, don't fix it*" özdeyişine karşılık gelmektedir. Bu anlayışta, yeterli ve tatmin edici miktarda çalışan bir şeyi düzeltmeye, tamir etmeye ya da iyileştirmeye kalkmak daha da kötüye gitmesine sebep olacağı için riskli görülmektedir (Bass vd., 1987: 74).

Kaçınmacı (Laissez-Faire) Liderlik

Hem dönüşümcü hem de etkileşimci liderler, aktif liderler olup, olan-bitene müdahilirdirler ve problemleri önlemeye ya da düzeltmeye çalışırlar. Ancak kaçınmacı liderler, karar vermekten ve denetleme sorumluluğundan kaçınma eğilimindedirler. Dolayısıyla aktif ya da proaktif değil pasif liderlerdir. Bu bir çeşit, liderliğin yokluğu anlamına da gelmektedir. Araştırmalarda kaçınmacı liderliğin astların performansını olumsuz etkilediği yönünde tespitler olsa da, yüksek düzeyde aktif liderliğin gerekmediği durumlarda kaçınmacı liderlik astların güçlendirilmesi (empowerment) biçiminde olumlu sonuçları da beraberinde getirebilmektedir (Hartog vd., 1997: 21).

Skogstad vd. (2007: 80), Norveçli çalışanlar üzerine yaptıkları araştırmada, kaçınmacı liderliği rol çatışması (role conflict), rol belirsizliği (role ambiguity) ve iş arkadaşlarıyla çatışma ile pozitif yönde ilişkili bulmuşlardır. Araştırmacılar, kaçınmacı liderlik tarzının yıkıcı bir liderlik davranışı olduğu görüşünü dile getirmektedirler.

Hinkin ve Schriesheim (2008: 1234) yaptıkları çalışmada, kaçınmacı liderliğin astların performansına cevap vermeme boyutu üzerine odaklanmışlardır. Söz konusu boyut, ödül ihmal ve ceza ihmalıyla kendisini göstermektedir. Ödül ihmal, astlar tarafından gösterilen yüksek performansın lider tarafından desteklenmemesini ifade eder. Ceza ihmal ise, astların düşük performansına lideri kayıtsız kalması halidir. Kaçınmacı liderliğin ihmal davranışı, astların iş doyumunu, verimliliği ve performansı üzerinde olumsuz etkilere sahip olduğu söz konusu araştırmanın bulgularıyla kanıtlanmıştır.

SONUÇ

21.yüzyılın ağır rekabet şartları, tüm örgütleri ve liderleri, mevcut uygulamalarını değiştirmeye ve geliştirmeye mecbur bırakmaktadır. Bu bağlamda yöneticiler de kendi liderlik tarzlarını gözden geçirmeli, değişime açık olmalı ve dönüşümcü liderlik yöntemlerini benimsemelidirler.

Çünkü dönüşümcü liderler, örgütsel ortamları değiştirirler, yeni bilgilere erişim sağlar, proaktiftirler, takipçileriyle duygusal ilişkiler kurarlar. Etkileşimci liderler ise reaktiftir, statükoyu kabul ederler ve takipçileriyle maddi ilişkiler kurarlar. Etkileşimci liderler "ne"ye odaklanırken, dönüşümcü liderler "niye"ye odaklanmaktadır (Antonakis, 2001: 54-55; Bass, 1985: 426).

Başarılı dönüşümcü liderlikte kilit davranış biçimi, hedefleri açıkça ifade etmek, bir imaj inşa etmek, kendine güveni ortaya koymak ve motivasyonu harekete geçirmektir. Bu davranışlar, etkileşimci liderliği karakterize eden birtakım maddi değerler ve haklar değil tokuş edilmeksizin takipçileri hem ikna edebilir hem de motive edebilir (Kuhnert ve Lewis, 1987: 650).

Tablo-1’de de görüleceği üzere, MLQ-5X Çok Faktörlü Liderlik formu ile dönüşümcü, etkileşimci ve kaçınmacı liderlik tarzlarının temel unsurları Eagly vd. (2003: 571) ortaya konmuştur.

Tablo 1: MLQ – 5X’deki Dönüşümcü, Etkileşimci ve Kaçınmacı Liderlik Tarzları

Dönüşümcü (Transformational) Liderlik	
Öznitelik’te İdealize Edilmiş Etki (Idealized Influence -attribute)	Takipçileriyle olan ilişkisinde, onlara saygı duyma ve onlarla gurur duymayı teşvik eden bir nitelik gösterir
Davranış’ta İdealize Edilmiş Etki (Idealized Influence -behavior)	Organizasyonun misyonunu, değer ve amaçlarını takipçilerine bildirir
İlham Verici Motivasyon (Inspirational Motivation)	Hedefler ve gelecekteki durumlar hakkında iyimserlik ve heyecan sergiler
Entellektüel Uyarım (Intellectual Stimulation)	Sorunları çözmek ve görevleri tamamlamak için yeni bakış açıları üzerinde incelemeler yapar
Bireyselleştirilmiş Düşünce (Individualized Consideration)	Takipçilerini gelişimine ve mentorluğuna odaklanır ve bireysel ihtiyaçlarına kulak verir
Etkileşimci (Transactional) Liderlik	
Koşullu Ödül (Contingent Reward)	Takipçilerinin gösterdiği iyi performansa ödül verir
İstisna ile Yönetim -aktif (Management by Exception -active)	Tüm dikkatini, takipçilerinin kendilerinden beklenenleri verip vermemedeki hatalarına ve başarısızlıklarına verir
İstisna ile Yönetim -pasif (Management by Exception -passive)	Dikkatini takipçilerine yöneltip müdahaleye başlamadan önce, problemlerin ciddi boyutlara ulaşmasını bekler
Kaçınmacı (Laissez-Faire) Liderlik	
	Kritik anlarda çoğunlukla yokluk ve katılım eksikliği sergiler.

MLQ-5X = Multifactor Leadership Questionnaire—Form 5X

Kaynak: (Eagly vd., 2003: 571)

Astlarıyla olan ilişkilerini saygı temeli üzerine kuran, onları motive eden, kendileriyle gurur duymalarını sağlayan dönüşümcü liderler, geleceğin başarılı örgütlerini inşa edeceklerdir. Astlarının yalnızca performansları konusunda ilgili olan, kontrole ve maddi ödül ya da cezalara odaklı etkileşimci bir liderlik anlayışının 21.yy’ın modern yönetim anlayışıyla bağdaşmayacağı ortadadır. Astlarını tamamen kendi haline bırakan, düşük ya da yüksek performansa kayıtsızlıkla izah edilebilecek kaçınmacı liderlik tarzının ise örgütler üzerinde yıkıcı bir etkiye sahip olduğu birçok araştırmacı tarafından dile getirilmektedir.

Sonuç olarak liderler, dönüşümcü liderlik tarzını esas alan bir yaklaşımla yöntem ve uygulamalarını ele almalı; kendi yönetim politikalarını ve örgüt yapılarını gözden geçirmeli; değişim ve dönüşümü esas alarak yeniden kurgulamalıdır.

KAYNAKÇA

1. Antonakis, J. (2001). The Validity of the Transformational, Transactional, and Laissez-Faire Leadership Model As Measured By the Multifactor Leadership Questionnaire (MLQ 5X). *ProQuest Dissertations Publishing*, 316. <https://doi.org/10.16953/deusbed.74839>
2. Avolio, B. J., Zhu, W., Koh, W., & Bhatia, P. (2004). Transformational Leadership and Organizational Commitment : Mediating Role of Psychological Empowerment and Moderating Role of Structural Distance. *Journal of Organizational Behavior*, 25(8), 951–968. <https://doi.org/10.1002/job.283>
3. Barling, J., Weber, T., & Kelloway, E. K. (1996). Effects of Transformational Leadership Training on Attitudinal and Financial Outcomes : A Field Experiment. *Journal of Applied Psychology*, 81(6), 827–832.
4. Bass, B. M. (1998). *Transformational Leadership: Industrial, Military, and Educational Impact*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
5. Bass, B. M. (1999). Two Decades of Research and Development in Transformational Leadership. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 8(1), 9–32. <https://doi.org/10.1080/135943299398410>
6. Bass, B. M., & Avolio, B. J. (1993). Transformational Leadership and Organizational Culture. *Public Administration Quarterly*, 17(1), 112–121.
7. Bass, B. M., & Avolio, B. J. (1994). *Improving Organizational Effectiveness Through Transformational Leadership*. Sage PublicationsSage CA: Thousand Oaks, CA.
8. Bass, B. M., & Steidlmeier, P. (1999). Ethics , Character , And Authentic Transformational Leadership Behavior. *Leadership Quarterly*, 10(2), 181–217.
9. Bass, B. M., Waldman, D. A., & Avolio, B. J. (1987). Transformational Leadership and the Falling Dominoes Effect. *Group & Organization Studies*, 12(1), 73–87.
10. Bass, M. B. (1985). *Leadership and performance beyond expectations*. New York: The Free Press.
11. Çetin, Ş., Korkmaz, M., & Çakmakçı, C. (2012). Dönüşümsel ve Etkileşimsel Liderlik ile Lider-Üye Etkileşiminin Öğretmenlerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisi. *Educational Administration: Theory and Practice*, 18(1), 7–36.
12. Dionne, S. D., Yammarino, F. J., Atwater, L. E., & Spangler, W. D. (2004). Transformational leadership and team performance Journal of Organizational Change Management Article information : *Journal of Organizational Change Management*, 17(2), 177–193. <https://doi.org/10.1108/09534810410530601>
13. Dvir, T., Eden, D., Avolio, B. J., & Shamir, B. (2002). Impact of Transformational Leadership on Follower Development and Performance : A Field Experiment. *Academy of Management Journal*, 45(4), 735–744.
14. Eagly, A. H., Johannesen-Schmidt, M. C., & Van Engen, M. L. (2003). Transformational, Transactional, and Laissez-Faire Leadership Styles: A Meta-Analysis Comparing Women and Men. *Psychological Bulletin*, 129(4), 569–591. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.129.4.569>
15. Gumusluoglu, L., & İlsev, A. (2009). Transformational leadership , creativity , and organizational innovation. *Journal of Business Research*, 62(4), 461–473. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2007.07.032>
16. Hallinger, P. (2003). Leading Educational Change : reflections on the practice of instructional and transformational leadership. *Cambridge Journal of Education*, 33(3), 329–352. <https://doi.org/10.1080/0305764032000122005>
17. Hartog, D. N. Den, Muijen, J. J. V., & Koopman, P. L. (1997). Transactional versus transformational leadership : An analysis of the MLQ. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 70, 19–34.
18. Hinkin, T. R., & Schriesheim, C. A. (2008). An Examination of “ Nonleadership ”: From Laissez- Faire Leadership to Leader Reward Omission and Punishment Omission. *Journal of Applied Psychology*, 93(6), 1234–1248. <https://doi.org/10.1037/a0012875>

19. Judge, T. A., & Bono, J. E. (2000). Five-Factor Model of Personality and Transformational Leadership. *Journal of Applied Psychology*, 85(5), 751–765. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.85.5.751>
20. Judge, T. A., & Piccol, R. F. (2004). Transformational and transactional leadership: A meta-analytic test of their relative validity. *Journal of Applied Psychology*, 89(5), 755–768. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.89.5.755>
21. Jung, D. I., Chow, C., & Wu, A. (2003). The Role of Transformational Leadership in Enhancing Organizational Innovation : Hypotheses and Some Preliminary Findings. *The Leadership Quarterly*, 14, 525–544. [https://doi.org/10.1016/S1048-9843\(03\)00050-X](https://doi.org/10.1016/S1048-9843(03)00050-X)
22. Kark, R., Shamir, B., & Chen, G. (2003). The Two Faces of Transformational Leadership : Empowerment and Dependency. *Journal of Applied Psychology*, 88(2), 246–255. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.88.2.246>
23. Kılıç, R., Keklik, B., & Yıldız, H. (2014). Dönüştürücü, Etkileşimci ve Tam Serbesti Taniyan Liderlik Tarzlarının Örgütsel Sessizlik Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 249–268.
24. Kuhnert, K. W., & Lewis, P. (1987). Transactional and Transformational Leadership : A Constructive / Developmental Analysis. *The Academy of Management Review*, 12(4), 648–657.
25. Marks, H. M., & Printy, S. M. (2003). Principal Leadership and School Performance : An Integration of Transformational and Instructional Leadership. *Educational Administration Quarterly*, 39(3), 370–397. <https://doi.org/10.1177/0013161X03253412>
26. Piccolo, R. F., & Colquitt, J. A. (2006). Transformational Leadership and Job Behaviors : The Mediating Role of Core Job Characteristics. *The Academy of Management Journal*, 49(2), 327–340.
27. Rafferty, A. E., & Griffin, M. A. (2004). Dimensions of transformational leadership : Conceptual and empirical extensions. *The Leadership Quarterly*, 15, 329–354. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2004.02.009>
28. Shin, S. J., & Zhou, J. (2003). Transformational Leadership , Conservation , and Creativity : Evidence from Korea. *The Academy of Management Journal*, 46(6), 703–714.
29. Skogstad, A., Einarsen, S., Torsheim, T., Aasland, M. S., & Hetland, H. (2007). The Destructiveness of Laissez-Faire Leadership Behavior. *Journal of Occupational Health Psychology*, 12(1), 80–92. <https://doi.org/10.1037/1076-8998.12.1.80>
30. Smith, B. N., Montagno, R. V., & Kuzmenko, T. N. (2004). Transformational and Servant Leadership : Content and Contextual Comparisons. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 10(4), 80–91.
31. Stone, A. G., Russell, R. F., & Patterson, K. (2004). Transformational versus servant leadership : a difference in leader focus. *The Leadership & Organization Development Journal*, 25(4), 349–361. <https://doi.org/10.1108/01437730410538671>

ULUSAŞIRI BÖLGE KAVRAMI

Senem DEMİRKIRAN¹ , Esra GÜRBÜZ²

¹ Öğr. Gör., Trakya Üniversitesi, İpsala MYO, Hukuk Bölümü, Adalet Programı Öğretim Görevlisi.

² Öğr. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, İpsala MYO, Pazarlama ve Dış Ticaret Bölümü, Dış Ticaret Programı Öğretim Görevlisi Doktor.

GİRİŞ

Günümüzde artan teknolojik gelişmeler, beraberinde yeni hukuk kurallarını ve toplumsal kuralları ortaya çıkarmıştır. Eskiden sorgulanmadan kabul edilebilen kavram ve tanımlar günümüzde küreselleşme, dijital çağ ve toplumsal farkındalıklarla birlikte farklılaşarak çağa uygun hale gelmeye başlamıştır. Farklılaşamayan kavramlar ise yerini yeni kavramlara bırakmıştır. Bunun temel nedeni tıpkı uluslararası kavramında olduğu gibi artık bir kavramın tek bir alana ait olamamasıdır.

Küreselleşmenin etkisinin artması ile güçlenen uluslararası kavramı “bölge” ve “bölgecilik” kavramlarının da öneminin artmasına neden olmuştur. Geniş açıdan bakıldığında ise “ulus, ulus devlet”, “küreselleşme”, “bölge, bölgecilik” kavramlarının “uluslararası” kavramının unsurları olarak özünde yer aldığı ve bu kavramlar açıklanmadan yapılacak “uluslararası bölge” kavramının eksik kalacağı görülmektedir.

Bölge ve bölgecilik kavramalarını özünde barındıran “uluslararası” kavramının ilk kez 1916’da Randolph Bourne tarafından kaleme alınan ‘Transnational America’ adlı makalede kullanıldığı ve “Uluslararasılaşma” kavramının kullanılmasıyla ortaya çıktığı görülmektedir. Esasen “uluslararasılaşma” kavramı günümüzde küreselleşme kavramına alternatif olarak, sermayenin ulusal sınırları aşması olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu kavramı uluslararası kavramından ayrı tutmanın doğruluğu tartışılmaktadır.

Uluslararası kavramın günümüzdeki anlamı ve kavramsal biçimiyle kullanımı ise 1990’lardan sonraya rastlamaktadır. Göç olayının “ulusal sınırları aşmak” olarak tanımlanması “uluslararası göç” tanımını ortaya çıkarmıştır. Nina Glick-Schiller uluslararasılığın kavramsal araştırmasını yapmış ve uluslararası göçü; göçmenlerin, sosyal ilişki ve günlük pratikleri ile ülkeleri birbirine bağlayan uluslararası süreç olarak tanımlamış ve uluslararasılığı değişiklikleri açıklayıcı bir kavram olarak görmüştür (Özkul: 2012). Bu yaklaşımla yapılan öncü çalışmalar göçmenlerin uluslararası etkinlikleri nasıl sürdürdüklerine ve sınırların üstesinden gelme nedenlerine odaklanmalarına neden olmuştur. Bu nedenle görülmektedir ki bölge, bölgecilik kavramlarını içinde barındıran uluslararası kavramı göç ve göçmen kavramları ile de yakın ilişki içindedir. Uluslararası kavramının izini sürerken göç ve göçmen kavramlarının göz ardı edilmesi mümkün olmadığından bu kavramların da açıklanması gerekmektedir.

Uluslararası kavramının günümüzdeki bir diğer yaygın kullanımı ise “uluslararası şirket” kavramıdır. Sermayenin ulusal sınırlar dışına çıkması ve çokuluslu, ulus üstü şirket yapılanmasını ifade eden bu kavram uluslararası kavramının tek bir alana bağlanmayacağını kanıttır. Esasen ekonomik ve ticari bir kavram olmasının yanında aslında “uluslararası şirket” kavramı da uluslararası kavramının özünde bulunan bölge kavramına işaret etmektedir. Bölgeler arası olarak tanımlanabilecek olan “uluslararası şirket” kavramı dünya ekonomisi için oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Ancak uluslararası şirket tanımı yapılırken “mekan” kavramının tanıma dahil edilmemesi ise hayli dikkat çekicidir. Çünkü “uluslararası şirket” kavramındaki uluslararası ifadesi ulus sınırları dışını ifade etmesinin yanı sıra bölge gibi büyük bir alanı ifade etmektedir.

Uluslararası kavramının araştırılması üzerine olan bu çalışma iki temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde uluslararası bölgenin unsurları olarak “ulus, ulus devlet, küreselleşme, bölge ve bölgecilik” kavramları anlatılmış, ikinci bölümde ise uluslararası kavramını bölgeye bağlayan kavramlar açıklanmaya çalışılmıştır. “Uluslararası toplumsal alan, uluslararası kimlik ve uluslararası ağlar” ikinci bölümün açıklanmaya çalışılan konularıdır.

1. ULUSAŞIRI BÖLGENİN UNSURLARI

Ulusaşırı kavramı tanımlanırken “ulus, ulus devlet, küreselleşme, bölge ve bölgecilik” kavramlarının tanımlanması gerekmektedir. Ulusaşırı kavramı bu kavramlardan bağımsız tanımlanamamaktadır. Bu bölümde ulusaşırı bölgenin unsurları olarak ifade edilen bu kavramlar anlatılmıştır.

1.1. Ulus ve Ulus Devlet Kavramı

Ulus kavramı açıklanırken pek çok farklı tanım yapılabilmektedir. Ulus tek bir etnik gruptan oluşabileceği gibi birkaç etnik grubun bir araya gelmesiyle de oluşabilmektedir. Kapitalizmin gelişmesi ve yayılması ve feodal yapının çözülmesi, toplulukların ulus olarak birleşmesi sürecini ortaya çıkarmıştır. Topluluk veya insan birlikteliğinden meydana gelen ulus; toplumsal, siyasal ve kültürel bir örgütlenme biçimi olarak tanımlanabilmektedir. Ulus, coğrafi sınırları belli olan “biz” tanımıdır (Giddens, 2008: 70).

Ulus kavramı sosyolojik, siyasal, tarihsel ve hukuki bir olgu olduğundan farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Sosyolojik olarak ulus, merkezi bir iktidar ve bu iktidara bağlı halk ve ortak değerlerin birlikteliğidir. Toplumsal politikalar ve ekonomik dönüşümler, eğitim ile ekonominin birbirlerini desteklemesiyle ortaya çıkmaktadır. Sosyolojik olarak ulus, kültürün bir merkezi iktidar tarafından desteklenmesidir. Merkezi iktidar toplumun refah düzeyini artırmak için ve kültürü eğitim ile destekleyerek toplumun sürekliliğini sağlamaktadır (Giddens, 2008: 78). Tarihsel olarak ulus ise tarihsel olarak belli bir geçmişe sahip toplulukları ifade etmektedir. Toplumun yaşam tarzı ve ihtiyaçları yasaları oluşturup şekillendirdiğinden hukuku ulus yaklaşımı teorisi ortaya çıkmaktadır. Devlet, ülke içinde hukuk kurallarının düzenleyicisi olarak görülmektedir. Toprak parçası, millet, egemenlik unsurlarından meydana gelen devletin tüm bu ulus tanımları çerçevesinde ortaya çıkması ulus kavramının ulus devlet kavramını ortaya çıkartmasına neden olmuştur.

Ulus kavramı, yasa koyucunun meşruluk kaynağı ve hukuk düzeninin temel kaynağı olan anayasanın temelidir. (Dağbaşı, 2006: 20). Bu farklı unsurların birleşmesiyle ulus, devlet yapılanmasına dönüşmektedir.

Ulus-devlet yapılanmasının belirleyici etmenlerinden bir diğeri de ulus düşüncesi altında gelişen “ulusçuluk” düşüncesidir. Ulusçuluk düşüncesi ulus-devletin kaynağını belirleyen önemli bir kavramdır. Ulusal kültürü ve halk egemenliğini savunan ulusçuluk düşüncesi devlete siyasal bir meşruiyet kazandırması açısından önemlidir.

Ulus kavramının ardından ulusaşırı bölgenin anlaşılabilmesi için anlatılması ve açıklanması gereken bir diğer kavramda ulus devlet kavramıdır. Ulus devletin oluşumu ve gelişimi ulusaşırı kavramının anlaşılmasını kolaylaştırmakta ve bizi ulusaşırı bölge kavramının tanımına yaklaştırmaktadır. Ulus-Devlet kavramı, ulusal birlik düşüncesinin sonucunda oluşan bir yapılanmadır. Devlet, jeopolitik ve siyasal bir oluşum, ulus ise sosyolojik, etnik ve kültürel bir varlık olarak tanımlanmaktadır. Ulus-devlet sınırları belirli olan toprak parçası olup başka ülkelerdeki vatandaşları sınırları dışında tutmaktadır (Brubaker, 2009: 43-51).

Ulus-devletlerin oluşum süreci incelendiğinde, ulus - devletin vergilerin toplanmaya başlaması ve güvenlik ihtiyacı sonucu ortaya çıkan gelişmelerin siyasal sonucu olduğu görülmektedir. Zamanla ulusal kimlik bilincinin gelişmesi sınırlar ile belirlenmiş bu toprak parçasının değerini arttırmış ve kutsallaştırmıştır. Sınır kavramı ulusal kimlik bilinci arttıkça güçlenerek aidiyet duygusu yaratmıştır. Ulus-devlet kavramı gelişimi ve yapısı itibarıyla çok geniş bir inceleme alanına sahiptir.

Genel kabul gören tanıma göre ulus-devlet; toprak, millet ve egemenlik unsurlarına sahip olan ve meşruiyetini ülke sınırları içindeki karar alma ve uygulama gücünden alan yapıdır. Ancak 1980'li yıllarda küreselleşme ile başlayan değişim ve dönüşümler ulus-devletin yapısal ve işlevsel değişikliklere uğramasına neden olmuştur. Ekonomik, siyasi ve güvenlikle ilgili çıkarların ve ihtiyaçların ön plana çıkmasıyla birlikte ulus-devletler bölge oluşumlarına sıcak bakmaya başlamış ve bu bölgesel oluşumların parçası olmak için bazı yetkilerini hukuki olarak bu oluşumlara bırakmayı kendi iradeleri ile kabul etmişlerdir.

Ulus devleti ile küreselleşme arasındaki ilişki incelendiğinde küreselleşme sürecine dinamiklik kazandıran bazı etkenler ile karşılaşmaktadır. Bu etkenler ulus devlet ve küreselleşme süresi arasında etkileşim yarattığından önemlidir. Bu nedenle, küreselleşme tanımları verilmeden önce bu etkenlerden en çok bilinenleri üzerinde kısaca durulacaktır. Bu etkenler; çok uluslu şirketler, uluslararası örgütler ve küresel sivil toplum örgütleridir. Çok uluslu şirketler, ulusal nitelikli pazarlara ulus ötesi bir boyut kazandırmaktadır. Ayrıca çok uluslu şirketler küreselleşme olgusunu sembolize eden simgesel yapılar olarak görülmektedirler.

Ulusötesi kuruluşlar (uluslararası kuruluşlar), yerel hukuki temellere dayanan ulus devletin yeni hukuki temellere dayanan yeni hukuki durumlar ile karşılaşmasına neden olmaktadır. Küresel sivil toplum örgütleri ise farklı uluslardan kişilerin oluşturduğu gönüllülük esasına dayanan, kar amacı gütmeyen, kulüp, dernek ve vakıflardır. İnsanlığı ilgilendiren konularda düşünce ve eylemlerde bulunduklarından tepkileri ulusların iç hukuk kurallarının düzenlenmesini bile etkileyebilmektedir. Bu kuruluşlardan özellikle Uluslararası Kuruluşların ortaya çıkmasıyla ulus devletin meşru araçlarında aşınmalar meydana geldiği görülmektedir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1947'de Bretton Woods Konferansında, uluslararası ticaretin nasıl yapılacağı tartışılmış ve Soğuk Savaş denilen iki kutuplu dünyanın temelleri atılmıştır. Bu konferansın amacı; uluslararası ekonomik işbirliğinin tesisinin, ülke ekonomilerinin istikrarlı büyümelerinin, ithalat ve ihracatın gümrük engeline takılmadan gelişmesinin sağlanmasıdır. Bretton Woods Antlaşması ile IMF, GATT, WB gibi uluslararası kurumlar ortaya çıkmıştır (Castells, 2013: 386-390).

Uluslararası örgütlerin oluşumu ve güçlenmeleri ile birlikte bölgesel işbirliği anlaşmaları da ortaya çıkmıştır.

1.2. Küreselleşme Kavramı

1990'lı yıllardan itibaren küreselleşen kavramı tartışılan bir alan olmuştur. Küreselleşme kavramı dinamik, karmaşık ve çok yönlü bir kavram olup teknoloji, ekonomi ve siyasi durumun sürekli değişmesi ve gelişmesi olarak tanımlanabilmektedir. Ayrıca küreselleşme, üretim ve tüketimin uluslararası kuruluşlar tarafından dünya ölçeğinde planlandığı ve piyasa ekonomisinin geçerli olduğu sistemdir (Heywood, 2016: 130-137).

Küreselleşme, birbirine uzak yerlerde alınan kararların herkesi etkilediği, şekillendirdiği, ulusal sınırların gittikçe ortadan kalktığı, iletişim ve ulaşımın geliştiği, değişimin hızlı olduğu karmaşık bir yapıdır. Küreselleşme kavramı, son zamanlarda dünya ölçeğinde meydana gelen hızlı değişmeyi açıklamak için kullanılmaktadır (Giddens, 2000). Küreselleşmenin ortaya çıkarmış olduğu sonuçlara ilişkin bir görüş birliğinin olmadığı söylenebilir (Castells, 2013).

Küreselleşmeyi neden ve sonuçlarıyla anlamlandırmaya çalışan pek çok yaklaşım mevcut olup bunlar farklı şekillerde gruplandırılabilir. Söz konusu yaklaşımlar belirli başlıklar altında toplandığında şu noktalarda odaklanıldığı görülür: Yenilik yaklaşımı,

küreselleşmeyi dünyayı yönlendiren yeni yapıların ve iktidar anlayışının gerçek kurucuları olarak görmektedir.

Küresel ekonominin yükselişi ile birlikte, küresel yönetim, kültürel karışım ve küresel yayılma kurumlarının doğuşu, yenedünya düzenini belirlemektedir. Geçmişe dönüş yaklaşımına göre, günümüz dünyası, emperyalist yayılmanın en şiddetli yaşandığı döneme geri döndüğünü ifade etmektedir. Devamlılık yaklaşımına göre, küreselleşme kavramının, uluslararası finans kuruluşlarının ve dünya kapitalizminin ideolojik bir projesi olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Dönüşümcüler, modernitenin içindeki bir dönüşüm olarak küreselleşme olgusuna karşı direnmenin bir sonuç vermeyeceğine inanmaktadırlar (Karadeli, 2005: 4-6).

Küreselleşme çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Küreselleşmenin tanımları yapılırken ekonomik, kültürel, teknolojik, tarihsel, siyasi ve sosyal boyutları ele alınmalıdır. Ulus-aşırı bölge kavramının tanımlanmasında bu çok boyutlu yapının etkileri oldukça baskındır.

Küreselleşmenin ekonomik boyutu yaklaşımı, ulus-devletlerin kendi belirlemiş olduğu sınırlarını ortadan kaldırmaktadır. Ulus-devletlerin ekonomileri bağımsız ve ayrı birer ekonomi olmaktan çıkıp, küresel finans kuruluşlarına bağlanmaktadır (Göngen, 2013: 117).

Dünya ekonomisine ve ticaretine yön veren uluslararası kurumlar, sermayenin dijital ortamda hızla akması, dünyanın birçok ülkesinde iş yapan firmalar, finansal krizler ve kapitalizmin yaygınlaşması, küreselleşmenin etkilemiş olduğu ekonomik alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşme ile birlikte sermaye ve finans sektörünün zamana ve mekâna karşı özgürleştiği söylenebilmektedir.

Küreselleşme süreci, kapitalist sistemin dinamik ve niteliksel yeni dönüşümü olarak tanımlanmaktadır. Kapitalist sistemin niteliksel dönüşüm sürecinde en önemli dinamikleri, bilim ve teknolojiye yaşanan gelişmeler oluşturmaktadır. Yeni ekonomik sistemin yapı taşlarını, bölgesel ticaret sistemleri, uluslararası büyük şirketler ve uluslararası ekonomik kuruluşlar oluşturmaktadır. Ekonomik sistemin yapı taşlarının, hem ulusal ekonomik ilişkileri hem de küresel ekonomik ilişkileri artırdığı ileri sürülmektedir. Küreselleşme bilinçli bir şekilde başlatılan ve adil olmayan bir süreci göstermektedir. Küreselleşme, ekonomik olarak güçlü tarafı koruyan, sermayenin önünde hiçbir engel istemeyen ve serbest piyasa ekonomisini öngören sistemi ifade etmektedir (Soyak, 2002: 101).

Küreselleşmenin kültürel boyutu yaklaşımına göre; küreselleşmeyle birlikte kültürler arası etkileşimin arttığı ifade edilerek, kültürlerin hareket etme alanlarını genişlettiği söylenebilmektedir.

Küreselleşme sürecinin yaratmış olduğu dinamik etkileşim, ulus-devletler arasındaki kültürel farklılıkları yok etmektedir. Kültürel küreselleşme, dünya çapında homojen bir kültür oluşturmaktadır. Uluslararası şirketler ve küresel yayın kuruluşları, kültürel küreselleşmenin fitilini ateşleyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası şirketler ve küresel yayın kuruluşlarının yanında, bilgi ve iletişim alanında yaşanan gelişmelerin de etkili olduğu söylenebilir (Heywood, 2016: 186).

Küreselleşmenin bir diğer önemli unsuru ise teknolojik gelişmelerin etkileridir. Küreselleşmenin teknolojik boyutuna göre; küreselleşme, bilişim alanındaki teknolojik gelişmelerden yararlanarak, kültürel, siyasal ve ekonomik alanlarda küresel ölçekte yayılma olgusu olarak tanımlanmaktadır. Teknolojik gelişmelerle birlikte insanlar arası karşılıklı etkileşimin arttığı söylenebilir. İnsanlar arası karşılıklı etkileşimin artması, fiziki engelleri ortadan kaldırmaktadır.

Tarihsel boyut yaklaşımı, küreselleşmenin kaynağını modernleşmede görmektedir. Küreselleşme yaklaşımlarının siyasi boyuta dayandırılmadan ekonomik, kültürel, teknolojik ve tarihsel boyutları arasında ilişki kuramadıkları ifade edilmektedir. Siyasi boyut, küreselleşme sürecinde göz ardı edilemeyecek bir güç ve siyaset ilişkisini yansıtmaktadır. Sosyal yaklaşım ise, yaşadığımız dünyanın farklılaştığı, ulus-devlet sınırlarının ortadan kalktığı, dünyanın devletler arası ilişkilerle belirlendiği ve tek tip bir yapının olduğu savına dayanması olarak açıklanabilmektedir.

Ulus-aşırı bölge ve küreselleşme arasındaki bağlantı, küreselleşmenin sonuçları incelendiğinde daha net ortaya çıkmaktadır. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı sonuçlar:

- Endüstri toplumundan bilgi toplumuna geçiş,
- Yeni ekonomik modele geçiş,
- Karşılıklı bağımlılık,
- Ulus-aşırılama,
- Ülkeler arası ekonomik farklılıklarda değişim olarak beş başlıkta toplanabilmektedir.

Ulus-aşırılama küreselleşmenin yarattığı sonuçlardan biridir. Ulus-devletlerin sınırlarını aşan finansal döviz aktiviteleri, teknoloji, bilgi, iletişim ve ulaşım alanında dünyayı küresel bir köye dönüştürmektedir. Dünyanın küçültülmesi gibi gelişmeler ulus-devletlerin karar verme ve kontrol mekanizmalarını devre dışı bırakmaktadır. Ulusların, devlet yapılarının sınırlarını aşan bir biçimde, küresel ölçekte dünya anlayışı, tek bir pazar ve mekân dönüşmektedir. BM, IMF, WTO, WB gibi ulus-üstü yapıların kararları veya derecelendirme kuruluşların raporları, devletler üstü bir yapının varlığını ve etkinliğini kanıtlamaktadır. Ulusal ekonomilerin artık birbirinden bağımsız ve ayrı düşünülmemekte ve finansal sermaye piyasalarının devletler arasında serbestçe dolaştığı bir küresel ekonomiye dönüştüğü belirtilmektedir (Şen, 2008: 156).

1.3. Bölge ve Bölgecilik Kavramı

Takeko Inuma, bölge (region) kavramını şu şekilde açıklar: "Dil bilimi bağlamında bölge coğrafik, hayvan ve bitki örtüsü bakımından homojenliğin olduğu belli bir mekansal birliğe işaret eder. "Bölge kavramı yüzeysel anlamda ele alındığında ise coğrafik alan (Heywood, 2013: 567) ya da doğal bir mekân olarak tanımlanabilir. Türk Dil Kurumu'nun (TDK) bölge tanımı ise; "Sınırları idari, ekonomik birliğe, toprak, iklim ve bitki özelliklerinin benzerliğine veya üzerinde yaşayan insanların aynı soydan gelmiş olmalarına göre belirlenen toprak parçası, mıntıka" (TDK Türkçe Sözlük, 2018) şeklindedir.

Bir alanın bölge olarak tanımlanmasını sağlayan unsurlar (Yardımcı, 2012: 8);

- Coğrafik boyutu olan göstergeler,
- İşlemler ve iletişimle ilgili mevcut ağlar ve yapılar,
- Tanımlayıcı haritalar ve toplumsal kimliktir.

Bu unsurları sağlamakla birlikte coğrafi bir alan bölge olarak tanımlanabilmektedir. Ancak tüm bölgelerin sınırları evrensel bir kesinliğe sahip olamamaktadır (Bennett, 1997: 229).

Bir bölgenin sınırlarının tespit edilmesindeki zorluğun yanında tüm bölgelerin aynı türdeş yapıda ya da büyüklükte olmaması da başka bir zorluğu ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle farklı bölgeleri benzer özelliklerine göre gruplandırabilmek için bölgelerin

belirli ölçütlere göre sınıflandırmalarının yapılması gerekmekte olup bu sınıflandırmaya göre; tarihsel perspektifle bölgeler mikro bölge (micro regions) ve makro bölge (macro regions) olarak 2'ye ayrılmaktadır (Söderbaum ve Taylor'dan akt., Yardımcı, 2012: 7).

Buna karşılık bölgeler; nicel ve nitel özelliklerine göre dört kategoride sınıflandırılabilir (Behr ve Jokela, 2011:8). Nicel ölçüt olarak bölgelerin büyüklüğü ve küçüklüğü kastedilirken; nitel olarak bölgelerin işlevselliği veya onu oluşturan etkenler kastedilmektedir.

Bölge, neo-liberal küreselleşme döneminin ulus-devletinin bir parçası olarak tanımlansa da, asıl olan, bu birimin küresel ile yerel arasındaki görevidir. Bir başka deyişle, neo-liberal dönemde bölge kademesi yaratılmasının nedeni, küreselleşme sürecinin bir talebi olarak ortaya çıkmış, var olan birimler kendilerini bu yapıya uydurmak zorunda kalmışlardır. Neo-liberal dönemde, bölgeler, aynı zamanda bir kimlik politikasının aracı olarak da tanımlanmışlardır. Örneğin Fransa, 19. Yüzyılda Fransız ulus kimliğinin oluşturulması sürecinde içindeki kültürel, etnik ve dilsel farklılıkları yok (asimile) etmiştir.

Bölgeselleşme kavramı ise genel olarak yönetsel anlamda bir yapılanmayı ifade etmektedir. Dünya ölçeğinde bir değişim olgusu olarak küreselleşmenin, ulus-devlet yapılanması üzerinde iki boyutlu bir etki yaratacağı ileri sürülmektedir. Devlet altı kuruluşlar ile devlet üstü kuruluşlar, dünyanın geleceğini belirleyecek yapılar olarak belirtilmektedir. Küreselleşme olgusunun böylece, ulus-devleti hem yukarıdan hem de aşağıdan etkileyecek sonuçlar yaratacağı ileri sürülmektedir. Yerelleşme ve farklı bir boyutu olan bölgeselleşme, bu etkilerin bir kısmını göstermektedir. Bölgeselleşme oluşumunda yer alan geleneksel nedenler; yerel özgürlükler ve dilsel-etnik azınlıkları korumak olarak belirtilebilir. Ortaya atılan bu gerekçe, başka yan değerlerle tamamlanmaktadır. Bölgenin yönetsel anlamda aktif bir araç olması, katılımcı demokrasinin güçlendirilmesi, yetki dağılımlarının belirlenmesi, merkezin katılığı karşısında esnekliği sağlayacak bölgesel birimlerin kurulması, iktidarın ve yeni bilgi ağının kurumsallaşabilmesi yan değerler olarak bilinmektedir (Kayasü, Pınarcıoğlu, Yaşar ve Dere, 2003: 49).

Küreselleşme süreciyle birlikte bölgeselleşme kavramının ortaya çıktığı belirtilmektedir. Ortaya çıkan bölgeselleşme eğiliminin kısa vadede ulus-devletin yerini alacağı anlamına gelmemektedir. Ama uzun dönemde ulus devletin işlevlerinde önemli değişiklikler meydana getirebilmektedir (Nalbant, 1996: 2012).

Bölgeselleşmeye ilişkin temel unsurlar Avrupa'nın siyasal ve ekonomik birlik olma sürecinde önem teşkil etmiştir (Ingmar, 2007). AB'nin temelini oluşturan Avrupa Konseyi'ndeki düzenlemeler bu noktada önemlidir. Avrupa Konseyi'ndeki düzenlemeler, AB'deki önemli gelişmelerle büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Avrupa Konseyi bünyesindeki düzenlemelerin tam manasıyla uygulamaya geçmediği belirtilebilir. AB bünyesindeki söz konusu düzenlemelerin bölgeselleşme kavramına işaret ettiği düşünülmektedir (Palabıyık, 2004: 199). Avrupa Birliği'nin, modernleşme süreci ile birlikte bölgesel yönetimler ile yerel yönetimler konusuna önem verilmeye başlanmıştır.

Heywood, bölgeselciliğin ulus-altı olgu olarak bölgeselcilik ve ulus-aşırı olgu olarak bölgeselcilik olmak üzere iki boyutunun bulunduğundan bahsetmektedir (Heywood, 2013: 566). Ulus-altı olgu olarak bölgeselcilik; federalizmin uygulandığı ülkelerde (ABD, İsveç, Meksika, Nijerya, Kanada Malezya gibi) ve yetki devrinin bulunduğu ülkelerde (İngiltere, İspanya, Fransa gibi) "ademi merkezileşme (decentralization)" sürecini ifade etmektedir. Heywood, bölgeselciliğin ikinci boyutu olan ulus-aşırı bir olgu olarak bölgeselciliği ise, aynı bölge içerisindeki aktörler tarafından gerçekleştirilen işbirliği veya bütünleşme süreci şeklinde açıklamaktadır. Knecht ise, "bölgeselciliğin,

hükümetlerarası işbirliğinden ulusasıırı entegrasyona kadar çok geniş bir yelpazede" düşünülmesi gerektiğini (Börzel'den akt. Knecht, 2013: 166) belirtmektedir.

2. ULUS-AŞIRI KAVRAMINI BÖLGEYE BAĞLAYAN KAVRAMLAR

Çalışmanın ikinci bölümünde ulus-aşıırı kavramını bölgeye bağlayan kavramlar olarak ulus-aşıırı toplumsal alan ve ulus-aşıırı kimlik kavramlarıyla ulus-aşıırı ağlar ile ilgili bilgi verilmeye çalışılmıştır.

2.1. Ulus-aşıırı Toplumsal Alan ve Ulus-aşıırı Kimlik Kavramları

Ulus-aşıırı (transnational) alanların oluşumunu konu alan çalışmaların vurguladığı ana husus, uluslararası göç olgusunun, göçmen olarak tanımlananların bir ülkeden başka bir ülkeye gitmesi ve o ülkeye yerleşmeleri ile son bulamayacağıdır. Ulus aşıırı toplumsal alanların oluşumu kavramı ilk olarak 1980'li yılların sonlarında Constance Sutton'un Karayipler'den Amerika'ya olan göç hareketini incelediği bir dizi makalesinde ortaya atılmıştır. Ulus-aşıırı alanların oluşumu ağırlıklı olarak göçmen bireylerin konumu faaliyetleri üzerinden incelenmiştir (Senay, 2010: 255-287).

Göçmen birey sadece ülke değiştirmemekte, aynı zamanda da anavatan ile ilişkilerini her açıdan sürdürmekte veya geliştirmektedir. Bu nedenle ulus-aşıırıçılık kavramı göç meselesine yeni bir boyut kazandırmaktadır. Ulusaşıırıçılık kavramının resmî olmayan süreçleri asıl belirleyici aktörler olarak görmesi onu diğer teorilerden ayırmaktadır. Bu nedenle, tek bir ulus devletin sınırları içinden tanımlanan kimlik yerine esnek, küresel, çokuluslu, ulus-sonrası ve nihayet ulus-aşıırı (transnational) vatandaşlık tanımları gündeme gelmiştir.

2.2. Ulusaşıırı Ağlar

Göçmen ağlarının ortaya çıkışı, göçmenlerin hem yüzleşeceği problemlerin çözümünü sağlama hem de yaşam kalitelerini artırma arayışlarının bir ürünüdür. '*Göç sürecinin başlamasıyla, göçmenlerin karşılaşabileceği ve göçmen ilişki ağları yardımıyla çözülebilecek sorunlar karar alma sürecinden, yasal prosedürlere ve izinlere, hedef ülkenin kanunlarından göçmen siyasetine, göçmenlerin sahip olduğu haklardan, sağlık ve eğitime, ekonomik sıkıntılar ve iş imkânlarından uyum süreci (toplumsal ve kültürel süreç, adaptasyon) ve dile kadar hayatın hemen her alanına karşılık gelmektedir*' (Görgün, 2017: 1326). Bu nedenle göç analizlerinde göçmenler, onları destekleyen ağlardan ayrı değerlendirilemezler (Portes, 2001: 220). Çok kültürlü pratiklerin tekrar edilmesi, aile yapılarının değişmesi, yeni kimlik oluşumları, döngüsel hareketlilik gibi belirteçler yanında, göçmen ağlarının kullanılması da ulusaşıırılaşmayı anlamının bir yolu olarak kabul edilmektedir (Glorius ve Friedrich, 2006: 166).

Ulus-aşıırı ağlarının kurulumunu ve birbirinden farklı nitelikte oluşlarını ortaya çıkaran faktörler, temelde ihtiyaçların karşılanması (iş bulmadan sosyalleşmeye kadar bütün ihtiyaçlar, bir araya gelmenin temel nedenidir) temelli olmakla beraber ulus-aşıırı ağların oluşumunu ortaya çıkaran faktörler şunlardır:

- Zaman,
- Değişen dünya ve teknoloji,
- Etnisite ,
- Sosyo-ekonomik statü,
- Beşeri sermaye,

- Sosyal denetim,
- Kültürel çatışmadan kaçış.

SONUÇ

Bu çalışmada ulus kavramı ve ulus devlet kavramlarının küreselleşmenin etkisiyle geçirdiği dönüşüm ile ulus-aşırı bölge kavramının tanımlanmaya çalışılmıştır. Çalışmada ilk olarak ulus ve ulus devlet kavramlarının dayandığı unsurlar ele alınmıştır. Ardından, küreselleşme ve ulus devleti ulus-aşırı bölgeye dönüştürmesi incelenmiş ve bölge, bölgeselleşme kavramları incelenerek ulus-aşırı kavramının unsurları ele alınmıştır.

Ulus-aşırı kavramı devletin yapı taşlarından olan ulus, ulusçuluk kavramlarını içermektedir. Küreselleşme sürecinde değişim ve farklılık unsurunun ön plana çıkmasıyla ulus devlet kavramı sarsılmıştır. Geleneksel ulus devlet yapılanması yerini ulus-altı ve ulus-aşırı yapılar bırakmıştır. Ayrıca küreselleşme ile birlikte demokrasi, katılım, esneklik, insan hakları ve hesap verebilirlik gibi uygulamalar nitelik kazanmıştır.

Küreselleşme süreciyle birlikte toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında ulus devletlerin etkisiz kalması, kar amacı gütmeyen ve gönüllülük esasına dayalı sivil toplum kuruluşlarını ortaya çıkartmıştır. Bu sivil toplum kuruluşları ulus-aşırı bölgesel örgütlenmeler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Küreselleşme kavramı, dünya üzerinde meydana gelen hızlı, karmaşık, dinamik ve çok yönlü bir yapıyı açıklamak için kullanılmaktadır. Küreselleşmenin ortaya çıkarmış olduğu sonuçlar arasında, karşılıklı bağımlılığın artması, yoksul ve zengin ülkeler arasındaki gelir dağılımının bozulması, toplumların homojenleşmesi, mesafelerin ortadan kalkması ve güvenlik sorunu sayılabilmektedir.

Küreselleşme süreci ile birlikte artan iletişim ve ulaşım olanakları sayesinde uluslararası alanda yeni işbirliği ve örgütlenme biçimleri ortaya çıkmıştır. Katılımcı demokrasi, yerellik, insan hakları, özgürlük ve çevrenin korunması gibi değerler küresel nitelik kazanmışlardır. Bütün yönetim şekillerinde olduğu gibi ulus-devlet de çoğulcu ve katılımcı demokrasi, hesap verebilirlik, özgürlük, saydamlık, bölgeselleşme, esneklik ve yerelleşme gibi güçlü eğilimlerin baskısı altında değişime ve yeniden şekillenmeye zorlanmaktadır. Bu kapsamda ulus-devletlerin küçültülmesi, bürokrasinin azaltılması, özelleştirme, yeni siyasal reformlar, ekonomik, kültürel ve toplumsal politikaların dönüşümü gibi stratejik gelişmeler, ulus-devletlerin politikaları haline gelmiştir.

Küreselleşme süreci ile birlikte ortaya çıkan yerel demokrasi, katılım, özgürlük, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi nitelikler bölgeselleşmeyi öne çıkartmıştır. Bölgeselleşme, küreselleşme sürecinde etkinliği artırmak için üzerinde durulması ve geliştirilmesi gereken yeni kavramdır.

Ülkelerin bölgeselleşmeye gitme nedenlerinin başında, ticari düzenlemeler ve ekonomik entegrasyonlar gelmektedir. Ülke içerisinde dengeli büyümenin sağlanamaması, bölgelerarası dengesizliğe neden olmaktadır. Bölgelerarası dengesizlik günümüzde AB'nin mücadele ettiği konulardan biridir. AB bölgeler arası gelişmişlik farkını en aza indirmek için yaptığı çalışmaları aday ve üye ülkelerde yürütmektedir.

Bölgeselleşmeye neden olan bir diğer önemli unsur ise, siyasi nedenlerdir. Üniter devletin siyasi, ekonomik ve kültürel olarak yetersiz kalıp tıkanması, bölgeselleşmenin siyasi nedenini oluşturmaktadır. Bunların yanında etnik, dini, dilsel ve kültürel unsurlar da bölgeselleşmenin en önemli nedenleri sayılmaktadır.

Bölgeselleşme hareketlerinin başarılı olması için, sosyo-kültürel ve tarihsel yakınlık, ekonomik gelişmişlik düzey farklarının az olması, coğrafi yakınlık, askeri siyasi yakınlık, farklılaşmanın tazmin prensibi ve ekonomik yapı benzerliğinin sağlanması

gerekmektedir. Ancak ulus-aşırı bölge kavramının tüm olumsuzluklara ve ülkeler arasındaki farklılıklara rağmen, birbirlerine benzer veya yakın ülkeler arasında gittikçe güçlendiği ve önemli hale geldiği günümüzde görünen bir gerçektir.

KAYNAKÇA

1. Behr T. ve Jokela J., "Regionalism and Global Governance: The Emerging Agenda", Study and 85 Research, Notre Europe.
http://www.institutdelors.eu/media/regionalism_globalgovernance_t.behrj.jokela_ne_july_2011_01.pdf?pdf=ok, (Son Erişim Tarihi: 01.12.2018).
2. Bennett A.L., (1995). International Organizations Principle and Issues, Prentice Hall, 6. Editon, New Jersey, USA
3. Brubaker, R., (2009). Fransa ve Almanya'da Vatandaşlık ve Ulus Ruhu. (Çev. V. Pekel). Ankara: Dost Kitabevi.
4. Castells, M., (2013). Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Binyılın Sonu. Cilt: 3, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
5. Dağbaşı, Y. A., (2006). Ulus-Devlet. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
6. Giddens, A. (2000). Elimizden Kaçıp Giden Dünya: Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Yeniden Şekillendiriyor (Çev. O. Akınhay). İstanbul: Alfa Yayınları
7. Giddens, A., (2008). Ulus-Devlet ve Şiddet (Çev. C. Atay). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
8. Glorius, B. ve Friedrich, K., 2006. Transnational Social Spaces of Polish Migrants in Leipzig (Germany). Migracijske i etničke teme 22 (1-2), 163-180.
9. Göngen, M. A., (2013). Küreselleşmenin Ekonomik Boyutu Küreselleşmeyi Yöneten Üç Ana Kurum: IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (29), 117-134.
10. Görgün, M., 2017. Küreselleşme Sürecinde Göçmen İlişkileri Ağının Önemi. SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22, 1317-1327.
11. Heywood, A., (2016). Küresel Siyaset (Çev. N. Uslu ve H. Özdemir). Ankara: Adres Yayınları.
12. Ingmar, K., (2007). Bölgeler Avrupası, (Çev. Turhan Kahyaoğlu), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
13. Karadeli, C., (2005). Küreselleşme ve Dünya Düzenleri, (Der. Cem Karadeli) Küreselleşme ve Alternatif Küreselleşme, Phoenix Yayınevi, Birinci Basım.
14. Kayasü, S., Pınarcıoğlu, M., Yaşar, S. ve Dere, S. (2003). Bölgesel Ekonomik Kalkınma ve Rekabet Gücünün Artırılması: Bölgesel Kalkınma Ajansları. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
15. Knecht S., "Arctic Regionalism in Theory and Practice: From Cooperation to Integration?", ed. Heininen L., 2013 Arctic Yearbook, Akueyri, İceland: Northern Research Forum, (2013), 163-183.
16. Nalbant, A. (1996). Bölgesel Devlet: Yeni Bir Devlet Biçimi mi? (I) Kuramsal Temeller. Amme İdaresi Dergisi.
17. Özkul, Derya. 2012. 'Ulus-ötesi Göç: Kuramsal Bir Değerlendirme' in S. Gülfer İhlamur-Öner and Aslı Şirin Öner (eds) 'Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar', İstanbul: İletişim Yayınları., pp. 483-501.
18. Palabıyık, H. (2004) "Avrupa Kentsel Şartı", Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi Anlaşmaları, Ed: Z. Toprak, H. Yavaş, M. Görün, Birleşik Yayınları, İzmir.
19. Portes, A. 2001. Introduction: The Debates and Significance of Immigrant Transnationalism. Global Networks, 1 (3), 181-193.
20. Soyak, A. (2002). Küreselleşme, İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar. İstanbul: Om Yayınevi. Ankara: Phoenix Yayınevi.
21. Şenay, B., (2010); "Ulusaşırı Toplumsal Alanlar, Ulusaşırı Kimlikler: Avustralyalı Türkler Örneği", Türkiye'de Kesişen ve Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler , R. O. Dönmez, P. Enneli and N. Altuntaş (ed.) İstanbul: Say Yayınları, 2010, pp. 255-287.
22. Şen, B., (2008). Küreselleşme: Anlamlar ve Söylemler. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (18), 147-162.
23. Yardımcı P., (2012). Küreselleşme ve Bölgeselleşme Ekseninde Uluslararası Ekonomik Entegrasyonlar Teori ve Uygulama, Detay Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara.

SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK GELİŞME VE KENTSEL EKONOMİLER AÇISINDAN KENTSEL TARIM'IN İŞLEVLERİ VE YEREL EKONOMİYE ETKİLERİ

Birgül UYAN¹

¹ Siirt Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Orcid: 0000-0001-8340-2870.

1. GİRİŞ

1980'lerden buyana ekonomik gelişme üzerine odaklanan çalışmalarda artış olmuştur. Bu çalışmalar içsel büyüme kuramlarının etkisiyle daha çok bölgesel, kentsel ve yerel düzeyde ekonomik gelişme ve kalkınmanın dinamikleri üzerinde durmuştur. Yerel dinamiklerin, ekonomik gelişmenin ve bölgesel kalkınmanın itici güçleri olduğu belirlenmiştir. Bu akımların etkisiyle yerel dinamiklerin, kaynakların bölgesel, kentsel, yerel ekonomik gelişmeyi sağlayacak şekilde harekete geçirilmesi için politikalar, uygulamalar, modeller geliştirilmiştir. Diğer yandan küreselleşmenin getirdiği tehdit ve fırsatlar da bölgesel ve kentsel düzeyde kaynakların etkin kullanımını ve özellikle sürdürülebilir ekonomik gelişme açısından yerele özgü gelişme modellerinin yaratılmasını zorlamaktadır.

Birleşmiş Milletler bugün yaklaşık 7,5 milyar civarında olan dünya nüfusunun 2050 yılında 9 milyarı aşacağını tahmin etmektedir (UN, 2017). Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA), nüfustaki bu çarpıcı büyümenin nedenini doğum oranlarının, kentleşmenin ve göçün artmasına bağlamaktadır (UNFPA, 2015). Günümüzün giderek artan küresel ve birbirine bağlı dünyasında, dünya nüfusunun yarısından fazlası (% 54) kentsel alanlarda yaşamaktadır. 2050 yılında dünya nüfusunun % 66'sının yani üçte ikisinin kentsel alanda yaşayacağı tahmin edilmektedir (UN, 2015: 23). Kentleşme olgusu, kentleşme oranının Asya ve Avrupa'da %73'leri aşmasıyla küresel bir eğilim haline gelmiştir. Hem dünya nüfustaki artış, hem kentleşme oranlarındaki bu hızlı yükseliş kentlerde sosyo-ekonomik sorunlara yol açmaktadır. Bunlardan biri de küresel gıda talebinin artmasıyla ortaya çıkan gıda güvenliği sorunudur. FAO'ya göre 2016 yılında yetersiz beslenen insan sayısı 815 milyona yükselmiştir (FAO, 2007). Artan nüfusun gıda ihtiyacını karşılamak, gıda güvenliğini sağlamak, sosyo-ekonomik refahı artırmak, yoksulluğu azaltmak, gelir kaynaklarını çeşitlendirmek, biyo çeşitliliği korumak ve çevre kirliliğini azaltmak üzere ulusal, bölgesel ve özellikle kentsel düzeyde çeşitli politikalar ve yöntemler geliştirilmesini gerektirmektedir (Uyan, 2018). Literatür çalışmaları incelendiğinde bu konuda önemli bir politika aracı olarak kentsel tarımın doğrudan yerel düzeyde kentsel ekonomilere, dolaylı olarak genel ekonomiye katkı sağlayabileceği görülmektedir.

Bu nedenle bu çalışmada sürdürülebilir ekonomik gelişme ve kent ekonomiler açısından kentsel tarım ve işlevleri incelenmektedir. Bunun için öncelikle kentleşme sürecini ve bu sürecin etkilerini sosyo-ekonomik, ekolojik yönleriyle kısaca incelemek gerekmektedir. Daha sonra kentsel tarımın kentsel düzeyde çeşitli sosyo-ekonomik, ekolojik sorunların çözümüne katkısı ve karşılıklı etkileşimi birlikte incelenmektedir. 1. bölümde kentleşme süreci ve tarım sektörüne etkileri, 2. bölümde kentsel tarım ve kentsel ekonomi açısından işlevleri ele alınmıştır.

KENTLEŞME SÜRECİ VE TARIM SEKTÖRÜ

Kentleşme, nüfusun kırsal alanlardan kentsel alanlara kayması, kentsel alanlarda yaşayan insan sayısındaki kademeli artış ve her toplumun bu değişime nasıl uyum gösterdiğini içeren, sosyo-ekonomik ve ekolojik boyutları olan bir süreçtir. Kentleşme sürecini hızlandıran unsurlardan biri küreselleşmedir. Ancak küreselleşmenin bölge, kent ve yerel ekonomiler için ortaya çıkardığı tehditler bölgesel, kentsel ve yerel düzeyde sosyo-ekonomik gelişmenin sağlanması üzerine politikalar üretilmesini gerektirmektedir. Son yıllarda ekonomik gelişme ve kalkınma üzerine yapılan çalışmalar bölge ve kent olgusunu ön plana çıkarmaktadır.

Kentleşme, sanayi devriminden bu yana kuvvetli bir şekilde işaretlenmiş olan kırsal çevrenin dönüşümü, tarım ve ormanlar için tarıma elverişli arazilerin giderek artan şekilde kentsel ve endüstriyel kullanım için ayrılması anlamına gelmektedir. Buna paralel olarak, kentler ve ülkeler ekonomik açıdan uluslararası ticaret ve finansal ihtiyaçlar nedeniyle giderek daha da küreselleşmiştir. Oysa kentsel yönetim yalnızca

bireysel olarak kişilere, binalara, trafik sistemlerine hizmet eden rutin işlevleri otomatikleştirmeyi değil, aynı zamanda kentin verimliliğini, eşitliği ve vatandaşların yaşam kalitesini, bunların hepsinin gerçek zamanlı olarak nasıl geliştirebileceğinin izlenmesini, analiz edilmesini ve planlanmasını gerektirmektedir (Batty vd. 2012).

Bu nedenle kentleşme eğilimleri, bütünsel olarak sürdürülebilir kalkınma ile bağlantılı ele alınmalıdır. İyi planlama ve yönetimle şehirlerdeki yerleşim alanlarında artan yoğunluk ekonomik ve sosyal kalkınmayı kolaylaştırabilirken, tüketim ve üretimin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için fırsatlar da sunabilmektedir. Ancak hızlı ve plansız kentsel büyüme, gerekli altyapı geliştirilmediğinde veya çevreyi korumak ve şehir hayatının faydalarının eşit şekilde paylaşılmasını sağlamak için politikalar uygulanmadığında sürdürülebilir kalkınmayı tehdit etmektedir. Dünya kentleşmeye devam ettikçe, sürdürülebilir kalkınmanın zorlukları kentlerde, özellikle kentleşme hızının en yüksek olduğu düşük-orta gelirli ülkelerde daha da yoğunlaşacaktır. Bu nedenle hem kentsel hem de kırsal kesimde yaşayanların hayatlarını iyileştirmek için entegre politikalara ihtiyaç vardır (UN, 2015:23).

Hızlı kentleşmenin tarım ve gıda sistemleri üzerinde çeşitli etkileri olmaktadır. Küresel düzeyde artan nüfus gıda talebini artırmaktadır. Buna ek olarak, kentleşme sürecinin etkisiyle tarımsal ürün üreticileri de kentlere göç etmektedir ve gıda üreticisinden gıda tüketicisine dönüşmektedir. Bu durum hem tarımsal üretimi azaltmakta hem kentsel düzeyde gıda talebini daha fazla artırmaktadır. Bunun sonucunda üretimin yeterli olmadığı durumlarda, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde gıda fiyatlarının aşırı yükselmesine neden olmaktadır. Bu da özellikle gelirinin büyük bölümünü gıda harcamasına ayırmak zorunda olan yoksul kesimlerin refahının daha çok azalmasına yol açmaktadır.

Hızlı kentleşmenin önemli negatif etkilerinden biri de tarım arazisi olarak kullanılan alanları azaltmasıdır. Arazi kullanımındaki değişimler tarımsal üretimin azalmasına neden olmaktadır. Örneğin Türkiye’de 2001 yılında 40.967 bin hektar olan tarım alanı 2018’de %7,7 azalarak 37.817 bin hektara düşmüştür (Uyan, 2019). 1995-2005 yılları arasında Türkiye’de tarım dışına çıkarılan yüksek verimli tarım alanı toplamı 1,26 milyon hektara ulaşmıştır (DPT, 2006: 38). Benzer şekilde Bangladeş’te tarım arazilerinin yıllık %1’i tarım dışı kullanımlarla kaybedilirken, Gana’nın Tamale bölgesinde yeni kentsel gelişimin yaklaşık %60’ı kentsel çevredeki tarımsal arazilerde gerçekleşmiştir (Ayambire vd. 2019:260). Hanoi (Vietnam) da 1993-2007 arasında toplam tarım arazisinin üçte biri tarım dışı kullanım alanına dönüşmüştür (Nguyen vd. 2016).

Özellikle küresel olarak güney yarı küredeki kentler, hızlı ve kontrolsüz kentleşme nedeniyle tarımsal üretimi sürdürmekte zorlanmaktadır. Hızlı büyüme, nüfusun artması kentsel araziye olan talebin artmasına ve arazi değerlerinin yükselmesine neden olmaktadır. Bu yüksek arazi değerleri, tarım dışı arazi kullanıcılarının, kentsel çevre bölgelerinde daha ucuz arazileri kullanmak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Kontrolsüz kentleşme sürecinde verimli tarım arazileri konut ve endüstriyel kullanıma ayrılmaktadır. Kontrolsüz kentleşme, tarımsal arazi kullanımını kentsel arazi kullanım sistemindeki gibi fiyatlandırmaktadır. Böylece az gelir elde eden çiftçilerin fiyat konusunda rekabet edemeyip tarım arazilerini bırakmalarına neden olmaktadır. Bu da ekonomik, sosyal, ekolojik sürdürülebilirlik çabalarını baltalamaktadır (Ayambire vd. 2019:26).

Bu noktada aslında uygulamada 1960 ve 70’lerde çeşitli ülkelerde ortaya çıkan kent çevresindeki atıl arazilerin dar gelirli kent halkının tarımsal üretim için kullanılmasını sağlayan Kentsel Tarım yaklaşımı yeniden gündeme gelmiştir. Ancak bu defa sadece arazilerin atıl kalmasının önlenmesi değil kentin sosyo-ekonomik, ekolojik sorunlarının çözümüne katkı sağlaması beklentileri ile birlikte kentsel tarım son yıllarda kentsel

düzeyde sosyo-ekonomik gelişme açısından üzerine çalışılan bir konu olmuştur. Çeşitli eleştiriler de olmasına karşın birçok çalışma kentsel tarımın büyük ve küçük kentlerde, özellikle düşük-orta gelirli ülkelerde sosyal, ekonomik ve ekolojik olarak olumlu katkılar sağladığını göstermektedir. İkinci bölümde bu konu ele alınmaktadır.

SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK GELİŞME AÇISINDAN KENTSEL TARIMIN İŞLEVLERİ

Tarım ve gıda sistemleri, insanlığın refahı için hayati öneme sahip çok çeşitli işlevleri yerine getirmektedir. Bu sistemlerin küresel gıda güvenliğinin kalbinde yer almaları, dünyaya güvenli, sağlıklı ve besleyici gıdaların yeterli ve güvenilir şekilde tedarik edilmesini sağlamaları beklenmektedir. Ayrıca tarım ve gıda sektörleri, dünyanın en yoksullarının çoğunun doğrudan istihdam edilmesini ve gelir elde etmesini sağlaması, kırsal ve genel ekonomik kalkınmaya katkıda bulunması ve milyarlarca insanın geçim kaynağı olması açısından da çok önemlidir. Bu kilit rolleri yerine getirmeye devam etmek için, tarımsal üretkenliğin sürdürülebilir bir şekilde artması gerekmektedir. OECD ve FAO'nun 2016 Tarımsal Görünüm Raporu, küresel tarımın orta vadeli umutlarının bir değerlendirmesini yapmaktadır. Raporda, sektörün endüstriyel kullanımlar için gıda, yem ve ham ürünlere yönelik artan talebi karşılayabilmesi için, önemli bir üretim büyümesi gerektiğini vurgulamaktadır. Üstelik bu büyümenin, iklim değişikliğinin etkileriyle birlikte dünyadaki pek çok alan için azalan toprak ve su mevcudiyetine rağmen gerçekleşmesi gerekecektir (OECD/FAO, 2016).

Nüfus ve tüketimde büyümenin yanı sıra biyoenerji bitkilerinin artan rolü, önümüzdeki yıllarda tarımsal ürünlere yönelik küresel talebi artıracaktır. Verimli topraklar kıtlaştıkça kayda değer ticari kazançlar ortaya çıkacak ve gelecekteki üretim artışlarının büyük ölçüde hali hazırda kullanımda olan tarım arazilerinden gelmesi gerekecektir (Levers vd. 2016).

Tarımsal üretimde büyümenin büyük kısmının verimlilik artışından gelmesi gerektiği, ancak aynı zamanda daha geniş kapsamlı olarak değer zincirindeki gelişmelerden gelmesi gerektiği de açıktır. Uluslararası toplum, tarımın toplumun hedeflerine ulaşmasındaki kilit rolünü kabul etmiştir. Tarım bugün için 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'nde yoksulluk ve açlığa son vermeyi ve insanların refahını arttırmayı amaçlayan birçok hedefin gerçekleştirilmesinde kilit bir sektör olarak kabul edilmektedir (OECD/FAO 2016:5).

Tüm bu gelişmeler tarımsal toprakların kaybını önleyecek, hatta tarımsal üretimi kent bölgesine taşıyarak kentleşmenin ortaya çıkardığı sosyal, ekonomik, ekolojik sorunların çözümüne katkı sağlayabilecek bir araç olarak kentsel tarım olgusunu ortaya çıkarmıştır.

Bu noktada öncelikle kentsel tarımın tanımını yapmak gerekir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) Kentsel Tarımı, "tipik kentsel kaynakları kullanan, diğer kentsel aktörlerle toprak ve su için rekabet eden, kent planlarından ve politikalarından etkilenen, kentin sosyal ve ekonomik kalkınmasına katkıda bulunan, kentsel sosyo-ekonomik ve ekolojik sistemin kalıcı ve dinamik bir parçası" olarak tanımlamaktadır. Kentsel tarım, hane halkının geçimlik üretimi ve işlenmesi düzeyinden daha ticarileştirilmiş tarıma kadar çeşitli geçim sistemleri içeren dinamik bir kavramdır ve farklı yerlerde ve çeşitli sosyo-ekonomik koşullar ve siyasi rejimler altında gerçekleşmektedir (FAO, 2007: 59). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ise kentsel tarımı, genellikle kentsel, banliyö ve peri-kentsel alanlarda bitki yetiştirme ve hayvan yetiştirme uygulaması olarak tanımlamaktadır (UNDP, 1996).

Kentsel tarıma olan ilgi, dünya nüfusunun üçte ikisinin 2050 yılına kadar kentleşmesine neden olan demografik değişim ve bu gelişen nüfusun nasıl sürdürülebilir bir şekilde besleneceği ile ilgili endişelerin sonucu artmıştır. Gelecekte gıda tedarikine yönelik tehditler çok yönlüdür; endüstriyel tarıma bağlı çevresel bozulma ve insan

kaynaklı iklim değişikliğiyle meydana gelen düzensiz hava koşullarının getirdiği zorlukları aşmak gerekmektedir. Bu yüzden bu kaygılar, kentleri üretim düzeyinde tarım ortamı olarak yeniden öngörmek ve gıda üretimini daha verimli ve daha yüksek bir oranda büyütmek de dahil olmak üzere, tarım için yeni bir yaklaşım çağrısına yol açmıştır. Planlama mesleği, yeşil alanın kentsel çevre içindeki faydalarını uzun zamandır tanıdığı halde, ticari tarımın kent hayatı ile birlikte varlığını tarihsel olarak desteklememiştir. Bu, büyük ölçüde, planlayıcıların aralarında endüstriyel / imalat ve konut yapımı ile uyumsuz arazi kullanımlarını ayırmayı amaçlayan modern imar kodlarının geliştirilmesindeki önemli rolünün bir yan ürünüdür. Tarımın faydalı bir kentsel arazi kullanımı olarak yeniden tasarlanması, 1960'larda düşük gelirli mahallelerde yaşayanlar ve 1960'larda ve 70'lerde ihmal edilen atıl kentsel arazileri geri kazanma çabalarının ortaya çıkardığı bir fenomen olmuştur (Goodman ve Minner, 2019).

Avrupa, sanayileşme ve kentleşme sürecinden geçmiştir ve yavaş yavaş devam eden kentsel bir yoğunlaşma ile karşı karşıya kalmaktadır. Burada nüfusun% 73'ü zaten şehirlerde yaşamaktadır. Kentleşmenin yanı sıra, şehirlerde ve yakınındaki gıdaların üretimi, dağıtımı ve tüketilmesi son zamanlarda giderek artan bir şekilde ilgi görmektedir. Bu nedenle kentsel tarım tüm dünyadaki toplumlarda önemli bir konudur ve çeşitli disiplinlerden bilimsel olarak analiz edilmektedir (Pölling vd. 2016).

Kentsel tarımın genel olarak gelişimi ve özellikle kent bahçeciliği, özellikle gelişmekte olan ülkelerde kent sakinlerine fayda sağlamak için kendiliğinden benimsenen ana stratejilerden biri olarak ortaya çıkmaktadır (Orsini vd. 2013). Kentsel alanda yapılan kentsel tarım, bir çeşit modern tarım olarak, nüfusun yoğun olduğu kentlere, genellikle metropol alanlarına yakın olması durumunda taşıma maliyetlerini düşürmektedir. Bu alanda yapılan birçok çalışma, özellikle kentsel ve peri-kentsel alanda yetiştiricilik olmak üzere, kentsel tarımın niteliği hakkında değerli bilgiler sağlamıştır (Lynch vd. 2013). Kentsel tarımın çeşitliliği temsil etmesi ve kentsel tarımsal fonksiyonların nicelleştirilmesi, tarımın sürdürülebilir kentsel gelişimdeki rollerinin belirlenmesinde ve buna göre kentsel planlama yapılmasında önemlidir (Aubry vd. 2012). Bununla birlikte, kentsel tarımın geçim desteği, gıda güvenliği ve çevre korumasına sağladığı faydalar, uluslararası düzeyde yerel seviyeden daha fazla tanınmaktadır (Drechsel ve Dongus, 2010).

Bu nedenle kentsel tarımın farklı faydaları arasındaki ilişkileri ölçmek için daha fazla vaka çalışmasına ihtiyaç vardır (Wastfelt ve Zhang, 2016:172). Örneğin Çin'de erken dönemde kentsel tarım yapılan şehirlerden biri olarak, Pekin'de kentsel tarımın işlevleri incelenmiş ve kentsel tarımın yalnızca tarımsal ve yan ürünler üretmekten ziyade giderek istihdam güvenliği, ekolojik koruma, gezi ve eğlence ile kentsel-kırsal kültürel mirasın birleşimini sağlayan bir faaliyete doğru dönüştüğü görülmüştür. Peng'in çalışmasında kentsel tarımın sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmedeki rolünü incelemek için Pekin örnek olay alanı olarak ele alınmıştır. Entegre tarımsal üretimin ekolojik, ekonomik ve sosyal fonksiyonlar gibi üç boyutu, tarımsal fonksiyonların kombinasyonunu içeren üçgen illüstrasyon yöntemiyle analiz edilmiş ve her türlü tarımsal fonksiyon için avantaj alanlarının uzamsal olarak yerleşimi yoluyla kentsel tarımın çeşitli işlevlerinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Sonuçta Pekin'in bazı bölgelerinde kentsel tarımın ekoloji-ekonomi boyutunun baskın olduğu, bazı bölgelerde ise sosyal-ekolojik işlevlerinin daha baskın olduğu görülmüştür (Peng vd. 2015:344).

Kentsel tarım, ekonomik, sosyal ve ekolojik işlevleri sayesinde, 11. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi (SDG)'nin bazı hedeflerine ulaşma potansiyeli de sunmaktadır. Hedefler şunları içermektedir: felaketlerin yol açtığı küresel gayrisafi yurtiçi hasılaya bağlı ekonomik kayıpları azaltmak, şehirlerin çevresel etkilerini azaltmak, yeşil alanlara erişim sağlamak, şehirlerde kaynak kullanım verimliliğini teşvik etmek (UN, 2018).

Kentsel tarımın, çok çeşitli kentsel durumlara ve çeşitli paydaşların ihtiyaçlarına uyarlanabilmesi önemli temel özelliklerinden biridir. Kentsel tarım veya kentsel ve peri-kentsel tarım, sürdürülebilir kentsel gelişimin sosyal, ekonomik ve ekolojik hedeflerine önemli katkılarda bulunabilmektedir. Kentsel tarıma ilgi gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi gelişmiş ülkelerde de artmakta ve mevcut politikaları revize eden ya da bu konuda yeni politikalar ve eylem programları oluşturan şehirlerin sayısı hızla artmaktadır (Van Veenhuizen, 2006). Bununla birlikte dünyadaki pek çok kentsel çiftçi, temel geçim faaliyetini resmi olarak tanınmadan faaliyet göstermektedir ve uygun belediye politikaları ve mevzuatının yapısal desteğinden yoksundur. Şehirlerde tarımın pozitif etkilerinin potansiyelini arttırmak ve potansiyel negatif risklerini azaltmak için uygun politikalar ve düzenlemeler gerekmektedir. Buradaki zorluk, politika yapıcılar tarafından kentsel tarımın sürdürülebilir kentsel kalkınmanın bir parçası olarak bir sorumluluk gibi değerlendirilmesinden ziyade sosyal, ekonomik ve çevresel bir fayda olarak değerlendirilmeyle sınırlı kalmasıdır.

Kentsel tarım, daha sürdürülebilir ve dirençli kentsel topluluklara katkıda bulunma potansiyeline sahiptir ve kent düzeyinde dairesel ekonomi stratejilerinin uygulanmasında, enerji ve kitle döngülerinin kapatılmasında, doğal döngülerin ve ekosistemlerin çevresel koşullarının geri kazanılmasında önemli rol oynadığı görülmektedir. Ayrıca kentsel tarım, küresel şirketlerin yüksek gıda egemenliği seviyelerinin azaltılmasına katkıda bulunabilmekte ve yeni katılımcı ve vatandaşlık stratejileri uygulamak için lokomotif olarak kullanılabilir.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının 1996 yılı raporuna göre, küresel olarak 800 milyon insan kentsel tarımla uğraşmaktadır. Bu üreticiler, dünya gıda üretiminin ortalama yüzde 15-20'sini oluşturmaktadır. Kentsel olarak üretilen gıdaların işlenmesi, pazarlanması, taşınması işlerinde daha fazlası kullanılmaktadır. Kentsel tarım, gıda sistemini karıştıran sessiz bir devrim üretmektedir. 200 milyon kentsel asistanın kentsel pazar için gıda ürettiği ve bunun da çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerde dünya arzının % 15-20'sini sağladığı tahmin edilmektedir (UNDP, 1996).

Kentsel tarım, gıda güvenliğine ve yoksulluğun azaltılmasına olan katkısı nedeniyle teşvik edilmektedir. Önemli bir literatür bu faydaları vurgulamaktadır. Literatürde hem yüksek hem de düşük gelirli ülkelerde, kentsel tarımın sosyo-ekonomik, çevresel ve kaynak kullanım açısından faydaları belirlenmiştir. Bazı yazarlara göre, gıda ve beslenme güvenliği, gelir yaratma ve yoksulluk azaltma konularında önemli ölçüde katkı sağlama yararları göz önüne alındığında kentsel tarım, Dar Es Salaam ve Kampala'nın kiler de dahil olmak üzere yerel yönetimler tarafından aktif olarak tanıtılmış ve duyurulmuştur. Kenya ve Tanzanya'da da hükümetler ve FAO, IDRC, UNDP, UN-Habitat ve BM Üniversitesi gibi uluslararası kurumlar ve finansman kuruluşları bu konuya odaklanmışlardır (Badamy ve Ramankutty, 2015:8).

Kentsel tarım, gıda güvenliği ve gıda egemenliği vaat etmektedir ve gelecekte bu katkısının daha da artması beklenmektedir. Ayrıca daha kısa tedarik zincirleri ve ulaştırmada kullanılan fosil yakıtların miktarının azalması dolayısıyla düşük karbon ekonomisine katkıda bulunmaktadır.

Kentsel tarım kent düzeyinde çevre kirliliğinin azaltılmasında önemli bir rol oynayabilmektedir. Organik alanlar yaratılması, artırılmış atık su ve mümkün olduğunca gri atıkların kullanılması gibi yaygın ve kalıcı kentsel sorunların çözülmesine yardımcı olarak kentsel alanlarda döngüler kapatılarak kazan-kazan durumlarını devreye sokma potansiyeline sahiptir. Yeşil kentsel altyapının sağladığı çevresel hizmetlerin performansını artırması beklenen kentsel ekosistemlerin işleyişi için temel özelliklerin geliştirilmesine olanak tanır. Kentsel tarımın, kentlerin biyolojik çeşitliliğini arttırması ve vatandaşların beslenme ihtiyaçlarını kendi kültürel ve mutfak gelenekleri içinde karşılamalarını sağlayarak gıda egemenliğinin kültürel boyutunu desteklemesi

beklenmektedir. Genetik çeşitliliğin korunmasına katkıda bulunarak, yerel çeşitlerin ve ırkların korunmasında olumlu bir etkisinin olması beklenmektedir (Ferreira vd. 2018: 93)

Ekolojik açıdan kentsel tarımın ayrıca kentsel atıkların geri kazanılması ve en aza indirilmesi, verimli su kullanımı ve enerji tasarrufu, hava kirliliği ve toprak erozyonunu engellemesi ve kentsel estetiğe, biyo çeşitlilik, iklim değişikliğine uyum ve esneklik ve çevresel felaketleri önlemede katkıda bulunduğu kabul edilmektedir.

Örneğin Roma'da yoğun kentleşme baskısı, 1990 ve 2000 yılları arasında kullanılan tarımsal alanın % 42 oranında azaltılmasına neden olmasına rağmen, bu eğilim, kentsel tarım faaliyetlerinin etkisiyle kentsel tarım alanının % 14 oranında artmasıyla 2000 ve 2010 arasında geri dönmüştür. Roma'da çoğunluğu çok işlevli tarımsal üretim sistemlerine sahip çok sayıda kentsel tarım çiftliği (% 40'dan fazla) vardır ve kentleşmenin yarattığı olumsuzlukları azaltarak, kentin ekosisteminin korunmasına, yaşam kalitesinin artmasına katkı sağlamaktadır (Cavallo vd. 2016: 774).

Sosyal açıdan kentsel tarımın topluluk oluşturma, güçlendirme ve dayanışma; rahatlatma; ve ekolojik ve sosyal kentsel sürdürülebilirliğin sağlanmasında olumlu etkilerini gösteren çalışmalar yapılmıştır.

Birçok kentsel tarım girişimi, paydaşları birbirine bağlamakta, işbirlikleri kurulmasını sağlamakta ve genel sosyal ağın oluşumunu teşvik etmektedir: örneğin Belçika Ghent'te yapılan araştırma bunu göstermektedir. Ghent genç bir nüfusa sahip bir kenttir. Dolayısıyla genç aktif nüfus birlikte bir şeyler yapmak için otomatik olarak bir istek duymaktadır; ortak yaşam önemlidir. Kentsel tarım ise bunu daha fazla uyarılmaktadır. Bir kent için bu alanda öncü iyi bir ağın varlığının çok faydalı olduğu görülmektedir. Kent düzeyinde bu sosyal Ağ'a ilgi artmakta ve Ağ giderek büyümektedir. Başarılı bir kentsel tarım projesi geliştirmek için bu çok önemlidir. Ancak kentsel tarım için duyulan bu coşkunun Ghent yakınında bulunan profesyonel çiftçiler tarafından paylaşılmadığı da görülmüştür. Ghent'te kentsel tarıma ilişkin çalışmalarda birçok profesyonel çiftçinin, kentsel tarıma duyulan artan coşkuyu kendileri için tehdit olarak algıladıkları belirlenmiştir. Bu nedenle profesyonel çiftçiler kentsel tarımı kendi tarım uygulamalarına karşı görmektedirler ve kendilerini kentsel tarım girişimlerinden uzak tutma eğilimindedirler (Prove vd. 2016: 16).

Almanya Ruhr bölgesi için yapılan çalışmada kentsel tarım faaliyetleri ve altında yatan iş modelleri incelenmiş ve bu faaliyetlerin nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu ve tarım arazileri oranının en düşük olduğu metropolün merkezinde yoğunlaştığı ve mekânsal olarak kümelenme eğiliminde olduğu gözlenmiştir. Tarım, Metropol bir şehir olan Ruhr'da büyükşehir alanının yaklaşık üçte birini geliştirmekte önemli bir rol oynamaktadır, ancak devam etmekte olan tarım arazisi kaybı ve kısa süreli arazi kiralaması, araziye erişimi zorlaştırarak çiftlikleri önemli ölçüde etkilemektedir. Farklılaştırılmış ve çeşitlendirilmiş çiftliklerin çoğu, başarılı olmak için belirli miktarda tarım alanını talep etmektedir. Kentsel düzeyde toprak kullanımıyla ilgili uzun vadeli planlama, katma değeri yüksek ekinlere ve organik tarıma odaklanan çiftlikler için çok önemlidir. Aşamalı olarak ortaya çıkmakta olan katılımcı çiftçilik etkinlikleri, kentsel çiftliklerin toplumsal taleplere yenilikçi bir şekilde adapte olma yeteneklerini göstermektedir. Profesyonel kentsel tarımın faaliyetlerini ve iş modellerini daha iyi bilen üreticiler ve danışmanları kentsel gelişim stratejilerini doğru ele almak için kentsel planlamada karar makamlarıyla birlikte çalışmaları planlama ve politikalar için önemlidir. Profesyonel kentsel tarım'ın karakteristik iş modelleri ve tarımsal faaliyetler hakkındaki bilgi, kent yönetiminin tarımı geliştirme stratejilerini güçlendirir ve kümelenmelerde yeni planlama paradigmalarına katkıda bulunabilir. Tarımın kentsel sisteme entegrasyonu, bu tür bir tarımı kırsaldaki benzerlerinden ayırmaktadır. Kentsel

tarım başlıca iki segmentte öne çıkan çok çeşitli biçimler, faaliyetler, aktörler, motivasyonlar, geçmişler ve hedeflerden oluşmaktadır: profesyonel kentsel tarım ve kentsel bahçe. 'Ticari kent çiftçiliği', 'peri-kentsel tarım' 'büyükşehir tarımı' birincil ticari hedefleriyle kentsel bahçecilikten ayrılabilir. Profesyonel kentsel tarım, kentsel bahçecilikten çok daha büyük çeşitler yetiştirmektedir. Hem şehir içi hem de kentsel kümelerin kenarlarında (peri-kentsel) yer almaktadır, böylece kentsel ve kırsal bağlam arasındaki peri-kentsel geçiş bölgesi onlar için daha uygun olmaktadır. Profesyonel kentsel tarım, gıdaların geliştirilmesi ve gıda güvenliği açısından kentsel bahçecilikten daha önemli bir rol oynamaktadır. Daha büyük miktarlarda üretilmekte ve daha geniş dağıtım ve pazarlama kanalları kullanılmaktadır. Kentsel ortamlar bireysel çiftlik faaliyetlerini büyük ölçüde etkilemekte ve genel iş modellerinin yaygınlaşmasına neden olmaktadır (Pölling vd. 2016:366.367).

Özetle her türlü kentsel tarımın asıl amacı, belirli bir kentin sürdürülebilir kalkınma ve ekolojik gelişme stratejilerini desteklemektir. Yeşil çatılar, çiftlikler, pencere bahçeleri ve yaşam duvarlarının (gıda üretimi için yapılmış) yadsınamaz avantajları şunlardır:

- Kentsel ısı adalarının olumsuz etkisinin azaltılması
- Arazi geliştirme sırasında kaybedilen yeşil alanın restorasyonu
- Toz ve karbondioksitin emilimi
- Kentsel vahşi yaşamın biyolojik çeşitliliğinde artış
- Organik atık geri dönüşümünün hızlandırılması
- Yağmur suyu çıkışında azalma ve gecikme
- Peyzajın, mikro iklimin ve estetiğin iyileştirilmesi
- Kamu çevre bilincinde artış
- Yeni işyerlerinin oluşturulması
- Sağlıklı yiyecek üretimi
- Kentsel olmayan çiftliklerden gelen gıdaların taşıma maliyetinin azaltılması.
- Gıda ambalajı üretiminin azaltılması
- Kentsel alan sakinlerinin yaşam tarzlarında iyileşme ve dahası, modern çiftliklerin oluşturulmasıyla kentsel çevrenin kalitesindeki iyileşmeye, yenilenebilir kaynakların kullanımına ve kirliliğin azaltılmasının yanı sıra doğal kaynakların israfı kullanımının ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmaktadır (Jasionkowski ve Czarnecka, 2016: 61).

Diğer taraftan yoğun çevre ve hava kirliliği olan kent bölgelerinde kentsel tarım faaliyetlerinden elde edilen ürünlerin çeşitli zararlı metaller içerdiğine dair bulgular çeşitli çalışmalar da kanıtlanmıştır. Örneğin Berlin'de yapılan son bir çalışma, şehir içi bölgelerde yetişen sebzelerin yüksek miktarda eser metal biriktirebildiğini göstermiştir. Kentler sanayi, yerel aktiviteler ve trafik nedeniyle yoğun kirlilik altındadır. Aynı zamanda tarımsal üretim de kullanılan ilaçlar, kimyasal ve organik gübreler nedeniyle yoğun kirletici faaliyetler olarak bilinmektedir (Eigenbrod ve Gruda, 2016:494). Bu noktada kentsel tarımla ilgili faaliyetlerin iyi planlanması, uygulanması ve izlenmesi gerekmektedir. Aksi halde muhtemel ekolojik faydaları tersine dönebilmektedir.

Günümüzde kentsel yönetimde planlama ve yatırım kararlarında Akıllı Kentler uygulamaları önem kazanmaktadır. Akıllı Kentler ise oldukça yetenekli ve bilgili

vatandaşlar ile ilişkilidir. Bu son derece bilgili ve talepkar tüketicilerin varlığını göstermektedir. Bu nedenle bu tüketiciler yenilikçi, pestisit içermeyen ve yerel ürünleri tercih etmektedirler (Santos 2016:402-406). Bu doğrultuda özellikle ABD’de kentsel düzeyde tarımsal gıda üretimiyle ilgili “yerel üret- yerel tüket” programları uygulanmıştır. Bunun sonucunda ABD hükümetinin verilerine göre, on yıldan daha az deneyime sahip olanlar olarak tanımlanan 456.000 “başlangıç çiftçi” sayısı vardır ve bu eğilimin en çok kuzeydoğu ve Kaliforniya’da ağırlık kazandığı, muhtemelen “yerel tüket” programlarının çiftçi sayısının ve çiftçi pazarlarının büyümesini sağladığını belirtilmektedir (Gordon ve Alexander, 2014).

SONUÇ

Kentleşme sürecinin küreselleşmeyle birlikte hız kazanması, küresel düzeyde artan nüfus, ekonomik gelişmeler, iklim değişikliğiyle ortaya çıkan çevresel felaketler öncelikle sağlıklı, taze, uygun fiyatlı gıdaya erişim açısından sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunların çözülmesinde bir araç olarak kentsel tarımın çeşitli sosyal, ekonomik, ekolojik faydalarının olacağı görülmektedir.

Bu faydalar arasında; ekonomik açıdan yerel geçim kaynaklarının çeşitlendirilmesi, yerel düzeyde gelir yaratılması, gelirin yerelde kalması, gıda maddelerine doğrudan erişiminin sağlanarak maliyetlerin düşürülmesi, kentsel düzeyde yoksulluğun azaltılması, hane halklarının gıda harcamasını azaltarak, gelirlerini gıda dışı harcamalara (sağlık ve çocuk eğitimi gibi diğer önemli ihtiyaçlara) ayırmasının sağlanması, mevsimsel veya diğer geçici kıtlıklardan korunmayı sağlaması vardır.

Sosyal açıdan ise kentsel düzeyde toplumsal olarak işbirliği alanları ve sosyal ağlar oluşturmaları, insanların çeşitli sosyal ihtiyaçlarını karşılaması, yerel ürünlerin, kültürlerin ve değerlerin korunmasını sağlaması gibi faydaları görülmektedir.

Ekolojik açıdan atıkları azaltmak, kentsel estetiği sağlamak, yaşam kalitesini iyileştirmek, biyo çeşitliliği artırmak önemli faydaları olarak sayılabilir.

Bu faydaları gerçeğe dönüştürmek için öncelikle kentsel alanda tarımsal arazilerin doğru planlanması ve korunması için gerekli önlemler alınmalıdır. En azından tarımsal toprakların daha fazla kaybını önlemek çok önemlidir. Ayrıca kentsel tarım faaliyeti yapanlar için de uzun vadeli stratejileri ve planları bilmek geleceğin öngörülmesi, yeni faaliyetlerin, projelerin planlanması için önem taşımaktadır.

İkinci olarak yoğun tarımla verimliliği artırarak tarımsal üretimi artırmak için eğitim, teknoloji desteği, finansal destekler gibi konularda gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

Üçüncü olarak da kentsel tarımın çevreye üzerindeki negatif etkisini azaltmak için gerekli önlemler alınmalıdır. Çünkü kentsel tarım faaliyetleri sonucu kirleticilerin besin zincirine girmesi durumunda, sağlık sorunlarına yol açabilecek yüksek düzeydeki kirleticilerle ilgili alınması gereken önlemler olabilir. Kentsel tarım, kullanılacak kimyasallar açısından dikkatle izlenmelidir.

Hem kentsel düzeyde tarımsal üretimi ve faaliyetleri destekleyen hem de bu yerel ürünlerin yerel toplum tarafından tüketilmesini özendirecek modeller geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

1. Aubry C. vd. (2012). Urban Agriculture and Land Use in Cities: An Approach with the Multi-Functionality and Sustainability Concepts in the Case of Antananarivo (Madagascar). *Land Use Policy* 29: 429-439
2. Ayambire R. vd. (2019). Are View of Practices for Sustaining Urban and Peri-Urban Agriculture: Implications for Land Use Planning in Rapidly Urbanising Ghanaian Cities. *Land Use Policy*, 84, 260-277
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264837718301844>
3. Badamy M.G. ve N. Ramankutty (2015). Urban Agriculture and Food Security: A Critique Based on an Assessment of Urban Land Constraints. *Global Food Security*. Volume 4, March 2015, Pages 8-15
4. Batty M. vd. (2012). Smart Cities of the Future. *The European Physical Journal Special Topics* 214(1):481-518 · November.
5. Cavallo A. vd. (2016). Mapping and Assessing Urban Agriculture in Rome. *Agriculture and Agricultural Science Procedia* 8 (2016) 774 – 783
6. DPT (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013.
<http://www.metu.edu.tr/system/files/kalkinma.pdf>
7. Drechsel P. ve S. Dongus (2010). Dynamics and Sustainability of Urban Agriculture: Examples from Sub-Saharan Africa. *Sustainability Science*. November/ 2010, 5(1):69-78
8. Eigenbrod C. ve N. Gruda (2016). Urban Vegetable for Food Security in Cities. A review.
<https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01284293/document>
9. FAO (2007). Profitability and Sustainability of Urban and Peri-Urban Agriculture.
<http://www.fao.org/3/a-a1471e.pdf>
10. Ferreira C. vd. (2018). Urban Agriculture, a Tool Towards More Resilient Urban Communities? Current Opinion in Environmental Science & Health. Volume 5, October 2018, Pages 93-97
11. Goodman W. ve J. Minner (2019). Will the Urban Agricultural Revolution be Vertical and Soilless? A Case Study of Controlled Environment Agriculture in New York City. *Land Use Policy*. Volume 83, April 2019, Pages 160-173
12. Gordon L. ve D. Alexander (2014). Why do Consumers Prefer Local Products? Why do Consumers Prefer Local Products?
13. Jasionkowski R. A. ve L. Czarnecka (2016). The potential of urban agriculture for sustainability of cities in Poland. *Ecological Questions* 24/2016: 59 – 64
14. Levers C. vd. (2016). Drivers of Changes in Agricultural Intensity in Europe. *Land Use Policy* 58 (2016) 380-393
15. Lynch K. Vd. (2013) Meeting the Urban Challenge? Urban Agriculture and Food Security in Post-Conflict Freetown, Sierra Leone. *Applied Geography*, 36. pp. 31-39.
16. Nguyen T. H. T. vd. (2016). Socio-Economic Effects of Agricultural Land Conversion for Urban Development: Case study of Hanoi, Vietnam. *Land Use Policy* 54 (2016) 583-592
17. OECD/FAO (2016). *Agricultural Outlook 2016-2025*. www.fao.org/3/a-i5851e.pdf
18. Orsini F. vd. (2013). Urban Agriculture in the Developing World: A Review.
<https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01201393/document>
19. Peng H. vd. (2015). Multifunctionality Assessment of Urban Agriculture in Beijing City, China. *Science of the Total Environment* 537 (2015) 343-351
20. Pölling B. vd. (2016). Professional Urban Agriculture and its Characteristic Business Models in Metropolis Ruhr, Germany. *Land Use Policy* 58 (2016) 366-379
21. Prove C. vd. (2016). Taking context into account in urban agriculture governance: Case studies of Warsaw (Poland) and Ghent (Belgium). *Land Use Policy* 56 (2016) 16-26
22. Santos M. J. (2016). Smart Cities and Urban Areas—Aquaponics as Innovative Urban Agriculture. *Urban Forestry & Urban Greening* 20 (2016) 402-406
23. UN (2015). *World Urbanization Prospects The 2014 Revision*.
<https://esa.un.org/unpd/wup/publications/files/wup2014-report.pdf>

24. UN (2017). World Population Prospects 2017. <https://population.un.org/wpp/Download/Probabilistic/Population/>
25. UN (2018). SDG 11, Sustainable Cities and Communities. www.un.org/sustainabledevelopment/cities/
26. UNDP (1996) Urban Agriculture Food, Jobs and Sustainable Cities. <http://www.jacsmiit.com/book/Chap02.pdf>
27. UNFPA (2015). World Population Trends 2015. <http://www.unfpa.org/world-population-trends>
28. Uyan B. (2018). Tarımın Küresel Güç Sistemine Dönüşme Sürecinde İnovasyonun Rolü. İktisadi Yenilik Dergisi. Yıl 2018, Cilt 5, Sayı 2, Sayfalar 83 – 93 dergipark.gov.tr/iy/issue/38106/439825
29. Uyan B. (2019). Küreselleşme Sürecinin Tarım Sektörüne Etkileri: Zorluklar-Fırsatlar ve Gelişmekte Olan Ekonomiler İçin Önemi. Küreselleşmenin Sosyo-Ekonomik Boyutları. Gazi Kitabevi. 81-103
30. Van Veenhuizen R. (2006). Cities Farming for the Future - Urban Agriculture for Green and Productive Cities. <https://www.ruaf.org/publications/cities-farming-future-urban-agriculture-green-and-productive-cities>
31. Wastfelt A. ve Q. Zhang, (2016). Reclaiming Localisation for Revitalising Agriculture: A Case Study of Peri-Urban Agricultural Change in Gothenburg, Sweden. Journal of Rural Studies 47 (2016) 172-185

YEŞİL ÜRETİM UYGULAMALARININ EKONOMİK, ÇEVRESEL VE TÜKETİCİLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Sertaç ARI¹

¹ Selçuk Üniversitesi, Karapınar Aydoğanlar Meslek Yüksekokulu, Mülkiyeti Koruma ve Güvenlik, Konya-Türkiye.

GİRİŞ

İnsanlar yaşanlarını sürdürülebilmeleri için çevre ile sürekli olarak etkileşim içerisinde bulunmuş ve doğal kaynakları kullanarak yaşamını kolaylaştırmıştır. Fakat nüfusun hızlı bir şekilde artması, sanayi devrimi ile birlikte dev fabrikaların inşa edilmesi, küresel ısınma, makineleşme ile birlikte hızlı sanayileşme, bilinçsiz kaynak kullanımı zararlı atıkları, hava, su ve toprak kirliliğini, doğal kaynakların tükenmesini de beraberinde getirmiş ve ekolojik dengede bozulmalara neden olmuştur. Bunun sonucunda ise doğal kaynakların hızla tükendiğini ve doğal yaşamın artık yaşanılmaz noktalara doğru geldiğini fark eden ve bu sorumluluk çerçevesinde hareket eden tüketiciler ortaya çıkmıştır. “Yeşil tüketici” ya da “ çevreye duyarlı tüketici” olarak nitelendirilen bu tüketiciler, çevre kirliliği, kaynak israfı noktasında ve ürünlerin geri dönüşümü gibi konularda daha hassas davranmaktadırlar(Haden et al., 2009; Kükrer, 2012).

Hızla artan çevresel sorunlar artık bireysel bir sorun olmaktan çıkmış ve bütün toplumu ilgilendiren bir sorun haline gelmiştir. Bu sorunlar çerçevesinde tüketicilerin çevreye karşı olan hassasiyetinin arttığı ve bu hassasiyetin kişilerin davranışlarına da yansıtılmasının zorunlu olduğu artık açık bir şekilde görülmektedir. Fakat tüketicilerin büyük bir çoğunluğunun doğal kaynakların hızla tükendiği ve doğanın tahrip olduğu endişesi taşımasına rağmen, bunun sadece endişe etmekten ileri gitmediği, ürün alırken, tüketirken ve kullandıktan sonraki süreçte nasıl davranılması gerektiğini davranışlarına yansıtmadıkları görülmektedir (Hussein & Cankül, 2010). Böyle bir sorun karşısında tüketicilerin çevresel sorunlara karşı bilinçlendirilmesi ve çevreye daha az zarar veren ürünlerin tüketilmesinin sağlanması önem arz etmektedir.

Dünyadaki kaynakların hiç tükenmeyecekmiş gibi kullanılması, çevre sorunlarının insanların yaşamını ve ekosistemi tehdit eder hale gelmesi devletleri de doğal çevreyi koruma ve sürdürülebilirliğin sağlanması konusunda çalışmalara itmiştir. Hatta ülkeler sorunun sadece kendi başlarına çözümlenemeyeceğini ve iyileştirme çalışmalarının yeterli olmayacağını anladıkları için uluslararası işbirlikleri ve çevre politikalarının geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda son zamanlarda üretim ve hizmet işletmelerinin ürettikleri ürün ve hizmetlerin çevresel bazı sonuçlarına ve uyguladıkları süreçlere daha fazla dikkat etmeleri yönündeki baskılar katlanarak artmaktadır (Kleindorfer et al., 2005).

Yaşanabilir bir dünya için çevresel sorunlara karşı farkındalık oluşturabilmek amacı taşıyan yeşil yönetim yaklaşımı, işletmelerde sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi anlayışının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde, operasyonel anlamda “yeşil” kelimesi doğaya ve çevreye karşı sürdürülebilirliğin sağlanması amacı taşıyan yeni teknolojilere ve yeni ürünlere atıfta bulunmakta ve sıklıkla kullanılmaktadır(Simula et al., 2009).

İşletmelerin sosyal sorumlulukları ile çevre duyarlılığı artan tüketicilerin karşılıklı etkileşim içerisinde olması ekonomik hayata yön vermektedir.İşletmelerin üretim ve pazarlama faaliyetlerinin bireysel tatminin sağlanmasından toplumun tatmin edilmesine doğru bir geçişin olduğu artan rekabet ortamında ayakta kalabilmeleri için sosyal sorumluluğa ve toplumsal bilince sahip olmaları gerekmektedir (Varinli, 2000; Çabuk & Nakıboğlu, 2003). İşletmelerinde bu noktada sürdürülebilir çevre politikalarını göz önüne alarak hedef kitleyi iyi tanımaları ve bu kitlenin gereksinimlerini dikkate alarak pazarlama stratejileri buna göre şekillendirmeleri gerekmektedir.

Yeşil Ürün

Ürün; renk, marka, ambalaj, tasarım, satış sonrası hizmetler, satıcının imajını içeren somut ve soyut nitelikler bütünüdür (Altunışık et al. 2016). Yeşil ürün ise; daha çok çevre dostu olarak ifade edilmekle birlikte, atıkların geri kazanılması ya da yok edilmesi, doğal çevrenin korunmasına yardımcı olan, enerji kaynaklarını en az seviyede kullanan ürün olarak tanımlanabilmektedir(Ottman et al., 2006).

Yeşil ürün ya da çevreye duyarlı ürün ile ilgili literatürde birçok tanım yapılmış ve bu ürünleri belirlemede kullanılan ölçütler konusunda herhangi bir fikir birliği oluşmamıştır. Ancak bir ürünün yeşil ürün olarak nitelendirilebilmesi için taşıması gereken bazı özellikler vardır. Bu özellikler kısaca şunlardır(Moisander, 2007; Elkington et al., 1990);

- İmalat, tüketim ve tüketimden sonraki süreçlerde çevreye zarar vermeyecek şekilde olmalı,
- Üretimde, tüketimde ve depolamada oransız olarak enerji ve diğer kaynakları tüketmemeli,
- Çevreye ve ya türlere zarar vermeyen, çevre kirliliği oluşturmeyen zararlı malzemeleri içermemeli ve yeniden kullanılabilir ambalajları barındırmalı,
- İnsan ve hayvan sağlığına zarar vermeyecek niteliklerde olmamalı,
- Ambalaj fazlalığı ya da kısa süreli kullanım nedeni ile doğada gereksiz çöp/atığa neden olmamalıdır,
- Gereksiz kullanıma imkân vermeyecek şekilde olmalı ve hayvanlara işkence yapmamalı,
- Depolama aşamalarında çevreye zarar vermemeli.

Yeşil ürünlerle ilgili olarak bir başka tanım ise 4S formülü ile açıklanmıştır. 4S formülüne göre yeşil ürünü açıklamak gerekirse(Güsan et al., 2016);

- **Tatmin (Satisfaction):** Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte.
- **Sürdürülebilirlik (Sustainability):** Ürünün enerji ve kaynaklarının devamlılığını sağlayan nitelikte olması.
- **Sosyal Kabul (Social Acceptability):** Çevreye ve canlılara zarar vermemesi konusunda küresel çapta kabul görmüş olması.
- **Güvenlik (Safety):** Ürünlerin kişilerin sağlığını tehlikeye sokmaması.

Tüketim ürünlerine bakıldığında hiçbir ürünün çevreye olan etkisi sıfır değildir. Ürünler, üretim esnasında enerji ve diğer kaynaklar kullanıldığından mutlaka atık emisyon ortaya çıktığından dolayı tamamen yeşil olamamaktadırlar. Bundan dolayı da yeşil ürün, muadilleri içerisinde çevreye en az zarar vermesi açısından göreceli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ürünleri yeşil ürün yapan faktörler, ürünleri tüketen kişiler tarafından spesifik ürün ya da ürün çeşidine ve nerede, ne için, ne sıklıkla kullanılacağına bağlıdır(Biner, 2014). Daha önce yapılmış araştırmalar incelendiğinde bir ürünün doğaya vermiş olduğu zararın %70'inin ürünün üretim ve tasarım aşamalarında meydana çıktığı anlaşılmıştır(Polonsky & Rosenberg, 2001). Bundan dolayı da yeşil ürünün, çevreyi kirletmeyecek, tamamının ya da büyük bir çoğunluğunun tekrardan doğaya kazandırılabilir, ambalaj, marka, tasarım, satış sonrası hizmetler, su ve enerji tasarrufu, daha az ambalaj kullanılması gibi bir takım özellikler göz önünde bulundurularak, hammaddeden üretime ve tüketime kadar ki süreçte doğaya minimum zarar verecek şekilde tasarlanması gerekmektedir (Mahlangu, 2014).

Yeşil Üretim Yaklaşımı

Yeşil üretim, çevreye olan etkilerinin çok az olduğu girdileri kullanan, atık oluşturmayan ya da çok az atık oluşturan ve çevre kirliliği oluşturmayan üretim süreçlerini kapsamaktadır. Atlas ve Florida yeşil üretim alternatiflerini beş başlık altında incelemişlerdir (Atlas & Florida, 1999): üretim girdilerinde değişiklik, atıkların dahili kullanımı, ürün değişikliği, daha iyi yönetim ve üretim süreçlerinde değişiklik. Çevreye verdiği etkinin minimum olduğu ürünlerin üretilmesi yeşil üretim için en basit yaklaşımıdır. Üretim süreçlerinde ve girdilerinde değişiklik yapmak, yeşil üretim için önemli kazançlar sunmaktadır. Bunun için, üretim aşamasında üretime katkı sağlayan ve sonuçta üretilen ürünün içerisinde yer almayan her türlü malzeme ve girdinin değiştirilmesi üreticiler için iyi bir strateji olacaktır (Yavuz, 2010).

Yücel & Ekmekçiler (2008)'e göre yeşil üretim, sadece üretim süreçlerine değil, ürün ve hizmetlere de uygulanmaktadır.

- Üretim süreçlerine dayalı yeşil üretim (hammadde, su ve enerji gibi kaynakların etkin kullanımı, kirlilik yaratıcı hammaddelerin kullanılmaması ve bütün atıkların miktar ve kirlilik oranlarının üretim süreci esnasında azaltılması),
- Ürüne dayalı yeşil üretim (ürünün hammaddeden son kullanımına kadar ki yaşam süresi boyunca çevreye olan olumsuz etkilerini azaltma) ve
- Hizmete dayalı yeşil üretim (ürün yaşam seyri boyunca sağlanan hizmetlerin olumsuz çevresel etkisini azaltma).

İşletmelerin yeşil üretim yapmaları yani yönetim kademesinin yeşil yönetim anlayışı ile hareket etmesi, işletmeyi sürekli iyileştirmeye odaklayarak (Kautto, 2006) sürdürülebilirliğin sağlanması noktasında ciddi avantajlar sağlayacaktır.

Yeşil Üretim Uygulamalarının Ekonomik ve Çevresel Etkileri

Unilever, 2025 yılına kadar ürünlerinde kullandığı plastik ambalajların yüzde 100'ünün yeniden kullanılabilir, geri dönüştürülebilir olacağını açıklamaktadır. Bu kapsamda Unilever, hızlı tüketim ürünleri endüstrisini, "al-kullan-çöpe at" şeklinde olan tüketim modelinden ürünlerin ve üretim süreçlerinin ürünlerin yaşam döngüleri sonunda kolaylıkla yeniden kullanımlarının ve geri kazanımlarının gerçekleştirmektedir. Unilever tüm fabrikalarında çöplüğe 'sıfır atık' gönderme hedefini benimsemiştir. Şuan için ürünlerinin üretiminden doğan sera gazı emisyonu, su kullanımı ve atık miktarını önemli ölçüde azaltmıştır. Üretimde kullandıkları palm yağı, kâğıt ve çay gibi tarımsal ham maddelerin yarısından fazlası artık sürdürülebilir kaynaklardan elde edilmektedir. Firma ayrıca yeni yaptığı fabrikaları en iyi bina stratejilerinden ve uygulamalarından oluşan bir yeşil bina sertifikasyon programı olan LEED sertifikasyonuna da (LEED-Leadership in Energy and Environmental Design) uygun şekilde inşa etmektedir. Yenilikçi tasarımı ve üretim sistemleriyle karbon emisyonu ve su tüketimi, benzeri üretim merkezlerine kıyasla %50 azaltılacak şekilde hayata geçirilmektedir. 2017'nin sonunda, tarımsal ham maddelerinin %56'sı ise sürdürülebilir kaynaklardan elde edilmiştir. Kısacası firma ürünlerin ambalajından, hammaddesine ve atıklarına kadar olan süreçte çevreye duyarlı yeşil üretim konusunda kararlı bir duruş sergilemektedir (Unilever, 2019).

Etkili su yönetimi uygulamaları sayesinde altı ülkede yaklaşık 199,862 m³ su tasarrufu sağladı. Bu rakam Türkiye'de %150 ikmal oranına ulaşmıştır. Yani üretimde kullandıkları her bir litre su için, 1,5 litre suyu yerine koymaktadır. Buda yaklaşık olarak 4,271 milyon litre suya eşittir.

Coca Cola firması yürütmüş olduğu projeleri sonucu enerji tüketiminde 6 ülkedeki fabrikalarında yaklaşık 468 milyon kWh'lık iyileşme sağlamıştır. Bu rakam yaklaşık 78,711 ton'luk CO2 emisyonu azalmasına denk gelmektedir. Bu rakam ise yaklaşık olarak 6.6 milyon ağacın bir yılda emdiği CO2 miktarına denk gelmektedir.

Sürdürülebilir paketleme programları ile altı ülkede toplam 2,732.5 ton reçine tasarrufu sağlamıştır. Türkiye'de Damla BitkiŞişe markası ile üretilen 330 ml ve 1 lt'lik su şişeleri şeker kamışı bitkisinin %30 oranında kullanılarak yenilikçi bir teknoloji ile işlenmesi sonucunda elde edilmektedir. Ayrıca Damla Bitki Şişe tamamen geri dönüştürülebiliyor. 330ml. ve 1lt. ambalajlarıyla Damla BitkiŞişe yeşil renkli Damla logolu kapaklar ve etiket üzerindeki BitkiŞişe logosu ile farkındalık yaratmak istemektedir.

Firmanın tüm fabrikalarındaki toplam atık geri dönüşümü Türkiye'de% 96.0, Ürdün'de% 91.90, Kazakistan'da% 90.0, Azerbaycan'da% 97.8, Pakistan'da% 94.44 ve Kırgızistan'da% 97.7'dir. Ayrıca Türkiye'deki plastik, cam, metal ve alüminyum ambalaj atıkları için% 54 tüketim sonrası geri dönüşüm oranına ulaşmıştır. İade edilebilir şişe uygulamaları ile de 91,900 ton cam tasarrufu sağlanmaktadır.

CCI tesislerinde yürütülen verimlilik projeleri ve OE Programı ile 26,9 Milyon MJ enerji tasarrufu sağlanmış ve 2,806 ton CO2 salınımı azaltılmıştır. Ayrıca rota optimizasyonu, ürün dağıtımı ve filo geliştirme uygulamaları sonucunda son üç yılda 3,500 ton CO2 emisyonunu azaltmışlardır(Cci, 2019).

Apple dünyadaki tüm kurumsal ofislerinde, mağazalarında ve veri merkezlerinde sadece yenilenebilir enerjiyle güç sağlayabilmek için enerjinin çoğunu firma kendisi üretmektedir. Güneş, su, rüzgar enerjisi ve biyogaz yakıt pili projeleri ile tüm tesislerindeki güç ihtiyacı %100 yenilenebilir enerjiyle karşılamaktadır. 2011 yılından beri, yenilenebilir enerji kullanması sayesinde dünya çapındaki faaliyetlerinin CO2 eşdeğer emisyonları %54 azalmış ve atmosfere yaklaşık 2,1 milyon metrik ton CO2 eşdeğer emisyonu önlenmiştir. Firma 2017 yılında bile CO2 eşdeğer emisyonlarını yaklaşık 590.000 metrik ton azaltmıştır. Firmanın yaptığı bu uygulama her şeydeki sürekli inovasyon anlayışının bir sonucu ve çevreyle ilgili öncelikleridir. Sektörün önde gelen araştırmalarını uygulamış ve kendi yenilenebilir enerji projelerine yatırım yapmıştır. Böylece tesislerindeki emisyonlarını toplam karbon ayak izini %1'ine düşürmeyi başarmıştır.

Apple en yeni demontaj robotu Daisy ile, geri dönüşüm alanında bir sonraki inovasyonu yaratmaktadır. Bu robot ile Saatte 200 adet kullanılmayan iPhone'ları parçalara ayırarak geri dönüşüme kazandırmaktadır. Daisy'nin her 100.000 adet iPhone aygıtından kurtarabileceği malzeme miktarı: Alüminyum 1.900 kg, Altın 0,97 kg, Gümüş 7,5 kg, Nadir Elementler 11 kg, Tungsten 93 kg, Bakır 710 kg, Paladyum 0,10 kg, Kalay 42 kg, Kobalt 770 kg, Tantal 1,8 kg'dır.

2017 mali yılında, ambalajlarında kullanılan kağıdın %100'ü sorumlu bir şekilde yönetilen ormanlardan, kontrollü ahşap kaynaklarından veya geri dönüştürülmüş malzemelerden üretilmiştir. Plastik bileşenlerin bazılarının yerine ise bambu lifi ve

şeker kamışı üretiminde çıkan bir atık madde olan şeker kamışı küspesi gibi malzemeler kullanılmıştır.

Firma sürekli olarak su tasarrufu yapmanın ve atık suları güvenli bir şekilde tahliye etmenin yollarını aramaktadır. Örneğin, California'daki Santa Clara Valley'de peyzaj alanlarına gelişmiş sensörler ve kontrol aygıtları yerleştirerek yılda 60 milyon litre civarında su tasarrufu sağlamıştır. Veri merkezlerinde, kullanım alanları belirleniyor, sızıntıları tespit ediliyor ve su israfını önlemenin daha iyi yollarını geliştiriyor. Ayrıca, yağmur suyu veya geri dönüştürülmüş su kullanma oranımızı artmaktadır.

2013 yılında, tedarikçilerinin daha duyarlı su tasarrufu stratejileri geliştirmelerine yardımcı olmak için Temiz Su Programı'nı başlatmışlardır. Su etütleri, veri analizleri, çalışanların eğitimi ve teknik destek aracılığıyla, tedarikçilerinin sadece 2017 yılında 19 milyar litre civarında su tasarrufu yapmalarına ve 106 tesiste yeniden kullanılan atık su oranı ortalamasını yüzde 37'ye çıkarmalarına yardım etmişlerdir. Üstelik, tedarikçilerinin çoğu başka şirketlere de üretim yaptığı için çalışmaları Apple dışındaki ürünlerin su ayak izini de azaltmış olmaktadır.

Ürünlerinde kullanılan malzemeleri sürekli değerlendiren Apple, benzen, n-hekzan, toluen ve klorlu organik bileşikler gibi toksik maddeleri belirleyip bunların kullanımını azaltıyor, ortadan kaldırıyor, veya daha güvenli yeni malzemeler geliştiriyor. Bu çalışmaların sonucunda üretim ve geri dönüşüm süreçlerindeki toksik maddeler de ortadan kalkıyor. Böylece, ürünleri üreten ve parçalarına ayıran çalışanlar korunurken toprak, hava ve su kirliliği de önleniyor (Apple, 2019).

Starbucks Türkiye olarak yürütülen çalışmalar da, global çevresel ve toplumsal sorumluluk anlayışının bir parçasıdır. Temmuz 2010'da Türkiye'de 60'ın üzerinde Starbucks mağazasında kullanılan enerji yenilenebilir enerji kaynaklarından tedarik etmeye başlamıştır. Yürütülen çalışmalar ile Starbucks enerjisini ekonomik koşullarda ve yenilenebilir enerji kaynaklarından karşılanmaktadır. Burada öncelikli amaç yeşil enerji kullanımı ile karbon ayak izini azaltarak çevreye olumlu yönde katkıda bulunmaktır. Çevreci mağazaları ile karbon salınımını azaltan, çevre dostu malzemeler ve sistemler kullanarak yeşil mağazalar yaratmak için çalışmaktadır. Mağazalarda çevre dostu inşaat malzemeleri ve mobilyalar kullanıyor, enerji ve su tasarrufu sağlayacak uygulamalar hayata geçirilmektedir.

Çabalarına yol göstermesi amacıyla, başarı için temel ölçüt olarak Amerikan Yeşil Bina Konseyi'nin (US Green Building Council) LEED® sertifika programını kullanılmaktadır(LEED® İngilizcede Enerji ve Çevresel Tasarım Liderliği'nin kısaltmasıdır.) Mağazaların pek çok alanında geri dönüşümlü malzemeler kullanılmakta ve inşaat atıklarının azaltılması için mümkün olan tüm noktalarda da mağazada bulunan mevcut materyaller korunmaktadır. Starbucks'un dikkat çeken kampanyalardan biri de karton bardaklarını plastik bardağa dönüştürme projesidir. Yenilenen su tankı sistemi ile mağazalarda önemli ölçüde su tasarrufu sağlanmaktadır. Enerji gereksimini ve karbon salınımını azaltmak için tasarruflu ampul kullanılmaktadır. Mağazalarda kullanılan boyalar ve izolasyon malzemelerinin, düşük oranda uçucu organik bileşik içermesine ve toksik olmamasına dikkat edilmektedir. Kullanılmış kahve telvesi, misafirlere ücretsiz olarak sunulurken, bitkilerin beslemesi amacıyla gübre olarak kullanılabilir (Starbucks, 2019).

Türkiye'nin ilk hibrid otobüs olma özelliği taşıyan Hybrid Avenue, Siemens'in ELFA Hibrid Sistemleri'ni kullanmaktadır. Bu sistemler daha düşük karbondioksit salınımı, sıfır emisyon ile çevreci bir yaklaşım sergilemektedir. TEMSA Hybrid Avenue'de kullanılan sistemde frenleme esnasında oluşan enerji, elektrik motorlarının yardımıyla depolanıyor ve depolanan enerji aracın tekrar hareket etmesi esnasında kullanılıyor. Elektriğin depolandığı ultra kapasitörlerde aracı hareket ettirecek miktarda enerji olduğu sürece bu enerji kullanılarak dizel motora gelen ek yüklenmeleri karşılıyor, dolayısıyla dizel otobüslere kıyasla yakıt tüketiminde ve karbondioksit emisyonunda yüzde 25'e varan tasarruf sağlıyor (Capital, 2019).

Türk Telekom, güneş enerjisi ve rüzgâr enerjisi gibi alternatif enerji kaynakları kullanımına yönelik çalışmaları ile karbon tasarrufu sağlamaktadır; enerji verimliliğini ve güvenilirliğini artırmak amacıyla, verimliliği düşük olan DC enerji ekipmanları yüksek verimli teçhizatla değiştirilirken; santral dönüşüm/Fiberkentt projeleri ile de enerji verimliliği düşük olan santraller, verimliliği yüksek olan yeni nesil santraller/outdoor ekipmanlarla ile değiştirilmektedir. Ayrıca sistem odalarında kullanılmakta olan klima yerine, yeni nesil, düşük enerji tüketimli Free-Cooling klimaların kullanımı ile karbon emisyonunu önlemektedir. Türk Telekom 2010 yılında CDP (Carbon Disclosure Project / Karbon Saydamlık Projesi)'ye raporlama yapan ilk Türk telekomünikasyon şirketi olmuştur. 2016 yılında bir önceki yıla göre verimlilik ve azaltım projeleri ile karbon salımı %16 azalmıştır(Turktelekom, 2019).

Avrupa Birliği Komisyonu Direktifi'nde belirtilen büyük elektrik ve elektronik ev aletleri için geri kazanım oranı %80 olarak verilmektedir. ARÇELİK A.Ş'de kullandığı malzeme ve hammaddelerde iyileştirme yaparak beyaz eşyanın cinsine bağlı olarak ürünlerin geri dönüştürülebilirlik oranını %83,9 ile %98'e kadar yükseltmiştir.Firma üretmiş olduğu "New Ecologist", isimli bulaşık makinesi ile doğal kaynakların kullanımını en aza indirmeyi hedeflemiştir. Bu kapsamda elde yıkamaya göre yılda 39 ton su tasarruf eden ve dünyanın en az su tüketen bulaşık makinesi olma özelliği taşıyan "New Ecologist" sadece 6 lt su tüketmektedir. Böylelikle kullanıcılarına en ekonomik yolla, en temiz ve en parlak bulaşıklar sunarken, aynı zamanda düşük su tüketimi ile çevrenin korunmasına katkı sağlamaktadır.Fırınlar için gerçekleştirilen projeler sayesinde ise kullanılan ambalaj malzemesinde iyileştirmeler yapılmış ve ciddi anlamda tasarruf sağlanmıştır. Ambalajda kullanılan tahta oranında %85, karton kullanımında ise %60 azaltma yapılarak yaklaşık 1650 ağacın kesilmesi önlenmiştir. Ayrıca sevkiyatlarda kullanılan karton ve tahta ambalaj malzemeleri yerine tekrar kullanılabilen, sevkiyat sonrası işletmeye geri dönen ambalajlama sistemine geçilerek tahta, karton, metal köşebent, polyform plaka, çivi, naylon film, polyester şerit-toka gibi malzeme kullanımları tamamen ortadan kaldırılmıştır. Yine gerçekleştirilen çalışmalar ile mini LCD 7-8-9 kg çamaşır makinelerinde su tüketimi standart pamuklu programında ortalamada 2 lt kadar azaltılmıştır. Bu da yıllık 200 çevrimlik kullanım göz önüne alındığında hane başına yaklaşık 400 lt değerinde bir kazanıma karşılık gelmektedir.TV ürününde ise gerçekleştirilen, garanti belgesi, ek döküman vb. kartlardaki tasarım değişikliği ile sayfa sayısında azaltılarak yaklaşık %50 oranında kağıt tasarrufu sağlanmıştır.Lojistikte ise tedarikçilerin lokasyonları ve dağıtım depo noktaları, çevreye duyarlı taşıma tiplerini en etkin şekilde kullanılmasını sağlayacak ve taşıma kaynaklı sera gazı emisyonlarını en aza indirecek şekilde"Çevreye Duyarlı Şebeke Ağı" yaklaşımı ile belirlenmektedir. Bu kapsamda Türkiye'den yapılan ihracatın yaklaşık

%70'i denizyolu ile yapılmakta olup, varış limanları sonrasında da mümkün olan tüm destinasyonlarda çevreye duyarlı olan demiryolu ve nehiryolu taşımacılığı tercih edilmektedir. Aynı zamanda Yetkili Servisler ve Tüketici Hizmetleri kapsamında kullanılan araçlarda düşük emisyonlu araçlar tercih edilmekte ve 5 yaşını aşan araçlar yenilenerek emisyon azaltımında sürekli iyileşme sağlanmaktadır. Arçelik A.Ş.'de üretim süreçleri, doğal kaynakları az tüketen yüksek verimliliğe sahiptir. Temiz ve sağlıklı bir çevrenin gelecek nesillere aktarılması için ARÇELİK A.Ş., çevre etkilerini kontrol altına almaya ve kaynak kullanımını azaltmaya yönelik çevre amaç ve hedeflerini belirleyerek, çevresel performansını düzenli olarak takip etmektedir. Temiz ve sağlıklı bir çevrenin gelecek nesillere aktarılması, Enerji ve doğal kaynakların verimli kullanılması, Tasarımdan ömür çevrimi sonuna kadar tüm süreçlerde olumsuz çevresel etkilerin azaltılması, Kirliliğin kaynağında önlenmesi, çalışanlarımızın ve toplumun çevre bilincinin artırılmasıdır (Arcelikas, 2019).

Nuh çimento son yıllarda ürettiği 4-4,5 milyon ton klinkerle değil sanki bir geri dönüşüm tesisiymiş gibi adından söz ettirmektedir. Atık Isıdan Elektrik Üretim Tesis'i'nde ürettiği elektrik ile elektrik ihtiyacının yaklaşık yüzde 20'sini karşılamaktadır. Bu miktar yaklaşık olarak 3 milyon ağacın karbondioksit azaltışına denk miktarda karbondioksit salınımı engellemektedir. Tüm çevreci yaklaşım ile 16 milyon TL tasarruf sağlayan firma 59 bin 511 ton karbon eşdeğeri sera gazı azaltma sağlamıştır. Tapılan tüm bu çalışmalarıyla pek çok ödüle layık görülen Nuh Çimento, İstanbul Karbon Zirvesi'nde, 2018 yılı "Düşük Karbon Kahramanı" ödülünü kazanmıştır. Ayrıca TÜBİTAK destekli projelerle geliştirdiği yeni nesil gaz beton ısı yalıtım plağı olan TERMOKÜP, kolay işlenip hızlı uygulanabilen, yanmaz, uzun ömürlü, aynı zamanda geri kazanılabilir ve çevre dostu bir ürün olma özelliğini taşımaktadır (Emlakkulisi, 2019).

Yeşil Üretim Uygulamalarının Çevresel, Ekonomik ve Tüketiciler Üzerindeki Etkileri ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Önceden sadece satın alma ve tüketim ile ilgilenen tüketiciler, günümüzde kıt kaynakları tüketen işletmelerin ürünleriyle ve üretim tesisleriyle, ürünlerin ve atıkların çevreye verdikleri zararlar ilgilenmektedirler (Varinli, 2012). Çevreye olan duyarlılığın artması ve pazarlama literatürüne çevresel pazarlama kavramının girmeye başlaması ile "yeşil" kavramı türemeye başlamıştır. Özellikle tüketiciler üzerine yapılan çalışmalarda "yeşil tüketici" kavramı kullanılmaya başlamıştır. Bu isimle tabir edilen tüketiciler çevrelerini ve kendilerini satın alma hareketlerini kullanarak korumayı hedeflemiş kişilerdir (Odabaşı, 1992). Yeşil tüketiciler, verdikleri satın alma kararları ile çevreyi etkileyebilen tüketicilerdir. Bu tüketicilerin sosyal sorumluluğa sahip olarak verdikleri tüketim kararları, aldıkları ürünlerde kullanılan hammaddenin çevreye olan etkisi, üreticilerin çevreye olan duyarlılıkları ve ürünlerinde kullanılan ürünlerin çevre dostu olması, ürünlerin kullanıldıktan sonra çevreye olan zarar durumlarının bilinmesine dair her durum bilgi araştırmasını içerir (Coddigton, 1993). Bundan dolayı da tüketicilerin satın alma davranışlarında bilinçli kararlar verebilmeleri için yeterli düzeyde bilgiye sahip olmaları gerekmektedir. Aksi halde tüketicilerdeki bilgi eksikliği, tüketicileri ürünleri satın alırken verecekleri kararlarında yeşil özelliklere dahil olmaktan alıkoymabilir (Prakash, 2002). Çünkü yeşil tüketicilik, yeşil ürünleri ve yeşil tüketimi kapsayan ürünlere yönelik etkin araştırma ve değerlendirmeyi içerirken çevreyi korumaya bağlı olan tüketici davranışını açıklar (Ottman, 1992). Tüketiciler ve üreticiler nezdinde çok önemli bir kavram haline gelen yeşil üretim ile ilgili birçok çalışma

yapılmıştır. Üreticilerin yeşil üretim yapmaları ve bu ürünlere yönelmeleri hem tüketicilerin talepleri hem üreticilerin bilinçlenmesiyle şekillenmektedir. Dolayısıyla üreticilerin üretecekleri ürünlerde tüketici davranışları çok önemlidir. Bundan dolayı da konu ile ilgili yapılmış olan çalışmalar incelenerek tüketicilerin yeşil üretime yönelik davranışları ve yeşil üretim uygulamalarının tüketiciler üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu doğrultuda;

Lisans düzeyinde eğitim gören turizm fakültesi öğrencilerinin çevre dostu ürünlere ilişkin tutum ve davranışlarını inceleyen Yıldız & Kılıç (2016), turizm fakültesi öğrencilerinin çevre dostu ürünlere ilişkin tutum ve davranışlarının olumlu düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Schlegelmilch et al. (1996) tarafından yapılan bir araştırmada ise üniversite öğrencilerinin çevreye yönelik bilinçleri ve yeşil ürünler yönündeki satın alma davranışları incelenmiş ve araştırma sonucunda üniversite öğrencilerinin çevresel bilinci ile yeşil ürünlerin satın alınması davranışları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Yine Torlak (2001) tarafından yapılan bir çalışmada üniversite öğrencilerinin sık tükettikleri temizlik ve gıda ürünlerinde çevre dostu ürünlere daha fazla ödeme yapabilecekleri, petrol ve kozmetik ürünlerine ise daha az ödemede yapabilecekleri sonucu ortaya çıkmıştır.

Sivas ilindeki tüketicilerin çevre bilincini ve çevreye duyarlı ürünleri kullanma eğilimlerini belirlemek amacıyla yapılmış olan çalışmada Karaca (2013) Sivas halkının çevreye karşı bilinçli ve çevre dostu ürünleri kullanma noktasında duyarlılık gösterdikleri sonucuna ulaşmıştır.

Üstündağlı & Güzeloğlu (2015)'nin, lisans öğrenimi gören 18-34 yaş aralığındaki öğrencilerin yeşil bilinç ve farkındalığı ile tutumları ve satın alma davranışları üzerine yapmış olduğu çalışmada, öğrencilerin, doğada çözünebilir, geri dönüşümlü, daha az ambalaj kullanılan kısacası mümkün olduğu kadar çevre dostu ürünleri satın aldıkları ve geri dönüşümü sağladıkları görülmüştür. Yine öğrencilerin benzer fiyatlı muadil ürünlerde çevre-dostu olan ürünün tercih edildiği belirlenmiştir.

Kanchanapibul et al. (2014), Asya'lı 18-30 yaş arası gençler üzerinde ekolojik bilinç ile yeşil satın alma arasındaki ilişkiyi incelenmiş ve araştırma sonucunda ekolojik bilincin yeşil satın almada etkili olduğu ortaya çıkmıştır.

Erasmus öğrenimi ya da staj hareketliliği programı ile değişim gerçekleştirmiş öğrenciler üzerinde 2016 yılında yeşil ürün tüketim eğilimlerini ve Türk öğrenciler ile Avrupa Birliği vatandaşı olan öğrencilerin yeşil tüketim farklılıklarını tespit etmek amacıyla yapılmış olan araştırmada Dülgeroğlu et al., çevresel sorunlarda bireysel sorumluluk ile yeşil ürün ya da hizmet satın alma davranışı arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit etmiştir.

Aslan & Çınar (2015), öğrencilerin çevreye karşı tutumları ve çevreyle dost ürünleri kullanma eğilimleri belirlemek amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmada, öğrencilerin çevreye zarar veren ürünleri satın almamaya özen gösterdikleri, geri dönüşümlü ürünleri kullanma eğilimi içinde olduğunu, olması gerekenden fazla ambalaj kullanılmış ürünlerin tercih etmedikleri ve ekolojik dengenin bozulmasına neden olacak bir etkisi ortaya çıkan ürünleri asla tercih etmeyecekleri sonucuna ulaşmıştır.

Yılmaz et al. (2009)'nin üniversite öğrencilerinin ekolojik gıda ürünü satın alma davranışına çevresel duyarlılık ile çevresel tutum ve davranışlarının etkisini ölçmeye yönelik olarak yaptıkları çalışmada ise, çevresel duyarlılığın çevresel davranış üzerinde

etkisinin olduğu ve çevresel tutumu geliştirenlerin ekolojik ürünlere daha pozitif bakarak bu ürünleri satın alma davranışına yönelttiği görülmektedir.

Portekiz’de 18 yaşın üzerindeki tüketicilerin yeşil satın alma davranışını sosyo-demografik ve sosyo-psikolojik değişkenlere göre inceleyen Akehurst et al. (2012), psikografik değişkenlerin yeşil satın alma üzerinde sosyo-demografik değişkenlere göre daha etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Hussein & Cankül (2010) ve Yılmaz & Arslan (2011)’ın, öğrencilerin çevresel duyarlılıkları, çevreyi koruma vaatleri ve çevre dostu tüketim davranışlarını ikametgah, cinsiyet, anne ve babanın eğitim düzeyi yönünden incelemişlerdir. Araştırma sonucuna göre, öğrencilerin cinsiyetleri, ailelerin ikametgah yerleri ve özellikle annenin eğitim düzeyinin öğrencilerin çevresel duyarlılıklarını ve davranışlarını etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin ebeveynlerinin meslekleri ile öğrencilerin yeşil satın alma davranışı arasında ilişki olduğu da tespit edilmiştir.

Kunduz’un Konya ilinde yaşayan ve büyük alışveriş merkezlerinden mal ve hizmet satın alan tüketicilere 2011 yılında yapmış olduğu araştırmanın sonucunda ise tüketicilerin, ürünlerin ambalajının çevreye zarar vermesi halinde, ürünün üretimi sırasında çevreye zarar verilerek üretilmesi halinde, ürünün gereğinden fazla ambalaj ile ambalajlanması halinde ürünü almaktan vazgeçeceği, geri dönüşümlü malzemeden yapılmış ürünleri tercih ettikleri anlaşılmıştır. Ayrıca çevre dostu ürünler ile ilgili reklamların ise tüketicilerin satın alma davranışı üzerinde etkili olduğu görülmüştür.

Alkibay (2001), yapmış olduğu çalışmada ve tüketicilerin gelir düzeyinin artması ile yeşil ürünlere daha fazla para ödenebileceğini ve kadın tüketicilerin erkeklere göre yeşil ürünlere daha fazla önem verdiği tespit edilmiştir.

Çetinkaya & Özceylan üniversite öğrencilerinin yeşil ürün satın alma ile demografik özelliklerin ilişkili olup olmadığının belirlenmesine yönelik olarak 2017 yılında gerçekleştirdikleri çalışmada da tüketicilerin yeşil satın alma davranışları ile demografik özellikleri arasında anlamlı ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Ayrıca araştırmaya katılanların yeşil ürün satın alma sürecinde çevreye karşı tutumlarında, duyarlılıklarında ve iktisadiliklerinde eğitim durumlarıyla anlamlı bir farklılık görülmüştür.

Oflaç & Göçer (2015)in yüksek lisans, lisans ve önlisans öğrencilerine yönelik olarak yaptığı anket çalışmasında, çevresel bilgi düzeyi ile eko-etiketlemeleri benimseme düzeyi arasındaki ilişkinin pozitif olduğunu belirtmişlerdir.

Yunanistan’da 274.200 hane halkı üzerinde yapılan çalışmada Tilikidou & Delistavrou (2001) yeşil tüketim davranışı sergileyen tüketicilerin daha çok bilinçli, daha eğitilmiş ve yüksek gelire sahip kişiler olduğunu tespit etmiştir.

Ay & Ecevit (2005)’in üniversite öğrencileri üzerine yaptığı çalışmada öğrencilerin çevreye duyarlı tüketici davranışı ile demografik ve psikolojik değişkenleri arasındaki ilişkisini incelemiş ve çalışma sonucunda yaş, eğitim ve gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit edilmiştir.

Ekolojik gıda ürünü satın alma davranışına çevresel duyarlılık ile çevresel tutum ve davranışların etkisini ölçmeye yönelik yapılan çalışmada Yılmaz et al. (2009), çevresel duyarlılığın çevresel davranışı doğrudan etkilemediği, fakat çevresel tutum geliştiren tüketicilerin çevresel davranış sergileyerek ekolojik gıda ürünü satın alma davranışı gösterdiği belirlenmiştir.

Üstünışık (2014) ise yeşil üretimin makina sanayinde uygulanabilirliğini araştırmıştır. Yaptığı araştırmada yeşil üretimin makine sayesinde atıklarının geri

dönüşümünün sağlana bileneceğini, kaynaklarda tasarruf yapılabileceğini ve verimlilik artışıyla birlikte rekabet avantajı yaratılabileceğini vurgulamıştır.

Yeşil üretim öncelikli olarak yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına yönelmektedir. Ayrıca yeşil ürün, çevre dostu enerji kullanan, kendi enerjisini üretebilen, az enerji tüketen ürünlerdir. Buna en güzel örneklerden birisi; ABD’de bir firmanın üretmiş olduğu Tide Coldwater markalı çamaşır makinesidir. Bu makine sıcak suya gereksinim duymadan sıcak su ile yıkanan çamaşırlar ile aynı kalitede temizliğe olanak vermektedir. Çamaşır yıkama esnasında kullanılan enerjinin % 80-85’i sıcak su elde etmek için harcanmaktadır. Firma üretmiş olduğu bu ürün ile bu enerjiye olan gereksinimi kaldırmıştır (Korkankorkmaz, 2012).

SONUÇ

Doğal kaynakların hızla tükenmesi, devletin çevre konusundaki hassasiyeti ve çevreci ürünlere yönelik tüketici tercihleri rekabet koşullarını her geçen gün daha da artırmaktadır. Tüketiciler yenilenebilir özellikte olan, daha az kirlilik yaratan, ekosistem için daha güvenli olan ve geri dönüşümü mümkün olan ürünleri talep etmeye başlamışlardır. Bu noktada çevre konusunda eskisine nazaran daha bilinçli bir şekilde davranan tüketicilerin varlığı üreticilerin ürettikleri ürünlerin çevreci olmasına ortam hazırlamaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise daha çok araştırarak sorgulama yapan bilinçli tüketici grubunun sadece ürünler üzerindeki çevreci sertifikalara değil ürünlerin üretim aşamasından tüketim aşamasına kadarki süreçte doğanın ne şekilde korunduğunu bilmek istemesidir. Yani ürünlerin üretildiği fabrikaların çevreye zarar verip vermediği, ürünlerin hammaddesinden tutun ambalajına, kullanılan enerjinin çevreci olup olmamasına ve dahası ürünün son tüketiciye ulaştırılması sırasında kullanılan nakliyat işlemlerinin bile çevreci şekilde yapılması artık bilinçli tüketicilerin ürün tercihlerini etkilemektedir. Dolayısıyla tüketicilerdeki tercih durumları işletmelerin, çevreci yaklaşımlarına yönelik yapacakları planlamalara, üretim stratejilerindeki yapılanmaya, üretim yapılanması ve pazarlama yönetimlerine önemli katkılar sağlayacaktır.

Buradan hareketle, tüketicilerin yeşil tüketim konusunda bilinçlenmesine yönelik devlet stratejilerinin geliştirilmesi ve özellikle genç neslin çevresel duyarlılığını artırmaya yönelik farkındalık çalışmalarının yapılması tüketicileri üretimden tüketime kadar çevreye duyarlı ürün ve hizmet almaya yönlendirecektir. Bu durumda üreticilerin ayakta kalabilmeleri için çevreci ürün üretmelerini zorunlu kılacaktır.

KAYNAKLAR

1. Prakash, "Green Marketing, Public Policy and Managerial Strategies" Business Strategy and the Environment, 11:19-25, 2002.
2. A. T. Hussein, D. Cankül, "Üniversite Öğrencilerinin Yeşil Pazarlama Faaliyetleri Kapsamında Çevreye İlişkin Davranışlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, 1: 50- 67, 2010.
3. APPLE 2019, <https://www.apple.com>, (Accessed Date: 11.02.2019).
4. ARCELİKAS 2019, http://www.arcelikas.com/sayfa/205/Surdurulebilir_Yasam, (Accessed Date: 02.02.2019).
5. B. B. Schlegelmilch, G. M. Bohlen, A. Diamantopoulos, "The link between green purchasing decisions and measures of environmental consciousness", European Journal of Marketing, 30 (5): 35-55, 1996.
6. B. S. Oflaç, A. Göçer, "Genç tüketicilerin algılanan çevresel bilgi düzeyleri ve ekoetiketli ürünlere karşı yaklaşımları üzerine bir çalışma", İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17 (2): 216-228, 2015.
7. C. Ay, Z. Ecevit, "Çevre Bilinçli Tüketiciler" Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10:238-268, 2005.
8. C. Çetinkaya, E. Özceylan, "Üniversite Öğrencilerinin Yeşil Satın Alma Tutumlarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma: Gaziantep Uygulaması Örneği", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16 (1): 289-302, 2017.
9. CAPITAL 2019, <https://www.capital.com.tr/capital-dergi/gelecek-trendler/daha-verimli-ulasim>, (Accessed Date: 10.01.2019).
10. CCI 2019, <https://www.cci.com.tr/s%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilirlik/raporlama/s%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilirlik-raporlar%C4%B1>, (Accessed Date: 20.02.2019).
11. E. Üstündağlı, E. Güzeloğlu, "Gençlerin Yeşil Tüketim Profili: Farkındalık, Tutum ve Davranış Pratiklerine Yönelik Analiz", Global Media Journal TR Edition, 5 (10) :341-362, 2015.
12. EMLAKKULİSİ 2019, <https://emlakkulisi.com/cevreyi-koruyan-cimento-fabrikasi/569944>, (Accessed Date: 20.02.2019).
13. F. Aslan, R. Çınar, "Yeşil planlama faaliyetleri çerçevesinde Kafkas üniversitesi öğrencilerinin çevreye duyarlı ürünleri kullanma eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma", Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6 (9): 169-184, 2015.
14. G. Akehurst, C. Afonso, H. M. Gonçalves, "Re-Examining Green Purchase Behavior and The Green Consumer Profile: New Evidences", Management Decision, 50 (5): 972-988, 2012.
15. G. Güsan, E. Aktaş, E. Güvendik, "Yeşil Ürün Grupları Çerçevesinde Tüketici Farkındalığı", İstanbul, Journal of Sciences, ISSN:2147-3390, Issue: 13, 1-16, 2016.
16. H. Simula, T. Lehtimäki, J. Salo, "Managing Greenness in Technology Marketing", Journal of Systems and Information Technology, 11(4), 331-346. <https://doi.org/10.1108/13287260911002486>, 2009.
17. I. Tilikidou, A. Delistavrou, "Utilization of selected demographics an psychographics in recycling behavior understanding: A focus on materialism", Greener Management International Journal, 34: 75-93, 2001.
18. İ. Dülgeroğlu, O. Başol, R. Öztürk Başol, "Genç Tüketicilerin Yeşil Tüketim Davranış: Uluslararası Algı Farklılıkları", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt.8 Sayı: 1-16, 2016.
19. İ. Varinli, "Pazarlama Ahlakı ve Kayseri'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletme Yöneticilerinin Pazarlama Ahlakına İlişkin Değerlendirmeleri" Kayseri Ticaret Odası Yayınları, No:15, 2000.
20. İ. Varinli, "Pazarlamada Yeni Yaklaşımlar", Ankara, Detay Yayıncılık, 2012.
21. J. A. Ottman, "Sometimes, Consumers Will Pay More to Go Green" Marketing News, 26(6):16, 1992.

22. J. Elkington, J. Hailes, J. Makower, "The Green Consumer", New York:Penquin Books, 1990.
23. J. Moisaner, "Motivational complexity of green consumerism", International Journal of Consumer Studies, 31, 404-409, 2007.
24. J. E. R. Ottman, C. Stafford, I. Hartman, "Avoiding Green Marketing Myopia: Ways to Improve Consumer Appeal for Environmentally Preferable Products". Environment. Vol.48, N.5:24-36, 2006.
25. M. Atlas, R. Florida, "Green Manufacturing". (Ed: Richard C. Dorf), The Technology Management Handbook, CRC Press, s. 13/85-88, 1999.
26. M. J. Polonsky, P. J. Rosenberger, "Reevaluating Green Marketing: A Strategic Approach", Business Horizons: 44(5), 2001.
27. M. Kanchanapibul, E. Lacka, X. Wang, H. K. Chan, "An Empirical Investigation of Green Purchase Behavior Among The Young Generation", Journal of Cleaner Production, 66: 528-536, 2014.
28. M. Yücel, Ü. S. Ekmekçiler, "Çevre dostu ürün kavramına bütünsel yaklaşım; temiz üretim sistemi, eko-etiket, yeşil pazarlama". Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi 26(26), 320-333, 2008.
29. N. Biner, "Tüketicilerin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışlarının İncelenmesi", Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne. 2014.
30. N. Korkankorkmaz, "Yalın ve Yeşil Tedarik Zinciri Yönetimine İlişkin Bir Araştırma", Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Gebze, 2012.
31. N. Kunduz, "Yeşil Pazarlama Faaliyetlerinin Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarına Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
32. N. Z. Üstünişik, "Türkiye imalat sanayinde yeşil imalatın uygulanabilirliği: makine imalat sanayi örneği", Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Kalkınma Bakanlığı İktisadi ve Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014.
33. Ö. Kükrer, "Tüketicilerin Çevresel Sorumluluklarının Yeşil Reklamlara Yönelik Tutumlarına Etkisi: Eskişehir Örneği", Journal of Yasar University, 26(7) :4505 - 4525, 2012.
34. Ö. Torlak, "Pazarlama Ahlakı - Sosyal Sorumluluklar Ekseninde Pazarlama Kararları Ve Tüketici Davranışlarının Analizi", Beta Yayınları, İstanbul, 2001.
35. P. Kautto, "New Instruments-Old Practices? The Implications of Environmental Management Systems and Extended Producer Responsibility for Design for the Environment", Business Strategy and the Environment, 388(July), 377-388. <https://doi.org/10.1002/bse>, 2006.
36. P. Kleindorfer, K. Singhal, L. Van Wassenhove, "Sustainable Operations Management. Production and Operations Management", 14(4), 482-492. <https://doi.org/10.1111/j.1937-5956.2005.tb00235.x>, 2005.
37. R. Altunışık, Ş. Özdemir, ve Ö. Torlak, "Pazarlama İlkeleri ve Yönetimi" Beta Yayıncılık, İstanbul, 2016.
38. S. Alkibay, "Yeşil Pazarlama Faaliyetlerine Tüketicinin İlgisi Üzerine Bir araştırma", Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:4: 76-93, 2001.
39. S. B. Yıldız, S. N. Kılıç, "Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Çevre Dostu Ürünlere İlişkin Tutum ve Davranışları", International Journal of Human Sciences, 13(1): 1304-1323, 2016.
40. S. Çabuk, M. A. B. Nakıboğlu, "Çevreci Pazarlama ve Tüketicilerin Çevreci Tutumlarının Satın Alma Davranışlarına Etkileri İle İlgili Bir Uygulama" Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(12):39-54, 2003.
41. S. G. Mahlangu, Relationship Between Awareness and Willingness to Purchase Green Products (Doctoral dissertation, Tshwane University of Technology), 2014.
42. S. S. P. Haden, J. D. Oyler, J. H. Humphreys, "Historical, Practical, and Theoretical Perspectives on Green Management: An Exploratory Analysis", Management Decision, 47(7), 1041-1055. <https://doi.org/10.1108/00251740910978287>. 2009.

43. STARBUCKS 2019, <http://www.starbucks.com.tr/responsibility>, (Accessed Date: 10.02.2019).
44. Ş. Karaca, "Tüketicilerin Yeşil Ürünlere İlişkin Tutumlarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma", *Ege Akademik Bakış*, 13(1):99-111, 2013.
45. TURKTELEKOM 2019, <https://www.turktelekom.com.tr/hakkimizda/Sayfalar/surdurulebilirlik.aspx>, (Accessed Date: 19.02.2019).
46. UNİLEVER 2019, <https://www.unilever.com.tr/sustainable-living>, (Accessed Date: 16.01.2019).
47. V. A. Yavuz, "Sürdürülebilirlik Kavramı ve İşletmeler Açısından Sürdürülebilir Üretim Stratejileri", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 63 – 86, 2010.
48. V. Yılmaz, H. E. Çelik, C. Yağizer, "Çevresel Duyarlılık Ve Çevresel Davranışın Ekolojik Ürün Satın Alma Davranışına Etkilerinin Yapısal Eşitlik Modeliyle Araştırılması", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2): 1-14, 2009.
49. V. Yılmaz, T. Arslan, "Üniversite Öğrencilerinin Çevre Koruma Vaatleri Ve Çevre Dostu Tüketim Davranışlarının İncelenmesi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (3): 1-10, 2011.
50. W. Coddington, "Environmental marketing's new relationship with corporate environmental management" Volume 2, Issue 3, 239-346. <https://doi.org/10.1002/tqem.3310020310>. 1993.
51. Y. Odabaşı, "Yeşil Pazarlama: Kavram ve Gelişmeler" *Pazarlama Dünyası*, 6(36):4-9, 1992.

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARININ GELİŞİMİ

Esra GÜRBÜZ¹ , Senem DEMİRKIRAN²

¹ Öğr. Gör., Trakya Üniversitesi, İpsala MYO, Dış Ticaret Programı.

² Öğr. Gör., Trakya Üniversitesi, İpsala MYO, Adalet Programı.

Giriş

Dünya üzerinde birbiri ile aynı özelliklere sahip olan herhangi iki ülke veya bölge bulunmamaktadır. Bu nedenle bazı yerler üretim faktörleri açısından oldukça zengin iken bazı yerler ise fakirdir. Bu durum, özellikle küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin hızı sonucunda bölgeler arasında farklılıkların artmasına neden olmaktadır. Ayrıca siyasal, toplumsal ve ekonomik değişim hızıyla beraber dengesiz dağılımdan kaynaklanan çeşitli sorunlar da ortaya çıkmaktadır. İşte bu sorunların ortadan kaldırılması ve bölgeler arasındaki dengesizliklerin giderilmesi için merkezi ve yerel otoriteler çeşitli politikalar uygulamaktadırlar.

Siyasal, toplumsal ve ekonomik çözüm arayışları için yönetim birimleri yerel ve bölgesel kalkınma çalışmalarına yönelmişlerdir. Bu noktada bölgesel kalkınma çalışmalarında ön plana çıkan ve bölgesel politikaların etkin, verimli işlemesinin nasıl sağlanacağı sorusuna cevap arayan bölgesel yönetim kavramı kalkınma sürecinin nasıl olacağına ilişkin pek çok tartışma yaratmıştır. Kendine ait özellikleri bulunan bölgesel yönetim esas itibarıyla bölgesel politikalar açısından önemli bir konuma gelmiştir. Ayrıca birçok aktörü ve unsuru içine alan bir eylemin, kim tarafından ve nasıl gerçekleştirileceği hakkındaki bilgileri veren bölgesel yönetim bölgesel kalkınma için gittikçe artan bir öneme sahiptir (Demiral, 2017: 301-309).

Türkiye’de bölgesel kalkınma ile ilgili uygulamalarda bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının en aza indirilmesi temel hedef olmuştur. Bu nedenle uygulanan bölgesel politikalarda kalkınmada öncelikli yöreler temel alınmıştır. Cumhuriyet döneminde ve planlı kalkınma dönemlerinde bu temel ile oluşturulmuş kalkınma planları öne çıkmıştır. AB (Avrupa Birliği)’ne üyelik sürecinde de uyum için bölgeler arası farklılıkların giderilmesi ve bölgesel kalkınmanın sağlanması amaçlanmıştır (Akbaş, 2015: 343).

Bölgesel kalkınma ile bölgesel farklılıkların giderilmesi ülkeler açısından oldukça önemlidir. Çünkü bölgeler ülke ekonomisine; ülkenin kalkınma hızını arttırması, nüfus ile kaynak dağılımı dengesi kurulması, ekonomik yapının bütünleşmesi, kentleşmenin gelişimi ve üretim faktörlerinin eşit dağılımı gibi faydalar sağlamaktadırlar (Tekin, 2011: 38). Bu çalışmada, Türkiye’deki Bölgesel Kalkınma Ajanslarının doğuşu, gelişimi, özellikleri, görev ve yetkileri ile fon yapıları incelenmiştir.

1. Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Doğuşu ve Gelişimi

Türkiye’de bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesine yönelik bölgesel ekonomik politikalara 1960’lı yıllarda kalkınma planlarının hayata geçirilmesi ile başlanarak sekiz kalkınma planında da yer verilmiştir. Fakat bağımsız yerel kurumların mevcut olmaması ve yerel düzeyde faaliyet gösteren merkezi kurumların fonksiyonlarının belli sınırlara tabi olması uygulanan ekonomi politikalarının etkinliğinin azalmasına neden olmuştur. Dünya ekonomisinde yaşanan globalleşme süreciyle beraber gelen yapısal uyum politikalarının belli süreç ve araçları geliştirmeye yönelik baskısı bölge kalkınma ajanslarının kurulması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu gereklilik ilk defa AB’ye tam üyelik müzakereleri sırasındaki “Katılım Ortaklığı Belgesi’nde orta vadede yapılacak işler” başlığı altında yer almıştır. Bu kapsamda ülkede ilk etapta 3 düzeyde istatistiki bölge birimleri tanımlanmıştır. 81 il düzeyinde yapılan sınıflandırma Düzey 3 olarak adlandırılmakta olup, Düzey 2 ise; Düzey 3 içindeki komşu illerin aynı kategoriye alınması ile oluşturulup sayısı 26’dır. Düzey 1’e bakıldığında Düzey 2 istatistiki bölge birimlerinin gruplandırılması ile oluşan 12 birimden oluştuğu görülmektedir (Berber, Çelepci 2005: 151). Düzey 1, Düzey 2 ve Düzey 3 olarak adlandırılan bu sınıflandırma Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu koordinasyonu ile oluşturulmuştur. İstatistiki bölge sınıflandırmaları Bakanlar Kurulu’nun 28 Ağustos 2002 Tarih ve 2002/4720 Sayılı kararı ile Resmi Gazete’de (22 Eylül 2002 Tarihli) yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Toy, Çalışkan 2016: 108-109).

Her ne kadar bölgesel kalkınma kavramı 1960'lı yıllardan itibaren Türk Kamu Yönetimi Doktrini'nde yer alsın da merkezi yönetim birimlerince yıllar içerisinde gözlemlenen eksiklikler eşgüdüm sorunları, literatür değişiminin zorunlu hale gelmesi ve kimi yatırım alanlarındaki öncelik sırasının değişmesi kalkınma ajansları ile ilgili mevzuatta sık sık değişiklik yapılması sonucunu doğurmuştur.

Tablo 1: Anayasa Mahkemesi Tarafından 5449 Sayılı Kanuna Ek Ve Değişiklik Getiren Mevzuatın veya İptal Edilen Hükümlerin ve Yürürlüğe Giriş Tarihleri

Değiştiren Kanunun/KHK'nin/ İptal Eden Anayasa Mahkemesi Kararının Numarası	5449 sayılı Kanunun değişen veya iptal edilen maddeleri	Yürürlüğe Giriş Tarihi
5917	26	10/7/2009
6111	Geçici Madde 5	8/2/2006 tarihinden geçerli olmak üzere 25/2/2011 tarihinde
6552	4,11	11/9/2014
KHK/703	Kanunun adı, 1 ila 18, 19, 20 ila 24, 25, Geçici madde 1, Geçici madde 2, Geçici madde 4 ve Geçici madde 5 ile Ek (1) sayılı liste	24/6/2018 tarihinde birlikte yapılan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda Cumhurbaşkanının and içerek göreve başladığı tarihte (9/7/2018)

Kaynak: (<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5449.pdf>), Erişim Tarihi: 03.03.2019.

En son olarak 2018 Tarihinde yürürlüğe giren KHK ile 5449 Sayılı Kanun'un "Kalkınma Ajansları'nın Kuruluşu Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun" olan ismi "Kalkınma Ajansları'nın Hizmetlerine İlişkin Kanun" olarak değiştirilmiştir. Son Anayasa değişikliğine uyum sağlamak amacıyla yine aynı KHK ile "Bakanlar Kurulu" ifadelerinden bazıları "Cumhurbaşkanlığı" olarak değiştirilmiştir.

Tablo 2: Türkiye'ye ait İstatistiki Bölge Sınıflandırmaları

Türkiye'de İBBS veya (NUTS)'a Göre Sınıflandırılmış Bölgeler				
Kod	Kod	Düzy 1 (12 Bölge)	Düzy 2 (26 Alt Bölge)	Düzy 3 (81 İl)
TR1	TR10	<i>İstanbul</i>	<i>İstanbul alt bölgesi</i>	<i>İstanbul</i>
TR2	TR21	<i>Batı Marmara</i>	<i>Tekirdağ alt bölgesi</i>	<i>Tekirdağ, Edirne, Kırklareli</i>
	TR22		<i>Balıkesir alt bölgesi</i>	<i>Balıkesir, Çanakkale</i>
	TR31		<i>İzmir alt bölgesi</i>	<i>İzmir</i>
TR3	TR32	<i>Ege</i>	<i>Aydın alt bölgesi</i>	<i>Aydın, Denizli, Muğla</i>
	TR33		<i>Manisa alt bölgesi</i>	<i>Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak</i>
TR4	TR41	<i>Doğu Marmara</i>	<i>Bursa alt bölgesi</i>	<i>Bursa, Eskişehir, Bilecik</i>
	TR42		<i>Kocaeli alt bölgesi</i>	<i>Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova</i>
TR5	TR51	<i>Batı Anadolu</i>	<i>Ankara alt bölgesi</i>	<i>Ankara</i>
	TR52		<i>Konya alt bölgesi</i>	<i>Konya, Karaman</i>
	TR61		<i>Antalya alt bölgesi</i>	<i>Antalya, Isparta, Burdur</i>
TR6	TR62	<i>Akdeniz</i>	<i>Adana alt bölgesi</i>	<i>Adana, Mersin</i>
	TR63		<i>Hatay alt bölgesi</i>	<i>Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye</i>
TR7	TR71	<i>Orta Anadolu</i>	<i>Kırıkkale alt bölgesi</i>	<i>Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir</i>
	TR72		<i>Kayseri alt bölgesi</i>	<i>Kayseri, Sivas, Yozgat</i>
	TR81		<i>Zonguldak alt bölgesi</i>	<i>Zonguldak, Karabük, Bartın</i>
TR8	TR82	<i>Batı Karadeniz</i>	<i>Kastamonu alt bölgesi</i>	<i>Kastamonu, Çankırı, Sinop</i>
	TR83		<i>Samsun alt bölgesi</i>	<i>Samsun, Tokat, Çorum, Amasya</i>
TR9	TR90	<i>Doğu Karadeniz</i>	<i>Trabzon alt bölgesi</i>	<i>Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane</i>
TRA	TRA1	<i>Kuzeydoğu Anadolu</i>	<i>Erzurum alt bölgesi</i>	<i>Erzurum, Erzincan, Bayburt</i>
	TRA2		<i>Ağrı alt bölgesi</i>	<i>Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan</i>
TRB	TRB1	<i>Ortadoğu Anadolu</i>	<i>Malatya alt bölgesi</i>	<i>Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli</i>
	TRB2		<i>Van alt bölgesi</i>	<i>Van, Muş, Bitlis, Hakkâri</i>
TRC	TRC1	<i>Güneydoğu Anadolu</i>	<i>Gaziantep alt bölgesi</i>	<i>Gaziantep, Adıyaman, Kilis</i>
	TRC2		<i>Şanlıurfa alt bölgesi</i>	<i>Şanlıurfa, Diyarbakır</i>
	TRC3		<i>Mardin alt bölgesi</i>	<i>Mardin, Batman, Şırnak, Siirt</i>

Kaynak: 8 Şubat 2006 Tarih ve 26074 Sayılı Resmi Gazete.

2. Kalkınma Ajanslarının Personel Yapısı

Türkiye'de Kalkınma Ajansları: Kalkınma Kurulu, Yönetim Kurulu ve Yatırım Destek Ofisleri olarak 3 organdan müteşekkildir (Demiral 2017: 404-407):

- Kalkınma Kurulu: Bölgede yer alan kamu kurum ve kuruluşları, STK (sivil toplum kuruluşları)'lar, üniversiteler ile yerel yönetimler arasındaki işbirliğinin tesisini sağlamak üzere yüz üyeden (en fazla) oluşmaktadır.
- Yönetim Kurulu: Kalkınma ajanslarının karar verici mercii olan yönetim kurulunun oluşumu tek illi ve birden fazla illi bölgelerde birbirinden farklıdır. Tek illi bölgelerde (vali, büyükşehir belediye başkanı, il genel meclisi başkanı, sanayi odası başkanı, ticaret odası başkanı ve kalkınma kurulunun özel kesim ve/veya sivil toplum kuruluşlarından seçeceği) üç temsilciden meydana gelmektedir. Birden fazla ile sahip olan bölgelerde ise valiler, büyükşehir belediye başkanları, büyükşehir statüsünde olmayan illerde ise il merkez

belediye başkanları, il genel meclisi başkanları, her şehirden bir kişi olmak şartıyla ticaret ve sanayi odası başkanları ile kurulmaktadır. Yalnız birden fazla illi bölgelerdeki kurumların istisnası TSO (ticaret ve sanayi odaları)'nın ayrı ayrı kurulması durumunda bu kurulu temsil edecek kişinin belirlenmesi TOBB Yönetim Kurulu iradesi ile olmuştur. Yönetim Kurulu başkanı vali olup ajansın temsilcisi hükmündedir. Bu temsil birden fazla illi bölgelerde ilk sene ajansın merkezi olan ildeki vali tarafından daha sonraki yıllarda ise alfabetik sıraya göre diğer valiler tarafından birer yıl dönüşümlü olarak ifa edilir.

- İdari Bürolar: Ajansların icra organı genel sekreterlik olup hem genel sekreterliğin ve hem de yatırım destek ofislerinin amiridir.

Yatırımcıların izin ve ruhsat işlemlerinin sorunsuz ve hızlı bir şekilde yürütülmesi (Akiş, 2011: 252) ile pazarın genişletilmesi ve yatırımcıların rekabet düzeyinin yükseltilmesi görevini yatırım destek ofisleri ifa etmektedir. Sorumluluğu genel sekreterliğe ait olan Yatırım Destek Ofisleri, bölge sınırları içerisindeki illerde yönetim kurulunun vereceği kararlar ve en fazla 5 uzman ile kurulmaktadır (Özer 2012: 54).

3. Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Özellikleri

Ajanslara ait genel özellikler aşağıdaki şekildedir (Erbaş 2014: 78):

- *“Ajanslar yasa ile düzenlendiklerinden dayanakları da yasalar olup bir idari işlem olan Bakanlar Kurulu kararı ile kurulmuşlardır.*
- *Ajansların faaliyet alanı bölge sınırları içerisinde.*
- *Ajanslar genel olarak özerk olup, hiyerarşik olmayıp vesayet denetimine tabi konumdadır.*
- *Ajansların kullandıkları kaynaklar merkezi yönetim bütçesinden tahsis edilen kaynaklarla belediyeler, il özel idareleri, ticaret ve sanayi odalarının gelirlerinin belli bir oranından oluşmaktadır.*
- *Ajans yönetim kurulu hem idarenin hem ticaret sanayi odaları gibi inisiyatiflerden oluşturularak ve bölgenin tamamını temsil edebilecek danışma kurulunun 100 temsilciden oluşturulması ile yönetim örneği sayılmaktadır.*
- *Ajanslar tüzel kişiliğe sahiptir.*
- *5018 sayılı Kamu Mali Yönetim Kontrol Kanunu ile 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu’na tabi değildir.*
- *Ajans çalışanları İş Kanunu’na tabi olarak görevlerini sürdürmektedir.*
- *İnternet sayfası kurulması ve proje teklif çağrılarında etkin olarak kullanımı, veri işleme programlarının yaygın kullanımı ile dinamik ve esnek, faaliyet raporlarının yayımlanması, Bakanlığa devamlı bilgi verilmesi, Yönetim Kurulu ve Kalkınma Kurulunun devamlı bilgilendirilmesi ile şeffaf bir yapı sergilemektedir.*
- *Ajanslar iktisadi, sanayi, sosyal ve kırsal kalkınma programların uygulanmasını, altyapının kalkınmaya uygun hale getirilmesini ve girişimciliğin artırılmasına yönelik faaliyetlerin yürütülmesini sağlamaktadır.*
- *Ajanslar bölge planı hazırlama görev ve yetkisine sahiptirler.*
- *Yabancı dil bilgisine sahip nitelikli personelinin farklı alanlarda uzmanlık bilgilerine sahip olması ve bu uzmanlık bilgilerinin tek bir potada birleşmesi ile bölgesel kalkınmaya katkı yapan bir sinerji ortaya çıkmaktadır.”*

4. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Görev ve Yetkileri

Türkiye’de 2 Temmuz 2005’te Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde görüşülmeye başlanan Kalkınma Ajansları Yasa Tasarısı’nın 25 maddesinin kabulü aynı tarihte, diğer maddelerinin kabulü ise 24-25 Ocak 2006 tarihinde görüşülerek kabul edilmiş olup 8

Şubat 2006'da ise Resmi Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Demiral 2017: 401). **5449 Sayılı Kanuna göre Kalkınma Ajanslarının görev ve yetkileri aşağıdaki şekildedir** (Resmi Gazete, 2006):

- a) "Yerel yönetimlerin plânlama çalışmalarına gerekli teknik desteği sağlaması,
- b) Bölge plan ve programlarının uygulanmasını sağlayacak faaliyet ve projelere destek olunması (faaliyet ve projelerin uygulama sürecinin izlenmesi, değerlendirilmesi ve sonuçlarının Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'na bildirilmesi).
- c) Bölgenin kırsal, yerel kalkınma ile ilgili kapasitesinin bölgenin plan ve programlarına uygun geliştirilmesine fayda sağlaması ve bu projelere destek sağlanması.
- d) Bölgede bölge plan ve programları açısından önemli görülen kamu sektörü, özel sektör ve STK tarafından yürütülen projelerin incelenmesi.
- e) Bölgenin gelişme ve kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek için; kamu kesimi, özel kesim ve STK ile işbirliğinin geliştirilmesi.
- f) 4. maddenin ikinci fıkrasının (c) bendi çerçevesinde ajansa özgülenen kaynakların, bölge plan ve programlarına göre kullanılması veya kullanılması.
- g) Bölgenin sahip olduğu kaynak ve olanaklarının tespit edilmesi, ekonomik ve sosyal gelişmesinin ve rekabet gücünün artırılmasına yönelik araştırmaların yapılması, yaptırılması ve diğer araştırmaların desteklenmesi.
- h) Bölgenin yatırım ve iş imkânlarının, ilgili kuruluşlarla işbirliği yapılarak, bölgenin ulusal ve uluslararası tanıtımının yapılması veya yaptırılması.
- i) Yatırımcıların, kamu kurum ve kuruluşlarının görev ve yetki alanına giren izin ve ruhsat işlemleri ile diğer idarî iş ve işlemlerinin, ilgili mevzuatta belirtilen sürede sonuçlandırılması için takip ve koordinasyonun sağlanması.
- j) Yönetim, üretim, teknoloji, pazarlama, tanıtım, finansman, örgütlenme ve işgücü eğitimi vb. konularda, kuruluşlarla işbirliği sağlanarak KOBİ'ler ile yeni girişimcilerin desteklenmesi.
- k) Türkiye'nin katıldığı ikili veya çok taraflı uluslararası programlara ilişkin faaliyetlerin bölgede tanıtımının yapılması ve bu programlar kapsamında geliştirilecek projelere katkı sağlanması.
- l) Ajans ile ilgili her türlü hususun güncel olarak yayınlanacağı bir internet sitesi oluşturulması."

Ajansların ilgili kanunda belirtilen görev ve yetkilerinin dışında izleme, mali ve teknik desteğin sağlanması, bölgelerin yatırım potansiyeli ve diğer özelliklerinin ortaya konulmasına dair araştırmalarının yapılması, izin ve ruhsat işlemlerinin tek durak ofisleri adı verilen idari ofisler aracılığıyla yürütülmesine ilişkin görevleri de mevcuttur (Sert 2012: 142).

5. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Fon Yapısı

Ajansların 5449 Sayılı yasaya göre gelirleri ve yöneteceği fonlar aşağıdaki şekildedir (<http://www.resmigazete.gov.tr/Eskiler/2006/02/20060208-1.htm>) :

- a) Her bir ajans için Yüksek Planlama Kurulu tarafından nüfus, gelişmişlik düzeyi ve performansa göre belirlenecek pay.
- b) AB (Avrupa Birliği) ve uluslararası fon kaynakları. Bölgesel Kalkınma Ajansları DB (Dünya Bankası) ve AB tarafından sağlanan ve genel veya düzenli olmayan fonlarla finanse edilmekte olup bu fonlar ABKF (Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu) ve ÖKYAF (Ön Katılım için Yapısal Araç Fonu)'dır. Altyapı yetersizliği yaşayan, yerel kalkınmanın sağlanmasına öncelik veren ve global rekabete uyum sağlama çabası içerisindeki ülkelere ABKF verilirken AB'ye katılma sürecinde olan

ülkelerin altyapı projeleri geliştirmeleri için ÖKYAF verilmiştir (Berber, Çelepçi 2005: 149).

- c) Ajansa ait faaliyetlerden elde edilen gelirler.
- d) Cari yıl bütçesinden yüzde bir oranında, aktarılacak pay.
- e) Cari yıl bütçesinden bölgedeki sanayi ve ticaret odalarının, bir önceki yıl kesinleşmiş bütçe gelirlerinin yüzde biri oranında aktarılması.
- f) Yapılan bağış ve yardımlar (Ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından).
- g) Devreden gelirler.
- h) BK (Bakanlar Kurulu)'nun belirlenen oranı indirme veya yükseltme yetkileri.

Ayrıca 2018 Tarih ve 30473 Sayılı (3. Mükerrer) Resmi Gazete'de yürürlüğe giren KHK'nin 75. Maddesi ile Teşkilata ilişkin Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde belirtilen diğer gelirler şeklinde yeni bir gelir kalemi eklenmiştir. Ajansların bütçesindeki önemli bir avantaj ise bazı vergi ve harçlardan muaf tutulmasıdır. 5449 Sayılı Kanun'un 26. Maddesi uyarınca *"Ajans; alacaklarının tahsili, taşınır ve taşınmaz mallarının alım, satım, kiralama ve devri, mal ve hizmet alımları, proje ve faaliyet desteği kapsamında yapılacak işlemler ve düzenlenecek kâğıtlar ile ilgili olarak damga vergisi, harç ve fondan; yapılacak bağış ve yardımlar nedeniyle veraset ve intikal vergisinden muaftır"*. (Resmi Gazete, 2018).

Sonuç

Ülkelerin bölgeler arasındaki kalkınma farklılıklarının en aza indirilmesinde önemli rolleri olan bölgesel kalkınma ajansları özellikle AB entegrasyon politikalarında ön plana çıkmaktadır. AB'nin bölgeler arasındaki eşitsizlikleri en aza indirmek hatta olabiliyorsa eşitsizlikleri ortadan kaldırmak gibi bölgesel amaçları Avrupa'da ve Türkiye'de bölgesel politikaların gelişmesine katkı sağlamıştır.

Ekonomik ve sosyal politikalarda farklı bakış açılarının ortaya çıkması ve ihtiyaçların bu doğrultuda gelişmesi kalkınma ajanslarının önemini arttırmıştır. 1970'lerden önce devlet müdahalesini ve hâkimiyetini ön plana çıkaran uygulamalar 1970'lerin başından itibaren yaşanan olaylar, KOBİ'lerin kalkınma için önemini artmasına ve rekabet unsurunun güçlenmesine neden olmuştur. 1980'lerle birlikte esnek üretim sürecinin öneminin artması da kalkınmaya yeni bir bakış açısı getirmiştir. Rekabet ve ağ şeklinde örgütlemeler olarak adlandırılan yeni örgütlenme biçimleri ekonomi ve sosyal yapıda değişikliklerin belirginleşmesine ve 1990'lı yıllara gelindiğinde küreselleşme sonucu ortaya çıkan sorunların net olarak algılanmasına neden olmuştur. Bu dönem ile birlikte bölgelerin artan önemi Türkiye'de özellikle AB'ne üyelik çalışmaları ile birleşmiştir. Bölgesel politikaların AB standartlarına uydurulması, AB yapısal fonlarından yararlanılma isteği Türkiye'de bölgesel birimlerin oluşmasının gerekliliğini ortaya çıkartmıştır. Türkiye'de bölgelerin nasıl belirleneceği, idari sorunlar, kalkınmada sorumluluklar ve koordinasyon gibi pek çok soru cevabını kalkınma ajanslarında bulmuştur. Ajansların kuruluşu, Zonguldak-Bartın-Karabük Bölge Planı, Doğu Anadolu Bölgesi Master Planı ve Doğu Karadeniz Bölgesi Master Planı gibi planlarda gündeme getirilmiş ve modeller ortaya konmuştur (Demiral 2017: 395-400). Türkiye'de Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planında (2014-2018);

Bölgesel gelişme ve ortaya çıkan rekabet için merkezde ve yerelde kurumsal yapılar oluşturulmuştur. Bölgesel Gelişme Yüksek Kurulu ve Bölgesel Gelişme Komitesi kurulmuştur. 26 kalkınma ajansı ve 81 ilde yatırım destek ofisleri oluşturulmuştur. Ayrıca tüm bölgeler için ayrı ayrı bölgesel kalkınma planları yapılmış ve aktif hale getirilmiştir.

Bu gelişmeler sonucunda Kalkınma Ajansları;

- Bölgelere mali ve teknik destek sağlamaktadırlar.
- Bölgede rekabet edebilirliği arttırmak için KOBİ'leri desteklemektedirler.

- Kamu sektörü, özel sektör ve üniversite, STK işbirlikleri gerçekleştirmektedirler.
- Bölge kaynakları yerinde ve etkin kullanılmasını sağlamaktadırlar.
- Bölgesel gelişmeyi sağlamaktadırlar.
- Hedefleri doğrultusunda sürdürülebilir gelişme yaratmaktadırlar.
- Bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarını azaltmakta ve yerel potansiyeli arttırarak, ekonomiye ve sosyal gelişmeye katkı sağlamaktadırlar.

KAYNAKÇA

1. Akbaş, İsmet, (2015), "Bölgesel Kalkınma'da Yönetişim Kavramı", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(2): 333-354.
2. Akiş Elife,,(2011), "Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Yaklaşımındaki Gelişmeler Ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları, s. 236-256.
3. Berber, Metin., Çelepci, Ebru., (2005); "Türk Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yeni Arayışlar: Kalkınma Ajansları ve Türkiye'de Uygulanabilirliği", Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Sempozyumu- 13-14 Ekim, s.145-156.
4. Demiral, Berkan. (2017); "Yönetim Ekonomi Siyaset Sarmalında Bölge", Paradigma Akademi Yayınları.
5. Erbaş, Muhammed Serdar., "Dünyada ve Türkiye'de Kalkınma Ajansları: Türkiye Genelinde Kalkınma Ajansları ile TR52 Bölgesi Mevlana Kalkınma Ajansının Faaliyetleri" Türk İdare Dergisi, Sayı 478, s. 65-108.
6. Mevzuat Bilgi Sistemi, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5449.pdf>., (Kalkınma Ajansları'nın Hizmetleri'ne ilişkin Kanun.), Erişim Tarihi: 03.03.2019.
7. Özer, Akif, M.,(2012), " Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Sosyal Ekonomik İşlevleri", Kamu-İş, C:2, S:2, 37-72.
8. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/07/20130706M1-1.htm>,Onuncu Kalkınma Planı, Karar No:1041, Karar Tarihi:02.07.2013, Erişim Tarihi: 01.03.2019.
9. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709M3.pdf>,(2018),(Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun), madde:75, Erişim Tarihi: 01.03.2019.
10. Resmi Gazete, 25.01.2006, www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/02/20060208-1.htm, (Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun), Kanun No:5449, Erişim Tarihi:01.03.2019
11. Resmi Gazete, 25.01.2006, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/02/20060208-1.htm>, (Ajansın geliri ve yöneteceği fonlar), Kanun No:5449, 25.01.2006, Erişim Tarihi:01.03.2019
12. Resmi Gazete, 08 Şubat 2006, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/02/20060208-1.htm>., (Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun), Erişim Tarihi:28-02-2019
13. Sert, Osman., (2012), Bölge, "Türkiye'de Bölge Kavramı ve Kalkınma Ajanslarının Yapısı", Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2,,Sayı:4, s:119-146.
14. Tekin, Ahmet (2011) Küreselleşen Dünyada Bölgesel Kalkınma Dinamikleri, Kamu Politikaları Ve Bölgesel Kalkınma Ajansları, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.29, Nisan 2011, 37-48.
15. Toy, Süleyman., Çalışkan, Uğur.,(2016) "Türkiye'de Bölgesel Kalkınma'nın Yeni Aktörleri Olarak Kalkınma Ajansları Ve Örnek Bir Uygulama "İnovasyona Dayalı Bölgesel Turizm Stratejisi ve Eylem Planı", Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Cilt:5, Sayı:2, 105-120.

İŞLETME TARİHİ ÇALIŞMALARINDA İHMAL EDİLMİŞ BİR ALAN VAKIFLAR: SÜLEYMANİYE VAKFI/KÜLLİYESİ ÖRGÜTSEL YAPISI VE İŞLEYİŞİ¹

Muzaffer AYDEMİR ²

¹ Bu çalışma, 8-9 Kasım tarihlerinde Kocaeli’nde yapılan Uluslararası Sosyal Bilimlerde Yeni Yaklaşımlar ve Eğilimler Kongresi’nde “Osmanlı Yönetim Tarihinde Önemli Bir Yere Sahip Olan Süleymaniye Vakfının/Külliyesinin Örgütsel Yapısı ve İşleyişi” başlığı ile özet olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğretim Üyesi Altınbaş Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi.

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca, çeşitli zaman dilimlerinde birçok örgüt kendisine has örgütsel form ve işleyişleriyle faaliyette bulunmuştur. İşletme tarihi araştırmalara konu olan bu tarihi örgütler özgün yapılardır. Başarılı bir örgütsel yapıya sahip olanlar uzun süre varlıklarını korumanın yanında lider konumunda olmuşlardır.

Tarihsel süreçte insanoğlunun meydana getirdiği örgütlerden birisi de vakıflardır. Vakıflar, varlıklarını asırlar boyunca yapısal ve işlevsel olarak başarılı bir şekilde sürdürmüşlerdir. Vakıflar varlıklarını bugün dahi muhafaza etmektedirler (Kunter, 1938: 103). Farklı dönemlerde ve farklı uluslarda değişik adlarla birçok işlevi yerine getiren vakıflar çoklu bilimsel disiplinler çalışmaları ile incelenmelidir. Vakıfların incelenmesi gereken alanlarından birisi de örgütsel yapılardır. Vakıfların gelecekte de başarılı bir şekilde var olabilmesi için yönetsel/yapısal özelliklerinin tespit edilmesi önemlidir.

Tarih boyunca varlıklarını sürdüren vakıfların başarı nedenlerinden birisi de sahip oldukları örgütsel yapı ve yönetsel sistemleridir. Vakıf sisteminin anlaşılmasına öncülük eden bilimsel çalışmalarda vakıfların işleyişleri, çoğunlukla vakfiyelerde yazılı kurallara ve onların hukuki boyutları ile açıklanmaya çalışılmıştır (Köprülü, 1942; Caferoğlu, 1942). Yönetsel işleyişi sadece hukuk kuralları ile açıklamak, vakıfların örgütsel yapılarının ve yönetsel işleyişinin yeterince ele alınmaması önemli bir eksikliktir (Aydemir, 2018). Vakıf sisteminin tam olarak anlaşılabilmesi için örgütsel yapılarının ve vakfiyelerde belirlenen esaslar çerçevesinde yönetilme esaslarının araştırılması gerekmektedir.

Yapılacak araştırmalarda dikkat edilmesi gereken diğer önemli husus da incelenen örneğin vakıfları temsil edebilme durumudur. Bu kapsamda, araştırmalarda seçilecek vakıfların kapsam ve etkinlik dereceleri önem taşımaktadır. Farklı zaman dilimlerinde, değişik amaçlar için kurulmuş farklı boyutta ve pek çok coğrafyada faaliyet göstermiş vakıflar bulunmaktadır. Ancak hem kapsam hem de işlev olarak lider konumda olan vakıflar en uygun çalışma örnekleridir.

Vakıflar Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaygın olmalarının yanında işlevsel olarak son derece etkin olmuşlardır. Türk ve Osmanlı tarihinde vakıf sistemi incelendiğinde lider konumda olabilecek iki vakıf bulunmaktadır. Bunlar kurucu padişahların isimlerini taşıyan Fatih ve Süleymaniye Vakıflarıdır. 16 yüzyıl sonlarında kurulan Süleymaniye Vakfı Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışına kadar konusunda lider olmuştur. Faaliyette bulunduğu süre boyunca Süleymaniye Vakfı yapıldığı dönemden itibaren mimarisi ile olduğu kadar temsil ettiği kültüre ilişkin sosyal ve kültürel değerini korumaktadır (Kan, 2014: 58). Kısacası 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar faaliyet gösteren vakıf/külliye devletin ve toplumun eğitimden sağlığa kadar birbirinden farklı ihtiyaçlarını özgün bir örgütsel yapı ile başarılı bir şekilde yerine getirmiştir.

Vakıf birçok farklı işlevi tek örgütsel yapı içerisinde başarılı bir şekilde yerine getirmiştir. Dini hizmetler, eğitim, sağlık ve toplumsal yardımlaşma fonksiyonlarını diğer vakıflara örnek olacak şekilde yapmasının nedeni sahip oldukları örgütsel yapısı ve yönetsel işlevleridir. Böylesine farklı işlevleri toplumun hizmetine sunarak sürdürülebilir tek bir yönetsel yapıyı oluşturmak ancak başarılı bir yönetim anlayışı ve tecrübesine sahip olmak ile mümkündür.

Süleymaniye Vakfı/Külliyesinin örgütsel yapısı ve işleyişinin yönetim bilimi esasları ile incelenmesi işletme tarihi yazını için birkaç açıdan önem taşımaktadır. Lider konumda olan vakfın incelenmesi ile öncelikle tarihsel süreçte varlıklarını asırlar boyunca sürdüren vakıflara dikkat çekilerek farkındalık yaratılmaktadır. Vakıflar tarihsel önemleri yanında yapısal ve yönetsel özellikleri ile çalışılması gereken özgün

örgütlerdir. İkinci olarak, vakıf araştırmalarına yeni bir boyut, farklı bir bakış açısı getirmektedir. Vakıflara ilişkin yapılan çalışmalar çoğunlukla tarih ve ilahiyat bilim insanları tarafından yapılmaktadır. Yönetim bilimi çalışmalarında yeterince yer bulmayan vakıfların bilimsel yaklaşımlar ile incelenmesi farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Bu kapsamda öncelikle incelenmesi gereken örnekler lider konumunda olan vakıflardır. Süleymaniye Vakfı, sahip olduğu örgütsel yapı ve yönetsel işleyişi ile örnek teşkil etmektedir. Üçüncü olarak, işletme tarihi çalışmalarında önemli bir boşluk doldurulmuş olacaktır.

1. Vakıf Kavramı ve Kapsamı

1.a Vakfın Tanımı

Vakıf sistemini tam olarak anlayabilmek için öncelikle vakıf tanımını bilmek gerekmektedir. Türkçede vakıf olarak geçen kavram Arapça kökenlidir. Kelime anlamı “alıkoyma, durdurma (Yediyıldız, 2003: 13), duruş, kımıldanmama, tamamen vermek, büsbütün vermek, bağışlamak” (Ballar, 2008: 25) anlamına gelmektedir. Köken olarak kısa bir anlam taşısa da vakıf uygulama bakımından daha kapsamlı anlam ve uygulamalara sahiptir. Vakıf “bir kimsenin taşınır ve taşınmaz mal veya varlıklarını dini veya sosyal bir amaca tahsis etmesi”dir (Kütükoğlu, 2018: 60). Yazara göre vakıflar, vakıf yani vakfı tesis eden şahısların hür iradeleri ile kurup, onların belirledikleri esaslara göre yönetilirler ve mevcudiyetleri süresince hukukun teminatı altındadırlar. Vakıf, fertlerin taşınır ya da taşınmaz bir kıymeti, dıştan hiçbir etki, zorunluk ve hüküm olmaksızın, yalnız kendi istemiyle özel mülkiyetinden çıkarıp hayır işlemek amacıyla, yine kendisi tarafından tayin olunan, hayır şart ve hizmetlerinin yerine getirilmesi için, ebedî olarak tahsis eylemeleri biçiminde tanımlanmaktadır (Güneri, 1984: 25). Diğer bir tanıma göre vakıf, “bir mal veya mülkün satın alınmayacak şekilde hayır işine bağışlanması, böylece özel mülkiyet hakkının terk edilmesi” (Aydın, 2003: 314) yani varlıkların şahsiliikten çıkıp kamusala tahsis edilmesidir.

Vakıf hakkında yapılan tanımlara baktığımızda birkaç ana esasın öne çıktığı görülmektedir. İlk olarak, vakfın var olabilmesi için işlemi yapacak bir bireyin varlığı gereklidir. Vakfın gerçekleştirilmesi için birey vakfedebileceği taşınır ve taşınmaz varlıklara sahip olmalıdır. İkinci olarak, vakfetmenin belli bir amaç için yapılması gerekmektedir. Sosyal veya dini amaçlarla yapılan vakıflar toplumsal ihtiyaçları karşılamaktadırlar. Üçüncü olarak sahip oldukları varlıkları bağışlayan bu kişiler bu işlemi herhangi bir baskıya maruz kalmadan hür iradeleri ile yapmaktadırlar. Dördüncü olarak, vakıfların yönetsel yapısı ve işleyişi belirli kurallara bağlı olarak yapılmaktadır. Beşinci olarak, vakıflar hukuksal teminatlara sahiptirler. Dönemin hukuksal kuralları vakıfların varlıklarını desteklemenin yanında onlara avantajlar da sağlamıştır. Tanımlarında yer alan son husus ise vakıflarda herhangi bir zaman sınırlamasının olmamasıdır. Toplumsal koşullarda bir değişme olmadıkça vakıfların varlığı sürmektedir. Tarihi örneklerle baktığımız zaman birçok vakıf yüzyıllar boyunca faaliyette bulunmuşlardır.

Vakıflar hakkında temel bilgiler sahibi olabileceğimiz belgeler vakfiyelerdir. Vakfiyeler, vakıf edilen taşınır veya taşınmazların özelliklerinin, vakıf edilme şartlarının onaylı belgeleridir (Kütükoğlu, 2018: 69). Vakfiyeler, vakfa ait özelliklerin, yönetsel koşulların yer aldığı dokümanlardır. Vakfiye ile vakfın hukuksal ve örgütsel bir yapıya kavuşması için sahip olduğu koşullar açıklanmaktadır.

1b. Vakıf Kuruluş Amaçları

Yapılan çalışmalarda vakıfların farklı kuruluş amaçları ortaya konmuştur. Vakıfların varlık amaçlarını; bireysel, sosyal, dini ve devletin bazı işlevlerini yerine getirmek olarak sıralayabiliriz. Literatürde vakıfların kuruluş amaçları; vakıf kuran kişinin servet ve parasının beyhude ve fuzuli yerlere sarfına mâni olmak, ihtiyaç sahibi olanlara mali açıdan sosyal ihtiyaçlarını da kapsayacak şekilde yardım sağlamak, toplumun dini ihtiyaçlarının karşılanması için ibadethane veya tesis yapmak, devletin milli varlıklarını işleterek atıl kalmalarını önlemek (Berki, Ş 1965: 85), devletin altyapı ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmak, sağlık hizmetlerini yerine getirmek (Berki, 1962: 11), devlet çarkını çevirecek memurları eğitmek ve güçlü bir merkezi ordu ile etkin bir bürokrasinin ihtiyaç duyduğu personeli yetiştirmek (Ramazanoğlu, 2008: 340) olarak belirtilmektedir.

Vakıf kuran bireyler ekonomik olarak, gelir getiren geniş topraklara ve ticari işletmelere sahiptirler. Ekonomik olarak güçlü olan yönetici veya toplumun ileri gelenleri vakıf kurarak şahsi varlıklarını toplumsal amaçlar uğrunda harcamışlardır. Böylelikle toplumdan kazanılan gelirler şahsi hedefler yerine öncelik ihtiyacı olanlar olmak üzere yine toplum ve devlet ihtiyaçları için harcanmıştır. Böylelikle atıl durumda kalabilecek arazi ve tesisler kullanıma açılmıştır.

Toplumun sosyal ihtiyaçlarından birisi de dini ihtiyaçlar olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde daha önceki dönemlere benzer şekilde bireylerin ibadet edebileceği dini tesisler vakıflar tarafından yapılmıştır. Büyük vakıf kompleksleri olan külliye'nin merkezinde cami bulunmaktadır.

Vakıfların kurulma amaçlarında bir diğeri de altyapı ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Su vakıfları yerleşim birimlerine su temin edilmesi, çeşme, kuyu, yol, köprü inşası gibi birçok altyapı hizmetlerini toplum yararına sunmuştur.

Vakıflar aynı zamanda bireylerin sağlık hizmetlerinin karşılandığı merkezler kurmuşlardır. Beylikler ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde toplumun sağlık ihtiyaçları yine vakıflar tarafından kurulan şifahanelerde karşılanmıştır. Günümüz hastanelerinin karşılığı olan darüşşifalar dönemin örnek tedavi merkezleridir.

“Benim olan aynı zamanda ihtiyaç sahibi olanındır” felsefesiyle kurulan vakıflar toplumsal özveri ve paylaşmanın en güzel örneğidir. Vakıfların önemli bir kuruluş amacı da fakirlere, âcizlere, muhtaçlara yardımdır (Berki, 1965: 12). Vakıf sistemi bünyesinde kurulan imaretler ihtiyaç sahiplerinin temel yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamışlardır. İmaretlerde varlıklı vakıf sahipleri ihtiyaç sahibi fakirlerin gündelik yeme, içme gibi ihtiyaçlarını karşılayarak toplumsal dengenin korunmasına yardımcı olmuştur.

Vakıfların kurulma amaçlarından bir diğeri de devletin her kademede ihtiyaç duyduğu personelin yetiştirilmesidir. İmparatorluk büyüdükçe devletin üst kademeleri için yetişmiş personel ihtiyacı da artmıştır. Nitelikli personel ihtiyacını karşılayabilmek için bölgesel işlevleri yerine getiren vakıfların yanında merkezi konumda olan vakıflar kurulmuştur. Genelde padişahlar tarafından kurulan bu vakıflar alanında lider konumdaki örgütlerdir. Fatih ve Süleymaniye vakıfları ve külliyesi bu vakıfların en güzel örnekleridir. Bu vakıflardan yetişenler devletin üst yönetimlerinde, ordunun önemli kademelerinde görev yapmışlar ve diğer vakıflardaki medreselere öğretim üyeleri yetiştirmişlerdir.

1c. Vakıfların Yapısal Birimleri

Vakıflar kuruluş amaçlarını yerine getirebilmek için farklı fonksiyonlara sahip yapısal birimleri bir araya getirmiştir. Vakıfta bulunan farklı işlevlere yönelik yapılar

külliye denilen yapısal kompleks içinde bulunmaktadır. Osmanlı döneminde külliyeler, önceki dönemlerde yapılanlardan daha çok yapıyı bünyesinde barındıran ve yönetimi için vakfiyeleri bulunan birer kültürel tesis haline gelmiştir (Kan, 2014: 67). Külliye içerisinde veya dışında vakıflarda kuruluş amaç bağlı olarak kurulan yapılar; mabed, tekke, zaviye, kalenderhane, kabristan, namazgah, medrese, mektep darüttalim, darülhadis, darülkurra, darülhuffaz, kütüphane, imaret, imarete mebhâr, kârvansaray, tahharic, misafir evi, misafir odası, dul evi. (Kunter, 1938: 110), türbe, hastane, aşhane, tabhane, mektep, kütüphane, arasta-çarşı, han-kervansaray, hamam, meşruta binaları, helalar, muvakkithane ve çeşme- sebil (Kan, 2014: 68) olarak sıralanmaktadır.

1 d. Tarihsel Süreçte Vakıf

Vakıflar, tarih boyunca, farklı dönemlerde pek çok toplumda var olmuştur. Vakıfların tarihini, ne zaman ve ne şekilde başladığını araştırırken, nazarıları mazinin derinliklerine doğru uzatmak gerekir (Berki, 1965: 9). Anadolu'da yapılan kazılar sonucu Boğazköy'de bulunup bugün Türk - İslâm Müzesinde korunan tabletlerde, vakıf tasnifi içine sokulabilen, Hititler'e ait yazılı tabletlerde vakfiyelere rastlandığı belirtilmiştir (Kayaoğlu, 1984: 50). Anadolu yanında Orta Doğu coğrafyasında da yine vakıf sistemine rastlanmaktadır. Dini bir mahiyet taşıyan vakıflara eski belgelerde rastlanmaktadır. Bâbil'de Sumula - ilu devrinde tesis edilmiş dinî bir vakıfa göre, ruhunun selâmetini temin etmek isteyen dindar bir adam, mâbud Şaarum ile mâbude Şallat adlarına bir mâbed yaptırmış ve tayin ettiği bir rahibin oturması için de bir mülk hibe etmiştir (Kayaoğlu, 1984: 50). Türk tarihinde farklı isimlerde vakıf sisteminin var olduğu bilinmektedir. Vakıf, Türklerin eski hayatında vücut bulan içtimâî müesseselerin en ehemmiyetlilerinden biridir (Kunter, 1938: 103). Budizm'den etkilenen Uygurlar'ın "vakıf vesikaları"nın varlığından bahsetmektedir (Kan, 2014: 74). Anadolu'ya gelişlerini müteakip Türkler Bizanslılarda da benzer işlevlere sahip vakıf benzeri örgütsel yapıların olduğunu görmüşlerdir. Köprülü'ye (1942) göre; Osmanlı devleti tarafından benimsenen vakfiyelerin Bizans Döneminde ki karşılığı "typica" adlı örgütsel yapılardır.

Türkler 10. yüzyılda Anadolu'ya geldikten sonra yeni yaşam alanlarında etkin vakıflar kurmuşlardır. Beylikler dönemi ve sonrasında Anadolu Selçukluları döneminde pek çok yerde farklı vakıflar ve bunlara ilişkin yapılar mevcuttur. Selçuklulara halef olan Osmanlı İmparatorluğunda, vakıf müessesesi çok büyük bir ehemmiyet kazanmıştır (Köprülü, 1942: 14). Osmanlı İmparatorluğunun kurulduğu Batı Anadolu bölgesine geldiğinde beyliğin lideri olan Ertuğrul Gazi'nin kurduğu vakfa ilişkin bilgiler günümüze kadar ulaşmıştır (Erdoğan, 1990). Kuruluş sonrası dönemde vakıf kurma faaliyetleri artarak devam etmiştir. Sultan Orhan'dan başlayarak Osmanlı padişahları, vezirler, vesair ümerâ birçok vakıflar yapmışlardır (Berki, 1958: 24). Yapılan fetihler sonucu imparatorluk toprakları genişledikçe kaynaklar ile birlikte sorumluluklarda da artış olmuştur. Devletin toplumsal, bazı sorumluluklarını hafifleten vakıf sistemi birçok sosyal işlevi yerine getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda sayıları binlerle ifade edilen vakıf ve külliye olmasına rağmen ilk iki sırayı Süleymaniye ve Fatih Vakfı ve Külliyesi almaktadır. Fatih Vakfı ve Külliyesi daha önce kurulmasına rağmen yaklaşık bir yüzyıl sonra kurulan Süleymaniye Vakfı ve Külliyesi kapsam ve işlev bakımından daha ileri düzeydedir.

2. Süleymaniye Vakfı ve Külliyesi

Osmanlı tarihinde kuruluşundan itibaren pek çok vakıf kurulmasına rağmen öne çıkan iki vakıf ve külliye bulunmaktadır Fatih ve Süleymaniye Vakıfları. Her iki vakıf ve külliye de tarihsel olarak önemli olay ve dönemlerin bir temsilcisidir. Fatih İstanbul'u aldıktan sonra dönemin ihtiyaçlarına cevap verebilmek için Fatih Vakfını kurmuş ve külliye inşaa ettirmiştir. Fatih'ten yaklaşık bir asır sonra imparatorluğun siyasi ve

ekonomik olarak zirve yaptığı dönemde yeni bir vakıf ve külliyein ortaya çıktığını görmekteyiz. Süleymaniye Külliyesi, İstanbul'da Fatih Külliyesinden sonra yapılan en kapsamlı işleve sahip Osmanlı Dönemi yapı topluluğu olarak karşımıza çıkmaktadır (Kan ve Binan, 2014: 98). Dönemin ihtişamının bir göstergesi olan vakıf ve külliye yüzyıllar boyunca lider konumunu korumuştur. Süleymaniye Külliyesi bir vakıf olarak kurulmuş ve Osmanlı Dönemi boyunca 19. yüzyılda Meşrutiyetle birlikte merkezi yönetim sistemine geçtiği döneme kadar da vakıf sistemi ile yaşatılmıştır (Akar, 2009: 25). Külliyein mimari özellikleri yanında eğitsel, kültürel, ekonomik ve sosyal özellikleri de diğer vakıflara örnek olmuştur.

Külliye imparatorluğun sanat ve mimaride ilerleme kaydetmesi yanında yönetsel nedenlerle tesis edilmiştir. Kanunî (1566 - 1520) zamanında Osmanlı imparatorluğu çok büyümüş ve payitahtta ikinci bir külliye kurulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Ünver, 1942: 195). Külliyein kurulmasında en iyi örnek Fatih Külliyesidir. Sultan Süleyman medrese sistem ve öğretiminde Fatih sitilinde yeni bir adım atarak Osmanlılarda öğretim en yüksek düzeyine ulaşmasını sağlamıştır (Atay, 1984: 180).

Osmanlı Dönemi külliyelerinin ön çıkan özelliklerinden biri de eğitim ve sosyal yardımdır (Kan, 2014: 147). Külliyein vakfiyede belirtilen amaçları gerçekleştirebilmesi için düzenli, güçlü bir mali yapıya sahip olması gerekmektedir. Vakfiyede Mukata'atar bölümünde dikkat çekildiği gibi, Süleymaniye vakıf tesislerine tahsis edilen gelirlerin pek büyük bir kısmının şehirlerdeki hamam, dükkân, oda gibi gayr-i menkullerin kiralardan ziyade, köylerde ziraatla meşgul kalabalık bir re'ayâ zümresinin devlete ödemekle mükellef bulunduğu bulundugu vergilerden teşekkül etmiş bulunmasıdır (Barkan, 1971: 114). Vakıf ve külliyein gelir kaynakları vakfiyede detaylı bir şekilde listelenmektedir. Başlıca gelir kaynakları; 217 kadar köy (Barkan, 1971: 114), 34 mezra, 3 mahalle, 7 değirmen, 2 dalyan, 2 iskele, 1 çayırılık, 2 çiftlik, 6 köy mahsulü, 2 ada ve 3 hisse (Yılmaz, 2008: 58) olarak listelenmektedir. Bunun yanında vakfı mali olarak destekleyen muhtelif kira gelirleri de bulunmaktadır. Ticari amaçlı dükkânların (arasta) bir külliye de yer aldığı ilk yapı da Süleymaniye'dir (Kuban 1994, 167). Külliyein kira gelirlerinin önemli bir kısmı arastada bulunan dükkânlardan gelmektedir. İmparatorluk için önemli olan külliyein sürdürülebilir bir yapıda olabilmesi için güçlü mali yapı bu şekilde sağlanmıştır.

Mali yapısının güçlü olması yanında külliyei yüzyıllar boyunca örnek düzeyde faaliyetlerini sürdürebilmesini sırrı örgütsel yapısı ve yönetsel sisteminin özelliklerinde yatmaktadır.

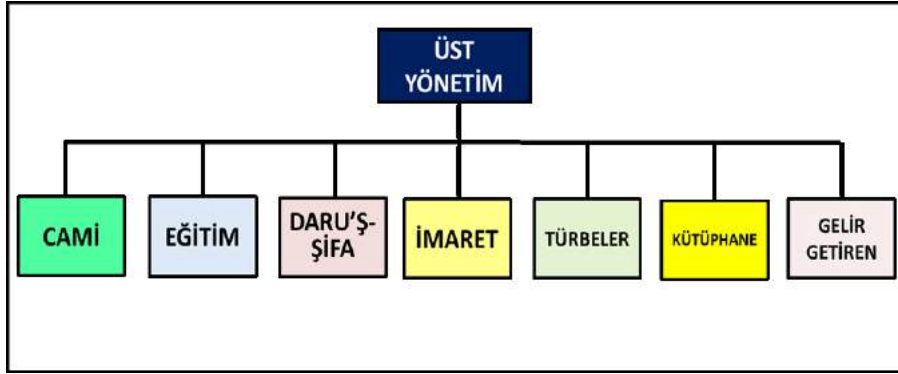
3. Süleymaniye Külliyesinin Örgütsel Yapısı

Süleymaniye Vakfı ve Külliyesi yapısal ve işlevsel olarak dönemin diğer vakıf ve külliyelerinin tamamından daha kapsamlıdır. İstanbul'un en gözde yerinde ve büyük bir mimari şaheser olmasının yanında yönetsel özellikleri ile de örnek düzeydedir. Yapılan bilimsel çalışmalarda, Süleymaniye Külliyesinin örgütsel yapısı incelemeleri çalışmayı yapan bilim insanlarının bilimsel branşlarına göre sınıflandırılmıştır. Bu kapsamda, Süleymaniye Külliyesi örgütsel olarak ve tarihçi bakış açısı ile açıklanmıştır. Mimari olarak külliyei inceleyen Kan (2014) çalışmasında örgütsel yapıyı şu şekilde sıralamaktadır. Süleymaniye Külliyesi'ni oluşturan öğeler: cami, Kanuni Sultan Süleyman Türbesi, Hürrem Sultan Türbesi, darü'l-kurra, sıbyan mektebi, evvel medresesi, sâni medresesi, tıp medresesi, darü's-şifa, imaret, tabhane, sâlis medresesi, râbi medresesi, Süleymaniye Hamamı, Darü'l-hadis medresesidir (Kan, 2014: 107). Bu sıralama işlevsel ve yönetsel olmaktan çok birimlerin mimari konumuna göre yapılmıştır. Külliyein örgütsel yapısı hakkında kapsamlı diğer bir çalışma da Yılmaz (2008) tarafından yapılmıştır. Yılmaz çalışmasını vakfiye metninde geçen örgütsel yapıları tarihçi bakış açısı ile ele almıştır. Söz konusu çalışmada, külliyein örgütsel yapısı yedi ana başlık

altında incelenmiştir. Bunlar; cami, medreseler, Daru's-şifa, tıp medresesi, Daru'l-hadis, imaret ve diğer birimlerdir. Diğer birimler ise tabhane, sıbyan mektebi, türbeler, hamam, mülazım hücreleri, Daru'l-kurra ve kütüphanedir (Yılmaz, 2008).

Görüldüğü üzere şimdiye kadar yapılan kapsamlı çalışmalarda, Süleymaniye Külliyesinin örgütsel yapısı, yönetsel özelliklerine göre değil mimari konumlarına ve vakfiye metnindeki ifadelerle göre sıralanmaktadır. Ancak yönetim bilimi esasları ile incelediğimizde, aynı yönetsel işleve sahip birimlerin farklı şekilde sınıflandırıldığı görülmektedir.

Yönetim bilimi esasları ile incelediğimizde yönetsel yapının en üstünde, öncelikle külliye'nin tüm yönetiminden sorumlu olan, yönetsel işlevleri yerine getiren üst yönetim ekibi bulunmaktadır. Örgütsel yapıda üst yönetimin altında departmanlar bulunmaktadır. Şekil 1'de gösterildiği gibi alt yönetsel departmanlar, cami, eğitim birimleri, Daru's-şifa, imaret, türbeler, hamam, kütüphane ve gelir getiren birimlerdir.

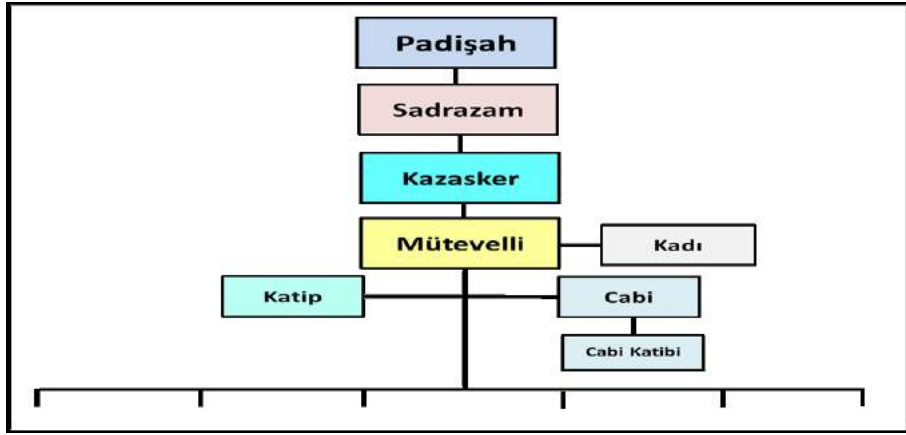
Şekil 1. Süleymaniye Külliyesi Örgütsel Yapısı

4. Süleymaniye Vakfı Üst Yönetimi

Süleymaniye Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesinin üst yönetim yapısı ve işleyişinin diğer vakfiyelere benzer ve farklı yönleri bulunmaktadır. Külliye'nin yönetiminden doğrudan sorumlu olan mütevellidir. Mütevellî, külliye'nin faaliyetlerinin kuruluş amaçları doğrultusunda eksiksiz bir şekilde yerine gelebilmesi için idari ve mali hususların yerine getirilmesini sağlar. Mütevellînin günümüz işletmelerindeki karşılığı CEO/Genel Müdürdür. Şekil 2'de görüldüğü gibi, külliye'de en yetkili yönetici olan mütevellî, vakfiyeye göre, diğer vakıflarda olduğu gibi kadıya karşı değil direkt olarak siyasi hiyerarşide sırasıyla kazasker, sadrazam ve padişaha karşı sorumludur (Yılmaz, 2008: 178). Mütevellînin hiyerarşide bağlı olduğu ilk basamak kazaskerdir. Kazasker devletin askeri birimlerinin hukuki davalarına bakan yüksek memurdur. Divanda yer alan kazaskerler vezirlerden sonradır. Mütevellî vakfın gelir gider hesabını her yıl Divan-ı Ali de bulunan Kazaskerlere sunmaktadır (Kan, 2014: 150). Sadrazam padişaktan sonra devletin yönetim ekibini oluşturan vezirlerin başıdır. Padişaktan sonra yönetim yapısının en etkin konumunda olan sadrazam devletin her alandaki işlerinin yürütülmesini sağlar. Kanuni vakfiyeyi hazırlatıp kanun ve kurallara uygunluğunu tasdik ve tescil ettirdiği kişi sadrazam Rüstem Paşa'dır (Yılmaz, 2008: 291). Padişaktan son en yetkili olan sadrazam divanda vakfa ait işleri de takip etmektedir. Tarihsel süreçte imparatorluğun mutlak yöneticisi olan padişahların bireysel bir girişiminin en güzel tezahürü vakıftır. Padişah sadece imparatorluğun yöneticisi değil sahip olduğu varlıkları toplum yararına vakfeden kişidir. Vakfın sahibi olan padişah sonuçta vakfın ve külliye'nin örgütsel yapısının en tepesindeki kişidir. Kadıların mütevellî ile ilişkisi ise denetim

sorumluluğudur. Mütevelliyi denetleyen kadı, görevini kötüye kullandığı ispat edildiğinde mütevelliyi görevden alma yetkisine sahiptir (Kan, 2014: 151).

Müteveli külliyesinin yönetimini kendisine bağlı yardımcı personel vasıtasıyla yerine getirmektedir. Bunlardan ilki kâtiptir. Mütevellinin yönetsel ekibindeki katip vakfın dokümantasyonunu yapan, idari işleri takip eden kritik bir personeldir. Mütevellinin idari yardımcısı olan kâtip yönetsel kayıt ve işlemleri yapan kişidir. Katip vakfın gelir ve giderleri için defter tutar ve teftiş zamanında nu defteri yetkililere verir (Yılmaz, 2008: 153). Mütevellinin yönetim ekibindeki diğer personel cabidir. Vakıf faaliyetlerini kendisine tahsis edilmiş gelir kaynakları ile sağlamaktadır. Gelir kaynağı olarak mukataa denilen vakfa tahsis edilmiş gelir kaynakları yanında kira geliri getiren gayrimenkuller de bulunmaktadır. Mukataalardan gelirlerin tespit edilip, toplanıp kayıt altına alınması bu konudaki görevliler tarafından yapılmaktadır. Cabi ve cabi katibi tarafından yerine getirilen bu işlemler mütevelliyeye bağlı yapılmaktadır. Vakıf gelirlerini toplayan tahsildar olan cabi (Yılmaz, 2008: 76) gelir getiren vakfa tahsis edilmiş yerlerde görev yapmaktadır. Cabi katibi ise cabiler tarafından toplanan gelirlerin kayıtlarını tutan ve Cabilerin yanında görev yapan yardımcılardır.

Şekil 2. Süleymaniye Külliyesi Üst Yönetim Yapısı.

5. Süleymaniye Vakfı/Külliyesi Birimleri

5.a. Cami

Osmanlı Dönemi öncesinde bir İslam geleneği olarak ortaya çıkan, camiyle bütünleşik işlevlerin bulunduğu yapı toplulukları, Anadolu'da, Selçuklu öncesi, Beylikler Döneminde görülmekte olup özellikle Mengüçükler Dönemine ait Divriği Ulucami bunun en güzel örneklerinden birisidir (Kan, 2014: 67). Külliye tanımsal olarak merkezde caminin bulunduğu yapısal komplekslerdir. Mimari olarak da genellikle külliyesinin merkezinde cami bulunmaktadır. Hem tanımsal hem de mimari olarak merkezde caminin bulunması onun vakıf ve külliye açısından, düşünsel ve inançsal açıdan taşıdığı önemi ortaya koymaktadır. Camiler imparatorluk vatandaşlarının dini hizmetlerinin görüldüğü önemli merkezlerden birisidir. Osmanlı Devleti'nde, cami ve mescitler inananların bulunduğu ibadet mekanları olduğu için fertler arasında din birliği sağlanması (Ertem, 2011: 43) amaç edinilmiştir. Süleymaniye Külliyesi, cami ve diğer yapılarıyla birlikte çok büyük bir sosyal kuruluştur. (Kan ve Binan, 2014: 99). Cami külliyesinin ana birimi olduğu için en fazla personele sahiptir (Yılmaz, 2008: 137). Yılmaz (2008) camide görevli personeli niteliklerine göre üç başlık altında sınıflandırmaktadır:

bilgileri ile hizmet edenler, dua ve hatim yaparak hizmet edenler ve yardımcı hizmetlerde çalışanlardır. Camide dini hizmetlerin yerine getirilmesinde doğrudan görevli olan ve hizmetlerin eksiksiz şekilde yerine getirilmesi yanında caminin dini hizmetlerini kolaylaştıran personel sayısı oldukça yüksektir. Yılmaz (2008) bu sayının 218 kişi olduğunu ifade etmektedir.

5.b. Eğitim Birimleri

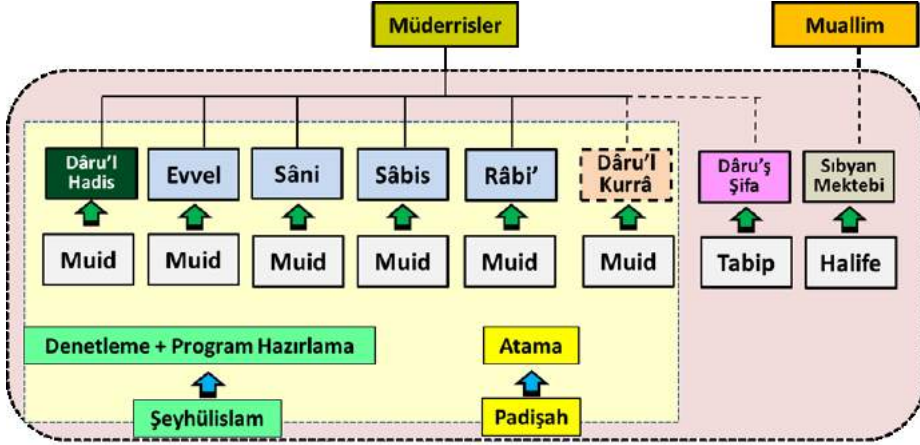
Süleymaniye Vakfı ve Külliyesinin dikkat çeken ve öne çıkan bir işlevi de eğitimidir. İstanbul'un fethinden sonra kurulan Fatih medresesinden yaklaşık bir yüzyıl sonra kurulan Süleymaniye Külliyesi imparatorluk yıkılana kadar devletin en önemli eğitim birimlerini bünyesinde bulundurmıştır.

Şekil 3'de görüldüğü gibi Süleymaniye Külliyesi, birbirinden farklı işlev ve fonksiyonlara sahip birimlerden meydana gelmiştir. Külliyenin eğitim ile ilgili birimleri; Daru'l Hadis, medreseler, tıp medresesi ve sıbyan mektebidir. Süleymaniye Külliyesini diğer vakıf ve külliyelerden ayıran yapı devletin tek yüksek lisans eğitimi veren kurumu olan Daru'l Hadis'dir. Medreseler ise dört ayrı medreseden meydana gelmektedir. Medreseler sayı sıraları ile isimlendirilmektedir. Lisans eğitimi veren medreseler, evvel (birinci), sani (ikinci), salis (üçüncü) ve rabi (dördüncü) olmak üzere dört birimden oluşmaktadır (Yılmaz, 2008: 289). Medreselerden yetişen personel ayrıcalıklı bir yere sahiptir. İlmiye sınıfı adı verilen bu kesim, 'seçkinler eğitimi' niteliğindeki medrese eğitimiyle yetişmiştir (Tekeli ve İlkin, 1999:5-7). Medrese mezunları yalnızca diğer medreselerin eğitim kadrolarını yetiştirmemiş, aynı zamanda devletin ihtiyaç duyduğu yönetici kadroları da yetiştirmiştir. Külliye de bulunan bir diğer eğitim birimi de Dâru'l Kurra'dır. Daru'l Kurra kuran eğitiminin verildiği akademik birimdir. 1557'de hazırlanan vakfiyede Süleymaniye vakfiyesini oluşturan birimler içerisinde Dâru'l Kurra bulunmamaktadır (Kan ve Binan, 2014: 101). Ancak günümüze ulaşan birimler içerisinde Dâru'l Kurra bulunmaktadır. Mimari yapılara bakıldığında külliye içerisinde bahse konu akademik birim bulunmaktadır. Bu durum Dâru'l Kurra'nın daha sonra külliyeye eklendiğini göstermektedir.

Süleymaniye Külliyesinin önemli bir diğer eğitim kurumu da sağlık ile ilgilidir. Yüksek eğitim sistemi ile ön plana çıkan Külliye, aynı zamanda Darü's-şifa, Darü'l-akakir ile birlikte bir sağlık tesisi içermekte ve vakfiyesine göre tek Tıp Medresesi'ni de barındırmaktadır (Kan, 2014: 71). Dönemin en önemli tıp eğitimi veren tıp medresesi dönemin hatırı sayılı tıp fakültesidir. Medrese sadece tıp eğitiminin verildiği bir akademik birim değildir. Darü's-şifa hem hastaların tedavi edildiği hastane hem de tıp mezunlarının uygulama yaptıkları tıp fakültesi mahiyetindedir (Terzioğlu, 1989:165). Eğitim ve uygulamaların külliye içerisinde yapılması günümüz tıp fakültelerinin örgütsel yapılarının tarihi bir örneğidir. Bu örgütsel yapı ile eğitim kadrosu, tıp konusunda öğrendiklerini eksiksiz şekilde öğrencilerine aktarabilmelidir (Yılmaz, 2008: 328). Tıp fakültesi de diğer akademik birimler gibi hem toplumun hem de devletin tıp konusundaki personel ihtiyacını karşılamak için faaliyet göstermiştir. Tıp fakültesinde mezun olanlar toplumun sağlık konusunda ihtiyaçlarının giderilmesinin yanında özellikle ordu hekimliği görevlerini de yapmaktadırlar (Aydemir ve Mert, 2018: 532). Osmanlı İmparatorluğu fethine dayalı bir ekonomi ve yönetsel yapıya sahip olduğu için hemen hemen her yıl farklı coğrafyalara askeri seferler düzenlenmiştir. Özellikle sefer dönemlerinde ve yaşanan savaşlarda ordunun hekimlere olan ihtiyacı hat safhaya çıkmaktadır. Bu ihtiyacı karşılayan en ciddi eğitim kurumu Süleymaniye Külliyesinin akademik birimi olmuştur.

Örgütsel yapıda külliyenin eğitim kurumlarından bir diğeri de sıbyan mektebidir. Dönemin ilk eğitiminin verildiği sıbyan mektepleri yaygın bir eğitim kurumudur. Günümüzdeki ilköğretim kurumları gibi sıbyan mektepleri yerleşim birimlerinde yakın

yerlerdeki çocuklara temel eğitim ve dini konulardaki eğitimin başladığı yerlerdir. Osmanlılarda tüm yerleşim birimlerinde bulunan ve okuma çağına gelmiş öğrenciler sıbyan mekteplerinde eğitilirdi (Işık, 2009: 4). Süleymaniye külliyesinde yüksek eğitim düzeyindeki medreselerin yanında bir de sıbyan mektebinin bulunması büyük bir ince düşüncenin göstergesidir (Aydemir ve Mert, 2018: 533).

Şekil 3. Süleymaniye Külliyesi Eğitim Birimleri Yönetim Yapısı

Örgütsel bakımdan Süleymaniye Külliyesi farklı işlevleri bünyesinde barındıran bir yapısal komplekstir. Külliye'de farklı işlevlere sahip eğitim birimleri aynı örgütsel yapı altında faaliyet göstermiştir. Külliye'de, yükseköğretim veren medreselerden tıp fakültesinden ilköğretim eğitiminin yapıldığı farklı birimler bulunmaktadır. Yönetimsel açıdan ele alındığında yükseköğretim kurumlarının başında müdrisler bulunmaktadır. Sıbyan mektebinin başında yönetimden sorumlu kişi muallimdir. Medrese yönetimlerinde müdrislerin yardımcıları muid, Daru's şifa'da tabip, sıbyan mektebinde ise halifedir. Külliye'nin yönetiminde görevli bir diğer yardımcı personel de noktacıdır. Noktacılar eğitim birimlerinde disiplin işleriyle uğraşan kişidir (Yılmaz, 2008: 139). Muidler, müdrislerin, "danışmendlerin" yani öğrencilerin derslere işleyişlerini de kontrol etmektedirler. Medresenin organik yapısının yanında işlevsel olarak diğer yönetimsel personel de bulunmaktadır. Medrese yönetiminde eğitimin planlanması kontrol ve denetim işlevlerinde müdrislerin yanında şeyhülislam bulunmaktadır (Aydemir ve Mert, 2018: 533).

5.c. Daru's-şifa

Medeniyetin ve gelişmiş bir devlet yapısının önemli göstergelerinden birisi de sağlık hizmetlerine yönelik örgütsel yapıların varlığı ve işleyişleridir. Süleymaniye Külliyesi bu bakımdan ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Osmanlı'da ilk defa henüz örneği olmayan örgün şekilde tıp fakültesi daru's şifa yanında kurulmuştur (Yılmaz, 2008: 314). Daru's şifa yani hastane tıbbi işlemlerin yanında bir uygulama hastanesi de olmuştur. Tıp medresesi yine tıp bilimine hakim müdris tarafından yönetilmiştir (Aydemir ve Mert, 2018: 533). Hastane örgütsel olarak tıp ve tıbbi destek birimlerinden oluşmaktadır. Yılmaz'a (2008) göre; tabipler yani, kehhâl (göz cerrahı), cerrah, eczacılar ve destek elemanlarından oluşmaktadır.

5.d. İmaret

Vakıfların kuruluş amaçları dikkate alındığında şüphesiz öne çıkan ilk husus sosyal yardımlaşmadır. Vakıf, sosyal toplum temellerini atan sağlam bir kurumdur. Vakıf sisteminde, zenginlikle fakirlik arasındaki tehlikeli vaziyeti mümkün mertebe islâh ile beraber, zenginlerle fakirler arasında sevgi ve bağlılığa vesile olur (Berki, 1965: 12). Vakıflarda vakıf sahibinin bağışladığı kaynaklar ile ihtiyacı olan kişilere herhangi bir bedel ödenmeden yiyecek/yemek yardımı yapılmaktadır. Yemek ikram etmek ve bunun kabul edilmesi şüphesiz fizyolojik anlamının ötesinde birçok sosyal, iktisadi, ekonomik ve politik anlamlara da sahiptir. (Gürbıyık, 2015: 23). Vakfın imaretinde yalnızca ihtiyacı olanlara değil külliye de eğitim gören danişmend ve öğrencilere de yemek hizmeti sunulmaktadır. Öğrenciler, medresedeki hücrelerde barınmakta, genellikle yemeklerini imaretlerde yemekte, ayrıca günlük 2- 5 akçe arasında burs almaktadırlar (Ramazanoğlu, 2008 340). Toplumsal açıdan anlamlı olan imaretin yönetiminden şeyh sorumludur. İmaretin başında bulunan dahili işletme müdürü konumunda olup imaret her türlü girdi çıktıdan sorumlu olan şeyh kendisine yardımcı olan vekil-i harç ve kiler katibi ile imareti yönetmekteydi (Kan, 2014: 150). Vakıfta imarete “darü’ziyafe” adı da verilmektedir (Yılmaz, 2008: 122). İmarat ile birlikte sosyal yardımlaşmayı sağlayan bir diğer birim de tabhanedir. İmaratin bir parçası olan tabhane hastaneden çıkan ve iyileşme süresini tamamlayan hastaların kaldıkları yerdir (Yılmaz, 2008: 122).

5.e. Türbeler

Türk geleneklerinde yöneticilerin ve ileri gelenlerin ölüm sonrası gömülmeleri ve mezarların mimari özellikleri ayrıcalıklı olmuştur. Bu düşüncenin en güzel uygulamalarından birisi de türbelerdir. Vakfiyelerde yazılı olan hayrat binaların ve hayır hizmetlerinin büyük bir tenevvü göstermekte olduğunun göstergelerinden birisi de türbelerdir (Kunter, 1938: 110). Türbelere verilen önemin bir göstergesi görevlilerin sayısında gizlidir. Toplam 271 ücretli çalışanın türbede görevli olmasının yanında külliye de 4 adet bulunan noktacıdan biri medreseleri, birisi camiye iki tanesi de türbeleri denetlemekteydi (Yılmaz, 2008: 176). Anıt mezar olan türbeler vakfiye sahiplerinin yanında yakınlarını da ait olabilmektedir. Süleymaniye Külliyesinde Kanuni Sultan Süleyman Türbesi ile birlikte Hürrem Sultan Türbesi de bulunmaktadır (Kan, 2014: 107).

5.f. Kütüphane

Kültür ve eğitim hayatının önemli bir destek unsuru kütüphanelerdir. Süleymaniye külliyesinin kuruluşunun başlangıcında kütüphane yapısına rastlanmamaktadır (Yılmaz, 2008: 176). Ancak dini hizmetlerin görülmesinde ve külliye içerisinde bulunan külliyyetli miktardaki eğitim birimlerinin faaliyetlerinin devam ettirilesinde kitap ve kütüphane vazgeçilmez bir unsurdur. Bu ihtiyacın giderilesi için cami içerisinde bir kütüphane teşkil edilmiştir (Yılmaz, 2008: 131). Daha sonraki dönemde yarı bir kütüphane teşkil edilmiştir.

5.g. Gelir Getiren Birimler

Külliye'nin bünyesinde gelir getiren birimler de bulunmaktadır. Bu birimler külliye içinde değil yakın yerlerde olabilmektedir. Hamam gelir getiren birimdir. Vakfiyede hamam ilişkin kayıt olmamasına rağmen Dökmeciler Çarşısı'nda faaliyet gösteren hamamın inşaat defterine göre Daru'l hadis ile birlikte inşa edildiği görülmektedir (Yılmaz, 2008: 127). Kan (2014) Süleymaniye Külliyesi'nin geleneksel üretime ilişkin unsurları da kapsadığını ifade etmektedir. Süleymaniye Külliyesi'nde yer alan dükkân

dizileri özgün işlevlerine göre adlandıran Kan (2014) Tiryaki Çarşısı ve Dökmeciler çarşısını bunlara örnek göstermektedir (Kan, 2014: 80).

Sonuç ve Öneriler

Tarihsel süreçte vakıflar birçok amacı gerçekleştirmek için farklı örgütsel formlarda faaliyet göstermiştir. Ancak vakıflar en güçlü yapılarını Türk tarihinde ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde oluşturmuşlardır. Toplumsal sorumluluk, yardımlaşmanın vücut bulduğu vakıflar, toplumsal hayatta özel bir yere sahip olmuştur. Osmanlı İmparatorluk tarihi boyunca kurulan vakıfların zirve noktası Süleymaniye Vakfı/Külliyesi olmuştur. 16 yüzyılda kurulan vakıf 20 yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür.

Süleymaniye Vakfının örgütsel yapısını oluşturan külliye tarihi ve mimari özellikleri yanında yönetim bilimi açısından da özel anlamlar taşımaktadır. Kurulduğu dönemde örnek düzeyde sayılabilecek örgütsel form ve yönetsel işleyişe sahip olan vakıf yüzyıllar boyunca devletin ve toplumun birçok ihtiyacını başarılı bir şekilde karşılamıştır. Güçlü bir mali kaynağa sahip olan vakıf, dini hizmetlerin karşılanması, eğitim, sağlık ve toplumsal yardımlaşma gibi hizmetleri kesintisiz bir şekilde sunmuştur. Vakıf, kurucusundan mütevellîye kadar bireylerden oluşan tepe yönetimine sahip olan külliye'nin farklı işlevleri yerine getiren örgütsel birimleri vardır. Dönemin tek yüksek lisans eğitimi veren Daru'l Hadis medresesine sahip olan külliye tıp medresesi ile doktor yetiştirip ordunun seferlerdeki tabip ihtiyacına cevap vermiştir. Tüm bu işlevlerin başarısının altında yatan ana sebep sahip olduğu örgütsel yapıdır.

İşletme tarihi çalışmalarında vakıflar henüz yeterince incelenmemiştir. Yüzlerce örneği bulunan vakıflar faaliyet gösterdikleri dönemlerin toplumsal koşullarının özelliklerini taşımaktadırlar. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda farklı amaçlar için kurulmuş diğer vakıflara ait belgelerin yönetim bilimi esasları ile incelenmesi yeni kuram ve modellerin ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Kaynakça

1. Akar, Tuba. (2009). The Role of Vakıf Institution in The Conservation of Vakıf Based Cultural Heritage, Yayınlanmamış Doktora Tezi, ODTÜ, Ankara.
2. Atay, H. F. (1984). Süleymâniye Medreseleri Ders Programları ve İcâzet – Nâmeler. Vakıflar Dergisi, 13, 171-273.
3. Aydemir, M. ve Mert İ. S. (2018). A Study on Structural and Functional Characteristics of Historical Organisations: Kanuni Foundation and Süleymaniye Complex, A Critical Review of Social Sciences: Theory and Practice, (525-537), London: Frontpage Publications Limited.
4. Aydemir, M. (2018). "Osmanlı Yönetim Tarihinde Önemli Bir Yere Sahip Olan Süleymaniye Vakfının/Külliyesinin Örgütsel Yapısı ve İşleyişi". Uluslararası Sosyal Bilimlerde Yeni Yaklaşımlar ve Eğilimler Kongresi, 8-9 Kasım, Kocaeli.
5. Aydın, V. (2003). Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetimine Katkısı. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8 (1), 313-338.
6. Ballar, S. (2008). Yeni Vakıflar Hukuku. İstanbul: Seçkin Yayınevi.
7. Barkan, Ö. (1971). Süleymaniye Cami Ve İmareti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993/994. Vakıflar Dergisi, 9, 109-163.
8. Berki, A. H. (1958). İslâmda Vakıf Zağanus Paşa ve Zevcesi Nefise Hatun Vakfiyeleri. Vakıflar Dergisi, 4, 19-39.
9. Berki, A. H. (1962). Hukukî Ve İctimaî Bakımdan Vakıf. Vakıflar Dergisi, 5, 9-15.
10. Berki, A. H. (1965). Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faydeler. Vakıflar Dergisi, 6, 5-9.
11. Berkî, Ş. (1965). Vakıfların Gördüğü Çeşitli Hizmetler. Vakıflar Dergisi, 6, 85-93.
12. Caferoğlu, A. (1942). Türk Teamül Hukukuna Göre İctimaî Muavenet Müessesesi. Vakıflar Dergisi, 2, 185-196..
13. Erdoğan, M. A. (1990). Ertuğrul Gazi'nin Bilecik'teki Vakıfları. Vakıflar Dergisi, 21, 81-115.
14. Ertem, A. (2011). Osmanlıdan Günümüze Vakıflar. Vakıflar Dergisi, 36, , pp. 25-67.
15. Güneri, H. (1984). Vakıf İşletmeleri, Vakıflar Dergisi. 11, 25-49.
16. Gürbıynk, C. (2015). Osmanlı İmaratlarının (Aşevleri) Tipolojisi Üzerine Bir Deneme. Sanat Tarihi Dergisi, Cilt/Volume: XXIV (1), 23-51.
17. Işık, H. (2009). Bir Kamu Hizmeti Birimi Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü. Akademik Bakış, 1-10.
18. Kan, T. (2014). İstanbul Süleymaniye Külliyesi Örneğinde Külliye İçin Bir Yönetim Modeli Yaklaşımı. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.
19. Kan, T. ve Binan, D. (2014). İstanbul Süleymaniye Külliyesi Örneğinde Külliye İçin Bir Yönetim Modeli Önerisi. Tasarım Kuram, 17, 2014, 94-118.
20. Kayaoğlu, İ. (1984). Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler, Vakıflar Dergisi, 11, 49-57.
21. Köprülü, F. (1942). Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü. Vakıflar Dergisi, 2, 1-37.
22. Kuban, D. (1994). Süleymaniye Külliyesi, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (96-104), VII, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını..
23. Kunter, H. B. (1938). Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüt. Vakıflar Dergisi. 1, 103-131.
24. Kütükoğlu, M. S. (2018). Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı, Ankara: Ziraat Grup Matbaacılık.
25. Ramazanoğlu, M. G. (2008). 16. Yüzyılda Osmanlı Külliyesi, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17 (3), 333-344.
26. Tekeli İ. ve İlkin, S. (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
27. Terzioğlu, A. (1989). "Yeni Kaynaklar Işığında Karahanlı Hastahane ve Tıp Tarihine Bir Bakış". Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri Ankara.

28. Ünver, A. S. (1968). Süleymaniye Külliyesinde Darülsıfâ Tıp» medresesi ve Darül'akakire Dair"(1667-1609), Ankara: Doğuş Lîmited Şirketî Matbaası.
29. Yedişıldız, B. (2003). XVIII Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, Bir Sosyal Tarih İncelemesi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
30. Yılmaz, Y. (2008), Kanuni Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi, Ankara: Semih Ofset.

TÜRKİYE'DE İŞLETMELERİN DİJİTAL DÖNÜŞÜME UYUM SÜRECİ İLE İLGİLİ BİR ANALİZ

Müzeyyen ÖZHAVZALI¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Kırıkkale Üniversitesi, Fatma Şenses Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, İşletme Programı, Kırıkkale/Türkiye.

Dünya ekonomisinde her sektörü ve her çeşit işletmeleri etkileyen Dijital Dönüşüm; literatürde Dijitalleşen Endüstri, Dördüncü Sanayi Devrimi, Endüstri 4.0 veya Sanayi 4.0 gibi birbirine benzer değişik kelimelerle ifade edilmektedir. Son on yılda Avrupa’da Almanya ile başlayan, sonra ABD ve İngilizce konuşulan diğer gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan Dördüncü Sanayi Devrimi tüm dünya devletlerinin ve Türkiye’nin gündeminde yer almaktadır. Bu kitap bölümünde son on yılda tüm dünya ekonomilerinin mikro ve makro düzeydeki işletmelerin çok hızlı bir şekilde uyum sağlamaya çalıştığı Endüstri 4.0 hakkında bilgi verilecek, Türkiye’de işletmelerin bu devrime uyum süreci hakkında analiz yapılacaktır.

DİJİTAL DÖNÜŞÜM: ENDÜSTRİ 4.0 NEDİR?

2008 yılı küresel finansal krizi dünya ülkelerine reel sektörün önemini tekrar göstererek sektörün dinamiklerini yeniden gündeme gelmesini sağladı. 2008 yılında yaşanan küresel finansal krizin ardından, ABD, Almanya ve İngiltere gibi gelişmiş ekonomiler, imalat sanayilerini canlandırmak için yeni endüstrileşme stratejileri geliştirmeye başladılar. Yeniden endüstrileşme adını verebilecek bu süreçte gelişmiş ülkeler, mevcut imalat yöntemleri ve teknolojilerini iyileştirme yerine, kısaca BİT olarak isimlendirilen Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin (ICT- Information and Communication Technologies) ve dijital imalat teknolojilerinin uygulamaları ve özelliklerine yoğunlaştılar. Bu süreçte tüm dünya ekonomilerinin gündemindeki Endüstri 4.0 ilk kez 2011’de Hannover Fuarı’nda Alman hükümeti tarafından isimlendirilmiştir. Bir sanayi modernleşmesi projesi olarak gündeme getirilen Endüstri 4.0, dünyada mal ve hizmet tedarik zincirinin üzerinde otomasyona dayalı tam hâkimiyeti ifade etmektedir (Öztürk ve Koç, 2017:1). Aynı yıl Alman Ulusal Bilim ve Mühendislik Akademisi (Acatech) tarafından Endüstri 4.0 konusundaki, “Endüstri 4.0 Manifestosu” yayınlanmıştır. Endüstri 4.0’ın özelliği, insanlar, makineler ve ürünler arasında gerçek zamanlı iletişim, bağlantı ve tanımları gerçekleştirebilmesi ve son derece yüksek bir esneklik içinde müşteri taleplerine göre özelleşmiş ve dijitalleşmiş akıllı imalat modeli geliştirmesidir (Fırat ve Fırat, 2017).

Endüstri 4.0’ı “*Canlı cansız, insan ve makine her türlü varlığın internet ve diğer teknolojiler ile iletişimde ve etkileşimde olduğu ve bu bildiri konusundaki gibi yüksek teknolojilerin akıllı ve seri üretimi gerçekleştirdiği dönem*” olarak kısaca tanımlanabilir (Aksoy, 2017:37, Yazıcı ve Düzkaya, 2016: 49-88).

Endüstri 4.0’ı tanımlamak için en çok kullanılan terimleri aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

1. SFS-Siber fiziksel sistemler (Cyber-Physical Systems),
2. Nesnelerin İnterneti (Internet of Things),
3. Akıllı Fabrika (Smart Factory) ,
4. Servislerin İnterneti (Internet of Services),
5. Akıllı Ürünler (Smart Product),
6. M2M (Machine-to-Machine),
7. Büyük Veri (Big Data),
8. Bulut teknolojileri (Cloud) (Fırat ve Fırat, 2017:8).

Endüstri 4.0’ı bu en çok kullanılan terimlerle birlikte oluşturan ortamın şekli aşağıda verilmiştir:

Şekil 1: Endüstri 4.0 Ortamı

Şekil 1’de görüldüğü gibi Endüstri 4.0 ortamı, tamamıyla internet alt yapısı ve bileşenleriyle çevrelenmiştir. Bu bileşenlerde her şey birbiri ile bir ağ teşkil edecek biçimde ilişkilidir. Burada kullanılan binadan-üretim makinelerine, lojistik faaliyetlerinden -bilgi/veri güvenliğine iş ortamından-sosyal ağlara kadar her türlü işlem ve öge akıllı (yapay zeka) bilişim teknolojilerinin etkisi altında olduğu görülmektedir. Büyük veri (Big data) çok faydalı olmakla birlikte, kapsadığı gereksiz yanlış, eksik veri nedeniyle de çok risklidir ve dolaşımdaki verinin BİT kapasitesi açısından hızlı olmaması düşünüldüğünde istenen doğru ve gerekli veriye ulaşmak zor olabilmektedir (Fırat ve Fırat, 2017).

Aslında Endüstri 4.0 ile dijital dönüşüm sayesinde imalat sektöründe üretimin merkezileşmeden çıkarılarak yerelleştirilmeye dönüşümü ve ürünün tek tip olması yerine, kişiye özel (customized) hale dönüşümü söz konusudur. Aslında böylece sektördeki kullanıcıların üretime kısmi olarak değil, tamamen katılabilmesi söz konusudur. Bu ise, imalat sanayiinin başta geniş bir ICT adaptasyonuna ihtiyaç olmasına neden olmaktadır. Ayrıca imalat sektörüne gerçek dünyanın sınırlarıyla sanal dünyanın olanaklarını birleştiren ve siber fiziksel üretim sistemleri (SFS) olarak adlandırılan yapıların üretime katılmasını gerektirmektedir.

Dünya tarihi Sanayi devrimleri açısından incelendiğinde sanayide dört devrimin söz konusu olduğu görülmektedir. Sanayi devrimleri arasındaki geçişler de daha önceki teknolojiler ile birlikte, yeniliklerin de yerini alarak gelişme gerçekleştiği görülmektedir. Bu sanayi devrimlerinin her birinde günümüzdeki gibi mühendislik uygulamaları büyük ölçüde bulunmaktadır. Şekil 2’de dört sanayi devrimin içerikleri ve dönemleri özet olarak verilmiştir.

Şekil 2: Sanayi Devrimleri

Kaynak: (Deloitte, 2014 aktaran Fırat ve Fırat, 2017:4)

Yukarıdaki Şekil incelendiğinde bu dört sanayi devriminde, özellikle mühendislik ve işletmecilik alanları ile sanayi birbirini karşılıklı ve sürekli olarak destekleyerek geliştiği görülmektedir.

ENDÜSTRİ 4.0'IN AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARI

Endüstri 4.0 Devrimi, hem ortaya çıkaran tetikleyici nedenleri olarak hem destek ve alt yapı bileşenleri olarak, neredeyse 5 yıl önce hiç telaffuz edilmeyen yeni kavramları ve oluşumları ortaya çıkarmıştır. Bu oluşumlardan işletmeler, üreticiler ve tüketiciler de son derece etkilenmiştir. Özellikle teknolojinin baş döndüren hızlı değişimi ve günlük hayata girmesi ile bu öğelerin farklı yaş gruplarındaki kuşaklar (Dijital yerliler, dijital göçmenler, X kuşağı gibi) için soyut kalırken, iletişimden, alışveriş alışkanlıklardan, sosyal yaşamdan iş yaşamına kadar etkileyerek somut biçimde hem varlığını hem de sonuçlarını göstermektedir.

Akıllı fabrikalar, akıllı şehirler, akıllı binalar, akıllı telefonlar en çok anlayabildiklerimiz, görüp kullanabildiklerimiz arasındadır. Zaman zaman biri diğeri ile zıt düşen yazılar, söylemler gündemi toplumlarda kaplamakta, bu yeni devrimin avantaj ve dezavantajları tartışılmaktadır. Özellikle Endüstri 4.0 devrimi ile, robotik ve otomasyona olan ilginin artması, bu teknolojilerin yaşantımızı değiştirme potansiyeli ve robotik de dahil olmak üzere otomasyonun işler üzerindeki etkisi toplumlar üzerinde korku ve kaygı yaratmıştır.

İnsansız akıllı fabrikalarda, maaş ödeme, işe devamsızlık, verim düşüklüğü gibi, yemek, ulaşım için servis, sağlık giderleri, hukuki tazminatlar, toplu sözleşme vb. gibi işgücünün maliyet unsurlarından işverene sıkıntı oluşturan konular gündem dışı kalacaktır. Akıllı fabrikalarda binanın ısınma- aydınlatma gibi enerji tüketimleri ortadan

kalkarak böylece hem enerji tasarrufu sağlanacak hem de iklim değişikliği karşısında CO2 emisyon salınımları azalarak, çevre kirliliği azalacaktır. Diğer yandan özellikle yüksek iş kazası oranlarına sahip Türkiye gibi ülkeler için iş sağlığı ve güvenliği istatistiklerinde olumlu etkilerinin olması söz konusudur. Bu sonucu iş kazalarının çoğunlukla çok yüksek oranda çalışan hatalarından kaynaklandığı gerçeği sağlayacaktır. Endüstri 4.0 devriminin en somut sonuçlarından bir olan akıllı fabrikalarda, makine-makine etkileşimi içinde, internetler üzerinden işlerin yapıldığı, güvenli, verimli robotların planlanan hedefleri zamanında, doğru ve eksiksiz olarak yerine getirdiği yeni iş ortamları söz konusudur. Dijital dönüşümle birlikte ortaya çıkan otomasyonlar ve robotlarla birlikte üretkenliğin artması söz konusu olacak, bu artış talebin artmasına ve yeni iş olanakları yaratılmasına neden olabileceği de söylenebilir. Örneğin robotlar, iş kalitesini geliştirir ve yeni, yüksek gelirli iş türleri yarabilir. ABD'deki BMW'de robotlar yalıtımlı kapıları takmaktadır. Oysaki bu işlem, işçiler için bilek gücü gerektiren bir aşamadır. Yine benzer olarak Kanada'da Paradigm Elektronik, makine operatörlerini robot programcılarla değiştirerek ve hoparlörleri parlatmak için robotlar kullanmıştır. Bu işte sadece son cila ve kalite kontrolünün gerçekleştirilmesinde insanlarla devam ederek, iş kayıpları olmaksızın verimlilikte % 50'lik bir artış sağladığı kaydedilmiştir (Fırat ve Fırat, 2017, s:16-17).

DİJİTAL DÖNÜŞÜME UYUM SÜRECİ İLE İLGİLİ BİR ARAŞTIRMA

Dünyanın hızla dijital dönüşüme uyum sağlamaya çalıştığı bu süreçte Türkiye'deki işletmelerden başkent Ankara'ya İl sınırında ve 43 İlin ulaşım ağı üzerinde olan Kırıkkale İlinde faaliyet gösteren işletmelere yönelik bir araştırma yapılmıştır.

ARAŞTIRMANIN TASARIM VE YÖNTEMİ

İşletmelerin dijital dönüşüme uyum süreci konusunda yapılan bu çalışmada Kırıkkale İlinde faaliyet gösteren işletmelere Kırıkkale Üniversitesi Teknoloji Transfer Ofisine (KÜTTO) 2018 yılı içinde farklı çalışmalar için gelen ve KÜTTO olarak Üniversite-Sanayi İşbirliği kapsamında ziyaretine gidilen ve yapılan toplantılara katılan işletmelere yüz yüze yapılan görüşmelerden elde edilen verilerden yararlanılmıştır.

Araştırma kapsamında 2018 yılı içinde 92 işletme ile yüz yüze sözlü görüşme yapılmıştır. İlde, Kırıkkale Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı 2.142 işletme bulunmaktadır. Kırıkkale'de 2016 yılı itibarıyla 10 ve üzeri işçi çalıştıran işyeri sayısı 636 olup, Kırıkkale Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü'nde kayıtlı bu işletmeler arasında imalat sektöründe aktif olarak çalışan işyeri sayısı 343'dür (Kırıkkale Yatırım ve Tanıtım Kataloğu, 2018, s.8). Bu verilere göre araştırmaya dahil olan işletmelerin oranı İlin imalat sektöründeki işletmelerin %26,8'dir. Kırıkkale İlinde araştırma amacına uygun olarak görüşme yapılan 92 işletmenin tesadüfi olarak faaliyet alanının genellikle imalat olması ve imalat dışında ticari faaliyet yapan işletmelere ulaşılamaması araştırmanın kısıtlılığı arasındadır. Çalışma konusuna ait elde edilen verilerin analizinde değişkenlerle ilgili önce normallik testi için Shapiro-Wilk kullanılmış ve normal dağılım gösterenler için ki-kare testi gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Dijital dönüşüme uyum sürecinde Kırıkkale İlinde faaliyet gösteren işletmelere yönelik yapılan araştırmanın bulgularını aşağıdaki gibi sıralamak olasıdır.

Tablo 1: İşyerinin Üretim Yaptığı Sektör

Üretim Yapılan Sektör	n	Yüzde (%)
Gıda	20	21,7
İnşaat	17	18,5
Mobilya	15	16,3
Makina	9	9,8
Kimyasal	8	8,7
Savunma	5	5,4
Giyim	5	5,4
Enerji	3	3,3
Diğer	10	10,9
Toplam	92	100

Araştırmada görüşme yapılan işletmeler arasından en fazla üretim yapılan alanın gıda (%21,7) olduğu görülmektedir. Bu sektörü inşaat (%18,5) ile mobilya üretimi (%16,3) takip etmektedir (Bkz. Tablo 1).

Örnekleme oluşturan işletmelerin sadece %4,0'ının statüsü kamu, geriye kalanların hepsi özeldir. Kamu kurumu olanların tamamı Makine ve Kimya Endüstri Kurumu (MKEK) bağlı olan büyük ölçekli işletmelerdir. Fakat bu dünyada siyasi, ekonomik gelişmeler ildeki bu büyük ölçekli kuruma rağmen makine, petrokimya ve savunma sanayinin yan dallarının ilde ilk sıralarda olmaması MKEK'nun tekrar daha aktif ve etkin üretim stratejisi ile üretim yapması gerektiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Kırıkkale'de büyük ölçekli petro-kimyada tek özel işletme TÜPRAS'tır. Yine ilde petro-kimya sanayindeki işletmelerdeki eksiklik ise TÜPRAS'ın varlığından yeterince yararlanılamadığının göstergesidir (Gökdeniz ve diğerleri, 2019).

İşletmelere ithalat ve ihracat faaliyetleri sorulduğunda, %15,1'i ihracat, %31,1'i ise ithalat yaptığını belirtmiştir. Yurtdışıyla herhangi bir ticari ilişkisinin olmadığını belirten firmalar örneklemin yarısından fazlasını (%61,2) oluşturmaktadır. Buna göre Kırıkkale ilinde imalat yapan işletmelerin daha çok iç pazara yönelik olarak ticari faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu sonuç Gökdeniz ve diğerleri (2019), Özhavzalı (2007), Elibol ve Özhavzalı (2008) ve Uzun ve diğerlerinin (2006) yaptıkları çalışma sonucuyla benzerlik gösterirken, dış pazara açılma yönünde ildeki işletmelerin son 13 yıldır bir ilerleme kat etmediği anlaşılmaktadır.

İşletmelerin %23,5'i 1-4 çalışanı sahip küçük işletmelerden, %38,2'ü 5-9 çalışanı sahip küçük işletmelerden oluşmaktadır. Bu durumda örneklemin toplamda %61,7'si küçük işletmelerdir. %26,5'ü 10-49 arası çalışanı sahip orta büyüklükteki işletmeler ve %12,8'ü 50 üzeri çalışanı sahip olan büyük işletmelerdir. Buna göre Kırıkkale ilindeki işletmelerin daha çok 1-10 arası çalışan KOBİ'lerden oluştuğu belirtilebilir.

Örnekleme oluşturan işletmelerin %34'ünün web sitesi mevcuttur. Bu işletmelerin ağırlıklı olarak küçük işletmeler olduğu ve sadece yerli piyasada faaliyet gösterdiği düşünüldüğünde web sitesine ihtiyacın olmadığı olağan bir durumdur. sitesi olan

işletmelerin sadece %15'i web sitesi üzerinden online satış hizmeti vermektedir. Buna göre web sitesi işletmelerin genelde tanıtımı ve iletişimi için var olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Üretim Yapılan Sektör İle İşletmenin Web Sayfası Olma Durumu Arasındaki Fark

			“İşletmenizin web sayfası var mıdır?”			X ²	p
			Evet	Hayır	Toplam		
İşletme Türü	Savunma	n	2	3	5	20,205	0,019
	Mobilya	n	5	10	15		
	Makina	n	8	1	9		
	Kimyasal	n	5	3	8		
	İnşaat	n	7	10	17		
	Giyim	n	1	4	5		
	Gıda	n	4	16	20		
	Enerji	n	3		3		
	Diğer	n	6	4	10		
	Toplam	n	41	51	92		

Araştırmada görüşme yapılan işletmelerden web sayfasına sahip işletmeler daha çok makine sektöründe faaliyet gösterirken; web sayfası bulunmayan firmalar ise ağırlıklı olarak mobilya, inşaat, giyim ve gıda sektöründe faaliyet göstermektedir (Bkz. Tablo 2).

Bugün web ortamında üç boyutlu veya sanal gerçeklik ile alışveriş yapma, ürünü tanıtımı ve inceleme gibi kavramların geldiği noktanın artırılmış gerçeklik ve hologram sayesinde anında deneyimle tanıtım noktasına ulaşması ile dijital reklamla KOBİ'lerin pazarlama yöntemlerine daha çok sermaye ayırmaları gerekmektedir. Oysaki Kırıkkale ilindeki KOBİ'lere yönelik yukarıda bahsi geçen uygulamada araştırmaya katılan KOBİ'lerin yaklaşık %70'nin hala bir web sitesi olmadığı görülmüştür. Web sitesi bile olmayan KOBİ'lerin tüketicilerin değişen satın alma davranışları ve ihtiyaçlarını, online alışveriş uygulamaları vb. dijital dönüşümü KOBİ'lerden beklemek çok zor olarak değerlendirilebilir.

Tablo 3: İşletmelerin Web Sayfası Olmasının Eğitim Düzeyi Yüksek (lisans ve üssü) Personelin İşletmede Çalışmasını Tercihine Göre Farkı

		İşletmenin web sayfası olma durumu				X ²	p
		Evet		Hayır			
		n	%	n	%		
Eğitim düzeyi yüksek(lisans ve üssü) personel tercih etme durumu	Evet, tercih ederim	30	75,9	16	37,5	18,340	0,000
	Hayır, tercih etmem	2	24,1	34	62,5		
	Toplam	42	100,0	50	100,0		

Yukarıdaki Tablo incelendiğinde eğitim düzeyi yüksek (lisans ve üssü) personelin, işletmede çalışmasını tercih eden işletmelerin daha fazla web sitesi mevcut olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo 3). Bu işletmeler eğitim düzeyi yüksek personelin teknolojik gelişmelere ayak uydurmasının daha kolay olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca şu andaki eğitim düzeyi yüksek olan personelin pazarlama tekniklerinin değiştiği sosyal medya ve diğer iletişim araçları takip etme ve analiz etme gibi özelliklerinin olmasını olumlu bulduklarını belirtmişlerdir.

Tablo 4: İşletmelerin Dijital Dönüşüme Bakış açısı ve Bu Konuda Çalışma Yapma Durumuna Göre Farkı

Dijital dönüşüme bakış açısı		Çalışma yapma durumu						X ²	p
		İsterim		Yapmıyorum		Yapıyorum			
		n	%	n	%	n	%		
	Evet, olumlu bakıyorum	18	59,4	9	81,8	34	66,0	5,622	0,021
	Hayır, olumlu bakmıyorum	12	40,6	2	18,2	17	34,0		
	Toplam	30	100	11	100	51	100		

Endüstri 4.0'ın yani dijital dönüşümün işletmelerine olumlu katkı sağlayacağını düşünen işletmeler dijital dönüşüme uyum sağlamak için çalışma yaptıklarını belirtirken, araştırmaya katılan işletmelerin bir kısmı sermaye yetersizliği, dijital dönüşümün maliyetinin yüksek olması gibi sebeplerden dolayı "İsterim" diyerek cevap vermişlerdir (Bkz. Tablo 4).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde teknolojinin baş döndüren gelişimi ve buna bağlı olarak bilgiye ulaşımın kolaylığı ile üretimde, iletişimde, enerji ve diğer sistemlerde benzeri görülmemiş hız ve kapsam ile dijital dönüşüm ve değişim görülmekte; istihdam modellerinden sosyal ilişkilere, ve jeopolitik ekonomik istikrara kadar farklılıklar görülmektedir. Bu dönüşüm beraberinde her alanda bir çok avantaj ve dezavantajları gündeme getirmektedir.

Endüstri 4.0 devriminin istihdam ve meslekler-işler üzerinde olumsuz etkileri olacağı çok sık dile getirilmektedir. Fakat devrimlerin işsizlik, istihdam azalması vb. zararları aynı zamanda yeni ve farklı iş imkanları, meslekler ortaya çıkarmalarından dolayı tolere ettiği de bir gerçektir. Doğal olarak üretim ve proseslerde olacak değişim bazı meslek ve iş grupları için ve bazı sektörler için riskler daha yüksek ve tehditler daha fazla olacaktır. Fakat bu olumsuzluğun, ortaya çıkacak yeni işler, yeni meslekler ile karşılanması mümkündür. Diğer yandan dünya ekonomilerinin karşı karşıya kaldığı Endüstri 4.0'la bu dönüşüm sürecinde, nitelikli insan kaynağının yapısı, şimdiye kadarki sanayi devrimlerinden farklı olarak çok büyük bir değişimle karşı karşıya olduğu bir gerçektir. İşletmelerin temelde üretim ve prosese ait işgücünün önemli bir kısmının insandan çıkıp akıllı makinalara ve sanal ortamlara devredileceği bu süreçte, çalışanlar için de analiz, yönetim ve hizmet başta olmak üzere farklı alanlarında yeni ve daha kalifiye işler belirecektir. Bu süreçte dijital dönüşüme ayak uyduracak ve bunu rahatlıkla kullanabilecek kalifiye elemanların yetiştirilmesi için kazanması gereken donanımlara uygun eğitim metodların ve yöntemlerin bir an önce oluşturulup uygulamaya konulması gerekmektedir. (TTEV, 2018). Bunun hem devletler hem de sektörler nezdinde yeni sanayi yapısı için yeni istihdama yatırım yapılması ve işgücünün farklı beceriler ile donatılması zorunludur. Fakat bu arada gelecek 10 yıl içinde istihdama katılacak gençlerin Y ve z kuşağı), zaten dijital ve sanal dünyanın içinde yetiştikleri için yeni çalışma koşulları, ihtiyaç duyulan beceriler ve iş modelleri açısından bir zorluk çekmeyecekleri de olumlu yanlardan birisidir.

Türkiye açısından eğitimin okul sürecinin 16-18 yıllık bir zamanı içerdiği düşünülürse, şimdi yapılan bir eğitim metodunun sonuçlarının 20 yıl sonra alınması mümkündür. Bu zaman süreci dikkate alınarak Türkiye'de işletmelerin ihtiyacı olan dijital dönüşüme uyumlu kalifiye personelin eğitimi için son derece özenle ve hızlı bir şekilde ilgili kurumlar tarafından çalışmaları yapmaları gereklidir.

Türkiye ekonomisinin tüm sektörlerini ve her ölçekten işletmeyi etkileyecek akımlardan biri ve sonucusu olan Endüstri 4.0 son on yılda büyük bir hızla geliştirmekte ve ülke ekonomilerinde etkisini göstermektedir. Türkiye'nin tüm sektörleri ve işletmeleri ile bu akışın içinde yer almadan endüstriyel faaliyetlere devam etmesi mümkün olmadığı açıktır. Özellikle dünyadaki iklim değişikliği hareketini de dikkate alarak Türkiye'de tüm kamu ve özel kurumların, geleceğe yönelik tüm strateji ve politikalarında, yatırım, geliştirme plan-proje ve uygulamalarında küresel Endüstri 4.0 akımı ile birlikte var olan büyük resme odaklı olarak dijital dönüşümü yapması kaçınılmazdır. Bu ana çerçeveyi dikkate alarak Türkiye'de tüm kurumlar kamu ve özel kurumların, işletmelerin geleceğe yönelik tüm strateji ve politikalarını, yatırım, geliştirme plan-proje ve uygulamalarını gerçekleştirmelidir. Burada bireylere, işletmelere ve devlete düşen rol, yeni devrimin fırsatlarından en iyi şekilde yararlanmak, tehdit ve riskleri minimize edecek önlemler almak ve aktif olarak süreçte yer almak için çalışmalar yapmaktır.

Bu çalışma Kırıkkale İlinde bulunan işletmelerin tamamını kapsamaması bu çalışmanın kısıtları arasındadır. Ülkelerin kaçınılmaz olarak Endüstri 4.0 ile birlikte işletmelerin ayakta kalması ve bu hızlı rekabet ortamına uyum sağlayabilmesi için sonra yapılacak detaylı ve örnekleme daha fazla olacak çalışmalara bu çalışma katkı verecektir.

KAYNAKÇA

1. Aksoy, S., (2017). Değişen Teknolojiler ve Endüstri 4.0: Endüstri 4.0'ı Anlamaya Dair Bir Giriş, Sosyal Araştırmalar Vakfı Dergisi Katkı, Teknoloji, Sayı 4, Nisan 2017, s.37.
2. Anonim, Kırıkkale Yatırım ve Tanıtım Kataloğu, Kırıkkale Valiliği, 2018, Kırıkkale (Erişim) [http://www.kirikkale.gov.tr/kurumlar/kirikkale.gov.tr/Dosyalar\(1\)KırıkkaleYatirimKatalog_020218.pdf](http://www.kirikkale.gov.tr/kurumlar/kirikkale.gov.tr/Dosyalar(1)KırıkkaleYatirimKatalog_020218.pdf), Erişim 5.2.2019.
3. Carl B. F., Michael A. O., The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerisation?, Oxford University, 2013
4. Deloitte, Industry 4.0, Challenges and solutions for the digital transformation and use of exponential technologies, 2014.
5. Elibol, H., Özhavzalı, M.(2008, 13-14 Mart). AB'ye Uyum Sürecinde Kırıkkale İlindeki KOBİ'lerin Karşılaştıkları Sorunlar ve Öneriler, 21.Yüzyılın Başında, II. Kırıkkale Sempozyumu, Kırıkkale Kent Konseyi Yayınları, Haziran 2008. s. 65-74.
6. Fırat S. Ü. ve Fırat O. Z., (2017). Endüstri 4.0 Devrimi Üzerine Karşılaştırılmalı Bir İnceleme: Kavramlar, Küresel Gelişmeler ve Türkiye, Toprak İşveren Dergisi, Sayı:114, s.10-23
7. Fırat S. Ü. ve Fırat O. Z., (2016). Endüstri 4.0 dönüşümü nedir? Belirlemeler ve Beklentiler, Global Sanayici Dergisi, ÇOSB Yayını. 6 Haziran 2016.
8. Gökdeniz İ., Özhavzalı M. ve Erduran T. (2019). İşletmelerde Küreselleşme İle Birlikte Personel İhtiyaç Durumu Tespiti Üzerine Bir Araştırma: Kırıkkale İli Örneği, 3. Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 54/1, s: 274-290
9. <http://www.endustri40.com/almanyadin-endustri-4-0-vizyonu>
10. <http://www.endustri40.com/endustri-4-0-yuzyillardir-suren-uretim-inovasyonunun-sonucu/> erişim: 8.5.2019, 14:00
11. <http://www.endustri40.com/endustri-4-0-strateji-rehberi-ozel-dosya/> erişim:10.5.2019, 10:00
12. <http://www.endustri40.com/endustri-4-0-yuzyillardir-suren-uretim-inovasyonunun-sonucu/> erişim: 10.5.2019, 11:00.
13. <http://www.endustri40.com/siber-fiziksel-sistemler/> erişim: 8.5.2019, 12:00
14. <http://siemens.com.tr/digital-enterprise>, erişim: 8.5.2019, 11:00
15. <http://siemens.edergi.com/pubs/Endustri40/Endustri40/Default.html#p=20>, erişim: 8.5.2019, 13:00
16. IFR (the International Federation of Robotics) , The Impact of Robots on Productivity, Employment and Jobs, A positioning paper, 2017
17. Özhavzalı, M. (2007, 11-12 Haziran). Kırıkkale Üniversitesi İle Meslek Yüksekokullarının Eğitim, Öğretim Programları İle Endüstri ve İş Hayatı Arasındaki İşbirlikleri ve Projeler(Kırıkkale Örneği). Türkiye'de Yaygın Eğitimin Sorunları ve Çözüm Önerileri Sempozyumu, MEB Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü, Başkent Öğretmenevi, Ankara. s: 202-209.
18. Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV). (2018). Sanayide Dijital Dönüşüm: Eğitim, TTGV Yayın No TTGV – T/2018/01, (Erişim) https://ttgv.org.tr/content/docs/SDD_EGITIM_BIRLESTIRILMIS.pdf, erişim: 5.5.2019
19. Uzun, İ., Güler, F., Özhavzalı, M. (2004, 14-16 Mayıs). Gelişen Teknolojinin Ara İnsan Gücü Beklentilerini Karşılamada; Meslek Yüksekokulları ve Meslek Lisesi Sürekliliğinin İncelenmesi, 4.Ulusal Meslek Yüksekokulları Sempozyumu, Ege Üniversitesi, Bergama Meslek Yüksekokulu, Bergama, İzmir.
20. Ünver H.M., Isıl İşlem Atölyelerinin Otomasyonu için PLC kontrollü İndüksiyon Ocağı Tasarımı, 3. Uluslararası İleri Teknolojiler Sempozyumu, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2013. <http://unver.biz/IsilislemAtolyeleri.pdf>
21. Yazıcı, E. ve Düzgaya, H., (2016). Endüstri Devriminde Dördüncü Dalga ve Eğitim: Türkiye Dördüncü Dalga Endüstri Devrimine Hazır Mı?, Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi:Teori Ve Uygulama, 7 (13), Ss.49-88.

22. WEF, Future of Jobs Report: Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution, Global Challenge Insight Report, 2016
23. WEF, The Global Risks Report 2017, 12th Edition, Insight Report, 2017

MODİFİYE EDİLMİŞ DİJİTAL MANTIK TEMELLİ VIKOR İLE NİHAİ SEÇİM KARARI: İNŞAAT FİRMASI ÖRNEĞİ

Berna BULĞURCU¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü, Adana.

1.Giriş

Enerji kaynaklarının oldukça sınırlı olduğu günümüzde, enerji tüketiminin çok büyük bir bölümünün, insanların yaşamlarını sürdürdükleri yapılar ve her türlü üretimin sağlandığı tesislerden kaynaklandığı bilinmektedir. Yapıların temel amacı, insanların barınma ihtiyacını maksimum ölçüde karşılamak iken, gün geçtikçe gelişen teknoloji ve beklentilerin artması sonucunda, günümüzde insanların yapılardan beklentileri de değişmektedir. Bu nedenle yapılar oluşturulurken sadece barınma ihtiyacının karşılanması değil, yaşam alanlarında ısıl konforun artırılması, estetik beklentilerin karşılanması, sağlıklı ve çevreye duyarlı üretimlerin meydana getirilmesi de amaçlanmaktadır.

Enerjinin etkin ve verimli kullanılması ve ısıl konforun sağlanması amacıyla birçok yalıtım özellikli inşaat materyali geliştirilmektedir. Bu ürünlerin birbirlerine göre avantaj ve dezavantajları bulunmakla birlikte, değişik yapısal özellikleri bünyelerinde barındırmaktadırlar. Bu amaçla üretilen ürünlerden bazıları; gaz beton, bims, cam yünü, taş yünü, perlit, poliüretan köpük, genleştirilmiş polistren sert köpük ve PVC-polivinilklorür köpüğü şeklinde sayılabilmektedir. Mevcut enerji kaynaklarının azalması ile birlikte günümüzde enerji sarfiyatının minimuma düşürülmesi ve enerjinin etkin kullanılması hedeflenmektedir. Bu amaçla tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de mevcut enerji kaynakları göz önünde bulundurularak bazı politikalar belirlenmekte ve enerji sarfiyatının öncelikli sebebi olan binaların tasarımında buna yönelik bazı önlemler alınmaktadır. Ülkemizde bu sorunun çözümüne yönelik önlemler alınırken, tüm dünyada da bu yönde gelişmeler gözlenmektedir. Bu çalışmada da bir inşaat firmasının enerji tasarrufuna yönelik kullanmak istediği özel bir yalıtım malzemesi ürününü seçerken hangi üretici firmaya ait ürünün seçilmesinin doğru olacağı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle de son yıllarda sıklıkla başvuru alan ve her geçen gün hanesine yeni bir teknik eklenen çok kriterli karar verme tekniklerinden yararlanılmıştır. Özetle, çalışmanın iki ana amacı bulunmaktadır. İlk önemli amacı enerji tasarrufuna katkıda bulunan özellikli yalıtım malzemesinin hangi üreticiden alınması gerektiğini belirlemek, bir diğer önemli ana amacı ise literatürde son yıllarda oldukça popüler olmuş VIKOR yöntemini farklı bir ağırlıklandırma tekniği olan MDL ile bütünleşik kullanarak bu yeni yaratılan hibrit tekniği bu örnek adı altında uygulayıp açıklayabilmek.

Çalışma 5 bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm olan giriş bölümünün ardından inşaat sektöründeki malzeme seçimi ile ilgili kavramsal bilgilerin verildiği ikinci bölüm gelmektedir. Üçüncü bölümde ise çalışmaya konu olan parametresiz bir analiz olan VIKOR yöntemi detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca belirlenen faktörlerin kendi içlerindeki göreceli önemlerinin tespiti için ağırlık hesabında yararlanılan MDL yönteminin matematiksel alt yapısına değinilmiştir. Dördüncü bölümde ise inşaat firması için gerçekleştirilen uygulamanın hiyerarşisi ve adımları açıklanmıştır. Beşinci ve son bölümde ise çalışmadan elde edilen nihai sonuçlardan bahsedilerek, çalışmanın gelecek çalışmalara katkısı ile çalışma sonlandırılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

Ülkemizde ve dünya genelinde, ısının etkin ve verimli kullanılması ile ilgili birçok araştırma ve çalışma yapılmakta, elde edilen sonuçlar ise bu alanda etkin çözümler sunacak ürünlerin geliştirilmesinde ve doğru ürünün seçiminde kullanılmaktadır. Avrupa Birliği'nde yapı sektörünün toplam enerjinin yaklaşık %40'ını harcamakta olduğu tespit edilmiş ve bu nedenle yapı sektöründe ısı yalıtımı çalışmalarının daha da arttığı tespiti yapılmıştır. Bu duruma benzer bir şekilde ülkemizde de enerji tüketiminin önemli bir payının inşaat sektörüne ait olduğu görülmektedir (Oral ve Manioğlu, 2010). Yapılarda artan konfor beklentisi ve gelişen teknolojinin etkisiyle artış gösteren enerji

tüketiminin azaltılması amacıyla günümüzde bazı mimari ve üretim temelli önlemler ve tasarım çalışmaları yapılmaktadır. Bu amaçla, enerji sarfiyatını en aza indirecek elektronik cihazlar tasarlanabildiği gibi, bunun yanında enerjinin etkin ve verimli şekilde kullanılmasını sağlayacak yapısal ve mimari çözümlerin yaratılması da önemlidir. Enerjinin etkin kullanımı, genel olarak, istenilen performans düzeyi, kalite ve konfor koşullarından ödün vermeksizin, bir hizmet elde etmek için gerekli olan enerji miktarının azaltılması olarak tanımlanmaktadır. Etkin enerji kullanımının sağlanması amacıyla zaman içerisinde birçok yalıtım malzemesi üretilmiş olup, bu malzemelerin birbirlerine göre avantajları ve dezavantajlarının da bulunduğu gözlemlenmiştir. Kullanılan farklı özellikteki ısı yalıtım malzemeleri, yapı içerisinde tüketilen enerjinin etkin ve verimli şekilde kullanılmasını sağlarken ısı enerjisi kaybını da en aza indirmeyi amaçlamaktadır. Birbirleriyle önemli ölçüde yapısal veya işlevsel farklılıkları bulunan ısı yalıtım malzemelerinin, birbirleriyle kıyaslanmaya uygun birbirinden farklı pek çok özellikleri de bulunmaktadır. Zaman içinde bu alternatiflerin ve sahip oldukları yapısal veya işlevsel özelliklerin anlaşılması, farklı malzemelerin kıyaslanması, olumlu ya da olumsuz yönlerinin ortaya konması ve doğru ısı yalıtım seçeneğinin seçilmesi konuları üzerine bazı çalışmalar yapılmış olup, yapısal ısı yalıtım malzemelerinin gelişimine katkıda bulunulduğu görülmüştür.

Oral ve Manioğlu'nun (2010) çalışmasında en uygun materyal seçim sürecinin bina cephelerinin ısıtma ve soğutma enerjisi harcamalarını minimize ederek, enerji etkin sistemler olarak tasarlanması ve belirlenmiş yapısal parametreler için en uygun değerlerin belirlenmesi sürecini kapsamı gerekliliği belirtilmektedir. Bu doğrultuda belirlenen dört alternatif, ısı iletkenlik değeri, özgül ısı ve yoğunluk değerlerine bakılarak karşılaştırılmaktadır.

Nassar, Thabet ve Beliveau'nun (2003) yaptığı çalışmada, yapıların tasarımının, tasarım geliştirme aşamasında en önemli konulardan birinin, binaların yapımında kullanılan çok çeşitli materyallerden uygun olanlarının seçimi olduğundan ve bu seçimin, önceden belirlenmiş bazı kriterler dâhilinde, yapıların performansları üzerine önemli derecede etkisi olacağından bahsedilmektedir. Çalışmada ayrıca tasarımcının performans kriterleri ile en uygun durumda olan malzemelerin seçimi için bir prosedür tanımlandığı aktarılmaktadır. Nassar ve arkadaşlarına göre, fazla ve gereksiz kriter belirlemenin hem seçim sürecini uzatacağına hem de seçimin yönetilemez bir hal almasına neden olacağı üzerinde durulmaktadır. Ürün grubuna bağlı olarak değişmekle birlikte, başlangıç maliyeti, garanti durumu, ısı yalıtım değerleri, su ve yangın dayanımı ile ilgili değerlerin tüm gruplarda ortak kullanılan kriterler olduğu görülmektedir. Nassar v.d. (2003) çalışmalarında bu tarz çalışmalarda en başarılı sonucun çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan AHP (Analitik Hiyerarşi Süreci) tekniği ile alınabileceği vurgusu yaparak bu doğrultuda AHP yöntemi temeline dayalı bir yazılım geliştirip sonuca ulaşmaya çalışmışlardır.

Wong ve Li (2006)'de yine çalışmalarında AHP yöntemine başvurarak uygun malzeme seçimi gerçekleştirmişlerdir. 90'lı yıllar itibarıyla çevresel sürdürülebilirliği sağlamak ve insanların ihtiyaçlarını tatmin etmek amacı ile binaların performanslarının artırılmasını hedefleyen çeşitli yapı teknolojilerinin doğru değerlendirilip seçilmesinin önemi vurgulanmıştır. Nitel ve nicel faktörler bir arada kullanarak en uygun malzeme seçimi gerçekleştirilmiştir.

Ticari ve kamusal binalarda en çok tercih edilen dış cephe alternatiflerinin değerlendirildiği ve seçiminin amaçlandığı Zavadskas ve arkadaşlarına (2013) ait çalışmada ekonomik parametreler, performans parametreleri, bina cephe sistemlerinin çevresel etkileri, yapısal özellikler ve fiziksel özellikler gibi kalitatif ve kantitatif bir çok faktör göz önünde bulundurularak değerlendirme yapılmıştır. WASPAS (Weighted Aggregated Sum Product Assessment) ve MOORA (Multiple Objective Optimisation on the

Basis of Ratio Analysis) yöntemlerine başvurularak gerçekleştirilen alternatif sıralama ve seçiminde yeni tekniklere başvurulmasının gerekliliğine karar verilmiştir.

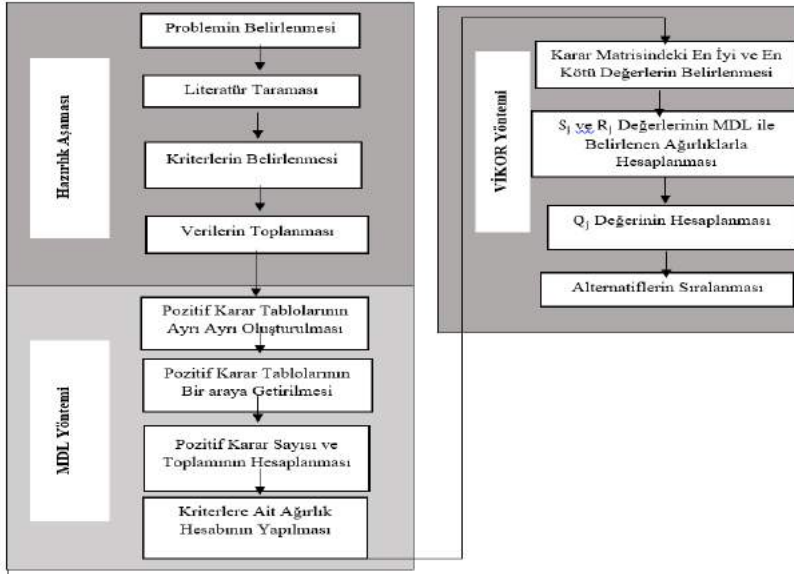
Zagorskas ve arkadaşlarının (2014) bir başka çalışmasında ise tarihi tuğla binalar için ısı yalıtım malzeme alternatif değerlendirmeleri yapılmış ve yapıların yenilenmesi çalışmalarındaki artışla birlikte dayanıklı materyallerin kullanımına dikkat çekilmiştir. Çalışmada, belirlenmiş olan özellikli ısı yalıtım alternatifleri için materyal maliyeti, uygulama karmaşıklığı, ısı transfer katsayısı, kapladığı alan ve nem özelliklerine ait kriterler incelenmiş ve bu materyallere ait değerler ölçümü kullanılarak TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) ile en iyi malzeme seçilmiştir.

Govindan ve arkadaşlarının 2015 yılındaki çalışmasında ise inşaat sektöründe etkili bir maliyet yönetimi sağlamak amacıyla stratejiler geliştirilmesinin zorunluluğuna değinilerek sürdürülebilir yapı malzemelerinin bu nedenle önem kazandığı vurgulanmıştır. Çalışmada inşaat materyallerinin seçilmesi ile ilgili olan sürdürülebilirlik kriterleri çevresel, ekonomik ve toplumsal olmak üzere 3 ana ve yirmi beş farklı alt kriter olarak tespit edilmiştir. Kriterler arasındaki önem ve bağlılığın derecesini tespit edebilmek için DEMATEL ve ANP (Analitik Ağ Süreci) tekniklerine başvurulmuştur. Önem derecelerinin belirlenmesinin ardından ise en iyi alternatifin seçilmesi için TOPSIS yönteminden faydalanılmıştır. Yapı projeleri için sürdürülebilir malzemelerin seçimine yönelik yapılan bir başka önemli çalışma ise Akadiri ve arkadaşlarının (2013) yapıların dizaynında materyal seçimi konulu çalışmalarıdır. Materyallerin sürdürülebilirliğine yönelik değerlendirmelerde eksikler bulunmasının sürdürülebilirlik malzemeleri ile ilgili kriterlere önceliklendirme işlemleri yapılmadan gerçekleştirilmesinden kaynaklandığı belirtilmektedir. O nedenle genişletilmiş analiz yöntemine dayalı bulanık AHP tekniği kullanılarak eksikliklere çözüm aranmıştır. Yapı materyalleri seçiminin inşaat sektöründeki en önemli konulardan biri olduğunu vurgulayan Vilcekova ve arkadaşlarına (2015) göre, yapıların içsel kalitesi kadar enerji performansının da seçim kararına etki edişinin hesaba katılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Çalışmada öncelikle yalıtımında kullanılan materyallerin termo-fiziksel ve çevresel kalitesini analiz etmek ve tanımlamak amacıyla üç farklı duvar çeşidinin yapımında kullanılan beşer tane farklı materyal listelenmiştir. Bunlar incelik, yoğunluk, ısı iletkenlik katsayısı, ısı kapasitesi ve geçirgenlik dayanımı şeklinde olup, AHP ile üç duvar çeşidi arasında en uygun olanına karar verilmiştir.

3. Metodoloji

Bu bölümde çalışmada kullanılan iki önemli teknik aşamaları ile detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Çalışmanın genel hiyerarşisi ise şekil 1’de sunulduğu gibidir.

Şekil 1. Çalışmanın Hiyerarşisi

3.1. Modifiye Edilmiş Dijital Mantık (MDL)

Ulusal ve uluslararası yazında farklı alanlarındaki çalışmalara çok sık rastlanmayan MDL yöntemi, ilk kez 2007 yılında Dehghan-Manshadi ve arkadaşları tarafından kullanılmıştır. Dijital mantık tekniğinden türetilen bu yöntem MDL'nin mevcut faktörler arasında en az öneme sahip olan faktörleri elemeyi hesaplayabilmesi için diğer tekniklerden farklı ortaya konularak oluşturulmuştur. MDL yönteminin temelleri Dijital Mantık (DL) yöntemine dayanmaktadır. DL yöntemi, özellikle daha az önemli olan ya da daha önemli olan bir kararın eşit önemde olabileceği konusunda karar vericilerin yanlıya düşmesine neden olmaktadır (Chauhan ve Vaish, 2013). MDL'nin DL yönteminden daha mantıklı çözümler sunduğu MDL'nin ilk kez kullanıldığı orijinal makalede de ayrıca savunulmuştur. MDL'nin uygulama alanı bulunduğu çalışmalar malzeme seçim problemleri (Dehghan-Manshadi vd., 2007; Fayazbakhsh vd., 2009; Rao ve Petel, 2010) ile başlamaktadır. Sonraki yıllarda ise yeni ürün tasarımı (Aghaei vd., 2014; Alemi-Ardakani vd., 2016), proje seçimi (Rathi vd., 2015); tedarikçi seçimi (Beheshti-Nia ve Nemati-Abozar, 2016), işletmelerin çevresel sürdürülebilirlik göstergeleri (Nakipoğlu ve Bulğurcu, 2017) ve kurumların performans değerlendirmesi (Çetinceli vd., 2018; Akçakanat vd., 2018) gibi problemlerde de uygulandığı görülmektedir.

MDL'nin matematiksel adımları incelendiğinde ise tek seferde iki farklı faktör karşılaştırması yaparak pozitif karar tablosu oluşturabilmesi dikkat çekicidir. Belirli bir faktör için meydana gelebilecek kararların ve sonuçların toplam sayısı için $n(n-1)/2$ formülü kullanılmaktadır. Burada bahsedilen n faktörlerin sayısını işaret etmektedir. Pozitif bir cevap durumunda sonuca 1 değeri atanırken, negatif durumda ise 0 değeri atanır. Pozitif kararların sayısının olası tüm karar sayılarına bölünmesi yardımıyla hesaplanan faktör ağırlıkları pozitif karar tablolarında da net bir şekilde görülebilir.

Kısaca, DL yönteminin geliştirilmesi sonucu ortaya çıkan ve faktörler arasında ikili karşılaştırmalar yapılarak oluşturulan MDL hesabı, ikili sayı düzeni yerine {1,2 ve 3} dijital sayı düzenini kullanan bir tekniktir. Az önemli (1), eşit derece önemli (2) ve daha

önemli (3) olarak gerçekleştirilen ikili karşılaştırmalarda, faktörlerin MDL ile ortaya çıkan önem dereceleri aşağıda gösterildiği şekilde hesaplanmaktadır (Dehghan-Manshadi vd., 2007):

$$W_j = \frac{\sum_{k=1}^n C_{jk}}{\sum_{j=1}^n \sum_{k=1}^n C_{jk}}, \quad j \text{ ve } k = \{1, \dots, n\} \text{ ve } j \neq k$$

Eğer j ve k faktörleri eşit önemde ise $C_{jk} = C_{kj} = 2$;

Eğer faktör k, j kriterinden daha önemli ise $C_{jk} = 3 C_{kj} = 1$

Eğer faktör k, j kriterinden az önemli ise $C_{jk} = 1 C_{kj} = 3$ şeklindedir.

3.2. VIKOR (Vise Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje)

VIKOR tekniği, 1998 yılında Opricovic tarafından sunulan ve 2004 yılında Opricovic ve Tzeng tarafından geliştirilen kompleks sistemlerin çok kriterli karar verme analizini ağırlıklı denge aralıkları ile gerçekleştirilen tekniklerinden biridir. Birbiri ile çelişen kriterleri aynı problem içerisinde uzlaştırarak çözüme kavuşturmayı sağlayan ve değerlendirme yaparken alternatiflerin sıralanmasına yardımcı olan tekniği farklı problem türlerine ait çalışmalarda görmek mümkündür. Bu problem türlerinden en dikkat çekenleri performans değerlemesi problemleri (Büyükoğuzkan ve Karabulut, 2017; Ranjan v.d., 2016; Hajihassani, 2015; Shen vd., 2014; Dinçer ve Görener, 2011), sağlık alanı ile ilgili problemler (Gül, 2018; Yazdi ve Barazandeh, 2016; Chang, 2014; Zeng ve Yang, 2013), tedarikçi seçimi problemleri (Baset vd. 2019; Awasthi vd. 2018; Luthra vd. 2017; Arı vd., 2015; Tadic vd. 2014), yer seçimi ile ilgili (Yavuz, 2018; Gupta vd. 2016; Liu vd. 2014) problemlerdir.

Ju ve Wang'a (2013) göre, çoğunluğun maksimum grup faydasını ve rakiplerin bireysel pişmanlığını minimum yapmayı amaçlayan tekniğin hesaplamaları 5 adımda aşağıdaki gibi oldukça basit ve açık bir şekilde hesaplanabilmektedir.

Adım 1: Her bir kriter için ($i = 1, 2, \dots, n$) karar matrisindeki en iyi (f_i^*) ve en kötü (f_i^-) değerlerin belirlenmesi için,

Eğer i. fonksiyon faydayı gösteriyorsa;

$$f_i^* = \max_j f_{ij} \text{ ve } f_i^- = \min_j f_{ij} \text{ denklemi ile hesaplama yapılır.}$$

Eğer i. fonksiyon maliyeti gösteriyor ise;

$f_i^* = \min_j f_{ij}$ ve $f_i^- = \max_j f_{ij}$ denklemi kullanılarak en iyi ve en kötü değerler hesabı yapılmaktadır.

Adım 2. S_j ve R_j değerlerinin hesaplanması ($j = 1, 2, \dots, J$).

$$S_j = \sum_{i=1}^n w_i \frac{(f_i^* - f_{ij})}{(f_i^* - f_i^-)} \quad R_j = \max_i \left[w_i \frac{(f_i^* - f_{ij})}{(f_i^* - f_i^-)} \right]$$

Denklemlerde yer alan w_i , faktörlere ait önem ağırlıklarıdır.

Adım 3. Q_j değerinin hesaplanması ($j = 1, 2, \dots, J$).

$$Q_j = v \frac{(S_j - S^*)}{(S^- - S^*)} + (1 - v) \frac{(R_j - R^*)}{(R^- - R^*)}$$

Burada $S^* = \min_j S_j$, $S^- = \max_j S_j$ ve $R^* = \min_j R_j$, $R^- = \max_j R_j$ değerlerine denk gelmekte iken, v ise faktör çoğunluğunun stratejik ağırlığını göstermekte olup (veya maksimum grup faydası), $v = \{0, 0.5, 0.75, 1\}$ değerleri için ayrı ayrı hesaplanmaktadır ve probleminin tarzına göre kabul edilen değer değişmektedir.

Adım 4. Alternatiflerin S, R ve Q değerlerine göre sıralanması.

Bu sıralama küçükten büyüğe şeklinde olup, üç sıralama listesinin oluşmasını sağlamaktadır.

Adım 5. Aşağıda verilen iki koşul sağlanırsa $Q_{\min}$ değerlerine göre sıralayan uzlaşık a' alternatifinin önerilmesi.

01: Kabul edilebilir avantaj

$$Q(a'') - Q(a') \geq DQ$$

a'' uzlaşık sıralamada ikinci sırada yer alan alternatifi gösterirken, $DQ = 1 / (J - 1)$ formülü ile bulunur ve formüldeki J, çalışmadaki alternatif sayısını ifade eder.

02: Karar vermede kabul edilebilir istikrar

Alternatif a' , S ve/veya R değerlerine göre sıralanan en iyi alternatif olmalıdır ki uzlaşık çözüm istikrarlı olabilsin. Burada v ise faktör çoğunluğunun stratejik ağırlığını göstermektedir. 01 ve 02 şartlarından herhangi biri sağlanmaz ise, uzlaşık çözümler kümesi önerilmektedir. Bu çözümler kümesi içerisinde yer alacak alternatifler;

- Sadece 02 şartı sağlanmaz ise a' ve a'' alternatifleri
- Şayet 01 şartı sağlanmazsa, a' , a'' , ..., $a^{(M)}$ alternatifleri ve $a^{(M)}$ maksimum M için $Q(a^{(M)}) - Q(a') < DQ$ ilişkisi (alternatiflerin pozisyonlarına göre yakınlığı) belirlenir.

Q değerlerine göre sıralanan en iyi alternatif $Q_{\min}$ değerine sahip alternatiflerden biri olmaktadır.

Çıkarımlar sonucu bu analizin en önemli avantajının, konuya uygun tüm faktörleri dikkate alarak faktörler arası tüm etkileşimleri objektif ağırlık hesabı ile bütünleştirip bir dengeye getirmesi olduğu söylenmektedir.

4. İnşaat Sektöründe Malzeme Seçimi Üzerine Bir Uygulama

Çalışmada inşaat sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın ihtiyaçları doğrultusunda belirlenmiş olan özellikli bir yapı malzemesi seçimi üzerinde durulmuştur. Aynı türde yapı malzemesi üreten, sektördeki payları yadsınamayacak düzeyde olan 5 farklı firma alternatif firmalar olarak belirlenmiştir.

Firmaya fayda ve maliyet yönlü özellikleri ile değerlendirme imkanı sunarak hangi üretici firmanın ürününün seçilmesi gerektiği konusunda ilk önemli husus, üzerinde çalışılacak faktörlerin doğru bir şekilde belirlenmesidir. Seçilen beş ayrı alternatif için ele alınacak olan faktörler, literatürde sıklıkla başvurulmuş ve Adana'da faaliyet

göstermekte olan bir inşaat firmasının yetkilileri ile gerçekleştirilen görüşmeler sonucu firmanın ihtiyaçları doğrultusunda netlik kazanmıştır. Buna göre belirlenen faktörler Tablo 1'de gösterildiği gibidir. net kuru birim hacim ağırlığı, termal iletkenlik katsayı değeri, malzeme fiyatı, mevcut yetkili bayi sayısı ve kalite belge sayıları şeklindedir.

Tablo 1. Faktörler ve Yönleri

Faktörler	Fayda / Maliyet Yönlü
Kuru Birim Net Hacim Ağırlığı (C1)	Maliyet
Termal İletkenlik Katsayısı (C2)	Maliyet
Malzeme Fiyatı (C3)	Maliyet
Mevcut Yetkili Bayi Sayısı (C4)	Fayda
Mevcut Üretilen Ürün Sayısı (C5)	Fayda
Kalite Belge Sayısı (C6)	Fayda

Net kuru birim hacim ağırlığı, malzemenin içerdiği sıvılardan ayrıştırılması sonrası, geriye kalan katı kısmın net özgül ağırlığını ifade etmektedir. Kg/m³ birimi ile gösterilmektedir. Kuru birim hacim ağırlığının yapıların statik ağırlıkları üzerinde etkili olmasından dolayı, minimum olması istenmekte ve maliyet yönlü olarak ele alınmaktadır. Termal iletkenlik katsayı değeri ise, malzemenin yapısına bağlı olarak ısıyı ne kadar iletmediğini ifade etmektedir. W/m.K birimi ile ifade edilen bu birimin yapı malzemeleri için düşük olması istenmektedir. Bu değer düşüklüğü, materyalin ısıyı daha az geçirdiğini göstermektedir. Maliyet yönlü olarak ele alınacak olan bir başka faktör ise malzemenin fiyatıdır. KDV ve nakliye bedelleri hariç m³ birim fiyatını ifade etmektedir. Yetkili bayi sayısı ise maksimum düzeyde olması istenen üretici firmaların Türkiye genelinde sahip oldukları bayii ağlarını ifade etmektedir. Aynı türde üretilen ürün sayısı, üretici firmaların sahip olduğu ürün çeşidi göz önünde bulundurularak elde edilen ve maksimum olması istenilen fayda yönlü bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Ürün sayısının fazla olmasının, inşaat firması açısından, daha çeşitli ürüne ulaşabilme olanağı sağlayacağı düşünülmektedir. Kalite belgeleri (ISO, TSE, UTO, v.b.) sahipliğinin fazla olması, firma güvenilirliği ve kalitesini temsil ettiği düşünülerek bir fayda yaratması sebebiyle değerlendirmeye alınmıştır.

Her bir faktörün önem dereceleri ise inşaat ve mimarlık işleri ile uğraşan 5 farklı uzman ile görüşülerek MDL yöntemi ile tespit edilmiştir. 5 ayrı pozitif karar tablosunun ağırlıklı ortalaması ile elde edilen faktör ağırlıkları şu şekildedir:

$$w_j = \{0.17; 0.18; 0.177; 0.097; 0.16; 0.22\}$$

Tablo 2. Bir Uzman Karar Vericinin Pozitif Karar Tablosu

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	Pozitif Karar Sayısı
C1	2	1	1	3	3	2	10
C2	3	2	3	3	3	2	14
C3	3	1	2	3	3	2	12
C4	1	1	1	2	2	1	6
C5	1	1	1	2	2	1	6
C6	2	2	2	3	3	2	12
Toplam Pozitif Karar							60

Her bir uzman 15 farklı kıyaslama ile toplamda 60 pozitif karar ile Tablo 2’de sunulan şekilde pozitif karar tabloları oluşturulmasına imkan tanımış ve bunun sonucunda MDL ile gerçekleştirilen hesaba göre en önemli faktör olarak kalite belgelerinin sayısı tespit edilmiştir. İkinci önemli faktör ise termal iletkenlik katsayısı olmuştur. Ortaya çıkan ağırlıkların anlamlılığı çalışmanın konusu ile uyumu ile daha da bir netlik kazanmıştır. Buna göre faktör ağırlıklarının VIKOR yöntemi ile kullanılmasının çalışmanın objektif sonuçlara ulaşmasında katkısı bulunmaktadır.

Her bir firmanın kendisine ait ürettiği özellikli yapı malzemesine ait faktör bilgileri firmalardan ve kalite belgelerinde yer alan dipnotlardan alınmıştır. Toplanan tüm veriler Tablo 3’de gösterilen başlangıç karar matrisine aktarılmıştır.

Tablo 3. Başlangıç Karar Matrisi

	C1	C2	C3	C4	C5	C6
A1	400	0,13	130	59	5	4
A2	400	0,13	120	12	1	2
A3	375	0,11	127,33	189	12	6
A4	379,04	0,086	140	92	1	5
A5	387,4	0,11	160	115	11	6

Karar matrisinin satırları, değerlendirilecek alternatif firmaları ifade ederken, sütunları ise değerlendirmede esas alınacak açıklanan faktörleri göstermektedir.

Tablo 4. Faktörler İçin En İyi ve En Kötü Değerler

	f_i^*	f_i^-
C1	375	400
C2	0.09	0.13
C3	120	160
C4	4	1
C5	3	1
C6	6	2

Faktörleri değerlendirmede kolaylık sağlayan en iyi ve en kötü değerler Tablo 4’de sunulduğu gibidir. Bu değerler faktörlerin fayda ya da maliyet yönlü olmalarına dayanarak hesaplanmıştır.

Tablo 5. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	C1	C2	C3	C4	C5	C6
A1	1	1	0.25	0.667	0.5	0.5
A2	1	1	0	1	1	1
A3	0	0,54	0.183	0	0	0
A4	0.16	0	0.5	0.667	1	0.25
A5	0.496	0,54	1	0.333	0	0

Normalizasyon işlemi birbirinden farklı birimlere sahip olan altı faktörü işlem yapılabilecek standart hale dönüştürmek için Tablo 4'teki en iyi ve en kötü faktör değerlerini kullanarak normalize edilmiş 5x6 karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 6. MDL Ağırlıklı Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	C1	C2	C3	C4	C5	C6
A1	0.17	0.18	0.044	0.064	0.08	0.109
A2	0.17	0.18	0	0.096	0.16	0.217
A3	0	0.098	0.032	0	0	0
A4	0.027	0	0.088	0.064	0.16	0.054
A5	0.084	0.098	0.177	0.032	0	0

Tablo 5'de gösterilen normalize karar matris değerleri MDL yöntemi ile hesaplanan her bir faktöre ait ağırlıklarla çarpılarak Tablo 6'da ağırlıklı normalize karar matrisi olarak sunulmuştur.

Tablo 7. S ve R değerleri

	S_j	R_j
A1	0.647	0.18
A2	0.823	0.217
A3	0.131	0.098
A4	0.394	0.16
A5	0.391	0.177

Tablo 8. Q_j değerleri

	Q_j (v=0,00)	Q_j (v=0,25)	Q_j (v=0,50)	Q_j (v=0,75)	Q_j (v=1)
A1	0.691	0.704	0.718	0.732	0.745
A2	1	1	1	1	1
A3	0	0	0	0	0
A4	0.522	0.487	0.451	0.416	0.381
A5	0.663	0.591	0.520	0.448	0.377

Yönteme ait tüm adımlar için ilgili hesaplamalar yapıldıktan sonra elde edilen sonuçlar Tablo 7'den sonra Tablo 8'de de gösterilmiştir. Maksimum grup faydasının çözüm üzerindeki etkisinin ölçülebilmesi için problem için farklı v değerleri ile

hesaplamaların yapılması gerekmiştir. Sonucun geçerliliğinin sağlanması için bu değerler değerlendirilerek kabul edilebilir istikrar ve kabul edilebilir avantaj koşullarının doğrulanması gerekmektedir.

Firmalara ait Q_j değerlerinin sıralaması Tablo 9'da sunulduğu gibidir.

Tablo 9. Q_j değerleri sıralaması

	$v=0,00$	$v=0,25$	$v=0,50$	$v=0,75$	$v=1$
A1	4	4	4	4	4
A2	5	5	5	5	5
A3	1	1	1	1	1
A4	2	2	2	2	3
A5	3	3	3	3	2

Her bir v değeri için ayrı ayrı hesaplanan Q_j değerlerine karşılık gelen alternatiflerin sıralaması Tablo 9'da gösterildiği gibidir. Bu sıralamalardan hangisinin kullanılması gerektiği, her iki önemli koşulu yerine getiren ve maksimum grup faydasının olumlu etkisini gruba yansıtan sıralama sonucu esas alınarak kararlaştırılmaktadır. Bu kararı alabilmek için bakılacak ilk koşul olan kabul edilebilir istikrar koşulunun sağlanıp sağlanmadığının değerlendirilmesi için DQ değerinin hesaplanması gerekmektedir. Buna göre 5 alternatif firma için $(1/(5-1))$ formülü ile hesaplanan DQ değeri 0.25 olarak bulunmuştur. Q değeri sıralamasına göre ilk iki sırada yer alan dönemlere ait Q değerleri farkının DQ değerinden büyük veya eşit olması koşulunu yerine getiren sıralama sonucu v değeri 0, 0.25, 0.50 ve 0.75 olan sıralama sonucudur. Kabul edilebilir avantaj koşulu içinse hesaplanan S ve R değerlerine göre yapılan sıralamada ilk sırada yer alan alternatif ile Q değerlerine göre ilk sırada yer alan alternatifin aynı olması koşulunu da sağlayan tüm v değerleridir. Tüm koşulları yerine getiren bu değerlendirme VIKOR sıralama sonucu olarak kabul edilmiştir. Bu sonuca göre tam güvenilirlikle A3 firmasına ait malzeme alımı diğer firmalara kıyasla daha mantıklı bir karar olarak kuvvetle kabul edilmiştir. Geri kalan sıralama ise şu şekilde gerçekleşmiştir: $A4 > A5 > A1 > A2$.

5. Sonuç ve Öneriler

İnşaat sektörünün maliyet kalemlerinin başında gelen yapı malzemeleri firmadan firmaya istenilen özellikler açısından farklılıklar gösterebilmektedir. Bu çalışmada enerji konusunda binanın ısı yalıtım verimliliğine katkıda bulunacak bir malzeme talebi üzerinde çalışılmıştır. Adana'da faaliyet gösteren bir inşaat firmasının bu talebini karşılayacak ürün 5 farklı üreticinin ürettiği özellikli yapı malzemeleridir. Hangi üretici firmadan alım yapması gerektiği konusunda kararsızlık yaşayan bu firma için karar kuramının önemli konulardan biri olan çok kriterli karar verme tekniklerinden VIKOR yöntemine başvurulmuştur. VIKOR yöntemi uzlaşık çözüme ulaşabilmek için karar vericilerin sonuç üzerinde etki etmesine imkan veren bir tekniktir. Diğer çok kriterli karar verme teknikleri ile karşılaştırıldığında işlem süresinin kısa olması, orta karmaşıklıkta matematiksel işlemler gerektirmesi ve nicel verilerle çalışması gibi öne çıkan özellikleri bulunmaktadır. Faktörlere atanan ağırlıkların önemli olduğu VIKOR yöntemi için literatürde yeni yeni kullanılmaya başlanan, MDL tekniğine başvurulmuştur. Alemler-Ardakani ve arkadaşlarına (2016) göre, insani hataları azaltarak büyük boyutlu problemlerde nihai kararın güvenilirliğini artıran bir teknik olan MDL, farklı karar vericilere ait değerlendirmeleri tek bir pozitif karar tablosunda gösterebilmektedir.

Çalışmada fayda ve maliyet yönlü altı farklı faktör kullanılarak değerlendirilmesi yapılan malzeme için en önemli faktör ağırlığı yüzde 22 olarak hesaplanmış kalite belge sayısı olmuştur. Onun ardından ise termal iletkenlik katsayısı 0.18 ağırlıkla ikinci sırada yer almıştır. Üçüncü önem sırasında yer alan malzeme fiyatı ise, inşaat ile ilgili durumlarda fiyatın en önemli faktör olarak ele alınmaması gerektiğini bir kez daha göstermiştir. Daha sonraki faktörler ise sırasıyla kuru birim net hacim ağırlığı, mevcut üretilen ürün sayısı ve son olarak en az önem derecesine sahip faktör olarak da yetkili bayi sayısı şeklinde tespit edilmiştir. Bu şekilde hesaplanan faktör önem düzeylerinin inşaat ve mimarlık konusunda uzman 5 kişi tarafından gerçekleştirilmiş olması sonuçların birbirleriyle tutarlı olduğunun da kanıtı olmuştur.

Tüm faktörlerin önem düzeylerinin dikkate alınarak VIKOR ile gerçekleştirilen analiz sonucunda kabul edilebilir avantaj ve kabul edilebilir istikrar koşullarının sağlandığı v değerlerine göre sıralama sonucunda A3 ifadesi ile gösterilen firma ilk sırada yer almıştır. Sonrasındaki sıralama ise $A4 > A5 > A1 > A2$ şeklinde gerçekleşmiştir. Buna göre inşaat firması yöneticilerine A3 firmasının üretimini gerçekleştirdiği özellikli malzemenin alınması önerisinde bulunulmuştur.

Firma yöneticilerine önerilerde bulunmak adına yapılan bu çalışmada kullanılan hibrit tekniğin farklılaştırılarak kullanılması ve her bir teknikle elde edilen sıralamaların karşılaştırılarak tek bir nihai sıralama oluşturulması gelecek çalışmalarda gerçekleştirilebilir. Literatürde bütünlük olarak kullanılabilecek pek çok farklı çok kriterli karar verme tekniği bulunmaktadır. Bu tekniklere her geçen gün yenilerinin eklenmesi gelecek belirsizliğinin bir nebze de olsa azaltılmasına yardımcı olacak, firmaların verdikleri kararlarda matematiksel bir destek, bir yol gösterici bulmalarını sağlayacaktır.

Kaynakça

1. Akadiri, P.O., Olomolaiye, P.O. & Chinyio, E.A. (2013). Multi-Criteria Evaluation Model for the Selection of Sustainable Materials for Building Projects. *Automation in Construction*, 30, 113-125.
2. Akçakanat, Ö., Aksoy, E. & Teker, T. (2018). Critic ve MDL Temelli Edas Yöntemi ile TR 61 Bölgesi Bankalarının Performans Değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3(32), 1-24.
3. Alemlı-Ardakani, M., Milani, A.S., Yannacopoulos, S. & Shokouhi, G. (2016). On The Effect of Subjective, Objective and Combinative Weighting in Multiple Criteria Decision Making: A Case Study On Impact Optimization Of Composites. *Expert Systems with Applications*, 46, 426-438.
4. Arı, İ.M., Gökşen, H. & Tuncer, M.A. (2015). Kablo Sektöründe Tedarikçi Seçimi İçin Bütünleşik DEMATEL-AAS-VIKOR Yönteminin Kullanılması. *Ege Akademik Bakış*, 15(2), 285-300.
5. Awasthi, A., Govindan, K. & Gold, S. (2018). Multi-tier Sustainable Global Supplier Selection Using A Fuzzy AHP-VIKOR based Approach. *International Journal of Production Economics*, 195, 106-117.
6. Baset, M.A., Chang, V., Gamal, A. & Smarandache, F. (2019). An Integrated Neutrosophic ANP and VIKOR Method for Achieving Sustainable Supplier Selection: A Case Study in importing field. *Computers in Industry*, 106, 94-110.
7. Beheshti-Nia, M.A. & Nemati-Abozar, V. (2016). A Novel Hybrid Fuzzy Multi-Criteria Decision-Making Model for Supplier Selection Problem (A Case Study in Advertising Industry). *Journal of Industrial and Systems Engineering*, 9 (4), 65-79.
8. Büyükoğkan, G. & Karabulut, Y. (2017). Energy Project Performance Evaluation with Sustainability Perspective. *Energy*, 119, 549-560.
9. Chang, T.S. (2014). Fuzzy VIKOR Method: A Case Study of the Hospital Service Evaluation in Taiwan. *Information Sciences*, 271, 196-212.
10. Chauhan, A. & Vaish, R. (2013). Fluid Selection of Organic Rankine Cycle Using Decision Making Approach. *Journal of Computational Engineering*, 1-10.
11. Çetinceli, K., Ömürbek, V. & Aksoy, E. (2018). Finansal Kurumların Modifiye Edilmiş Dijital Mantık (MDL) Temelli Gri İlişkisel Analiz ile Performans Değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 425-438.
12. Dehghan-Manshadi, B. Mahmudi, H., Abedian, A. & Mahmudi, R. (2007). A Novel Method for Materials Selection in Mechanical Design: Combination of Non-Linear Normalization And A Modified Digital Logic Method. *Materials and Design*, 28, 8-15.
13. Dinçer, H. & Görener, A. (2011). Analitik Hiyerarşi Süreci ve VIKOR Tekniğı ile Dinamik Performans Analizi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (19), 109-127.
14. Fayazbakhsh, K., Abedian, A., Dehghan Manshadi, B. & Khabbaz, R. S. (2009). Introducing a Novel Method for Materials Selection in Mechanical Design Using Z-Transformation in Statistics for Normalization of Material Properties. *Materials and Design*, 30, 4396-4404.
15. Govindan, K., Shankar, K.M. & Kannan, D. (2015). Sustainable Material Selection for Construction Industry – A Hybrid Multi Criteria Decision Making Approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 55, 1274-1288.
16. Gul, M. (2018). Application of Pythagorean fuzzy AHP and VIKOR methods in occupational health and safety risk assessment: the case of a gun and rifle barrel external surface oxidation and colouring unit. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*, Doi:10.1080/10803548.2018.1492251.
17. Gupta, P., Mehlaawat, M. K. & Grover, N. (2016). Intuitionistic Fuzzy Multi-attribute Group Decision-Making with an Application to Plant Location Selection Based on a New Extended VIKOR Method. *Information Sciences*, 370-371, 184-203.
18. Hajihassani, V. (2015). Using VIKOR Method in the Performance Evaluation Cement Industry. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi*, 36(39), Special Issue, ISSN: 1300-1949.

19. Ju, Y. & Wang, A. (2013). Extension of VIKOR Method for Multi-Criteria Group Decision Making Problem with Linguistic Information. *Applied Mathematical Modelling*, 37(5), 3112-3125.
20. Liu, H., You, J. H., Fan, X. & Chen, Y. (2014). Site Selection in Waste Management by the VIKOR Method Using Linguistic Assessment. *Applied Soft Computing*, 21, 453-461.
21. Luthra, S., Govindan, K., Kannan, D., Mangla, S. K. & Garg, C. P. (2017). An Integrated Framework for Sustainable Supplier Selection and Evaluation in Supply Chains. *Journal of Cleaner Production*, 140, 1686-1698.
22. Nakıboğlu, G. & Bulğurcu, B. (2017). İşletmelerin Çevresel Sürdürülebilirlik Göstergelerine Yönelik Farklı Bir Değerlendirme: Modifiye Edilmiş Dijital Mantık (MDL). *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 16. ÜİK Özel Sayısı, 709-728.
23. Nassar, K., Thabet, W. & Beliveau, Y. (2003). A Procedure for Multi-Criteria Selection of Building Assemblies. *Automation in Construction*, 12, 543-560.
24. Opricovic, S. (1998). Multicriteria Optimization of Civil Engineering systems. *Faculty of Civil Engineering Belgrade*, 2(1), 5-21.
25. Opricovic, S. & Tzeng, G. H. (2004). Compromise Solution by MCDM Methods: A Comparative Analysis of VIKOR and TOPSIS. *European Journal of Operational Research*, 156 (2), 445-455.
26. Oral Koçlar, G. & Manioğlu, G. (2010). Bina Cephelelerinde Enerji Etkinliği ve Isı Yalıtımı. 5'nci Ulusal Çatı & Cephe Sempozyumu, İzmir, 15-16 Nisan 2010.
27. Ranjan, R., Chatterjee, P. & Chakraborty, S. (2016). Performance evaluation of Indian Railway zones using DEMATEL and VIKOR methods. Benchmarking: An International Journal, 23 Issue: 1, pp.78-95, <https://doi.org/10.1108/BIJ-09-2014-0088>.
28. Rao, R.V. & Patel, B.K. (2010). A subjective and objective integrated multiple attribute decision making method for material selection. *Materials and Design*, 31: 4738-4747 DOI 10.1016/j.matdes.2010.05.014
29. Rathi, R., Khandujab, D. & Sharmac, S.K. (2015). Six Sigma Project Selections Using Fuzzy TOPSIS Decision Making Approach. *Management Science Letters*, 5, 447-456.
30. Shen, KY., Yan, MR. & Tzeng, GH. (2014). Combining VIKOR-DANP model for glamor stock selection and stock performance improvement. *Knowledge-Based Systems*, 58, 86-97.
31. Tadic, S., Zecevic, S. & Krstic, M. (2014). A Novel Hybrid MCDM Model Based on Fuzzy DEMATEL, Fuzzy ANP and Fuzzy VIKOR for City Logistics Concept Selection. *Expert Systems with Applications*, 41(8), 8112-8128.
32. Vilcekova, S., Sedlakova, A., Burdova, E.K. & Vojtus, J. (2015). Comparison of Environmental and Energy Performance of Exterior Walls. *Energy Procedia*, 78, 231-236.
33. Wong, Johnny K.W. & Li, H. (2006). Application of the Analytic Hierarchy Process in Multi-Criteria Analysis of the Selection of Intelligent Building Systems. *Building and Environment*, 43, 108-125.
34. Yavuz, O. (2018). Depo Yeri Seçimi Probleminde Gri Sistem Teorisi ve VIKOR Yönteminin Karşılaştırmalı Analizi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 169-191.
35. Yazdi, M.R.T. & Barazandeh, H. (2016). Identifying and Ranking Health Tourism Development Barriers in Iran Using Fuzzy VIKOR Method. *Asian Social Science*, 12 (5), 54-63.
36. Zagorskas, J., Zavadskas, E.K., Turskis, Z., Burinskiene, M., Blumberga, A. & Blumberga, D. (2014). Thermal Insulation Alternatives of Historic Brick Buildings in Baltic Sea Region. *Energy and Buildings*, 78, 35-42.
37. Zavadskas, E.K., Antucheviciene, J., Saparauskas, J. & Turskis, Z. (2013). Multi-Criteria Assessment of Facades Alternatives: Peculiarities of Ranking Methodology. 11th International Conference on Modern Building Materials, Structures and Techniques, *Procedia Engineering*, 57, 107-112.
38. Zeng, Q. L., Li, D. D. & Yang, Y. B. (2013). VIKOR Method with Enhanced Accuracy for Multiple Criteria Decision Making in Healthcare Management. *Journal of Medical Systems*, 37(2), 1-9.

LOJİSTİK YÖNETİMİNDE DEPO YERİ SEÇİM KRİTERLERİNİN BULANIK ANALİTİK HİYERARŞİ YÖNTEMİ İLE MODELLENMESİ

Aynur ACER¹, S. Erdal DİNÇER²

¹ Aynur ACER; Aynur ACER; Öğr. Gör. Dr.; İstanbul Arel Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası lojistik ve taşımacılık bölümü Öğretim Üyesi.

² S. Erdal DİNÇER; Doç. Dr.; Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi Yöneylem Araştırması Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

Taşımadan sonra lojistik yönetiminin en önemli maliyet kalemlerinden ikincisi olan depo yönetiminde depo yeri seçimi hem üretim hem de hizmet işletmeleri için önemli bir karar problemidir. Taşıma maliyetlerinde beklenen artışlar, pazar payı ve değişen talep modellerine karşı rekabetin artması depo yeri seçim kararının özellikle ekonomik olmasını gerektirmektedir (Green vd., 1981, 5).

İhtiyacın üzerinde bir ölçekle inşa edilen depolar boş kapasite yaratması ve işletme giderlerinin yüksek olması nedenleriyle arzu edilen karlılığa olanak veremez. İhtiyacın altında inşa edilen depolarda ise ölçek avantajından yararlanma olanağı kalmaz ve doluluk oranının yükselmesi depo içi operasyonların hızını yavaşlatır. Bunun sonucu olarak da bir maliyet unsuru olarak karşımıza çıkar. Depoların inşaat maliyetleri de hem öz mal depolarda hem de kiralık depolarda m^2 başına düşen maliyeti veya kirayı arttıran bir unsurdur. Bu nedenle birim m^2 başına düşen inşaat maliyetinin de minimize edilmesi söz konusudur.

Yer seçimi problemleri tesis kurulduktan sonra vazgeçmenin hemen hemen imkansız olduğu ve büyük maliyetlere katlanılmayı gerektiren çok zor kararlar olduğundan analitik yaklaşımlarla desteklenmeleri gerekmektedir (Özdadaoğlu, 2011).

Depolar içlerinde stoklanacak ürünlere göre de farklılık göstermektedir. Hızlı tüketim mamulleri deposu ile mevsimsel hareketi olan depolar, tehlikeli madde depoları, soğuk depolar, yedek parça gibi birim malzemenin elleçlendiği depolar farklı raf sistemleri ve elleçleme ekipmanları ile çalıştırılır ve bu nedenle belli kriterlerin göz önüne alınması gerekir.

Bu çalışma genel bir depo yeri seçimi problemini ele almaktadır. Kriterlerin belirlenmesinde uzman görüşleri ve literatür taramasına başvurulmuş uzman kişilerin kriterleri değerlendirirken dilsel ifade kullanmaları sebebiyle de Bulanık Analitik Hiyerarşi yöntemi ile problem ele alınmıştır.

I. LİTERATÜR TARAMASI

Yer seçimi teorisi ilk olarak Weber tarafından, bir depo ile bir dizi coğrafi olarak dağılmış müşteri grubu arasındaki toplam taşıma mesafesini en aza indirmek için tek bir deponun yer seçimi kararı problemi olarak, ele alınmıştır. Yapılan çalışmada yer seçimi kararı için malzeme indeksi modeli önerilmiştir. Önerilen bu indeks birden büyükse; deponun hammaddeye yakın kurulması, değilse pazara yakın olması belirtilmiştir (Brandeau ve Chiu, 1989).

Literatürde depo/tesis yeri seçimi problemi çok kriterli bir karar verme problemi olarak ele alınmış ve TOPSIS, Bulanık TOPSIS, Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP), Bulanık AHP, ELECTRE, Choquet integral ve Gri Sistem Teorileri ve VIKOR gibi çok boyutlu karar verme yöntemleri kullanılmıştır. Literatürde çok kriterli karar verme teknikleri (ÇKKV) kullanılarak depo yeri seçimi veya tesis yeri seçimi ile ilgili yapılan çalışmalar şu şekilde yer almaktadır:

Korpela ve Tuominen (1996), lojistik yönetiminde depo yeri seçiminin önemli bir karar problemi olduğunu belirterek AHP yöntemini kullanarak bir karar destek sistemi modeli geliştirmiştir.

Badri, (1999) tarafından yapılan çalışmada bir petrokimya şirketinin Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Kuveyt, Katar ve Umman arasından birine açacağı büyük bir dağıtım üssünün yer seçimine karar vermede hedef programlama ve AHP metodu birleştirilerek yeni bir model geliştirilmiştir.

Kahraman vd. (2003), tesis yeri seçimi problemini dört farklı bulanık çözüm yaklaşımını kullanarak çözmüşlerdir.

Kaboli vd. (2007), hem yatırımcılar hem de yöneticiler için en uygun yer seçim problemini çok kriterli karar verme yöntemlerinden Bulanık AHP yöntemini kullanarak bir vaka çalışması üzerinden bütünsel bir yaklaşımla ele almıştır.

Tabari et al.. (2008), yer seçimi problemini somut olmayan faktörler ile değerlendirerek, üç önemli ana faktör olan nesnel, kritik ve öznel faktörleri Bulanık AHP yöntemi ile değerlendirmiştir. Çalışmada sayısal bir örnek ve duyarlılık analizi, tesis yeri seçiminde önerilen modelin uygulanabilirliğini ve etkililiğini açıklamak için tartışılmıştır.

Chen (2009), ağırlık merkezi ve AHP yöntemini depo yeri seçiminde kullanmıştır. Kriter olarak bölgedeki satış hacmi, ulaşım imkanı, arazi durumu, siyasi ve sosyal faktörler değerlendirilmiştir.

Demirel ve diğ. (2010) depo yeri seçimi problemini maliyet, iş karakteristikleri, altyapı, pazar ve çevre ana kriterlerini kullanarak ele almışlardır. Dört farklı alternatifin yer aldığı çalışmada, bulanık bir integral metodu olan Choquet Integral yöntemi kullanılmıştır.

Özcan vd. (2011), Depo yeri seçimi ile ilgili çalışmalarında AHP, TOPSİS, ELECTRE ve Gri Sistem teorilerini kullanarak karşılaştırmalı analizlerle incelemişlerdir.

Eroğlu vd. (2014), Delphi tekniği ve Bulanık AHP yöntemini kullanarak tehlikeli madde için uygun bir depo yeri seçimi problemini ele almıştır. Ekonomik faktörler, doğal faktörler, sosyal faktörler, hukuki ve politik faktörler ve firmaya ilişkin faktörler kriterler olarak çalışmada değerlendirilmiştir. Hukuki ve politik faktörler en önemli kriter olarak belirtilmiştir.

Aktepe ve Ersöz (2014), büyük bir döküm fabrikasının üç ayrı ildeki depo yeri seçim problemini iki ayrı model oluşturarak 11 alternatif arasından değerlendirmişlerdir. Çalışmada, kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesinde AHP ve alternatiflerin kıyaslanmasında VIKOR ve MOORA yöntemleri kullanılmıştır.

Yavuz (2018), gıda sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin depo yeri seçimi problemini Gri Sistem teorisi ve VIKOR yöntemini uygulayarak değerlendirmiştir.

Kriterlerin literatür taraması ve uzman görüşleri doğrultusunda belirlendiği bu çalışmada, İstanbul için genel bir depo yeri seçimi problemi karar vericilerin tercihlerini ifade etmede belirsiz kalma durumu göz önünde bulundurularak Bulanık AHP yöntemiyle ele alınmıştır.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çok kriterli karar verme yöntemleri, birbiriyle çelişen çeşitli kriterlere göre alternatifler arasından en iyi sonucu belirlemeye çalışan ve aşağıda $j=1,2,...,n$ olmak üzere X_j , j . kriteri ve $A=1,2,...,m$ olmak üzere A_i , i . alternatiften oluşan bir karar matrisinde araç olarak kullanılmaktadır.

$$\begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

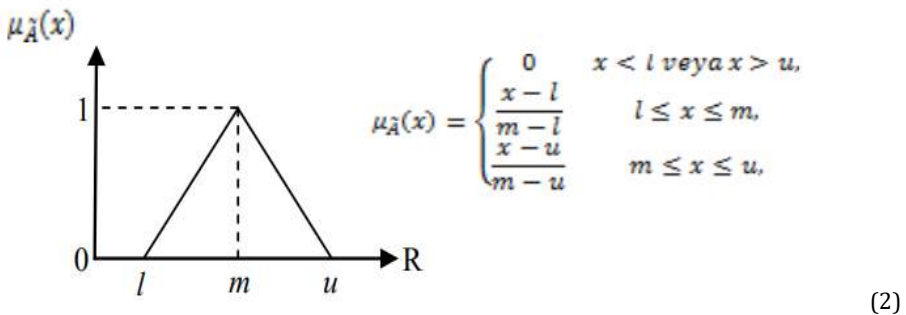
Bu çalışmada belirsizlik ortamında verilen depo yeri seçimi gibi stratejik bir karar, Bulanık AHP yöntemi ile değerlendirilmiştir. Yöntem kısmında ilk olarak bulanık küme teorisi ve bulanık sayılardan bahsedilmiş, daha sonra ise bulanık AHP yöntemi hakkında bilgi verilmiştir.

2.1. Bulanık Küme Teorisi

Gerçek hayatta karar alıcılar, hangi şartlarda ve boyutlarda karar alırlarsa alsınlar, bir belirsizlik ortamı içinde bu işlevlerini yerine getirmek zorundadır (Dinçer, 270). Bu belirsiz ve kesin olmayan verilerin modellenmesinde bulanık kümelerle dayalı bulanık mantık kullanılmaktadır. Zadeh (1965) tarafından belirsizliği ortadan kaldırmak için geliştirilen bulanık küme teorisi; olayların modellenmesinde az, sık, orta, düşük, çok, birçok gibi dilsel değişkenler kullanarak daha gerçekçi ve doğala yakın sonuçların elde edilmesini sağlamaktadır. Bulanık küme, kesin geçişler yerine belirsizlik kavramını dikkate alarak evrendeki bütün bireyleri $[0-1]$ aralığında tanımlamaktadır.

Numerik olarak ifade edilmesi güç durumlarda kullanılan dilsel değişkenler olayların değerlendirilmesinde büyük kolaylık sağlamakta ve $(\tilde{A}, \dots, \mu_{\tilde{A}})$ şeklinde ifade edilen bulanık sayılara dönüştürülerek çözümleme yapılabilir (Chou et al., 2008).

Alternatifleri sıralamak için üç gerçek sayıyla tanımlanan ve bulanık sayıların özel bir çeşidi olan üçgensel bulanık sayılar (l, m, u) şeklinde ifade edilmektedir. En küçük olası değeri, olası değeri ve en büyük olası değeri ifade eden (l, m, u) parametreleri Eşitlik (2)'de ifade edilerek Şekil 1'de gösterilmiştir (Kahraman et al., 2004, 174);

Şekil 1: Üçgensel Bulanık Sayı

$A_1 = l_1, m_1, u_1$ ve $A_2 = l_2, m_2, u_2$ şeklinde ifade edilen iki bulanık üçgen sayıya ilişkin temel işlemler aşağıda eşitlik 3'de ifade edilmektedir (Chouer al., 2008):

$$\begin{aligned}
A_1 + A_2 &= (l_1, m_1, u_1) \oplus (l_2, m_2, u_2) = (l_1 + l_2, m_1 + m_2, u_1 + u_2) \\
A_1 - A_2 &= (l_1, m_1, u_1) - (l_2, m_2, u_2) = (l_1 - l_2, m_1 - m_2, u_1 - u_2) \\
A_1 \times A_2 &= (l_1, m_1, u_1) \otimes (l_2, m_2, u_2) = (l_1 \times l_2, m_1 \times m_2, u_1 \times u_2) \\
A_1 \div A_2 &= (l_1, m_1, u_1) \div (l_2, m_2, u_2) = (l_1 \div l_2, m_1 \div m_2, u_1 \div u_2)
\end{aligned} \tag{3}$$

2.2. Bulanık AHP

Bulanık AHP, “Bulanık ilişki” ve “ikili karşılaştırma” kavramlarının birleşmesi sonucu ortaya çıkan ve karar vericilerin iyimser/kötümser tavırlarını hesaba katabildiğinden geleneksel AHP tekniği yerine alternatif olarak sunulan bir tekniktir. Bulanık AHP tekniğinde, bütün alternatiflerin öznel ve nesnel kriterlere göre değerlerini göstermek amacıyla, genellikle bulanık sayılar ile karakterize edilen dilsel ifadeler kullanılmakta ve net olmayan nicel kriter değerlerinin net olmayan değerlendirmeleri bulanık sayılarla ifade edilmektedir (Kuo vd.2006).

Bulanık AHP yöntemi ile ilgili ilk çalışma Laarhoven ve Pdrytcz (1983) tarafından üçgensel bulanık sayılarla ifade edilen ve bulanık oranları kıyaslayan çalışmadır. Mertebe analizi yöntemini kullanarak yeni bir yaklaşım geliştiren Chang (1996), ikili karşılaştırmalarda üçgensel bulanık sayıları kullanmıştır.

Yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde; farklı üretim çevirim alternatiflerinin değerlendirilmesinde (Weck vd., 1997), deniz taşımacılığı firmalarının performans değerlendirilmesinde (Chou ve Liang, 2001), yeni bir tesis yeri seçimi probleminin çözümünde (Kuo vd., 2002), işletme atıklarının değerlendirilmesinde (Rong vd., 2003), catering servis şirketleri ile ilgili çok ölçütlü karar verme problemlerinde (Kahraman, 2004), aday tedarikçi seçimi ve dış kaynaklı parçalar arasından en uygun birleşim seçimi probleminde (Feng vd., 2005) ve farklı tezgahlar için en uygun tezgah bakım stratejisinin belirlenmesinde (Wang vd., 2006) bulanık AHP yöntemi kullanılmıştır. Bulanık AHP’de farklı yaklaşımlar mevcuttur: Von Laarhoven ve Pedrycz Yaklaşımı, Entropi Ağırlığı Yaklaşımı, Dilsel Ağırlıklandırma Yaklaşımı, Chang Boyut Analizi Yaklaşımı.

Bu çalışmada aşağıda adımları verilen Chang (1996)’in Bulanık Boyut Analizi yaklaşımı kullanılmıştır.

$X = \{x_1, x_2, x_3, \dots, x_n\}$ ile ifade edilen nesneler kümesi ve $G = \{g_1, g_2, g_3, \dots, g_m\}$ olarak ifade edilen bir amaç kümesi olsun. Her bir nesne alınarak her bir amaç için boyut uygulanmakta ve her bir nesne için $M_{g_i}^1, M_{g_i}^2, \dots, M_{g_i}^m$, şeklinde ifade edilen m tane boyut analiz değerleri elde edilmektedir.

1.Adım: i. nesneye göre bulanık değer şu şekilde tanımlanır;

$$S_i = \sum_{j=1}^m M_{g_i}^j \otimes \left[\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m M_{g_i}^j \right]^{-1} \tag{4}$$

Burada ifade edilen $\sum_{j=1}^m M_{gi}^j$ değerini elde etmek için m boyut analiz değerine

aşağıda görüldüğü gibi bulanık toplama işlemi uygulanır;

$$\sum_{j=1}^m M_{gi}^j = \left[\sum_{j=1}^m l_j, \sum_{j=1}^m m_j, \sum_{j=1}^m u_j \right],$$

$$\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m M_{gi}^j = \left[\sum_{i=1}^n l_i, \sum_{i=1}^n m_i, \sum_{i=1}^n u_i \right] \quad (5)$$

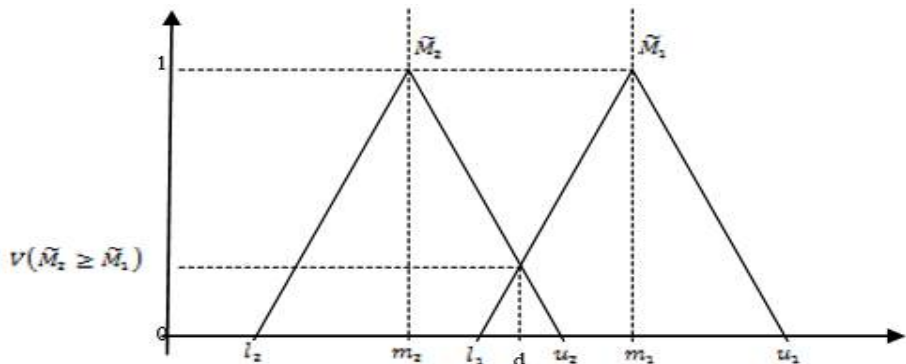
Adım 2: $M_2 = (l_2, m_2, u_2) \geq M_1 = (l_1, m_1, u_1)$ olayının olasılık derecesi şu şekilde ifade edilmektedir:

$$V(M_2 \geq M_1) = \sup_{y \geq x} \left[\min \mu_{M_1}(x), \mu_{M_2}(y) \right] \quad (6)$$

Aşağıdaki şekilde de açıklamak mümkündür:

$$V(M_2 \geq M_1) = \text{hgt}(M_2 \cap M_1) = \mu_{M_2}(d) = \begin{cases} 1, m_2 \geq m_1, \text{ise} \\ 0, l_1 \geq u_2, \text{ise} \\ \frac{l_1 - u_2}{(m_2 - u_2) - (m_1 - u_1)}, \text{diğer} \end{cases} \quad (7)$$

Aşağıda M_1 ve M_2 değerlerinin büyüklüklerinin karşılaştırılması Chang (1996) tarafından Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2: M_1 ve M_2 Değerlerinin Kesişimi

Adım 3: Konveks bir bulanık sayının $M_i (i=1,2,3,...,k)$ olmak üzere k tane konveks sayıdan büyük olmasının olabilirlik derecesi şu şekilde gösterilmektedir;

$$V(M \geq M_1, M_2, ..., M_k) = V[(M \geq M_1)ve(M \geq M_2)ve.....ve(M \geq M_k)]$$

$$= \min V(M \geq M_1) \quad (8)$$

$$d'(A_i) = \min V(S_i \geq S_k),$$

$k=1,2,3,...,n; k \neq 1$ Olduğu zaman $A_i (i=1,2,...,n)$ olarak gösterilen ağırlık vektörü aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$W' = [d'(A_1), d'(A_2), ..., d'(A_n)]^T \quad (9)$$

Adım 4: Normalizasyon ile normalize edilmiş ağırlık vektörü aşağıdaki gibi ifade edilmektedir;

$$W = [d(A_1), d(A_2), ..., d(A_n)]^T \quad (10)$$

Burada tanımlanan W, bulanık olmayan bir sayıyı tanımlamaktadır.

Tablo 1: Bulanık Önem Dereceleri Tablosu

Sözel Önem Dereceleri	Bulanık Ölçek	Karşılık Ölçek
Kesin Eşit	(1, 1, 1)	(1, 1, 1)
Eşit Derecede Önemli	(1/2, 1, 3/2)	(2/3, 1, 2)
Biraz Daha Fazla Önemli	(1, 3/2, 2)	(1/2, 2/3, 1)
Kuvvetli Derecede Önemli	(3/2, 2, 5/2)	(2/5, 1/2, 2/3)
Çok Kuvvetli Derecede Önemli	(2, 5/2, 3)	(1/3, 2/5, 1/2)
Tamamıyla önemli	(5/2, 3, 7/2)	(2/7, 1/3, 2/5)

Kaynak: Tseng vd., 2008

Chang boyut analizi yaklaşımında kullanılan bulanık önem dereceleri tablosu yukarıda yer almaktadır.

III. UYGULAMA ve BULGULAR

4.1. Karar Değişkenlerinin Belirlenmesi

Çalışmada kriterler ve alt kriterlerin belirlenmesi ve içeriklerinin oluşturulması aşamasında ilk olarak literatür taraması yapılmıştır. İstanbul ve çevresinde genel kargolara hizmet veren genel bir depo yeri seçim problemi ile ilgili kriterlerin belirlenmesinde bu konuda danışmanlık yapan uzman görüş ve değerlendirmelerine başvurulmuştur. Aşağıda bu çalışmada kullanılan kriter ve alt kriterler açıklanmıştır:

Pazarın Konumu

Bir depo operasyonu için Pazar hem malzemelerin temin edildiği kaynaklar hem de sevk edilecek olan malzemelerin teslim yerleri demektir. Küçük araçlarla depoya gelen ve büyük araçlarla sevk edilen malzemeler için yani konsolidasyon depolarının yükleme kaynaklarına olan mesafenin ve yükleme hacminin yaratacağı maliyetin minimize edecek lokasyonda olması beklenir. Buna karşılık büyük araçlarla malzemelerin girdiği ve küçük araçlarla çok sayıda noktaya dağıtıldığı dağıtım merkezi adını da verdiğimiz depolarda da lokasyonun sevk adreslerine mesafe ve taşıma hacmine göre en uygun noktada olması zorunludur. Pazarın Konumuna göre ana kriterinin alt kriterleri şunlardır:

Taşıma Maliyetleri (P_1): Taşıma maliyetlerinin içinde mesafe, taşıma büyüklüğü, sefer sırasında oluşan giderler, araçların verimliliği, intermodal taşıma kullanılacaksa demiryolu ve limanlara istasyonlarına göre lokasyonu da göz önüne alınmalıdır.

Sevk Partisi Büyüklüğü (P_2): Sevk partisi ölçekleri küçüldükçe birim ürün başına sevk maliyeti artmaktadır. Küçük partiler halinde toplanan malzemeler için depoların toplama lokasyonuna yakın olması ve ürünlerin fabrikalara doğrudan büyük araçlarla toplu olarak sevk edilmesi önemlidir.

Müşteri Hizmet Beklentisi (P_3): Gerek ürün sahibi gerekse tüketici, bir depo işletmecisi karşısında müşteridir. Satıcı olarak ve depo operasyonuna işveren olarak üreticiler müşteri tarafında görülürken üreticinin müşterisi olan tüketicilerde bir iş birliği çalışması içinde olan üretici ve depo operatörü için ortak müşteri konumundadır.

Müşteriye Yakınlık (P_4): Müşterilerin memnuniyeti sipariş anından teslim anına kadar geçen sürenin kısa olması yani operasyonun hızlı yapılmasıdır. Bu nedenle depoların sipariş süresini kısaltıcı, müşteri memnuniyetini artırıcı lokasyonlarda olması tercih nedenidir

Üreticiye Yakınlık ve İş Potansiyeli (P_5): Depolama hizmetleri dış kaynağa aktarılırken öncelikle üretici elindeki fazla stok aktarılır ve üreticiler bir süre gerek hammaddelede gerek bitmiş ürünlerde, kendi tesislerinde birinci kademe depolamaya devam ederler. Depo lokasyonunun uygun seçilmesi durumunda hammaddelede aynı depoda stoklanması, ürünlerin tamamının depoya alınması ve üreticiye yeni üretim alanları yaratılması söz konusudur.

Pazar Büyüme Kapasitesi (P_6): Depoların ilk günden büyük ölçekli yapılması yatırım maliyetini artırmakta ve karşılığı düşürmektedir. Hızlı büyüme potansiyeli olan

pazarlarda inşa edilecek olan depoların modüler sistem ihtiyaca göre yana veya arkaya büyüyecek alan olanakları olan bölgelerde seçilmesi gerekir.

Ürün Cinsi

Depo yeri seçiminde içeride stoklanacak olan ürünlerin cinsi de önemlidir. Stok devir hızının yüksek olduğu ürünlerde ürün giriş çıkışı ve sevkiyatı yüksek olduğu için depoların tüketim veya üretim noktalarına olan mesafesinin yakın olması gerekir. Stok devir hızı düşük olan ve mevsimsellik gösteren ürünlerde ise maliyet yaratan faktör, depo içinde ürünün stoklama maliyetidir. Ürün cinsine göre konumlandırmanın alt kriterleri şunlardır:

Ürün Özelliği ($\ddot{U}_1$) : Depolarda stoklanacak olan ürünlerin cinsine göre depo tipi, depo ölçüsü ve depo lokasyonu belirlenmelidir.

Ürün Raf Ömrü ($\ddot{U}_2$) : Ürünlerin rafta durma süresini arttıracak olan bu uygulama depo yeri seçiminde de göz önüne alınmalıdır.

Konsolidasyon İhtiyacı ($\ddot{U}_3$) : Küçük araçlarla bölgeden toplanan daha sonra büyük araçlarla uzak mesafelere taşınan tüketim ürünlerinin kapsamlı tedarik zincirlerinde ve montaj fabrikaları gibi ürünlerin fabrika dışında toplandığı, daha sonra hat besleme operasyonu gibi planlı ve sık sürelerle çıkışı yapılan sistemlerin olduğu depolar bir konsolidasyon merkezi olarak hizmet vermektedir

Gruplama ve Karma Sevkiyat Talebi ($\ddot{U}_4$) : Depo içinde katma değer sağlayan hizmetler de verilmesi beklenmektedir. Bu hizmetler içine küçük montajlar, promosyon amaçlı gruplamalar, farklı ürünlerin aynı paket içinde küçük ölçeklerde sevki edilmesi de dahildir

Ulaşım

İnşa edilecek veya kiralanacak olan depoların üretim noktalarına ve sevki noktalarına olan mesafesi kadar kat edilecek yolda geçen süre, köprü ve otoyol geçişleri, trafik limitleri, trafik yoğunluğu gibi faktörler de göz önüne alınmalıdır. Ulaşımına göre konumlandırmanın alt kriterleri şunlardır:

Nakliye Kolaylığı (u_1) : Bu seçenekte hem geliş hem de çıkış nakliyelerinin bir optimizasyonu söz konusudur.

Yerel Nakliye Olanakları (u_2) : Çevrede bulunan boş araç sayısı arttıkça taşıma maliyeti düşmekte ve araç temini kolay hale gelmektedir. Bu nedenlerle inşa edilecek olan depoların tır ve kamyon parklarına yakın olması önem kazanmaktadır.

Liman ve Demiryollarına Yakınlık (u_3) : Dünya ticaretinde ve taşımasında demiryolları taşımasının ve deniz taşımasının artması teşvik edilmektedir. maliyetin azalması için depoların bu alanlara en yakın lokasyonda seçilmesi gerekmektedir.

Otoyollara Yakınlık (u_4) : İnşa edilecek olan depolara ulaşım kolaylığı sağlanması, gereksiz yere ana arterden ayrılıp gidiş dönüş ekstra yol kat edilmemesi, yer bulmasının

avantajları, ana yoldan görünen depolara reklam tabelası konulması gibi nedenlerden dolayı tercih nedenidir.

Kaynak

Kendi içinde bir işletme olan depoların çalışabilmesi için elektrik, su, doğal gaz, insan gücü, teknik destek gibi kaynaklara da ihtiyaç vardır. Kaynaklara göre konumlandırmanın alt kriterleri şunlardır:

İnsan Kaynakları Olanakları (K_1): Depo içinde çalışan mavi yakalıların ve yönetimde yer alan beyaz yakalıların işe geliş kolaylığı sağlanması, eleman temininde hatta maliyetinde güçlük yaşanmaması için benzer özelliklere sahip depolar arasında insan kaynaklarına yakın olanlar tercih nedenidir.

Vergi ve Harç olanakları (K_2): Gerek inşaat sırasında gerek işletme sırasında başta belediyeler olmak üzere farklı kuruluşlara işletimle, ruhsatla, çevre ile ilgili ödenen vergiler yer seçimini etkilemektedir.

Çevredeki Sosyal Yapı (K_3): Depolar her ne kadar çevreyi kirleten birimler olmasa da depoya gelen ve giden araçların etraftaki yerleşim merkezlerini, konutları, okul, cami, stadyum, turistik ve askeri tesisler gibi sosyal üniteleri etkileme olasılığı söz konusudur.

Enerji Kaynaklarına Ulaşım (K_4): Depolar ısıtma, havalandırma, soğuk depolarda soğutma, aydınlatma, forkliftlerin araç şarjı gibi nedenlerden dolayı elektrik enerjisine, yine ısıtma ve ısınma amacıyla doğal gazla, tesis temizliği için suya ihtiyaç duyulmaktadır.

Çevredeki Tesislerle İş Birliği (K_5): Etrafta benzer tesislerin olması işletim kolaylığı ve güvencesi sağlar

Atık Değerlendirme Olanakları (K_6): Depolama operasyonlarında da atık malzeme oluşmaktadır. Bunlarına imha yolu ile sistem dışına atılması, gider yazılarak değerlendirilmesi söz konusudur. Bu operasyonların yapılmasındaki kolaylığı artıran yerleşim noktaları tercih nedenidir

Arazi

Depoların inşa edileceği arazinin de konumu, geometrisi, topoğrafik yapısı, zemin sağlamlığı, genişleme olanaklarının olup olmadığı, imar durumu da göz önüne alınmalıdır. Araziye göre konumlandırmanın alt kriterleri şunlardır

Birim Depo Alanı İçin Arazi Maliyeti (A_1): İnşa edilecek olan deponun maliyetleri içinde önemli bir kalem de arazi maliyetidir.

Arazinin Geometrisi (A_2): Depolar arazinin büyüklüğüne ve geometrisine göre yerleştirilir. Uzunluğu da arazinin büyüklüğüne göre uzatılabilmekte hatta modüler sistemle zaman içinde bu büyüme sağlanabilmektedir.

Arazinin Sismik Yapısı ve Topoğrafyası (A_3): Depoların içine konacak olan malzemeler ağırlaştıkça, tavan yüksekliği artıkça binanın statiği, temeli ve üzerine inşa edildiği zemin önem kazanmaktadır.

Büyüme Kapasitesi ve İmar Durumu (A_4): Yer seçiminde değerlendirilecek bölgelerin imar durumları, gelecekte büyüme kapasiteleri yer seçiminde önemlidir.

Güneş ve Rüzgar Enerjisi Olanakları (A_5): Küçük ölçekli rüzgar jeneratörlerinin çevre aydınlatmasında kullanılması mümkündür.

4.2. Yöntemin Uygulanması

Uygulama, bulanık önem dereceleri tablosundan yararlanılarak alınan geometrik ortalamalarla ikili karşılaştırma matrislerinin oluşturulması temeline dayanmaktadır. Bu çalışmada yöntem olarak Bulanık AHP tercih edilmiş ve sonuçları aşağıda değerlendirilmiştir.

Tablo 2. Ana Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi

	Pazar			Ürün			Ulaşım			Kaynak			Arazi		
Pazar	1.0	1.0	1.0	0.9	1.3	1.8	1.1	1.4	1.7	1.6	1.9	2.3	1.1	1.5	1.9
Ürün	0.6	0.8	1.2	1.0	1.0	1.0	0.9	1.1	1.3	1.0	1.3	1.6	1.1	1.5	1.8
Ulaşım	0.6	0.7	0.9	0.8	0.9	1.1	1.0	1.0	1.0	1.3	1.6	2.0	0.9	1.2	1.6
Kaynak	0.4	0.5	0.6	0.6	0.8	1.0	0.5	0.6	0.8	1.0	1.0	1.0	1.1	1.4	1.9
Arazi	0.5	0.7	0.9	0.6	0.7	0.9	0.6	0.8	1.1	0.5	0.7	0.9	1.0	1.0	1.0

On karar vericinin ana kriterleri ikili karşılaştırması sonucu oluşan karar matrisi Tablo 2'de yer almaktadır. Ana kriterlere ait sentez değerler şu şekilde hesaplanmaktadır.

Sp	5.71	7.14	8.63	x	0.031	0.038	0.046	=	0.18	0.27	0.40
Sür	4.62	5.62	6.81	x	0.031	0.038	0.046	=	0.14	0.21	0.31
Sul	4.53	5.52	6.54	x	0.031	0.038	0.046	=	0.14	0.21	0.30
Sk	3.69	4.33	5.25	x	0.031	0.038	0.046	=	0.12	0.16	0.24
Sa	3.27	3.85	4.79	x	0.031	0.038	0.046	=	0.10	0.15	0.22

Elde edilen bu değerler kullanılarak eşitlik (7) yardımıyla bulanık sayıların karşılaştırması aşağıdaki gibi yapılır;

V Sp>=	Sür	1.00	V Sp>=	Sul	1.00	V Sp>=	Sk	1.00	V Sp>=	Sa	1.00
V Sür>=	Sul	1.00	V Sür>=	Sk	1.00	V Sür>=	Sa	1.00	V Sür>=	Sp	0.70
V Sul>=	Sk	1.00	V Sul>=	Sa	1.00	V Sul>=	Sp	0.66	V Sul>=	Sür	0.97
V Sk>=	Sa	1.00	V Sk>=	Sp	0.37	V Sk>=	Sür	0.66	V Sk>=	Sul	0.69
V Sa>=	Sp	0.25	V Sa>=	Sür	0.53	V Sa>=	Sul	0.55	V Sa>=	Sk	0.85

Elde edilen bu değerlerle eşitlik (8) formülü kullanılarak öncelik değerleri hesaplanmaktadır

$$D(p) = \text{Min} (1.00, 1.00, 1.00, 1.00) = 1.00$$

$$D(\text{ür}) = \text{Min} (1.00, 1.00, 1.00, 0.70) = 0.70$$

$$D(\text{ul}) = \text{Min} (1.00, 1.00, 0.66, 0.97) = 0.66$$

$$D(k) = \text{Min} (1.00, 0.37, 0.66, 0.69) = 0,37$$

$$D(a) = \text{Min} (0,25, 0,53, 0,55, 0,85) = 0,25$$

Eşitlik (9) kullanılarak ağırlık vektörü aşağıdaki gibi hesaplanmıştır.

$$W' \quad 1.00 \quad 0.70 \quad 0.66 \quad 0.37 \quad 0.25$$

Son olarak ağırlık vektörü eşitlik 10 ile normalize edilmiş ve aşağıdaki normalize edilmiş ağırlık vektörü hesaplanmıştır.

$$W \quad 0.34 \quad 0.23 \quad 0.22 \quad 0.12 \quad 0.08$$

Bu değerlere göre depo yeri seçiminde en fazla pazara yakınlığa önem verilmektedir. Bu kriteri sırasıyla üretime yakınlık, ulaşım imkânı, kaynağa yakınlık ve altyapı takip etmektedir.

Ana kriterlere göre alt kriterlerin ikili karşılaştırma matrisleri ve hesaplamalar sonucu elde edilen ağırlıklar aşağıda tablolarda yer almaktadır.

Tablo 3. Pazar ana kriterine göre Alt Kriterlerin İkili Karşılaştırma Matrisi

P	p1			p2			p3			p4			p5			p6		
p1	1.0	1.0	1.0	1.7	2.2	2.6	1.9	2.2	2.6	1.5	1.8	2.2	1.6	2.0	2.3	1.1	1.6	2.0
p2	0.4	0.5	0.6	1.0	1.0	1.0	1.3	1.6	2.0	1.1	1.5	1.8	1.5	1.8	2.2	1.1	1.4	1.9
p3	0.4	0.4	0.5	0.5	0.6	0.7	1.0	1.0	1.0	1.1	1.3	1.6	0.9	1.3	1.7	0.9	1.2	1.5
p4	0.5	0.5	0.7	0.6	0.7	0.9	0.6	0.8	0.9	1.0	1.0	1.0	1.1	1.4	1.7	0.8	1.2	1.6
p5	0.4	0.5	0.6	0.5	0.6	0.7	0.6	0.8	1.1	0.6	0.7	0.9	1.0	1.0	1.0	0.9	1.2	1.6
p6	0.5	0.6	0.9	0.5	0.7	0.9	0.7	0.9	1.1	0.6	0.8	1.2	0.6	0.8	1.1	1.0	1.0	1.0

Bulanık AHP adımları kullanılarak Pazar ana kriterine göre alt kriter ağırlıkları şu şekilde belirlenmiştir;

W 0.21 0.00 0.00 0.00 0.00 0.79

Yukarıdaki ağırlıklar dikkate alındığında pazarın konumu ana kriteri altında en önemli alt kriter 0,79 ağırlıkla pazar büyüme kapasitesidir. Bu alt kriteri taşıma maliyetleri (0,21) takip etmektedir. İkinci ana kriter olan ürün cinsinin alt kriterleri ikili karşılaştırma matrisi Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Ürün ana kriterine göre Alt Kriterlerin İkili Karşılaştırma Matrisi

Ü	ü1			ü2			ü3			ü4		
ü1	1.0	1.0	1.0	1.6	2.0	2.3	1.7	2.1	2.6	1.3	1.6	2.0
ü2	0.4	0.5	0.6	1.0	1.0	1.0	1.0	1.3	1.6	1.0	1.3	1.6
ü3	0.4	0.5	0.6	0.6	0.8	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.2	1.6
ü4	0.5	0.6	0.8	0.6	0.8	1.0	0.6	0.8	1.0	1.0	1.0	1.0

Yukarıdaki eşitsizlikler yardımıyla ürün kriterinin alt kriter ağırlıkları şu şekilde elde edilmiştir;

W 0.23 0.05 0.00 0.72

Bu ağırlıklara göre 0,72 ağırlık oranı ile ürün kriterinin en önemli alt kriteri gruplama ve karma sevkiyat talebi alt kriteridir. Bu sıralamayı ürün özelliği (0,23) ve ürün raf ömrü (0,05) alt kriterleri takip etmektedir. Üçüncü ana kriter olan ulaşım imkanının alt kriterleri ikili karşılaştırma matrisi aşağıda Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Ulaşım ana kriterine göre Alt Kriterlerin İkili Karşılaştırma Matrisi

U	u1			u2			u3			u4		
u1	1.0	1.0	1.0	1.7	2.1	2.6	1.5	1.9	2.3	1.4	1.9	2.4
u2	0.4	0.5	0.6	1.0	1.0	1.0	1.2	1.5	2.0	0.8	1.1	1.5
u3	0.4	0.5	0.7	0.5	0.6	0.9	1.0	1.0	1.0	0.7	1.0	1.5
u4	0.4	0.5	0.7	0.7	0.9	1.3	0.7	1.0	1.3	1.0	1.0	1.0

Yukarıdaki Adımlar tekrarlandığında ulaşım ana kriterinin alt kriter ağırlıkları şu şekilde elde edilmiştir;

W: 0.19 0.14 0.15 0.52

Ağırlıklara göz atıldığında 0,52 ağırlık oranı ile otoyola yakınlık kriteri en önemli alt kriterlerdir. Bu sıralamayı nakliye kolaylığı (0,19), liman ve demiryoluna yakınlık (0,15) ve yerel nakliye olanağı (0,14) takip etmektedir. Dördüncü kaynaklar ana kriterinin alt kriterler ikili karşılaştırma matrisleri Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Kaynaklar Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin İkili Karşılaştırma Matrisi

K	k1			k2			k3			k4			k5			k6		
k1	1.0	1.0	1.0	1.2	1.5	1.9	1.8	2.2	2.5	1.2	1.5	1.9	1.1	1.5	1.9	1.1	1.3	1.6
k2	0.5	0.6	0.8	1.0	1.0	1.0	0.8	1.1	1.4	0.8	1.0	1.3	0.6	0.9	1.1	0.7	0.9	1.3
k3	0.4	0.5	0.5	0.7	0.9	1.2	1.0	1.0	1.0	0.7	0.8	1.1	0.7	0.9	1.2	0.7	0.9	1.2
k4	0.5	0.7	0.8	0.7	1.0	1.2	0.9	1.2	1.4	1.0	1.0	1.0	0.8	1.1	1.5	1.2	1.4	1.7
k5	0.5	0.7	0.9	0.9	1.2	1.6	0.8	1.1	1.5	0.7	0.9	1.3	1.0	1.0	1.0	0.9	1.2	1.6
k6	0.6	0.8	0.9	0.8	1.1	1.5	0.8	1.2	1.5	0.6	0.7	0.9	0.6	0.9	1.1	1.0	1.0	1.0

Kaynaklar ana kriterinin alt kriter ağırlıkları eşitsizlikler yardımıyla çözülmüş ve aşağıdaki ağırlıklar elde edilmiştir;

W 0.08 0.15 0.09 0.09 0.08 0.50

Bu ağırlıklar değerlendirildiğinde kaynaklar başlığı altında en önemli alt kriter 0,50 ağırlığı ile atık değerlendirme olanaklarıdır. Bu sırayı 0,15 ağırlığı ile vergi ve harç olanakları takip etmektedir. Çevredeki sosyal yapı ve enerji kaynaklarına ulaşım alt kriterleri aynı ağırlık oranıyla üçüncü ve dördüncü, İnsan kaynakları ve çevredeki tesislerle işbirliği kriterleri de aynı oranla beş ve altıncı alt kriter olarak yer almaktadır. Son ana kriter olan arazi özellikleri alt kriterleri ikili karşılaştırma matrisi aşağıda Tablo 7.'de verilmiştir.

Tablo 7. Arazi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin İkili Karşılaştırma Matrisi

A	a1			a2			a3			a4			a5		
a1	1.0	1.0	1.0	1.4	1.8	2.0	1.6	1.9	2.2	1.3	1.7	2.1	1.2	1.6	2.0
a2	0.5	0.6	0.7	1.0	1.0	1.0	1.1	1.4	1.8	0.8	1.1	1.3	1.0	1.4	1.9
a3	0.5	0.5	0.6	0.6	0.7	0.9	1.0	1.0	1.0	0.8	1.1	1.7	0.8	1.0	1.6
a4	0.5	0.6	0.8	0.7	0.9	1.2	0.6	0.9	1.2	1.0	1.0	1.0	0.9	1.2	1.6
a5	0.5	0.6	0.8	0.5	0.7	1.0	0.6	1.0	1.3	0.6	0.8	1.2	1.0	1.0	1.0

Tablo 7'de ikili karşılaştırma matrisi verilen arazi ana kriterinin alt kriter ağırlıkları eşitsizlikler yardımıyla elde edilmiştir.

W: 0.39 0.22 0.14 0.15 0.10

Ağırlıklar incelendiğinde en önemli alt kriter 0,39 ağırlık oranıyla birim depo alanı için arazi maliyetidir. Bu kriteri sırasıyla arazi geometrisi (0,22), büyüme kapasitesi ve imar durumu (0,15), arazinin sismik yapısı ve topografyası (0,14) ve son olarak güneş ve rüzgar enerjisi olanakları (0,10) takip etmektedir.

IV. SONUÇ ve ÖNERİLER

Depolama lojistik giderler içinde en önemli kalemlerden birisidir. Depolar içlerinde stoklanacak ürünlere göre farklılıklar gösterirler. Hızlı tüketim mamulleri deposu ve mevsimsel hareketi olan depolar, tehlikeli madde depoları, soğuk depolar, yedek parça depoları gibi birim malzemenin elleçlendiği depolar farklı raf sistemleri ve elleçleme ekipmanları ile çalıştırılırlar ve bu nedenle belirli kriterlerin göz önüne alınması gerekmektedir. Bu çalışmanın özünü de genel bir depo yeri seçimi problemi oluşturmaktadır.

Depolarda optimizasyon depoya giren ve çıkan ürün sürecinde yaratılan maliyetin minimize edilmesi, elleçleme hızının ve hizmet kalitesinin maksimizasyonu demektir. Zaman zaman birbiri ile tezat teşkil eden bu beklentiler bir optimizasyon çalışması ile rantabl hale getirilir. Bu çalışmada genel bir depo yeri seçimi problemi: pazarın konumu, ürün cinsi, ulaşım, kullanılacak kaynaklar, arazi durumu gibi beş ana kriter ışığında incelenmiştir.

Bu çalışmanın bu alanda faaliyet gösteren firmalara ve araştırmacılara yardımcı olacağı umulmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Aktepe, A., & Ersöz, S. (2014). AHP-VIKOR ve MOORA Yöntemlerinin Depo Yeri Seçim Probleminde Uygulanması. *Journal of Industrial Engineering (Turkish Chamber Of Mechanical Engineers)*, 25.
2. Badri, M.A. (1999). Combining The Analytic Hierarchy Process and Goal Programming for Global Facility Location-Allocation Problem, *International Journal of Production Economics*. 62 (3). 237-248.
3. Brandeau, M. L., & Chiu, S. S. (1989). An Overview of Representative Problems in Location Research. *Management Science*. 35(6). 645-674.
4. Chang, D. Y. (1996). Applications of the Extent Analysis Method on Fuzzy AHP. *European Journal of Operational Research*. 95(3). 649-655.
5. Chen, C. 2009. "A Decision Model of Field Depot Location Based on the Centrobatic Method and Analytic Hierarchy Process (AHP)," *International Journal of Business and Management*. Vol.4, No.7. p. 71-75.
6. Chou, T. Y & Liang G. S, (2001). Application of A Fuzzy Multicriteria Decision Making Model For Shipping Company Performance Evaluation", *Maritime Policy and Management*. Vol: 28/ 4.
7. Chou, T., Hsu, C. & Chen, M. (2008). A Fuzzy Multi-Criteria Decision Model For International Tourist Hotels Location Selection. *International Journal of Hospitality Management*. 27. 293-301.
8. Demirel, T., Demirel, N. Ç., Kahraman C. (2010). Multi-Criteria Warehouse Location Selection Using Choquet Integral. *Expert Systems with Applications*. vol. 37. p. 3943-3952.
9. Dinçer, S.E. (2009). Çok Amaçlı Karar Almada Bulanık Mantık ve Bulanık Analitik Hiyerarşi Yöntemiyle Bir Siyasi Parti İçin Aday Belirleme Çalışması. *Marmara Üniversitesi. Öneri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 31.
10. Eroğlu, Ö., Bali, Ö., & Gencer, C. (2014). Delphi Tekniği ve Bulanık Ahp ile Tehlikeli Madde Depo Yeri Seçimi için Gerekli Niteliklerin Belirlenmesi, III. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi. Trabzon. 831-842.
11. Feng, D., Chen L. & Jiang M. (2005). Vendor Selection In Supply Chain System: An Approach Using Fuzzy Decision and AHP. China; *Proceedings of ICSSM'05 International Conference on Services Systems and Services Management*.
12. Green, G. I., Kim, C. S., & Lee, S. M. (1981). A Multicriteria Warehouse Location Model. *International Journal of Physical Distribution & Materials Management*. 11(1). 5-13.
13. Kaboli, A. Aryanezhad M.B., Shahanaghi, K. Tavakkoli M R. (2007). A Holistic Approach Based on MCDM for Solving Location Problems, *International Journal of Engineering*. 20. 251-262.
14. Kahraman, C. Ruan, D., Doğan, İ. (2003). Fuzzy Group Decision-Making For Facility Location Selection. *Information Sciences*. 157.135-153
15. Kahraman, C. & Diğ., (2004). Multi Attribute Comparison of Catering Service Companies Using Fuzzy AHP: the Case of Turkey", *International Journal of Production Economics*. Vol: 87.
16. Korpela, J. & Tuominen, M. 1996. "A Decision Aid in Warehouse Site Selection," *International Journal of Production Economics*. vol. 45. issues 1-3. p. 169-180.
17. Kuo, M. S., Liang, G. S., & Huang, W. C. (2006). Extensions of the Multicriteria Analysis with Pairwise Comparison Under A Fuzzy Environment. *International Journal of Approximate Reasoning*. 43(3). 268-285.
18. Kuo, Ming S., Liang Gin S., and Huang Wen C. (2006). Extensions of The Multicriteria Analysis With Pairwise Comparison Under A Fuzzy Environment. *International Journal of Approximate Reasoning*. 43(3), 268-285.
19. Kuo, R. J., Chi S. C. & Kao S. S. (2002). A Decision Support System For Selecting Convenience Store Location Through Integration of Fuzzy AHP and Artificial Neural Network, *Computers in Industry*, 47(2), 199-214.

20. Laarhoven, Van P.J.M. and Pedrycz W. (1983). A Fuzzy Extension of Saaty's Priority, Theory, Fuzzy Sets and Systems.
21. Özcan, T., Çelebi, N., Esnaf, Ş. (2011). Comparative Analysis of Multi Criteria Decision Making Methodologies and Implementation of a Warehouse Location Selection Problem. Expert Systems with Applications. vol. 38. p. 9773-9779.
22. Özdağoğlu, A. (2011). A Multi-criteria Decision-Making Methodology on the Selection of Facility Location: Fuzzy ANP, International Journal of Advanced Manufacturing Technology. DOI 10.1007/s00170-011-3505-1
23. Rong, C., Takashi K & Wang J. (2003). Enterprise Waste Evaluation Using The Analytic Hierarchy Process and Fuzzy Set Theory. Production Planning and Control, 14(1), 90-103.
24. Tabari, M., Kaboli, A., Aryanezhad, M. B., Shahanaghi, K., & Siadat, A. (2008). A New Method for Location Selection: A Hybrid Analysis. Applied Mathematics and Computation. 206(2). 598-606.
25. Tseng, M. L., Lin, Y. H., Chiu, A. S., & Chen, C. Y. (2008). Fuzzy AHP Approach to TQM Strategy Evaluation. Industrial Engineering & Management Systems, 7(1), 34-43.
26. Wang, Y.M., Elhag T.M.S & Hua Z.,(2006). A Modified Fuzzy Logarithmic Least Squares Method For Fuzzy Analytic Hierarchy Process. Fuzzy Sets and Systems, 157(23), 3055-3071.
27. Weck, M., Klocke F., Schell H. & Ruenauver E. (1997). Evaluating Alternative Production Cycles Using the Extended Fuzzy AHP Method, European Journal of Operational Research. Vol: 100/2.
28. Yavuz, O. (2018). Depo Yeri Seçimi Probleminde Gri Sistem Teorisi ve VIKOR Yönteminin Karşılaştırmalı Analizi. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1), 169-191.
29. Zadeh, L.A., (1965). Fuzzy Sets. Information and Control, 3, 338-353.

İŞLETMELERDE KARAR DESTEK SİSTEMLERİNE GENEL BİR BAKIŞ VE ÖNEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ayşenur ERDİL¹

¹ Dr. ÖğretimÜyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

GİRİŞ

Günümüzde teknoloji çok hızlı bir şekilde ilerlemektedir. Küreleşen ve rekabet odaklı pazarlarda ve piyasalarda firmalar; faaliyetlerini devam ettirmek, pazarlardan pay almak ve sürdürülebilirliğini devam ettirmek için devamlı yeni stratejik kararlar almak zorundadırlar. Şirketlerin, müşteri ihtiyaçlarını çabuk karşılayabilmek ve teknolojiyle beraber değişen piyasa, pazar şartlarına adaptasyonu ve uyumu hızlı olmalıdır. Bu koşullar altında, müşteri beklentileri ve tercihleri konusunda daha çok bilgiye gereksinim duyulmaktadır. Bu noktada karar alma ve vermede en önemli faktör bilgidir.

Şirketler, tam zamanlı bilgi akışı ve bilgi alış verişini sağlayabilmek için süreklilik arz eden veri sisteminde, gerekli verileri hızlı şekilde erişebilmeli, toplayabilmeli, düzenleyip çözümleyebilmelidir. Rekabet ortamındaki piyasalarda şirketlerin ayakta kalabilmesi ve sürekliliği, fırsatları iyi şekilde tanımlama ve değerlendirme düzeyi ile orantılıdır. Bu koşullarda, çalışanlar verilerin derlenmesine daha az vakit harcıyıp, müşteri odaklı beklenti ve tercihlerini belirleme yönünde veri analizine daha çok önem vermeleri ve daha çok vakit harcanmaları gerekir. Bu duruma paralel olarak çalışanlar, kaliteli bilgi, bilgiye sürekli ve etkin erişim ve bu durum ile doğru orantılı yüksek performanslı sistemsel avantajlar beklerler (Hersh, 1999; Turban ve diğerleri, 2005; Tvrdíková, 2007).

Firmalar, müşteri beklentilerini bilmek, bunlara yönelik değişiklik yapabilmek isterler. Müşteri profillerini oluşturup, satın alma davranışlarını önceden tahmin etmek uzun bir süreci kapsar. Karar Destek Sistemleri (KDS), ihtiyaç olan bu süreci önemli ölçüde azaltmaktadır. Böylece satıcı taraf, rekabetin yüksek olduğu piyasa ortamında müşteri ihtiyaç ve beklentilerini daha hızlı, daha yüksek kalitede maliyeti düşürerek daha ucuza sunma imkânı sağlamaktadır (Keen, 1980; Hersh, 1999). Bu durumda, şirketlerin ihtiyaç duydukları verileri nerelerden temin edecekleri ve ne şekilde bir araya toplayacakları, gerektiği zaman bu verileri nasıl anlamlı bilgiye dönüştürebilecekleri, şirkete yönelik stratejik karar alma noktasında bu bilgileri nasıl kullanabilecekleri ve faydalanabilecekleri yönünde konular öne çıkmakta, önem arz etmektedir. Bunun temel nedeni şirketlerin çok yoğun veri yığınlarını etkin ve verimli şekilde yönetebilmeleri kolay değildir. Bu noktada, KDS'ler bu zorluğu çözebilme imkânı veren yapılardır. Bilgi odaklı uygulamalar, bilgi yönetim sistemleri, etmen karar destek sistemleri ve yeni nesil karar destek sistemleri, büyük hacimli veritabanlarını etkin şekilde kullanılmasına imkân vermekte ve anında gerekli geri dönüş, raporlama ve cevapları türeterek üst düzey yöneticilerin stratejik karar almalarına ve kritik sorulara yanıt alabilmelerine imkân vermektedir (Hersh, 1999; Turban, vd., 2005; Tvrdíková, 2007). Çalışma kapsamında, karar destek sistemlerine yönelik yapılmış çalışmalara değinilmiş, işletmelerdeki KDS'ler tanıtılmış ve önemi vurgulanmıştır. Yönetici-kullanıcıların KDS'lere bakış açısı değerlendirmeleri yapılmıştır.

KARAR DESTEK SİSTEMLERİ

Karar Destek Sistemleri (KDS) , bir grup içindeki katılımcıların ve karar vericilerin beraber bir karar problemi üzerinde çalışmasına ve daha etkili, verimli kararlar alınıp verilmesini sağlayan çoğu alanlarda olduğu gibi güçlü bilgisayarlardır. Karar odaklı problemlerin çözümünde, uzmanların bilgileri zaman ve mekân kısıtlaması olmadan güçlü bilgisayarlarla bir araya toplanmıştır. Bu aşamada KDS'ler, karar alma ve verme konusunda etkili bilgisayar destekli kaynaklardır. Bu kaynaklar esas olarak şirket bünyesinde kararların etkin ve sağlıklı verilmesini destekleyen yazılımdır.

Gorry Scott-Morton (1971) göre KDS, verilerin işlenerek üst düzeye yönetime karar verme aşamasında destek olmayı sağlayan model ve temel akışlardan oluşan sistematik

yapıdır. Bu tür yapılarının işletmede başarılı sonuçlar verebilmesi; kullanımda etkin ve başarılı olabilmesine, önemli sonuçlar üretmesine, güçlü ve basit olmasına, kolay adaptasyonu sağlamasına, iletişimin kolay sağlanmasına ve kolay adapte olmasına bağlıdır. Buna bağlı olarak bu tür yapıyı, sistemlere Bilgisayar tabanlı ve kullanıcının problemi çözmeye yeteneğini geliştiren sistemler olarak adlandırabiliriz. Karar Destek yapısı Simon ve Anthony'nin görüşlerine bağlı olarak iki bölüme ayrılır. Bu yapının ilk bölümü Simon'un karar verme sürecinden oluşur. Yapının ikinci bölümü Anthony'nin görüşünü oluşturan yapıdan oluşur. Anthony açısından yönetsel faaliyetler üç sınıftan oluşur: (i) İşlemsel Kontrol kısmı belirlenmiş görevlerin verimliliğini ve etkinliğini içerir. (ii) Yönetimsel Kontrol: Koordine edilen amaçların gerçekleştirmek için kullanılan kaynakların etkinliği ve performansı. (iii) Stratejik Karar Süreci: Hedeflerin ve işletmeye ait kaynak kazanım stratejilerinin uzun periyotlu aşaması (Simon, 1960; Anthony, 1965). Little'a göre (1970) bir karar destek sistemi, Veri ve yargıları gerçekleştiren model esaslı prosedür sınıfı olarak yöneticiyi karar verme aşamasında destekler. Böyle bir sistemsel yapı; basit, etkin, güçlü, kontrol edilebilirliği kolay olan, çok yönlü ve iletişim, etkileşim açısından kolay olmalıdır. Alter (1980), KDS yapısı ile elektronik veri işleme yapıları arasında beş düzeyde eşleştirilmesini gerçekleştirdi. Bu düzeyler; kullanıcı, düzey-seviye, süre kısıtı, kullanım amacı ve hedefler. Spague'ye (1980) göre KDS'ler, kullanıcının öğrenme, bilgiyi elde edip anlama ile ilişkili bilişsel nitelikleri geliştirerek karar verme sürecine destek olmayı hedefleyen özel amaçlı tasarlanan sistemsel yapıdır.

Bonzcek ve arkadaşları (1980) 'de KDS'nin bilgisayar tabanlı yapının üzerine odaklanmıştır: a) Dil sistemi (Kullanıcı ve KDS'nin diğer elemanları arasındaki bağlantıyı sağlayan yapı),

b) Bilgi Sistemi (Veri ve süreçleri içine alan bölüm), c) Problem İşleme Yapısı; var olan iki bileşen elemanı arasındaki ilişki, karar verme aşamasına yönelik ihtiyaç duyulan bir ya da daha çok problem çözmeye etkinliğini içeren bölüm.

Keen (1980) tarafından KDS yapısı, gelişim aşamasının bir çıktısı, bir bileşeni olarak ifade edilir. Bileşenlerin hepsi birbirini etkileyerek bir sistemin daha iyi bir durum alması ile sonuçlanır. Buradaki önemli husus, KDS'nin işlemleri nasıl gerçekleştireceği ve bu süreçte nelerin yürütüleceği ve bu hedefe nasıl ulaşacağı konularını içerir.

Moore ve Chang (1983) tarafından karar amaçlı problemlerin yapısal çatısına yönelik fikirler ortaya konmuştur. Problemin yapısal olup olmaması karar vericiye bağlı olarak değiştiğinden bu açıdan fikir yürütmek bu noktada önem arz etmektedir.

Efraim Turban'a göre (1998) karar destek sistemi, karar vermenin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi açısından yapısal olmayan yönetim sorunlarının çözümünde esnek, çok fonksiyonlu, destekleyici nitelikte bilgisayar tabanlı bilgi sistemidir

KDS'ler, kaynaklardan toplanan farklı bilgilerin düzenlenmesi, bilgilerin analizi ve değerlendirilmesine bağlı olarak sonuçlar çerçevesinde modeller kullanarak karar verici olan üst yönetime destek veren bilgisayar tabanlı sistemlerdir (Sauter, 1997). KDS'ler, kullanıcılar için bilgi sağlayan sistemlerdir. Durum analizi ve karar verme işlemi yapabilirler. Diğer taraftan KDS'ler, çalışanlara karar vermede ve işlerini daha etkili yapmalarında yardımcı olurlar. Bu kararlar, yeni bir ürün veya hizmetle ilgili birkaç yıllık satın alma analizleri ve hatta Avrupa veya Uzak Doğu ülkelerine ürün satışı gibi uzun dönemli stratejik kararlar olabilir. Karar alma, doğal olarak belirli bazı ürünler için istenen sipariş miktarlarındaki değişiklik ve gözden geçirme, envanterdeki hareketlerin haftalık olarak takip edilmesi gibi kısa dönemli taktiksel kararlar da olabilir. Daha çok gündelik kararlar vermekle yetkilendirilmiş çalışanlar için bilgi sağlayan bu sistemler karar destek sistemleridir (Turban, vd., 2005; Avelweg, 2009).

KDS'ler, karar vericilere, karar verme sürecinde gerekli olanakları ve araçları formal ve sistematik bir şekilde sağlayan sistemlerdir (Turban, vd., 2005; Avelweg, 2009). KDS'ler, kullanıcılara yönelik bilgi sağlayarak durum değerlendirmeleri ve karar verme işlemlerini gerçekleştirmektedir. Ayrıca KDS'ler, çalışanların karar vermelerini ve işlerini daha etkin şekilde yapmalarını sağlamaktadır. Bu alınacak kararlar, yeni ürün ya da hizmete yönelik dönemsel satın alma değerlendirmelerini yurtdışı ülkelere ürün satışı ya da yurtdışı bağlantılı firmalar ile ortaklık gibi uzun dönemli stratejik düzeyde kararlar olabilir. Karar alma süreçleri, normal şartlarda bazı ürün/hizmetlere yönelik talep edilen sipariş miktarların tekrar incelenmesini, değişiklikleri ve stok kayıtlarının günlük, haftalık, aylık ya da yıllık periyotlarda takip ve kontrol edilmesi gibi kısa süreli taktiksel kararları da içerebilmektedir (Vidette, vd., 1997; Hersh, 1999; Tvrdíková, 2007). KDS, karar verme aşamasında yönetici kesimine ve karar vericilere ihtiyaç duyulan imkânları sistematik ve biçimsel şekilde sağlayan yapıdır (Hersh, 1999; Tvrdíková, 2007; Avelweg, 2009). Tahmin raporlarının, anlık raporların ve veri analizlerinin yapılmasını destekleyen yazılımlardır ve son kullanıcıların sorgulama işlemleri için veritabanı oluşturur.

Tokaylı (2005) çalışmasında, araç rotalama problemlerine yönelik KDS'nin tasarlanıp geliştirilmesi için rota planlarının gerçek zamanlı oluşturulmasına imkân verecek mimari yapı oluşturmuştur. Hasgül (2005) çalışmasında, Ana üretim planlama problemlerini çözmeye yönelik karar alma aşamasında etkili bilgi desteği sağlamaya yönelik KDS tasarlamıştır. Bu kapsamda Ana Üretim Planı oluştururken kullanıcı dostu ara yüz ve optimizasyonu sağlayacak verimli kullanışlı araç geliştirilmiştir.

Yapılmış diğer bir çalışmada, veri madenciliği tekniği kullanılarak web tabanlı çevrimiçi karar destek ve raporlama sağlayan alt yapı geliştirildi. Bu alt yapı; kullanıcılara web ortamında karar ağaçları, kümeleme ve birliktelik kuralları olan veri madenciliği metotları ile çözümleme, sorgulayabilme ve sonuç raporlayabilme avantajları sunmaktadır (Bozkır, 2009).

Yavuz ve Tecim (2008) yaptıkları çalışmada, trafik kazalarına yönelik KDS sistemi oluşturmak ve böylece kazaya müdahale öncesindeki ve sonrasındaki süreçlerde ambulans hizmetinin kontrol-takibini yapacak ara yüz tasarlamışlardır.

Özsever ve diğerleri (2009) tarafından yapılan çalışmada, Bilgisayar Destekli program-yazılım kullanmayan KOBİ'lere (Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler) yönelik iş aşamaların kontrol ve takibini gerçekleştiren maliyeti düşük ve adapte etme süresi kısa olabilecek üretimin kontrol, takip ve analizine yönelik KDS kurmuşlardır. Arslan ve Yılmaz (2010), elde ettikleri verileri yeniden yapılandırarak karar destekli raporların oluşturulmasını sağlayacak kullanımı kolay olan raporlama aracı geliştirmişler. KDS'de depolanmış veriler, kullanılan yazılım aracılığıyla bir araya toplatılmış, yapısal şablon oluşturularak istatistiksel analizlerin yapılmasını sağlayan alt yapı oluşturmuşlar. KDS'lerine yönelik yapılan çalışmalar arasında, Muhasebe Bilgi Sistemi ve Karar Destek Sistemi arasındaki bağlantının sağlanmasına ne çeşit kararların alınması gerektiği ve bu bağlantının karar alma etkinlikleri üzerindeki etkisi araştırılmıştır (Alagöz vd., 2013).

KDS'lere yönelik yapılmış bir çalışmada yazar, işletmelerin gelişen ve büyüyen bilişim alt yapısına yönelik teknolojilerin, işletmeler açısından olumlu ve olumsuz yönlerini açığa çıkarmak ve bu kapsamda KDS mimarisini incelemiştir (Dural, 2015).

Diğer bir çalışmada, karar destek sistemlerine yönelik teknoloji alt yapıları ve bu teknolojilere yönelik operasyonel ve stratejik düzeydeki verilen kararlara ait kullanım alanlarının farklılaşmaları nedenleri ile açıklanması hedeflenmiştir. Bu araştırmada, şirketlerde finans alt sistemlerinin önemi ve bu karar destek sistemlerinin karar vermede kullanıcıya-yöneticiye nasıl destek verdiği belirlenmesine yönelik finans bilimi

ve şirketlerde alınan finansal kararları ve bu kararların şirket açısından değeri ve finansal karar destek sistemi mimarisi incelenmiştir (Dervişoğlu-Çelik, 2018). Bilgilioglu yaptığı araştırmada, envanter bilgilerine dayanarak MKDS (Makine karar destek sistemleri) yapay zekâ yöntemlerinden makine öğrenme tekniğini birleştirerek ve bu sistemleri yapısal olarak otomatikleştirilmesini hedeflemiştir (Bilgilioglu, 2018). Suner, sağlık sektörü odaklı karar destek sistemine yönelik çalışma yapmıştır. Çalışmasında rektumun kanser hastalığı için tedavi yöntemlerinden en uygun olanının tespit edilmesine yönelik doktorların verecekleri kararlara yardımcı olacak bir sistemi tasarlamak ve oluşturmayı amaçlamıştır (Suner, 2013). Türkseven'nin yaptığı çalışma havacılık sektörüne yönelik yapılmıştır. Bu çalışmanın amacı, bu sektörde çalışan uçuş personelinin iş yükünü azaltarak görevlerini verimli şekilde gerçekleştirme ve bu alandaki çalışanın verimli şekilde kullanılmasına fırsat tanımaktır (Türkseven, 2018).

KARAR DESTEK SİSTEMLERİNİN GELİŞİM SÜRECİ

Karar destek sistemlerine (KDS) yönelik çalışmalar 1960'larda başlamıştır. İlk endüstriyel uygulamalar ve çeşitli sektörlerle yönelik uygulamalar 20 yıl sonra başlamıştır. Bu aşamalar özet olarak aşağıdaki gibi sıralanabilir (Shim, vd., 2002; Power, 2007; Çil, ders notları; Uri-2, 2019; Uyanık, 2019):

- 1970 → KDS kavram ve teknolojilerin geliştiği dönem
- 1980 → Yönetici destek sistemlerinin gözde olduğu dönem
- 1985 → Grup Karar Verme
- 1990 → Mainframe bilgisayar mimarisi yapısından istemci\sunucu mimari yapısına geçiş (OLAP-Çevrimsel Analitik İzleme araçlarının ortaya çıktığı dönem)
- 1995 → KDS her aşamasında Web'ten faydalanma (Bilgi yönetimi ve paylaşımı için kurumlarda İntranetin kurulması, Veri tabanı üreticilerin veri tabanlarına OLAP yeteneklerini katma işi üzerine odaklanmışlar).
- 1999 → Web tabanlı analitik çözümler ve iş zekâsı çözümleri üretme çabaları.
- 2000 → KDS için gerekli alt yapı olan ASP (Application Service Providers) kullanılmaya başlanması.
- 2000 yılı sonrası → Değişik KDS çerçeveleri ve örnekleri geliştirme (Doküman tabanlı, Bilgi tabanlı, İletişim tabanlı KDS).
- 2005-... → Zeki davranış gösteren KDS uygulamaları (Zeki Etmen Karar Destek Sistemleri).

Tablo 1. Karar Destek Sistemlerinin Tarihçesi (Url-2, 18.04.2019)

1940'lar 	Bilgi Sistemleri Yapısı	Yöneylem Araştırmaları/Yönetim Bilim Yapısı	Uzman/Yapay Zekâ sistemleri yapısı	Cognitive (Bilişsel) Yapı
	Kayıt İşlem Sistemleri	Optimizasyon-En iyileme	Uzman Sistemsel Yapı	Karar Verme/Yargı
	Yönetim Bilişim Sistemleri	Simülasyon-Benzetim	Bilgi Gösterim-Sunum	İnsan-Bilgisayar Etkileşimi
2000'li yıllar	Karar Destek Sistemleri			

Yukarıdaki özet tablo (Tablo 1) gelişme aşamalarını toplu halde sunmuştur. KDS gelişme sürecini farklı alanlardaki gelişmeler çerçevesinde devam ettirmiştir. Özellikle Yönetim biliminde, Bilişim Sistemleri yapısında, Yapay Zekâ ve Bilişsel Bilim alanlarında KDS'nin gelişmesi önemli faydalar sağlamıştır. Buradaki hedef, verimli ve etkin karar verebilmeye yardımcı olabilmek için Bilişim Sistemleri, Yapay Zekâ Sistemler ve Yönetim Bilimi ve Yöneylem Araştırmaları alanlarının performans ve sürdürülebilirlikte aktif rol oynayan bölümlerinin kullanılması yer almıştır (Tablo 1) (Mark, 1990; Url 2; Url 3).

KARAR DESTEK SİSTEMLERİ VE ÖNEMİ

KDS ve etmen KDS'lerinin en temel hedefi, büyük yığın halindeki veri ambarlarının verimli şekilde kullanılmasının olanaklarını sağlamaktır. Karar verme zamanında etkin, verimli iş kararları alabilmek için gerekli duyulan iş verilerine, bilgilerine ulaşmak ve bu bilgiyi analiz etmek ve değerlendirmek gereklidir. Bu aşamada şirketler için KDS en önemli yapıdır. Şirketler, veriye ulaşabilmenin yanında daha fazla birleşenlere ihtiyaç duymaktadırlar. Taktik kararlar verme sürecinde, kendilerine destek verebilecek işlenmiş ve daha sade ve anlaşılır bilgi gereklidir. Sistemsel yaklaşım; bilginin sınıflandırılması, çıkarımların yapılması, işlenen bilginin paketlenmesini ve yayılmasını sağlar. Rekabet piyasasında perakendeciler, imalatçılar ve finansal şirketler, kendi bünyesindeki müşterileri ve yaptıkları işlemleri için bilgi kümelerinin içeren veri tabanlarını, veri sistemleri ve veri ambarlarının yapısını kurmak için milyonlarca dolarlık harcamalar yaparlar, bu amaca yönelik bütçe ayırırlar. Bu duruma bağlı olarak şirket yöneticileri yönetim hiyerarşisinde komuta merkezi noktasında bulunur ve bu büyük veritabanları sistemlerinden bilgiler elde etmek ve analiz etmek için sorgu motoru ve gerekli olan araçları kullanırlar (Turban, vd., 2005; Çeven, 2006; Avelweg, 2009).

Bu sistemler kararların hızlı şekilde alınıp, harekete çevirme sürecini kısaltarak en verimli ve etkili şekile getirmektedir. Böylece endüstriden endüstriye, sektörden sektöre değişiklik gösteren, hedeflenen yönetsel soruları çözerek, işlerin gidişatını etkileyen kritik belirsizliklere karşı çözüm bulmak ve engelleri önleme açısından kullanıcılara yardımcı olmaktadır. KDS'leri, elde edilen ancak yeteri kadar işlenmemiş veri varlıklarını kullanarak stratejik düzeydeki soruları sorma ve yanıt verebilme fırsatlarını sektörlerdeki karar alıcı yönetime sunabilmektedir. KDS'lerini oluşturan veri ambarları, tüm firma bilgilerini bir araya toplamayı buna bağlı olarak sisteme kullanıcıların işlemleri daha etkin ve hızlı gerçekleştirmelerini sağlamaktadır, arşivlenmiş veriler değerli kullanılabilir bilgiye çevrilmektedir (Hersh, 1999; Tvrdíková, 2007).

KARAR DESTEK SİSTEMLERİNİN YARARLARI

Karar destek sistemlerinin (KDS) oynadığı rol oldukça önemlidir. Bir KDS'nin karar vericiye sağladığı yardım, karar verme aşamasında karar vericiyi engelleyen zaman, bilişsel ve ekonomik açılarından neden olunan kısıtları azaltma veya ortadan kaldırma yönündedir. KDS'nin yararları aşağıda açık şekilde ifade edilmiştir (Watson, vd., 1997; Çil, ders notlar; Sauter, 1997; Simon, 1997; Url 1; Uyanık, 2019).

(i) KDS'nin Zaman Açısından Değerlendirilmesi: KDS'nin zamana yönelik destek sağladığı fayda da önemlidir. Karar verme sürecinin istenilen zaman diliminde doğru olarak yapılması istenir. Bu durum zaman kısıtı unsurunu ortaya koymaktadır. Zamana bağımlı olma, bağılıktan dolayı oluşan baskı, ilgili konuya yönelik tüm verileri elde edememe, istenilen seviyede analiz, değerlendirme yapamama, çözüme yönelik ayrılan zamanın yetersiz olması gibi etkenler hatalı, yanlış ve kalitesi düşük kararlar verilmesine sebep olabilir. İnsanlara göre bilgisayarların bilgi işleme yeteneği daha etkili, kaliteli ve hızlı olması, KDS'lerini zaman kısıtını azaltmak için kullanılmasına zemin oluşturur.

(ii) KDS'nin Bilişsel Açısından Değerlendirilmesi: KDS'nin bilişsel açıdan katkısıdır. İnsan beyninin bilgi saklama ve işleme ile ilgili kapasite sınırları bilişsel kısıt olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsan beynine yönelik bilginin saklanması ve işlenmesine yönelik kapasite limitleri bilişsel kısıtlardır. Karar verme etkinliği; stres, hatalı değerlendirmeler, aşırı yüklenme yapma, bir takım özel bilgi kapsamında yeteneklerin sınırlı olması, hata yapma gibi etkenlerden dolayı düşer. Bu durumda KDS, karar verici açısından bilişsel performans etkisini arttırmaktadır. KDS'nin yararına yönelik değerlendirmeler şu şekildedir (Sauter, 1997; Simon, 1997; Turban, vd., 2005; Çil, ders notlar; Url 1; Uyanık, 2019):

(iii) KDS'nin Ekonomik Açısından Değerlendirilmesi: KDS'nin sağladığı yararlar ile bütçe kapsamında oluşan maliyetlerin karşılaştırılmasına dayanır. KDS'nin yöneticiye ve kullanıcıya sağladığı yarar, bu aşamada oluşan maliyetleri karşılıyor veya dengeliyor ise bu sistemin kullanılması, işletme için uygundur (Sauter, 1997; Simon, 1997; Turban, vd., 2005; Çil, ders notlar; Url 1; Uyanık, 2019).

Bunun yanında bir KDS, bazı önemli taleplerin en az birini kullanıcıya (karar verici, yönetici, KDS geliştiren kişi veya veri girişi ile sorumlu) sağlamalıdır. Bu talepler şu şekilde sıralanabilir: Sorunu belirleyip tanımlanması, kullanıcının belirttiği soruna yönelik çözüm üretmesi, sistem geliştiricinin bilgiyi işleme kabiliyetini arttırması, kullanıcıya önerilerde bulunması, değerlendirmelerde bulunması, analiz yapması ve tasarımı ortaya çıkarması, kullanıcının algı ve hayal gücünü geliştirmesi, birden fazla kullanıcının toplu halde karar verdiği grup kararlarına yönelik kullanıcıların-karar vericilerin arasındaki iletişimi, etkileşimi sağlaması ve ortak noktada buluşturabilmesi (Sauter, 1997; Simon, 1997; Turban, vd., 2005; Çil, ders notlar; Url 1; Url 4; Uyanık, 2019).

Karar destek sistemlerinin diğer faydaları aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Uyanık, 2019; Çil, ders notları; Url 1; Url 4);

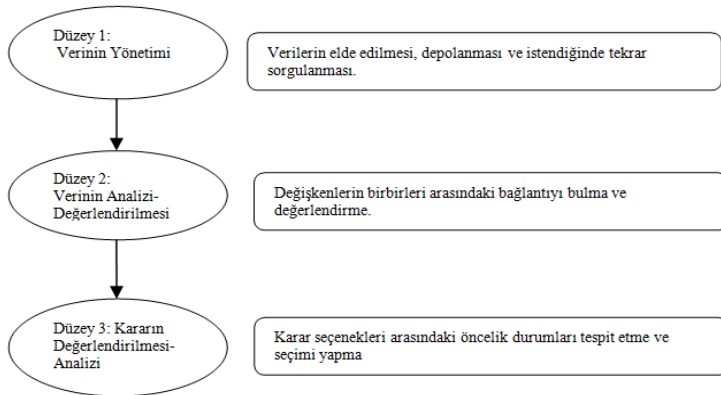
- Karışık ve çok zaman gerektiren problemlerin ele alınmasını sağlamak,
- Sistem ile ilişkili durum-senaryolar ve teknik bilgiler için karar verici-yöneticinin bilgiyi analiz edip, işleme kabiliyetlerini arttırmak,
- Güvenilir karar süreci sağlamak ve karar sürecinin güvenilirliğini arttırmak,
- Karşılaşılan bir sorun ve alınan karara yönelik değişik fikirlerin ileri sürülmesine imkân tanımak,

- Yöneticiyi-kullanıcıyı tespit etmek, analiz etmek ve geliştirmeye teşvik etmek,
- Bir karara destek verecek veya var olan tahminlere yönelik geçerliliğine imkân verecek ispatların ortaya konulmasını sağlamak,

KDS sayesinde karar vericinin-yöneticinin, bilgi sağlaması ve işleme kapasitesi artar. Karar verici, çok fazla zaman gerektiren çözülmesi karmaşık veya büyük bir problemi KDS sayesinde çözüme ulaştırır. KDS'ler, karar vericiye problemin çözümünün dışında problem ile ilgili görüşlerin tespit edilip, tanımlanması ve değerlendirilmesi ya da veri tabanı içerisinde gezinme ve araştırma-geliştirme olanakları sunar. KDS'ler, çözülmüş sorunlar için çözümlerin ispatlanıp teyit edilmesine yönelik kullanılabilir.

Karar verici olan yöneticiler için bazı durumlarda tek doğruyu sunabilmek, basit bir sorgu sayesinde değerlendirmeyi gerçekleştirebilmek, verileri karar vericinin bakış açısına bağlı olarak düzenlenmiş raporlar aracılığı ile sunabilmek KDS'nin sağladığı faydalar arasındadır. KDS'lerini kullanan işletmeler, bu sistemleri kullanmayan işletmeler göre daha avantajlıdır. Bu sistemler sayesinde karlılık artar ve kararlı bir yapıda gelişir. Üretkenlik ve etkinlik performansını geliştirir yapıya sahiptir. Karar verme sürecinde iletişimi kolaylaştırır. Karar vermede kararın kalitesinin ve tutarlılığın sağlanmasına imkân verir. Özet olarak, KDS'leri üç düzeyde destek sağlar (Uyanık, 2019; Çil, ders notları; Url 1; Url 4).

KDS'lerini kullanan firmalar kullanmayanlara oranla daha avantajlıdır. Bu avantajlar şöyledir: Karlılık daha yüksektir; karlılık daha kararlıdır, zaman içinde daha az değişiklik gösterir, karara ulaşma süresi daha kısadır, daha fazla alternatif göz önünde bulundurulur ve kararlarını gerekçeli olarak açıklayabilme olanağına sahiptir. Özet olarak etkinliği ve üretkenliği artırır. İletişimi kolaylaştırır. Kararın kalitesini ve tutarlılığını sağlar. Sonuç olarak KDS'nin sağladığı destek üç düzeyde özetlenebilir. Bunlar verinin yönetimi, verinin analizi-değerlendirilmesi ve karar değerlendirilmesi-analizidir (Şekil 1).

Şekil 1. Karar Destek Düzeyleri (Uyanık, 2019; Çil, ders notları; Url 1; Url 4, yazar tarafından uyarlama)

KARAR DESTEK SİSTEMLERİNE AİT SINIRLAMALAR

Günümüzde Karar Destek sistemlerine (KDS) yöneticinin sahip olduğu bilgi yönetim kabiliyetleri (tahmin etme, sezinleme ve hayal etme) adapta edilebilir, birleştirilebilir. KDS'nin sahip olduğu bilgi sınırlıdır ve içermediği bilgiyi kullanamaz. Bu koşullarda yöneticinin taleplerine gerçekleştirilmede yeterli olmaz ancak yeni bilgiler öğrenebilir. KDS'leri sahip oldukları donanım, yazılım ve işletim sistemi yapısının etkinliği ile sınırlıdır. KDS'nin kullandığı dil sınırlamasından dolayı, yönetici-karar verisinin taleplerine cevap veremez. Bazı koşullarda KDS, sorunu çözmeye yönelik bilgiye sahip olmayabilir. Bu durumda, başka bilgi sistemleri ile bilgi alış verişinde bulunması gerekir (Ravi ve Marcia, 1999; Hersh, 1999; Tvrdíková, 2007).

TEKNOLOJİ ODAKLI KARAR DESTEK SİSTEM ALT YAPI YATIRIMLARI

Karar Destek sistem (KDS) yapıları, güvenilir alt yapısı olmasına rağmen son zamanlara kadar birkaç teknik ve mali kısıtlamalar pazarın gelişmesini zayıflatmıştır. Elektronik sistemde depolanan ve saklanan işlemsel bilgideki artış ve yazılım, donanım ve ağ yapısının oluşturulmasındaki son ilerlemeler bu oluşan sorunların çözümüne destek vermiştir. KDS'lerini yapısal olarak şekillendiren faktörler şu unsurları içermektedir (Ravi ve Marcia, 1999; Hersh, 1999; Tvrdíková, 2007; Avelweg, 2009):

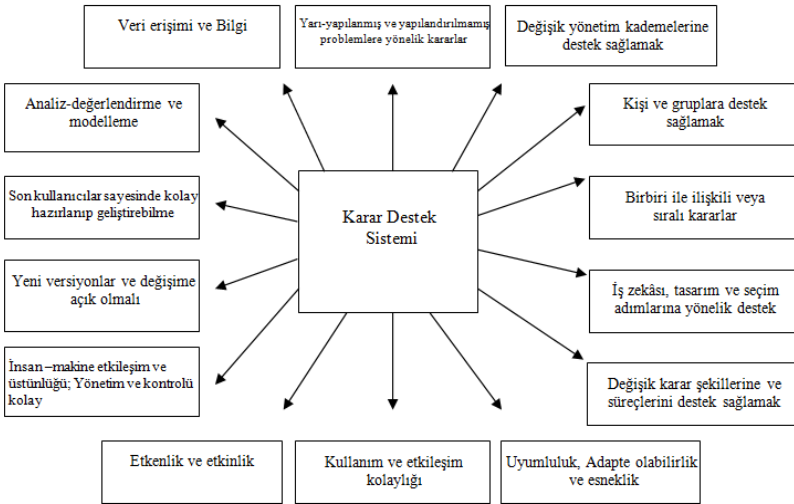
- *İşlemsel bilginin elektronik ortamda saklanması:* Elektronik ortamda depolanan veri KDS için önemlidir. Haberleşme, finansal hizmetler, perakende, sağlık ve diğer sektörlerde müşteri ve üretim/hizmet akışına yönelik tüm işlemler, SAP R/3 gibi Kurumsal Kaynak Planlama (KKP-ERP uygulamalarında) sistemleri bünyesinde elektronik ortamda depolanıp, saklanmaktadır. İşletmedeki tüm işlemlerin elektronik ortamda izlenmesi, hızlı gelişmelere ve veri kaynaklarına etkin şekilde ulaşılabilirliğin artırılması, KDS'lerini geliştirilmeleri için sağlam ve güvenilir bir yapı oluşturmaktadır.
- *Geliştirilmiş ilişkisel veri tabanı yönetim sistemi* (relational database management system-RDMS) teknolojisi bilginin saklanması, depolanması ve karar destek işlemlerine yönelik uygulamalarda erişim yapısı olarak kullanılmaktadır. Genel olarak işlemsel düzenlemeler için optimize edilen bu veri tabanı sistemi, KDS'lerinin alt yapısı için özel olarak geliştirilmiştir. Bu ilerlemeler, KDS'nin çalışmasını kısıtlayan veri tabanı büyüklüğü, yönetebilirlik, sorgulama düzeyinin zorluğu ve raporlama performansı olumsuz etkileyen unsurların birçoğunu uzaklaştırmakta, ortadan kaldırmaktadır.
- *Donanım alt yapısının depolama, hesaplama performansı ve sistem oluşturma masrafları açısından geliştirilmesi.* Ölçeklendirilebilir donanımın geniş bir server satıcı ağı tarafından büyük bir alana yayılması, server-sunucu masraf ve performansı yönünde önemli gelişmeler sağlamıştır. 1990'ların başlarında 1-5 GB'lık saklanmış bilgi oluşturup yönetilme imkânı vardı. 1997 yılında ortalama veri ambarı 132 GB idi. 2000'de ise 259 GB'ye yükselmiştir. Günümüzde çok büyük boyutsal bilgi depolama ve saklama imkânı sağlamaktadır.
- *Web-Elektronik erişim alt yapı sisteminin geliştirilmesi.* Mevcut ticari serverların (servis sağlayıcıların) ve tarayıcıların bir araya getirilmesi, bant aralığının genişlemesi, güvenlik sağlayıcı ürünler, yaratıcı, etkin çözüm odaklı görüşler, yönetsel ekipler, giriş sağlayan eleman-aygıtlar ve bilirkişi raporları ile Web-elektronik sistemine ait altyapının oluşturup geliştirilmesi, çok kullanıcı KDS alt yapıların oluşturulması sistemin değerini ve kullanılabilirliğini arttırmaktadır. Kullanılabilirlik, güvenilirlik, sürdürülebilirlik ve birleştirilebilirlik yönünde ilerlemeler ve gelişmeler; organizasyonlar ve yönetim için daha az risk

taşımakta, daha ucuz, daha az süre gerektirten üretici ve tüketici taraflı bilgi odaklı uygulamalar için ticari amaçlı kullanım kabulünü sağlamaktadır.

KARAR DESTEK SİSTEMLERİNE YÖNELİK NİTELİKLER

Karar destek sistemlerini (KDS) diğer sistemlerden ayıran bazı özelliklere sahiptir. KDS'leri her şeyden önce yapısal olmayan ya da yarı yapısal karar türleri için düşünülmelidir. Ayrıca, insan algısı ve bilgi işlem imkânların bir araya toplandığı bir sistem olarak düşünülmesi gereklidir. Bazı durumlarda yönetim ve işlemsel aşamalarda ve yapısal kararlara yönelik KDS sistemleri uygulanabilmektedir. Buna bağlı olarak her kesimdeki yöneticilerine destek verildiği görülmektedir (Watson, vd., 1997; Çil, ders notlar; Power, 2008; Ural 1; Uyanık, 2019) .

KDS'leri uygulama sürecinde esneklik ve işlemsel kolaylık özelliklerini içermelidir. Buna bağlı olarak sistemin bileşenleri eldeki sorunu amacına yönelik düzenleyebilir. Kullanıcı olası durumları da sistemsel yapıya ekleyerek, sistemin işleyişini takip edebilir. KDS yapıları farklı karar verme aşamalarına destek vermeli ancak her hangi aşamaya direk bağlı olmamalıdır (Turban, 1993; Watson, vd., 1997; Turban, 2005; Power, 2008; Çil, ders notlar; Ural 1). KDS'ne destek veren özellik ve hedefler genel olarak Şekil 2'de gösterilmektedir. KDS'ler bu özelliklerden genelde birkaç tanesini içerir.

Şekil 2.KDS'nin Özellikleri ve Yetenekleri (Turban, 1993; Turban, vd., 2005; Power, 2008; Çil, ders notlar)

KARAR DESTEK SİSTEMİ UYGULAMALARININ BİLGİ YAPISI BİLEŞENLERİ

İşletme koordinasyonları, birleşmiş karar yapısı oluşturmanın zorluğunu önleyebilmek için bilgi deposu-veri ambarı yapısı içerisinde belirli sayıda karar destek sistemi uygulamalarını gerçekleştirmesi gerekmektedir. Veri ambarı çatısı altında karar destek uygulama mimari yapısı, üç düzeyden oluşan yapı üzerine kurulmuştur (Berson, vd., 1999; Hersh, 1999; Tvrdíková, 2007; Avelweg, 2009).

- *E-İş karar destek çözümleri*. Bu düzey, mevcut alternatif dışında, bilgiye yönelik sorgulama, raporlanma ve modelleme faaliyetleri içerir.
- *Veri Madenciliği, sorgulama işlemi ve ürün dağıtım altyapı teknolojilerine imkân sağlamak*. Bu düzey, hızlı şekilde bilgiyi elde edip toplama ve analiz, değerlendirme eğitimlerini sağlamak için veriyi çok boyutlu bir küp şeklinde (online analitik işlem veya OLAP) depolama özelliğini içerir. Bu küp yapısı, OLAP sisteminde bilginin temel yapısıdır. Çok boyutlu bilgi içeren bu yapı, mümkün olan her boyuta yönelik bir hücreye sahiptir.
- *Temel (esas) teknoloji alt yapısı-Veri Ambarları ve veri pazarları*. Bu düzey, değişik veri ambarları ve pazarların içinde bulunan birçok operasyonel-işlemsel sistemden bilgiyi sorgulayıp çekme, bilgiyi temizleme ve toplama özelliklerini içerir.

Temel-Esas Teknoloji alt yapısı:

Veritabanı yapısına yönelik temel unsur olan Bilgi-Veritabanlarında Bilginin Keşfi (Knowledge Discovery in Databases), büyük ve karmaşık veritabanlarında depolanmış verilerin anlaşılmasını sağlayan bütün faaliyetleri açıklayan bir terimdir. Bu kapsamda bilgi çevresinde son zamanlarda önem kazanmaya başlayan bazı kavramsal terimler ve açıklamaları şu şekilde sıralanabilir: (i) Veri Ambarlama, (ii) Veri Pazarları, (iii) Veri Madenciliği ve (iv) Online Analitik Süreçleme (Raymond, 1998; Hersh, 1999; Tvrdíková, 2007; Avelweg, 2009)

(i) Veri Ambarı (Data Warehouse): Veri ambarı bir veri deposu olup, genellikle farklı ve çok büyük veritabanlarından sorgulanarak çıkartılmış, özetlenmiş tarihsel, geçmiş verinin elektronik depolarıdır. Veri depolamanın temel yapısındaki mantık basittir ve kullanıcıların daha fazla bilgiyi görebilmesini, öğrenebilmesini ve organizasyonları daha iyi yönetilebilmesi için bütün şirket verilerinin aynı çatı altında toplanmasıdır. Veri ambarı, karar destek sisteminin temel taşı olarak kullanılmasını sağlayan analitik bir veritabanıdır. Karar verme aşamasında kullanılacak bilgiye ulaşmayı sağlayan, sadece okunabilen büyük hacimli verilere yönelik tasarlanmıştır. Son kullanıcılara yönelik uygun zamanda uygun verilerin bulunmasını sağlar (Poe, vd., 1997; Raymond, 1998; Url 6). Veri ambarı, şirketlerde karar verme sürecini hızlandırmak, destek vermek amacıyla tasarlanmıştır. Anlık sorgulamalar ve özet raporlar oluşturulmasını ve güncellenmesine yönelik kümelennmiş karar destek sistem bileşenidir. Bu bileşen, çok büyük miktarda verileri içeren, yönetici kesimin karar verme işlemlerine destek veren bütünleştirilmiş, zamana bağlı değişiklik gösteren veri topluluğudur.

(ii) Veri Ambarlama (Data Warehousing): Veri Ambarlama, veri kaynaklarının kullanıcı kesime daha uygun bir şekilde sunulmasını imkân veren yenileme ve geliştirme faaliyetidir. Bu durum aynı zamanda kullanıcıların veri kaynaklarını kendi hedefleri doğrultusunda yönlendirilmesini de sağlar. Oluşan çok büyük, işlenmemiş ve yeniden kullanılabilir bu veri kaynağı *veri ambarı* olarak adlandırılır. Bazı veri ambarları 200 GB veya daha da büyük boyutta olabilir. Kapsamlı veri temizleme süreci, veriyi normalde ticari veritabanlarındaki durumundan daha nitelikli bir düzeye dönüştürebilir. Bu dönüşüm genellikle istatistiksel analiz ya da yapay zekânın kullanılması ile gerçekleştirilebilmektedir. Veri ambarlama sürecinde Gruplandırma (Clustering) verileri görmek isteyen kullanıcılar için düzenlenen istatistiksel bir yöntemdir. Veri, bölgesel veri tabanlarında depolanmıştır ve günümüzde Oracle, Sybase, Sap ve Informix gibi veri tabanı yönetim sistemi (DBMS -Database Management System) satıcıları tarafından veri ambarlama altyapısı gibi ürünler piyasaya sunmaktadırlar. Veri ambarlamanın hedefi, kullanıcıların beklentilerini tespit etmeyi, işe yönelik sorunlara cevap bulmayı ve

yatırımlardaki karar destek yapısını geliştirip operasyonel-işlemsel ve tarihsel-geçmiş verilerden çıkarım yapılmasına ve istatistiksel analiz yapılmasına yardım etmektir. Örnek olarak, 1990'ların başlarında, General Motor (GM), araçlar ve araç siparişleri hakkında bütün verilerini veri ambarında bir araya toplamaya başladı. Sonuç olarak bütün bilgilerin ayrıntılı ve ilişkili bir yapı içerisinde toplanması sağlandı. Böylece, GM kullanıcıları ve çalışanları işleri doğrultusunda verileri içerisinde dolaşabilir, istenilen verileri bir araya getirip raporlayabilir ve kendi amaçları doğrultusunda yönlendirebilirler. Sisteme veri girişi, kaynağı neresi olursa olsun kolay ve maliyeti düşüktür. Karar destek sisteminin sağladığı çözümler, garanti kapsamındaki talepler yönünden otomobil modelinin hızlı ve kusursuz oluşu ile değişimi açısından analizi, değerlendirilmesi gibidir (Vidette, vd, 1997; Raymond, 1998; Çeven, 2006).

Veri Ambarının Çalışma Prensibi

Bir veri ambarı müşteri işlemleri gibi ürün verilerini sorgulayıp çeker, iptal eder, organize eder, sınıflandırır ve elde edilen verileri inceleyip gözden geçirmek, değerlendirmek, analiz etmek ve karar verip raporlamak için uygun bir yere yerleştirir. Genel olarak veri ambarlama faaliyetine yönelik çok çeşitli veri kaynaklarının aynı yerde toplanarak merkezleştirilmesi veya merkezi nitelikli deponun öneminin artırılması yönünde depolanmış verileri sorgulayıp kullanma, verileri faydalı kullanılabilir bilgiye dönüştürme, analiz, değerlendirme yapma ve görsel olarak sunmak gibi pek çok işlemi gerçekleştirebilir Şekil 3'de genel olarak çalışma prensibi gösterilmiştir. Özet olarak kritik bilgiye kolay ulaşılma ve karar desteği sağlar. Bu durum, şirketlerin yeni bir karar destek uygulaması oluşturmak istediklerinde dış kaynaklara ulaşmak ve veri aramak, analiz yapmak gerektiğinden büyük ve yoğun bir iş sürecidir.

Veri ambarları, analiz yapıp değerlendirmek için verileri en uygun şekilde depolar ve önceden belirlenmiş sorgulamaları ve basit hesaplamaları göstermek için tasarlanmış sorgu ve raporlama araçları ile ilişkilendirilmiş yapı içerisinde kullanılırlar. Bununla beraber, bu analiz ve değerlendirme seviyesi sınırlıdır. Örnek olarak, sorgu ve raporlama araçları genellikle bölgesel pazar paylarındaki haftalık değişimlerin hesaplanması gibi zaman serileri analizini gerçekleştirip sunmak için tasarlanmıştır. Çoğu zaman bu tür işlemleri yapabilen araçlar, kullanıcılardan veri depo ve ambarlarının genel mimari yapısını ve yapılarının teknik özellikleri bilmelerini ister. Sonuç olarak, veri sorgu ve raporlama cihazlarının kullanımı çoğu durumda yüksek derecede eğitilmiş teknik kullanıcılarla sınırlı olmaktadır (Vidette, vd., 1997; Url 6; Url 7; Url 8).

(iii) Veri pazarı (Data Mart): Bir veri ambarını organize edip, yönetmek uğraştırıcı bir süreç ve iştir. Normal şartlar altında, uzmanlar Veri Pazarı adı altında daha yalın bir yaklaşımı önermektedirler. Veri pazarı, şirketin operasyonel ve işlevsel bir bölümü ile ilişkili verileri tanımlayan bir veri tabanıdır. Örneğin, bir şirket pazarlama veri pazarı, insan kaynakları veri pazarı ve benzerlerine sahip olabilir (Url 6; Url 7; Url 8; Raymond, 1998).

Veri Pazarı, veri ambarının özellikle satış, pazarlama, finans ve insan kaynakları gibi işletmenin fonksiyonel bölümünü temsil eder. Veri ambarı gibi veri pazarları da, iş ihtiyaçları ve son kullanıcı fonksiyonlarına ilişkin değişik düzeylerde depolanmış veri içermektedir. Çoğu durumlarda veri pazarı kullanıcıları veri detaylarının daha alt düzeyde olmasını isteyebilmektedir. Bu sebepten dolayı veri pazarları veri ambarı tasarımının bütününden daha büyük hacimde olabilmektedir.

Kurumlara yönelik koordinasyonlar veri ambarı çalışmalarını, bilimsel bir alanda işletme fonksiyonlarını içerecek küçük bir pilot çalışma ile başlatmayı uygun görebilirler. Koordinasyon ekibi bu durumu oluştururken alt düzeyden üst düzeye doğru bir yaklaşım, bakış açısı ile karar destek ortamını oluşturabilirler. Veri pazarı ve veri

ambarı yapısının her ikisi de paralel zamanda oluşturulabilir (Vidette, vd, 1997; Raymond, 1998; *Url 6; Url 7; Url 8*).

(iv) Veri Madenciliği (Data Mining): Veri madenciliği ismini veri ambarında “Dağ” gibi duran veri yığınlarında yapılan çalışmalardan almaktadır. Dağdaki madenden değerli taşları çıkartıp, işe yaramayanların atıldığı gibi veri ambarlarında da verilerden bilgiyi elde etme sürecinde bu duruma benzer işlemler yapılır. Çalışma kapsamındaki problem, dağda ayıklanması gereken değersiz birçok taşın olması ve değerli olanların bulunup, açığa çıkartılmasıdır. Taş yığınlarından oluşan dağlar gibi veri yığınlarından oluşan kümelerde de değerli verilerin ortaya çıkartılmasında bazı araçlara ihtiyaç duyulmaktadır. Taşlar için dinamit ne anlama geliyorsa, veri ambarları için güçlü bilgisayarlar ve veri madenciliği yazılımları da o anlama gelmektedir (Berson ve Smith, 1999; *Url 6; Url 7; Url 8*).

Veri madenciliği model kurmak gibidir. Sonuç olarak model tahmin etmede kullanılabilir. Veri madenciliğinin beş adımı vardır.

1. Veriyi işleme
2. Taslak oluşturma ve belirleme
3. Verinin okunması ve modeli kurma
4. Modeli anlama
5. Tahmin etme

Veri Madenciliği genellikle veri ambarlama ve veri pazarları ile beraber kullanılan bir kavramdır. Veri madenciliği, kullanıcılar açısından bilinmeyen veriler arasındaki ilişkileri tespit etme işlemidir. Veri madenciliği kullanıcılara, bu ilişkilerin anlaşılabilir bir şekilde oluşmasına ve gösterilmesine destek verir, bu yapı kullanıcılara karar vermek açısından yol gösteren temel sağlayabilmektedir. Veri madenciliği kullanıcılara veritabanlarındaki veriler arasında bir bağlantının olmadığını belirlenene kadar Bilgi Keşfi imkânı vermektedir (Groth, 1997; Raymond, 1998; Vidette vd., 1997; *Url 8*)

Veri Madenciliği ve Veri Ambarlama İlişkisi

Günümüzün rekabetçi ortamında veri, stratejik önem arz eden bir kaynaktır. Şirket işlerinin yürütülmesi için gerekli olan günlük bilgi ihtiyacını oluşturmaktadır. Veri analizleri içerisinde altyapı performansını arttırarak maliyetlerin düşürülmesi ve gelirlerin arttırılması açısından önemli ilişkiler oluşturmaktadır. Hizmetlerin yönetilmesi için veri analizlerinin kapsamında bulunan bu ilişkileri etkili bir şekilde oluşturabilecek yeteneğe ve imkânlarla sahip olunması gerekmektedir. Uygun veri madenciliği uygulamaları sayesinde kurulacak yüksek kalitede, tam bir veri ambarı, şirketlerin pazarda lider olarak kalabilmesi için stratejik bir avantaj sağlayabilir. Bu duruma SAIC Motor (Çin’in en büyük motor imalat firması) iyi bir örnek teşkil etmektedir. Veri madenciliği SAIC şirketlerin özel veri ihtiyaçlarına yönelik çözüm olanakları ile pazar avantajına sahip bir konum oluşturabilir. SAIC şirketi, gelecekteki ihtiyaçlarını şimdiden belirleyerek genel anlamda veri madenciliği ve veri ambarlama uygulamalarını tasarlayabilir. Şirket, veri madenciliği ve veri ambarlama konularında sahip olduğu uzman personellerle beraber müşterilerinin ihtiyaçlarını belirlemiştir, sistemin alt yapı mimarisini kurmuştur, buna yönelik en uygun araçları tespit etmiş ve ortaya kullanılabilecek, değerlendirilebilecek ve ölçeklendirilebilecek sonuçlar çıkmıştır. SAIC şirketinin veri madenciliği ve veri ambarlama konularına yönelik bazı çalışmaları şunlardır (Vidette, vd, 1997; Berson ve Smith, 1999; *Url 8*) :

- (a) *The U.S. Army National Guard and Reserve* : SAIC National Guard için 55 veritabanı tasarlanmış, Army Reserve için 19 veritabanını güncellenmiştir. Ordu için 7000 farklı noktada 50000 son kullanıcıyı destekleyecek bir sistem kurulmuştur.
- (b) *BP Amoco*: SAIC şirketi, petrol ürünleri üreticisi BP Amoco'nun (BP Petrolleri Anonim Şirketi) bilgi ve iletişim teknolojisinin yönetimini üstlenerek, bir yıldan daha kısa zamansa yarım milyon dolardan daha fazla tasarruf yapmasını sağlamıştır. BP Amoco şirketi 1995'ten bu zamana kadar bilgi teknolojisi altyapısı ve geliştirilmesi açısından SAIC şirketine bağlıdır.
- (c) *Güney Florida'daki Baptist Health Systems*: SAIC şirketi, beş klinik ve altı sağlık yoğun bakım ünitesine yönelik ana veri ambarı tasarlayıp, kurmuştur.
- (d) *Department of Defense ve Health Affairs*: SAIC şirketi, 5 yıldan daha uzun bir süredir tüm dünyada DoD Military Health System (Askeri Savunma departmanı sağlık sistemi)'in hizmetlerinin sürdürülmesini sağlamaktadır. Büyük bir bütçe karşılığında bir sözleşme ile Composite Health Care Sistemi ve diğer klinik ve otomatikleşmiş bilgi sistemleri için destek vermektedir, sisteme yönelik geliştirme ve bakım faaliyetleri karşılamaktadır (Berson ve Smith, 1999; Url 8)

(v) Online Analitik İşleme (OLAP-Online Analytical Processing):

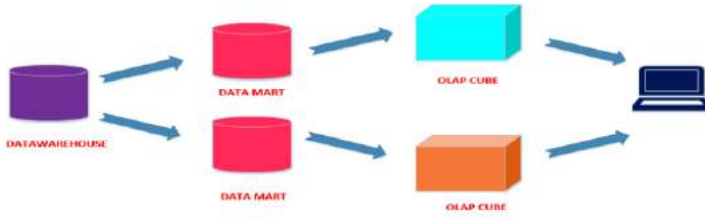
Karar destek çözümlerini oluşturma, kullanma ve yönetme işlemleri için çeşitli özel araçlar ve çok boyutlu veritabanları kullanılmaktadır. Bu süreçteki işlemleri gerçekleştirebilmek için şirketler, veri ambarları ve veri marketleri, sorgu ve raporlama araçları ve online analitik işleme (OLAP-Online Analytical Processing) gibi teknikleri içeren uygulamaları kullanmaktadırlar (Url 7; Url 8; Piatetsky-Shapiro, 2003; Han, vd., 2012).

OLAP çözümleri karmaşık bir verinin anlaşılabilir bir iş kuralları kümesi ve boyutları içerisinde analiz edilip değerlendirilmesini sağlar (örneğin olarak ürün, coğrafya, müşteri ve mali yıl kapsamında karlılık analizleri, değerlendirmeleri). Bunun yanında OLAP, kullanıcıyı veri depolamanın teknik yönlerinden ayırarak daha az karışık yöntem ile kullanıcıların da organizasyon kapsamında kendi analizlerini yapmalarını sağlamaktadır. Genel olarak OLAP çözümleri; zaman serileri analizleri ve değerlendirmeleri, etkileşimli analizleri, eğitimleri gibi karışık hesaplama yöntemlerini sunmaktadır. Bu duruma örnek vermek gerekirse, bir pazarlama müdürü pazar payı düşüşünü belli bir mağazadaki belli bir ürüne indirgeyerek sorunu basit şekilde inceleyebilir (Thomsen, 2002;Piatetsky-Shapiro, 2003; Han, vd., 2012).

OLAP-Online Analytical Processing Terminolojisinin Tespit Edilmesi

Çoğu karar destek uygulamalarının analitik özellikleri bulunmadığından, şekilsel kısıtlamalar veya büyük hacimdeki bilgilerle işlem yapamamaları gibi sebeplerden dolayı karmaşık soruları çözmekte sınırlı yeteneklere sahiptirler. OLAP uygulamalarının gelişmesi ile beraber bu durum değişmektedir.

OLAP birçok karar destek yaklaşımını kapsayan kavramdır. OLAP yapısında tipik olarak ilişkisel bir veritabanı sistemine alınan veri, standart veritabanının özellikleri içerisinde karmaşık soruların çözümünü sağlamak için özel yöntemlerle yüklenmekte, tekrar biçimlendirilmekte ya da erişilebilmektedir (Kennedy, vd., 1997; Piatetsky-Shapiro, 2003; Han, vd., 2012; Url 8, Şekil 3).

Şekil 3. OLAP Küpü ve Çalışma Prensipleri (Url 7)

Şirket bünyesindeki organizasyonlar, iş kararlarını daha etkili şekilde alabilmek için bütün kademedeki çalışanlara yetki vermek ve pazar fırsatlarına daha etkili şekilde değerlendirmek amacıyla OLAP'ın yararlarını geliştirmeye çalışmaktalar. Çözüm olarak, OLAP sistemini şirketin her kesimine etkili bir şekilde dağıtmak için büyük veri sınıflarını ve tüm kullanıcıyı desteklemek ve karışık analizleri yapmanın yanında basitlerini de sunmak zorundadır. Online analitik işleme (OLAP) veri tabanına verilen isimdir. Bu veritabanı, son kullanıcılara kendi verileri içerisinde hızlı şekilde hedefini belirlemesini sağlayan ara yüzlerle sahiptir. Veri herhangi bir tarayıcının ulaşmasını sağlayacak şekilde yapılandırılmış ve yeniden şekillendirilmiştir. Veri madenciliğini bir kısım genişleterek, OLAP veritabanı, veri kümesinin her yerinde çok hızlı arama yapabilmeyi sağlayan bir araçtır. Veri kümesi içinde önemli ve değerleri bölümleri tespit edilmesini sağlamaktadır (Kennedy, vd., 1997; Thomsen, 2002; Piatetsky-Shapiro, 2003; Url 8)

OLAP'IN FAYDALARI

Başarılı OLAP uygulamaları, yöneticilerin ve bütün organizasyonun verimliliğini artırır. OLAP, yöneticilere uzun, tutarsız ve esnek olmayan problemlerin çözülmesinde uygun modellerin kurulabilmesine olanak sağlar. OLAP sistem kullanıcıları, bağımsız bir şekilde gecikmiş iş uygulamalarını azaltma yönünde kendi modellerini kurabilirler. Bilgi teknolojileri OLAP sayesinde daha etkin işlemler gerçekleştirebilir ve OLAP için dizayn edilen yazılımları kullanarak işlem aşamasındaki sorunları veya veri ambarındaki trafiği, sorgulama engellerini azaltabilirler. Sonuç olarak OLAP, iş problemleri ile ilişkin model kurma ve insan kaynaklarını daha etkin kullanma yeteneği sağlayarak organizasyonların pazar taleplerine çok çabuk cevap verebilmelerini sağlamaktadır (Sing,1997; Thomsen, 2002;Url 8).

OLAP, kullanıcılara değişik bakış açıları ile veriyi kolaylıkla ve ayırt edici bir şekilde çekip çıkartma imkânı sağlar. Örneğin voleybol topu üretimi yapan bir şirketin OLAP kullanıcısı, Temmuz ayında Florida'da satılan voleybol topları ile ilgili grafikleri gösteren analiz verilerini isteyebilir, aynı ürüne ait Eylül ayı gelirlerini karşılaştırabilir ve bunları aynı dönemdeki diğer ürünlerin satışları ile kıyaslayabilir. OLAP verileri, bu tür analizleri gerçekleştirebilmek için çok boyutlu veritabanlarına depolanmıştır. İlişkisel veritabanları iki boyutlu oldukları düşünülürken, çok boyutlu veritabanları her bir verinin ürün, bölgesel satış ve zaman periyodu gibi ayrı bir boyutu simgelediği düşünülebilir (Kennedy, vd., 1997; Sing, 1997; Thomsen, 2002; Arslan ve Güray, 2010).

OLAP, veri madenciliği için kullanılabilir veya veriler arasında ilk bakışta görülemeyenleri ortaya çıkartabilir. Bir OLAP veritabanının, veri ambarı kadar büyük hacimli olmasına gerek yoktur. OLAP için çok boyutlu veritabanı oluştururken mevcut ilişkisel veritabanlarından alınan veriler kullanılabilir. Fiyatı kullanıcı sayısına göre

değişen OLAP ürünleri, genellikle çok kullanıcı ortamları için tasarlanmıştır (Piatetsky-Shapiro, 2003; Han, vd., 2012).

KARAR DESTEK SİSTEMİNDE MODELLER

Karar Destek Sistemleri (KDS) sahip oldukları özelliklerden en önemlilerden bir tanesi bir modele sahip olmasıdır. Karar destek değerlendirmeleri var olan sistemden ziyade bu sistemin modeli üzerinde gerçekleştirilmesidir. Bir model yapısı, gerçek yapının basitleştirilmesi ya da soyut şekle dönüştürülmesidir. Basitleştirilmesinin nedeni, gerçek yapının karmaşık olması ve bu karmaşıklığı oluşturan bileşenlerin sorunla direkt bağlantılı olmamasıdır. KDS modelleri yedi gruptan oluşur. Bu grupları oluşturan aşamalar, hedefler ve kullanılan yöntemler Tablo 2’de listelenmiştir (Andriole, 1989; Bhargava ve Power, 2001; Çil, ders notları; Turban, vd., 2005; Power, 2008; Maheshwari ve Jain, 2012).

Tablo 2. Karar Destek Sistemi Modelleri

Grup	Aşama ve Hedefler	Yöntemler
Seçenekleri kısıtlı olan problemlerin optimizasyonu	Seçenek sayısı az olan sorun için en iyi sonuç verenin belirlenmesi	Karar ağaçlarının oluşturulması, Karar tablo kullanımı
Algoritma oluşturularak en uygun şekle sokma-en iyileme (Optimizasyon)	Aşama aşama iyileştirme sürecine bağlı olarak, sonsuz sayıda seçeneklerden en iyi sonuç ortaya koyanı belirleme	Lineer, tam sayılı modeller, matematiksel ve ağ modeller kurmak
Analitik denklem yoluyla en iyileme	Denklem formülasyonu ile tek aşamada en iyi sonucu elde etme	Envanter modelleri
Simülasyon-Benzetim	Testler, denemeler, senaryolar gerçekleştirerek, denenen seçenekler arasından en iyi olanını belirlemek	Farklı türdeki Simülasyonlar
Heuristik-Sezgisel Yaklaşımlar	Kurallara bağlı olarak en iyi çözümü bulmak	Uzman zeki etmen sistemler, Sezgisel yöntemler kullanarak model kurmak
Varsayım-Tahmin	Farklı senaryolar için geleceğe yönelik tahminlerde bulunmak	Tahmin yöntemleri kullanmak
Diğer Sınıflar	Bir formül aracılığı ile what-if yapılarına bağlı değerlendirmelerde bulunmak	Finansal varlıkları Fiyatlama modeller, Kuyruk modeller

(i) *Seçenek sayısı az olan sorun için en iyi sonuç verenin belirlenmesi:* Sonlu ve az sayıda seçenek içeren karar koşulları, karar değerlendirilmesi yolu ile modellenir. Bu yöntemle seçenekler, bir tablo ya da grafik aracılığıyla, özelliklerin varsayılan uyumluluklarına ve bu durumların gerçekleşme olasılıklarına bağlı olarak sıralanır. En iyi seçeneğin belirlenmesi için bu durumların analiz edilmesi gerekir. Bu yöntemde iki farklı seçenek uygulanabilir;

- **Tek Amaçlı Karar Verme:** Tek amaçlı problemler genel olarak karar ağaçları ve karar tabloları kullanılarak çözülmesi sağlanır.
- **Çok-Amaçlı Karar Verme:** Çok amaçlı karar problemlerin çözümüne yönelik karar vericinin öngörülerine yönelik rasyonel evrelerde ortaya çıkaran bir grup yöntemler ile ortaya konmuş ve geliştirilmiştir. Bu yöntemlerden en çok uygulananı AHS (Analitik Hiyerarşi Süresi-Analytic Hierarchy Process-AHP) 'dir. AHS yöntemine bağlı olarak Expert Choice, DecisionPro ve Super Decisions gibi yazılımlar aracılığı ile farklı uygulamalar yapılmıştır.

(ii) *Matematiksel Tam sayılı Programlama Yöntemi ile Optimizasyon-en iyileme:* Karar vericinin sınırlı kaynakları, bir amaca bağlı farklı faaliyetlere yönelik kullanmaya çalıştığı yönetsel sorunların çözümü için tasarlanmış yapısal gruptur. Lineer-tam sayılı programlama bu grup içinde en çok kullanılan yöntemdir. Bu programlama ile önemli çalışmalar yapılmıştır. Matematik modele yönelik problemde amaç fonksiyonu, karar değişkenleri, amaç fonksiyon katsayıları ve kısıtları bulunur. Çözümüne yönelik grafik yöntemi, tamsayı programlama ya da simpleks tekniği gibi farklı yöntemler kullanılır.

(iii) *Heuristik-Sezgisel Yaklaşım-programlama:* Bazı durumlarda karmaşık problemlerin çözümü için kullanılan matematiksel programlama ya da simülasyon yaklaşımı ile oluşturulan modellerin çözümleri uzun zaman alabilir, çok maliyet kayıpları yaşatabilir. Bunun dışında model kusurlu çözüme ulaşmak mümkün olmayabilir. Bu koşullar altında sezgisel-Heuristik modeller kullanılarak daha hızlı, ucuz ve tatmin edici çözüme ulaşmak mümkün olabilir. Karar destek sistemleri kapsamında Tabu-Search ve genetik algoritmalar en çok kullanılan Heuristik programlama tekniklerindendir.

Simülasyon-Benzetim: Genel anlamda Simülasyon gerçek olanın bazı özellikleri ile uyarlanıp taklit edilmesi olarak açıklanabilir. Yönetim yaklaşımı olarak simülasyon, bir yöntem sistem yapısına yönelik modelde, bilgisayar donanımı ile senaryolara bağlı deneme, testler gerçekleştirme yöntemidir.

En iyileme yöntemi olan optimizasyon ve başka tür modeller ile modellenmesi karışık, yapısal olmayan koşullar; simülasyon-benzetim tekniği ile modellenir. Bu model kapsamında, bilgisayar desteği ile karar seçenekleri denenir ve sonuçların tümü modelde incelenerek en iyi sonuç üreten seçenek ele alınır, kullanılır.

Planlama Modelleri: Düzenleme-Planlama Yapısı: Cebirsel ağırlık içeren yapıdır. Çizelgeleme yazılımı yardımı ile formül ve eşitsizlikler kullanarak oluşturur. Bu tür modeller genel hedefe yönelik karar destek modelleri olacağı gibi sektöre yönelik (hizmet, üretim vb.) modeller de olabilir. Bu tür modeller bir şirketteki pazarlama, üretim, insan kaynakları gibi bölümlerin faaliyetleri arasındaki karışık mantıksal ve sayısal bağlantıları içerir (Url 4; Uyanık, 2019).

Karar Destek Sistemi Uygulamalarına Yönelik Yol Haritası

Şirketin KDS sistemi alt yapısını oluşturmak için, aşağıdaki belirtilen aşamalar takip izlenebilir (Ravi ve Marcia, 1999; Bhargava ve Power, 2001):

1. *KDS çalışmasının hedeflerinin belirlenmesi:* Başarılacak istenen amaç tespit edildiğinde hedeflerin uygulanabilir olmasına ve şirketin elde edilen yeni bilgileri kullanabileceğine imkân sağlamak.
2. *Şirkette bilginin nerede bulunduğu tespit edilmesi:* KDS yapısını kavramak ve kullanmak açısından zor bir konsept haline getiren, bilginin dağınıklığıdır. Bilgi, farklı veritabanları içerisinde bulunabilir ki, bu durum günümüzde veri ambarlama yapısının bir şirket için çok önemli öğelerinden birisi olduğu gerekçesini açıklar.
3. *Firmanın elde bulundurmaya ihtiyaç duyduğu bilgileri belirlemesi:* Hangi bilgilerin depolanıp, tutulacağını tespit etmeye yardımcı olacak bilgili veya firma uygulamalarında tecrübeli analizcileri bulundurarak çalışanların bilgi depolamalarına yardımcı olunmasıdır.

4. *Verilerin toplanması, temizlenip hazırlanması:* Çeşitli iç ve dış kaynaklardan gerekli veriler elde edilir. Veri uyumsuzlukları, kaybolan veriler ve belirsizlikler kontrol edilir ve bu yönde çözümler üretilir.
5. *İç ve dış verilerin dengelenmesi:* Veri ambarlama faaliyetlerinin büyük çoğunluğunda, firmalar içyapısal sisteme odaklanır. Pazarlar karışık rekabet ortamı içerisinde olduğunda, geleneksel ticari yöntemler yeterli değildir. Sonuç olarak iç yapısal uygulama sistemlerinden elde edilen veriler, firmaları yönetmek ve geleceğe yönelik plan yapma faaliyeti açısından daha az ilgili hale gelir. İçe odaklanmak yerine, firmalar dış kaynaklara da yönelmesi gerekir.
6. *Bilgi sınıflandırması için yeni yaklaşımların geliştirilmesi:* SAP gibi kurumsal kaynak planlama sistemi şirketin temel uygulama alanlarındaki bilginin sınıflandırılması özelliğini geliştirmektedir. Başarı anahtarlarından birisi firmaya uygun bir sınıflandırma planı oluşturmaktır.
7. *Verilerin nasıl araştırılacağıının öğrenilmesi:* Modelin oluşturulması aşaması, veri madenciliği araçlarının seçimi, verilerin dönüştürülmesi, uygulamaya yönelik örneklerin üretilmesi, test edilmesi ve modelin geçerli ve kullanılabilir şekile getirilmesidir.
8. *Modelin kullanılır şekle getirilmesi:* Modeli oluştururken kullanılmamış bağımsız bir veri seti ile modelin doğruluğunun test edilir. Modelin duyarlılığının saptanması ve modelin kullanılabilirliğinden emin olmak için pilot uygulamasının yapıpı testin gerçekleştirilmesidir.
9. *Modelin genişletilmesi (yayın):* Modelin genişletilmesi, verileri muhafaza edecek ve bir karar vericinin tahmin etmede başvurabileceği gerçek zamanlı tahmin üretecek bilgisayar sistemlerinin kurulmasını gerektirebilir. Örneğin, bir model bir kredi kartı işleminin sahte olup olmadığını belirleyebilir.
10. *Modelin izlenmesi:* Çevresel koşullar değiştiğinde modellerde değişmelidir. Ekonomi, ürünler ve rekabet ortamındaki değişiklikler modellere yansıtılmalıdır. Bu unsurlardan herhangi birisi müşteri davranışlarını değiştirerek, var olan modelini yarı kullanılmaz hale getirebilir. Bu sebepten dolayı modelin izlenmesi, hala sisteme yönelik uygun olup olmadığını belirlemek için yeni veriler üzerinde test edilip, devamlı güncellenmesi gerekmektedir.
11. *Karar Destek Sistemine (KDS) yönelik Yatırımın Geri Dönmesinin (ROI-Return of Investment) ölçülmesi:* KDS kapsamında geri dönüş ölçümü yapmak zordur. Her ne kadar birçok firma bu sorunu çözmek amacıyla yeni yazılımlar ile rekabet ortamı olan pazara giriyor olsa da, bilgi yapısının değerlendirmesi için uygun şartları sağlamak zor bir süreç-İştir. Bilgi sistemini genişletmekte yeteri kadar başarılı olamayan firmalar, rastgele fikir ve kararlar üretme eğilimindedirler. Ancak geleceğin bilgiye odaklı dünyasında, rastlantılar gerekli çözümü oluşturmazlar. Önemli olan hangi bilgiye sahip olunduğu değil, bilgiye erişip erişememe durumu ve bu koşullar altında ne yapılabileceğidir.

Bilgi bulma işlemleri tekrara dayalıdır. Örneğin; verileri temizleyip, hazırlarken bir kaynaktan gelen verilerin kullanılmaz olduğunu veya diğer verilerle birlikte daha önceden tanımlanmamış bir kaynaktan gelen verilere ihtiyaç duyulduğu tespit edilebilir.

KARAR DESTEK SİSTEMLERİ TASARIMI VE GELİŞTİRİLMESİ

Başarılı bir KDS tasarlayabilmenin ve hayata geçirebilmenin en önemli özelliği ne tür sistem geliştirilmek istendiğini iyi analiz etmek, işe yönelik iş amaçları, gereksinimlerini

değerlendirme ve ihtiyaç duyulan bilgiler doğrultusunda işlemsel düzeyde sistemin güncel olarak desteklenmesi gerekir (Url 4; Uyanık, 2019).

İhtiyaçları karşılayabilecek bir KDS nasıl tasarlanmalı sorusuna yönelik ilk yapılması gereken adım gerekli ve ihtiyacı karşılayabilecek tüm bilgiyi toplamaktır. İkinci adımda yapılması gereken ise bilgi işlem yetkililerin ve sistem kullanıcıların yer aldığı bir tasarım ve geliştirme süreci oluşturmaktır. Son kullanıcılar yani yönetici kesim, bilgi işlem çalışanları ile ortaklaşa çalışmalı ve buna bağlı olarak yapılabilecekler, kapasite, ihtiyaçlar ve oluşturulacak sistemin hangi kararları sağlayabileceği gibi hususları açık bir şekilde belirleyip, tasarlama yönünde adım atılmalıdır. Bu konular gerçekleştirildiğinde sistemden istenen performans ve yarar sağlanacaktır (Shim vd., 2002; Url 4).

Karar destek sistemlerinin oluşturulmasının ilk aşamasını hedefin, sorunun ve ihtiyaçlarının tespit edilmesi oluşturmaktadır. Başarılı bir KDS amacına yönelik fiziksel tasarımıyla beraber karar verme süreci doğrultusunda mantıksal tasarıma da ihtiyaç duyulmaktadır.

Mantıksal Tasarım Aşamaları

KDS tasarımı üç safhaya ayrılabilir; i) Kararı alt bileşenlere bölme ve karar vericinin bu bileşenlere yönelik bilişsel varsayımını tespit etme, ii) Sorunu ve karar vericiyi değerlendirme ve fonksiyonel, işlemsel düzeyde KDS'yi oluşturma, iii) Fonksiyonel tasarımın detaylarına inme ve uygulamaya geçirme (Shim vd., 2002; Url 4, Uyanık, 2019).

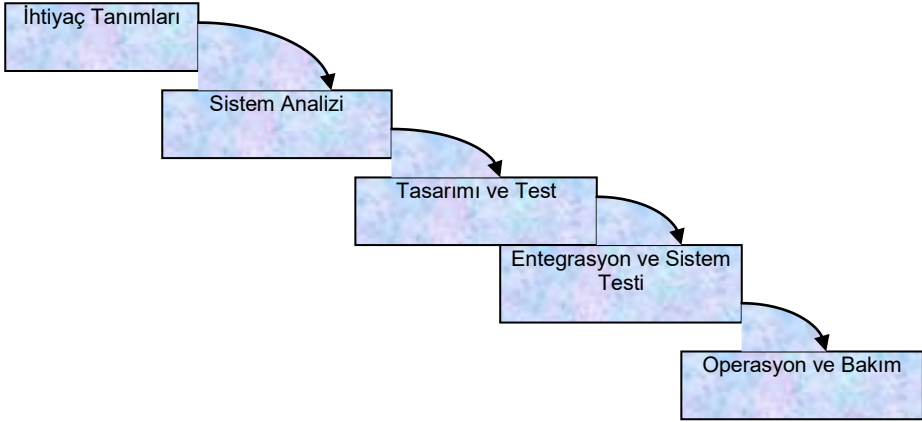
Belirlenen aşağıdaki temel sorulara bağlı tasarım oluşturma ön plana alınmalıdır:

- KDS'ye kimin ihtiyacı olduğunun belirlenmesi,
- KDS'nin kullanılması kullanıcıya olan yararlarının tespit edilmesi,
- KDS hangi süreçlerde kullanılması gerektiğinin tespiti,
- Bu sistemsal yapı, genel iş sürecinde hangi aşamaya yerleştirilmesi gerektiğinin tespiti,
- KDS'ne neden ihtiyaç duyulduğunun yanıtı,
- KDS, ihtiyaçlara nasıl yanıt vereceği, nasıl kullanılacağına belirlenmesi.

KARAR DESTEK SİSTEMLERİ GELİŞTİRME YAKLAŞIMLARI

Karar Destek sistemleri (KDS) uygulamalarına yönelik yazılım programları geliştirmek, normal yazılım geliştirmekle aynıdır. Bu sebepten dolayı, bilinen sistem geliştirme yöntemleri, KDS geliştirmek için de kullanılır. Bu yöntemler-yaklaşımlardan birkaç örnek şu şekilde açıklanabilir (Bonczek, vd., 1981; Andriol, 1989; Maheshwari ve Jain, 2012):

(i) *Şelale Modeli*:Yazılımda bilinen ve kullanılan en eski yazılım geliştirme tekniği Şelale Modelidir (Waterfall). Maliyetleri azaltmak ve yazılım sisteminin güvenilirliğini sağlamak için 1970'li yılların ortalarında geliştirilmiş yöntemdir. Uygulamada faaliyetler birbirini izleyecek şekilde işleme alınır. Öncelikle tüm gereksinimler tanımlanır, tasarlanır, uygulanır, test edilip kullanılır (Şekil 4). Yöntemin ismi ile ilişkili olarak kayalardan aşağıya akan suyun tekrar yukarıya çıkması gibi basamak basamak yol izlenir (Bassil, 2012; Maheshwari ve Jain, 2012; Conrad, vd., 2016).

Şekil 4. Şelale Modeli (Bassil, 2012; Conrad, vd., 2016)

Her adım bir sonraki adımın temelini oluşturur. Bu sebepten dolayı gelişme adımları diğer yöntemlere göre daha uygun ayrılabilir. Beş aşamalı geliştirme faaliyetten oluşur (Buade, 2000; Bassil, 2012; Conrad, vd., 2016):

- 1-İhtiyaçların tespiti ve tanımlamalar
- 2-Sistemin analizi ve yazılım mimarisinin tasarlanması
- 3-Yapının uyarlanması-adapte edilmesi ve testlerin gerçekleştirilmesi
- 4-Sistemin entegrasyonu ve sisteme yönelik testlerin yapılması
- 5-Uygulama aşaması ve Bakımın yapılması

(ii) *Değişim, Gelişim, Olgunlaşma ve Dönüşüm İşlemlerine Yönelik Geliştirme:* Bu yöntemde tanımlama, geliştirme ve dönüşüm aynı evrede ve iç içe gerçekleşir. İlk başta soyut tanımlamalar yapılarak hızlı şekilde yazılım geliştirilir. Sonra müşteri beklenti ve gereksinimlerine bağlı olarak tekrar düzeltme ve düzenlemelere gidilir. Bu yönetime ait iki geliştirme modeli vardır:

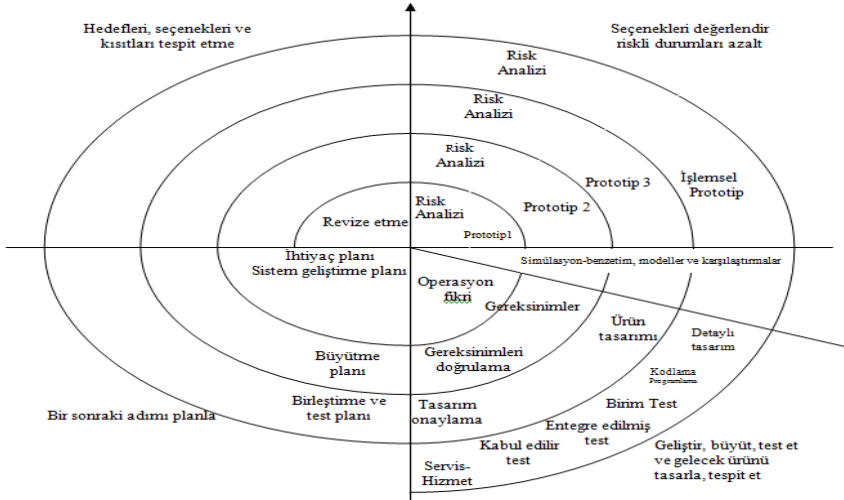
- *Araştırma-Keşif programlama:* Müşteri ihtiyaçları tespit edilip yazılım geliştirilir. Bu geliştirme evresi basamak basamak ilerler. Yazılımın geliştirilmesi en uygun noktadan başlatılır ve yeni ölçüt-faktörler müşteriye sorularak ilave edilir.
- *Prototip-Test modelinin oluşturulması:* İlk başta müşterinin gereksinim ve beklentileri tespit edilmeye çalışılır. Sonraki aşamada sisteme yönelik detaylı ihtiyaç tanımlamaları gerçekleşir. Bu elde edilen bilgiler çerçevesinde prototip-test ilk örnek model yazılım hazırlanır (Şekil 5)(Bonczek, vd., 1981; Andriole, 1989; Maheshwari ve Jain, 2012).

Şekil 5. Değişim, Gelişim, Olgunlaşma ve Dönüşüm İşlemlerine Yönelik Model
(Anthony, 1965, Andriole, 1989; Yazarın katkısı)

Uygulama adımı tamamlandıktan sonra prototip-ilk test ürün oluşturulur ve eğer yapıya uygun ise sisteme entegre edilir. Prototip uygun olmadığında değerlendirme-analiz, tasarım ya da uygulama adımlarına dönülür. Kullanıcı-Yönetici kesim ilk örneği ele alarak sistemin aktivasyonluğunu gözlemler ve sisteme geri besleme yapar. Sistemi oluşturan yapı, yönetim-kullanıcı tarafa bağlı olarak onay görene kadar adımlar tekrarlanır. Yapısal olmayan ve yarı yapısal olmayan problemlere yönelik bu model türünün üç önemli sorunu mevcuttur: (i) Adımlar kesinleşmiş değildir. (ii) Sistem yapısal olarak zayıf temel içerir. (iii) Kendine özgü özel tecrübe ve yeteneklere gereksinim duyar (Anthony, 1965; Bonczek, vd., 1981; Andriole, 1989; Maheshwari ve Jain, 2012).

(iii) *Spiral Modeli*: Spiral Model, Şekil 6'daki gibi spiral şeklindedir. Sistem fizibilitesi en içteki döngü ile başlayıp, dışarıya doğru şekilde belirtilen aşamalardan geçer. Bu aşamalar kullanıcı-sistem yönetici tarafından tasarlanır. Çalışma kapsamına göre spiral içindeki aşamalar değişiklik gösterebilmektedir. Yazılım oluşturulurken hangi evrelerden geçileceği sistem yönetici tarafından belirlenir ve spiral içi döngüsel yapı oluşur (Boehm, 1988; Buede, 2000; Conrad, vd., 2016; Gurendo, 2015).

Tablo 3. Sistem Geliştirme-Güvenliği Sağlama Döngüsü (PUKO)

PLANLA (Sistem niçin kuruluyor?)
- Sistem Geliştirme Yaşam Döngüsü (SGYD) kapsamının belirlenmesi - SGYD politikasının belirlenmesi - Kontrol alanlarını ve risklerin azaltılması için gerekli kontrollerin belirlenmesi
UYGULA (Ne, ne zaman, nerede yapılacak?)
- Risk azaltma planı - Riskleri azaltıcı çalışmaların başlatılması - Hedeflere ulaşmak için belirlenmiş kontrollerin uygulanması.
KONTROL ET (Sistem nasıl çalışacak?)
- SGYD etkinliğini periyodik olarak gözden geçirmek - Kabul edilebilir risk düzeyleri gözden geçirmek. - Planlanan periyotlarda dâhili SGYD denetimlerini yürüt- Veri tabanı sistemini oluşturun
ÖNLEM AL (Sistemin Kullanılması-Uygulama)
- Belirlenen geliştirmeleri uygulamak - Uygun düzeltici ve önleyici çalışmalar - Kontrol sonuçlarını ve düzeltici faaliyetleri ilgili bölümlere bildirmek - Sürekli gelişmeye yönelmek.

KARAR DESTEK SİSTEMLERİNİN KULLANICILARA YÖNELİK ÖNERİLERİ

İşletmeler veri yoğunluğu içinde boğulmaktadır. Bilgi yoğunluğu ve seli karşısında çalışan, yönetici ve tüketici kesim bu durum karışığında hem kendilerini yetkili hem de güçsüz durumda hissetmektedirler. Bu koşullar altında bu durumun yararlarını ve risklerini kontrol altına alabilecek çözümler bulmaya çalışmaktadırlar.

Gelişmekte olan bilgi ulaşım ve kontrol yapısı, işletmelerin rekabet durumunu yönetmektedir. İşletmeler ve tüketiciler özel aracı şebeke yapıları ve internet yoluyla birbirlerine her geçen gün daha fazla bağlanmaktadır. Bu bağlantılar ve ilişkisel yapı karar destek sistemlerinin yapısını üç aşamada toplanmasını sağlamaktadır (Raymond, 1998; Ravi ve Marcia, 1999; Bhargava ve Power, 2001):

Birinci aşama-İşleme İtranetleri: Bu aşamada, işletmeler organizasyonel yapının içine dağılmış bilgi kaynakları arasında bütünsel ve standart bir ilişki bağlantı kurmaya çalışırlar. Bilgi düzeyindeki yapının oluşumunun gerçekleşebilmesi yönünde, veriye erişim ve verinin veri tabanında toplanıp saklanmasıyla birlikte veri analizler-değerlendirmeler ile birleşmesi gerekmektedir. İşletme intranetler, ayrıntılı analizlerin yapılmasını sağlayan veri ambarları ile karar verici yöneticilere tahminsel ögelere yönelik otomasyon sisteminde çok önemli destek sağlar. İşletme intraneti, veri topluluğu olan veri tabanlarını özel kullanıcı-yönetici gruplarına yönelik çözüm odaklı kararlar üreten ara yüz olarak web tarayıcıları ile geniş bir çevreye açma imkânı sağlar.

İkinci Aşama-Dış ağlar (Extranet): Bu aşamada, işletme bilgi altyapısının bir kısmının, dış dünyaya açılması için güvenlik duvarının ötesine geçilerek tüm dünyadaki iş ortaklarının ve hizmet sağlayıcıların ulaşılması sağlanır.

Hızlı bilgiye erişim, operasyonel veriler ve duyarlılık işletme yönetimi için anahtar niteliğindedir. Standart raporlar ve ara yüzler, hizmet ihtiyaçlarının azaltılması ve eğitim gereksinimlerinin azaltılması için sağlam extranet yapısı çok önemlidir.

Firma içi hatlar yeni gereklilikler oluşturmuştur. Bunlar; büyük veri ciltlerini yönetme kabiliyeti, veri genişliğinin kontrolü, platformlar arası destek, zamanın hızına uyma ve ara yüz seçiminin geniş sınırlarıdır. Her işletmenin kendi içerisindeki veri şebekesi ve kullanıcı sayısının fazla olması, çok geniş bilgi ağ yapısının olmasından dolayı işletmelerin bilgi platformlar arası bağlantıların sağlanması açısından Dış ağlar-extranet çok önemli faktördür.

Üçüncü aşama-Ticari internet uygulamaları: Bu aşamada, işletmeler yeni firma modelleri üzerine odaklanır. Firmalar kendi faaliyetleri ile ilişkili bilgi toplarken, aynı zamanda bu bilgiyi geniş bir kullanım amacına yönelik topluca satmayı amaçlarlar.

Örneğin; kredi kartı işletmeleri, bireysel satış işlemlerine ait aşamalarda kendilerine yönelik bir kısıtlama getirmemektedir. Yeni değer formlarını oluşturmaya yönelik işlemsel bilgileri düzenleyip paketlemektedirler.

İşletme bünyesinde, işlemsel verilerin ticarileştirilmesi çerçevesinde düşünce haklarının değer kazanması, müşteri bilgilerinin, firma işlem kayıtlarının ve finansal verilerin elde edilmesi ve yeniden satılmasına yönelik yeni firma modelleri ortaya çıkacaktır. Bu durum, bu tür işletmelerin toplanmış veri üzerinde karışık hesaplama ve bilginin yalnız çalışanlara-yönetime değil, bunun yanında müşteri sağlayıcı ve iş ortaklarına yayılması sorunları ile karşı karşıya kalınmasına neden olacaktır. İşletmelerin bilgi ağ yapısının yönetimi, bir işletmeyi başarılı veya başarısız yapabilir. Bu sebepten dolayı bilgi varlığının düzenlenmesi ve işletilmesine yönelik KDS'ler ticaret faaliyetleri açısından önemli bir bileşen haline gelmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüzde işletmeler rekabet ortamında ayakta kalabilmek, gelişip büyüebilmek ve değişen iş koşullarına zamanında adapte olabilmek için etkileşimli karar destek araçlarına ihtiyaç duymaktadırlar.

İşletmeler, elde edilen verinin karar almada etkili ve verimli olarak kullanılması için veri akışı içerisinde anlamlı bir bütünlük yaratmaya yardımcı olacak çözümler bulma arayışı içerisinde. Bu sebepten dolayı, işletmeler veri erişim uygulamalarına yönelik etkileşimli karar destek sistemlerine yönelik yapısal bir geçiş aşamasına girmektedirler.

Bilgi yoğun uygulamalar içerisindeki KDS'ler sayesinde, verinin geniş bir kitleye ulaşması sağlanır. Bu kapsamda bilginin açık ve izlenebilir olması uzun süreli etkinlik için işletmelere yönelik fırsatlar oluşturur. Müşteriler ve işletmeler, İntranet ve İnternet gibi ağlar sayesinde karşılıklı etkileşimi daha kolay sağlarlar.

Karar Destek Sistem uygulamaları, verinin geniş çapta yayılmasına ve kullanılmasını sağlar. Bilgi kümesinin açık ve takip edilebilir olması uzun vadede faaliyet kapsamında fırsatlar oluşturur. Müşteriler ve İşletmeler, İntranet ve İnternet-Büyük ve küçük topolojik networkler sayesinde karşılıklı iletişim ve etkileşimin sağlanmasını daha kolay sağlamaktadırlar. İşletmeler, müşteri memnuniyetini sağlamak için müşteri gereksinimlerini bilmek ve bunlar üzerinde gelişmeler yapmak isterler. Müşteri kesmin profilini tespit etmek ve satın alma durumlarını önceden belirleyip tespit etmek zaman alan bir süreçtir. KDS'leri bu süreci kayda değer ölçüde azaltmaktadır. Bu durum,

işletmelerin rekabet piyasasında müşteri ihtiyaçlarını daha kaliteli, hızlı ve maliyetinde düşüş sağlayacak şekilde yapılanmasına olanak sağlar.

KDS uygulamaları, müşteri ihtiyaçlarını, davranışlarını ve taleplerini birden fazla kaynaktan detaylı bir şekilde elde edebilir. Buradaki amaç, veriyi kullanılabilir bilgiye dönüştürmektir. KDS'lerindeki bilgi odaklı uygulamalar bilgi ekonomisinin esas şablonu ve temelidir. Bu yapı, veri karmaşıklığını kar odaklı bir varlığa dönüştürür. Yönetim kesmi, oluşturulan veri ambarı ve kullanılan teknoloji yatırımların işletmeye önemli bir kar ve getiri kazandırmasını isterler. KDS'leri kullanıcı ve çalışanlara veri ambar çevresini açmak amacı ile e-teknoloji uygulamalarını kullanır. Bilginin elde edilmesi, düzenlenip teslimine yönelik gelişmiş teknoloji yapısı olan veri ambarı, e-posta sistemleri, faks makineleri, tarayıcılar vb. teknoloji ürünleri işletmelerin ve toplumun yaşamında önemli yer tutmaktadır. KDS uygulamaları, son nihai çalışan-kullanıcıya gerekli olan kritik bilgiyi etkili şekilde teslim eder.

Bilişim sistemlerine yönelik bilgi uygulamaları-KDS'leri, birden fazla kaynaktan müşteri beklentilerini, davranış ve tercihlerini ayrıntılı olarak tespit edebilir. Buradaki amaç, veri kümesini bilgiye dönüştürmektir. KDS'ler, bilgi ekonomisinin yapısını ve temelini oluşturur. Veri karmaşıklığını, kâr getirici bir yapıya dönüştürebilir. Bu husus, yönetim kesmi için önemli unsurdur. Çünkü Yönetim kesmi, oluşturdukları veri ambarı ve tüm teknoloji alt yapısına yönelik yatırımlarından önemli ölçüde bir getiri, kâr getirmesini beklerler.

KDS'leri, kullanıcı ve yöneticilere veri ambarları dünyasını açmak için e-ticaret teknolojilerini kullanmaktadır. Bilginin tespit edilip toplanması, düzenlenmesi ve gerekli yere ulaştırılması, depolanması için gelişmiş teknoloji bileşenlerinden olan veri ambarları, tarayıcılar, telefonlar, e-posta sistemleri ve faks makineleri toplumun yaşamında önemli bir yer almaktadır KDS'lerini içine alan tüm teknolojik bileşenler, son kullanıcıya ihtiyaç duyduğu kritik bilgiyi etkin ve verimli bir şekilde ulaştırır.

KAYNAKÇA

1. Alagöz, A., Öge, S. ve Koçyiğit, N. (2013). Muhasebe Bilgi Sistemi ve Karar Destek Sistemleri İlişkisinin Yönetmelik Karar Alma Faaliyetlerine Etkisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30, 27-40.
2. Alter, S. L. (1980). Decision support systems: Current practice and continuing challenges. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Co., 316 s.
3. Andriole, S.(1989). Handbook of Decision Support Systems, TAB Books, Inc., ISBN 13: 9780830632404
4. Anthony, R.N. (1965). Planning and Control Systems: A Framework for Analysis, Harvard University Press, 180 s., ISBN-13: 978-0875840475.
5. Arslan, V. ve Yılmaz, G. (2010). Karar Destek Sistemlerinin Kullanımı için Uygun Bir Model Geliştirilmesi, Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi, 4(4), 75-82.
6. Avelweg, U.R.(2009). Historical Overview of Decision Support Systems (DSS), Category: Knowledge Management, IGI Global publishing.
7. Bassil, Y. A. (2012). Simulation Model for the Waterfall Software Development Life Cycle, International Journal of Engineering & Technology (IJET), ISSN: 2049-3444, 2(5), <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1205/1205.6904.pdf>.
8. Berson, A., Stephen S. ve Kurt T.(1999). Building Data Mining Applications for CRM, McGrawHill, New York, s.91.
9. Bhargava, H. ve Power, D. J.(2001). Decision Support Systems and Web Technologies: A Status Report. Proceedings of the 2001 Americas Conference on Information Systems, Boston, MA, , s.121-140.
10. Bilgilioglu, S.S. (2018). Makine Öğrenmesi Teknikleri ile Mekânsal Karar Destek Sistemlerinin Geliştirilmesi: Aksaray İli Örneği, AKSARAY Üniversitesi, FEN Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Aksaray.
11. Bonczek, R., Holsapple, C., ve Whinston, A. (1981). Foundations of Decision Support Systems, Academic Press, New York, 1st Edition, 412 s., ISBN: 9781483268729
12. Boehm, B.W. (1988). A Spiral Model of Software Development and Enhancement. IEEE Computer, 21(5), 61-72.
13. Bozkır, A.S. (2009). Olap ve Veri Madenciliği Teknolojilerinden Yararlanılarak Web Tabanlı Bir Karar Destek Sisteminin Gerçekleştirilmesi, Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
14. Buede, D.M.(2000). The Engineering Design of Systems: Models and Methods. New York: Wiley, 1st Edition, 462 s., ISBN-13: 978-0471282259.
15. Conrad, E., Misenar, S. ve Feldman, J.(2016). Software Development Security (Understanding, Applying, and Enforcing Software Security), CISSP Study Guide (Third Edition), Chapter 9 - Domain 8, 429-477, elsevier publishing, <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-802437-9.00009-6>.
16. Çeven, M.(2006). Kurumsal Bilgi Sistemlerinin Karar Vermeyi Destekleyici Özellikleri ve Bir Uygulama, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
17. Çil, İbrahim. Karar Destek Sistemleri Ders Notları.
18. Groth, R. (1997). Data Mining: A Hands-On Approach for Business Professionals, (Data Warehousing Institute Series) PrenticeHall PTR, New Jersey, 264 s., ISBN-13: 978-0137564125.
19. Gurendo, D. October 26, 2015, Software Development Life Cycle (SDLC). Spiral Model, <https://xbsoftware.com/blog/software-development-life-cycle-spiral-model/>, Erişim tarihi: 15.04.2019.
20. Dervişoğlu-Çelik, H. (2018). İşletmelerde Finansal Karar Destek Sistemleri, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
21. Dural, C. (2015). Karar Destek Sistemlerinde Kişiselleştirilmiş Karar Destek Sisteminin Önemi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

22. Han, J., Kamber, M. ve Pie, J. (2012). Data Mining: Concepts and Techniques, The Morgan Kaufmann Series in Data Management Systems, JimGray Series, Editor M Kaufmann Publishers, 3rd edition, 720 s.
23. Hasgöl, Ö. (2005). Ana Üretim Planlamasında Karar Destek Sistemlerinin Kullanılması ve Stoksuz Üretim Yapılan Bir İşletmede Uygulama, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
24. Hersh, M. A.(1999). Sustainable Decision Making: The Role of Decision Support Systems, IEEE Transactions on systems, man, and cybernatics-Part C: Applications and Reviews, 29 (3), 395 – 408
25. Keen, P. G. W.(1980). Decision support systems: A Research perspective Mass: Center for Information Systems Research. Cambridge, 54 s.
26. Keen, P. G. W. (1980). Adaptive Design for Decision Support Systems, Data Base, 12 (1-2) 15-25, ACM New York, NY, USA
27. Kennedy, RL., Lee, Y., Roy, BV., Reed, CD. ve Lippman, R.P. (1997). Solving Data Mining Problems Through Pattern Recognition, PrenticeHall, 400 s.
28. Little, JDC. (1970). Models and Managers: The Concept of a Decision Calculus. Management Science, (16) 8, 466-485.
29. Maheshwari, S. ve Jain, D.C. (2012). A Comparative Analysis of Different types of Models in Software Development Life Cycle, International Journal of Advanced Research in Computer Scienceand Software Engineering, 2(5), 285-290
30. Mark, S. S.(1990). Decision Support Systems: Directed and Nondirected Change, Information Systems Research, The Institute of Management Sciences, 1(1), 47-70.
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.93.4012&rep=rep1&type=pdf>
31. Moore, J. H.ve Chang, M. G. (1983). Meta-Design Considerations in Building DSS, in John L. Bennett (Ed.), Building Decision Support Systems, Addison-Wesley Publishing Company, Reading, MA, 173-204.
32. Morton, G. S. (1971), Management Decision Systems; Computer-based support for decision making, Boston, Division of Research, Graduate School of Business Administration, Harvard University, 216 s., ISBN-13: 978-0875840901.
33. Özsever, Ç., Gençoğlu, T. ve Erginel,N. (2009). İşgücü Verimlilik Takibi için Sistem Tasarımı ve Karar Destek Modelinin Geliştirilmesi, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 19.
34. Piatetsky-Shapiro, G. (2003). Machine Learning and Data Mining Course Notes, Connecticut College, 15, 59 s.KDnuggets.com/data_mining_course/course_notes.pdf
35. Poe, V.,Klauer, P. ve Brobst, S. (1997). Building a Data Warehouse for Decision Support, Second Edition, Prentice Hill PTR, New Jersey, 286 s., ISBN-13: 978-0137696390
36. Power, D. J. (2007). A Brief History of Decision Support Systems. version 4.0.
37. Power,D.J. Editor, DSSResources.com, A Brief History of Decision Support Systems, <https://dssresources.com/history/dsshhistory.html>, Erişim tarihi:14.04.2019.
38. Power, D.J. (2008). Decision Support Systems: A Historical Overview. In: Handbook on Decision Support Systems 1, Chapter 7, International Handbooks Information System. Springer, Berlin, Heidelberg, 121-140.
39. Ravi K. ve Marcia R. (1999). e-Business Roadmap for Success, 7th Edition, Addison Wesley, s. 280-285.
40. Raymond, M. Jr. (1998). Management Information Systems, Seventh Edition, Prentice-Hall International Inc, New Jersey, s. 273.
41. Sauter, V.(1997). Decision support systems: an applied managerial approach, John Wiley & Sons, Inc. New York, NY, 414 s., ISBN0-471-31134-0.
42. Shim, J.P.,Warkentin, M., Courtney, J.F., Power, D.J., Sharda, R. ve Carlsson, C. (2002). Past, present, and future of decision support technology, Decision Support Systems 33, 111-126.
43. Simon, H.A. (1960). The New Science of Management Decision, New York, NY: Harper and Row, The Ford Distinguished Lectures, 3, 50 s.

44. Simon, H. (1997). *Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations*. 4th Ed. The Free Press, 255 s.
45. Sing, H.S., *Data Warehousing : Concepts, Technologies, Implementation and Management*, Printice Hall PTR, USA, 1st edition, 1997, 332 s., ISBN-13: 978-0135917930.
46. Sprague, RH, Jr. (1980). A Framework for the Development of Decision Support Systems. *MIS Quarterly* 4(4), 1-26.
47. Suner, A. (2013). *Rektum Kanseri Tedavisinde Karar Ağacı ve Uzman Görüşü Kullanan Bir Klinik Karar Destek Sistemi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013, İzmir
48. Thomsen, E. (2002). *OLAP Solutions: Building Multidimensional Information Systems*, 2nd Edition, John Wiley & Sons, 688 s. ISBN: 978-0-471-40030-1.
49. Tokaylı, M.A. (2005). *Zaman Pencereli Araç Rotalama Problemi İçin Bir Karar Destek Sistemi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
50. Turban, E. (1993). *Decision Support and Expert Systems: Management Support Systems*. Pearson Ptr, Third Edition. New York: Macmillan Publishing Company, 959 s., ISBN-13: 978-0024216915
51. Türkseven, M.T. (2018). *Ekip Planlamada Karar Destek Sistemleri*, Çankaya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, Ankara.
52. Turban, E., Aronson, J. E. ve Liang, T.P. (2005). *Decision Support Systems and Intelligent Systems*. 7th ed. Upper Saddle River, N. J.:Pearson/PrenticeHall, 936 s.
53. Tvrdíková, M. (2007). *Support of Decision Making by Business Intelligence Tools*, 6th International Conference on Computer Information Systems and Industrial Management Applications (CISIM'07).
54. Url 1, *Decision Making Models*, Erişim Adresi: <http://decision-making-models.blogspot.com/>, Erişim tarihi:18.04.2019.
55. Url 2, *Decision Support Systems*, Erişim Adresi:<https://slideplayer.com/slide/12264721/>, Erişim tarihi:18.04.2019
56. Url 3, *Karar Destek Sistemin Bileşenleri*, Erişim Adresi: <http://slideplayer.biz.tr/slide/7295537/> , Erişim Tarihi: 18.04.2019.
57. Url 4, *Karar Destek Sistemleri*, Erişim Adresi: <https://web.itu.edu.tr/~sonmez/lisans/es/KararDestek.pdf>, s.1-6, Erişim tarihi:18.04.2019.
58. Url 5, *Sistem Geliştirme Yaşam Döngüsü (The Systems Development Life Cycle) (SDLC)* <http://debis.deu.edu.tr/userweb/~vahap.tecim/dosyalar/sgyd.pdf>, Erişim tarihi:15.04.2019.
59. Url 6, *Data warehousing*, <https://www.1keydata.com/datawarehousing/datawarehouse.html>, Erişim tarihi: 18.04.2019.
60. Url 7, *OLAP KÜPÜ Nedir ?* <https://hardwareandro.com/olap-kupu-nedir/>, Erişim tarihi: 18.04.2019.
61. Url 8, *Data Warehousing - Relational OLAP*, https://www.tutorialspoint.com/dwh/dwh_relational_olap.htm, Erişim tarihi: 18.04.2019.
62. Uyanık, B., *Karar Destek Sistemlerin Geliştirme Yaşam Döngüsü*, <http://tusside.tubitak.gov.tr/sites/images/Tusside/bu-karar-destek-sistemlerin-gelistirme-yasam-dongusu.pdf>,1-14, Erişim Tarihi: 14.04.2019.
63. Watson, H.J.,Houdeshel, G., ve Rainer, R. K.(1997). *Building Executive Information Systems and other Decision Support Applications*, New York: John Wiley, 512 s., ISBN-13: 978-0471069300
64. Vidette P., Klauer, P. ve Brobst, S. (1997). *Building a Data Warehouse for Decision Support*, Second Edition, Prentice Hill PTR, New Jersey.
65. Yavuz, Ö. ve Tecim, V. (2008). *Trafik Kazalarının Analizine Yönelik Karar Destek Sistemleri: Örnek Uygulama*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi, 10(3), 1-21.

DÜNYA ÇELİK KAPI SEKTÖRÜNÜN REKABET DÜZEYİ VE BU PİYASADA TÜRKİYE’NİN ULUSLARARASI REKABET GÜCÜ

Ekrem ERDEM ¹ , Ahmet HASKÖSE ²

¹ Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

² Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, (sorumlu yazar).

Giriş

1980'li yıllarla birlikte küreselleşme tüm dünyada bir olgu olarak yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu süreçte ticaretin kuralları her geçen gün değişmekte; ülkeleri rekabet güçlerini geliştirmeye ve böylelikle refah düzeylerini iyileştirmeye yöneltmektedir. Bu değişim süreci, tüm dünyayı neredeyse tek bir pazar ve küresel bir köy haline getirmiştir. Bu durumun yol açtığı en önemli tehdit firmaların ve ülkelerin yeni stratejiler geliştirmek için yoğun rekabet altında kalmaları iken, ortaya çıkan en önemli fırsat bir ülkedeki küçük bir firmanın bile milyarlarca insana ulaşma imkânına sahip olmasıdır. Bir başka ifade ile, küçük bir firma için bile tüm dünya insanları potansiyel müşteri profilinde bulunmaktadır. Böylece küreselleşme eğilimleri ülkeler bakımından dış ticaretin önemini artırmakta ve dış ticarete başarı sağlayan ülkeler gelir ve refah artışı yaşamaktadırlar.

Esasında çelik kapı sektörü dünya ticareti içerisinde büyük bir paya sahip olmasa da gün geçtikçe artan nüfusa ve gelire bağlı olarak yükselen konut talebi ve güvenlik kaygısı gibi nedenlerle gelişme potansiyeli yüksek bir sektördür. Çelik kapı ihracatı için inşaat sektörü lokomotif sektör olmakla birlikte nüfus artış hızı, GSMH artış oranı, şehirleşme oranı ve her geçen gün artan yaşam standartları da önemli faktörlerdir. Dünyanın önemli bir kısmında hızlı refah artışı yeni şehir ve mimari anlayışı ile birlikte çelik kapı ürünlerinin niteliğini, çeşitliliğini ve fiyatını da artırmaktadır.

Çelik kapı ticaretinin son 20 yıllık dönemi incelendiğinde, ticaret hacminin önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Öyle ki, 1998 yılında yaklaşık olarak 1,1 milyar dolar olan dünya çelik kapı ihracatı 2017 yılında 3,6 milyar dolara ulaşarak 3 kattan fazla artış göstermiştir. Benzer şekilde, dünya çelik kapı ithalatı da 1998 yılında yaklaşık 1,1 milyar dolar iken, 2017 yılında 3 milyar dolara ulaşmıştır. Türkiye'nin de son 20 yılda bu sektörde giderek gücünü artırdığı görülmektedir. Nitekim Türkiye'nin 1998 yılında çelik kapı ihracatı sadece 3,5 milyon dolar iken, 2017 yılında 30 kattan fazla artış göstererek yaklaşık 108 milyon dolar olmuştur. Bu bağlamda, 2000'li yıllarda başlayan gelişim süreci, Türkiye'nin ihracatında niceliksel artışlara ve niteliksel gelişmelere yol açmıştır.

Bu çalışmada çelik kapı sektörü hakkında uluslararası düzeyde genel bulguların elde edilmesi, ilgili sektörde ihracat ve ithalat yapan ülkeler bazında değerlendirmelerin yapılması ve Türkiye'nin çelik kapı ihracat ve ithalat faaliyetlerinin analizi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, araştırmada betimsel yöntem kullanılmaktadır. Çelik kapı, GTİP (Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu) tablosuna göre 730830 sınıfında yer almaktadır. Harmonize Sistem HS6 olarak bilinen 730830 kodu tüm ülkeler için aynı olmakla birlikte, altı haneden sonrası ülkeler bazında farklılıklar gösterebilmektedir. Çalışmada bu durum dikkate alınmış olup, analizler kapsamında kullanılan veriler HS6 sınıflamasında 730830 koduna aittir. HS6 sınıflamasında 730830 kodu "demir/çelikten kapı, pencere ve bunların çerçeveleri ile pervazları ve kapı eşikleri"ni temsil etmektedir. Burada bu verilerin içerisine çelikten imal edilmiş her türlü kapı, pencere ve bunların çerçeveleri ile pervazlarının dâhil olduğu hususuna dikkat edilmelidir.

Çalışmanın ilk kısmında dünya çelik kapı sektörünün piyasa analizi, son 20 yılda öne çıkan ülkeler dikkate alınarak yapılmaktadır. İkinci kısımda, Türkiye çelik kapı sektörünün yapısı ve uluslararası rekabet gücü incelenmektedir. Bu bağlamda, ülkenin çelik kapı ihracat ve ithalatının gelişme eğilimleri ile sektörün dünya ticareti eğilimleri ve aynı zamanda Türkiye toplam dış ticaret eğilimleri karşılaştırılmaktadır. Üçüncü kısımda, Türkiye'nin çelik kapı ihracat ve ithalatında öne çıkan ülkeler belirlenmektedir. Son kısımda ise, elde edilen bulgular genel olarak tartışılmaktadır.

1. Dünya Çelik Kapı Sektörünün Piyasa Yapısı ve Rekabet Düzeyi

Bu kısımda, hammadde olarak demir ve çelik cevherlerini kullanan çelik kapı sektörünün dünya ticaretindeki durumu incelenecek ve sektöre ilişkin istatistiksel verilerin kaynak taraması yapılacaktır.

Çelik kapı sektörü, kriz dönemleri dışında sürekli büyüyen ve gelişen bir sektördür. Genel olarak, Çin, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Hollanda, İtalya, Kanada ve Rusya'nın dünya pazarında söz sahibi ülkeler olduğu rahatlıkla söylenebilir. Çelik kapı ihracatında sadece Çin ve Almanya'nın ihracatı dünya toplam ihracatının üçte birinden daha fazlasını oluşturmakta; hatta bazı yıllarda bu ülkelerin payı %50'ye yaklaşmaktadır. İlave olarak, Hollanda, ABD, İtalya ve Kanada da çelik kapı ihracatında önemli aktörlerdir. İhracattaki bu yapının aksine, çelik kapı ithalatında piyasa yapısı konumda yer alan hâkim bir ülke olmasa da ABD biraz daha öne çıkmaktadır. Bu ülkenin yanı sıra, Fransa, Almanya, Kanada ve Rusya da çelik kapı ithalatında önemli paya sahip ülkelerdir. Ayrıca, Nijerya ve Suudi Arabistan da süreklilik göstermemekle birlikte, bazı dönemlerde dünya çelik kapı ithalatında öne çıkan ülkeler arasında yer almaktadır.

Dünya Çelik Kapı İhracat Piyasasının Rekabet Düzeyi ve Piyasa Yapıcı Ülkelerin Durumu

Çelik kapı sektörünün 2008-2017 döneminde yıllık ortalama 3,5 milyar dolarlık ihracat ve 3,1 milyar dolarlık ithalat yaptığı anlaşılmaktadır. Sektörlerin küresel ihracat ve ithalat pazarlarında rekabet düzeyini anlamak için yaygın ve kolay bir yöntem olarak ilk 5 ya da 10 ülkenin piyasa payına bakılır. Literatürde "yoğunlaşma oranları" (Concentration Ratio, CR) olarak ifade edilen ilk 5 ya da 10 ülkenin piyasa payı (CR5 veya CR10) dikkate alınarak sektörün küresel piyasa yapısının rekabet düzeyi hakkında bir kanaat elde edilir. İlk 5 ülkenin payı (CR5) %50'nin üzerinde ise nispeten tekeller (ya da eksik rekabetçi), %50'nin altında ise nispeten rekabetçi olarak kabul edilir. Aynı analiz herhangi bir sektörün iç piyasasında üretim veya ticaret yapan ilk 5 veya 10 firma için de yapılabilir. Yoğunlaşma oranlarının dikkate alınması, ilgili sektöre yeni giriş yapacak bir ülke veya firma için giriş ve çıkışların ne ölçüde kolay olacağı, üretim, ticaret ve fiyat kararlarında ne kadar etkili olabileceği gibi temel yönetsel kararlar bakımından oldukça önemli olacaktır.

Buna göre, son 10 yıllık dönemde sıralamadaki konumları değişmekle birlikte, ihracat yapan ülkeler sıralamasında ilk 5 ülke genel olarak Çin, Almanya, Hollanda, ABD ve İtalya olarak görülmekte ve bu ülkeler toplam çelik kapı ihracatının yaklaşık %65'ini gerçekleştirmektedir. Aynı dönemde, çelik kapı sektörü dünya ithalatında ilk 5 ülke sıralaması genel olarak ABD, Fransa, Rusya, Almanya ve Kanada olarak gerçekleşmektedir. Bu ülkelerin ithalatı dünya toplam çelik kapı ithalatının yaklaşık %35'ini oluşturmaktadır (UN UN Comtrade, 2019). Dolayısıyla, ülkelerin dünya çelik kapı dış ticaretindeki yoğunlaşma oranları dikkate alındığında, ihracatta eksik rekabetçi bir yapı hâkim iken, ithalatta daha rekabetçi bir yapı hâkimdir.

Tablo 1: Çelik Kapı Sektörü Dünya İhracatında İlk 5 Ülkenin Piyasa Payı Sıralaması (1998, 2003, 2008-2017 Dönemi)

Sıra	1998		2003		2008	
	Ülkeler	Pay (%)	Ülkeler	Pay (%)	Ülkeler	Pay (%)
1	Almanya	23,35	Almanya	27,20	Çin	25,72
2	Kanada	15,43	Kanada	15,07	Almanya	22,55
3	ABD	11,61	ABD	7,47	Hollanda	7,16
4	Hollanda	7,19	Hollanda	7,00	ABD	5,60
5	Belçika-Lüks.	5,29	Çin	6,42	Kanada	4,98
Sıra	2009		2010		2011	
	Ülkeler	Pay (%)	Ülkeler	Pay (%)	Ülkeler	Pay (%)
1	Çin	23,93	Çin	25,70	Çin	26,30
2	Almanya	22,72	Almanya	20,01	Almanya	19,71
3	ABD	7,01	ABD	7,16	Hollanda	7,29
4	Hollanda	6,82	Hollanda	6,83	ABD	6,99
5	İtalya	5,12	İtalya	5,17	İtalya	5,09
Sıra	2012		2013		2014	
	Ülkeler	Pay (%)	Ülkeler	Pay (%)	Ülkeler	Pay (%)
1	Çin	28,31	Çin	28,84	Çin	25,87
2	Almanya	17,44	Almanya	21,01	Almanya	23,31
3	ABD	7,63	Hollanda	6,55	Hollanda	6,64
4	Hollanda	7,34	ABD	5,72	ABD	5,91
5	İtalya	5,01	İtalya	4,51	İtalya	4,59
Sıra	2015		2016		2017	
	Ülkeler	Pay (%)	Ülkeler	Pay (%)	Ülkeler	Pay (%)
1	Çin	26,71	Çin	22,50	Çin	24,50
2	Almanya	16,29	Almanya	14,74	Almanya	14,64
3	ABD	8,34	Hollanda	8,58	Hollanda	9,55
4	Hollanda	7,20	ABD	7,76	ABD	6,77
5	İtalya	5,46	İtalya	6,13	İtalya	5,90

Kaynak: UN Comtrade (Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticaret İstatistikleri).

Çelik kapı sektörün durumuna biraz daha uzun dönem bakış açısıyla yaklaşıldığında; sektörün son 20 yıllık ihracatında, Çin'in 2003 yılından itibaren ilk 5 sıralamasına girmeye başladığı ve 2008 yılından itibaren de bu sektörün değişmeyen lideri olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, 1998 yılından sonra Belçika-Lüksemburg, 2008 yılından itibaren de Kanada dünya çelik kapı ihracatında ilk 5 ülke sıralamasındaki konumlarını kaybetmişlerdir. Dünya çelik kapı ihracatında 2009 yılından itibaren en yüksek ihracat hacimlerine sahip ilk 5 ülke değişmemekte olup, sadece Hollanda ve ABD'nin sıralamadaki konumları sık sık değişmektedir. Diğer taraftan, son 10 yıllık dönemde sektörde Çin ve Almanya'nın baskın bir üstünlüğü söz konusu olup; Çin'in piyasa payını ciddi ölçüde artırdığı, buna karşılık Almanya'nın düşürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim dünya çelik kapı piyasasında en fazla ihracat yapan 5 ülke arasında 2003 yılında giren Çin Halk Cumhuriyeti'nin ihracat payı o yıl sadece %6,4 iken, 2013'te %28,8'e yükselmiştir. Bu ülkenin piyasa payı son yıllarda bir miktar düşse de, 2017 itibarıyla %24,5 gibi yüksek bir piyasa payı ile açık ara liderliğini hâlâ devam ettirmektedir. 2008-2014 yılları arasında bu iki ülkenin toplam ihracatı dünya çelik kapı ihracatının toplamının %45'inden daha fazlasını oluşturmaktadır. Fakat bu iki ülke son yıllarda toplam ihracat içindeki pazar paylarında küçük de olsa kayıplar yaşamaktadır (Tablo 1).

Dünya Çelik Kapı İthalat Piyasasının Rekabet Düzeyi ve Piyasa Yapıcı Ülkelerin Durumu

Aynı şekilde, çelik kapı sektörünün dünya ithalatının son 20 yılına bakıldığında, ABD, Almanya ve Fransa'nın ithalat hacimleri bakımından ilk 5 ülke arasında yer aldıkları ve ABD'nin neredeyse değişmeyen lider ülke olduğu görülmektedir. ABD, çelik kapı ithalatında liderlik konumunu sadece 2010 yılında Nijerya'ya ve 2014 yılında ise Suudi Arabistan'a bırakmıştır. Ancak, çelik kapı ihracatındaki en iyi 5 ülkeye ilişkin baskın yapı, bu sektörün ithalatında net bir şekilde görülmemekte olup; ABD, Almanya ve Fransa ilk 5 ülke sıralamasında farklı konumlarda da olsa yerlerini korumaktalar ve geriye kalan iki ülke yıllar itibariyle değişiklik göstermektedir. Rusya, çelik kapı ithalatında 2011 yılından itibaren ilk 5 ülke içerisinde yer almaya başlamış; Belçika-Lüksemburg, Avusturya, İngiltere, Kanada, Polonya, Nijerya, Suudi Arabistan ve İsviçre bazı yıllarda ilk 5 ülke arasına girmeyi başarmıştır (Tablo 2).

Tablo 2: Çelik Kapı Sektörü Dünya İthalatında İlk 5 Ülkenin Piyasa Payı Sıralaması (1998, 2003, 2008-2017 Dönemi)

Sıra	1998		2003		2008	
	Ülkeler	Pay (%)	Ülkeler	Pay (%)	Ülkeler	Pay (%)
1	ABD	17,89	ABD	19,53	ABD	11,50
2	Almanya	8,76	Fransa	9,80	Rusya	10,26
3	Fransa	7,56	İngiltere	5,69	Fransa	7,62
4	Belçika-Lükse	5,34	Almanya	4,58	Almanya	4,70
5	Avusturya	5,05	Kanada	4,55	Polonya	4,26
Sıra	2009		2010		2011	
	Ülkeler	Pay (%)	Ülkeler	Pay (%)	Ülkeler	Pay (%)
1	ABD	10,80	Nijerya	9,95	ABD	9,12
2	Fransa	8,07	ABD	9,03	Fransa	8,51
3	Rusya	8,04	Rusya	8,72	Rusya	8,43
4	Almanya	5,52	Fransa	7,04	Almanya	8,09
5	Kanada	4,61	Almanya	5,94	Kanada	4,57
Sıra	2012		2013		2014	
	Ülkeler	Pay (%)	Ülkeler	Pay (%)	Ülkeler	Pay (%)
1	ABD	9,10	ABD	9,76	S. Arabistan	9,98
2	Rusya	7,84	Almanya	7,69	ABD	9,37
3	Fransa	7,79	Rusya	7,43	Rusya	7,01
4	Almanya	7,70	Fransa	7,12	Fransa	6,86
5	Nijerya	5,10	Kanada	4,55	Almanya	6,25
Sıra	2015		2016		2017	
	Ülkeler	Pay (%)	Ülkeler	Pay (%)	Ülkeler	Pay (%)
1	ABD	13,00	ABD	12,90	ABD	13,59
2	Fransa	7,61	Fransa	7,40	Fransa	8,04
3	Almanya	6,98	Almanya	6,09	Almanya	6,55
4	Kanada	5,09	Kanada	4,56	Kanada	4,64
5	İsviçre	4,34	Rusya	4,20	Rusya	4,34

Kaynak: UN Comtrade.

Dünya Çelik Kapı Sektörünün Piyasa Yapısı ve Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme

Dünya çelik kapı sektörünün dış ticaretinde aktif rol alan ilk beş ülke listelerine 20 yıllık perspektiften bakıldığında; hem ihracat hem de ithalat listesinde yer alan ülkelere bazı istisnalar dışında neredeyse tamamı gelişmiş ülke statüsünde ülkelere olmaktadır. İhracatçı ülkeler listesi bakımından durumun listenin daha homojen, ithalatçı ülkeler bakımından ise daha heterojen olduğu söylenebilir. Buna göre, ihracatçı ülkelerin özellikle son 10 yılda üçünün (Almanya, Hollanda ve İtalya) Avrupa Birliği'nin en köklü ve rekabetçi ekonomileri arasında yer aldığı, diğer ikisinin de (Çin ve ABD) bugün dünyanın en büyük iki ekonomisi olduğu bilinmektedir. İthalatçı ülkelerin ise, çok az bir kısmı daha önceleri farklı coğrafyalardan az gelişmiş (Nijerya) veya yüksek düzeyde rekabetçi olmayan ülkelere (Suudi Arabistan ve Polonya) oluşsa da son 10 yılda yine tamamı dünyanın en zengin ve rekabet gücü en yüksek ülkelere olduğu gözükmektedir.

Burada dikkat çeken önemli bir husus, listelerde yer alan ABD, Almanya, Hollanda, İtalya, Fransa, Kanada, Çin ve Rusya'nın zaten dünya ticaretinde en yüksek paya sahip zengin ülkeler arasında yer almasıdır. Bu gerçek bize net olarak sektörün hem arz hem de talep tarafında yer alan ülkelerin tamamının dünyanın en zengin ve en rekabetçi 'zenginler kulübü' ülkeleri arasında yer alan ülkelere oluştuğunu; dolayısıyla çelik kapı sektörünün aslan payının zengin ülkelerin elinde olduğunu göstermektedir. Bu gerçek, esasında dünya çelik kapı ticaretinin dünya toplam ticaretinin genel gidişatını bir ölçüde temsil kabiliyetinin olduğunu, çalışmadan elde edilen sonuçların da bu yönüyle çapından daha büyük anlam ifade edebileceği söylenebilir.

Bu verilerden elde edilen bir diğer önemli husus da, çelik kapı sektörünün büyüklüğünün ve rekabet gücünün ülkelerin zenginlik düzeyleriyle ve uluslararası rekabet güçleriyle yakından irtibatlı olduğudur. O bakımdan, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere de ekonominin toplam hasıla düzeyi büyüdükçe ve rekabet güçleri arttıkça bu gibi sektörlerde de rekabet düzeyleri potansiyel olarak artacak; aynı şekilde bu ülkelere çelik kapı gibi sektörlerde daha rekabetçi bir yapı oluşturulduğunda, ekonominin geneline aynı yönde olumlu bir motivasyon kazandıracağı anlaşılmaktadır.

Nitekim küresel çapta sektörün rekabet gücünü tayin eden unsurlara bakıldığında bu temsil gücü anlaşılmaktadır. Buna göre, sektörde hammadde açısından önemli bir sıkıntı yaşamasa da sektörün küresel rekabet gücünü etkileyen unsurlar arasında döviz kurlarındaki aşırı dalgalanmalar, hedef pazarlardaki siyasi/iktisadi kırılganlıklar ve nitelikli işgücü temininin zor olması gibi faktörler yer almaktadır (Erdem vd., 2012).

2. Türkiye Çelik Kapı Sektörünün Yapısı ve Uluslararası Rekabet Gücü

Türkiye'de 1970'li yıllardan itibaren kentsel nüfusun ve buna bağlı olarak konut ihtiyacının artmasıyla birlikte inşaat sektörü hızla gelişmeye başlamıştır. İnşaat sektöründeki gelişme, yurt içi ve yurt dışı Türk müteahhitlik hizmetlerini ve buna bağlı olarak kapı ve pencere sektörünün ihracat potansiyelini de artırmıştır. Sektörün dışa açılması, zaman zaman iç piyasada yaşanan daralmaların etkisini hafifletmek ve uzun dönemde düzleştirmek için büyük bir fırsat olmuştur.

Türk kapı ve pencere sektöründe üretimin standartlara uygun hale getirilmesini ve yüksek kalite düzeylerinden ödün verilmemesini sağlamak, sektörde faal olan şirketlerin aralarında haksız rekabet unsurları oluşturmalarını önlemek ve ekonomik konjonktürün daralma dönemlerindeki olumsuzluklardan daha az etkilenecek yapısal düzenlemeler

yapılması sektörün başlıca gündem maddeleri olarak ortaya çıkmaktadır (Erdem vd., 2012).

Türkiye Çelik Kapı İhracatının Gelişme Trendi ile Sektörün Dünya İhracatının Karşılaştırılması

HS6 sınıflamasında 730830 kodlu olan “demir/çelikten kapı, pencere vb. çerçeveleri ile pervazları ve kapı eşikleri” ürünlerine ilişkin Türkiye’nin son 20 yıldaki dış ticaret hacimleri Tablo 3’te verilmektedir. Burada, son 10 yıllık dönem için yıllar itibariyle ilk 10 yıllık dönem için ise 5 yıllık aralarla olmak üzere, Türkiye’nin çelik kapı sektörüne yönelik dış ticaret hacimleri 1998, 2003 ve 2008-2017 dönemleri olmak üzere incelenmektedir. Esasında Türkiye’nin bu sektörün hem ihracatında hem de ithalatında ele alınan yıllar itibariyle önemli dalgalanmalar yaşanmış olsa da ikisinin seyri birbirinden hayli farklılık göstermektedir. Buna göre, Türkiye’nin toplam çelik kapı ithalatı dolar cinsinden toplam değer olarak yıllar itibariyle fazla değişmese de ülkenin sektörün dünya ithalatındaki payı binde 38 ile 94 arasında, sıralamadaki yeri ise 28 ile 43 arasında yer almaktadır. Bu farklılık hiç şüphesiz sektörün üretim yapısının ve rekabet gücünün ne kadar kırılgan ve istikrarsız olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 3: 1998, 2003, 2008-2017 Dönemi Çelik Kapı Sektörü İhracat ve İthalatında Türkiye’nin Dünya Ticaretindeki Konumu

Yıllar	Sıra	İhracat (\$)	Payı (%)	Sıra	İthalat (\$)	Payı (%)
1998	29	3.465.354	0,32	28	9.716.860	0,90
2003	23	10.915.397	0,75	36	5.739.315	0,38
2008	13	43.691.857	1,22	30	29.549.456	0,88
2009	11	44.257.209	1,61	37	16.995.661	0,65
2010	11	49.487.046	1,75	43	14.103.252	0,49
2011	9	69.101.658	2,04	31	22.795.754	0,75
2012	7	89.555.738	2,56	35	20.951.104	0,67
2013	7	113.865.284	2,73	34	24.797.094	0,75
2014	7	127.544.012	2,95	31	28.941.821	0,81
2015	7	125.088.590	3,58	36	18.968.721	0,68
2016	7	109.659.935	3,24	33	26.099.725	0,88
2017	7	108.321.609	3,01	31	28.251.735	0,94

Kaynak: UN Comtrade.

İhracattaki durum ise biraz daha farklıdır. Buna göre, Türkiye’nin çelik kapı ihracat hacmi son 20 yılda çok yükselmiş ve 2014 yılına kadar da sürekli artış kaydetmiştir. 2016 ve 2017 yıllarında kayda değer bir düşüş olsa da 20 yıllık bir dönem zarfında yaklaşık 31 kat bir artış olmuştur. Buna paralel olarak, sektörün dünya ihracat sıralamasındaki yeri 29’dan 7’ye; payı ise %0,32’den %3’e yükselmiştir. Ancak, 2012 yılından bu yana Türkiye’nin dünya çelik kapı ihracatındaki sıralaması ve payında pek değişiklik olmamış; dolayısıyla sektörün rekabet gücünde değişiklik olmamıştır. Bunun dışarıdan kaynaklanan en önemli sebebi, önde gelen pazar ülkeler olarak Ortadoğu, Afrika ve Orta Asya ülkelerinde bu dönemde siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın artmasıdır. İçeriden kaynaklanan en önemli sebepleri ise, son yıllarda yaşanan ağır siyasi krizler, artan ekonomik kırılganlıklar ve sektörün işgücü ve sermaye verimliliği bakımından düşük profilli bir yapıya sahip olmasıdır.

Türkiye çelik kapı ihracatının gelişme trendi sektörün dünya ihracatı ile karşılaştırıldığında, uzun dönemde birbiriyle oldukça uyumlu bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Buna göre, dünya çelik kapı ihracatının son 10 yıllık dönemdeki yıllar

itibariyle ihracat hacimleri, ilk 10 yıllık dönemdeki hacimlerin iki katından daha fazla artış göstermiştir. Bir başka ifadeyle, çelik kapı sektörünün ihracat hacimleri 2008 yılından itibaren önemli düzeylere ulaşmıştır. Ancak, son 10 yıllık dönemde dalgalanmalar olmasına rağmen 3,5 milyar doları çoğu yıllarda aşamamıştır. Hatta, 2009 ve 2015 yıllarında belirli ölçüde kayda değer daralmalar (yaklaşık %20'lik küçülmeler) görülmektedir (Tablo 4 ve Şekil 1).

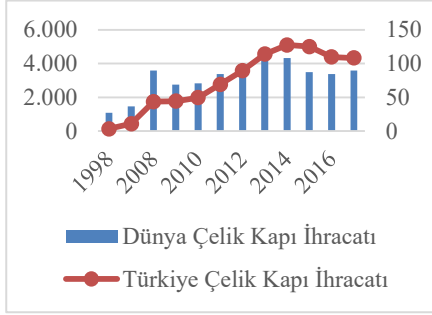
Türkiye çelik kapı ihracatında ise son 20 yıllık dönemde sürekli ve önemli artışlar görülmektedir. Öyle ki, 2009 yılında dünya çelik kapı ihracatı %23,19 küçülürken aynı yıl Türkiye çelik kapı ihracatı %1,29 büyümüştür; en yüksek büyüme %39,64 ile 2011 yılında gerçekleşmektedir. Bununla birlikte, 2015 yılından itibaren sektörün hem dünya ihracatında hem de Türkiye'nin ihracatında önemli bir daralma yaşanmaktadır. Dünya mal ticaretinde 2015 ve 2016 yıllarında yaşanan küçülmede ülkelerin para birimleri arasındaki dalgalanmanın etkisi önemli olmuştur. Zira Euro, Sterlin ve Yen bu yıllarda ABD Doları karşısında değer kaybetmiş ve kendi para birimleri cinsinden yaptıkları ihracatın dolar karşılığı azalmıştı (TİM, 2019).

Tablo 4: Çelik Kapı Sektörü Dünya ve Türkiye İhracatı ile Türkiye Toplam İhracatı (1998, 2003, 2008-2017 Dönemi)

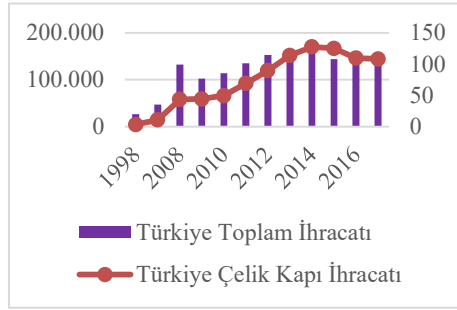
Yıllar	Dünya Çelik Kapı İhracatı		Türkiye Çelik Kapı İhracatı		Türkiye Toplam İhracatı	
	İhracat (1000 \$)	Yıllık Değişim (%)	İhracat (1000 \$)	Yıllık Değişim (%)	İhracat (1000 \$)	Yıllık Değişim (%)
1998	1.077.034		3.465		26.881.362	
2003	1.457.384		10.915		47.252.836	
2008	3.589.695		43.692		132.027.196	
2009	2.757.124	-23,19	44.257	1,29	102.142.613	-22,64
2010	2.825.402	2,48	49.487	11,82	113.883.219	11,49
2011	3.379.297	19,60	69.102	39,64	134.906.869	18,46
2012	3.501.920	3,63	89.556	29,60	152.461.737	13,01
2013	4.165.759	18,96	113.865	27,14	151.802.637	-0,43
2014	4.326.402	3,86	127.544	12,01	157.610.158	3,83
2015	3.491.606	-19,30	125.038	-1,96	143.850.376	-8,73
2016	3.383.132	-3,11	109.660	-12,30	142.529.584	-0,92
2017	3.595.861	6,29	108.322	-1,22	156.992.940	10,15

Kaynak: UN Comtrade ve TÜİK.

Şekil 1: Çelik Kapı Sektörü Dünya ve Türkiye İhracatları

Şekil 2: Türkiye Çelik Kapı Sektörü İhracatı ve Türkiye Toplam İhracatı

Türkiye Çelik Kapı İhracatının Ülkenin Toplam İhracat Performansı ile Karşılaştırılması

Türkiye çelik kapı ihracatının ülkenin toplam ihracat performansı ile ne ölçüde paralellik arz ettiğine bakıldığında ise, gecikmeli olarak nispeten benzer bir eğilim göstermektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye'nin çelik kapı ihracatının seyri genel ihracatın seyrini bir yıl gibi bir gecikme ile takip ettiği; nitekim toplam ihracatta 2015 yılında görülen sert daralma sektöründe 2016 yılında yaşanmış, toplam ihracatta 2017 yılında görülen toparlanma ise sektörde 2018 yılında görülmüştür (Şekil 2). TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanına göre 2018 yılı Türkiye çelik kapı ihracatı 108,8 milyon dolar olarak gerçekleşmiş olup, bu durumu teyit etmektedir.

Türkiye'nin hem toplam ihracatında hem de çelik kapı ihracatında son üç yılda görülen küçülmede 15 Temmuz 2016 darbe teşebbüsü ile öncesinde ve sonrasında yaşanan ağır siyasi kriz ile pazar ülkeler olan Avrupa, Ortadoğu ve Afrika (özellikle Kuzey Afrika) ülkelerinde yaşanan siyasi ve ekonomik krizler, iç savaşlar ve Türkiye ile ilişkilerinin sorunlu hale gelmesinin önemli rol oynadığı söylenebilir. Nitekim, Türkiye'nin 2012'ye göre 2015 yılında bölgesel olarak ekonomik krizin etkisinin devam ettiği ve Türkiye'nin ilişkilerinin sorunlu hale geldiği AB dışındaki Avrupa ülkelerine yaptığı toplam ihracatı yaklaşık %31, Yakın ve Ortadoğu Ülkelerine yaklaşık %26, Kuzey Afrika Ülkelerine yaklaşık %18 ve Kuzey Amerika Ülkelerine ise yaklaşık %11 daralmıştır. Ülke bazında bakıldığında da aynı sonucu teyit etmek mümkündür. Zira yine 2012'ye göre 2015 yılında toplam ihracatın en fazla yapıldığı ülkelerden Irak'a, Birleşik Arap Emirlikleri'ne (BAE) ve İran'a yapılan ihracat değeri önemli ölçüde daralmıştır. Özellikle ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırımların etkisiyle bu ülkeye yapılan ihracat yaklaşık üçte bir seviyesine, BAE'ne yapılan ihracat ise neredeyse yarıya inmiştir. Daraldan en fazla nasibini alan ürün grupları arasında ise, demir ve çelik ile bunlardan üretilen ürünler dikkati çekmektedir (DTG, 2019). Esasında toplam ihracattaki durumun benzer bir yansıması olarak söz konusu dönemde özellikle Libya ve İran ile ilgili olumsuz gelişmeler Türkiye'nin bu ülkelere yönelik çelik kapı ihracatını da olumsuz etkilemiştir. Nitekim bu ülkeler Türkiye'nin en fazla çelik kapı sattığı ilk beş ülke sıralamasında artık yer almamaktadır.

Türkiye Çelik Kapı İthalatının Gelişme Trendinin Sektörün Dünya İthalat ve Türkiye'nin Toplam İthalat Trendi ile Karşılaştırılması

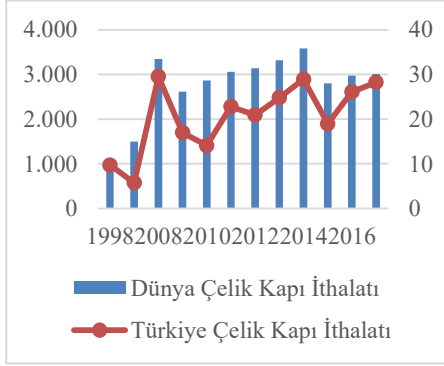
Dünya çelik kapı ithalatında da ihracatta olduğu gibi 2009 ve 2015 yıllarında büyük düşüşler yaşanmış, bu yılların dışında ise çok büyük olmasa da büyüme trendi devam etmiştir. Türkiye çelik kapı ithalatı son 10 yılda düzenli bir seyir izlememiş; hem dünya çelik kapı ithalatı ile hem de Türkiye'nin toplam ithalatı ile gecikmeli de olsa benzer bir seyir izlemiştir. 2009 yılında neredeyse tüm dünyada küresel krizin etkisiyle satın alma gücünde meydana gelen daralmanın neticesinde ithalat hacmi ciddi oranda daralmıştır (Tablo 5, Şekil 3 ve 4).

Tablo 5: Çelik Kapı Sektörü Dünya ve Türkiye İthalatı ile Türkiye Toplam İthalatı (1998, 2003, 2008-2017 Dönemi)

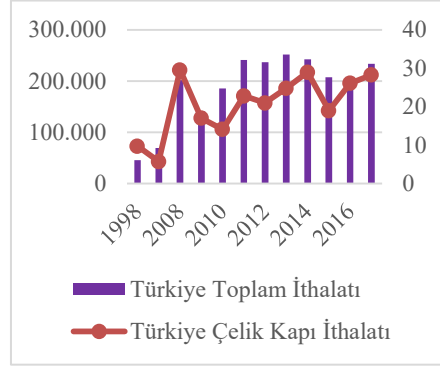
Yıllar	Dünya Çelik Kapı İthalatı		Türkiye İthalatı		Türkiye Toplam İthalatı	
	İthalat (1000 \$)	Yıllık Değişim (%)	İthalat (1000 \$)	Yıllık Değişim (%)	İthalat (1000 \$)	Yıllık Değişim (%)
1998	1.074.047		9.717		45.908.185	
2003	1.494.899		5.739		69.339.692	
2008	3.347.110		29.549		201.963.574	
2009	2.616.329	-21,83	16.996	-42,48	140.928.421	-30,22
2010	2.867.830	9,61	14.103	-17,02	185.544.332	31,66
2011	3.058.795	6,66	22.796	61,63	240.841.676	29,80
2012	3.139.655	2,64	20.951	-8,09	236.545.141	-1,78
2013	3.315.193	5,59	24.797	18,36	251.661.250	6,39
2014	3.581.142	8,02	28.942	16,71	242.177.117	-3,77
2015	2.802.102	-21,75	18.969	-34,46	207.206.509	-14,44
2016	2.974.022	6,14	26.100	37,59	198.618.235	-4,14
2017	3.008.677	1,17	28.252	8,25	233.799.651	17,71

Kaynak: UN Comtrade.

Şekil 3: Çelik Kapı Sektörü Dünya ve Türkiye İthalatı

Şekil 4: Türkiye Çelik Kapı Sektörü İthalatı ve Türkiye Toplam İthalatı

3. Türkiye'nin Çelik Kapı Dış Ticaretinde Yer Alan Ülkeler

Türkiye'nin HS6 sınıflamasında 730830 kodlu Çelik kapı kaleminde son 10 yılda (2008-2017 arası) en fazla ihracat ve ithalat yaptığı ilk beş ülke ve bu ülkelerin pazardaki paylarına bakıldığında (Tablo 7); ihracatta ilk beşte yer alan ülkelerin, Bulgaristan hariç ağırlıklı olarak Ortadoğu, Türk Cumhuriyetleri ve Afrika ülkelerinden oluştuğu görülmektedir. Bu doğrultuda Türk girişimcilerin 730830 kalemi bakımından en önemli ihracat pazarları Irak, Nijerya ve Türkmenistan olarak görülmektedir. Bu ülkeler son 10 yılı kapsayan dönemde en fazla ihracat yapılan 5 ülke içerisinde olmanın ötesinde, 2014 yılından itibaren en fazla ihracat yapılan ilk 3 ülke olarak sıralamadaki konumlarını korumakta ve bu ülkelere gerçekleştirilen ihracat toplam çelik kapı ihracatının %35'in altına düşmemektedir.

Öte yandan, Türkiye'nin çelik kapı ihracatı yaptığı ülkeler arasında İran ve Azerbaycan da öne çıkan ülkeler olarak öne çıkmaktadır. Bu ülkelerin dışında önemli pazarlar Libya, Bulgaristan ve Mısır'dır. Bu bağlamda Nijerya, komşu ülkeler ve Türk Cumhuriyetleri çelik kapı ihracatımızın çok önemli pazarları olmakla birlikte, çelik kapı sektörü açısından büyüme potansiyeli daha fazla olan Ortadoğu ve özellikle Afrika pazarlarının kesinlikle ihmal edilmemesi gerekmektedir. Zira bu bölgede hızla artan nüfus ve gelire paralel olarak yükselen güvenlik kaygısı, çelik kapı ihtiyacının hızlanarak artmasına neden olacaktır. Benzer şekilde, Tablo 2'nin de ortaya koyduğu ve çelik kapı ithalatında önemli paylara sahip olan ABD, Almanya, Fransa ve Rusya gibi ülkelere de önem verilmesi Türkiye çelik kapı sektörü bakımından olumlu katkı sağlayacaktır.

Tablo 7: Çelik Kapı Sektöründe Türkiye'nin İhracat ve İthalat Yaptığı İlk 5 Ülke Sıralaması (2008-2017 Dönemi)

Yıl	Sıra	Sıra	Ülkeler	İhracat (1000 \$)	Pay (%)	Sıra	Sıra	Ülkeler	İthalat (1000 \$)	Pay (%)
2008	1		Nijerya	4.557	10,43	1		İtalya	6.967	23,58
	2		Bulgaristan	3.204	7,33	2		Almanya	4.530	15,33
	3		Kazakistan	3.046	6,97	3		Polonya	4.137	14,00
	4		Azerbaycan	2.841	6,50	4		Çin	2.727	9,23
	5		Türkmenistan	2.649	6,06	5		Hollanda	2.669	9,03
2009	1		Irak	5.460	12,34	1		İtalya	5.098	29,99
	2		Libya	4.536	10,25	2		Almanya	2.329	13,70
	3		Türkmenistan	3.978	8,99	3		Polonya	1.939	11,41
	4		İran	3.045	6,88	4		Hollanda	1.092	6,42
	5		Nijerya	2.453	5,54	5		Danimarka	968	0,01
2010	1		Irak	6.352	12,83	1		İtalya	5.819	41,26
	2		Türkmenistan	5.748	11,62	2		Almanya	1.916	13,59
	3		İran	5.594	11,30	3		Çin	976	0,01
	4		Nijerya	4.274	8,64	4		İspanya	921	0,01
	5		Libya	3.233	6,53	5		Portekiz	785	0,01
2011	1		Irak	12.224	17,69	1		İtalya	8.250	36,19
	2		İran	8.819	12,76	2		Almanya	2.982	13,08
	3		Nijerya	8.182	11,84	3		Portekiz	1.837	8,06
	4		Türkmenistan	8.067	11,67	4		Çin	1.826	8,01
	5		Azerbaycan	5.360	7,76	5		Polonya	1.001	4,39
2012	1		Irak	20.848	23,28	1		İtalya	5.570	26,58
	2		Nijerya	14.671	16,38	2		Almanya	3.447	16,45
	3		İran	7.955	8,88	3		Norveç	2.121	10,12
	4		Türkmenistan	5.994	6,69	4		İngiltere	2.055	9,81
	5		Azerbaycan	5.273	5,89	5		İspanya	1.405	6,71
2013	1		Irak	31.994	28,10	1		İtalya	8.986	36,24
	2		Nijerya	21.662	19,02	2		Almanya	3.244	13,08
	3		Azerbaycan	8.816	7,74	3		İspanya	1.912	7,71
	4		Türkmenistan	7.688	6,75	4		Norveç	1.828	7,37
	5		Libya	6.041	5,31	5		İngiltere	1.633	6,59
2014	1		Irak	36.122	28,32	1		İtalya	6.386	22,07
	2		Nijerya	19.134	15,00	2		Almanya	5.715	19,75
	3		Azerbaycan	9.317	7,30	3		Polonya	4.944	17,08
	4		Türkmenistan	8.163	6,40	4		Portekiz	2.414	8,34
	5		İran	8.018	6,29	5		İspanya	1.900	6,57
2015	1		Irak	31.886	25,50			İtalya	5.347	28,19
	2		Nijerya	18.773	15,01			Almanya	2.974	15,68
	3		Türkmenistan	14.556	11,64			Polonya	2.430	12,81
	4		Azerbaycan	10.301	8,24			Hollanda	1.573	8,29
	5		İran	6.601	5,28			Norveç	1.233	6,50
2016	1		Irak	28.408	25,91			İtalya	10.686	40,94
	2		Nijerya	13.203	12,04			Almanya	4.133	15,84
	3		Türkmenistan	10.353	9,44			İspanya	2.437	9,34
	4		Mısır	5.824	5,31			Hollanda	1.515	5,80
	5		İran	5.071	4,62			Çin	1.478	5,66
2017	1		Irak	23.121	21,34			İtalya	9.482	33,56
	2		Nijerya	15.361	14,18			Almanya	3.531	12,50
	3		Türkmenistan	7.935	7,33			Çin	2.401	8,50
	4		Mısır	5.586	5,16			İspanya	2.215	7,84
	5		Bulgaristan	4.279	3,95			Norveç	1.718	6,08

Kaynak: UN Comtrade.

Türkiye çelik kapı ithalatına bakıldığında ise (Tablo 7); en fazla ithalat yapılan ülkeler sıralamasında Avrupa ülkelerinin ağırlığı görülmektedir. Buna göre, en fazla ithalat yapılan ülkelerin başında İtalya ve Almanya gelmekte iken, sıralamaya yıl bazında İspanya, Polonya, Çin, Hollanda, Norveç ve Portekiz gibi ülkeler dâhil olmuştur. Özellikle, İtalya ve Almanya'nın Türkiye çelik kapı sektörü toplam ithalatındaki payının %40, hatta bazı yıllarda %50'yi geçtiği görülmektedir. Bu bağlamda, Türkiye 730830 kalemi bakımından Avrupa ülkeleriyle ticaretinde, ağırlıklı olarak ithalatçı konumunda olup, bu ülkelere yeterince ihracat yapamamaktadır.

Bu duruma ilişkin, Avrupa pazarının çelik kapı ihtiyacı ve ürün donanımı ile diğer bölgelerdeki ülkelerin ihtiyaç ve niteliklerinin büyük farklılık arz ettiğinin söylenmesi gerekmektedir. Zira Avrupa bölgesinin refah ve estetik anlayışına yönelik beklentiler ile diğer bölgelerin ihtiyaç ve güvenlik beklentileri dikkate alındığında iki ayrı nitelikte ürün kavramının geliştirilmesine ihtiyaç olduğu söylenebilir. Daha doğrusu, Türkiye'nin mevcut geleneksel ürün yelpazesinin daha ziyade geri kalmış ve gelişmekte olan pazarlara hitap ettiği, gelişmiş ve güvenlik kaygısının nispeten düşük tonlu ama estetik kaygısının daha ön planda olduğu gelişmiş pazarlara yönelik daha profesyonel ve yenilikçi bir strateji ile yaklaşılması gerekmektedir.

Türkiye'nin çelik kapı ihracatının sürekli artış eğiliminde olup ve hatta 2009 yılındaki küresel krizde dahi Türkiye çelik kapı ihracatı artmaya devam etmiştir. Bununla birlikte bu artış eğiliminin 2010 yılına kadar nispeten durağan olduğu, 2010 yılından itibaren ise ciddi düzeylerde arttığı görülmektedir. Türkiye'nin mevcut çelik kapı ihracatındaki pazarının ağırlıklı olarak Ortadoğu, Afrika ve Türk Cumhuriyetleri olduğu; benzer şekilde çelik kapı ithalatını ise ağırlıklı olarak Avrupa pazarından gerçekleştirdiği söylenebilir. Burada, ihracat yapılan ülkeler arasında Irak ve Nijerya; ithalatta ise İtalya ve Almanya'nın önemli bir yer tuttuğu dikkat çekmektedir. Bu sonuç, Türkiye'nin ürettiği çelik kapı ürünlerini genellikle satın alma gücü düşük ülkelere sattığı, ithal ettiği ürünleri ise ağırlıklı olarak zengin ülkelere aldığını anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye çelik kapı sektörünün ihracat kapasitesinin artırılması ve hatta ülkenin çelik kapı ithalatının azaltılması bakımından, kalite konusunda ödün vermeden güvenli kaygısına yönelik ürünlere ilave olarak estetik, modern tasarımlı ve yenilikçi ürünler geliştirilmesinin önemli olduğu söylenebilir.

Bu verilerden elde edilen bulguları daha önceden sektörün bazı temsilcileri ile yüz yüze görüşmelerimiz ve yazılı anketlerden derlediğimiz bilgilerle birleştirdiğimizde (Erdem vd., 2012); sektörün uluslararası rekabet gücünü artırmak için standardı yüksek daha nitelikli ama göreceli maliyet ve fiyat avantajını da yakalayan bir üretim ve dağıtım politikası ekseninde satın alma gücü ve kentlilik bilinci yüksek pazarlara (ülkelere) yönelerek katma değerini artırmak yerine, bu standartların neredeyse tam tersi pazarlara (ülkelere) yöneldikleri anlaşılmaktadır. Bu durum esasında ihracatçı firmaları ve ülkeyi kaçınılmaz olarak düşük kalite ve fiyat üzerinden düşük katma değerli ve uzun dönemde sürdürülemeyen bir rekabet zafiyetine maruz bırakmaktadır. Kaldı ki, Türkiye iç pazarında da daha yüksek standartta mal talebinin bir kısmının gelişmiş ülkelere temin edildiği gerçeği bu tespiti doğrulamaktadır.

Sonuç

Dünya çelik kapı ihracatında Çin, Almanya, ABD, Hollanda, İtalya, Kanada ve Rusya öne çıkan ülkeler olarak görülmektedir. Özellikle, Çin ve Almanya'nın çelik kapı ihracatındaki hâkimiyeti göze çarpmaktadır; zira bazı yıllarda bu iki ülkenin toplam çelik kapı ihracatı toplam dünya ihracatının neredeyse yarısını oluşturmaktadır. Diğer yandan, çelik kapı ithalatında herhangi bir ülkenin hâkimiyeti olmamakla birlikte, ABD'nin bu sektörde en önemli ithalatçı ülke olduğu söylenebilir. Nitekim son 10 yıllık dönemde ABD'nin çelik kapı ithalatı %14'ü aşmamakla birlikte bu dönemin çoğu yılında

en fazla ithalat yapan ülkesidir. Bu bağlamda, dünya çelik kapı ihracatında nispeten tekeli (eksik rekabetçi) yapı hâkim iken, ithalatta rekabetçi bir yapı hâkimdir. Öte yandan, ithalat bakımından bazı dönemlerde istisnalar bulunmakla birlikte, çelik kapı ihracat ve ithalatında genel olarak gelişmiş ülkelerin hâkim olduğu ve dolayısıyla çelik kapı sektöründe aslan payının zengin ülkelerin elinde olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin dünya çelik kapı ithalatındaki payında çok önemli gelişmeler yaşanmamakla birlikte, ülkenin çelik kapı ihracatındaki konumu kayda değer bir şekilde ilerlemiştir. Son 20 yıllık dönemde çelik kapı ihracatı pazar payı sıralamasında Türkiye 29. sıradan 7. sıraya yükselerek ilk 10 ülke arasına girmeyi başarmıştır. Böylece, Türkiye ithalatçı ülke konumundan ihracatçı ülke konumuna gelmiş ve çelik kapı ihracatında öne çıkan ülkeler arasındaki konumunu güçlendirmiştir.

Türkiye'nin çelik kapı ihracatında Irak, Nijerya ve Türkmenistan öne çıkan pazarlar olarak görülmektedir. Bu ülkelere ilave olarak İran, Azerbaycan, Libya, Bulgaristan ve Mısır da çelik kapı ticaretinde Türkiye'nin önemli pazarları arasında bulunmaktadır. Genel olarak Nijerya, komşu ülkeler ve Türk Cumhuriyetleri Türkiye çelik kapı sektörünün öne çıkan ihracat bölgeleri olarak görülmekle birlikte, büyüme potansiyeli bulunan Ortadoğu ve özellikle Afrika pazarlarına önem vermeye devam edilmesi gerekmektedir. Hatta, Türkiye çelik kapı sektörünün rekabet gücünün daha da fazla artırılması bakımından ABD, Almanya, Fransa ve Rusya gibi ülkelerin de hedef pazarlar olarak belirlenmesi; bu pazarların ihtiyaç ve beklentilerine cevap verebilecek şekilde ürünler geliştirilmesi yararlı olacaktır.

Türkiye çelik kapı ithalatında ise, Avrupa ülkelerinin hâkimiyeti söz konusudur. İtalya ve Almanya'nın Türkiye çelik kapı ithalatındaki payı çoğu dönemde %40'ın altına düşmemekte ve hatta bazı yıllarda %50'yi aşmaktadır. Öte yandan, Türkiye çelik kapı ithalatında İspanya, Polonya, Çin, Hollanda, Norveç ve Portekiz gibi ülkeler de önemli paya sahiptirler.

Sonuç olarak, Türkiye'nin çelik kapı sektöründeki uluslararası rekabet gücünün artırılması bakımından firmaların kalite anlayışının geliştirilmesi, kurumsal kapasitelerinin, yeteneklerinin ve markalaşmalarının artırılması ve pazar çeşitliliğinin sağlanmasının gerektiği söylenebilir. Bu bağlamda, Türkiye fiyat ve güvenlik beklentilerinin öne çıktığı pazarlara yönelik ürünlere ağırlık vermenin yanında; kalite, tasarım ve yenilikçiliğin önemli olduğu pazarlara yönelik ürünleri de geliştirmeli ve ürün yelpazesini zenginleştirmelidir.

Kaynakça

1. DTG (2019), *Dış Ticaret Günlüğü*, <http://www.disticaretgunlugu.com>, Erişim Tarihi: Nisan 2019.
2. Erdem E., Hasköse A. ve Tuğcu C.T. (2012), *Kayseri Organize Sanayi Bölgesi "Çelik Kapı" Sektöründe Faaliyet Gösteren Firmaların Uluslararası Rekabet Gücünün ve İhracat Kapasitelerinin Mevcut Durumlarının Belirlenmesi ve İhtiyaçlarının Araştırılması Nihai Raporu*, Kayseri Organize Sanayi Bölge Müdürlüğü ve T.C. Ekonomi Bakanlığı.
3. HMD Mühendislik Danışmanlık (2013), *Zonguldak İli İhracat Potansiyeli Yüksek Ürünlere Yönelik Hedef Pazar Araştırması Raporu*, Zonguldak İş Adamları Derneği ve Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı.
4. Kayseri Ticaret Odası (2012), *Pazar Araştırmaları Raporları Kitapçığı*, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, No: TR72-11-DFD-01/05, Kayseri.
5. TİM (2019), *Türkiye İhracatçılar Meclisi*, <http://www.tim.org.tr>, Erişim Tarihi: Nisan 2019.
6. TÜİK (2019), *Türkiye İstatistik Kurumu Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı*, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>, Erişim Tarihi: Mart 2019.
7. UN Comtrade (2019), *International Trade Statistics Database*, <https://comtrade.un.org/data/>, Erişim Tarihi: Mart 2019.

İŞ ETİĞİ PERSPEKTİFİNDEN ETİK ÖRGÜT İKLİMİ

Belgin BAHAR ¹

¹ Arş. Gör. Dr., Galatasaray Üniversitesi, İİBF, İşletme bölümü.

Giriş

19. yy. politik bilimin, 20. yy ekonomi biliminin yüzyılı iken; 21. yy etik bilimin yüzyılıdır denilebilir (Usta, 2011). İş dünyasındaki etik skandallar ve suistimaller sonucu iş etiği kavramı akademisyenlerin ve uygulayıcıların daha çok ilgisini çekmeye başlamıştır. Etiğin uygulama alanlarından biri olan iş etiği, genel olarak, “iş yerinde neyin doğru, neyin yanlış olduğunu bilmek ve doğru olanı yapmak” anlamını taşımaktadır (Doğan, 2009).

Şirketlerde etik uygulamaları incelerken ele alınması gereken önemli bir konu örgütlerdeki etik iklimdir. Etik iklim, etik sorunlarla nasıl başa çıkılacağı ve etik açıdan doğru davranışın ne olduğu konusunda örgütün ortak algılamaları şeklinde tanımlanabilir (Akdoğan ve Demirtaş, 2014). Etik iklim şirketlerin uyguladığı prosedürlerde ve aldığı kararlarda ortaya çıkar. Bir şirketin etik iklimi, o şirketin etik değerlerini ve çalışanlardan beklentilerini yansıtır.

Farklı örgüt yapısına bağlı olarak şirketlerde farklı etik iklim tipleri gelişebilmektedir (Martin ve Cullen, 2006). Burada önemli olan husus, örgüt içinde liderlerin çalışanlara rehberlik ettiği bir etik kültürünü oluşturabilmektir. Rekabetin kaçınılmaz ve acımasız bir hale geldiği günümüz ekonomisinde, bir yandan kendilerine diğer yandan da çevrelerine karşı sorumlu işletmelerin karşı karşıya kaldıkları etik sorunlarda doğru kararlar alıp, objektif ölçütlere göre hareket etmesi ancak etik anlayışı olan bir yönetimle mümkündür (Büte, 2011). Liderler şeffaf ve adil davranışlar sergileyip, etik bir çalışma ortamı yaratarak, çalışanlara olumlu davranışlar benimsemeleri için rol model olabilirler (Brown, Treviño ve Harrison, 2005). Diğer bir deyişle, şirketlerde yöneticinin önderlik ettiği etik bir iklimin oluşturulması özellikle çalışanlarda etik davranışları teşvik etmektedir.

Bu çalışmada öncelikle etik ve ahlak tanımları ele alınacak ve kavramlar arasındaki ilişki incelenecektir. Ardından iş etiği kavramı irdelenerek etik iklim konusu ile ilgili kuramlara yer verilecektir. Bu başlıkların değerlendirilmesinden sonra örgütlerde etik iklimin oluşumunda örgüt kültürünün etkisi ve liderin rolü tartışılacaktır.

1. Etik ve Ahlak İlişkisi

Etik sözcüğü, etimolojik açıdan Yunanca kökenli olup, “ethos-ethikos” kelimesinden türetilmiş ve “ahlak sistemi, gelenek-görenek, karakter, insan davranışı, prensip” anlamına gelmektedir (Ülgen ve Mirze, 2004). Etik, ahlaki eylem ve kuralların dayandıkları temelleri ve yöneldikleri değerleri araştıran bir disiplindir (Usta, 2011). Felsefi anlamda ahlaki değerlerin özünü ve temellerini araştıran etik bilimi, insanın bireysel ve toplumsal yaşamındaki ahlaksal davranışları ile ilgili sorunları inceleyen felsefenin bir dalı olarak tanımlanmaktadır (Usta, 2011).

Ahlak, bireyin diğer toplumsal düzen kurallarının etkisi olmadan kendini denetlemesi ve bir tür kendisine hâkim olmasıdır. Bireyin kendisine hâkim olmasında kuşkusuz, üst benliğin ve aklın etkisi büyüktür. Erdemli olmak, başkasına yardım etmek, doğruluk gibi davranışlar ahlakın kapsamına girer. Ahlak, iradeye, vicdana ve duygulara bağlı, bireyi iyiliğe götüren içten gelen bir kuvvettir (Usta, 2011). Ahlak birçok alanda görevleri bildirirken etik sadece görevin kaynağı ve niteliği ile ilgilenir. Ahlak, iyi işleri gösterirken eti iyiliğin ne olduğunu araştırır. Kısacası ahlak uygulamaları, etik de uygulamaların temellerini ve kaynaklarını araştırır (Pazarlı, 1980).

1.1. Etik ve Ahlak Kuramları

Etik, ahlak olgusuna yönelen felsefe disiplininin adıdır. Yanlışı doğrudan ayırabilmek amacıyla ahlak kavramının doğasını anlamaya çalışır. Etik kavramını iyi anlayabilmek bu kavramı tamamlayan ahlak ve deontoloji kavramlarını tanımlamakta yarar vardır.

Etik, Aristotelesçi yaklaşımın ileri sürdüğü teleolojik perspektifle karakterize edilmekte; ahlak ise Kantçı yaklaşımın ileri sürdüğü deontolojik bir bakış açısıyla tanımlanmaktadır (Usta, 2011). Bu iki yaklaşım arasındaki ilişki ise şöyle açıklanabilir: (1) Ahlak etiği öncelemektedir. (2) Etik amaç öncelikle ahlaki norm süzgecinden geçmek zorundadır. (3) Ahlaki norm pratiği çıkmaza girerse etiğe başvurulur. Ahlak, etik amacın zorunlu bir parçası gibi olmakla birlikte etik ahlaki kapsamaktadır. Bu anlamda ahlak ve etik kuramların birbirlerini tamamladıklarını söyleyebiliriz (Ricoeur, 2010).

Genel olarak etik kuramlar, teleolojik ve deontolojik kuramlar olarak iki grupta incelenmektedir. Teleolojik kuramlar, bireyin eylemlerinin sonuçları üzerine odaklanmaktadır. Yani bir eylemin iyiliğini veya kötülüğünü, doğruluğunu veya yanlışlığını eylemin sonuçları gösterir. Kısacası teleoloji; bir davranış ve kararın eylem ve sonuçlarının ahlak kurallarına uygunluk derecesini değerlendirmeyi ifade etmektedir (Usta, 2011).

Deontolojik kuram ise Immanuel Kant'ın ahlak teorisi olarak bilinmektedir. Teleolojik teorilerin aksine deontolojik teoriler, eylemlerin sonuçlarından ziyade etik açıdan eylemin kendisini değerlendirmektedir (Gök, 2009). Kant'a göre, ahlakın temel kaynağı bireyin yine kendisidir. İnsanın doğasına dayanan ahlak, iç kaynaklıdır. Bu kaynak kültür ve ırk ayrımı olmaksızın, akıl sahibi olmaları nedeniyle bütün insanlarda aynıdır. İç kaynağın ilkeleri hiçbir kültürün veya dinin tekelinde değildir. Bu nedenle tüm toplumlarda erdemli davranış ve erdemli insan görmek mümkündür. (Ceylan, 2004).

2. İş etiği

İş etiği, iş dünyasındaki mal ve hizmet üretim ve tüketim sürecindeki doğruları ve yanlışları ifade etmektedir (Güven vd., 2004). Mercier (2004) ise, "şirketin temel değerlerini politikalarına, uygulamalarına ve karar alma süreçlerine entegre etme şekli" olarak tanımladığı bir "örgütsel etikten" bahseder.

İş etiği kavramının günümüzdeki kullanımı Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkmıştır ve 1970'lerde yaygınlaşmıştır (De George, 2005). 1980'lerde ise ABD'deki pek çok büyük şirketin "Etik İlkeleri" (Code of Ethics) oluşmuştur. Ülkemiz açınsındansa konunun gündeme gelmesi nispeten yeni olup, gümrük duvarları ve kotaların indirilmesi, uluslararası standartlara uyulması gibi konuların ilgi alanına girmesi ile kendinden söz ettirir olmuştur (Gürlek ve Gürol, 1993).

Ekonomik, siyasal ve kültürel süreçler iş etiğinin trendlerine göre şekillenmektedir (Bektaş ve Köseoglu, 2008). Bu süreçler dikkate alınarak iş etiğinin tarihsel süreci üç aşamada ele alınabilir (De George, 2005). İlk grupta etik kurallar daha çok dini eksende ele alınmıştır. İkinci grupta, iş etiği olarak adlandırılan yeni bir akademik alan geliştirilmeye başlanmıştır. Üçüncü grup, etiğin iş dünyasında benimsenmesidir. Bu dönemde, etiğin bir yandan iş uygulamalarına entegrasyonu, diğer yandan da kurumsal sosyal sorumlulukla olan ilişkisi görülmektedir.

İş etiği konusunda farklı yaklaşımlar mevcuttur. Milton Friedman (Friedman, 1970) etiğin iş dünyasının yetki alanı olmadığını, şirketlerin tek meşru rolünün, hisse sahiplerine kâr sağlamak olduğunu öne sürerken Keith Davis (1973) iş dünyasının sadece kârlılığı değil, aynı zamanda sorumluluğu da kucaklaması gerektiği konusunu

vurgulamaktadır. Friedman'ın savunduğu kar odaklı yaklaşımın aksine çağdaş yönetim yaklaşımında çevresel, ekonomik ve sosyal performansı ön plana alan üçlü sorumluluk (triple bottom line) yaklaşımı benimsenmektedir. Bu yaklaşım bağlamında, şirketlerin ekonomik, sosyal ve çevresel stratejileri bütüncül bir şekilde ele alarak topluma değer katmaları sürdürülebilir bir gelecek için önem taşımaktadır (Bahar, 2018).

İş etiği kavramı etik iklim, örgüt kültürü gibi ilişkili diğer kavramları da kapsar. Nitekim, etik kodları gibi resmi etik kuralları olsa da kurum kültürünü, paylaşılan ortak değerleri içeren ve liderin kişiliğiyle ve kendi değerlerinin çalışanlarına aktarılmasıyla ilişkilendirilebilecek yazılı olmayan enformel bir örgüt etiği de vardır. Victor ve Cullen (1988) hem biçimsel etik uygulamalarını hem de şirketlerde mevcut değer sistemini (enformel etik) birleştiren bir kavram olan etik iklim kavramını kullanmayı önermektedir.

3. Etik iklim kavramı ve kuramı

Örgüt iklimi konusu örgütsel davranış, sosyoloji ve uygulamalı psikoloji içerisinde büyük ilgi görmüştür. Örgüt iklimi, örgütün prosedürlerinin, politikalarının ve uygulamalarının ortak algılarını ifade etmektedir (Reichers ve Schneider, 1990). Son yıllarda, örgütsel iklim alanındaki teorik ve ampirik çalışmalar, etik iklim ile ilgili araştırmalara ivme kazandırmıştır. Etik iklim, ahlaki sonuçları olan örgütsel prosedürleri, politikaları ve uygulamaları yansıtan bir örgüt iklimi türüdür (Martin ve Cullen, 2006). Etik iklim, bir kuruluştaki normatif sistemleri tanımlayan, karar vermeyi ve etik ikilemlere verilen yanıtları yönlendiren çok boyutlu bir yapıdır (Victor ve Cullen, 1988).

Etik iklim, örgütlerde hem karar mekanizmalarını hem de davranışları etkilemektedir. Diğer bir deyişle, etik iklim yalnızca organizasyon üyelerinin etik açıdan uygun olduğunu düşündüğü konuları etkilemekle kalmaz, aynı zamanda üyelerinin bu sorunları anlamak, tartmak ve çözmek için kullandıkları ahlaki kriterleri de belirler (Cullen et al., 1989).

Etik iklim kuramı, iş etiği alanındaki en etkili kavramsal temellerden biridir. Etik iklim konusunun kuramsal temeline yönelik ilk çalışmalar Victor ve Cullen (1988) tarafından yapılmıştır. Victor ve Cullen (1988), Tablo 1'de gösterildiği gibi iki boyutlu bir etik iklim tipolojisi önermiştir. İlk boyut, örgütsel kararların alındığı etik kriterleri ele almaktadır. Kohlberg'in (1981) üçlü etik düşünme düzeyini kullanarak, Victor ve Cullen (1988), etik bir ortamda temsil edilebilir üç etik kriteri uygulamıştır. Tipolojinin ikinci boyutu, üç etik kriteri örgütsel kararlara uygulamak için kullanılan analiz odağını yansıtmaktadır. Başka bir deyişle, analiz odağı, etik bir durumla karşı karşıya kaldığında kimin çıkarına bakılması gerektiğini tanımlar. Bu boyutta yer alan bireysel analiz odağı, bireyin kendi ihtiyaçlarına ve tercihlerine odaklanır. Yerel analiz düzeyi kurumun çıkarlarını ele almaktadır. Evrensel analiz odağı, kurumun içinde bulunduğu daha büyük ekonomik veya sosyal sistemi ilgilendirmektedir.

Tipolojide ilk yapı olan egoist etik iklim, kişisel çıkarları en üst düzeye çıkarma davranışlarıyla ilgilidir. İyiliksever etik iklimde ahlaki muhakemede kullanılan temel kriterlerin, örgütsel üyelerin ortak çıkarlarını maksimize etmek olduğu varsayılmaktadır. Burada, bireysel analiz düzeyindeki kararlar, örgüte üye olunup olunmadığına bakılmaksızın dostluklar geliştirmeyle alınmakta; yerel analiz düzeyindeki ahlaki kararlar mevcut iş ortamındaki kolektif bir etki (ekip çalışması) ile şekillenmekte; evrensel düzeydeki kararlar ise ahlaki kararlar üzerinde sosyal sorumluluk sahibi (tedarikçiler, müşteriler, kamu sektörüne karşı) birimler tarafından alınmaktadır (Akdoğan ve Demirtaş, 2014)

Tablo 1: Teorik etik iklim tipleri.

Etik Ölçütler	Analiz düzeyi			
		Bireysel	Yerel (Kurumsal)	Evrensel
	Egoistlik	Bireysel çıkar	Örgüt çıkarı	Etkinlik
	İyilikseverlik	Arkadaşlık	Takım ruhu	Sosyal sorumluluk
	İlkelilik	Kişisel ahlak	Örgüt kuralları ve yöntemler	Yasalar ve mesleki ilkeler

Kaynak: Victor, B., & Cullen, J. B. (1988). The organizational bases of ethical work climates. Administrative science quarterly, 101-125.

Öte yandan, Victor ve Cullen'in (1988) teorik iklim tiplerini ampirik olarak test etmeleri sonucu, Tablo 2'de gösterilen beş yeni etik iklim tipi ortaya çıkmıştır. Bunlar: araçsallık, başkalarını önemseme, bağımsızlık, kurallar ile kanun ve yönetmeliklerdir. "Araçsal" etik iklim egoizm kriteri üzerinde bireysel ve kurumsal çıkarlara odaklanmaktadır. Bireyler karar ve davranışların egoist çıkarlar doğrultusunda oluştuğuna inanırlar. "Baskalarını önemseme" iklimi arkadaşlık, takım ruhu, sosyal sorumluluk ve etkinlik olmak üzere dört teorik iklim tipini kapsamaktadır. Bu iklim tipinde çalışanlar kararların örgüt içinde diğer bireylerin ve toplumun refahını göz önünde bulundurularak alınması gerektiğine inanırlar. "Bağımsızlık" boyutu etik ölçütlerden ilkelilik ile analizin bireysel düzlemini vurgulamakta olup, bireyin etik kararlar alırken kişisel ahlaki inançları ile hareket etmesi gerektiğini ifade etmektedir. "Kanun ve yönetmelikler", kuruluşun kanun, din veya mesleki davranış kuralları gibi dış kuralları temel alarak ilkel karar vermeyi desteklediği algısına dayanmaktadır. "Kurallar" iklim türü ise şirket tarafından kabul edilen davranış kurallarına dayanmaktadır (Victor ve Cullen, 1988).

Tablo 2: Victor ve Cullen'in ortaya çıkan etik iklim türleri.

Etik Ölçütler	Analiz düzeyi			
		Bireysel	Yerel	Evrensel
	Egoistlik	Araçsallık		
	İyilikseverlik	Başkalarını önemseme		
	İlkelilik	Bağımsızlık	Kurallar	Kanun ve yönetmelikler

Kaynak : Neubaum, D., Mitchell, M., & Schminke, M. (2004). Firm newness, entrepreneurial orientation, and ethical climate. Journal of Business Ethics, 52(4), 335-347.

Etik iklim kuramı, örgütlerde gözlenen etik iklimler türlerinin örgütsel birimlerin doğasına ve bağlamlarına bağlı olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle farklı yapılara sahip veya farklı endüstrilerden organizasyonların farklı etik iklim algılarına sahip olmaları beklenir (Martin ve Cullen, 2006). Şirketlerde farklı etik iklimlerin oluşmasında kişisel çıkar, şirket karı, faaliyet etkinliği, arkadaşlıklar, ekiplerin çıkarları ve ilgileri, sosyal sorumluluk, kişisel ahlak, kurallar, standartlar, prosedürler, kanunlar gibi çeşitli faktörler etkili olmaktadır (Neubaum vd., 2004).

Martin ve Cullen, 2006 etik iklim konusundaki araştırmaları incelerken üç genel sınıflandırmaya yapmıştır. Dış organizasyon bağlamı etik iklim uygulamalarını kurumsal kurum ile temellendirmektedir. Kurumsal kurama göre dış baskılar nedeniyle kurumlar birtakım kurallara ya da düzenlemelere uymak zorundadırlar. Etik iklim etki eden bir diğer unsur örgütsel yapıdır. Son olarak stratejik ve yönetsel yönelimlerin sadece bir

firmanın kültürünü değil, aynı zamanda etik iklim algılarını da belirlemeye yardımcı olan unsurlar arasında olduğu görülmektedir.

Örgütlerde etik iklim ve liderlik ilişkisi

Şirketlerde etik değerlerin temelinde etik bir kurum kültürü oluşturulması için çeşitli yapı ve süreçler kullanılabilir. Etik kodlar ve davranış kuralları, etik komitesi ve etik görevlileri, kurumsal yönetim, etik eğitimi programları, etik denetimi, etik hattı ve sorun bildirme sistemleri, sosyal raporlama, dış denetim, sosyal sorumluluk, etik ve sosyal denetim bu yapı ve süreçlere örnek oluşturmaktadır. Tüm bu sistemlerin şirketlerde doğru bir şekilde yapılandırılıp uygulanmaya konulması şirketlerde etğin kurumsallaşması açısından da önemli bir rol oynamaktadır (Küçükoğlu, 2012).

Çalışanların ortak etik değerlere sahip olması ve bu yönde karar vermeleri için, örgütün etik bir bakış açısına ihtiyacı vardır. Bu nedenle liderler, bulunduğu örgütte yerleştireceği güven ve adalet duygularıyla etik bir iklim yaratmak suretiyle yaratıcılık ve sürdürülebilir üstünlük yönünden organizasyona önemli avantajlar sağlayacaktır (Akdoğan ve Demirtaş, 2014).

Yazında liderlik tarzlarının etik iklim ve çalışanların davranışları üzerinde etkisini gösteren çalışmalar mevcuttur (örneğin Akdoğan ve Demirtaş, 2014). Brown, Treviño ve Harrison (2005) liderlerin çalışanlar için etik konusunda rehberlik etmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Araştırmacıların sosyal öğrenme kuramını temel alarak yaptıkları çalışmalar, yöneticilerin etik davranışlarının çalışanları da etik davranmaya motive ettiğini göstermektedir.

Mayer vd. (2009) etik liderlik konusundaki araştırmalarını sosyal öğrenme kuramı ve sosyal değişim kuramı ile temellendirmişlerdir. Söz konusu araştırma, çalışan davranışlarının hem liderlerinin davranışlarını taklit ettiği bir modelleme sürecinden, hem de liderlerin çalışan davranışlarını ödüllendirme ve cezalandırma yetkisi bulunması ile etkilendiğini ortaya koymuştur. Araştırma bulguları, sosyal öğrenme teorisi öngörülerini desteklemektedir. Ayrıca bu çalışma ışığında, liderlerin etik davranışları ile çalışan davranışlarını olumlu yönde etkileyerek, örgütlerde etik kültürünün oluşması için önemli bir faktör olduklarını söyleyebiliriz.

Sosyal değişim kuramı bağlamında etik liderler çalışanlarına ilgili ve adil davrandıkları için, çalışanların etik liderlerle ilişkileri sosyal değişim ve karşılıklılık normları üzerine kuruludur (Treviño, Weaver ve Reynolds, 2006). Diğer bir deyişle, liderler güvenilir ve adil olarak algılandıklarında çalışanların yönetici ve kurumla ilişkilerini ekonomik değişim yerine sosyal değişim kapsamında değerlendirmesi muhtemeldir (Brown vd., 2005). Bunun sonucunda etik bir liderin destekleyici davranışlarına çalışanlar da etik davranışlarla karşılık vermek istemektedir (Treviño, Weaver ve Reynolds, 2006).

Örgütlerde etik iklim unsurlarını yaymak için Büte (2011) şirketlere şu önerilerde bulunmaktadır: Çalışanlarda etik algısı oluşturmak için, her işletmede etik standartlar belirlenmelidir. Çalışanlara ve onların düşüncelerine önem verilmeli, örgütteki işler etik standartlara göre yapılmalı, bu standartlara uymayan çalışanlar disipline edilmelidir. Bunun yanı sıra, şirketlerde etik ve güvenli bir ortam oluşturma faaliyetleri, politika haline getirilmelidir. Böylece şirketler artık etik bir iklimde çalışan ve örgütüne güven duyan çalışanlara sahip olacaktır. Bu da örgütlerde performansın artmasına katkı sağlayacaktır.

Sonuç ve öneriler

Küreselleşen dünya ekonomisi göz önüne alındığında, iş etiğinin işletmeler için önemi ve gerekliliği ortadadır. Etik sorumluluk üstlenen şirketler paydaşlar nezdinde itibarlarını arttırarak rekabet avantajı sağlayabilirler. Ayrıca etik iklimin sağlanmasıyla örgütsel güven, çalışan performansı ve dolayısıyla örgüt başarısı arttırılabilir.

Bu çalışmada ele alınan akademik bilgiler ışığında kurumlara ve yöneticilerine etik iklim konusunda birtakım öneriler geliştirebiliriz. Örgütlerde etik, liderin karakteri ve davranışları ile yakından ilgili bir konudur. Bu nedenle öncelikle, yöneticilerin aldıkları kararlar, koydukları hedefler, bu hedeflere varmak için izledikleri yollar, çalışanları değerlendirme biçimleri gibi konularla etik örgüt iklimi üzerindeki etkilerinin farkında olmaları gerekmektedir. Ayrıca, etik liderlik kuramlarına dayanarak, yöneticilerin çalışanlara etik rol modeller olmaları için iş ortamında adil, güvenilir, dürüst ve saygılı davranmaları önerilebilir.

Bir diğer öneri, kurumlara yöneticilerini etik davranışlar konusunda eğitmeleri ya da etik liderlik davranışları sergileyen yöneticiler ile çalışmalarını yönündedir. Böylelikle rol model olan yöneticiler, çalışanlarını da olumlu yönde davranmaya motive edecek ve kurumlarında etik kültürün oluşmasına katkı sağlayacaklardır.

Son olarak, kurumlarda etiğin kurumsallaştırılması etik unsurların yayılması için önemli bir etkidir. Bu bakımdan kurumlarda etik kurul oluşturulması faydalı olacaktır. Bu kurul yöneticilerin ve çalışanların eylemlerinin yasal ve etik standartlara uygunluğunun izlenmesinden sorumlu olmalıdır.

Kaynakça

1. Akdoğan, A., ve Demirtaş, Ö. (2014). Etik Liderlik Davranışlarının Etik İklim Üzerindeki Etkisi: Örgütsel Politik Algılamaların Aracı Rolü. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 107-124.
2. Bahar, B. (2018). "Kurumsal Sosyal Sorumluluk Yaklaşımlarında Yeni Eğilimler", *Kurumların Yeni İletişim Biçimleri*, Beta, 69-82.
3. Bektaş, Ç., & Köseoğlu, M. A. (2008). İŞ ETİĞİ ve İŞ ETİĞİNİN YAYILIM SÜRECİ. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 145-158.
4. Brown, M. E., Treviño, L. K., & Harrison, D. A. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational behavior and human decision processes*, 97(2), 117-134.
5. Büte, M. (2011). Etik iklim, örgütsel güven ve bireysel performans arasındaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(1), 171-192.
6. Ceylan, Y. (1998). Din ve ahlak. *Doğu Batı*, 79-86.
7. Cullen, J. B., Victor, B., & Stephens, C. (1989). An ethical weather report: Assessing the organization's ethical climate. *Organizational dynamics*, 18(2), 50-62.
8. Davis, K. (1973). The case for and against business assumption of social responsibilities. *Academy of Management journal*, 16(2), 312-322.
9. De George, R. T. (2005). A history of business ethics. In *Paper delivered at the third biennial global business ethics conference. Santa Clara, CA: Markkula Center for Applied Ethics*.
10. Doğan, N. (2009). İş etiği ve işletmelerde etik çöküş. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 10, Sayı:16.
11. Friedman, M. (1970). A theoretical framework for monetary analysis. *Journal of Political Economy*, 78(2), 193-238.
12. Gök, S. (2009). İş Etiği. *Çalışma Yaşamından Örnek Olaylar*, Beta, İstanbul.
13. Gürlek, B., & Gürol, M. A. (1993). Kaliteye Giden Yolda Etik Yapının Rolü. *DE ÜİB Fakültesi Dergisi*, 8(1), 192-203.
14. Güven, M., Bakan, İ., Büyükebe, T., & Taşlıyan, M. (2004). KOBİ Yöneticilerinin İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk Algılaması: K. Maraş KOBİ'lerinde Bir Araştırma. *I. Kobiler ve Verimlilik Kongre Kitabı (11-12 Aralık 2004), İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, Yayın*, (43,799-809).
15. Kohlberg, L. (1981). *Essays on moral development* (Vol. 1, pp. 409-412). San Francisco: Harper & Row.
16. Küçüköğlu, M. T. (2012). ETİK DEĞERLER VE ETİĞİN KURUMSALLAŞMASI. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 177-185.
17. Martin, K. D., & Cullen, J. B. (2006). Continuities and extensions of ethical climate theory: A meta-analytic review. *Journal of business ethics*, 69(2), 175-194.
18. Mayer, D. M., Kuenzi, M., Greenbaum, R., Bardes, M., ve Salvador, R. B. (2009). How low does ethical leadership flow? Test of a trickle-down model. *Organizational behavior and human decision processes*, 108(1), 1-13.
19. Mercier, S. (2004). *L'éthique dans les entreprises*. Paris, La Découverte & Syros.
20. Neubaum, D., Mitchell, M., & Schminke, M. (2004). Firm newness, entrepreneurial orientation, and ethical climate. *Journal of Business Ethics*, 52(4), 335-347.
21. Reichers, A. E., & Schneider, B. (1990). Climate and culture: An evolution of constructs. *Organizational climate and culture*, 1, 5-39.
22. Treviño, L. K., Weaver, G. R., & Reynolds, S. J. (2006). Behavioral ethics in organizations: A review. *Journal of management*, 32(6), 951-990.

23. Usta, A. (2011). Kuramdan uygulamaya kamu yönetiminde etik ve ahlak. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 39-50.
24. Ülgen, H., & Mirze, S. K. (2010). İşletmelerde Stratejik Yönetim (5. Baskı). *Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul*.
25. Victor, B., & Cullen, J. B. (1988). The organizational bases of ethical work climates. *Administrative science quarterly*, 101-125.

**KOSGEB DESTEKLİ UYGULAMALI GİRİŞİMCİLİK
EĞİTİMİ ALMIŞ BİREYLERİN GİRİŞİMCİLİK
EĞİLİMİNİN İNCELENMESİ:
MERSİN İLİNDE BİR ARAŞTIRMA**

Onur Başar ÖZBOZKURT ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID: 0000-0002-2325-2433.

1. GİRİŞ

Ülkelerin ekonomik büyüme, istihdam ve sosyal yönden ilerlemesi gibi gelişme stratejileri içerisinde kendisine önemli bir yer bulan girişimcilik kavramı (Balaban & Özdemir, 2008: 134; Korkmaz, 2012: 210), vizyon, değişim ve yaratıcılık bileşenlerini içeren dinamik bir süreç olarak tanımlanmakla birlikte; inovatif fikirlerin ve yapıcı çözümlerin yaratılmasında etkili bir rol oynamaktadır (Yalçıntaş, 2010: 95). Girişimciler ise, fırsatları öngörebilen ve potansiyel geri dönüş için riski üstlenebilen, bir işi organize ederek, süreci yönetebilen bireyler olarak ifade edilmektedir (Mariotti ve Glackin, 2016: 553). Bu noktalar, girişimcilik eğitiminin etkililiği hususunu da gündeme getirmektedir. Bu çerçevede, Türkiye’de, girişimcilik kültürünün yaygınlaştırılması ve başarılı işletmelerin kurulması genel hedefine uyumlu bir şekilde, girişimcilerin iş kurma ve yürütme konularında bilgi ve beceri sahibi olmaları, bu süreçte kendi rol ve sorumluluklarının farkına varmaları ve kendi iş fikirlerine yönelik iş planı hazırlayabilecek bilgi ve deneyim kazanmaları amacıyla KOSGEB ile paydaş kurum/kuruluşların işbirliği ile “Uygulamalı Girişimcilik Eğitimleri” gerçekleştirilmektedir (www.kosgeb.gov.tr, Erişim Tarihi: 05.01.2019).

Buradan hareketle, bu çalışmada, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) destekli Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi almış bireylerin girişimcilik eğilimlerindeki belirleyici değişkenlerin tespit edilmesi ve ilgili alanyazına katkı sağlanması amaçlanmıştır ve çalışma kapsamında öncelikli olarak girişimcilik kavramına ilişkin literatür incelenmiştir. Takiben, Mersin ve çevre illerde gerçekleştirdikleri girişimcilik eğitimleriyle bölgedeki girişimciliğe önemli ölçüde katkı sağlayan iki paydaş kuruluş; Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası ile Tarsus Ticaret Borsası’nda, 2018 yılı içerisinde KOSGEB destekli uygulamalı girişimcilik eğitimini başarıyla tamamlamış bireylerin girişimcilik eğilimlerinin incelenmesine istinaden nicel yöntemler benimsenerek, anket uygulaması gerçekleştirilmiş olup; elde edilen veriler “SPSS 23.0” paket programı ile analize tabi tutulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Girişimcilik

Girişimcilik üzerinde fikir birliği oluşmuş belirli bir tanımlama bulunmaması (Dilanchiev, 2014: 6) ve Tonkope (2018: 17)’nin de ifade ettiği üzere, girişimciliğe ilişkin birçok farklı tanımlama olmasına rağmen, ekonominin her alanında, her zaman desteklenmesi gereken önemli bir husus olduğu konusunda fikir birliği bulunmaktadır. Girişimcilik gibi önemli bir kavramı, bugünkü anlamına en yakın olmak üzere, tarihte ilk olarak ele alan araştırmacının, Avusturyalı ekonomi uzmanı Carl Menger (1870) olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, Menger (1870/1976: 160-161), girişimciliği, kazanç elde edebilmek için fırsatları değerlendiren, öncesinde var olmayan ürün ve hizmetler sunmakta olan ya da var olan ürün ve hizmetleri ortaya koymada yeni yöntemler geliştirebilen bireyler olarak ifade etmektedir. Buna ek olarak, girişimcilik faaliyetlerinin ise ekonomik duruma ilişkin verilerin toplanması ve bu doğrultuda olası tüm ekonomik değişkenlerin hesaplanarak bunun kayda değer olup olmadığı ve faaliyetlerin en ekonomik şekilde gerçekleştirilebilmesi adına, özellikle üretim faaliyetlerinin etkili bir şekilde denetlenmesi, kontrol edilmesi gibi bir süreci ifade ettiğini ve bu sürece özellikle küçük işletmelerde girişimcilerin dâhil olduğunu; büyük işletmelerde ise bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi noktasında ona yardımcı bireylerin olduğunu belirtmektedir.

Girişimci ise, Pahuja & Sanjeev (2015: 12)’in belirttiği üzere, motivasyonu yüksek olan ve bu bağlamda, tutkusu ve enerji seviyesi yüksek, inisiyatif alan, kendisini işletmeciliğe adanmış olan ve işletmesini sürekli olarak geliştirme yollarını arayan; risk

toleransı yüksek olan ve bu bağlamda riskleri göze alıp bunları değerlendirerek organizasyonun nereye gideceğine yön verip vizyonlarını güçlü bir şekilde yerine getirme isteğine sahip; zihinsel yetenek ve yaratıcılık yetkinlikleri yüksek olan ve bu çerçevede değişime ayak uydurabilen, fırsatları öngörebilen ve hatta yaratabilen, her zaman yeni ürün ve hizmetler ortaya koyabilme eğiliminde olan bireyleri ifade etmektedir. Bu kapsamda, girişimciler kısaca, işletmeyi yönetirken ve organize ederken olası riskleri de göze alan ve bunu doğru bir şekilde hesaplayan bireyler olarak ifade edilmektedir (Dilanchiev, 2014: 6).

2.2. Girişimcilik Eğitimi

Girişimciliğin giderek dikkat çeken bir husus olması ve ülkelerin ekonomisinde belirleyici bir unsur olarak görülmesi sebebiyle girişimcilik eğitimi de giderek önem kazanmaya başlamıştır (Özdemir, 2016: 226). İlgili yabancı literatür incelendiğinde, girişimcilik eğitimi (entrepreneurship education) ile girişimcilik kursu (entrepreneurship training) kavramlarının farklılık arz ettiği; ancak bu alandaki eğitim ve kursların Türkiye’de, genellikle girişimcilik eğitimi başlığı altında kullanıldığı görülmekte olduğundan, bu çalışmada da girişimcilik eğitimi olarak ifade edilmiştir. Bu bağlamda, Schwartz ve Malach-Pines (2009: 222)’in de ifade ettiği üzere girişimcilik eğitimi, girişimci bir bilincin oluşturulmasında, fırsatlar hakkında farkındalığın yaratılmasında, yetkinliklerin geliştirilmesinde ve girişimciliğe dair bilgi birikimi sağlanmasında aslında, lise, kolej ve üniversiteler aracılığıyla gerçekleştirilen resmi eğitimleri ifade ederken; girişimcilik kursu ise, girişimcilere, işletmelere ilişkin kural ve yöntemleri içeren bilgilerin sağlanmasında, kuruluşlar veya mesleki eğitim kurumları tarafından sunulan uzmanlık eğitimi olarak plana çıkmaktadır.

Girişimcilik eğitimi açısından Türkiye özelinde düşünüldüğünde, girişimcilerin desteklenmesinde en büyük katkının, KOSGEB tarafından sunulduğu düşünülmektedir (Tan, 2015: 392). KOSGEB; küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin teknolojik yeniliklere adapte olmalarını sağlamak, rekabet edebilmek ve ekonomiye katkılarını arttırabilmek amacıyla kurulmuş olup; girişimci bireylerin, girişimciliğe teşvik edilmesi çerçevesinde çeşitli eğitim ve kurslar gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda, genel eğitim programları ve eğitim desteği olmak üzere iki model kullanılmakta; genel eğitim programları modelinde, KOSGEB’e ait eğitim ortamında ya da işletmelerin kendi ortamında uyguladıkları eğitim programları yer alırken; eğitim desteği modelinde ise yurtiçi özel/kamu eğitim kurum ve kuruluşlarında gerçekleştirilen eğitim hizmetleri ön plana çıkmaktadır (Mordeniz, 2004: 13-17).

2.3. Girişimcilik Eğitiminin Girişimcilik Eğilimine Etkisi

Girişimcilik eğilimi son yıllarda sadece bireyler için değil aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerdeki işletmeler için de önemli bir husus olmaya başlamıştır. Girişimcilik sürecinin bir parçası olarak, girişimcilik eğiliminin oluşmasında, bireylerin kendi çaba ve başarıları da önemli ölçüde etkili olmaktadır (Kalyoncuoğlu, Aydınant ve Göksel, 2017: 75). Bu anlamda, girişimcilik eğiliminin ortaya çıkmasında ise çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlar bireyin doğuştan sahip olduğu bir özellik olmasa bile, farklı yöntemler çerçevesinde ilgili özelliklerin açığa çıkarılması, tespit edilmesi, geliştirilmesi ve bu doğrultuda yönlendirilmesi önem taşımaktadır (Karakulle ve Karakaya, 2017: 599).

Girişimcilik potansiyeli ve eğiliminin ortaya çıkarılmasında ise, daha önce de ifade edildiği üzere, eğitim ve kurslar önemli birer araç olarak düşünülmektedir. Buradan hareketle, girişimcilik eğitim ve kurslarının girişimcilik potansiyelinin ortaya çıkarılması ve eğilimi üzerindeki etkisine ilişkin gerçekleştirilmiş çalışmalardan bazı örnekler

vermek gerekirse; Uluköy, Demireli ve Kahya, (2013: 79) tarafından gerçekleştirilen ve 78 katılımcının anket uygulamasına dâhil edildiği çalışma kapsamında, KOSGEB tarafından sağlanan girişimcilik eğitiminin girişimcilik bilincini oluşturmada önemli ölçüde katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tanrıverdi, Bayram ve Alkan (2016: 1)'in gerçekleştirmiş olduğu araştırmada, eğitim alan girişimci adayların eğitime yönelik tutumlarının yüksek olduğu ve genel girişimcilik eğilimlerinin orta düzeyde; ancak eğilimin alt boyutu olan girişimcilğe yönelik heveslilik düzeyinin ise çok yüksek olduğu görülmüştür. Girişimcilik eğitime yönelik tutumun girişimcilik eğilimine etkisi olduğu, fakat eğitimlerin eğilimleri açığa çıkarmada sadece heveslilik düzeyinde kaldığı görülmüştür. Eğitimin, eğilimi açığa çıkarmada tek başına yeterli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tan (2015: 382)'in, KOSGEB tarafından organize edilen Uygulamalı Girişimcilik Eğitimleri'ne başvuran 255 girişimci adayı dâhil ettiği çalışmada, cinsiyet olarak erkek adayların, eğitim seviyesi bakımından üniversite ve yüksek lisans mezunlarının ve yaş grubu bakımından 25-34 yaş grubunun testlerde daha başarılı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca testlerde elde edilen genel başarı seviyesinin de yüksek olması ise girişimci adaylarının girişimcilik potansiyel ve eğiliminin yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Çiçeklioğlu ve Afşar (2017: 1)'in, girişimcilik eğitime katılan bireyleri dâhil ettikleri çalışma kapsamında ise, "kişilik özellikleri" ve "girişimcilik eğilimlerinin" birbirleriyle pozitif yönlü anlamlı ilişkilere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. AMAÇ VE YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, KOSGEB destekli Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi'ni alarak bu eğitimleri başarıyla tamamlamış bireylerin girişimcilik eğilimlerinin incelenmesine ek olarak, eğitim sürecinin ardından bireylerin girişimcilik eğilimlerindeki belirleyici değişkenlerin anket uygulaması yoluyla istatistiksel olarak tespit edilmesi ve ilgili alanyazına katkı sağlanması amacıyla gerçekleştirilmiştir.

3.2. Veri Toplama Yöntemi ve Analizi

Araştırma kapsamında, girişimcilik eğitiminin ölçülmesi ve girişimcilik eğitimi alan bireylerin girişimcilik eğilimlerinin tespit edilmesi amacıyla, Liñán ve Chen (2009: 613) tarafından geliştirilen, Adekiya ve İbrahim (2016: 125) tarafından ise ilave maddeler eklenerek genişletilen girişimcilik eğitimi ve eğilimine ilişkin ölçeklerden faydalanılmıştır. Bu çerçevede, anket formunda yer alan maddelerin her birinde 5'li likert ölçeği (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır.

Diğer taraftan, Mersin ve çevre illerde gerçekleştirdikleri girişimcilik eğitimleriyle bölgedeki girişimcilğe önemli ölçüde katkı sağlayan iki paydaş kuruluş; Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası ile Tarsus Ticaret Borsası'nda, 2018 yılı içerisinde KOSGEB destekli Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi'ni alarak, bu eğitimleri başarıyla tamamlamış bireylerin girişimcilik eğilimlerinin incelenmesi bağlamında nicel yöntemler benimsenerek, anket uygulaması gerçekleştirilmiş olup; elde edilen veriler "SPSS 23.0" paket programı ile analize tabi tutulmuştur.

3.3. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evrenini, 2018 yılı içerisinde, Mersin ilinde bulunan Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası ile Tarsus Ticaret Borsası'nda KOSGEB destekli Uygulamalı Girişimcilik Eğitimleri'ne katılmış ve bu eğitimleri başarılı bir şekilde tamamlamış olan 477 kişi

oluşturmaktadır. “Google Forms” aracılığıyla hazırlanmış olan “Girişimcilik Eğitiminin Girişimcilik Eğilimine Etkisi”ne ilişkin anket, Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası ile Tarsus Ticaret Borsası üzerinden katılımcılara hem dijital ortamda hem de yüz yüze olmak üzere uygulanmış olup; ilgili eğitimi başarıyla tamamlamış olan 204 bireyden geri dönüş sağlanmış ve 204 bireye ait veriler bu araştırmaya dâhil edilmiştir.

3.4. Araştırmanın Hipotezleri

2018 yılı içerisinde KOSGEB destekli Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi’ni tamamlamış bireylerin girişimcilik eğilimlerinin incelenmesi kapsamında test edilmek üzere oluşturulmuş beş hipotez, aşağıda yer alan Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Araştırmanın Hipotezleri

HİPOTEZLER	
H₁	Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi alan bireylerin girişimcilik eğilimleri normal seviyededir.
H₂	Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi alan bireylerin girişimcilik eğilimleri, bireylerin cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.
H₃	Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi alan bireylerin girişimcilik eğilimleri, bireylerin yaş aralıklarına göre farklılık göstermektedir.
H₄	Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi alan bireylerin girişimcilik eğilimleri, bireylerin eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir.
H₅	Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi alan bireylerin girişimcilik eğilimleri, bireylerin medeni durumlarına göre farklılık göstermektedir.

4. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

4.1. Demografik Değişkenlere Ait Bulgular

Gerçekleştirilen anket çalışmasında, araştırmaya destek veren bireylerin 105’i (%51,5) kadın iken, 99’u (%48,5) erkektir. Bireylerin %60,8’inin, 20-30 yaş aralığında; %25,5’inin, 31-40 yaş aralığında, %8,8’inin, 41-50 yaş aralığında ve %4,9’unun ise 51 yaş ve üzerinde olduğu görülmüştür. Bireylerin medeni durumlarına bakıldığında, %36,8’inin evli, %63,2’sinin ise bekâr olduğu görülmüştür. Bireylerin eğitim seviyelerine bakıldığında; %9,3’ünün ilköğretim mezunu, %19,6’sının lise mezunu, %59,8’inin lisans mezunu ve %11,3’ünün ise lisansüstü eğitim kategorisinde olduğu görülmüştür. Bireylerin aylık gelirine bakıldığında, %45,6’sının 2.020 TL ve altı; %31,9’unun 2.021-3.500 TL; %9,3’ünün 3.501-4.500 TL; 3,4’ünün 4.501-5.500 TL ve %9,8’inin ise 5.501 TL ve üzerinde gelire sahip olduğu görülmüştür. KOSGEB Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi alan bireylerden daha önce girişimcilik faaliyetinde bulunan birey sayısı 69, daha önce girişimcilik faaliyetinde bulunmayan birey sayısı ise 135’dir. Bireylerden %9,8’i kamuda, %15,7’si özel sektörde, %68,1’i kendi işini kurmayı hedeflemekte ve %6,4’ü ise diğer bir alanda kariyer planlamasına sahip olmaktadır. Bu kapsamda, ankete katılım sağlayan bireylerin demografik özellikleri Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Bireylerin Demografik Özellikleri

Demografik Değişkenler		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	105	51,5
	Erkek	99	48,5
Toplam		204	100
Yaş Aralığı	20-30	124	60,8
	31-40	52	25,5
	41-50	18	8,8
	51 ve üzeri	10	4,9
Toplam		204	100
Medeni Durum	Evli	75	36,8
	Bekâr	129	63,2
Toplam		204	100
Eğitim Seviyesi	İlköğretim	19	9,3
	Lise	40	19,6
	Lisans	122	59,8
	Lisansüstü	23	11,3
Toplam		204	100
Aylık Gelir	2.020 TL ve altı	93	45,6
	2.021-3.500 TL	65	31,9
	3.501-4.500 TL	19	9,3
	4.501-5.500 TL	7	3,4
	5.501 TL ve üzeri	20	9,8
Toplam		204	100
Girişimcilik Faaliyetinde Bulunma Durumu	Evet	69	33,8
	Hayır	135	66,2
Toplam		204	100
Kariyer Hedefi	Kamu	20	9,8
	Özel Sektör	32	15,7
	Kendi İşini Kurmak	139	68,1
	Diğer	13	6,4
Toplam		204	100

4.2. Ölçeğin Güvenirliği ve Geçerliliği

Ölçeğin güvenirliliğini ölçmek için Cronbach's alpha iç tutarlılık kat sayısı hesaplanmıştır. Literatürde, güvenirlilik kat sayısının 0,60-0,79 aralığında olmasının, güvenirlilik için yeterli görüldüğü ifade edilmektedir (Alpar, 2013: 848). Bu çalışma kapsamında, girişimcilik eğitimi için faydalanılan sekiz maddeden oluşan ölçeğin güvenirliliğini belirleyen iç tutarlılık katsayısı (Cronbach's alpha) $\alpha=0.65$ olarak hesaplanmış olup, girişimcilik eğilimi için kullanılan dokuz maddelik ölçeğin güvenirliliğini belirleyen iç tutarlılık katsayısının ise (Cronbach's alpha) $\alpha=0.68$ olduğu görülmüştür (Bkz. Tablo 3). Bu açıdan, kullanılan ölçeklerin güvenirlilik düzeyinin yeterli düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Güvenirlik Analizi Sonuçları

N	Cronbach's Alpha (α)
8	0,652
9	0,684

4.3. Kişisel Anket Formundan Elde Edilen Bulgular

Araştırma kapsamında elde edilen veriler sonucunda, çalışmaya katılan KOSGEB Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi alan 204 bireyin girişimcilik eğilim ortalaması $\sim 3,53$; standart sapmasının ise $\sim 0,58$ olduğu tespit edilmiştir. Aritmetik ortalama temel alındığında, çalışmaya katılan bireylerin normal düzeyde girişimcilik eğilimi olduğu görülmüştür. Buradan hareketle, elde edilen veriler sonucunda, araştırmanın gerçekleştirildiği, Mersin ilinde bulunan Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası ile Tarsus Ticaret Borsası'nda KOSGEB Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi alan bireylerin, genel olarak girişimcilik eğilim düzeyinin normal seviyede olduğunu belirten H_1 hipotezinin desteklendiği tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 4).

Tablo 4. Genel Girişimcilik Düzeyi

N	Art. Ort.	Std. Sapma
204	3,5378	0,58831

Bununla birlikte, bireylerin cinsiyetleri ile girişimcilik eğilimlerinin ilişkisi incelendiğinde, istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç elde edilmiştir ($t = -1,650$; $p < 0,05$). Analiz sonucunda erkek bireylerin girişimcilik eğilim oranı ($\bar{x} = 3,6075$) kadın bireylerle ($\bar{x} = 3,4721$) kıyaslandığında; erkek bireylerin, kadın bireylere oranla girişimcilik eğilimlerinin yüksek olduğu dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, araştırmaya katılan bireylerin cinsiyetlerine göre girişimcilik eğilim düzeylerinin farklılık gösterdiğini belirten H_2 hipotezinin desteklendiği ortaya çıkmıştır (Bkz. Tablo 5).

Tablo 5. Cinsiyete Göre Girişimcilik Eğilim Düzeyi

Cinsiyet	N	Art. Ort.	Std. Sapma	T	p
Erkek	99	3,6075	0,47098	-1,650	0,012
Kadın	105	3,4721	0,67643		

Diğer taraftan, girişimcilik eğitimi alan bireylerin yaş grupları arasındaki girişimcilik eğilim farkını ölçmek amacıyla gerçekleştirilen ANOVA (Tek Yönlü Varyans) analizine yönelik sonuçlar kapsamında, girişimcilik eğilim puanının en yüksek ortalamaya sahip olduğu yaş grubunun 51 yaş ve üzeri arasındaki bireylerden ($\bar{x} = 3,6000$) olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. 20-30 yaş aralığında bulunan bireylerde ($\bar{x} = 3,5847$) değeri; 31-40 yaş aralığında bulunan bireylerde ($\bar{x} = 3,4615$) değeri olduğu ve en düşük değer olarak da 41-50 yaş aralığındaki bireylerin ($\bar{x} = 3,4008$) daha düşük bir değer aldığı saptanmıştır. Her ne kadar yaş grupları arasında belirli bir oranda farklılık saptansa da istatistiksel olarak bir anlamlılık görülemediği (F = 0,915, $p > 0,05$). Bu kapsamda, H_3 hipotezinin desteklenmediği sonucuna ulaşılmış olup; buna ilişkin istatistiksel veriler Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Yaş Gruplarına Göre Girişimcilik Seviyeleri

Yaş Aralığı	N	Art. Ort	Std. Sapma	F	p
20-30	124	3,5847	0,50724	0,915	0,435
31-40	52	3,4615	0,70632		
41-50	18	3,4008	0,72725		
51 ve üzeri	10	3,6000	0,59875		
Toplam	204	3,5378	0,58831		

Çalışmanın temelini oluşturan KOSGEB destekli Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi kapsamında eğitime katılmış bireylerin, eğitim düzeylerine göre girişimcilik eğilim seviyeleri de bu araştırma kapsamında incelenmiş olup; gerçekleştirilen ANOVA analizine yönelik sonuçlar kapsamında, bireylerin eğitim düzeyine göre girişimcilik eğilimi arasında çok yüksek düzeyde istatistiksel bir anlamlılık ön plana çıkmıştır ($F = 6,848$, $p < 0,05$). Bu farklılığı ifade eden Tablo 7, aşağıda yer almaktadır.

Tablo 7. Eğitim Seviyelerine Göre Girişimcilik Eğiliminin Anlamlılık Düzeyi

Varyans Kaynağı	Karelerinin Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerinin Ortalaması	F	p
Gruplar arasında	6,544	3	2,181	6,848	0,000
Grup içinde	63,715	200	0,319		
Toplamı	70,259	203			

Buradan hareketle, lisansüstü eğitim düzeyine sahip bireylerin girişimcilik eğilimlerinin diğer eğitim düzeylerine oranla en yüksek değerde ($\bar{x} = 3,6211$) olduğu ortaya çıkmıştır. İlköğretim eğitim düzeyine sahip bireylerin ($\bar{x} = 2,9850$) ise, lise eğitim düzeyinde bulunan bireylere ($\bar{x} = 3,5429$) ve lisans eğitim düzeyindeki bireylere ($\bar{x} = 3,6066$) kıyasla girişimcilik eğiliminin en düşük ortalamaya sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede, KOSGEB Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi alan bireylerin girişimcilik eğilimlerinin eğitim düzeylerine göre farklılık gösterdiğini belirten H_4 hipotezinin desteklendiği sonucuna ulaşıldığı görülmektedir (Bkz. Tablo 8).

Tablo 8. Eğitim Düzeyine Göre Girişimcilik Eğilimi

Eğitim Düzeyi	N	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
İlköğretim	19	2,9850	1,00469
Lise	40	3,5429	0,46679
Lisans	122	3,6066	0,52169
Lisansüstü	23	3,6211	0,43258
Toplam	204	3,5378	0,58831

Bireylerin medeni durumları ile girişimcilik eğilimlerinin ilişkisi incelendiğinde ise, araştırmaya dâhil olan bireylerin girişimcilik eğilimlerinin evli bireylerde ($\bar{x} = 3,3705$), bekâr bireylere ($\bar{x} = 3,6351$) kıyasla daha düşük olmasına rağmen, gerçekleştirilen analiz sonucunda istatistiksel olarak bir anlamlılık tespit edilememiştir ($T = -3,166$; $p > 0,05$). Bu bağlamda, araştırmaya katılan bireylerin cinsiyetlerine göre girişimcilik eğilim düzeylerinin farklılık gösterdiğini belirten H_5 hipotezinin desteklenmediği, analiz sonucunda ortaya çıkmıştır (Bkz. Tablo 9).

Tablo 9. Medeni Duruma Göre Girişimcilik Eğilim Düzeyi

Cinsiyet	N	Art. Ort.	Std. Sapma	T	p
Evli	75	3,3705	0,66039	-3,166	0,188
Bekar	129	3,6351	0,52041		

Buradan hareketle, araştırmaya katılan KOSGEB Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi alan bireylerin girişimcilik eğilimine ait Tablo 1'de verilmiş olan beş hipotezin de analizi gerçekleştirilmiş olup; analiz sonucunda ise belirlenmiş beş hipotezden üçünün desteklendiği, ikisinin ise desteklenmediği tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 10).

Tablo 10. Hipotez Sonuçları

HİPOTEZLER	SONUÇ
H₁: Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi alan bireylerin girişimcilik eğilimleri normal seviyededir.	Desteklendi
H₂: Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi alan bireylerin girişimcilik eğilimleri, bireylerin cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.	Desteklendi
H₃: Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi alan bireylerin girişimcilik eğilimleri, bireylerin yaş aralıklarına göre farklılık göstermektedir.	Desteklenmedi
H₄: Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi alan bireylerin girişimcilik eğilimleri, bireylerin eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir.	Desteklendi
H₅: Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi alan bireylerin girişimcilik eğilimleri, bireylerin medeni durumlarına göre farklılık göstermektedir.	Desteklenmedi

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Mersin ve çevre illerde gerçekleştirdikleri girişimcilik eğitimleriyle bölgedeki girişimciliğe önemli ölçüde katkı sağlayan iki paydaş kuruluş; Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası ile Tarsus Ticaret Borsası'nda, 2018 yılı içerisinde KOSGEB destekli Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi'ni başarıyla tamamlamış bireylerin girişimcilik eğilimlerinin incelenmesi doğrultusunda 204 bireyin katılımıyla anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Bu kuruluşlarda gerçekleştirilen, girişimcilik eğitime katılan bireylerin genel olarak girişimcilik eğilim düzeyinin normal seviyede olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Analiz kapsamında ayrıca, araştırmaya katılan bireylerin cinsiyetleri ile girişimcilik eğilimlerinin ilişkisi incelendiğinde, araştırmaya katılan bireylerin girişimcilik eğilimlerinin anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği; erkek bireylerin kadın bireylere kıyasla girişimcilik eğilim oranının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle, son yıllarda, kadınlar, her ne kadar artan oranda girişimcilik faaliyetlerinde bulunsun da Türkiye'deki kadın girişimcilerin, ülke içerisindeki toplam girişimcilere oranının yalnızca %9 seviyesinde kalması (www.ekonomist.com.tr, Erişim Tarihi: 10.01.2019) ve bu çalışmada da girişimcilik eğilimi açısından cinsiyete göre farklılığın meydana gelmesi sebebiyle bu durumu oluşturan etmenlerin gelecek çalışmalarda araştırılması önerilmektedir.

Uygulamalı girişimcilik eğitimi alan bireylerin yaş grupları arasındaki girişimcilik eğilimine ilişkin farkın belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen analiz sonucunda, her ne kadar girişimcilik eğiliminin en yüksek ortalama ile 51 yaş ve üzeri bireylerde görüldüğü ve girişimcilik eğiliminin istatistiksel olarak en düşük ortalama ile 41-50 yaş aralığındaki bireylerde ortaya çıktığı sonucu tespit edilse de, girişimcilik eğilimi ve yaş grubu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülememiştir. Bu açıdan girişimciliğin, her yaştan bireyi kapsayıcı bir kavram olarak ön plana çıktığı ifade edilebilmektedir.

Diğer taraftan, analiz kapsamında uygulamalı girişimcilik eğitimi alan bireylerin eğitim düzeyine göre girişimcilik eğilimleri incelendiğinde, girişimcilik eğilimi ve

bireylerin eğitim düzeyi arasında istatistiksel olarak çok yüksek düzeyde anlamlı bir fark görülmüştür. Bu çerçevede, eğitim düzeyi lisansüstü olan bireylerin girişimcilik eğilimlerinin diğer eğitim düzeylerine oranla istatistiksel anlamda en yüksek; eğitim düzeyi ilköğretim olan bireylerin ise girişimcilik eğilimlerinin en düşük ortalamaya sahip olduğu analiz sonucunda ön plana çıkmıştır. Bu anlamda, bireysel eğitim düzeyinin bireylerin girişimcilik eğilimine katkı sağlayacağı ifade edilebilmektedir. Son olarak, araştırmaya dâhil olan bireylerin medeni durumları ile girişimcilik eğilimlerinin ilişkisi incelendiğinde, her ne kadar evli bireylerde girişimcilik eğiliminin bekâr bireylere oranla daha düşük olduğu saptansa da, istatistiksel olarak medeni durum ve girişimcilik eğilimi arasında anlamlılık tespit edilememiştir. Tüm bu sonuçlardan ve girişimcilik kavramının gelecek yıllarda önemini artırarak devam edeceği gerçeğinden hareketle, ilgili eğitimlerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması ve diğer illerde de daha kapsamlı bilimsel çalışmaların gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Adekiya, A. A., & Ibrahim, F. (2016). Entrepreneurship intention among students. The antecedent role of culture and entrepreneurship training and development. *The International Journal of Management Education*, 14(2), 116-132.
2. Alpar, R. (2013). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemler*. Detay Yayıncılık.
3. Balaban, Ö. & Özdemir, Y. (2008). Girişimcilik eğitiminin girişimcilik eğilimi üzerindeki etkisi: Sakarya üniversitesi İİBF örneği. 133-147.
4. Çiçeklioğlu, Ö. G. & Afşar, A. (2017). Girişimcilik Eğitimi Kurslarına Katılan Bireylerin Kişilik Özelliklerinin Girişimcilik Eğilimlerine Olan Etkilerinin İncelenmesi. *International Journal Of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 3(1). 1-16
5. Dilanchiev, A. (2014). Relationship between entrepreneurship and unemployment: The Case of Georgia. *Journal of Social Sciences*, 3(2), 5-9.
6. Kalyoncuoğlu, S., Aydın, B., & Göksel, A. (2017). The effect of entrepreneurship education on entrepreneurial intention: An experimental study on undergraduate business students. *Journal of Management Research*, 9(3), 72-91.
7. Karakulle, İ., & Karakaya, A. (2017). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimleri üzerine bir araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(46), 596-614.
8. Korkmaz, O. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Bülent Ecevit Üniversitesi Örneği. *Journal Of Economics & Administrative Sciences/Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2).
9. Liñán, F., & Chen, Y. W. (2009). Development and cross-cultural application of a specific instrument to measure entrepreneurial intentions. *Entrepreneurship theory and practice*, 33(3), 593-617.
10. Mariotti, S. & Glackin, C. (2016). "Entrepreneurship Starting and Operating A Small Business", Pearson Education Limited, Fourth Edition.
11. Menger, C. (1976). *The Principles of Economics*. (Çeviren, J.Dingwall and B.Hoselitz), Ludwig von Mises Institute, Alabama (Orijinal yayımlanma tarihi, 1870).
12. Mordeniz, H. (2004). Kosgeb Uygulamaları ve Destekleri. *Gıda Mühendisliği Dergisi*, 13-17.
13. Özdemir, P. (2016). Girişimcilik eğitimi ve üniversitelerimiz. *Girişimcilik Kalkınma Derneği*, 224-240.
14. Pahuja, A. & Sanjeev, R. (2015). Introduction to Entrepreneurship, https://www.researchgate.net/publication/301659818_Introduction_to_Entrepreneurship
15. Schwartz, D., & Malach-Pines, A. (2009). Entrepreneurship education for students: how should universities prepare for the challenge of teaching entrepreneurship? *Industry and Higher Education*, 23(3), 221-231.
16. Tan, F. Z. (2015). Kosgeb Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi Adayları Üzerine Kastamonu İlinde Bir Araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal*, 3(3), 382-417.
17. Tanrıverdi, H., Bayram, G. N., & Alkan, M. (2016). Girişimcilik Eğitiminin Girişimcilik Eğilimi Üzerine Etkisinin İncelenmesi. *Journal of Entrepreneurship & Development/Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 11(1).
18. Tonkope, N. (2018). Are Entrepreneurship, Research and Management a Remedy for Unemployment and Poverty in Botswana?, Grin.
19. Uluköy, M., Demireli, C., & Kahya, V. (2013). KOSGEB girişimcilik eğitimi kurslarına katılan katılımcıların girişimcilik profiline yönelik bir alan araştırması. In *жүнағы= Procedia V International Congress on Entrepreneurship. -Алматы, 2013.-324 б.* (p. 30).
20. Yalçıntaş, M. (2010). Çağımızda girişimcilik. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi* (5:1). 95-98.
21. www.ekonomist.com.tr/etkinlikler/turkiyenin-kadin-girisimcileri.html, Erişim Tarihi: 10.01.2019
22. www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/6525/destek-unsurlari, Erişim Tarihi: 05.01.2019.

FİNANSAL KÜRESELLEŞMENİN KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ¹

Taner GÜNEY ²

¹ Bu çalışma 09-11 Kasım 2018, Ankara'da düzenlenen Al-Farabi 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi/Al-Farabi International Congress on Social Science'ta sunulan çalışmanın düzeltilmiş halidir.

² Doç. Dr. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisat Bölümü, İİBF.

Giriş

Küreselleşmenin kendisi ve diğer boyutları, ekonomik çevrelerin ne olduğu, sebepleri, sonuçları, olumlu ve olumsuz tarafları üzerinde yoğun olarak tartıştığı bir kavramdır (Karagül, 2001). Küreselleşme ülkeler arasındaki iktisadi, sosyal ve siyasal ilişkilerin gelişmesi, farklı toplum ve kültürlerin inanç ve beklentilerinin daha iyi tanınması, uluslararası ilişkilerin yoğunlaşması gibi birbiriyle bağlantılı konuları içermektedir. 1950'lerden itibaren finansal piyasaların küreselleşmesiyle birlikte, ülkeler arasındaki bölgesel işbirliğinin düzeyi, ülkelerin uluslararası finansal piyasalarda dalgalanmaları ele alırken birlikte çalışabilmelerini sağlayarak büyüdü. 1980'lerde ABD ve İngiltere önderliğinde tüm dünyaya hızla yayılan finansal küreselleşme akımı, 2008 küresel finansal krizi gibi finansal krizlere de kapı aralamış ve para krizleri sıklıkla karşılaşılan bir kriz türü olmuştur. 2008 küresel finansal krizi sırasında, özellikle küresel finansal piyasaların birbirine bağlılığı ve birbirine bağımlılığı hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomileri etkiledi. Bu etki ise hem ülkelerin bireysel para politikalarını hem de bölgesel ekonomik ve parasal işbirliği üzerinde baskı oluşturdu. Bu nedenle finansal küreselleşmenin ekonomik kriz, büyüme, gelir dağılımı, cari işlemler dengesi gibi faktörler üzerindeki olumsuz etkisi iktisatçılar tarafından araştırma konusu yapılmıştır. Diğer yandan finansal küreselleşmenin ülkeler açısından olumlu etkileri de olabilmektedir. Örneğin yabancı finansal kurumların bir ülkenin iç pazarlarına girişi, ülkenin finansal gelişiminin desteklenmesinde doğrudan rol oynamaktadır. Çünkü yabancı finans kurumları bir ülkeye girdiğinde, yerli finansal kurumlar hayatta kalmak için daha verimli hale gelmeli ve piyasaya giren yeni rakipleri ile rekabet edebilir bir düzeye erişmelidir (Levine, 1996; Claessens ve Jansen, 2000; Claessens vd., 2000, 2001; Barajas vd., 2000; Clarke vd., 2000; Unite ve Sullivan, 2003). Yabancı finansal kurumlar, yerel finansal piyasalara en iyi uygulamaları, yani geçmiş deneyimlerinden öğrenilen uzmanlığı getirmekte ve yerel finans kurumlarına teknoloji transferini de desteklemektedir (Goldberg, 2004). Finansal küreselleşme, sermaye yönünden fakir ülkelerin, çoğunlukla tarımsal veya doğal kaynak bağımlı olan dar üretim tabanlarından uzaklaşmasına yardım etmektedir (Kose, Prasad and Terrones (2003). Bunların yanı sıra küreselleşmenin doğal kaynaklara ilişkin politika oluşturma evresinde de çok etkin olduğu bilinmektedir (Rudra ve Jensen, 2011). Küreselleşmenin de etkisiyle çevre sorunları 70 ve 80'li yıllarda uluslararası boyutta konuşulmaya başlanmış ve Birleşmiş Milletler çevre ve insan konferansı Stockholm'de toplanarak ilk defa ozon tabakasının delinmesi, buzulların erimesi, mevsimlerin değişmesi gibi çevre sorunları küresel boyutta tartışılmıştır (Ehrlich, 2008). Görüldüğü gibi çeşitli ekonomik değişkenlerin yanında, küreselleşme çevre üzerinde de önemli etkileri olan bir değişkendir. Ancak küreselleşmenin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi literatürde ihmal edilmiş bir konudur. Bu konuda literatürde teorik çalışmalar bulunmakta iken (Rondinelli, 2007; Ashford vd., 2011; Mahtaney, 2013; Köhler, 2014; Parnell, 2018), ampirik çalışmalar için aynı durum söz konusu değildir. Bu konuda öncü çalışmalardan biri olan Güney (2018), 124 gelişmekte olan ülkenin 1990-2015 dönemine ait verileri ile ekonomik

küreselleşmenin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Sistem-GMM yöntemleriyle elde edilen tahmin sonuçları, ekonomik globalleşmenin sürdürülebilir kalkınma üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Bu çalışma ise finansal küreselleşme ile sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişkiyi ele alması nedeniyle önem arz etmektedir. 1990-2015 dönemi için 124 gelişmekte olan ülkede finansal küreselleşmenin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisine ilişkin analiz sonuçları bu iki değişken arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. FMOLS ve DOLS tahminlerine göre, ülkelerin finansal küreselleşme düzeyi arttığında sürdürülebilir kalkınma düzeyi de uzun vadede artmaktadır. Ülkelerin finansal küreselleşme düzeyi %1 arttığında, FMOLS sonuçlarına göre sürdürülebilir kalkınma düzeyi en az %0.05, ile DOLS sonuçlarına göre ise en az %0.04 oranında artış göstermektedir.

Bu çalışmanın bölümleri şöyle düzenlenmiştir; ikinci bölümde çalışmada kullanılan veriler ve tahmin yöntemi açıklanmakta iken, üçüncü bölümde analiz sonuçları ve son bölümde ise sonuç kısmı yer almaktadır.

Veri ve Metod

Finansal küreselleşmenin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmada aşağıdaki model tahmin edilecektir.

$$\ln \text{ANS}_{it} = \alpha_i + \delta_i t + \beta_{1i} \ln \text{KOFFIGIDF}_{it} + \beta_{2i} \ln \text{KOFFIGIDJ}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$i = 1, \dots, N$ paneldeki her bir ülkeyi, $t = 1, \dots, T$ zaman aralığını gösterir. ε stokastik hata terimini gösterir. α_i parametresi, ülkeye özgü sabit etkileri gösterir. Eşitlikte ANS_{it} yıllık sürdürülebilir kalkınma düzeyinin doğal logaritmasını, $\ln \text{KOFFIGIDF}$ de facto finansal küreselleşmenin doğal logaritmasını, $\ln \text{KOFFIGIDJ}$ de jure finansal küreselleşmenin doğal logaritmasını göstermektedir. 1990-2015 dönemini kapsayan finansal küreselleşme verileri KOF Swiss Economic Institute (KOF)'dan alınmıştır. Tablo 1 de facto ve de jure finansal küreselleşmenin değişkenlerini göstermektedir.

Bu çalışmada iyi bir sürdürülebilir kalkınma değişkeni olan düzeltilmiş net tasarruf (ANS) değişkeni kullanılmaktadır. Brüt tasarruftan (Gs) üretilen sermayenin aşınma payının (Dep) çıkarılması ile ulusal net tasarruf elde edilmektedir. Ulusal net tasarrufa (Gs-Dep) kamunun eğitim için yaptığı harcamaları eklendikten sonra (E), doğal sermayenin kullanılması sonucu doğal sermayeden elde edilen ranttaki azalmanın (R) ve karbondioksit emisyonu zararının (CD) çıkarılması ile düzeltilmiş net tasarruf yani ANS elde edilmiş olur.

$$\text{ANS} = \text{Gs} - \text{Dep} + \text{E} - \text{R} - \text{Cd}$$

Tablo 1. De Facto ve De Jure Finansal Küreselleşme Bileşenleri

<i>De Facto Finansal Küreselleşme</i>	<i>De Jure Finansal Küreselleşme</i>
Doğrudan yabancı yatırım/GSYİH	Yatırım kısıtlamaları
Portfolyo yatırımı/GSYİH	Sermaye hesabı açıklığı(1) (Chinn-Ito index of financial openness)
Uluslararası borç/GSYİH	Sermaye hesabı açıklığı(2) (Jahan-Wang index of openness of the capital account)
Uluslararası rezervler/GSYİH	
Uluslararası gelir ödemelerinin GSYİH'ya oranı	

Veriler Dünya Bankası'ndan (WB) alınmış ve kişi başına bölünmüş değerleri kullanılmıştır. WB düzeltilmiş net tasarruf değişkeninin hesaplanmasında Hamilton and Clemens (1999), Hamilton (2005) gibi çalışmalardan yararlanmaktadır.

$$\text{Standard SD} = \frac{\text{Yıl Değeri} - \text{En Küçük Değer}}{\text{En Büyük Değer} - \text{En Küçük Değer}} * 100$$

Yukarıdaki formülle standart değere dönüştürüldükten sonra ANS'nin doğal logaritması alınmıştır. Bu çalışmada, her bir değişkenin farklı düzeylerdeki durağanlığını ve beş tür panel birim kök testinin ilk farkını, Levin-Lin - Chu (LLC) (Levin ve vd., 2002), Breitung (Breitung, 2001), Im - Pesaran - Shin (IPS) W (Im ve vd., 2003), Fisher, Dickey-Fuller (ADF) (Dickey ve Fuller, 1979) ve Fisher Phillips-Perron (PP) (Phillips ve Perron, 1988) testleri kullanılmıştır. Değişkenlerde uzun süreli ilişkilerin var olup olmadığını kontrol etmek için Pedroni (1999) tarafından geliştirilen panel eş bütünleşme testleri uygulanmıştır. Pedroni eşbütünleşme testleri, yedi hipotezin eşbütünleşme olmadığı yedi istatistiği uygularken, alternatif hipotezler değişkenler arasındaki eşbütünleşmenin var olduğu şeklindedir. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını belirlemek için, hem tam modifiye edilmiş sıradan en küçük kareler (FMOLS) yaklaşımı hem de dinamik olağan en küçük kareler (DOLS) yaklaşımı kullanılarak uzun dönemli katsayılar tahmin edilmiştir (Pedroni, 2001). Bu metodolojilerin her ikisi de büyük ölçüde etkilidir, çünkü bunlar regresörlerin endojenitesini açık bir şekilde ele alırlar ve seri korelasyonu açısından düzeltirler (Apergis vd, 2018). Son olarak, değişkenler arasındaki eş bütünleşme kanıtını bulmak amacıyla, vektör hata düzeltme modeli (VECM) Engle ve Granger (1987) Yaklaşımı ile tahmin edilmiştir.

Analiz Sonuçları

Tablo 2, çeşitli birim seviyelerinde panel birim kök testlerinin sonuçlarını ve değişkenler için birinci fark tahminlerini göstermektedir. Sonuçlar, sıfır hipotezinin seviyeler tarafından reddedilemeyeceğini, tüm değişkenlerin ilk farktan sonra durağan olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, panel birim kök testleri değişkenler arasında potansiyel bir eşbütünleşme ilişkisine işaret etmektedir. Panel eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir. Pedroni eş bütünleşme testi sonuçları, yedi istatistiğin birlikte bütünleşmenin geçersiz olduğunu belirten hipotezini reddettiğini açıkça göstermektedir.

Tablo 2. Birim Kök Testi Tahminleri (Sabit ve Trend)

	LLC	Breitung	IPS	ADF	PP
lnANS	-0.4121	8.4322	-1.3526	338.664*	317.709*
Δ lnANS	-28.6353*	-8.0569*	-21.7910*	1512.98*	3549.41*
lnKOFFIGIDF	-0.8803	1.5145	0.2218	275.938	211.633
Δ lnKOFFIGIDF	-53.3127*	-37.4069*	-52.4331*	2638.27*	3730.92*
lnKOFFIGIDJ	-1.6705*	4.8875	-1.8234*	351.207*	318.692*
Δ lnKOFFIGIDJ	-57.6377*	-16.5066*	-57.1698*	2987.39*	6639.65*

* $p < 0.001$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.05$.

Bu KOFFIGIDF ve KOFFIGIDJ değişkenlerinin ANS ile uzun süreli bir ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir. Değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi bulunduğundan, her bir değişkenin uzun dönem çıktı esnekliklerini FMOLS ve DOLS analizi ile tahmin edilmiş ve tahmin sonuçları Tablo 4 ve Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 4 KOFFIGIDF değişkeni ile ANS arasındaki uzun dönemli ilişkiye ait tahmin sonuçlarını göstermektedir. FMOLS tahminlerine göre de facto finansal küreselleşme %1 arttığında sürdürülebilir kalkınma düzeyi %0.0560 artış göstermektedir. DOLS tahminleri bu düzeyin biraz altında bir artışın gerçekleştiğini göstermektedir. Buna göre de facto finansal küreselleşme %1 arttığında sürdürülebilir kalkınma düzeyi %0.0445 artmaktadır.

Tablo 3. Pedroni Kalıntı Eşbütünleşme Testi

Alternative hypothesis: common AR coefs. (within-dimension)

	<u>Statistic</u>	<u>Prob.</u>	Weighted	
			<u>Statistic</u>	<u>Prob.</u>
Panel v-Statistic	3.024942	0.0012	-3.093458	0.9990
Panel rho-Statistic	0.052651	0.5210	-4.057588	0.0000
Panel PP-Statistic	-1.787909	0.0369	-9.668681	0.0000
Panel ADF-Statistic	0.023395	0.5093	-5.942659	0.0000

Alternative hypothesis: individual AR coefs. (between-dimension)

	<u>Statistic</u>	<u>Prob.</u>
Group rho-Statistic	3.225127	0.9994
Group PP-Statistic	-7.873477	0.0000
Group ADF-Statistic	-4.338086	0.0000

Tablo 5 ise de jure finansal küreselleşme değişkeni olan KOFFIGIDJ değişkeni ile ANS arasındaki uzun dönemli ilişkiye ait tahmin sonuçlarını göstermektedir. FMOLS tahminlerine göre de jure finansal küreselleşme %1 arttığında sürdürülebilir kalkınma düzeyi, KOFFIGIDJ değişkeninin etkisinden daha fazla bir oranla, %0.0739 artış göstermektedir. DOLS tahminleri bu düzeyin de üstünde bir artışın gerçekleştiğini göstermektedir. Buna göre de jure finansal küreselleşme %1 arttığında sürdürülebilir kalkınma düzeyi %0.0817 artmaktadır.

Tablo 4. KOFFIGIDF ve ANS Uzun Dönem TahminleriMethod: Panel Fully Modified Least Squares (**FMOLS**)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNKOFFIGIDF	0.0560	0.0138	4.0407	0.0001

Method: Panel Dynamic Least Squares (**DOLS**)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNKOFFIGIDF	0.0445	0.0168	2.6457	0.0082

Hem kısa süreli hem de uzun süreli ilişkiler için nedensellik testlerinin sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. Çift yönlü Granger nedensellik sonuçlarının F-istatistiklerinin önemine göre, kısa vadede sadece bir nedensellik vardır. Tablo 6'ya göre, kısa vadede KOFFIGIDF'den KOFFIGIDJ'ye giden tek yönlü nedensellik vardır. Öte yandan, çift yönlü Granger nedensellik sonuçları değişkenler arasındaki uzun vadeli ilişkinin önemini ortaya koymaktadır.

Tablo 5. KOFFIGIDJ ve ANS Uzun Dönem Tahminleri

Method: Panel Fully Modified Least Squares (**FMOLS**)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNKOFFIGIDJ	0.0739	0.0149	4.9456	0.0000

Method: Panel Dynamic Least Squares (**DOLS**)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNKOFFIGIDJ	0.0817	0.0186	4.3922	0.0000

Çünkü değişkenler arasında uzun vadede çift yönlü nedensellik vardır. Tablo 6'ya göre, uzun vadede, sürdürülebilir kalkınma ve finansal küreselleşme denklemleri için hata düzeltme terimleri istatistiksel olarak anlamlıdır ve bu üç değişken arasında iki yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, bu sonuçlar sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasında finansal küreselleşmeye önem verilmesi gerektiğini göstermektedir.

Table 6.Granger Nedensellik Tahminleri

Dependent variable	Short-run			Long-run
	$\Delta \ln \text{ANS}$	$\Delta \ln \text{KOFFIGIDF}$	$\Delta \ln \text{KOFFIGIDJ}$	ECT_{t-1}
$\Delta \ln \text{ANS}$	-	4.6766 (0.5550)	9.4206 (0.0934)	-0.0013*** [-2.2922]
$\Delta \ln \text{KOFFIGIDF}$	2.0280 (0.8452)	-	5.0810 (0.4061)	0.0422 [12.4129]
$\Delta \ln \text{KOFFIGIDJ}$	3.3810 (0.6415)	11.6748*** (0.0395)	-	0.0050 [1.0605]

Notes: *p*-values are in parentheses, *t*-statistics in brackets, lag length selection is based on the SIC criterion with a max lag of 2. * $p < 0.001$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.05$.

Sonuç

Bu çalışmanın amacı, 124 gelişmekte olan ülkede finansal küreselleşmenin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Analiz sonuçları bu iki değişken arasında bir eşbütünlüşme ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. FMOLS ve DOLS tahminlerine göre, ülkelerin finansal küreselleşme düzeyi arttığında sürdürülebilir kalkınma düzeyi de uzun vadede artmaktadır. Ülkelerin de facto finansal küreselleşme düzeyi %1 arttığında, FMOLS sonuçlarına göre sürdürülebilir kalkınma düzeyi %0.056, DOLS sonuçlarına göre ise %0.044 oranında artış göstermektedir. De jure finansal küreselleşme düzeyi %1 arttığında ise, FMOLS sonuçlarına göre sürdürülebilir kalkınma düzeyi %0.073, DOLS sonuçlarına göre ise %0.081 oranında artmaktadır. De jure finansal küreselleşmenin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi de facto'ya göre daha yüksek olduğu için, gelişmekte olan ülkelerin yatırım kısıtlamaları ve sermaye hesabı açıklığı gibi değerlerinin dünyayla daha fazla entegre olmasına neden olacak politika ve uygulamaları hayata geçirmesi kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından önem arz etmektedir. Bu konudaki bir diğer önemli kanıt çift yönlü Granger nedensellik sonuçlarıdır. Çalışmada elde edilen çift yönlü Granger nedensellik tahminleri değişkenler arasındaki uzun vadeli ilişkinin var olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla uzun dönemde finansal küreselleşmenin iki türü ile sürdürülebilir kalkınma arasında iki yönlü nedensellik bulunmaktadır.

Kaynakça

1. Apergis, N., Jebli, M. B., and S. B. Youssef (2018) Does renewable energy consumption and health expenditures decrease carbon dioxide emissions? Evidence for sub-Saharan Africa countries. *Renewable Energy* 127: 1011-1016. doi: <https://doi.org/10.1016/j.renene.2018.05.043>.
2. Ashford, N. A., & Hall, R. P. (2011). *Technology, globalization, and sustainable development: Transforming the industrial state*. Yale University Press.
3. Barajas, Adolfo, Roberto Steiner and Natalia Salazar (2000), "The Impact of Liberalization and Foreign Investment in Colombia's Financial Sector," *Journal of Development Economics* 63(1), pp. 157-96
4. Breitung, J. (2001) The local power of some unit root tests for panel data. In *Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels (Advances in Econometrics, Volume 15)*, ed. Badi H. Baltagi, Thomas B. Fomby, R. Carter, 161-17. Hill Emerald Group Publishing Limited.
5. Claessens, Stijn and Marion Jansen (2000), *The Internationalization of Financial Services: Issues and Lessons for Developing Countries* (Kluwer: Dordrecht, Holland).
6. Claessens, Stijn, Asli Demirgüç-Kunt and Harry Huizinga (2000), "The Role of Foreign Banks in Domestic Banking Systems," in Stijn Claessens and Marion Jansen, eds. *The Internationalization of Financial Services: Issues and Lessons for Developing Countries* (Kluwer Academic Press: Boston);
7. Claessens, Stijn, Asli Demirgüç-Kunt and Harry Huizinga (2001), "How Does Foreign Bank Entry Affect Domestic Banking Markets," *Journal of Banking and Finance*, vol. 25., no. 5, pp.,891-911.
8. Clarke, George, Robert Cull, Laura D'Amato and Andrea Molinari (2000), "The Effect of Foreign Entry on Argentina's Banking System," in Stijn Claessens and Marion Jansen, eds. *The Internationalization of Financial Services: Issues and Lessons for Developing Countries* (Kluwer Academic Press: Boston).
9. Dickey, D. A., and W. A. Fuller (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American statistical association* 74(366a): 427-431. doi: <https://doi.org/10.1080/01621459.1979.10482531>.
10. Ehrlich, Paul R. (2008), "Key Issues for Attention from Ecological Economists", *Environment and Development Economics* 13: Cambridge University Press, p.2
11. Engle, R. F., and C. W. Granger (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica: journal of the Econometric Society* 251-276. doi: 10.2307/1913236.
12. Güney, T. (2018), *Ekonomik globalleşme ve sürdürülebilir kalkınma*. Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar Cilt 2 içinde (Editör: Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI Doç Dr. Murat Cem DEMİR Dr. Öğr. Üyesi Olcay TIRE Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Sena ARVAS Dr. Öğr. Üyesi Uğur Köksal ODABAŞ Dr. Öğr. Üyesi İsmail ELAGÖZ). Ankara: Gece Kitablığı.
13. Goldberg, Linda (2004), "Financial Sector FDI and Host Countries: New and Old Lessons," Federal Reserve Bank of New York Staff Reports No. 183 (April).
14. Im, K. S., Pesaran, M. H., and Y. Shin (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics* 115(1): 53-74. doi: [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(03\)00092-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00092-7).
15. Karagül, Mehmet (2001), Küreselleşme Küresel Kriz Ve Türkiye. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 2(2), 203- 217.
16. Köhler, J. (2014). Globalization and sustainable development: Case study on international transport and sustainable development. *The Journal of Environment & Development*, 23(1), 66-100.

17. Kose, M. Ayhan, Eswar S. Prasad, and Marco E. Terrones (2004), "Volatility and Comovement in an Integrated World Economy: An Exploration" in Horst Siebert ed., *Macroeconomic Policies in the World Economy*, Springer, 89-122.
18. Mahtaney, P. (2013). *Globalization and sustainable economic development: Issues, insights, and inference*. Springer.
19. Levine, Ross (1996), "Foreign Banks, Financial Development and Economic Growth," in Claude E. Barfield, ed., *International Financial Markets: Harmonization versus Competition* (AEI Press: Washington, D.C.)
20. Levin, A., Lin, C. F., and C. S. J. Chu (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics* 108(1): 1-24. doi: [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(01\)00098-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(01)00098-7).
21. Parnell, S. (2018). Globalization and Sustainable Development: At the Urban Crossroad. *The European Journal of Development Research*, 30(2), 169-171.
22. Pedroni, P. (1999). Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors. *Oxford Bulletin of Economics and statistics* 61(S1): 653-670. doi:<https://doi.org/10.1111/1468-0084.0610s1653>.
23. Pedroni, P. (2001) Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels. In *Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels (Advances in Econometrics, Volume 15)*, ed. Badi H. Baltagi, Thomas B. Fomby, R. Carter, 93-130. Emerald Group Publishing Limited.
24. Phillips, P. C., and P. Perron (1988) Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika* 75(2): 335-346. doi: <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>.
25. Rondinelli, D. A. (2007). Globalization of sustainable development: Principles and practices in transnational corporations. *Multinational Business Review*, 15(1), 1-24.
26. Rudra, N., & Jensen, N. M. (2011). Globalization and the politics of natural resources. *Comparative Political Studies*, 44(6), 639-661.
27. Unite, Angelo and Michael Sullivan (2003), "The Effect of Foreign Entry and Ownership Structure on the Philippine Domestic Banking Market" , *Journal of Banking and Finance*, 27(12); 2323-2345.

